

Marija Stanonik

FOLKLORISTIČNI iz treh stoletij **PORTRETI**

od baroka do moderne

Marija Stanonik
FOLKLORISTIČNI PORTRETI IZ TREH STOLETIJ
OD BAROKA DO MODERNE

Marija Stanonik
FOLKLORISTIČNI PORTRETI IZ TREH STOLETIJ
OD BAROKA DO MODERNE

Recenzenta: akad. prof. dr. Franc Zadavec;
izr. prof. dr. Andrej Vovko, znanstveni svetnik

Oblikovanje in prelom: Brane Vidmar

Izdal: Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Ljubljana
Zanj: Ingrid Slavec Gradišnik

Založila: Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana
Za založbo: Oto Luthar
Glavni urednik: Aleš Pogačnik

Tisk: Collegium Graphicum d. o. o., Ljubljana
Naklada: 300 izvodov

Tiskano s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost RS.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

398:929(497.4)
398(497.4)(091)

STANONIK, Marija
Fokloristični portreti iz treh stoletij : od baroka do moderne
/ Marija Stanonik. - Ljubljana : Založba ZRC, 2012

ISBN 978-961-254-406-5
264367616

© 2012, Založba ZRC, ZRC SAZU
Digitalna različica (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto
dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9789612544065>

MARIJA STANONIK

**FOLKLORISTIČNI
PORTRETI IZ TREH
STOLETIJ**

OD BAROKA DO MODERNE

LJUBLJANA 2012

VSEBINA

JANEZ VAJKARD VALVAZOR (1641–1693)	
in slovstvena folklor v njegovem duhovnem obzorju	11
JANEZ SVETOKRIŠKI (1648–1714)	
in kontekst slovstvene folklore v njegovih pridigah	33
MARKO POHLIN (1735–1801)	
– »prvi slovenski folklorist« (Josip Mantuani)	47
URBAN JARNIK (1784–1844)	
in njegov prispevek k slovenski »znanstveni folkloristiki« (Jože Pogačnik)	67
PETER DAJNKO (1787–1873)	
in njegove zasluge za slovstveno folkloristiko in etnologijo	77
ANTON M. SLOMŠEK (1800–1862)	
– kritičen spremljevalec slovenske slovstvene folklore	89
MATEVŽ RAVNIKAR-POŽENČAN (1802–1864)	
– prvi zapisovalec pravljic in povedk v slovenščini	113
ANTON MURKO (1809–1871)	
in slovstvena folklor v njegovem slovarju in slovnici	123
STANKO VRAZ (1810–1851)	
– »najbolj kritičen slovenski folklorist svoje dobe« (Boris Merhar)	143
EMIL KORYTKO (1813–1839)	
in »njegov program [...] glede slovenske folkloristike« (Ivan Prijatelj)	153
JANEZ TRDINA (1830–1905)	
in folklorizem kot njegov literarni model	165
MATIJA VALJAVEC (1831–1897)	
– »utemeljitelj folklorne epike« (Jože Pogačnik)	209
VILJEM URBAS (1831–1900)	
– prvi raziskovalec slovenskih pregovorov	219
GREGOR KREK (1840–1905)	
– prvi univerzitetni raziskovalec slovstvene folklore	229
STANISLAV ŠKRABEC (1844–1918)	
in slovstvena folklor v njegovem jezikoslovnem delu	291
GAŠPER KRIŽNIK (1848–1904)	
– prvi zapisovalec slovenskih folklornih pripovedi v narečju	307
SIMON RUTAR (1851–1903)	
– med pozitivistično in mitološko interpretacijo slovstvene folklore	319
KAREL ŠTREKELJ (1859–1912)	
– »ima vse prednosti natančnega folklorista« (Evgen Lampe)	359

Kratek vtis iz galerije s folklorističnimi portreti

France Kotnik v posebnem poglavju *Narodopisja Slovencev* (ur. Rajko Ložar, 1944) in Vilko Novak v knjigi *Raziskovalci slovenskega življenja* (1986) sta poleg uglednih mož za slovensko etnologijo upoštevala tudi marsikatero ime, ki je zaslužno za slovstveno folkloristiko.

Tokrat se pojavljajo pred nami na ogled njihovi portreti bolj profilirano. Kolikor toliko znane osebnosti iz slovenske duhovne, kulturne, slovstvene zgodovine in jezikoslovja so osvetljene v novi luči. Urban Jarnik, Emil Korytko, Simon Rutar, Anton M. Slomšek, Janez Svetokriški, Stanislav Škrabec, Karel Štrekelj, Janez Trdina, Janez V. Valvazor, Stanko Vraz so v slovenski kulturni zavesti že dodobra uveljavljeni, medtem ko so Peter Dajko, Anton Murko, Marko Pohlin, Matevž Ravnikar-Požencan, Matija Valjavec, vsaj s folklorističnega vidika gledano, po krivici zapostavljeni, da ne govorimo celo o docela prezrtih, kot so Gregor Krek, Gašper Križnik in Viljem Urbas.

Vzporedno s teorijo slovstvene folklore se je pisala tudi zgodovina izrecno slovenske slovstvene folklore od srednjega veka, prek protestantizma in naprej vse do iztekajočega se socialnega realizma. Rezultat tega prizadevanje je *Zgodovina slovenske slovstvene folklore* (Slovenska matica, Ljubljana 2009), ki torej predstavlja prvo in prvotno slovensko besedno umetnost predvsem glede na njeno fenomenologijo od srednjega veka do današnjih dni. Pregled se konča z obdobjem, ko je po drugi svetovni vojni slovenska slovstvena folklor v osebi Milka Matičetovega dobila prvega profesionalnega raziskovalca.

Predmetno zgodovino slovenske slovstvene folklore je oblikovala množica hvale vrednih imen, medtem ko v njej niso prišli toliko do izraza v razvoju slovenske slovstvene folkloristike izjemni možje, ker je bila zanje predvidena obravnava na drugem mestu. To se uresničuje tokrat.

Nekaterim posameznikom se tukaj odpira posebna galerija, da se jim dvigneta ugled in cena zaradi njihovih doslej neznanih zaslug za slovensko kulturo, kakor jo s svojo metodologijo zaznava slovstvena folkloristika. Na ogled je sedemnajst markantnih osebnosti, ki so najbolj zaslužne, da se je v več kot tristo letih, od baroka v 17. stoletju do moderne konec 19. stoletja ohranila slovenska slovstvena dediščina, ali so o njej že zapisali prve komentarje. Končno se s številnimi, doslej neopaženimi odkritji odpravlja do njih zastaran dolg slovenske filologije, etnologije in kulturne zgodovine, ki utrjujejo tezo o pomenu slovstvene folklore za slovensko narodno identiteto in razvoj slovenske znanosti in kulture.

Janez V. Valvazor je, v nemščini, ohranil največ razlagalnih povedk o slovenskih krajih.

Janez Svetokriški se v tukajšnji analizi izkaže za veliko bolj povezanega z vsak-

danjim življenjem, kakor ga je ocenjevala le na njegov humor osredotočena literarna zgodovina.

Marko Pohlin je prvi pozoren do vseh treh skupin žanrskega sistema folklornih žanrov.

Uslužni *Matevž Ravnikar-Požencan* je zbrane pesmi izročil Prešernovemu prijatelju Emilu Korytku. Šele zadnji čas si pridobiva sloves prvega zapisovalca pravljic v slovenščini.

Matija Valjavec je kot profesor lahko veliko bolj razpel zbirateljsko mrežo, saj je s pomočjo dijakov segel celo v »Slovensko okrogolino« na Ogrskem.

Urban Jarnik je prvi poskušal strokovno opredeliti nekatera slovenska mitična bitja (žalik žene) in si tako prislužil sloves znanstvenega folklorista.

Sicer je znanstveno oral ledino na področju mitologije in slovstvene folkloristike *Gregor Krek*, prvi profesor za slovansko filologijo v Gradcu, metodološko daljni prednik danes popularne ruske mitološke šole (prim. Toporov).

Petra Dajnka zaradi njegovih Posvetnih pesmi prezirajo, toda v njih je neverjetno veliko etnološko pomembnih motivov.

Anton Murko je nespregledljivi zapisovalec slovenskih pregovorov in rekov, ki jih je vključil v Slovensko-nemški in Nemško-slovenski slovar.

O najbolj cenjeni vrsti folklornih obrazcev je prvi kvalificirano pisal *Viljem Urbas*, ki ga zaradi realističnih pogledov na raziskovanje slovstvenih in etnoloških pojavov lahko štejemo za predhodnika Matije Murka.

Anton M. Slomšek je bil po naravi racionalist, ki je škofovsko službo odlično uporabil ne le za duhovni, temveč tudi kulturni napredek slovenskega naroda.

Stanka Vraza so, nasprotno, navduševale starožitnosti, da jih je zbiral ne le na domačem mu Štajerskem, temveč tudi po drugih slovenskih deželah, razen na Kranjskem.

Malokdo ve, da je njegova ostalina (VO) jedro znamenite zbirke Slovenske narodne pesmi (1895–1923). Ta je po zaslugi *Karla Štreklja* ob Pleteršnikovem slovarju v obdobju moderne še vedno nepresežen vrh slovenske filologije.

Janez Trdina je s pridom uporabljal folklorizem kot literarni model.

Stanislav Škrabec je v zasebnem dopisovanju preverjal pravila za zapisovanje domačih pravljic.

Gašper Križnik se je najbolj izkazal celo v narečju pri zapisovanju slovenskih folklornih pripovedi na meji med Kranjsko in Štajersko, toda žal mu jih Slovenska matica (zaradi njihove rustikalnosti?) ni bila pripravljena izdati.

Je pa ta častitljiva ustanova omogočila izid nekaj knjig *Simonu Rutarju*, ki je v njih domoznansko vsebino rad vpletal folklorno snov.

Od osemnajstih portretov je osem duhovnikov, (J. Svetokriški, M. Pohlin, U. Jarnik, P. Dajnko, A. M. Slomšek, M. Ravnikar-Požencan, A. Murko, S. Škrabec), šest laikov zanesljivo z univerzitetno izobrazbo (J. Trdina, M. Valjavec, G. Krek, S. Rutar, K. Štrekelj), morda to velja tudi za V. Urbasa, S. Vraz je na poti do nje nekje obtičal, gotovo je bil na tej poti tudi Emil Korytko, J. V. Valvazor je bil po poklicu vojak, Gašper Križnik pa se je od čevljarja povzpел do trgovca.

Pričujoče delo je hkrati zamišljeno kot nekakšen kompendij, ki naj bralcu olajša dostop do zbranega gradiva slovstveni folkloristiki, mitologiji in paremiologiji.

Zato je snov v poglavjih razvrščena kolikor mogoče sistematično in enotno, da

deluje kot nekakšen kronološki leksikon. Vsaka življenjska pot in osebnost sta enkratni, zato je bilo treba v nekaterih primerih skreniti z utečene poti. Glede na to, da je slovstvena folklorna umetnost govorjenega jezika, se praviloma vsako poglavje, kakor za ogrevanje, vsaj simbolično ustavi pri jeziku. Osrednji del je namenjen slovstveni folklori. Posamezne razdelke v njih je mogoče likovno ponazoriti: folklorne obrazci so kot pike, folklorne pesmi kot črte in folklorne pripovedi kot sličice. O preštudiranim gradivu pričajo številne opombe, ki so navedene klasično.

Projekt o zgodovini slovenske slovstvene folklore je bil dolgoročno del programa na Inštitutu za slovensko narodopisje pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani in se je uresničeval v dolgih medsebojnih presledkih, ker je bil deloma navezan na ustrezne priložnosti za javno predstavitev posameznega obdobja. Zato so bili nekateri portreti že predstavljeni kje drugje: v posameznih zbornikih,¹ monografijah² ali časopisih,³ vendar so tokrat kolikor mogoče usklajeni z namenom pričujočega dela. Nekatera poglavja so tu prvič objavljena.⁴

Predmetna snov je načelno predstavljena s sodobnih teoretičnih stališč (prim. *Teoretični oris slovstvene folklore*, 2001; *Slovstvena folkloristika / med jezikoslovjem in literarno vedo*, 2004; *Procesualnost slovstvene folklore*, 2006; *Interdisciplinarnost slovstvene folklore*, 2008), kar pomeni, da ima slovstveno folkloro za samostojno vejo besedne umetnosti z njej lastno fenomenologijo (folklorni dogodek: tekst+tekstura+kontekst), lastnim žanrskim sistemom in lastno poetiko.

Tako kot že mnogokdaj, upam, da bo tak pregled dobrodošel študentom slovenistike in slavistike na vseh slovenskih univerzah in specialistom, ki raziskujejo slovstveno in druge vrste slovenske folklore, slovenistom, slavistom, etnologom, zgodovinarjem, sociologom, teologom, antropologom in srednješolskim profesorjem navedenih strok, literarnim ustvarjalcem, novinarjem in vsem, ki jih privlačita slovenska besedna umetnost, njena preteklost in razvoj.

Da bi se zgodilo kaj takega, kot se je po objavi razprave o slovstveni folklori pri Janezu V. Valvazorju v Valvazorjevem zborniku, ko se je Marii Bidovec iz Rima ob njenem branju utrnila ideja za temo doktorske disertacije. V njej je lahko združila osebno in strokovno fiziognomijo. Po očetu je Slovenka, po materi Italijanka, študirala pa je nemščino. Zato je bil Valvazor kot prav tako italijanskega rodu, toda delujoč na slovenskem ozemlju, Slava pa je pisana v nemščini, zanjo izredno primerna študijska tema za znanstveni doktorat.⁵

Glede na to, da je Valvazorjev rod izhajal iz Bergama, je leta 2004 v časopisu *L'Eco di Bergamo*, 28. aprila 2004) celo kulturno stran pokrival članek *Valvasor, Leonardo*

¹ *Valvasorjev zbornik* (1990), *Dajnkov zbornik* (1998), *Murkov zbornik* (1999), *Zbornik o Janezu Svetokriškem* (2000), *Škrabčeva misel* (2003), S. Vraz, 3. hrvaško-slovensko srečanje (2009).

² *Janez Trdina med zgodovino, narodopisjem in literaturo* (2005), *Požencanove pravljice* (2005).

³ V. Urbas, *Slovenski etnograf* (1979), M. Valjavec, *Etnološka tribina* (1984); U. Jarnik, *Koroški etnološki zapisi* (2003), K. Štrekelj, *Primorska srečanja* (2005), G. Krek, *Traditiones* (2006). A. M. Slomšek, *Slovstvena folkloristika* (2008).

⁴ Prim. Emil Korytko, Marko Pohlin, Simon Rutar.

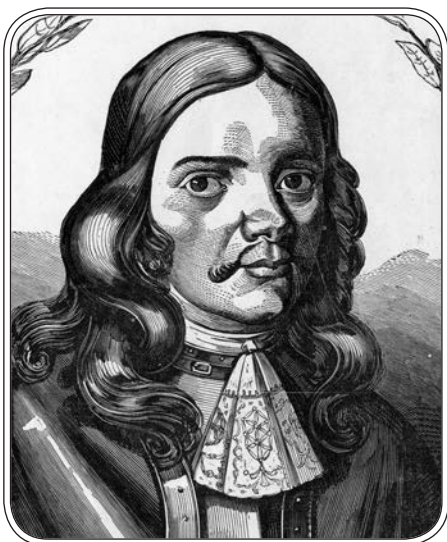
⁵ V knjižni obliki prim. Maria Bidovec, *Raccontare la Slovenia (Narratività ed echi della cultura popolare in Die Ehre Dess Hercogthums Crain di J.W. Valvasor, / Biblioteca di Studi Slavistici* 5, Firenze University Press 2008.

sloveno (= Valvazor, slovenski Leonardo [< Leonardo da Vinci]. Alessandro Baldelli je z Marijo Bidovec, avtorico doktorske disertacije o njihovem davnem rojaku objavil tudi intervju.

Nobeno delo ni popolno. Zato bo v tej galeriji morda kdo pogrešal vsaj skico za portret Jerneja Kopitarja, Frana Miklošiča, Frana Erjavca in Davorina Trstenjaka.

ms

Na praznik sv. Lenarta, 6. nov. 2012

JANEZ VAJKARD VALVAZOR (1641–1693)

in slovstvena folklor
v njegovem duhovnem
obzorju

UVOD

Kljub temu da je Slava pisana v nemščini in je zato snov kot del žive besedne umetnosti prikrajšana za avtentično obliko, ki je nepogrešljiva konstitutivna sestavina vsake slovstvenofolklorne enote, je njena pomembnost za slovstveno folkloristiko večja, kot smo se zavedali doslej, bodisi da gre pri tem za množino slovstvenofolklornih enot – saj jih je naštetih več sto – ali za kakovost njihove interpretacije.

I. JEZIK

Če po vrsti od manjšega k večjemu začnemo z *jezikom*, je pomembno, glede na to, da je slovstvena folklor rezultat živega jezika (ravnina parole – po de Saussuru), kako Valvasor kot tujerodni fevdalec in popotnik doživlja posamezne slovenske govore. Res se ni odločil za pisanje v slovenščini, a je toliko obvladal jezik prebivalstva, čigar deželo je popisoval, da se je lahko z njim pogovarjal in še celo več. Ne more, da ne bi pravzaprav potožil, kako malomarno se govori slovenski jezik, namreč da se hudo meša z nemščino, in v tej zvezi posebej na več mestih omenja Bitnje na Sorškem polju, kjer se je bil pred stoletji naselil nemški živelj. Naravnost ekspresivno izzveni podani primer: dva kmeta z različnih koncev vasi se pri snidenju ne moreta prav razumeti, zakaj, kar ta z nemškimi besedami pove, to pojasni drugi s kranjskimi in narobe: kar ta s kranjskimi poda, izgovori prvi z nemškimi. Tako nikoli ne slišiš po pet besed zapovrstjo, da bi jih tu kdo izgovoril v enem samem jeziku. Podrobneje ponazarja takšno mešanje ljudi v govoric vasi Sveti Duh na Sorškem polju, le da poudarja, kako je ena beseda pol nemška, pol slovenska, kar med drugim ilustrira z naslednjim zgledom: »*Nemško: Nim du Netze, ich die Büchen, wir werden/ oder wollen/ die Vögel fangen. Kranjsko:*

Vseme ti mrežo, jest pukšo, bodemo tice lovje. Tamkajšnji prebivalci pa govorijo: Nim du mreža, ich die Buscha, wemwe tiča fangen.»

Govor prebivalcev v eni od vasi v Tuhinjski dolini se mu zdi razpotegnjen in počasen. Kar malo se ponorčuje na njihov račun, češ da delajo dolge in s poldrugim vatlom merjene besede, in pomodruje: »Počasno govorjenje je včasih dolgočasno, hitro pa često škodljivo.« Za Kraševce pravi, da je njihov govor precej trd in ponekod težko razumljiv. Le Gorenjce pohvali, da govorijo lepo po kranjsko, razen v tistih krajih, ki mejijo na Koroško, kjer da že izgovarjajo prav surovo in vlečejo besede po slovenskem načinu prav na dolgo. Te in druge njegove označbe idiomov slovenskega jezika dokazujejo, da slavni kronist nikakor ni bil gluha za slovensko oblikovanje, in da se je zahtevnosti vprašanja zavedal, priča tudi njegova opredelitev do ravnine langue: drugih observationes ali opomb, kakršnih je za ta slovanski jezik še več potrebnih, ne namerava dajati, ker ni njegov namen, da bi napisal gramatiko ali popoln nauk o pisanju jezika.¹

Izhodišče Valvasorjeve Slave so bile predvsem posebnosti kranjske dežele, zato se avtor v tej zvezi ustavlja tudi pri njenih drugorodnih prebivalcih, npr. Uskokih in Kočevarjih. Prvi, da govore vlaški jezik, ki se nekaj bolj razločuje od kranjskega kot od hrvaškega, med drugimi pa da so tudi taki, ki si v kranjskem jeziku niti ljubega kruha izprositi ne morejo in ne znajo spregovoriti besede v nobenem drugem jeziku razen v staronemški materinščini. Za dokaz njene starosti nasproti tedanji nemščini navaja nekaj vzorcev.²

Tako s stališča narodne identitete kot z več strokovnih vidikov je pomembno Valvasorjevo navajanje slovenske *terminologije* za rastlinje, sadje, živali, navedba krajevnih imen itd. Slovenska folkloristika je že radovedna, npr., ali je obstajala kdaj kakšna takšna ali drugačna razlaga, zakaj se je bila v Valvasorjevem času prva gostija, ko je kdo po dograditvi ali nakupu hiše ali gradu povabil sosede na praznovanje, imenovala ravno »Hansstruckel«? Tudi o imenu cvetja »*farsške kapice*« je morda svojčas obstajala kakšna zgodbica ali kratko pojasnilo – tako, kot za belo vino z Vipavskega, ki da mu pravijo »*Kindermacher*«. Avtor šaljivo, a ironično dostavlja, da pritiče tako ime vsakemu dobremu vinu, če se nezmerno pije, saj neredko vpelje oročjost ne le v pamet, ampak tudi v telo. Zato se dekleta ne smejo spuščati v preveliko zaupljivost niti z dobrim belim vinom niti s tistimi, ki ga radi pijo.³

¹ Johann Weichard Valvasor, *Die Ehre des Hertzogthums Crain*, Ljubljana, 1689, XI/11 27. Mirko Rupel, *Valvasorjevo berilo*, druga in izpopolnjena izdaja, uredil Branko Reisp, Ljubljana, 1969, 29, 32, 45, 56, 57, 170, 175, 193, 194, 204.

² *Die Ehre*, III/354, XI/24, *Valvasorjevo berilo*, 78.

³ *Valvasorjevo berilo*, 34, 40, 49, 50, 88, 89, 131, 334, 335.

II. SLOVSTVENA FOLKLORA

Na različnih mestih (Ivan Merhar⁴, France Kotnik⁵, Milko Matičetov⁶ idr.?) je bil omejen pomen Valvasorjeve Slave vojvodine Kranjske za slovstveno folkloristiko, a zdi se, da so dosedanje ocene slonele bolj na površinskem vtisu kot na natančnem, sistematičnem pregledu celotne imenovane knjige, ki je toliko stala bogenšperskega barona. Pomen Slave z vidika slovstvene folkloristike še ni doživel celostne obravnave; le-ta je do zdaj izhajala le iz ravnine teksta, medtem ko sta bili ravnini tekture in konteksta spregledani.

1. FOLKLORNI OBRAZCI

Rekla in pregovori so največje enote, ki jih še prenesejo jezikovni slovarji, in hkrati najmanjše v žanrskem sistemu slovstvene folklore. Valvasorjeva Slava vsebuje marsikakšno reklo, vendar ga nekajkrat že latinski citat izda, od kod prihaja, zastavlja pa se tudi vprašanje, koliko so na njihovo rabo vplivali Franciscijevi posegi v besedilo. Vsekakor gre za zanesljivo slovenski izvir, kadar so popisane okoliščine, v katerih se posamezen jezikovni obrazec rabi, ali je celo, izjemoma, naveden tudi v slovenščini. Tako malce šegavo razloži, zakaj pravijo, da je *v mestu Kranj več vina ko vode* in za Šmartno na Dolenjskem se muza, da jim *veliko bolj prija vino kot voda*, češ da se tudi držijo pregovora: »*Riba v tretji vodi je strup*«, zato hočejo, naj pri njih plava rajši v vinu kakor v vodi. *Kjer ni vina, ni veselja*, zato blagruje Dolenjsko, ker nima nobene pravice, da bi se pritoževala zaradi pomanjkanja veselja. Kadar hočemo za katero deželo reči, da ji dobro gre, pravimo – tako Valvasor – da *se v njej pretakata mleko in med*, kar pomeni, da jo je Bog obilno blagoslovil z vsem, kar potrebuje za dobro prehrano, a zato se mora ponašati z bogastvom vodá. Za Istro, Liburnijo in Dalmacijo bi se dalo reči, da se v njej pretakata olje in vino. Tu se Valvasor spet povrne k *podobi o več vina kot vode*, le da v popolnoma drugačni zvezi kot prvič.

Več stalnih besednih zvez je v Slavi ohranjenih – ali le po naključju? – v zvezi z raki. Ob opisu, kako na Krki in Kolpi lovijo rake, postane jasna geneza rekla: »*še u je*

⁴ Ivan Merhar (1874–1915), *Würdigung der Tätigkeit Valvasors als Ethnographen, ein Beitrag zur Geschichte der südslavischen Volkskunde* (doktorska disertacija).

⁵ France Kotnik, Pregled slovenskega narodopisja, *Narodopisje Slovencev*, I, Ljubljana, 1944, 22–24, 43. Isti, Skoz potegniti, skoz vleči, skoz iti ali lesti – kot zdravilno in čarovno sredstvo, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, Maribor, 1973, 32–33, 294.

⁶ Milko Matičetov, Ljudska proza, *Zgodovina slovenskega slovstva*, I, Ljubljana, 1956, 132. Isti, Prezra objava 9 ziljskih pesmi z vtisi I. I. Sreznjevskega, *Slavistična revija* 32, Ljubljana, 1984, 349. Isti, O bajnih bitjih Slovencev s pristavkom o Kurentu, *Traditiones*, 14, Ljubljana, 1985, 23.

⁷ Matija Murko, *Izbrano delo*, Ljubljana, 1962, 230–231, 376. Ivan Grafenauer, *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*, Celje, 1973, 142, 162. Sergij Vilfan, Očrt slovenskega pravnega narodopisja, *Narodopisje Slovencev*, Ljubljana 1944, 237, 238, 252. Boris Merhar, Ljudska pesem, *Zgodovina slovenskega slovstva* 1, Ljubljana 1956, 36. Boris Paternu, Od kmečke puntarske do partizanske pesmi, *Pogledi na slovensko književnost*, I, Lj., 1974, 83–85. Isti, *France Prešeren in njegovo pesniško delo*, Ljubljana, 1976, 77. B. Breznik, Raznolikost pogledov na etnologijo, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 19, 1979, št. 3, 60–61. – Največ citatov gre na račun zgodbe o povodnem možu v Ljubljani in omembe pesmi Pegam in Lambergar.

rakam žvižgat« ali »*pujde rakam žvižgat*«. To pomeni toliko kakor: umrl je. Za potok Rakitniščica pri Ribnici navaja, da ne trpi ne rakov ne rib, ker da précej poginejo, tako da pregovor »*raka v vodo deti*« tu dobi svoj pravi pomen. Ob razkrinkanju pobožnjaka, ki si je menda z lepljenjem voščenih svečic na rake skušal pomagati, da bi na določenem kraju zidali cerkev, pravi posmehljivo, da je šla ta njegova zamisel »*rakovo pot*«. ⁸ Omenjena žival torej v vseh primerih doživlja negativno konotacijo.

Na človeško naravo in značaj so navezani pregovori: *Kdor se prevzame, se ujame. Prevzetnost hodi pred padcem. Vsaka trdnjava se more osvojiti, če le more z denarjem obložen osel vanjo. Jeza je kratka pobesnelost, če pa takemu kratkemu besnenju ne natakne mo verig, povzroči dolgo kesanje.* ⁹

Za občutek enoličnosti/enostranskosti je uporabljena slikovita primera: ... da pa ne bi kar citiravec vedno po eni struni brenkal. Ob vipavski šegi, ko se ženin na poročno noč razpravi in dene hlače pod ženino vzglavje, bi po Valvasorju človek *o mladi Vipavki po pravici dejal, da hlače nosi*. O kmetih na sploh pa je mnenja, da *se držijo starih šeg in navad kakor priraščena goba drevesa*. ¹⁰ Na diferenciacijo v tej zvezi med gospôdo in njenimi podložniki kaže tudi njegova omemba istrskih duhovnikov, ki dajejo pri svojem popoldanskem delu v vinogradu drugim dober zgled, ko malo-pridnost in praznoverska početja nadomeščajo z molitvijo in krščanskimi vzdihmi. V zvezi s svojim stanom navaja pomembno stališče, ko kara Kranjčane, da niso modri, ker ne cenijo svojih prednosti in ne upoštevajo starega reka: *kdor svojih privilegijev in pravic ne izrablja, jih zapravi. Kdor jih skriva, se bo z njimi malo ponašal in izrabljal*. Po drugi strani ne prezre senčne plati oblasti, ko ob opisu sojenja Veroniki Deseniški navrže skušnjo: »*Kar hoče knez, to sodnik govori*.« Ob pogostih pretepih podložnikov na njihovih zabavah so si grajski zapomnili: »*Če hočeš kožo célo obdržati/ ne smeš se v kmetov ples mešati*.« Tukajšnje fevdalčevo stališče vendarle priča o njegovi določeni toleranci do nižjega stanu. ¹¹

2. FOLKLORNE PESMI

Z omenjenim Valvasorjevim navedkom v slovenščini smo že stopili na prag *verzificirane folklore*, a njeni raziskovalci so razočarani, da ji je Valvasor posvetil komaj kaj pozornosti. ¹² In vendar je njegova zasluga, da vemo, kaj so nekoč zakričali otroci, kadar so videli leteti žerjave na jug (»*Čiče golobar, pou naprej, pou nazej, varej da te vouk ne ujej! Le okule, le okule, le okule!*«), kako so klicali murna iz luknjice v Beli krajini (»*Pole saide na tuoie duore zhemo uieste tucie szenze*« = Murn pridi iz luknje! Tvoja nevesta me hoče ogristi, prevaja Valvasor v nemščino) in lovili pijavke v močvirju, ko je odteklo Cerkniško jezero (»*Pij mene pijauka, pij mene pijauka*«). Te drobne formulacije so najširše, kar jih je zmoglo v slovenščini Valvasorjevo pero. Zagovorom njegova Slava nasprotuje, saj Francisci objavlja v njej dolg traktat o tem, kako besede razen naravne nimajo nobene druge moči. V njem se loteva tudi vražljivih verzov in čarovnih izrekov. Drugače Slava ohranja pesem, ki da je večerna molitev pri Uskokih, poroča o naricalkah v Beli krajini, o kolednicah o božiču in svečnici in pogostem petju

⁸ *Valvasorjevo berilo*, 7: 70, 131.

⁹ N. d., 142,143, 358.

¹⁰ N. d., 201, *Die Ehre*, VI/342.

¹¹ N. d., 181,334, 335, 344.

¹² Prim. B. Merhar, Kotnik, Grafenauer.

pesmi o Pegamu in Lambergarju in opisuje zgodovinske dogodke, ki so postali ozadje zanjo.¹³

3. FOLKLORNE PRIPOVEDI

Tako smo se približali epiki, ki je v slovenski slovstveni folklori veliko bolj kot v pesmi aktualna v nevezani besedi, v prozi torej. Od njenega žanrskega sistema so v Slavi daleč najbolj zastopane *povedke*. Največ (čez sto) je prav kratkih ali tudi (malo) daljših razlag o nastanku imen za posamezne zemljepisne točke. Kriteriji za njihovo razvrstitev pa so interferenca med slovenščino in nemščino (Kočevje, Nemška vas itd.), lega (Bloke, Ostri vrh, Prestranek itd.), rastline (Češnjica, Hrušica, Javornik, Limbarska Gora, Koprivnik, Kostanjevica, Rožnik, Trnovo, Trst itd.), živali (Kozjak, Kozji hrbet, Polhov Gradec, Ribnica, Turjak, Volčji Potok itd.), kamenine (Kamen, Kamnik, Kamna Gorica, Na školju, Podpeč, Škerlovo itd.), naravni pojavi (Snežnik, Vetrnik, Vrzdenec itd.), verska dejavnost (Cerknica, Sveta gora, Škofja Loka itd.). Marsikatera teh razlag se prepričljivo ujema z dejstvi, druge pa sledijo ljudski domišljiji in besedni ustvarjalnosti, tako da jih je imeti za pravcate aitiološke povedke.¹⁴ Nekaj imen, ki se jim Valvasor trudi poiskati izvir, danes ne poznamo več, da ne govorimo o nemških imenih, ki jim je namenil enako skrb kot slovenskim; tako je število omenjenih razlag in povedk še veliko večje.¹⁵

Od naravnih pojavov zasluži na prvem mestu pozornost voda, saj je izvir življenja. Nanjo se nanaša marsikatera pripoved in uvera. Potoček, ki blizu Škocjana na Dolenjskem po izviru prav hitro ponikne nazaj v zemljo, je Valvasorju dobra podoba za kratkost človeškega življenja; pri tem misli na tiste, ki jih bo pokrila zemlja, še preden bodo odrasli. Kranjska pa nima le studencev, ki pomirjajo žejo, ampak tudi zdravijo. »*Sdraue studenz*« blizu Ostrega vrha v gozdu Jagnedec je lahko najti, ker so tisti, ki hodijo k njemu po vodo za bolne, zraven postavili križ. Okoliški kmetje verjamejo tole: če prinašalec prinese posodo polno vode, bo bolnik okreval, če pa ni polna, čeprav jo je prinašalec napolnil, bo bolnik umrl. Ob zajetju je treba zmeraj pustiti krajcar ali kak drug dar. Iz studenca Stergar v bukovem gozdu pijejo vodo proti krvavi griži. Ob cerkvi sv. Agate v Trnovem na Notranjskem je izvir, čigar vodo imajo preprosti ljudje za sveto. Po Valvasorju jo »in der windischen Sprache« (izjemno je, da avtor ne pravi: v kranjskem jeziku) takole pozdravijo: »*Dobro jutro sveta voda, ki ozdravlja različne bolezni!*« Veliko bolnih, ki jim jo dajo piti, ozdravi. Hkrati trdijo, da se ne da videti hudodelcem. V Polhograjskih Dolomitih sta pri cerkvah sv. Lovrenca in sv. Katarine izvirkra, v katerem si mimoidoči zmeraj umivajo oči; zaradi zdravilnih ali drugih lastnosti uživata pozornost tudi Kropa in Vrzdenec. V bližini med Logatcem in Vrhniko je tudi voda Bela, ki teče samo ob določenem času, drugače pa le, če se jo dotakneš.

¹³ *Die Ehre*, III/457, IV/660, XI/57, *Valvasorjevo berilo*, 130, 31 6, Kotnik, *Narodopisje*... 24.

¹⁴ Valvasorjevi podatki pomenijo imenitno podlago za primerjavo nekdanjih in zdajšnjih poimenovanj in razlag o nastanku posameznih lokacij z vidika ljudske etimologije. Največ zalug za zbrano gradivo iz sodobnosti imajo učenci okrog 150 osnovnih šol.

¹⁵ *Valvasorjevo berilo*, 37, 48, 49, 59, 76, 109, 114, 153, 161, 328, 331, 340, 350, 354, 355, 360, 369, 374, 380, 451. *Die Ehre*, I/142, 143, 144, 1 57, 222, 268, IV/603, VIII/737, 740, 74 1, 809, XI/I I, 16, 21, 32, 40, 54, 116, 117, 126, 127, 128, 129, 131, 138, 144, 159, 166, 168, 172, 215, 216, 222, 225, 245, 248, 277, 287, 288, 291, 297, 302, 303, 314, 319, 322, 329, 340, 341, 344, 346, 349, 351, 378, 391–3, 403, 427, 450, 45 3, 466, 494–5, 497, 509, 511, 513, 515, 524, 537, 539, 568, 585, 589, 611, 625, 657.

O Rakitniščici blizu Ribnice pripovedujejo, da je bila nekoč prekleta in o njej veliko bajajo. Podobno negativno je označena Krka med Novim mestom in Strugo, kjer ljudje kljub opozorilom na čudne načine izgublajo življenje.¹⁶

Za najnenavadnejša vseh naravnih čudes v deželi Kranjski ima Valvasor tri jezera, ki so enkrat vidna, drugič ne, a vsako na svoj način: Cerkniško jezero se pojavi ob določenem času in spet izgine. Drugi dve se včasih prikažeta tistim, ki ju ne iščejo niti ne žele videti, skrivata pa tistim, ki ju namenoma iščejo. Prvo je v gozdu na gori Mokrice, drugo pri vasi Podpeč blizu Dobropolja v velikoribniškem gozdu. Obe jezera sta polni rib. V drugem je velik prevrnjen javor, okrog pa kupi z mahom poraslih skódel. Zanje trdijo, da so namenjene za novo streho ribniške cerkve, kadar bo sedanja strohnela. Še veliko drugih pripovedi se pleče ob tem, tako da se Valvasor sprašuje, ali ne gre za strah, slepilo ali coprnijo in niti ne spadata med naravne pojave.¹⁷

Obstaja tudi izročilo o jezeru na prostoru današnjega Kamnika. Segalo naj bi do cerkve v Nevljah, kjer da je bila nekoč fara sv. Jurija. Ko se je jezero razlilo, sta se v strahoviti nesreči razločila tudi bratska Mali in Stari grad. Še pred kratkim je bilo menda videti na obzidju Malega gradu železne obroče za privezovanje čolnov. Trem velikim, močnim železnim obročem v skalah, in to daleč narazen, kakršne imajo za privezovanje ladij ob morju, Valvasor sledi tudi na Nanosu, za kar pa mu ne pride na misel nobena razlaga.¹⁸

V zvezi s *kameninami* ohranja Slava uvero in anekdoto o votlem kamnu, ki zdravi boleznih hrbtenice. Živini dajejo črno snov, ki ji domačini pravijo »premogova kri«, v apotekah pa prodajajo pod imenom »Drachen Blut«. Posebno se navdušuje nad kapniki v Postojnski jami in Škocjanskih jamah, nad umetnostjo narave, ki razgibava domišljijo obiskovalcev z različnimi predstavami in pripovedmi. Podobno se resničnost in domišljija prepletata v interpretaciji snovi, po kateri je neka lokacija v Zasavju dobila ime Zlata gorica (Gold Berglein), Valvasor pa pripisuje posebno barvo primesi žvepla v zemlji. Ko je na določenem kraju eden od graščakov izkopal vodnjak, so »gern fablen-de Leute« raznesli, da so bergmandeljci (Berg-Männlein) omenjeno zlato žilo prenesli drugam. Valvasor ne dvomi, da so ti kraji lahko bogati rud, a iskalci dragocenih še niso prišli na svoj račun.¹⁹

Vrsto pričevanj o *jamah* ima Valvasor za verodostojne, a so le del slovstvene folklore. Hudih, tj. hudournih jam našteje pet: pri Dobri polju, na Ilovi gori, Slivnici, Vinjem vrhu in Podpeči. Svoje ime so dobile po tem, ker da iz njih nastajajo velike nevihte, zato jih vsako leto blagoslove, da jih pomirijo. Avtor natančno popisuje to šego in navaja nekaj anekdot, kako so naleteli duhovniki, ki so jo hoteli opustiti. Sam sklepa, da je na dnu teh zemljinih odprtina voda in če jo vznemirimo s kamenjem ali čim drugim, pošlje na dan meglo/paro, iz katere se rodi nevihta. Po njegovem je torej to naravni pojav in ni hudič vzrok temu, da pride nevihta, če kdo pobeza v določeno luknjo. Na Kranjskem prihajajo, če že ne vse nevihte, pa vsaj večji del in najškodljivejše z visokih gora, zlasti s snežnikov in drugih hribov, ki so zelo visoki. Ondi nastanejo mnogokrat iz številnih jam in preduhov (oken). Najprej se dvigne iz njih nekakšen dim, se zgosti v črn oblak in ta kmalu iztrese točo, blisk in grom. Na drugem mestu pa

¹⁶ *Die Ehre* II/233. IV/577, 602, 603, VIII/723, *Valvasorjevo berilo*, 76, 147–1 50, XII/502.

¹⁷ *Die Ehre*, II/233, *Valvasorjevo berilo*, 66–68, 150–152.

¹⁸ *Die Ehre*, XI/502, *Valvasorjevo berilo*, 40, 43, 79, 147–1 50, 374.

¹⁹ *Die Ehre*, I/125, III/428, IV/560–56 1, XI/502, *Valvasorjevo berilo*, 71,122.

avtor zavrača splošno mnenje, da bi delale točo coprnice z lastno sposobnostjo, ampak da ima res hudič prste vmes. Tudi ob teh primerih se vidi, da za Valvasorja racionalno stališče do naravnih pojavov ni bilo samoumevno, ampak je bil to zahteven proces s porazi in zmagami. Primer za boj med starim in novim: Nad Kranjem ob stezi proti Jezerskemu je silno globoka luknja v skale. Če vržete kamen vanjo, šine ven megla in iz nje nastane dež, grmenje in toča... To naredi mlaka, ki mora biti na dnu tiste špilje, če ne dela tega sam satan, da bi zapeljal ljudi v staro pogansko praznoverje. Drugače je večina jam, o katerih govori, locirana na kraški svet. Eno od njih imenuje »Ne moti me«, češ da se takoj odzove z nevihto. Ko pa so nekoč eno od jam zazidali, je ponoči nastal v njej velik nemir in ni jenjal, dokler je niso spet odprli. Obstajajo pa tudi bolj prijazne in gostoljubne jame. Na visoki gori (Katzenstein) za cerkvijo sv. Petra je ozek, kamnit rov, ki ima sveto moč v sebi. Cerkovnik in drugi so opazili, da se mu popravi sluh, kdor položi glavo nadenj. Blizu reke Krke je zelo globoka jama z ostanki njene nekdanje obljudenosti. Domačini pripovedujejo, da so se nekdaj vanjo zatekali pred Turki. Posebno sugestivni sta varianti pripovedi o človeku, kako je padel v jamo in mu je zgled polhov, ki so lizali neko kamnato ploščo, ublažil lakoto. Valvasor to jemlje zares in sklepa, da bi kamenina mogla biti nekaj solitru podobnega. V drugi varianti je nesrečnik preživel pod zemljo celo zimo in je nase opozoril tako, da je koščke svojih oblačil navezal na polhe, ki so začeli odhajati iz svojega zimskega prebivališča. V zvezi z jamami in polhi je tudi anekdota, kako je nekdo zblaznel, ko se je spustil štirideset sežnjev globoko, da bi spravil na dan vaščana, ki je padel v jamo pri lovu nanje. Od kod bolezen, se sprašuje avtor, je vmes zastrupitev ali hudobni duh. Zato se ni čuditi, če mož, ki se je bil enkrat že spustil v Postojnsko jamo, tega za nobeno ceno ni več hotel. Zakaj ne, je pitijsko odgovarjal: »Nič ne rečem, da sem spodaj kaj videl, a notri ne grem več, da bi izgubil svoje življenje. In tudi drugemu ne svetujem, da bi šel in tudi ne rečem, zakaj naj ne gre.« Tako ni odgovarjal le svojemu gospodu, ampak tudi Valvasorju, ko mu je prigovarjal, naj ponovi podvig. Ob drugih anekdotah, kako so zdrknili v jame ljudje ali živina, najde E. Francisci priložnost za dostavek o prebivališčih Sibil in menihov v jamah. Za zgodovino slovstvene folklore so vsi omenjeni dogodki in motivi nadvse pomembni, saj dajejo priložnost za študij, kaj od njih se je v ustni tradiciji osulo in kaj se je prebilo v naš čas. Najbolj trdoživ, tako kaže, je motiv o paru volov, ki pade v globino in potem pride z vodo nekje na dan le njun jarem. Verjetno je Valvasorjev zapis prvi²⁰ o tem na slovenskem ozemlju.

Nekaj *rastlin* (ceptec, dresen, deveta srajčica, praprot) Valvasor predstavi kot pripomoček, s katerim nežni spol mami moške. Pri tem se mu marsikakšno pričevanje zaokroži v anekdoto in ne ostane zgolj pri diskurzivnem poročanju; tako o ljubljanskem dekletu, ki da je gotovo imelo pri sebi tak zagovorjeni koren, drugače vendar ne bi drl za njo v kočijo vpreženi konjski par, da so jo komaj rešili. Imenovana in druga zelišča rabijo tudi coprnice po pogodbi s hudičem za pripravo svoje čarodejne maže. Avtor razmejuje »pravo« čarovnijo od dozdevne, ko omenjene pogodbe ni in si reva le umišlja, da je bila na čarovnem plesu, v resnici pa se ji je o tem le sanjalo. Tudi praprotno seme obravnava kot čarovno sredstvo, medtem ko z naklonjenostjo pripoveduje o borovem drevesu na Samotorici, ker opravlja diferenciacijo med krepkimi in šibkimi otroki, o orehovem grmu, ki je zmeraj enak, in posebno navdušeno o orehu v Lokvah

²⁰ *Die Ehre*, I/119–120, 242, 244, 249, 251, II/40, 43, 171, 206, 207, III/440, IV/5 3 1, 532, 542.

na Krasu, saj tudi po njegovem prepričanju res v eni noči ozeleni, vzcveti in obrodi. Ta »*suetiga Juuana Oreh*« ima za skrivnost narave, ki presega naše védenje in razumevanje in nas namesto k znanosti vodi k občudovanju njenih delujočih moči. Narava zmore več kot le to, kar nam pusti razkriti, ni vse nenaravno, česar ne razumemo ali ne vemo. Toda ljudje radi tako ravnajo, da, kar ni mogoče utemeljiti ali najti za kaj vzroka, razglasijo za čudež/čudo.²¹

Od *živali* so Valvasorja najbolj vznemirili polhi. O njih je otel pozabe marsikatero dogodivščino, ki jih je vsrkala vase folklorna tradicija: sam vrag jih goni na pašo, zato je pri lovu nanje treba poznati prenekatero zvijačo (npr. ne more jih pregnati iz človekove obleke, kadar se pri pogonu zatečejo vanjo; ob žvižganju se mu je treba izmakniti itd.). Čudi se, da vrabci ne delajo škode medijskemu prosu, za kar ima menda zasluge neka žena, ki jih je zarotila. Z zadovoljstvom govori o planinskem orlu, ki je na visokem hribu blizu Polhovega Gradca imel svoje gnezdo z mladiči in je zanje unesel kmetom marsikatero ovco. Le– ti so ujeli enega od njih za ljubljanskega deželnega glavarja, ki je ptiča priklenil z močno verigo. Na kočevski strani so bili že od nekdaj preglavica medvedje. Eden je udrl v grad Brdo in bedno zadavil baronico Ano, medtem ko je drugi na lovu hudo ranil dvanajst gonjačev, vendar nihče ni umrl. Šele ko je vrgel na tla trinajstega Kočevca, ki mu je bilo tudi Medved ime, ga je pogodil lovec. Nenavadno se mu zdi, da neki cerkovnik ne potrebuje pastirja za svojo živino, ker je volk nikdar ne napade, čeprav je okrog sama divjina z množino teh živali. Prav tako je presenečen nad govedom, ki je padlo globoko čez skale, a se mu ni nič zgodilo. Ta čas, ko so tuhtali, kako bi ga dobili nazaj, se je samo vzpenjalo navzgor, da nihče ni mogel verjeti.²² Iz navedenih primerov je razbrati, kako Valvasorja res zanimajo posebnosti in izjemnosti – ne glede na njihov izvir. Ali gre za slovstveno folkloro per definitivnem ali za dogodke, ki bi sčasoma tudi utegnili postati del zgolj besednega oblikovanja brez povezave s konkretnimi dejstvi.

Medtem ko smo doslej sledili motivom, ki se tako ali drugače navezujejo na slovstveno folkloro, na sinhroni ravnini, se odslej usmerimo na diahrono os, kjer so prve na vrsti *zgodovinske povedke*. Morda je ozadje za psoglavce/pasjeglavce v slovenskih povedkah iskati tudi v bojih pred davnimi stoletji med Ogri, Franki in Slovani, ko so si posamezne sovražne strani v znamenje ponižanja pošiljale psa kot tribut. O tem Valvasor iz starih virov. Podobno se po lastnem navajanju naslanja na stare zapiske, ko piše o mladenki, ki skuša premamiti z močnim napojem grofa, ko se srečata v gozdu. Čeprav je navedena celó letnica (989) in je nenavaden rog, v katerem je bila pijača, skrbno opisan kot materialni predmet, celotno pripoved prežema nekaj pravljicega. Podobno prepletanje zgodovinskega in pravljicega je v pripovedi o prstanu z žlahtnimi kamni, ki ga je neznana mladenka v gozdu podarila enemu od bojevnikov, ta pa drugemu z obljubo, da mu bo prinašal srečo, dokler bo zvest svojemu gospodu. Čeprav so tudi v tem primeru osebe zgodovinsko konkretizirane, prav tako kraj in čas dogodka, je obakrat nadih pravljicega dosežen z nenavadnim, bliskovitim dogajanjem in s karakterističnimi vzdevki čudežen rog, Zlata gorica itd.²³ Naslednja snov, ki je oblikovana ali zgolj diskurzivno kot vir za zgodovino ali zaokroženo, da jo je

²¹ *Valvasorjevo berilo*, 37, 103–104. *Die Ehre*, III/578, 579, 580.

²² *Die Ehre*, III/440, 444, IV /482, 483, 542, *Valvasorjevo berilo*, 34, 63, 70, 126–129, 338, 368.

²³ *Die Ehre*, X/1 97, XI/501.

mogoče izluščiti iz pripovednega toka kot ubeseditev katerega od žanrov slovstvene folklore, je o *Turkih*: naj gre za pripoved, kako so nemočne žene in otroci z vriščem in razgrajanjem pregnali Turke, ker so le–ti mislili, da je za obzidjem velika vojska, ali za posebno zaščito svetnikov v nekaterih cerkvah, do katerih tudi niso mogli »krvoločni psi«. Prejkone je tudi varianta pripovedi o udarcih podkev na cerkvenih vratih, ki pa so vzdržala pritisk turških konj, tu zapisana prvič. Zgodba je dokaj živa še danes na različnih koncih slovenskega ozemlja. Podobno je z drugo: o prebivalcih, ki so se pri turškem vpadu zatekli v bližnjo jamo, napadalcu pa so jih izvovali in vanjo vrgli ogenj, tako da so se v njej vsi zadušili. Le en prebivalec, ki se je zatekel v gozd, se je rešil, tako da je v opusteli vasi polagoma obujal življenje in njeni zdajšnji prebivalci skoraj vsi izhajajo iz njegovega rodu. Tako Valvasor piše za Lašče (Laitsch), priimek, s katerim se je vas obnovila, pa je Paugk [= Pajek]. Sem sodi tudi pripoved o človeku, ki je zbežal iz turškega suženjstva, a potem tako dolgo taval po gozdovih Snežnika, da so ga očitvidci, ko se je končno rešil iz njega, imeli za ledenodobno bitje in hudičevsko pošast.²⁴

J. V. Valvasor sočustvuje z ženo, ki so jo 1. 1622 našli blizu Celovca mrtvo z otrokoma, od katerih je eden sesal iz njenih prsi in drugi grizel travo kakor žival, in je kritičen do bogatinov, ki »draginjo rajši delajo kot odpravljajo«, toda kljub temu ne dojame ozadja kmečkih uporov. Poroča o znamenjih na nebu, ki da so napovedovala prvi tak upor 1. 1515, podaja dvoje variant, kako je ta potekal na gradu Mehovo, a čeprav ne spregleda, kaj pomeni »stara pravda«, se mu strašna smrt voditelja kmečkih uporov 1. 1573 Matije Gubca zdi primerno svarilo za upomike.²⁵

Med zgodovinskimi povedkami z anekdotičnim ozadjem – s tem da nista ohranjena le čas in kraj dogajanja, ampak celó osebnostno ime glavnega junaka – je morda najbolj častitljiva, že zaradi starosti, tista o mutcu osojskem, tj. poljskem kralju Boleslavu, ki se je po strahotnem uboju škofa Stanislava, poznejšega svetnika, spokoril tako, da je kot neznani mutec v osojskem samostanu na Koroškem opravljal najnižja dela in se dal spoznati šele tik pred smrtjo. – Prav tako ali še bolj žalostna je zgodba o dveh bratih iz današnje Brestanice (Rajhenburg), saj je medsebojno sovrašтво pogubilo oba, ko sta hkrati streljala eden na drugega. – Šele danes, po petsto letih – z opustitvijo idrijskega rudnika živega srebra – dobiva svoj epilog škafarjevo odkritje nenavadne tekočine, ki jo je nesel zlatarju (v Škofjo Loko), da bi mu razložil njeno skrivnost. Kraja njenega nahajališča ni hotel izdati, dokler ga ni pregovoril vojak Kacijan Anderlein za lepo nagrado, a je sam postal še veliko bolj imovit mož in vsi tisti, s katerimi se je povezal, da so začeli kopati rudo. – Ko je bila huda lakota, da so ljudje tolažili želodec z zmletimi orehovimi lupinami, vinskimi tropinami, mladikami vinske trte in govejimi odpadki, je prišel z Ogrskega človek k Hansu Adamu v Podbrežje in ga prosil za grizljaj, preden umre. Gospodu je sočutje ganilo srce in dal mu je jesti, kolikor je hotel. Ko se je gost okrepčal, je padel kot mrtev. Položili so ga na pare, a ko so mu grobarji kopali jamo, jih je presenetila huda nevihta, pred katero so se umaknili v bližnjo hišo. Ta čas je dež oživil dozdevnega mrtvaka in pobral se je nazaj v grad, od koder so ga bili prinesli. Ko so presenečeni grobarji hiteli pravit v grad, kaj se je zgodilo, so se še bolj začudili, ko so se tam spet srečali z njim. Da kaj takega nekaj ni bil osamljen primer,

²⁴ *Die Ehre*, VIII/75 1, 822, 823, XI/I I, 466, 5 1 1, 644, XV/443, 529. *Valvasorjevo berilo*, 87, 365, 375, 401, 410, 461, 490.

²⁵ *Valvasorjevo berilo* 453–455, 461.

dokazuje dogodek iz Ljubljane: 1. 1545 je Marjeto Sieder zadela kap in nekdo se je hotel polastiti prstanov, ki so ji jih položili v grob. Tedaj se je zravnala in roparja tako prestrašila, da je zbežal. Odpravila se je na svoj dom, a njeni domači ji dolgo niso bili pripravljeni odpreti, češ da gre za prikazen. Naposled se je mož le dal prepričati, da je v resnici njegova žena. Po tej prigodi mu je rodila še tri otroke. – Smrti je bil zapisan že tudi Plavec, ki so ga vrgli v ljubljansko ječo, kakršne so bile namenjene Turkom. Z vrvjo so jih spuščali vanje kakor v globok vodnjak. Jetnik se je pogodil s hudičem, ki ga je oprostil verig in pri belem dnevu spravil mimo vseh straž iz gradu. Na prostosti se je odkrižal hudobca in spokoril, kar se jih še veliko spominja – tako Valvasor – ki so ga poznali kot ljubljanskega krčmarja. Podobno jo je srečno unesel Lažnivi ali Hudi Kljukec [= Janez Košir], ki je s propadlimi študenti in potepuhi osnoval roparsko tolpo, nekakšno predhodnico rokovnjačev. Po sporu s tovarišijo se je pogodil z oblastjo za spregled kazni in nato kot krčmar in padar živel na Jami pri Kranju. Ta njegova življenjska zgodba se je tako sfolklorizirala, da je njen nosilec postal eden najbolj popularnih v slovenski folklori.²⁶ »Roparske« sestavine vsebuje tudi pripoved o krojaču, ki je šel zaradi svojega izpopolnjevanja po svetu. Vanj se je zaljubilo dekle bogatih staršev in zbežalo z njim in denarjem, ki ji je bil namenjen za doto. Zasedovalci so dekle odpeljali k staršem, medtem ko so mladeniču za slabo napitnino, ki so jo dobili od njega, dopustili, da je ušel z denarjem vred. Doma se je poročil in prikrival krivo dobljeno bogastvo. Pred smrtjo ga je zakopal, ne da bi povedal otrokom, kje leži. Če bi to storil, bi ga obsodili na vešala. Po nekako tridesetih letih, ko je posestvo postalo Valvasorjevo, ga je našel kmečki dečko Ahac. Skrivnost je zaupal dekletu, s katerim se je nameraval poročiti. Tako je dediščina postala javna zadeva. Karel Valvasor, avtorjev brat, je kmetiča dolgo lovil, dokler ga niso ujeli v gozdu, napol podivjanega med živalmi. A dvakrat ni enako povedal, kje je našel zaklad. Zato so ga zaprli v grajski stolp, od koder je pobegnil, ne da bi mu kdo pri tem pomagal na naraven način. Valvasor se izmakne končnemu odgovoru, kako bi se to moglo zgoditi, a nanj namiguje, ko dostavlja, da se ni mogel načuditi, ko je bil ravno še doma, zakaj je vran tako tiščal v stolpno lino. – Še hujši je način, kako je neki hrvaški plemič skušal izsiliti denar od svoje tašče. Grad, v katerem je živela, je zažgal in naročil slugi, naj gospo, ko bo skušala ubežati pred ognjem, prestreže, saj bo gotovo imela s seboj svoje bogastvo. Res se je tako zgodilo in prav hitro se je znašla v rokah njenega roparskega zeta. Na koncu te pripovedi se Valvasor ograjuje od prepričanja, da se je to res zgodilo, s pripombo, ali ni nekaj podobnega brati tudi pri nekem francoskem avtorju, čigar delo tudi konkretno navaja in ugotavlja med njima nekatere razločke. Še drugače naj bi se znašel nekdanji vojak plemiškega rodu. Kupil je zemljišče in razglasil, da hoče zidati cerkev »naši ljubi gospe v čast«. Okoličani so mu navdušeno pomagali, prav tako niso hotele zaostajati sosednje graščine, saj bi razvita božja pot tudi njim nosila lepe denarce. A sčasoma so vsi ugotavljali, da plemič zida bivališče zase. Prebrisanec pa se je opravičeval, da on dotlej še ni imel svojega gnezda in mati božja mu te ukane ne bo zamerila, saj ima že druge hiše po deželi, in kar so mu dobrosrčni ljudje darovali, velja pred njo enako, kot da bi darovali njej sami. Prav podrobno in na široko se Valvasor razpiše o roparskem vitezu Erazmu Predjamskem, ki je svojim zalezovalcem povzročal nemalo nevšečnosti. Na-

²⁶ Alfonz Gspan, Tri nova Zoisova slovenska besedila, *Slavistična revija* 2, Ljubljana 1969, 179–180.

zadnje ga je izdal njegov lastni sluga in umrl je v prav klavrnih okoliščinah. – Enako skrbno in z osebno naklonjenostjo je popisana žalostna usoda Veronike Deseniške. Prav tako žalostno je končal stari ranocelnik Martin, ki je iskal zaklad v razvalinah Malega gradu v Kamniku, in tudi lepa kamniška Veronika ni imela sreče. Lépo in postavno žensko bi že skoraj rešil trpljenja do sodnega dne mladenič, a ko se je po njegovem drugem poljubu napol spremenila v kačo, se je zgrozil in pobegnil. Tedaj je nesrečno bitje zavekalo in izginito. Kakor koli že, mesto Kamnik ima v grbu žensko s kačjim repom med vrati.²⁷

Tako smo se približali *bajčnim bitjem*, s katerimi je imel opravka slovenski človek v Valvasorjevem času. Glede na sinkretizem človeškega in kačjega telesa je kamniški Veroniki najbližji *duhovin* – kot kača rojeno človeško bitje.²⁸ Transformacija je torej v tem primeru čisto drugačna kot zgoraj.

Kači sorodno bitje je *zmaj*, saj ga navadno predstavljajo kot plazilca. Ljubljanski grb sestoji iz belega stolpa, na katerem sedi zelen zmaj/krokodil. Po Valvasorjevem mnenju to meri na tistega zmaja, ki ga je premagal Jazon, »ustanovitelj našega mesta«. Drugače se bogenšperški gospod ograjuje od vere v njihov obstoj (»Prav dobro vem, da imajo današnji naravoslovci zmaja za golo izmišljotino«) in razposajeno se muza, ko mu prebivalci blizu Vrhnike oporekajo in kot dokaz za svoj prav pokažejo močera. Tudi za zmaja, ki je nekoč v hudem vremenu blizu Pleterij padel na tla in širil od sebe neznošen smrad, Valvasor najde razlago – nemara je šlo za meteor. Ni pa nobene razlage, zakaj zmaj v Celovcu. Izklesan je iz enega samega kamna in občasno mu bruha ogenj iz žrela. Le ta dva primera sta v tukajšnjem okviru navezana na ogenj, drugače se zmaj v Valvasorjevem delu pojavlja le v zvezi z vodo. Koder ta ni bila bistra, so ljudje verjeli, da tiči v notranjosti omenjeno bitje, ki jo kali na belo, rdečo in črno. »Zmaj kar naprej živi, dokler je pod zemljo, ne pogine, če bi živel tisoč let. Ko pa pride iz zemlje na zrak, tedaj se z njim vse podre in utrže, dokler ga ne ubije«. Drugo bitje, ki je povezano z vodo, je povodni mož. Po Prešernovi zaslugi je najbolj znana Valvasorjeva pripoved o Urški Šeferjevi, ljubljanski spogledljivki, ki jo je ugrabil povodni mož iz Ljubljanice sredi belega dne. Vsak čolnar in ribič bi vedel kaj povedati o tem vodnem strahu, kakor ga tudi imenujejo. Avtor sam je bil nekega večera priča, kako se je dvignil iz vode mož v črnem dolgem plašču in sunil Smajderja, ki se je ponoči čisto sam mimo kruharne vračal z ženitovanja domov, v vodo. Ko je ob klicih na pomoč pritekla straža, je strah naglo planil v vodo. Ko si Valvasor prizadeva identificirati ljubljanskega povodnega moža, ne dvomi o njegovem obstoju, pač pa mu prisoja hujše lastnosti, kakor jih imajo podobna bitja drugod; tam človeku niso sovražna, ljubljansko pa je šteti med hudičeve strahove.²⁹

Nasprotno interpretira *podzemске strahove ali škrate v idrijskem rudniku*. Rudarji se imajo za srečne, če jih zaslišijo, ker so po splošnem mnenju, tam, kjer prebivajo taki duhovi, prav bogate žile. Ne trpe preklinjanja Boga, priseganja, žvižganja niti drugih pobalinstev. Rudarji jim puščajo lonček s hrano in vsako leto ob določenem času kupijo rdečo suknjico, ki bi bila prav dečku, da si s tem ohranijo naklonjenost teh jamskih duhov. Tokrat se Valvasor ne strinja, da »tako vodi satan praznoverne za

²⁷ Die Ehre, XI/1 5 1, 1 59–161, 227, 228, 442, *Valvasorjevo berilo*, 33, 341–344, 376–377.

²⁸ *Die Ehre*, IV/3 14. Milko Matičetov, *Duhovin v Brkinih, Traditiones 2*, Ljubljana, 1973, 64–72.

²⁹ *Die Ehre*, III/4 19–421, IV/335. *Valvasorjevo berilo*, 40, 140, 300, 360, 397, 458, 485.

nos«, čeprav prizna, da tisto o lončku in suknjici pripovedujejo tujcem le zato, da bi pridobili rudniku čim več občudovanja. Pač pa jemlje resno trkanje, s čimer omenjena bitja naganjajo rudarje k pridnemu delu, ker upajo, da bojo na tistem mestu našli dobro rudo. Ko primerja idrijske škrate s tistimi v drugih rudnikih, ga veseli, da niso zagrešili kakšnih hudičevih pomorov.³⁰

Poseben trepet so po Istri in Pivki zbujala bitja z imenom *vedavci*. Ti čarovniki / čarodeji / krvوسي pijejo otrokom kri, da umrjejo, se splazijo k ženam in z njimi spe, ne da bi črhnilo besedo, okrog polnoči trkajo in kljukajo po hišah – kjer se to zgodi, bo v naslednjih dneh kdo umrl. Drugo ime zanje je *strigoni*. Po Franciscijevem mnenju izhaja ime iz latinske besede striks, s katero so poganski Rimljani označevali nočno ptico uharico, ki da otrokom sesa mleko ali tudi kri. Z vedavci se bojujejo »nižji duhovi, ki jim pravijo *šentjanževci*«. Videlo jih je veliko ljudi, »če gre zaupati splošnim govoricam«, je skeptičen Valvasor. A kot ima tukajšnje prikazni za »hudičevo slepilo«, je po njegovem le hudičeva dekla! hudičevka taka žena, ki jo preprosti človek imenuje *boginjo*, če zna najti izgubljeno ali ukradeno blago in svetovati ob različnih boleznih in v drugih nadlogah. Še hujšo obsodbo so na splošno doživljale coprnice / čarovnice, ki da jih je videti letati po zraku kot drobne lučke. Verjetno od tod tudi ime večče. Valvasor z zadovoljstvom ugotavlja, da so na Kranjskem že precej iztrebljene, le ponekod na Notranjskem da se še drže. Z nekakšno privoščljivostjo govori o njihovem sežiganju, vendar pa na nekaterih mestih priznava, da so dokazi za njihovo krivdo kdaj tudi izsiljeni; sploh pa se jih večina v to ne podaja svobodno, ampak podležejo vplivu *hudiča*. Na vprašanje, kakšen je ta »vrag, ki goni polhe na pašo«, eden od polharjev odgovarja: »Hudo divji, kakor pol kozla.« In ob drugi priložnosti: »... kakor pol človeka.«³¹

Toda hudič ni le neke vrste poglavar vseh navedenih personificiranih pojavov, ampak tudi eno in isto z njimi; to lepo dokazuje pripoved o mlinarju, ki mu je nagajala voda (Prečna), zato je s palico pobezal v izvir. Tedaj je pritekla krvavo rdeča, kar so si prebivalci razlagali s tem, da je bil notri vrag, ki ga je mlinar smrtno ranil. Od tod kri. Valvasor se temu upira: češ, niso pomislili, da se je voda pordečila zaradi rdeče glinaste zemlje, ki je bila vzrok, da se je voda mašila. Ni pa opozoril na alternacijo med zmajem in vragom. Podobno se pripisuje naravnost hudiču krivda, da je bil opuščen mlin v Pleterjah. Kadar je mlinar vodo zagrabil, jo je hudičeva pošast odprla, kadar jo je odprl, mu jo je ustavljal, celó iz postelje ga je preganjal. Takih *vražljivih povedk* bi bilo najti še več. Npr. kako hudič ne dovoli sezidati posameznega gradu in zato ponoči podre, kar je bilo čez dan narejeno. Tako je preprečil dokončati grad v Dolu, medtem ko je pri gradu Kamen na Gorenjskem popustil, ko so mu v bližini napravili drug – škratov grad. V okolici Lukovice sem in tja raztresenim skalam po košeninah pravijo kmetje hudičevi kremplji / nohti. Menda jih hudič ni mogel položiti v majhne skalne luknje in jih je zato pustil na odprtem svetu.

Tudi pri zakladih v opuščenih gradovih, koder prav rado straši, ima navadno svoje prste vmes, posebno še na svete večere prihajajočih praznikov. Prav ta čas pa so bili posebno nevarni tudi istrski strigoni. Valvasor natančno popisuje, kako so se v nekem kraju 1. 1 672 skušali ubraniti nesrečnika in pridobiti mir njemu in sebi. Postopek je nenavadno krut, zato ni nenavadno, da ga ima Valvasor za »hudičevo delo«. Po drugi

³⁰ *Valvasorjevo berilo*, 123, 409–421 .

³¹ *Die Ehre*, XI/349–350, *Valvasorjevo berilo*, 1 27–130, 22 1–222, 279–280, 360.

strani zna biti tudi hudomušno posmehljiv, ko ga skrbi, ali namesto strigonov ne hodi-jo spat k mladim in lepim vdovam prav mesnati duhovi. Na več mestih z vso resnostjo govori o Morlakih in Martolozih, ki kradejo otroke z namenom, da bi pojedli njihovo srce in desno roko, kar jim pride prav pri njihovih čarovnijah.³² Strah zaradi tega se je pozneje prenesel na cigane in, vsaj na Gorenjskem, na rokovnjače.³³

Drugačne po strukturi so *legende*, ki se pač upirajo predstavljenemu demonske-mu svetu. Sem je prišteti tudi pripoved o knezu Ingu, kako je pogostil kmete z izbra-nimi jedmi in pijačo, medtem ko je plemiče ponižal na pse, ko jim je postavil zanikrno pripravljeno hrano pred vrata. Nauk, ki ga je hotel ponazoriti s tem dejanjem, jim je pojasnil z besedami: ne morejo jesti skupaj z mogočniki, ki sledijo nesmiselnim malikom; ti, ki stanujejo v nizkih kočah, pa so očistili svoje duše v krstni vodi. Po Valvasorjevem mnenju se je tedanjim karantanskim plemičem zdel Kristus premalo plemiški, saj ni vrgel kamna, če so ga zasramovali. Klasična je legenda o mučeništvu sv. Maksimiljana Celjskega. Na mestu, kamor je po obglavljenju padla njegova glava, je iz zemlje privrel zdravilni studenec in na tistem kraju so pozneje sezidali cerkvico. S svetniško avreolo je ozaljšana tudi življenjska zgodba o sv. Emi Krški in njenem soprogu Wilhelmu, ko so jima uporni rudarji v Zelšah umorili oba sina. Tudi na usta-novitev ljubljanske škofije 1.1460 naj bi vplivale pomenljive sanje cesarja Friderika. Poleg tega ohranja J. V. Valvasor vrsto pričevanj, kako so posamezniki zadobili duš-no in telesno zdravje na priprošnje nekaterih svetnikov in matere Božje. Največkrat gre za vrnitev vida slepemu ali izgubo ohromelosti. Kako je prišlo do nenavadnega preobrata, je ponavadi opisano dokaj dramatično, omenjena sta kraj in sveti prostor (podružnična cerkev sv. Jakoba v župniji Vače, privilegiran oltar župnijske cerkve v Zagorju itd.) in tudi čas, včasih le približno, drugič do datuma natančno: 7. avg. 1681. Zdi se, da je od svetnikov tedaj posebno zaupanje užival sv. Anton Padovanski, a tudi drugi niso izvzeti: sv. Janez Krstnik, sv. Štefan. Nekaterim legendam so pridruženi tudi bajčni elementi: tako je za kriterij v eni od legend, ali je prividne nočne obhode množice ljudi v belih oblačilih in z gorečo svečo v roki jemati resno ali ne, kot pozitiv-no sprejeto dejstvo, da nihče ni našel v cerkvi pajka ali pajkove mreže. Drug primer: kakor hitro pride na sveto goro cerkovnikova žena z živalmi, ki so po tradiciji nečiste (svinja, koza), luči v cerkvi ne gorijo, dokler spet ne odidejo. Kot je veliko pričevanj, da vera pomaga ozdravljati, je med njimi tudi marsikakšen opomin, da se iz svetih reči ni norčevati. Tako se je kmet hahljal na račun prizidane kapele Antonu Padovanskemu v čast k neki cerkvi na kranjsko–štajerski meji in še tisti hip ga je vrgla huda božjast. Ko se je obtožil svoje predrznosti in obljubil, da bo cerkev bogato obdaroval, je ozdravel. V cerkvi sv. Štefana v Štepanji vasi je mogoče videti kelih, ki ga je neki gospod, zadnji svojega rodu, natočil do vrha in preden ga je nagnil, da bi pil, zaničljivo žalil duhov-nike, češ »farji ne morejo pravilno piti«. Še preden je posrkal zadnjo kapljo, je mrtev padel vznak. Takšni in drugačni dogodki so marsikdaj upovedeni naravnost teatralič-no in zastavlja se vprašanje, ki pač zadeva celotno Slavo, koliko gre način oblikovanja pripisovati Franciscijevi redakciji. Podobno velja za obzirnost, s katero so pojasnjene kočljive zadeve, kot npr. bolezen žene, podobne tisti iz evangelija, ki se je dotaknila roba Jezusovega oblačila. Kako resno je treba jemati dano za/obljubo, zvemo iz zgod-

³² *Die Ehre*, IV/22 1–222, 568–573, XI/3 17–3 1 8, 34 1, 349–350, 428, 562, 572, XV/315, 507.

³³ V Mačah na Gorenjskem še živi spomin na pripovedovanje te vrste.

be, ko so ženi v trenutku odpadli vsi lasje, ker se je tako prestrašila svojega rajnega moža, ko jo je tretjič prišel terjat, naj izpolni njegovo prošnjo. »To je poseben primer (exempel) nekega strahu in groze,« pravi avtor. Končno pričajo o vzvišenosti nekaterih svetnikov še nekatera posebna znamenja. Tako naj bi v Novem mestu zelo pobožno častili kri sv. mučenca Feliksa; hranili da so jo v steklenici. Frančiškansko cerkev pa naj bi zidali že za življenja sv. Frančiška.³⁴

Tudi Valvasorjeva Slava dokazuje, da so bile že od nekdaj izredno priljubljene Marijine božje poti. Naslovu ustrezno je bil učinek njihovega obiska navadno še večji kot svetnikom posvečenih cerkvá, zato je bil radius njihove popularnosti toliko širši. Revni in bogati so se v svojih stiskah zatekali k Mariji z Dobrove pri Ljubljani; od tod je našeta cela vrsta čudežev, med njimi tudi tisti, ki ga je že Trubar zavračal kot nemogočega:³⁵ namreč da bi mrtev otrok oživel, ko ga je nesrečna mati položila na oltar – kot Mariji v dar. Tudi Nova Šifta pri Gornjem Gradu in Žeželj pri Vinici, Šmarna gora in še druge so postale slavne zaradi čudežev. Dovolj nenavadna je pripoved o treh kroglah, ki da jih je mati božja položila na korporal med mašo svetega Vernerusa II, osojskega opata. Eno od njih so prenašali v Podkloster, a se je vračala na staro mesto v Osoje; z drugima dvema so zdravili obsedene, slepe, neme, umobolne. S posebno simpatijo je opisana čudodelna podoba/soha matere božje, ki je utemeljila samostan v Velesovem. A kot se rado dogaja, tudi tu ne izostajajo bajčne sestavine, ki so v tem, da je omenjena soha odlično sredstvo za odganjanje toče; Valvazor sam sprejema to kot nujno zlo; kakor tudi ni naivno slep, da ne bi opazil, kako so romarski kraji tudi priložnost za taka dekleta in vdove, ki nočejo same spati...³⁶

Z več vidikov bi bilo zanimivo iskati odgovor na vprašanje, zakaj takšno nesorazmerje glede čudežev med cerkvami, ki so posvečene materi božji in svetnikom in na drugi strani sveti Trojici. Ta obstaja tudi v Slavi. Le za cerkev svete Trojice nad Vrhniko je povedano, da so jo začeli postavljati potem, ko so se na tistem kraju ob četrtkih zvečer (!) začela pojavljati različna znamenja (nenavaden sij, lučke). Bolj razvita je pripoved, zakaj cerkev sv. Trojice v Bohinju: prej ni bilo tam nobenega pravega pridelka v sadju in žitu. Zato je nekaj Bohinjcev romalo v Rim in prosili so papeža, naj jim blagoslovi zemljo, ki so jo vzeli s seboj. Papež jim je priporočil, naj zidajo cerkev sv. Trojici v čast. In ko je bilo to storjeno, je zemlja postala rodovitna.³⁷

Če pripovedi, ki obravnavajo versko snov s pozitivnim predznakom, imenujemo legende, bi tiste, ki to počno z negativnim, mogli imenovati *antilegende*. Taka je o luteranskem konjarju, ki je 1.1580 sodeloval pri plenjenju cerkve sv. Jurija na Igu. Pograbil je iz lesa rezljano soho sv. Jurija, jo nesel v grad, naslonil na mizo in ji dal v roke svečo s temile kranjskimi besedami (Valvasor navaja besede tudi v slovenščini!): »*Sveti, sveti Juraj!*« Ker pa je bila soha prenerodna, da bi držala svečo in je padla po tleh, ji je dejal: »*Dokler nečeš luči držati, taku moreš v kuhino poiti!*« Odnesele je soho v kuhinjo, jo postavil k ognjišču in ji dal kuhlalnico v roke. Tu je bila enako nerodna kot prej, zato ji je dejal: »*Dokler nečeš ali na znaš svetiti ali kuhati, taku moreš sežgan biti.*« Položil je soho na tla, ji odsekal glavo, jo vrgel na ogenj in vžgal. Nastal je velik plamen, da je naj-

³⁴ *Die Ehre*, II/143, IV/5 80, VII/39 1–392, VIII/53 1, 534, 72 1, 723, 733, 74 1, 75 1, 757, 767, 768, 798, 799, 8 1 9, 825, 829, XI/394, 562, XI/248, 394, 485, *Valvasorjevo berilo*, 282–287, 293.

³⁵ Prim. Primož Trubar, Mirko Rupel, *Slovenski protestantski pisci*, Ljubljana, 1966, 234.

³⁶ *Die Ehre*, VIII/757, 798, 819, 820, 826, 831, XI/365, *Valvasorjevo berilo*, 488.

³⁷ *Die Ehre*, VIII/783, 825.

prej dimnik, nato pa še streho objel in naposled upepelil ves grad. Konjarju, ki mu je bilo Juraj ime, tudi ni ušlo maščevanje – nekaj dni po tem požaru so ga umorili kmetje pred cerkvijo sv. Jurija, In čudno je, pravi Valvasor, da mu je kmet s sekiro glavo odsekal, kakor je bil prej napravil on s podobo. Sem sodi tudi Valvasorjeva verzija o nastanku imena Jurij Kobila, ki so ga nekateri pritikalili Juriju Dalmatinu, in bivanju le-tega na Turjaku. Po drugi strani so škofa Urbana Tekstorja, tako kot Petra Canisija, enega izmed najimenitnejših teologov dunajskega kolegija, imenovali luteransko kladivo.³⁸

Morda je uvrstiti sem tudi pripovedi na račun duhovnikov: npr. o župniku, ki so ga kmetje obdolžili, da je kriv za padanje suhe toče, ker ni izganjal hudiča iz oblakov, o drugem, ki so ga celo s kamenjem nagnali in še drugače zasramovali, ker se jim je bil prav tako zameril. O enem postojnskih župnikov, ki se je bil odločil živeti puščavniško in tako nekaj let vztrajal v odmaknjenem zavetišču in tedaj imel tudi marsikatero nadnaravno doživetje. Naposled se mu je kaplan uprl, češ da mu zmanjšuje dohodek. Po pripovedovanju okoliških kmetov pa naj bi se pozneje spridil in jo naposled celo popihal. Pesem, ki je merila nanj, je bila živa še za Valvasorjevih dni. Za njim je prišel drug duhovnik, ki naj bi ga kmetje zaradi sleparskega življenja pregnali. Manj konfesionalno boleča in tudi drugače igriva je naslednja pripoved: blizu Radeč na Dolenjskem je ob Savi skala z imenom Brus. Zato Radečanom pravijo brusači. Ko je pred nekaj leti župnik v Loki na štajerski strani onstran Save dal ob cesti napraviti križ in nanj, po navadi, naslikati svete podobe, je naročil, naj na tisto stran, ki je obrnjena proti Radečam, upodobijo sv. Jožefa, kako brusi sekiro na brusu, ki ga poganja Ježušček. Radečani so župnika obdolžili, da je to storil, da bi jih zasramoval, zato je moral podobo zamenjati. To je storil s temi ostroumnimi besedami: »Prav je, da sem moral zbrisati brus, ker ne pripada nam, temveč gospodom iz Radeč.« Valvasor se opravičuje, da tega ne obnavlja zato, da bi hotel koga žaliti, ampak ker ga šala veseli.³⁹

Ljudske domišljije niso zaposlovale le oči, ampak tudi ušesa. Ker je bil nekdanj najbolj popularen »instrument« vaški zvon, je prav *zvonjenje*, metaforično tudi za zvenenje, po tej plati doživelo največ besednega oblikovanja: Na sveti Katarini dolgo ni bilo zvonov. Ko pa je bilo v pogostih nevihtah ob tretjem udarcu strele slišati pri cerkvi glasove, ne da bi sosedje, ki so potem prišli blizu, kaj videli ali slišali, so zvon kupili. Nekaj drugega se je zgodilo v cerkvi sv. Lovrenca nad Polhovim Gradcem. L. 1681 je veliko ljudi slišalo, da je opolnoči najprej zazvonil veliki zvon, nato drugi in potem oba hkrati. Ko je mežnar prišel blizu, je našel cerkveni stolp popolnoma odprt, a za nikomer ni bilo sledi. BlizuKompolja na Dolenjskem pa je jama, v kateri domačini slišijo zvonček. Tudi neki duhovnik je to potrdil. Valvasor se ne strinja s tistimi, ki to pripisujejo strahovom, ampak razlaga, da zvok nastane od kapljajoče vode, ki se predeluje v apnenec. Pri vsaki kaplji, ki padajo v presledkih, nastane določen zven, kar nekateri prepoznajo kot glas zvončka. Tudi institucijo zvonjenja proti toči jemlje racionalno, ker da »močan zvok, ki sega silno daleč in visoko v zrak, razgiba in razdeli torej oblake, jih razganja...« Tudi drugače so bili ljudje nekdanj zelo pozorni do slušnih znamenj. Kadar je bilo pozimi veliko snega, se je neki cerkovnik včasih vznejevoljil, da bi šel v takem zvonit. Ko so sosedje iz cerkve slišali, naj se mu utre gaz, so naročilo kolikor mogoče hitro izpolnili. In še pripoved iz visokih krogov: v enem od gradov so

³⁸ *Die Ehre*, VII/229, 255, 27 1, VIII/727.

³⁹ *Valvasorjevo berilo*, 94, 292, 36 1–362.

že vsi legli k počitku, ko se je iz kapele zaslišala glasba, kakor da igra grajska hči Cecilia. Tudi ona je slišala kakor od nje same igrano godbo, ko je ravno hitela k svojemu očetu. Kratko nato je morala zapustiti ta svet.⁴⁰

Čeprav je bilo sem in tja že navrženo, da se v Valvasorjeve zapise slovstvene folklore vpleta ne le marsikaj mitičnega, ampak tudi pravljničnega, sta namenoma za konec prihranjeni pripovedi, ki v tukajšnjem okviru morda delujeta najbolj pravljnično, še vedno pa nista čista pravljica : Neki kmet je šel sekati v gozd. Ko je padlo precej visoko drevo, se je iz njegovih dupel vsulo veliko ducatov. Kmet je osupnil, a končno si je le opomogel in napolnil z njimi torbo in obleko, a tako ni mogel nadaljevati dela. Zato je bogastvo zakopal. Ko je zvečer končal sečnjo, je spet napolnil mošnjo in žepe z dukati in se vesel odpravil domov. A sama žalost je zamenjala veselje, ko je doma namesto ducatov vsipal na mizo lešnike. Ta sprememba ga je napravila tako ogorčenega, da je, ko se je spet pomiril, vzel nekaj lešnikov in šel pravit vso zadevo grajskim gospodom v Logatcu. Ti so se nad prigodo strašno čudili. Valvasor dodaja : ko podajamo to zgodbo, ne moremo mimo primera... v Franciji, ko je hudič začaral zaklad. Zgoraj omenjeni kmet je bil srečnejši, saj je dobil lešnike, oni duhovnik pa samo zrak. – Ob ostankih Malega gradu v Kamniku so se nekoč igrali otroci. Neka deklica se je oddaljila od drugih in po lastnem pripovedovanju našla v neki votlini polno denarja, ki ga je bila že naložila v svoj predpasnik. Nato pa sta jo obšli takšna groza in strah, da je vsega vrgla proč in se spet pridružila igri, nato je zaklad nenadoma izgubil.⁴¹

4. TEKSTURA

Valvasor je moral imeti s področja med Logatcem in Vrhniko imenitnega informatorja, da ne rečemo pripovedovalca, s katerim se je nemara tudi osebno srečal, saj poleg omenjene poetično nadahnjene pripovedi in identificiranja zmaja v potočku Beli tam nekje blizu Logatca z istega konca omenja tudi kmeta, ki je pri ogledu igre Paradiž v Ljubljani dobil idejo, kako bi poboljšal svojo zapito ženo. Pomagal naj bi mu študent, preoblečen v hudiča. A Valvasor se tudi tu ne dá speljati, ko pripominja, da skoraj enako zgodbo pripoveduje tudi p. Abraham à S. Clara. Če je s tem dogodkom v tukajšnji obravnavi načeta tudi *gledališka problematika*, ne gre spregledati njegovega opisa velikonočnega pasijona skozi ljubljansko mesto, kakor tudi ne ustoličenja koroških vojvod – kako so prevzemali oblast od kmetov. Nasproti religioznemu in civilnemu dostojanstvu vsebuje čisto drugačno držo institucija šaljivosti in kratkočasja pri izročanju neveste (prizor z godcem, nastop kuharice) ob poroki, vse troje pa precej dramatskih sestavin. A kako je Valvasor pravzaprav gledal na ta pol človekovega udejstvovanja, je zaslutiti iz njegovega stališča ob »naravnih gledaliških odrih« v notranjskih jamah: Ponekod najdeš najlepše in najimenitnejše jame, ki bi se na njih dale igrati komedije. Ti odri bi utegnili odvrniti skalnatemu gledališču v Solnogradu [= Salzburg] vse gledalce in jih pritegniti nase. Tako bi torej tisti, ki se bojujejo za dopustnost komedij in drugih iger, o pravilnosti svojega mnenja lahko navedli ta primer, češ da narava sama ne bi zidala tako dovršenih vzorcev, ko bi vsi gledališki odri zaslužili, da jih razdenejo, posekajo in požgo. Pač bi tudi kdo drug, ki je drugačnega mnenja in ni naklonjen komedijam, utegnil iti prav v to jamo po obrambno besedo: če

⁴⁰ *Die Ehre*, VIII/723, 725, 751, XI/562, *Valvasorjevo berilo*, 66.

⁴¹ *Die Ehre*, XI/344, 427.

bi komedije bile vredne svetlobe in krščanskih pogledov, ne bi narava sama skrivala komedijantskih odrov po temnih luknjah. Kakor bi s tem hotela reči, da je zares treba vse komedije in gledališča, zlasti lahkomiselna, skriti človeškim očem in jih pregnati rajši pod zemljo, kakor da nad zemljo vanje zijajo.⁴²

5. TERMINOLOGIJA

Diferencirana *terminologija* omogoča sklepanje, da je J. V. Valvasor skušal ločevati pripovedi na podlagi dejstev (*Erzählung*) od drugih, ki so sad domišljije (*Fabel, Sage*). Kadar uporabi pojem *Erzählung*, dopušča možnost, da se je pripovedovano zares dogajalo in zgodilo: kako je hudič metal mlinarja iz postelje, o g. Michaelu Caniserju in njegovih soldatskih dogodivščinah, o možu, ki je padel v jamo in v njej prebil zimo skupaj s polhi, o dukatih, ki so se spremenili v lešnike...⁴³ Čeprav je v formulaciji, da so se logaški gospodje »angehörter Erzählung« strašno čudili, slutiti določeno distanco, na drugem mestu sam pojasnjuje, da se tiste o sožitju s polhi ne upa vreči med marnje (*Mährlein*) in domisleke (*Getichte*) – glede na to, kar je našel pri nekem švicarskem zgodovinarju, kako je tudi neki Švicar preživel nekaj mesecev v družbi z zmajem. Ob opredeljevanju, ali je po njegovem kaj res ali ne, se sorazmerno pogosto omejuje od »*Mährlein*« v smislu čenča, čveka, marnja, kar ni isto kot današnja nemška Märchen. Ob tem se vendar zastavlja vprašanje, ali imajo nemški *Mährlein* in Märchen in slovenska marnja skupen koren, »*trocken Mährlein*« in naša »praznja marnja« pa enak pomen?⁴⁴ Medtem ko torej »*Erzählung*« v Slavi doživlja pozitivno konotacijo, je do »*Fabel*« dosledno negativno nastrojena: to je »*keine Fabel*«, da se pri rudarskem delu prikazujejo pošasti. Že iz oblik leksema je spoznati, da mu je pripisana slabšalna vsebina: ali ni »*Fabelei*«, kar je bilo doslej rečeno o jezeru? Ni vsega jemati za »*Fabelwerck*«, kar se govori o sovraštvu jam...? E. Francisci razpredanje, ali se rajni res prikazujejo žalujočim ostalim, začčenja po svoje s pripombo: so ljudje, ki vse te prikazni jemljejo za čisto marnjo, skovano bajko (»...so finden sich nicht wenig solcher Leute, welche ohn Unterscheid überhaupt Alles, was dergleichen Erscheinungen erzehlt wird, für eitel Mährlein annehmen... *Fablen-Schmied* ...«).⁴⁵

Kot vir za svoje delo J. V. Valvasor upošteva lastno zapisovanje, zapisano pričevanje in pripovedovanje, pri katerem pa loči táko, ki se nanj zanese, in drugo, do katerega je bolj zadržan. Da največ dá na lastno opazovanje, potrjuje njegovo stališče, da poslušanje veliko bolj utegne zavesti v prevaro kakor gledanje. Zato je skeptičen do *govoric* (*Gerücht*) o nepotrpežljivosti jame, kar je personifikacija dejstva, da se posipa kamenje, če vržete kamen ali kričite. Zato pušča raje odprto, za kaj pravzaprav gre, pri studencu, »*von welchem vieler Redens ist*« o njegovi čudodelnosti ali o gradu, o katerem »sei im Lande Kärndten *die gemeine Rede gegangen*«, da je v njem zakopan zaklad. Prav tako je čutiti določeno zadržanost v formulacijah tipa... »*se je razneslo*« (Približno pred 30 leti »*hat sich zugetragen*«, in nadaljuje zgodbo o nenavadni nočni glasbi. Ali: tod »*hat sich zugetragen*«, na kako nenavaden način si je neki hrvaški plemič spomagal do denarja). V katero smer vodi takšen način izražanja, utegne razložiti

⁴² *Die Ehre*, VII/245, *Valvasorjevo berilo*, 83, 180, 402, 452.

⁴³ *Die Ehre*, XI/344, 428, 562, 605.

⁴⁴ *Die Ehre*, I/247, II/1 66, III/419, *Valvasorjevo berilo* v prevodu marsikdaj rabi termin pravljičica, bajka, prim. 123.

⁴⁵ *Die Ehre*, 11/233, 252, III/419, XI/248–255.

primer: »*Es geht unter den Bauren die gemeine Sage*«, da je hudič oviral mlinarjevo delo, dokler ne pride na dan tudi z očitno opredelitvijo, ko se navdušuje nad soho velesovske Marije z Jezuščkom: »*Wann der gemeinen Sage Glauben beizulegen*«... ta varuje okolico tudi pred točo. Zdi se, da sta Sage in Fabel pomenovanji za eno in isto stvar, povedko torej, ali pa vendar pomeni Fabel to, kar dandanes Märchen – glede na to, da žanra s tem poimenovanjem v Valvasorjevi Slavi drugače ni prepoznati – posebno še, ker je razmerje do Fabel in Mährlein v njej enako podcenjujoče. Vsekakor bi bilo za dokončen odgovor na zastavljeno vprašanje nujno upoštevati tudi drugo nemško (strokovno) literaturo in se problema lotiti primerjalno.

Valvasor se na *tradicijo* sklicuje tudi dobesedno, ko piše, da »*alte Tradition*« ve povedati, kje je sveti Marko prevajal evangelij in da obstaja »*Tradition*« o prvi zidavi nekega gradu in da se pripoveduje »*per traditionem oder aus mündlichen Bericht ihrer Voreltern*«, da je hudi duh oviral zidanje gradu... Za teorijo tradicije je tu pomembno dvojje dejstev : zveza »stara tradicija« in pojasnilo, da avtorju to pomeni »ustno sporočilo/izročilo«. ⁴⁶

6. METODA IN INTERPRETACIJA

Na koncu, a ne nazadnje, še beseda o *metodi in interpretaciji*, s katerima je Valvasor predstavljal v pričujoči obravnavi sistemizirano snov in problematiko. Najbolj je sproščen, kadar piše iz *avtopsije*, kar pomeni, da je pojav na kraju samem raziskal s tedaj mogočimi in njemu dostopnimi sredstvi on sam : tu gre predvsem za ogled raznih jam in drugih naravnih znamenitosti. Kadar pa opisuje zgodovinske dogodke, je pomirjen, če lahko navede kraj, čas dogajanja in vir, od koder črpa podatke. Marsikdaj ne prikriva težav, s katerimi se je moral spoprijemati pri zbiranju podatkov, in sam je prvi, ki se zaveda marsikatere pomanjkljivosti v tej zvezi. Nazorno in duhovito opisuje enega od svojih številnih *terenskih obiskov* in srečevanja učenega gospoda s preprostim kmečkim življenjem. Med drugim je skušal dognati, zakaj v bližini Vrhnike neki potoček teče samo ob določenem času, drugače pa le, če se izvira kdo dotakne. Valvasor takole obnavlja pogovor o tem: »Neki kmet je svojo kmečko modrost izrazil s temle odgovorom: 'Vidim, da še niste dovolj učeni, če tega ne veste, ko vam je vendar že znano, da je zmaj notri...'« Nato Valvasor: »Zadrževal sem smeh, vendar sem se moral čuditi, da ima ta robot kmet, ki ne zna ne brati ne pisati in redko med ljudi pride, toliko soli, da mi navede sicer popolnoma napačen in prazen, vendar za takšno klado in zarobljenca dovolj bister in pameten vzrok. Zato sem se še naprej pogovarjal s častivrednim vaškim fizikom in paradoksistom, da bi se naučil od njega še več subtilnosti... Ko se ob tem zmajskem razgovoru novega kartezijskega ali paracelsa in pravljicarja nisem mogel vzdržati smeha, se je skliceval na priče... Čeprav sem vse to imel za bajko in norčijo, saj drugega tudi ni in bi se bil dal laže prepričati, da se je vgnezdil temu plužnemu filozofu črv v možganih, ko zmaj v omenjeni luknji, sem vendarle poslal po poštarja, brž ko sem prišel na Vrhniko... Izkazalo se je, da je bil dozdevni zmaj komaj ped dolg in po obliki podoben kuščarju...« ltd. Verjetno je v oblikovanju dogodka imel svoje prste vmes pisarsko spretni E. Francisci, a vsekakor ni dvomiti, da se je bogenšperški gospod na svojih popotovanjih kdaj tudi imenitno zabaval na račun svojih rustikalnih sogovorni-

⁴⁶ *Die Ehre*, VIII/534, XI/227, 344, 367, 372, 42 8, 442, 562, XV/315–316, *Valvasorjevo berilo*, 332, 369.

kov. V primeru, da pri kakšnem nenavadnem pojavu sam ni bil navzoč, mu odleže, če se lahko sklicuje na priče, ki »še živijo«, češ: moje karte so odprte, možnost za preverjanje zapisanega obstaja! Tako ravna, ko piše o duhovinu, nočnih procesijah množice ljudi v belih oblačilih okrog neke cerkve itd. Tudi število prič je seveda pomembno. Tako o vedavcih pristavlja: »Videlo jih je veliko ljudi, če gre zaupati splošnim govoricam...« Če se po eni strani čudi drugače tako razgledanemu dr. Brownu, da je govorico o škratih razglasil za bajko, zna biti tudi sam zadržan do nekaterih trditev. Za jezero, ki se skrije tistemu, ki ga išče, in pokaže tistemu, ki mu ni do tega, pravi, da o njem »veliko pleteničijo ali fabulirajo«: »Veliko, ki prebivajo tam okrog, sem spraševal in želel, naj mi pokažejo koga, ki je jezero sam videl. Naposled sem našel kmeta... je sicer videti preprost, toda odkritosrčen. Ne morem trditi, ali se mu ni morda sanjalo, tudi ne, ali si je to izmislil ali je resnično videl, pač pa, da mi je tako povedal.« Ob morski ribi v Rakitniščici pri Ribnici je bridek: »Nikogar nisem mogel najti, ki bi jo videl. Človek se mora dati odpraviti z izgovorom, češ da so to slišali drug od drugega. Morda je kdo samega sebe zagledal v vodi in menil, da je videl štoka.« Drugič se zavaruje bolj previdno: »Podajam, kot mi je bilo sporočeno/povedano, in ne obetam nebenega poroštva za gotovost.«⁴⁷

Kako naporno je bilo osvobajanje iz vezi demonologije, se morda najlepše vidi prav pri spremljanju Valvasorjevih stališč do posameznih pojavov. Ob že večkrat omenjenih jezerih, ki se enkrat vidita, drugič ne, se sprašuje, ali nemara ne gre za strah, coprnijo, slepilo in sploh nista naraven pojav. Obžaluje, da ob duhovinu ni mogel dalje preučevati, ali gre za čarovnijo ali star hudičev pakt, če nič drugega; priznava, da se je odločil pisati šele potem, ko je bral o tem pri jezuitu Bautscherju. Na več mestih se oddahne, če more navesti za priče opisanih posebnosti osebe, ki so mu blizu ali po izobrazbi ali stanu: duhovniki, zdravniki, razni grajski gospodje, pri čemer svoje informatorje tudi osebn/ostn/o opredeljuje. V okviru svoje profesionalne etike ne zamolči, da je na primer določene podatke zvedel od ženske, za katero se sliši, da ji ni vse verjeti. Poročila o raznih nenavadnih ozdravljenjih ali drugih kočljivih zadevah, ki posegajo v posameznikovo integriteto, njegovega imena ne navajajo – avtor izrecno pove, da iz obzirnosti. Izjemoma ravna drugače, kadar so prizadete osebe že rajne. Medtem ko je do mišljenja kmetov lahko tudi porogljiv, skuša biti do ljudi svojega stanu dovolj širokosrčen. Ob koncu svojih zgodb (dobesedno! : »Geschichte«) namreč dodaja že nekajkrat, da je pisal različnim duhovnom in jih prosil, naj mu pošljejo o tem prav temeljito poročilo, ker tam blizu stanujejo in imajo o tem najboljše védenje, a nobeden od njih mu ni ustregel. »Torej se zelo pazijo takih stvari.« Vendar se mu ne zdi narobe, če bo te znamenitosti otel pozabi. Popolno svobodo ima, da pripovedi predstavi z delno ali nikakršno skepso. Ob pripovedi o mlinarju in hudiču pretehta drugače: »Vse to pa ni prepričljivo... posebno ker mi je znano, kako pogosto se kaka stvar pripisuje hudiču, toda izkaže se, da je mojstrijo uničil naravni vzrok.« Enako ne daje roke v ogenj za dozdevno čudodelno drevo na Samatorici v polhograjski fari. Priznava, da pušča vprašanje odprto, ker ne pozna vseh okoliščin védenja in ravnanja, še manj je sam preverjal, »eksperimentiral«(!), ali ima drevo res svojo moč ali gre za ljudsko vražo. Nadvse ga veseli, kadar se mu, v okviru njegovega habitusa, posreči iztrgati razlago kakšnega pojava iz območja demonološkega in nadomestiti z naravnimi zakonitostmi.⁴⁸

⁴⁷ *Die Ehre*, 11/233, IV/315, 335, *Valvasorjevo berilo*, 68–70, 71, 123, 128, 149–50, 360.

⁴⁸ *Die Ehre*, 111/440–441, IV/542, 335, 562, 578, 580, XI/428, 502. *Valvasorjevo berilo*, 66, 68.

Naslednji način, s katerim Valvasor rad razlaga svoja stališča, so primerjave: resničnost večkrat omenjanega oreha mu dokazujejo jablane, ki v bližini Nürnberga obrodijo v božični noči. To, kar je zvedel o strigonih v Istri, je najti tudi drugod v avstrijskem cesarstvu, klicanje pijavk v močvirjih, ko se osuši Cerkniško jezero, vzporeja s klicanjem rib na Siciliji. Nenavadne nesreče na Krki med Novim mestom in Strugo primerja s podobnimi primeri ob obali Norveškega morja.⁴⁹ Na obeh mestih dogodke spremljajo prikazni in zvoki/glasovi, kar deluje nekako sirensko, in vprašati se je, ali ni to daljni odmev mitologije (Odiseja).

7. DUHOVNI KONTEKST

Že spotoma je bilo marsikaj rečeno o Valvasorjevem *duhovnem obzorju*, znotraj katerega je pisal svojo Slavo. Toda ta ni strogo znanstveno delo v tem smislu, da bi bilo omejeno na gola objektivna dejstva, ampak razkriva tudi veliko razsežnosti Valvasorjeve osebnosti. Prav zaradi teh sestavin je Slava še danes vznemirljivo branje. Čeprav seveda tudi objektivnih podatkov ni podcenjevati. Naravnost ganljivo je opazovati, kako so se v njenem avtorju prepletale in trle sile preteklosti in prihodnosti: žrtvovanje štoru / panju na sveti večer po njegovem brez dvoma ostanek darovanja hišnemu maliku in tiči v prazni veri, da celo leto ne bo imel sreče, kdor bi jo opustil. Takega ima avtor še za »zelo štorastega in lesenega«. Tudi ob ženitovanjsko šego, ko starešina nagovori vodo in ji dá piti in jesti, se obregne, češ, menda ne bi škodovalo, ko bi kak organ »prvemu iznajditelju te praznoverne norčije izkazal čast ter morda nagovoril palico (ad imitationem) nekako takole: 'Dober dan, palica! Privedel sem te semkaj, da bi temu praznovernemu tepcu iztepla prah...!', vendar se je bati, da si trmoglavci ne bi dali izteptati stare navade. Navada je kmetom zakonodajalec«. Valvasorjeva definicija praznoverja:

»Vera krščanska šteje med svojimi sovražnimi grehotami eno, ki se imenuje prazna vera, in le-ta se skuša iz posebne nevoščljivosti svojega očeta satana vriniti povsod, kjer prebiva vera. Zato se laže najde dežela, ki po njej ne lezejo kače, ko takšna, ki bi bila docela brez praznovernih ljudi. V tem nima dobra Kranjska pred drugimi nobene prednosti ne privilegija, temveč se tu med mnogimi navadnimi neizobraženimi ljudmi marsikaj dogaja, kar je krščanstvu bolj nasprotno, kakor z njim v skladu. Ker je torej praznoverje greh, ki je z vero navzkriž, ni primerno, če bomo kaj povedali o tej ali oni praznoverski navadi, ki zatemnjuje marsikatero preprosto, zlasti kmečko hišo na Kranjskem.«

Ko zavrača strašljivo preganjanje domnevnih krvososov, podučuje: da mrtvo telo vrže kri, je gola prevara oči, s katero satan mami vražljive ljudi. Da gre za prikazen, ki trka na vrata hiš, kjer je nekdo pred kratkim umrl, je vraža. Kajti, kar verjamemo, to se zgodi. In to, da nato, ko je prebodeno, telesa ni več videti, nima nobene zveze z dejanjem, le hudi duh se hiti postavljati, kot da ga je prerezal, in človek se vedno globlje pogreza v vražo. Zato tudi ženske hitro naplahta in dobi nad njimi moč, ker hitreje zapadajo vražljivosti in strahu kot moški. Hudič nima moči nad trdno verujočim človekom, pač pa je medij zanj slaboveren. Poleg tega se Valvasor na več mestih

⁴⁹ *Die Ehre*, IV/577, 580, *Valvasorjevo berilo*, 123, 221–222, 397, 457–458.

trudi razmejiti magijo in demonologijo od filozofije, kakor imenuje razlago naravnih pojavov z vidika »simpatije« in »antipatije«, ki ju jemlje hudo resno, nam pa njegovo zavzemanje zanju deluje precej tuje. V te zadeve rad pristavlja svoj lonček tudi E. Francisci z dolgimi učenimi traktati.⁵⁰

J. V. Valvasor ne taji svoje religioznosti : »Vse je prav, kar Bog stori, a kdo more prešteti, kar naredi. Kdo more prešteti zvezde. Bog je bogatejši po delih kot mi po besedah.« Vendar skuša tudi tu stvari postavljati na pravo mesto. Zato obsoja v tej zvezi vsakršne kratkoročne učinke, ki slonijo na prevari. Kmeta, ki naj bi v Podgorici v Moravški dolini lepil rakom voščene svečice na hrbet in jih ponoči spuščal po gozdu, nato pa drugim razglašal, da se mu je razodelo, naj se tam sezida cerkev, imenuje »pobožnega sleparja« : »ta kmet in zlikovec ni vedel, da je ta iznajdba že stara, da je že marsikdo za kratek čas in v druge zvijačne namene kazal preprostim prazne strahove in da utegnejo razni ljudje spregledati njegovo burko. Z njegovo namero zasnovana in v znak sleparskega upanja zgrajena cerkev je ostala nedozidana, ker je vzrok slonel na napačni izmišljotini, in to po pravici, kajti božje hiše zahtevajo za temelje ne laži ne bajke, temveč resnico in pravo pobožnost.« Ob izsiljevanju duhovnikov, da naj v primeru toče izganjajo »hudiča iz oblakov«, pa modro ugotavlja: »Zakletve in molitve duhovnikov na pokopališču upoštevam in odobravam, zakaj molitev je vedno in povsod dobra, vendar bi se lahko opravile tudi doma, v hiši ali v cerkvi. S tem pa nočem zanikati, da ima skupna molitev pri javni službi božji večji poudarek.«⁵¹

Iz katerega stanu prihaja avtor Slave in da mu dostojanstvo in plemenitost nista zgolj prazni besedi, priča njegovo zgražanje nad kvantami starih Kraševcev na svatbah: S takimi zanikrnimi grdobijami in zbadljivimi govoricami, ki z njih naštevanjem nočem niti onesnažiti papirja in bralčevih oči niti tratiti dragocenega časa, temveč samo rečem, da so docela nesmiselne in sramotne, imajo ti grdi koštruni največje veselje, zabavo in smeh. Saj take nemarne norčije nikomur ne pristojе slabše ko starim ljudem, ki naj bi si prizadevali za resnobo in častitost... Vendar ne kritizira le podložne plasti prebivalstva, ampak enako graja tudi ljubljanske gospode »francosko nezaupljivost, slepilno udvorljivost, zanikrno zvijačnost in hinavščino poleg prekletega machiavelizma, ki se vtihotaplja v nekdanjo kranjsko šego odkrito srčne dobrodušnosti, iskrene prijaznosti, prijateljske zaupljivosti.«⁵²

SKLEP

Ob izidu monografije J. V. Valvasorja in njegovem delu⁵³ je bila pozdravljena pobuda, da bi se pripravilo stvarno in imensko kazalo vsega, kar je avtor Slave vojvodine kranjske zbral in objavil.⁵⁴ Tukajšnja obravnava se je trudila kar najbolj sistematično predstaviti motiviko in drugo problematiko, ki sodi v okvir slovstvene folkloristike, vendar na koncu z obžalovanjem ugotavlja, da zaželene popolnosti ni dosegla: pre-

⁵⁰ *Die Ehre*, 11/252, IV/335, VII/277–278, VIII/277–279, XI/57, 77. *Valvasorjevo berilo*, 49, 95, 135–136, 292.

⁵¹ *Die Ehre*, IV/580, XI/1 85, *Valvasorjevo berilo*, 34, 95.

⁵² *Valvasorjevo berilo*, 220, 458.

⁵³ Branko Reisp, *Janez Vajkard Valvasor*, Ljubljana, 1983, 431 strani.

⁵⁴ Oceno knjige glej: Niko Kuret, *Traditiones* 13, Ljubljana 1984, 218–219.

prosto zaradi obilja snovi in bogastva vprašanj, ki jih ponuja, recimo tako, slovenski Leonardo da Vinci; po množini problemov, na katere je iskal odgovore, ga je dovoljeno počastiti s tem imenom.

Prvi hip se zdi nenavadno, da je ob orisu posamezne pokrajine vedno hkrati obravnaval njen govorni jezik in nošo. To ne dokazuje le, kako je bilo to dvojno skupaj nekdanje pomembno za regionalno pripadnost oz. identiteto, ampak govori o nekdanji koherenci duhovne in materialne kulture.

Pregled folklornih motivov se je odpovedal doslednemu navajanju lokacij, ker bi ob njihovi množini bilo prezahtevno preverjati ne le nemška krajevna imena in druge zemljepisne točke, ampak tudi slovenska, saj so se marsikatera od njih od njega dni do danes spremenila, zamenjala in tudi izgubila. Upati je, da se bo dalo to pomanjkljivost odpraviti po prevodu Slave.

Njen avtor marsikdaj prepričljivo zavrača praznoverje in vražljivost, toda še zmeraj jima zapada tudi sam. Po širini duha naravnost renesančno širok, po spoštovanju empirije in ratia klicar razsvetljenstva, je bil pač tudi otrok svojega časa. A prav zaradi ohranjanja duha le-tega je Valvasorjeva Slava tako pomembna za slovstveno folkloristiko. Daje ji priložnost za slutnjo, koliko bolj sklenjene in debele so bile plasti, ki so ustvarjale duhovno zaledje za tedanjo slovstveno folkloro – da je to, kar živi danes, po tej plati res samo ostanek, razbitina nekdanjega sveta. Poleg tega je iz vrste navedenih primerov mogoče ugotavljati diferenciacijo v snovi sami glede na obstoj v različnih družbenih skupinah (fevdalci : kmetje) in kako so nanjo gledali njeni nosilci in njihovi gospodje, saj je prav zaradi te socialne razslojenosti tudi Valvasor sam imel težave pri svojem delu, ko je na prošnjo, naj mu pomagajo pri zbiranju gradiva, tudi zato ostajal praznih rok, ker so fevdalci nižji sloj prezirali, cerkvena gospoda pa je zavračala njegovo duhovno substanco, kolikor se je zapirala v praznoverje ali jo je obvladala vražljivost.

S formalnega vidika je Slava pomembna zato, ker omogoča primerjavo med golim diskurzom, ko gre npr. zgolj za poročanje o kaki uveri, na drugem mestu pa je ena in ista snov oblikovana na način slovstvene folklore, torej umetniško ali vsaj umetelno. Omogoča torej razločevati med jezikovnimi strukturami in tistim agregatnim stanjem, ki ga je Andre Jolles poimenoval kot preproste oblike. Po drugi strani vsebuje Slava imenitno gradivo za primerjalno študijo o razmerju med zgodovino in slovstveno folkloro. Marsikaj v njej na prvi pogled deluje /po sporočilu/ kot zgodovinsko dejstvo, skrbnejše soočenje z načinom ubeseditve pa razkrije strukture, ki veljajo za poseben tip besedne umetnosti. Zaradi preobširnosti je ta razsežnost obravnave tu izpuščena, kakor tudi navajanje slovstvenofolklornih motivov iz naših dni, da bi bila mogoča primerjava, kaj vse se je obdržalo v naravni komunikaciji in pisanih virih vsaj zadnjih tristo let, če ne še več, saj se Slava včasih sklicuje na še starejše vire.

JANEZ SVETOKRIŠKI (1648–1714)

in kontekst slovstvene
folklore v njegovih pridigah

UVOD

Kljub nekaterim pomislekom¹ se je za obdobje po reformaciji, ki je Slovincem med drugim prinesla prve knjige v domačem jeziku, vendar pa v svetno organizacijo Cerkve tudi razdor, v slovenski literarni zgodovini utrdilo ime protireformacija, ki je po zadnjih ugotovitvah cerkvene zgodovine podrejeni pojem »katoliški prenovi«² sploh.² Znotraj nje podrobnejša obdelava loči več faz. Njene začetke je opaziti že sredi šestnajstega stoletja in se na zunaj končala sredi 17. stoletja. Vrhunec je dosegla v času delovanja škofa Tomaža Hrena (1597–1630),³ ki je na podlagi smernic Tridentinskega koncila⁴ osnoval rekatolizacijske komisije,⁵ in se na zunaj končala sredi sedemnajstega stoletja. Prvi ukrepi proti novovercem so bili bolj ali manj politični, hkrati pa se je začel proces poglobljene duhovne preнове in verskega življenja v okviru Katoliške cerkve. V tem prizadevanju so bili hkrati z jezuiti najbolj delovni kapucini. Obilen sad njihovega truda je objava osem debelih zvezkov pridig, od katerih jih je Tobija Lionelli-Janez Svetokriški (1647–1714) napisal čez 2800 strani⁶ in Mihael Krammer-Rogerij

¹ France Kidrič, Razvojnina linija slovenskega preporeda v prvih razdobjih, *Razprave V–VI*, Ljubljana 1930, str. 42–176. Jože Koruza, Reformacija ter protireformacija in barok v zgodovini slovenskega slovstva, *Slovstvene študije*, Ljubljana 1991, str. 99–107.

² Prim. Werner Drobesh (ur.), *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628/Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628/Riforma cattolica e controriforma nell' Austria Interna 1564–1628*, Klagenfurt – Ljubljana – Wien, 1994.

³ Prim. zbornik s Hrenovega simpozija v Rimu ur. Edo Škulj, Ljubljana 1997.

⁴ *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, Zagreb 1969, 451.

⁵ Mirko Rupel, Prispevki k protireformacijski dobi, *Slavistična revija* 4, Ljubljana 1951, 238–243.

⁶ Tobija Linoelli-Janez Svetokriški, *Sacrum promptuarium* I, II (Benetke 1691, 1695) III, IV, V

Ljubljanski (1667–1728) čez 1300 in jezuit Jernej Basar (1683–1738)⁷ toliko, da je vsega skupaj nanese čez 5000 strani.

Obnovljeni italijanski (katoliški) kulturni vpliv proti nemškemu (protestantskemu) v prejšnjem obdobju ni le rezultat dejstev, da je najzgodnejše delce v okviru protireformacije izšlo na slovenskem zahodu, če pomislimo na Alasio da Sommaripa (1578–1626), ki je v Vidmu (Udine) izdal l. 1607 *Vocabolario Italiano e Schiavo*,⁸ kjer je objavljen tudi odlomek slovenske kolednice, in da je avtor v vseh pogledih najimennitejšega opusa iz tega obdobja, *Sacrum Promptuarim*, Janez Svetokriški v rodbinskih vezeh in duhovnem obzorju bolj usmerjen na topli jug kot hladni sever, kar se pozna tudi v zgovornosti, ki je lahko povod, da je njegov Sveti priročnik za raziskovanje slovsstvene folklorje v tem obdobju najbogatejši vir. Nagnjenost na rimski zahod je bila tudi konceptualna. Na znanstvenem polju se to kaže v ustanovitvi Akademije operosorum l. 1701,⁹ vendar v slovenski kulturi ni zarezala kakih globljih brazd, medtem ko je čisto nekaj drugega z umetnostjo, ki sodi v pojem baroka.¹⁰ Resda se je rodil v okviru likovne estetike, a je danes enako produktiven tudi za označbo drugih umetnostih pojavov, med njimi literarnih od časa iztekajoče se katoliške prenoje tja do razsvetljenstva. Vzvode za barok v slovenskem literarnem snovanju in ovire, da se le-to ni tako razmahnilo kot druge panoge umetnosti v tem času, med drugimi pojasnjuje Alfonz Gspan,¹¹ ki skuša tudi razložiti, od kod tolikšno baročno čutenje med širokimi plastmi, da na drugi strani Niko Kuret ugotavlja: »Barok je vtisnil tudi našemu ljudskemu življenju svoj živopisni pečat, ki je še danes značilen za slovensko 'folkloro'.«¹²

I. JEZIK

Slovensko slovstvo v času protireformacije in baroka je prihajalo dosledno iz duhovniških vrst.¹³ Zato je pač njihovega poslanstvu ustrezno izpolnjevalo svoje naloge: utrjevati katoliški verski nauk in gojiti njegovo duhovnost tako z zunanjimi moralnimi normami kot v notranjem doživljanju. V skladu s takim kontekstom so že v izhodišču, ko gre za jezik, ki sploh omogoča kakršno koli ubesedovanje, njihova razmišljanja specifična. Zanje je jezik pomemben predvsem kot znamenje človekove odličnosti nasproti drugim živim bitjem na zemlji in kot posrednik njegovega notranjega življenja in povezanosti z Bogom. Na človeški ravni je zanje jezik res sredstvo za sporazumevanje in ne polje družbenega in narodnostnega prestiža. Janez Svetokriški k jeziku, v ka-

Ljubljana 1696, /1698/, 1700, 1707).

⁷ Mihael Krammer – Rogerij Ljubljanski, *Palmarium empyreum...*I, Celovec 1731; II, Ljubljana 1743.

⁸ Alasia da Sommaripa, *Vocabolario Italiano e Schiavo*, Videm 1607.

⁹ Jože Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva* I, Maribor 1968, 198.

¹⁰ J. Pogačnik, n. d., 199.

¹¹ Alfonz Gspan (ur.), *Cvetnik slovenske vezane besede* I, Ljubljana 1978, 85–94.

¹² Niko Kuret, O šegi in njeni spremenljivosti, *Pogledi na etnologijo*, Ljubljana 1978, 313.

¹³ Mirko Rupel: »Slovensko slovstvo, ki ga je dala protireformacijska doba, je cerkveno in nabožno. Gojili so ga zgolj duhovniki in menihi, laik je bil samo Repež ter še kak anonimen pisec in bukovnik, ki je zapustil z roko zapisan list ali zvezek.«, *Zgodovina slovenskega slovstva* I, Ljubljana 1956, 320.

terih so slišali pridigat sv. Antona Padovanskega, brez najmanjšega komentarja uvrsti tudi slovenskega: »španiš, franceziš, latinski, laški, slovenski, grekiš, hebreiš.«¹⁴ Zaveda se izvirnosti svojega početja, a vzgibe zanj utemeljuje izrecno s poslanstvom kapucinskega reda: »*Jest vejm de veliku njih se bodo čudili, de jest sim se podstopil moje pridige drukat sturiti v' slovenskim jeziku, dokler dosehmal obden nej tiga sturil, de si lih veliku lepši slovenski jezik so imeli, kakor je moj Vippauski, jest pak negledam na letu, temuč na besede S. Auguština ... Kir hoče reči de je nucnu, inu potrebnu pisat, inu drukat v slednem jeziku, de vsim bo pomagano, katero pomuč večkrat tij Mašniki so želeti, inu prosili, de bi ijm moje slovenske pridige posodil, inu prepisat perpustil. ... Inu gvišnu bi veliku nucalu, inu pomoglu, kadar bi več pridig v' slovenskim jeziku drukano bilu, zlasti taistim Mašnikom, kateri nijmaio časa dolgu študerat.*«¹⁵ Čeprav se je slovenske jezikovne tradicije zavedal, je premagoval pokrajinski jezikovni partikularizem nadvse praktično: »*Inu de si lih spoznam de tešku je slovensku pisat, inu cilu nej mogoče v taki viži pisat, de bi vsim zadoti mogal sturiti, ali sledno deželo se zglihat, dokler cilu tij, kateri blizi prebivajo, edn drugači, kakor ta drugi eno besedo zreče, zatorai obene besede nebom zaznamval, ali se ima hitru, ali počasu zureči, temuč sledni po navadi svoje dežele bo gouuril, jest pak bom pisal kakor so slovinci pisali.*«¹⁶ Podobno je ravnal Jernej Basar: »*Skuzi taku krajnsku pisanje jest Slovincam obene terdne regelce ne stavim, temuč samu pot rezodenem k lohkejšimo branjo tiga mojga pisanja... Nerbel prov se boš zaderžal, če boš sturil po nauko tiga Modriga... Njegove besede po slovensku so lete...*«¹⁷

II. SLOVSTVENA FOLKLORA

Za nobeno drugo starejše obdobje slovenska slovstvena folkloristika nima na razpolago tako bogatih virov kot ravno za čas, ki ga zajema tukajšnja obravnava. Pravzaprav je bilo treba kar predolgo čakati¹⁸ na njihovo sistematično predstavitev, treba je bilo premagati predsodke¹⁹, kaj bi v duhovnem slovstvu slovenske protireformacije in baroka sploh utegnilo biti aktualnega za omenjeno stroko. Kakor koli že, trud je poplačan, saj je pred nami bogata bera, ki v marsičem sicer še zahteva podrobnejši pretres, toda z njo se odpravlja dolg, ki je povzročal, da so specialne obravnave morebitno gradivo iz tukajšnjega obdobja preprosto obšle in prezrle. S tem prihaja za študij geneze posameznih folklornih snovi in motivov ter oblik v verigo njihovega obstoja pomemben vezni člen, kar velja tudi za terminološko problematiko posameznih žanrov slovstvene folklore. Glede na to, da je podobna analiza že opravljena tudi za Valvazorjevo Slavo Vojvodine Kranjske,²⁰ soočanje in primerjava njunega gradiva daje možnost za dokaj plastičen

¹⁴ Janez Svetokriški, *Sacrum Promptuarium* III, 305.

¹⁵ Janez Svetokriški, Praefatio Ad Benevolum Lectorem, *Sacrum Promptuarium* I (faksimile), Ljubljana 1998, stran ni oštevilčena.

¹⁶ J. Svetokriški, Praefatio Ad Benevolum Lectorem, n. d.

¹⁷ Basar, *Conciones*, Uvodne besede [stran ni oštevilčena] in 469.

¹⁸ Milko Matičetov, Ljudska proza, *Zgodovina slovenskega slovstva* I, Ljubljana 1956, 133. Saj je bil doslej v tem pogledu nekaj malega upoštevan le Janez Svetokriški.

¹⁹ Pa tudi strah, kako se prebiti skozi tisoče strani starega pisanja (ne le jezika, ampak še bolj črkopisa in pravopisa) je nemara botroval zamudi.

²⁰ Marija Stanonik, Janez Vajkard Valvazor in slovstvena folklor v njegovem duhovnem

oris duhovnega življenja v 17. in 18. stoletju, saj se pomembno dopolnjujeta, ko govorita o njem vsak s svojega vidika. Valvazor bolj o zunanjem in vsakdanjem, tukajšnji avtorji ob praznikih in osebnem, notranjem. Seveda je treba upoštevati, da takšen kontekst meče posebno luč na folklorne sestavine njihovega pisanja, kar pa je raziskavi o njih lahko samo v prid, saj se nam predstavljajo sredi življenja in ne kot zbirka prežitkov.

Prav zaradi konteksta, v katerem se zapisano gradivo pojavlja, je mogoča njegova analiza tudi glede na socialno razslojenost prebivalstva na slovenskih tleh. Namembnost besedil, njihova funkcija igrata pri tem dodatno vlogo. Zato se bistveno loči med seboj na primer skoraj sentečno pisanje Matije Kastelca od dobrodušne podučnosti Franca Mihaela Paglovca. Če z umetnostne živahnosti še zmerom vodi Janez Svetokriški, je na podlagi terminološke problematike treba priznati, da z vidika teoretične zavesti pripada prvenstvo Mihaelu Krammerju, torej patru Rogeriju, ki je bil doslej po krivici zapostavljen in odpravljen s prehitrimi očitki o dolgočasnosti in neživljenjskosti njegovih pridig. Takšne ocene so mogle biti rezultat le površnega branja, ki je zgrešilo do skrajnosti zgrajeno epsko širino Rogerijevega razpredanja, ki vsebuje tudi nekatere osebne razsežnosti Rogerijevega oblikovanja. Sploh prinaša v primerjavi z dosedanjimi obravnavami žanrske in terminološke problematike²¹ tukajšnja obravnava marsikaj novega. Enako pomembno je, da prihaja v obzorje slovstvene folkloristike tokrat vendarle tudi Peter Pavel Glavar, ne le zaradi ohranjene govorne oblike njegovih pridig, ampak tudi zaradi nekaterih drobcev v njih, ki se včlenjajo v tradicijo slovenske slovstvene folklore.

Z namenom, dotipati se do duhovne podobe slovenskega človeka v tisti, potemtakem odločilni fazi za našo folklorno tradicijo, sledi kolikor mogoče sistematična razčlenitev gradiva, za tokratno priložnost praviloma le iz pridig Janeza Svetokriškega, s posebno pozornostjo na kontekst posameznih folklornih žanrov.

1. FOLKLORNI OBRAZCI

Na današnjega bralca delujejo pridige Janeza Svetokriškega očarljivo tudi zaradi sorazmerno pogostih folkloremov, to je karakterističnih besed in stalnih besednih zvez ali primer, ki so nam ravno po zaslugi njihove tradicije domače še danes. Za primer: »nejsmo iz železa«,²² »oči pasti« [= radovedno se okrog ozirati],²³ »skuzi enu uhu noter skuzi ta drugu vun«,²⁴ »v žlici vode bi eden tiga drugiga utopil«,²⁵ »se savražijo kakor ps [= pes] in mačika«,²⁶ »nanagloma je dež šoul, de kakor de bi s škafam lil.«²⁷ Itd.

Ni težko ugotoviti, zakaj so bili pregovori v času baroka ozaveščena folklorni žanr, o čemer priča Rogerijev vzklík: »*Malu besedy brez pripovest, malu govorjejna brez perglyh.*«²⁸ Danes neznano »pripovest« smo ujeli na križišču, ko tedanjim avtor-

obzorju, *Valvazorjev zbornik*, Ljubljana 1990, 287–310.

²¹ Jože Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva* I, 217–218. Jože Koruza, *Funkcija humorja*, Slovstvene študije, Ljubljana 1991, 129–130.

²² Svetokriški, *Sacrum* I, 95.

²³ Svetokriški, *Sacrum* I, 225.

²⁴ Svetokriški, *Sacrum* V, 470.

²⁵ Svetokriški, *Sacrum* V, 399–400; *Sacrum* I/2, 18.

²⁶ Svetokriški, *Sacrum* V, 399.

²⁷ Svetokriški, *Sacrum* IV, 9.

²⁸ Rogerij, *Palmarium* II, 166.

jem pomeni to, kar nam danes pregovor, po drugi strani pa poznejšo povest, kolikor se je še mogoče držati prvotne oblike besede, vsebinsko pa ji ustreza današnja pripoved.²⁹ Svetokriški rabi danes splošno znan términ pregovor in v svojih pridigah si marsikdaj pomaga z njimi. Glede na to, da Svetokriški in Rogerij skoraj dosledno sentenčne misli podajata v latinščini, preden jih ponovita v slovenščini, bi bila potrebna posebna študija o virih za pregovore, ki se nam dandanes zdijo domači. Poraja se negotovost, ali kar vsi izvirajo iz latinščine ali vendar ni mogoče računati na obratno smer: da je kateri od njih tudi sad izkušenj njunih rojakov in sta ga latinizirala le priložnostno, za književno rabo. Kolikor gre za oblikovne razločke z današnjimi, so pač nasledek jezikovnih in duhovnih sprememb na naših tleh. Svetokriški izjemoma nakaže svoje vezi tudi z italijanskim zaledjem svojega duhovnega obzorja, a značilno je, da ravno tedaj hkrati takoj doda slovenski etnikum. V pridigi ob zadnjih zaobljubah »duhovne gospe Terezije«,³⁰ kakor v njih izjemoma konkretno nagovori eno samo osebo,³¹ navrže: »Ne vedo morebiti, kaj pravi ta Laški pregovor: 'Bodi pravičen ali krivičen, ne pusti se v jetje postaviti (= ne dovoli, da bi te zaprli). En Slovenic pa je djal: Rajši se hočem pustiti zadavit, kakor v ječo postaviti.'«³²

Namesto vremenskih pregovorov raje sledi odlomek iz Svetokriškega, iz katerega zaslutimo, nadarjenega opazovalca življenja in obide nas obžalovanje, da se ni imel priložnosti lotiti se še kake druge zvrsti pisanja. Primerjava z drugimi avtorji iz obravnavanega obdobja kaže, da z imenom »jesenik« za mesec september ostaja vsaj zaenkrat še osamljen. Dobro, da se je toliko zadržal pri njegovem opisu in predvsem, da je omenil tudi imeni prejšnjih dveh mesecev, tako da je mogoče zanesljivo ugotoviti, kateri mesec ima v mislih. V tretji knjigi svojega Priročnika mu namreč zapoje cel slavospev: »Zakaj v tem mesci Jenseniku je ta ner lepši čas nej mrez inu nej vroče, vinogradi so polni slatkiga grozdja, drevesa so polna, žlahtniga sadu inu zemla polna življenja, taku de obeden mesic nej bogatiši, inu veseliši, kakor je Jesenik. Ta druga dua mesica, ktera sta prešla, Serpan in kimovec sta bila taku uroča, de ž nih preveliko gorkuto sta veliko škodo delala sadu in ludem, v' tem kir od uročine je hotelu vse zgorejti, uržoh te škodlive uročine, pravijo astrologi, de je, dokler se najde v tem Nebeškem znameninu tiga leva... V tem mesci Jenseniku pak pride sonce v' znamenine te Divice, v katerem zgubi svoje preveliko uročino, inu taku zemlo greje, de velik nuc počuti inu ludje počitek najdejo. Oh velika skrivnust! de G. Bug je hotel, de sv. Ana v tem mesci Jenseniku je porodila Marijo Divico, de bi iz tega mi dol vzeli, de pred Rojstvom Marie Divice Sonce te pravice Božje je stalu v znameninu tiga leva, zatoraj te štraifinge so pekle.«³³

V nasprotju z nekaterimi drugimi avtorji iz tega obdobja Janez Svetokriški zagovore in uganke popolnoma zanemarja.

2. FOLKLORNE PESMI

Jože Koruza ugotavlja, da je Svetokriški seveda »poznal ustno tradicijo posvetnih

²⁹ Jernej Basar, *Conciones iuxta libellum Exercitiorum S. P. Ignatii / Pridige iz bukvic imenuvanih Exercitia.*, Ljubljana 1734, 319.

³⁰ Svetokriški, *Sacrum* IV, 137.

³¹ Vprašanje je, ali jo spoštljivo onika zaradi – vse tako kaže – njenega visokega stanu ali je bila to splošna navada za od kraja vse redovnice.

³² Svetokriški, *Sacrum* IV, 137. Prim. Ivan Grafenauer, Narodno pesništvo, *Narodopisje Slovencev* II, Ljubljana 1952, 15.

³³ Svetokriški, *Sacrum* III, 478–479.

pesmi, vendar je bil do nje zvišeno zadržan in je takšne pesmi pavšalno obsodil kot 'nesramne'.³⁴ Sprejemalcem svojih pridig namreč oponese, da »se ne morejo naučiti svetih zapovedi, ko so se vendar kot otroci naučili 'tulikajn nesramneh pejsmi pejti'«. ³⁵ Svetokriški zaradi večjega učinka svojega propovedovanja in pač v duhu časa ljubi skrajnosti, zato poišče ustrezen eksemplar tudi za preganjanje erotičnih ali kako drugače počutnih pesmi, kakor se dá sklepati iz konteksta: Mož na smrtni postelji je povabljen k molitvi, da bi se spodobno poslovil od tega sveta, on pa odvrne: »Kaj mi govorite o molitvi. Jes obene neznam, zakaj že 40 lejt sim molitvu zapustil, aku pak hočete de vam bom eno pejssem peil, katero vsak dan sim peil, rad inu volnu bom zapeil, ter začne taisto nesramno peisem peiti.«³⁶ Avtor ob naštevanju peklenškega trpljenja zavrženih med drugim pravi, da imajo v peklu tudi ušesa svojo »susebno martro inu hudiči taku strašnu tulio, de se nemore dopovedat, kakor z' tega exempelna se doli vzame.« Sledi zgodba, ki se konča z moralnim zgražanjem: »Ah vi nesramniki in nasramnice, kateri vse skuzi klafarske besede inu nečista pejsma v ustih imate.«³⁷ Vendar se pater Janez ne zadovolji le s karanjem uporabnikov besedil: »Molčite, ovi nemarni ljudje, vi ste se naučili kadar ste bili še otroci, imena vseh tic, živali inu zelišč, drevje in sad imenovati, tulikajn nesramneh pesjmi peti, kaku tedaj bi se ne mogli samih deset zapovedi naučiti.«³⁸ Še bolj trdo prijemlje njihove avtorje: »Ti posvetni vučeniki pojejo takoršne pejsma, katera ljudem dopadejo ter jih vabijo z njimi uživati lušte tega sveta in mesa. Oh vi hudobni vučeniki, kam vabite te preproste ljudi? Ne veste morebiti, de v tej viži bodo v ta peklenški ogenj prišli.«³⁹ Globlje analize bi bila treba, koga pravzaprav tu nagovarja kapucinski redovnik? Sestavljalce posvetnih pesmi na splošno, avtorje visoke poezije ali zares učitelje, recimo podeželske šolnike in organiste hkrati, ki so pogosto množili repertoar slovenskih pesmi, od katerih se je sčasoma marsikatera sfolklorizirala. In vendar ga tudi v taki sveti jezi potegne šala v svoj ris. Začetek je konfesionalno zgleden, toda nadaljevanje dobiva vedno vedrejši tone: »Uni drugi Mladenič je boljši, ki je šel pred Sv. Rešnje Telo, dolgo časa moli... O moj usmiljeni Gospod. Pokaži mi, katero imam za mojo ženo vzeti. zakaj jest ne vem, katero bi imel zbrati. Če vzamem eno mlado, ne bo znala gospodinjit, če vzamem eno staro, bo vse skuzi kreg in godrnjanje v hiši, če vdovo – bo vseskuzi ranciga naprej gnala, če enu bogatu, bo ofertna, te ji bom moral streči kakor en hlapec, če vzamem ubogo, bom težko shajal, če lepo, se bom bal, da bi kateri drugi je ne motil, če grdo, majhno veselje bom imel. Če vzamem eno jezično, sama bo hotela govoriti in me bo oglušila, če vzamem eno mutasto, ne bo znala mene potroštat.«⁴⁰ Citat je namenoma cel, ker daje priložnost za premislek, ali ni podobna, še danes znana pesem⁴¹ kaj v sorodu z njim. Morda je ta odlomek iz Svetokriškega spodbudil verzificiranje njegove vsebine, ali pa je avtor Svetega priročnika še starejšo pesem prilagodil svojemu namenu. Kaj je torej izvir drugemu?

³⁴ Jože Koruza, Oče Janez Krstnik Svetokriški in njegov priročnik, *Slovstvene študije*, Ljubljana 1991, 124.

³⁵ Mirko Rupel, *Zgodovina slovenskega slovstva I*, Ljubljana 1956, 288.

³⁶ Svetokriški, *Sacrum I*, 195.

³⁷ Svetokriški, *Sacrum II*, 344.

³⁸ Svetokriški, *Sacrum II*, 275.

³⁹ Svetokriški, *Sacrum V*, 71.

⁴⁰ Svetokriški, *Sacrum V*, 82.

⁴¹ Sem in tja jo je slišati še po radiu.

Toda Svetokriški ne konča pridige z omenjeno mladeničevo stisko. Nadaljuje tako: »Če je za moža težko, je še hujše za ženo, ker mora čakati, kdo bo prišel ponjo. Ona sirota ne more reči, katerega hoče, mora čakati in gledati, kdo bo njo za ženo hotel imeti ter s svojo doto ga mora plačati, in še na vrh njegova dekla ratat... Če vzamem enega mladega, bo norčav, in morda bo zapravlil letu, kar mu bom prinesla, de potle revnu bom živela, če enega starega, bo z mano ajfral, de ne bom imela s človekom spregovoriti, če vzamem enega skopega, se ne bom smela enkrat prav najesti, če bo radodavec, bo vse razdal, kar je v hiši, če vzamem vdovca, otroci prve žene bodo moja smrt, če vzamem enega kupca, bo toliko opravila v hiši, da bom na Boga pozabila, če vzamem antverharja, kar bo cel dan zaslužil, v praznik bo zalebal. Če vzamem kmeta, bo več skrbel za te voli inu za krave kakor za ženo.«⁴² Tudi za ta del pridige obstaja verzificirana varianta, ki se jo sliši še danes. Ostaja odprto vprašanje, ali je mogoče poiskati med njimi kako zvezo ali je podobnost med njimi zgolj naključna? Če niso navedeni odlomki pripomogli k bolj živi predstavi stališčih Svetokriškega o folklorni pesmi, ki jo v navedenih primerih očitno zastopajo le ljubezenske in morda tudi opolzke, pa so mimogrede razkrili njegove bodice na račun družbenih vlog moškega in ženske v njegovem času.

Najbolj strnjeno stališče o razmerju med pesmijo in prozo na eni strani in dvema bistveno pomembnima proznima žanroma najdemo pri Ahacu Steržinarju, ko se zavzema prav za načelo substitucije: »...teh nanucnih inu šleht pejssem je preveliku, teh svetih, nucnih od karšanskiga vuka je premalu dadostnih malov ven danu. Ako so pak lih douge, vender kir po viži ene historie so vkup zložene, so lohku zamerkat: dokler če eno prazno posvetno historio al falš fabulo sila dougo se mladi ludie navadio, de jo celu da starosti na pozabio, veliku več se imajo vučiti te svete potrebne pejsme, kir so poviži ene historie spored sturjene,... vendar pak koker ena historia se lohku navuče...«⁴³

3. FOLKLORNE PRIPOVEDI

Že Jože Pogačnik opozarja na Janeza Svetokriškega kot pomemben vir za razne slovstvene snovi in motive, ki so jih oblikovali v svojih delih poznejši pisatelji. Med drugim je v Svetem priročniku najti prvi zapis zgodbe o moči čudežnega petja tako imenovane rajske ptice⁴⁴ ali zlate ptice.⁴⁵ Pri Rogeriju je nadvse pomemben odlomek o lovu, saj je v njem omenjeno tudi čudežno zelišče, ki pomaga ozdravljati rane jelenu ali srni: »V mej drugimi navadami, katere špugajo ti Jagri inu Sterlici, imajo tudi leto, de oni na lovu teh Jelenov, Sern, Košut inu druge take Zverine, Kadar u te goste Boršte, na gore, inu na hribe pridejo, začno u ta ruh trobet inu iz tem Jelene, te Serne inu drugu iz nih lukin, pečin inu berlogau klicat, kir ti Louci dobru vedo, de nas glas tega Jagerskiga roga zapuste use tajstu, tar se podado na svejtlu, na gore, na pule iz veliko hitrostjo. Kir kakor spričujejo ti Jagri, de: kadar ta Jelen ali Srna zasliši h prvemu ta ruh, taku ostermi inu se nekolku prestraši, kir pak dalej sliši glas, tajstiga, začne taku

⁴² Svetokriški, *Sacrum* V, 82.

⁴³ Ahacij Steržinar, *Catholish kershanskiga vuka pejsme, katere se per kershanskimo vuko, bozhjih potih, per svetimu misijonu inu zlasti per svetimo Francisko Ksaverijo na Strazhe Gorniga gradu Fare nucnu pojo*. 1729, 10.

⁴⁴ Jože Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva* I, 219.

⁴⁵ Rogerij, *Palmarium* I, 84. Zmaga Kumer, Boris Merhar, Milko Matičetov, Valens Vodušek (ur.), *Slovenske ljudske pesmi* I, Ljubljana 1970, 307–308.

se za tem glasam obračat, grede sam za tem taku dolgu de pride na strel. Kir ta pak usterlen inu ranen se od tega Louca zamerka, zdajci uzdigne se na gore inu hribe, išče tu zeliše Dictamnnum, ali: ta douje poláj – tega kir se naje, iz tem ozdravi te šlake in sceli te rane, kakor pravijo ti naturalisti, spričujejo ti Louci inu potrjuje Praxis quotidiana, ali: usagdajnja skušnja Čez tu.«⁴⁶ Ali ni tu zatipati motiv, ki je del zgodbe / sižeja o Zlatorogu, za katerega še ni sprejeto enotno stališče, ali naj ga jemljemo za rezultat slovstvene folklore ali za umetno slovstveno stvaritev.⁴⁷ Drugo, za kar se imamo zahvaliti Rogeriju, je opis »baziliska«.⁴⁸ Vse, kar piše o tej nenavadni živali, kaže, da so se svojčas resno ukvarjali z njo. Tako smo prišli na sled pomembnemu viru za zgodbe o »brlišku« ali »bazališku«, ki jih pripovedujejo še dandanes na Gori, tj. na planoti nad Vipavsko dolino.⁴⁹ Tudi davni sosed današnjih Gorjanov, pridigar iz Svetega Križa, pozna to strašno žival in mu rabi za nemilo primeru: »Je pridgval S. Joan Kersnik zraven Jordana Judom... Ah rod teh kač..., od zunej so ludem podobni, ali od znotrej so pauni strupa te nevošljivosti... Vaše očij so škodliivi kakor očij tega baziliska, obličje garše kakor ene krote, žnoble nagnusniiji kakor tega modrasa, truplu garši kakor tyh kač, za volo vaših nesramnih inu klafarskih besedij.«⁵⁰

Pravkar naštetih drobci omogočajo zvezo le na diahroni osi raziskovanja, kolikor jih je mogoče imeti za vezni člen med prej in potem, medtem ko je bera podatkov o vražarstvu, ki je povezano s coprništvom, večja in je iz njih mogoče zaslutiti koordinate že tudi na sinhroni ravni za čas pred tristo ali nekaj manj leti. V boju zoper te ostanke predkrščanskih plasti v slovenskem duhovnem obnebj, so si bili protestantizem, prejšnja in poznejša obdobja pač sorodni. Svetokriški jemlje coprništvo za priznано dejstvo: ne zanika njegovega obstoja, a se mu upira iz teoloških vzrokov: »Inu Bog hotel, da bi veliku karšenikov se ne nešlu, katiri veliku več služio hudiču, kakor pak G. Bogu Očetu Nebeškimu. Le tukaj ne zastopim cupernike inu cupernice, zakaj takoršni z' dušo in s telesam se so za sužne hudiču prodali, ampak zastopim te hudobne grešne ludi, kateri, kar kuli hudič im noter da, letu sture.«⁵¹

Že iz Valvazorja vemo, kako veliko so dali kmetje na zvonjenje in zarotitve duhovnikov ob približevanju neurij in neviht in da so si zaradi tega marsikdaj prišli navzkriž s svojimi dušnimi pastirji.⁵² Svetokriški v tej zvezi napne struno do skrajnosti: »Zatoraj jest večkrat se čudim nad nespametnostjo teh ljudi, kateri se tožijo, ino jamrajo, de zemlja je tako nerodovitna, da slana, toča, veter, blisk inu huda rosa skoraj vsako leto vzame žito, grozdje in sad. Ter mašnike uržoh delajo, rekoč de oni nejso žegnovali, oblake perganjali in hudiče iz lufta izganjali. Povejte vi N. N. meni, koliko mašnikov imate v vaši fari. Bote rekli štiri, pet. Koliko ljudi pak je v vaši fari? Štir ali pet tavžent.

⁴⁶ Rogerij, *Palmarium* II, 11.

⁴⁷ Joža Glonar, Monocetr in Diptamus (Postanek in zgodovina pripovedke o Zlatorogu in stare cerkvene pesmi »Jager na lovu šraja«), *Časopis za zgodovino in narodopisje* 1910, 33–106. Tone Cevc, Pripovedno izročilo o gamsih z zlatimi parklji iz Kamniških Alp, *Traditones* 2, Ljubljana 1973, 79–96.

⁴⁸ Rogerij, *Palmarium* II, 268–269.

⁴⁹ Prim. Franc Černigoj, *Javorov hudič* (Glasovi 1), Ljubljana 1988, 104–115.

⁵⁰ Svetokriški, *Sacrum* I/2, 18.

⁵¹ Svetokriški, *Sacrum* V, 512–513.

⁵² Marija Stanonik, Janez Vajkard Valvazor in slovstvena folklor v njegovem duhovnem obzorju, *Valvazorjev zbornik*, Ljubljana 1990, 287–310.

Zdaj dalje vas vprašam? Kaj dela 5 tavžent ljudi. Pater, večji del preklinjajo, zlodjajo, vse hudiče iz pekla kličejo, da bi prišli inu vse raznesli, pobili in pokončali. Kako tedaj hočete, da bi eni štirje mašniki toliko hudičev pregnali. Naj žegnajo, kolikor hočejo, naj križajo zemljo, in luft noč in dan, vendar bodo malo opravili, vašo deželo pred točo ne bodo obvarovali in hudičev ne bojo z lufta spravili. Vidite, de vaše zludivajne nigar mašniki so uržoh, da tolikokrat to grozdje in žito vam pobije. Zato se ne čudim, da tako pogosto toča pride, temveč se čudim inu za velik mirakel držim, de že zdavnaj vas ogenj, tresk, blisk, toča niso končali, cele vaše dežele.»⁵³ Vendar ne le ob naravnih ujmah, tudi v človeških stiskah in revah so se ljudje tedanjega časa obračali k neznanim silam, da jim kapucin iz Svetega Križa vrača šilo za ognjilo: »Zakaj zgubiš tuoje praude, katerei si zagvišnu menil vudobit? Zakaj tuoje vupajne nej si v G Boga, temuč v Besednike, v Prijatele, inu v Rihtarje postavil, zakaj Bug tebe ne rejši od taiste nadluge, v kateri tulikajn lejt se najdeš? Zakaj ti si zaupal v babijevere, inu v cupernije, zatoraj zdaj tudi Bug tebe pošle h taistim, v katere si vselej zavupal.«⁵⁴ Še v najbolj intimnih zadevah človekovega življenja kot sta zakon⁵⁵ in pri materi porod, je iz zgražanja pri Svetokriškem razbrati, da so se njegovi sodobniki zatekali k dvomljivim silam po pomoč. Za drugo je najti en sam, vendar zelo konkreten primer iz pridige, v kateri se prepletajo preprosta človekova ganjenost, poslanstvo duhovnika povzdigovati duhá k Bogu in pričevanje.⁵⁶

Že omenjeni nekateri avtorji so torej obsojali vražljivost, toda obstoja coprnikov / coprnice niso zanikali. V njihovih pridižnih zgledih so marsikdaj navzoči/-e. Ravno Svetokriški navaja zgodbo o možu, ki je bil svojo ženo obdolžil, da si je prilastila lepo vsoto denarja. O tem se je šel prepričati k neki coprnici. Ko je mož našel založeni denar, je nesrečno žensko obtožil, da so jo sežgali. To je nemara⁵⁷ edini primer, ko je v pregledanem gradivu tematizirano sežiganje čarovnic, kar govori za njihovo obzirnost, kakršno koli stališče so že imeli Svetokriški, Rogerij, Basar in Glavar do tega žalostnega poglavja v človeški zgodovini.

Številne pripovedi o hudiču so seveda eksemplarske zgodbe. Te naj čim bolj živo ponazarjajo nesreče, ki si jih človek povzroča z grehom. Tukajšnja analiza pušča ob strani, koliko se izza imena za zlo v krščanski religiji skrivajo različna bajčna bitja, ki so v starodavnih mitologijah nosila lastna imena; koliko v resnici gre za svetopi-semskega »hudega duha« in koliko za metaforično izražanje. Še v eni sami zgodbi je slediti dvema ali vsem trem plastem hkrati. Svetokriški ponavadi navaja za vir svojih zgodb káko berivo, ko pa napoveduje zgodbo, kako je Lucifer poslal na zemljo služit dva hudiča, se včlenja v verigo nosilcev slovstvene folklore, saj jo je »slišal pravit...«⁵⁸ Živa tradicija torej!

V določenih položajih je hujši »lepi, beli inu meseni hudic... Ne treba drugiga hudiča, de bi Moške peršone motil, zakaj ena neposejena, firbčna inu luštna žena, ta je zadosti en hudi duh, kateri sam sebe inu druge v greh perpravi.«⁵⁹ Od očitne spo-

⁵³ Svetokriški, *Sacrum* II, 345–346.

⁵⁴ Svetokriški, *Sacrum* I, 21.

⁵⁵ Svetokriški, *Sacrum* V, 85.

⁵⁶ Svetokriški, *Sacrum* IV, 382, 383, 384.

⁵⁷ Dopuščam, da sem po nesreči kaj spregledala.

⁵⁸ Svetokriški, *Sacrum* II, 347–349.

⁵⁹ Svetokriški, *Sacrum* I, 198–199.

gledljivosti ni nič manj spotakljiva lažna pobožnost.⁶⁰ V tej luči je Svetokriški, tako kot sta bila pred njim že P. Trubar⁶¹ in J. V. Valvazor,⁶² kritična do romanj.⁶³ Cela vrsta pripovedi kaže s prstom tudi na vdove, ki so to le po imenu.⁶⁴ Kljub veliko slabostim, ki jih avtorji najdevajo pri ženskem spolu, se tako Rogerij kot Svetokriški lepo postavita zanj je: »*De si lih je rejs, de Žene veliku vekši revam so podvaržene kokar Možje, vener se ne more iz tega skleniti, da Žene so ena žleht stvar, zakaj tudi žena je ustvarjena po Božjem Pildu [= podobi] kakor Mož. Zakaj možu bi se hudo godilo brez žene...*«⁶⁵ To seveda ni vse, kar je na podlagi zbranega gradiva mogoče reči na to témo, a za okus treznega preudarka vendarle.

Rogerij ni vabil k spravljivosti do žen v prazno,⁶⁶ saj je *Zmagovita nebesa*⁶⁷ name-nil takim, ki so po prepričanju ljudstva in dognanju Cerkve zaslužili sloves svetosti in med njimi je nemalo žena. Po eni strani so prvi sistematičen priročnik v smislu današnjega Leta svetnikov,⁶⁸ po drugi pa še nepreštudiran vir za raziskavo slovenske legende, namreč žanra, ki ga s tem pojmom označuje slovstvena folkloristika. Janez Svetokriški se ustavlja ob sveti Neži,⁶⁹ sv. Juriju,⁷⁰ sv. Miklavžu,⁷¹ sv. Bernardu⁷² in te-daj še posebno popularnem sv. Antonu Padovanskem itd.⁷³

Glede na okoliščine objave, je razumljivo, da pri Svetokriškem ne more biti kdove koliko povedk. A nekaj med njimi je tako odličnih, da jih je ustno izročilo preneslo prav v dvajseto stoletje. Svetokriški ima za resnično, da je neka žena s pomočjo po-svečene hostije želela izboljševala rodnost čebel v svojem čebelnjaku.⁷⁴ Ne le, da se je motiv prijel v slovstveni folklori,⁷⁵ prenesel se je tudi v likovno folkloro, na znamenite panjske končnice.⁷⁶ Številne zglede, da krivo pridobljeno bogastvo nima teka, ponar-zarja tu zgodba o krčmarju, ki vino meša z vodo, a rdečo mošnjo njegovega denarja pograbi ptič, ker misli, da je kos mesa.⁷⁷ Tudi arhetip zgodb, kako skrivaj preoblečeni kralj preizkuša ljubeznivost svojih podložnikov je najti že pri Svetokriškem, a ta se pri tem sklicuje na berivo. Težko je reči, ali so pripete na to tradicijo ali izhajajo iz

⁶⁰ Svetokriški, *Sacrum* V, 72, 75.

⁶¹ Marija Stanonik, Slovenski protestanti in vprašanje slovstvene folklore, *Razprave II. razreda* 11, Ljubljana 1987, 124–126.

⁶² M. Stanonik, Janez Vajkard Valvazor in slovstvena folkloro, 306.

⁶³ Svetokriški, *Sacrum* V, 72, 75.

⁶⁴ Svetokriški, *Sacrum* III, 68.

⁶⁵ Svetokriški, *Sacrum* V, 60.

⁶⁶ Rogerij, *Palmarium* I, 352.

⁶⁷ Rogerij, *Palmarium empyreum* I, II.

⁶⁸ Maks Miklavčič, Jože Dolenc, *Leto svetnikov* I–IV, Ljubljana 1968, 1970, 1972, 1973.

⁶⁹ Svetokriški, *Sacrum* III, 123.

⁷⁰ Svetokriški, *Sacrum* III, 227–234.

⁷¹ Svetokriški, *Sacrum* I, 107.

⁷² Svetokriški, *Sacrum* I, 107.

⁷³ Svetokriški, *Sacrum* I/2, 20.

⁷⁴ Svetokriški, *Sacrum* V, 366.

⁷⁵ Tone Ljubič, *Ljudska umetnost v Dobropoljah*, Ljubljana 1944, 56–57.

⁷⁶ Gorazd Makarovič, Slikarije na pročeljih čebelnih panjev, *Der Mensch und die Biene/ Človek in čebele*, Ljubljana und Wien, 1989, 61.

⁷⁷ Svetokriški, *Sacrum* I/2, 107.

kakega drugega vira podobne povedke, znane iz 19. stoletja iz okolice Škofje Loke⁷⁸ in drugod.⁷⁹

Naši predniki so si tudi družbene razmere in spremembe skušali razlagati (včasih post festum) z napovedmi iz naravnih pojavov.⁸⁰ Za predznake kmečkega upora proti gosposki leta 1525 so šteli boje med krokarji v zraku. Ptiči so se napadali s tako silo, da so mnogi zaradi prejetih ran popadali na tla.⁸¹ Izjemna je Martina Baucerja sodba o Matiji Korvinu, tako imenovanem Kralju Matjažu, saj pravi, da je on poklical Turke v deželo.⁸² Za obrambo pred njimi so »mnoge vasi na mnogih višjih hribih Krasa in po Vipavskem zgradile nekake trdnjave imenovane po domače tabori«. ⁸³ Baucer se tu zanaša na avtopsijo, saj se pri omembi taborov omejuje le na Kras in rodno Vipavsko, in posebej omenja znamenit »Šilentabor«. Se pač pozna, da je snov Baucerjevega pisanja laiška in zato več spetosti z vsakdanjim konkretnim življenjem. Od duhovno naravnanih avtorjev ga največ vključi v svoje delo J. Svetokriški. Največ pozornosti posveča turški nevarnosti⁸⁴ in vmes kot resnico navaja žuganje, ki v folklornih pripovedih danes deluje le metaforično, da bodo iz cerkvá nastali hlevi za turške konje.⁸⁵ Vse kaže, da je, sicer zavito v šalo, prestregel tudi prvotni odpor proti napravljanju zvonov v cerkve: »... dokler nej bilu zgona, ludje per cajtu so v cerqvu prišli, da bi sv. maše ne zamudili...«⁸⁶ in kmečke punte: »Gospod na zaverže use, ampak li tiste, kateri so ti prvi punt začeli...«⁸⁷

Za konec tega razdelka so prihranjene pripovedi o zakoncih.⁸⁸ Svetokriški scenško predstavlja zakonske prepire v svoji najbolj znani novoletni pridigi,⁸⁹ in sicer, kako se mož in žena prerekata, ali so prinesene ptice drozgi ali kosi in s tem razdražita célo mesto. Žene držijo med seboj, moški na drugo stran.⁹⁰ Če že Svetokriški zgodbe ni prevzel izmed ljudstva, pa je bila od njegove pridige dalje pripravna za folklorizacijo. Enako velja za drugi pripoved o malovrednem možu, ki je le jedel in spal.⁹¹ Svetokriški pazi, da ne bi bil v zahtevah po kolikor mogoče skladnem družinskem življenju enostranski, in pri podeljevanju naukov rabi cikcakasto tehniko. Enkrat so na vrsti žene, drugič možje. Sledi pogosto citiran odlomek iz *Svetega priročnika*, ko žena trmasto vztraja, češ da se trava striže, mož pa nasprotno, da se kosi.⁹² Ali je zgolj naključje, ali je tudi v tem, da je ta zgodba navezana na podeželje, medtem ko je prva iz tega kroga

⁷⁸ Marija Stanonik, Zbirka povedk z loškega ozemlja izpred sto let, *Loški razgledi* 36, Škofja Loka 1989, 183–189.

⁷⁹ Posamezne variante na to témo so tudi v knjigah zbirke Glasovi, ki izhajajo od l. 1988 naprej.

⁸⁰ Veliko bolj so se pač čutili del narave in so bili z njo bolj seznanjeni kot z družbenimi procesi.

⁸¹ Martin Baucer, *Zgodovina Norika in Furlanije*, Ljubljana 1991, 400.

⁸² M. Baucer, n. d. 370.

⁸³ M. Baucer, n. d. 368.

⁸⁴ J. Svetokriški, *Sacrum* IV, 170, 180.

⁸⁵ Na terenu je še mogoče srečati pripovedi s takim motivom. Prim Janez Dolenc, *Zlati Bogatin* (Glasovi 4), Ljubljana 1992, 140/104.

⁸⁶ Svetokriški, *Sacrum* I, 58–59.

⁸⁷ Basar, *Conciones*, 14.

⁸⁸ Svetokriški, *Sacrum* II, 170.

⁸⁹ Svetokriški, *Sacrum* III, 62–68.

⁹⁰ Svetokriški, *Sacrum* III, 62–64.

⁹¹ Svetokriški, *Sacrum* III, 63–64.

⁹² Svetokriški, *Sacrum* III, 65–67.

locirana v mesto, izražena avtorjeva skrb po čim večji strukturni uravnoteženosti, ki se navzven uresničuje čim bolj živahno. To se ujema s poetiko baroka.⁹³

Svetokriški z vso resnobo opominja otroke, kako se morajo obnašati do svojih staršev, zakaj kakor se posojuje, tako se vračuje: »*Spurniti na oniga očeta, kateriga sin za lase je z hiše vlekal, inu kadar ga je bil na prag perulekal, je k sijnu djal, nehaj, nehaj, moj sin, zakaj tudi jest nejsim dalej mojga očeta za lase vlekal, temuč do hišniga pragu, kir je hotu reči, spoznam de raunu kakor sim bil jest z moim očam sturil, tako se meni zdaj puráča inu dela, inu tu kar vij otroci zdaj sturite vašim starišim, zagvišnu imate čakat da vaši mlajši vam bodo sturili.*«⁹⁴ Pa smo našli verjetno najstarejšo slovensko zapisano različico zgodbe, katere poanta je: Ti očeta do praga, sin tebe čez prag!

Jože Koruza je skrbno raziskal funkcijo humorja v pridigah Janeza Svetokriškega⁹⁵ in rezultat njegove analize je, »da avtor ni ločeval humorističnih zgodbic od resnih in grozljivih niti poetološko niti terminološko« in da šaljive zgodbe niso primarno ilustrativno gradivo njegovih moraliziranj in nauk, marveč sekundarno.⁹⁶ Ta lastnost pisanja znamenitega baročnega pridigarja doživlja morda največ pozornosti slovenske literarne vede.⁹⁷

V znameniti novoletni pridigi nameni kuharicam šaljiv kompliment, da jim nikdar ni treba dati jesti – »*zakaj same si lahko vzamejo, kar jim dopade*«. ⁹⁸ V dokaz te domislice jim pove zgodbo o kuharju, ki se mu je zahotelo fazanje noge, ki pa jo je gospodar pogrešil in kuharja zanjo terjal. Kuhar se izmika, »*le te tice imajo eno samo nogo*'. *Drugi dan Gospud pelje s sabo kuharja ter zapudi fazane rekoč: 'pogledaj, de imajo dve nogi.*« Kuhar: »*Gospud, zakaj nejste tudi tistiga v skledi zapudili, morebiti de bi tudi to drugo nogo pokazal.*«⁹⁹ Zgodba je presenetljiva že sama na sebi. Da ji Svetokriški kljub šegavosti dovoli vstopiti v pridigo, priča o vedrem ozračju njegovega časa, saj se mu zaradi tega in podobnih zgodb očitno ni zgodilo nič hudega. Četudi je bila navedena zgodba prevzeta od samega Giovannija Boccaccia.¹⁰⁰ Vprašanje je, ali je Svetokriški za to vedel, saj jo v primerjavi z njim navaja že tako obrušeno, da jo je verjetno pobral iz obkrožajoče ga folklorne tradicije, lahko da tudi iz italijanskega kulturnega kroga.

Baročni avtorji praviloma navajajo, od kod jemljejo svoje primere za ilustracijo in podkrepitev moralnih nauk in nasvetov za življenje po božjih zapovedih, a da njihovi zgledi niso bili le papirnati, jim morda marsikdaj tudi nehote uide. Čeprav v pripovedi, ki jo je Svetokriški namenil v svarilo mladim,¹⁰¹ navaja imena, je vprašanje, koliko je še anekdotičnega v njej. Iz svojega Svetega priročnika je verjetno odstranil

⁹³ Prim. ti. »zlate oltarje«: Komponirani so res simetrično, toda pogosto to ne velja za figure, posebno angelčki (putti) so razvrščeni v različnih višinah in položajih.

⁹⁴ Svetokriški, *Sacrum* I/2, 112, 113.

⁹⁵ Prim. J. Koruza, *Funkcija humorja v pridigah Janeza Svetokriškega*, 127–136.

⁹⁶ J. Koruza, 132.

⁹⁷ Prim. Marko Juvan, *Slovenska baročna pridiga kot transtekstualni pojav, Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Ljubljana 1989, 175–184. Matjaž Kmecl, *Humor in slovenska literatura, Zbornik Slavističnega društva Slovenije* 6, Ljubljana 1995, 83, 84, 86.

⁹⁸ Svetokriški, *Sacrum* V, 42.

⁹⁹ Svetokriški, *Sacrum* V, 42–43.

¹⁰⁰ Giovanni Boccaccio, *Dekameron*, Ljubljana 1991, 376–378.

¹⁰¹ Svetokriški, *Sacrum* III, 78 sl.

preveč osebne sestavine, vendar je v njem ostalo nekaj pripovedi, ki jih je, vsaj po kontekstualnih sestavinah sodeč, pisalo življenje. Tedaj se vključi v krog svojih poslušalcev. Sklicuje se na splošno vednost, saj je težko verjeti, da bi bila to samo retorična figura: »... *ste morebiti tudi slišali od une Gospe, nikar deleč od nas*«, kako se je posmehovala zapovedi posta in se ji kost od kapuna v grlu zatakne.¹⁰² Tu je pomemben uvodni stavek: »*ste morebiti tudi slišali*«, kar dokazuje, da je avtor postal člen v verigi, kakršna je bistvena za naravni tip komunikacije, ki je bistvena za slovstveno folkloro. Takih primerov je v njegovem in delu njegovih sodobnikov še kaj, le da zanje tovrstna izhodišča niso tako očitna.

Že J. V. Valvazor piše o sovraštvu, ki je v Brestanici nesrečno pogubilo dva brata hkrati.¹⁰³ Če je J. Svetokriški kdaj prebival v bližnjem kapucinskem samostanu v Krškem, gotovo opisuje isti primer, ko želi s pripombo, da je dobro poznal (le enega?) udeleženca družinske tragedije (»*Jest sim dobru poznal eniga, katiri z enem se je kregal...*«),¹⁰⁴ podkrepiti resničnost dogodka. Ali pa je šlo že v njegovem času za folklorizirano pripoved, kakršna se je ohranila do današnjih dni? Za dokončno besedo o tem bi bila nujna podrobnejša raziskava. Pridigo na témo: ubijamo z mislijo, besedo in dejanjem, si privošči celó svarilen zgled iz spovedne prakse:¹⁰⁵ »*Inu aku želite en Exempel, vam ga hočem povedat, kateriga nejsim slišal od drugih pravit, temuč ga sim slišal z' ust ene takoršne matere*«, ki je v stiski naskrivaj porodila otroka in ga vrgla v potok.¹⁰⁶ Tako smo z avtorjem vred prišli na skrajni rob človeški bolečini, ki v resničnosti dovoljuje le spoštljiv molk. Slovstvena folkloro pa ne molči, ampak take tragedije preliva v umetelne oblike, ki jih danes poznamo kot balade, tudi s takimi motivi, s kakršnimi se je v resničnosti prej ko slej srečeval Janez Svetokriški.

Drugo skrajnost v tej zvezi predstavljajo basni – že po definiciji s poučnim jedrom v sebi, zato izvirno bližje zavestnemu ustvarjanju kakor spontanemu folklornemu oblikovanju. Od avtorjev iz obravnavanega obdobja jih ima največ objavljenih ravno J. Svetokriški.¹⁰⁷ Basen o golobici in ježu dešifrira teološko z dveh vidikov, eksegetično in v prizadevanju za osebno duhovno rast.¹⁰⁸ Nekoliko spremenjena: kdove zakaj in kdaj je golobico zamenjala lisica, jež pa je ostal, je basen znana do današnjih dni. Basen o prilizljenem mačku, ki spelje razen ene vse mlade miši iz gnezda, kljub temu da jim je stara pri odhodu z doma zabičevala, naj se nikamor ne ganejo, je moralistično poantirana: »*Taku se godi tem mladem, kadar n'hočejo svoje stariši bugat, in nih lepi nauk poslušat.*«¹⁰⁹ Podobno strukturo brez moralnega dodatka ima danes splošno znana pravljica Volk in sedem kozic. Podrobnejše raziskave bi odkrile še več podobnih rezultatov. Rogerij v eni svojih pridig podeli ženi naslov »*pregnana lisica*«. ¹¹⁰ Zastavlja se vprašanje, ali ni v tej metaforični sintagmi videti vezni člen med

¹⁰² Svetokriški, *Sacrum* V, str. 231.

¹⁰³ Stanonik, J. V. Valvazor in slovstvena folkloro ..., 230.

¹⁰⁴ Svetokriški, *Sacrum* V, 230.

¹⁰⁵ O primeru govori bolj na široko že nekje spredaj, vendar sem ga izpisala šele tokrat, ko govori o njem drugič.

¹⁰⁶ Svetokriški, *Sacrum* II, 360–361. Prim. *Sacrum* I, 230.

¹⁰⁷ Če nisem katere zgrešila, jih je devet.

¹⁰⁸ Svetokriški, *Sacrum* V, 136.

¹⁰⁹ Svetokriški, *Sacrum* III, 78.

¹¹⁰ Rogerij, *Palmarium* II, 7.

realnostjo in fantazijo, to je sled k živalskim pravljicam, saj je v tistih iz Rezije motiv lisice dokaj pogost in karseda s človeškimi slabostmi.¹¹¹ Tako smo zadeli na vprašanje transformacije folklornih žanrov.

SKLEP

V pričujoči obravnavi strnjeno gradivo daje predvsem možnosti za študij vprašanja folklorizacije, kar sta vsak s svojega predmeta obravnave dobro opazila že Niko Kuret¹¹² in Jože Koruza.¹¹³ Medtem ko pri folklornih pesmih skušajo avtorji slediti načelu substitucije: njim nevšečne pesmi se trudijo zamenjati s takimi, ki, po njihovih kriterijih, povzdigujejo duhá. Pri proznih folklornih žanrih tak postopek ni tako dognan, ampak v razmerju do njih obstaja nekakšna bipolarnost. V naukih za življenje obstaja odpor proti starodavnim uveram, to je vsebini posameznih folklorni žanrov. Na drugi strani pa prav zgodbe s kočljivo vsebino marsikdaj služijo za poduk.

Kolikor je bilo mogoče, je razprava opozarjala na zvezo motivov slovstvene folklore iz obdobja protireformacije in baroka prav v današnji čas, najti pa bi bilo tudi vrsto vzporednic med tedanjim in današnjim obdobjem sploh.

Opus Janeza Svetokriškega daje hvaležno izhodišče tudi za druge vrste folklore (npr. scenska folklor: pust, ples)¹¹⁴ zgodovinsko etnologijo predvsem z vidika socialne kulture (svojevrstni opisi posameznih stanov in poklicev in označevanje le-teh z atributi)¹¹⁵, nekaj malega tudi materialne kulture (predvsem prehrana¹¹⁶). Marsikaj bi se našlo tudi za tako imenovano neevropsko etnologijo,¹¹⁷ torej tedanjo uzaveščenost o drugih celinah razen Avstralije.

¹¹¹ Milko Matičetov, *Zverinice iz Rezije*, Ljubljana – Trst 1973.

¹¹² Niko Kuret, *Slovenska koledniška dramatika*, Ljubljana 1986, 187.

¹¹³ Koruza, Oča Janez Krstnik, 125.

¹¹⁴ Prim. J. Svetokriški, *Sacrum* V, 162, 168, 169.

¹¹⁵ J. Svetokriški, *Sacrum* II, 312. III, 54–77. *Sacrum* IV, 343–353; *Sacrum* V, 33–43.

¹¹⁶ J. Svetokriški, *Sacrum* III, 76, IV, 350–352 itd.

¹¹⁷ Rogerij, *Palmarium* I, 106, 123, 254, 383. *Palmarium* II, 28,38, 164, 174, 292, 309, 342, 488, 495, 513, 516, 527, 543, 583, 600, 636. Basar, *Conciones*, 51, 456, 463. Svetokriški, *Sacrum* II, 216, 329; *Sacrum* III, 195, 200, 211, 232, 252, 332, 460. *Sacrum* IV, 8, 290; *Sacrum* V, 137, 161, 162, 206, 210, 218, 496, 517, 603, 615. Viktorijan Demšar (ur.), *Slovenske pridige Petra Pavla Glavarja*, Celje 1991, 152. Lino Legiša, *Liber Cantionum Carniolicarum / Kalobški rokopis*, Ljubljana 1973, 57. Romuald Marušič, *Škofjeloški pasijon*, Ljubljana 1987, 115, 117, 153, 155. Kastelec, *Navuk* 119, 500.

MARKO POHLIN (1735–1801)

– »prvi slovenski folklorist«
(Josip Mantuani)

UVOD

Marko Pohlin morda ni bil prvi Slovenec, ki se je narodno prebudil, je bil pa prvi, ki se je iz prerodnih stališč javno izpostavil.¹ Vneto se je lotil dela in France Kidrič našteva kar 63 njegovih enot.² Čez 40 jih je izšlo v tisku, blizu 20 neobjavljenih rokopisov se je večinoma porazgubilo³ in se ve za njegovo literarno zapuščino le po naslovih iz njegove lastne »literarne zgodovine«: »Pohlinova prerodna miselnost prihaja do izraza tako v uvajanju panog, ki se dotlej še niso obravnavale v slovenski knjigi, kakor tudi v neposrednih borbenih prerodnih izjavah. Razen nabožnih knjig, učbenikov, slovnice in slovarjev je pisal tudi pesmi, leposlovno prozo, zabavne in poljudnopoučne spise ter dela s področja zgodovine in literarne zgodovine. Toda marsikaj od vsega tega ni nikoli izšlo.«⁴

Upoštevanje slovenskega jezika v šoli, odkar so v Avstriji proglasili osnovno šolo za državno, a tudi srednjo šolo vzeli jezuitom, je bilo zelo skromno, vendar je pomenilo v primerjavi s preteklostjo pomembno pridobitev. Na Koroškem in Štajerskem so imeli edino veljavo samo nemški učbeniki, na Kranjskem in Primorskem pa so bile v osnovnih šolah na kmetih uradno uvedene nemško-slovenske knjige, a od dobre volje posameznih učiteljev in nadzornikov je bilo odvisno, če je zaslužila osnovna šola na kmetih namesto oficialnega imena 'nemške šole' tudi ime 'slovenska šola'.⁵

Po Trubarjevem Abecedariju je bila prva samostojna knjižica te vrste Pohlinova *Abecedika* (1765), nekakšna vadnica slovenskega jezika. Pohlin je računal, da bo

¹ France Kidrič, Marko Pohlin, *Izbrani spisi* 2, Ljubljana 1978, 12.

² F. Kidrič, Marko Pohlin, 8–12.

³ A. Gspan, *Razsvetljenje*, *Zgodovina slovenskega slovstva* I, Ljubljana 1956, 353.

⁴ A. Gspan, *Razsvetljenje*, 355.

⁵ France Kidrič, *Ustanovitev slovenske stolice v Ljubljani*, *Izbrani spisi* 2, Ljubljana 1978, 65.

predpisana za osnovne šole, kar se je pozneje res zgodilo in so jo večkrat ponatisnili. *Bukevce za rajtengo* (1781) so prva slovenska računica. Rokopisa *Sv. Avrelija Avgušтина enchiridion za eno skušno, koku se pusté nauki visokeh šol po krajnsku dopovedati* (1781) in *Interpretatio carniolica Auctorum graecorum* (1781) dokazujeta Pohlino prizadevanje za slovenske učne pripomočke srednješolcem.⁶

Na verskem področju so njegove objave vredne, kolikor uvajajo nove panoge: razni tipi molitvenikov, prevodi posameznih delov Svetega pisma,⁷ asketični spisi, pridige. Posebno življenjepise svetnikov so ljudje radi brali; drugačne pripovedne proze niti bilo ni.⁸

Kidrič Pohlino med drugim očita,⁹ da »/e/tnografska terminologija« v Pohlinovih »slovenskih filoloških, zgodovinskih in zemljepisnih delih in naslovih, s prerodnega in kritičnega stališča ni neoporečna.«¹⁰

Marko Pohlin je že za življenja imel veliko domačih nasprotnikov. Če sta Valentin Vodnik in Žiga Zois kritiko njegovih slabosti skušala ublažiti s priznanjem, »da je 'spet branje med ludmi raširal', ker je 'dosti bukv ... med ludi dal'; da je 'jezik semtarkje v bukvah očistil' (Vodnik); da je 'dal kritiki snov in duha, nakar je sledila Kopitarjeva revizija'« (Zois), je na dolgotrajno odklanjanje Pohlina najbolj porazno vplivala kritika Jerneja Kopitarja v slovnici iz leta 1808, kar zavrača že Matija Čop.¹¹

Prvi, ki se je natanko 100 let pozneje zavzel za Marka Pohlina, je bil arheolog Josip Mantuani.¹² France Kidrič mu ob številnih očitkih naposled le prizna: »Pohlin bi bil eden največjih slovenskih mož, da se ni obračal samo do Kranjcev in da se je vzporedno z njegovo vnemo, delavnostjo, iniciativnostjo in najdljivostjo prerodnih potreb in vrzeli pozitivno v njem razvijal tudi filološki in zgodovinski kriticizem [= kritičnost]. Ker se pa poslednje ni zgodilo, so njegovi spisi zelo različne cene, a z me-

⁶ F. Kidrič, n. m.

⁷ A. Gspan, Razsvetljenstvo, 356: Nameravano novo izdajo Biblije (1776) pa so preprečili janzenisti, spretno sklicujoč se na to, da prevod jezikovno ne ustreza.

⁸ A. Gspan, Razsvetljenstvo, 356.

⁹ F. Kidrič, Marko Pohlin, 17: Očita mu njegovo veliko častihlepnost, celo ob njegovo podobo / portret se spotika.

¹⁰ F. Kidrič, Marko Pohlin, 13–14: »Slavenec od slava = Slovan; Kranjec – kranjski se rabi običajno, medtem ko so izrazi kakor 'slovenska kranjska zemlja', 'Kranjci ali Slovenci izjeme; točnega imena za slovensko celokupnost ne išče, ker stoji povsem na pokrajinskem stališču.«

¹¹ Matija Čop, Nuovo discacciamento di lettere inutili. *Pisma in spisi*, Ljubljana 1983, 116: »Prav posebna zasluga Kranjske čbelice je pač v tem, da podaja nekaj, kar se nam zdi primerno tudi za to, da prebudi zanimanje izobražencev, od katerega je po našem mnenju predvsem odvisna večja omikanost jezika. Poskusi te vrste so bili pri nas do zdaj redki. Prvega sta napravila vsestransko delavni oče Marko Pohlin, ki pa je prišel preveč na slab glas zaradi sicer zaslužene, a le presplošne graje naših slovničarjev, in njegov redovni sobrat oče Janez Damascen Dev, ko sta izdala »Pisanice od lepeh umetnost.«

¹² Josip Mantuani, Krainska kronika, *Dom in svet* 21, Ljubljana 1908, 276: »Če je p. Marko tudi večkrat grešil zoper slovnico, ima vendar obilnih zaslug za slovensko ljudstvo, za katero je na širnem polju prebujevanja k narodni zavesti ledino oral. [...] Kdor je imel Kopitarjevo slovnico kdaj v roki, in je čital hudomušne in sarkastične opazke, ki so naperjene proti že umrlemu Pohlino, je pač mislil [...] Žal, da so celo moderni slovstveniki stopali večkrat po Kopitarjevi zasebni stezi in obsojali vse, kar je Pohlin storil in spisal.«

ritornega vidika vedno manj vredni kakor s prerodno iniciativnega.«¹³ »Trebpa pa je naglasiti [...] zlasti, da je sprožil večino problemov slovenskega preroda:«¹⁴ »Pohlinovo preveč pristransko zavrnjeno jezikovno-normativno delo je že bilo strokovno ustrezno ovrednoteno, razjasnjeno in rehabilitirano.«¹⁵ Alfonz Gspan se ob Pohlinov značaj praviloma ne spotika, medtem ko so Anton Breznik,¹⁶ Jože Toporišič¹⁷ in Martina Orožen¹⁸ do njega strokovno bolj pravični.

I. JEZIK

Vsi slovenski razsvetljenci so se vsaj načelno potegovali in prizadevali za *slovenski jezik nasproti nemščini*, a po možnostih njegove uporabe so se med sabo precej razločevali. Medtem ko ga je Pohlin zavračal,¹⁹ je Kopitar prisegal le na jezik kmečkega človeka, čeprav se javno v njem ni preizkusil niti toliko kot od njega tako zaničevani bosonogec Marko.²⁰

Marko Pohlin zasluži poseben pomen v slovenski kulturi zaradi gorečnosti, s katero se je zavzemal za pravice slovenščine. Njegov v nemščini pisan uvod k Slovnici (1768) vsebuje prvi prerodni *protest* zoper tiste, ki mislijo, »naj se kranjščina med učenimi ljudmi popolnoma opusti in zatre«, »poziv, naj se Kranjci svojega jezika ne sramujejo«; željo, naj bi se mladina latinskih šol z isto vnemo učila kranjščine, kakor se mora po novih določbah nemščine. Za nesmiselno ima zahtevo, da bi se »Kranjci nemškimi graščakom in gospodarjem na ljubo učili nemščine. Druga taka njegova izjava je ostala v rokopisu, a je pomembna zato, ker se lahko iz nje sklepa o njegovem stilu ustne agitacije: V prvem delu *Kranjske kroneke* (1770) zatrjuje *poštenim Kranjcem*, kako ga vedno zabolí, kadar dobi v roke knjigo Kranjca, ki ni napisana kranjski, ampak nemški ali latinski.²¹

Kranjsko Grammatiko... oder die Kunst die Crainerische Sprache regelrichtig zu reden und zu schreiben [... večina, kako se kranjski jezik pravilno govori in piše] (1768, druga, predelana izdaja, 1783)²² je Pohlin napisal v nemščini z namenom, da bi se iz

¹³ F. Kidrič, Marko Pohlin, 12.

¹⁴ F. Kidrič, Marko Pohlin, 18.

¹⁵ M. Orožen, *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika*, (Mednarodna knjižna zbirka Zora 74), Filozofska fakulteta, Maribor, Bielsko-Biała, Budapest, Kansas, Praha, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti 2010, 167.

¹⁶ Anton Breznik, *Jezikoslovne razprave*, Ljubljana 1982, 27–54.

¹⁷ Jože Toporišič, Pohlinova slovnica. *XIX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Ljubljana 1983, 95–128.

¹⁸ Martina Orožen, *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika*, 168: »Očitali so mu predvsem »značajske lastnosti«, tako častihlepnost, samoljubje, v zvezi z Bohoričem celo plagiatorstvo, ne da bi se zamislili ob njegovih normativnih idejah v slovnici, ki so prinašale nov in svež poudarek z vidika funkcije jezikovnih znakov, in funkcije sporočanja. Kot menih se je posebej zavedal, da je njegova naloga 'služenje' ljudstvu, in to je tudi z ljubeznijo in požrtvovalnostjo delal za dobrobit in čast svoje ljubljene dežele.

¹⁹ A morda tedaj ta beseda ni imela tako hudega predznaka kot ga ima danes.

²⁰ Valentin Vodnik, *Izbrano delo* (Kondor 116), Ljubljana 1970, 72, 98.

²¹ F. Kidrič, Marko Pohlin, 12.

²² Martina Orožen, *Razvoj slovenske jezikoslovne misli* (Zora 26), Maribor 2003, 391.

nje učili slovenščine popotni tujci in nemško šolani slovenski izobraženci. Toda z njo je uvedel ljubljansko narečje, ki ga je edinega znal. Kot šempetrski meščan je glasovno-oblikovno 'normo' in tudi druge jezikovne prvine v območju skladnje in besedišča, v vseh lastnih ubeseditvah svojevlečno približeval sočasni govorni podstavi ljubljanske mestne govorice, govora izobražencev.²³

Kako se govori, je postavil na prvo mesto. Jezikovno je bil premalo izobražen in preslabo je poznal druga slovenska narečja, da bi se zavedal, kako malo je prav ljubljansčina primerna za knjižno rabo, saj da je pomešana z germanizmi in tudi glasoslovno in oblikoslovno daleč zaostajala za lepimi slovenskimi govori. Pohlin se je štel za meščana, zato je v njej malo »prisluskovanja pristni narodni govoric«, ki da je 'jezik drhali'.²⁴

Pohlinova nemško pisana *Kraynska grammatika* (1768, izpopolnjen ponatis 1783) je nasproti Bohoričevi vsekakor napredek:²⁵ slovnico in slovar je imel za glavno sredstvo, ki naj reši slovenski jezik. Toda za njegovo filološko reformo je bilo – tako France Kidrič – usodno, da je poznal samo ljubljansko predmestno narečje in se nikoli ni mogel otresti vpliva zastarelih čeških slovníc Vaclava Rose in Vaclava Pohla, dveh tipičnih predstavnikov neorganskih neologizmov (Ottův slovník) in ni bil sposoben slediti slavistiki, kakor jo je od leta 1779 snoval njun rojak Josef Dobrovský.²⁶

Pohlinovi nasprotniki so se pri obrambi jezikovne tradicije sklicevali na Schotteliusa proti Zesenu, ki je izhajal iz pogovornega jezika,²⁷ kar je storil tudi Pohlin, ki je že upošteval novejšje teoretične nazore nemških slovničarjev iz 17. in 18. stoletja²⁸ in s tem na slovenska tla prenesel »spopad med sinhronijo in diahronijo in s tem »zagazil v problematična teoretična in raziskovalna jezikoslovna vprašanja, ki jim v danih družbenih razmerah ni bil kos: Zaradi velike razlike med jezikom »v kranjskih bukvah« in tistim, ki ga uporablja ljudstvo – 'Poebel', je sklepal, da v 'bukvah' ni pravilen in »je hotel nenavadno 'razdaljo' premostiti na način, ki njegovih izobraženih sodobnikov ni mogel zadovoljiti.«²⁹ Posledice dvestoletnega jezikovnega (govornega) razvoja so bile v osrednjem jezikovnem območju tako občutne (vokalna redukcija je povzročila veliko glasovnih sprememb), da se je odločil za novo, sinhrono knjižno podlago, za 'boljši' govor Ljubljane. Na to določitev pa je nedvomno neposredno vplival Gottsched, ki v uvodu svoje slovnice govori o tem, katero 'narečje' je najbolj primerno za knjižni jezik.«³⁰

»Pohlinovi kritiki se niso vprašali, zakaj je vse to storil, pa tudi njegove 'ljubljanščine' niso opredelili. Odgovor na ti dve vprašanji odpira globlji vpogled v razumevanje njegovih jezikovno-nazorsko premišljenih normativnih odločitev glede na dejansko

²³ M. Orožen, *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika*, 169.

²⁴ A. Gspan, *Razsvetljenje*, 356–357.

²⁵ Ivan Grafenauer, *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*, Celje 1973, 176: V njej je pravilneje uredil sklanjatev, našel orodnik, v množini tudi mestnik, dasi ga je imel le za nekako izmeno roditelja, ker je vzel v slovnico odstavek o prozodiji in metriki, v kateri sicer ni znal ločiti naglasnega in zlogomernega načela, pa se je v zgledih le ravnal po poudarkih.«

²⁶ F. Kidrič, Marko Pohlin, 12.

²⁷ M. Orožen, *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*, 392.

²⁸ M. Orožen, *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*, 391.

²⁹ M. Orožen, *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*, 395.

³⁰ M. Orožen, *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*, 391.

jezikovno stanje v danem času in prostoru. Pohlina je bil velik jezikovno-jezikoslovni realist pred nastankom metodološko opredeljene jezikoslovne znanosti. Vprašanja jezikovne diahronije mu še niso bila jasna, zato se je pri opisu jezika prvenstveno opiral na njegovo sočasno stanje, iskal v njem pravila, po katerih bi bilo mogoče naravno pravilno in namenom sporočanja ustrezno govoriti in pisati.«³¹

Toda če je bila njegova *Kraynska grammatika* filološko pod kritiko, je s stališča slovenskih »jezikovno- apologetičnih potreb naravnost epohalna, saj vsebuje toliko preradnih sestavin in zahtev, da se začnjenja ž njo nova doba tega procesa«³² in je mejnik v razvoju slovenske narodne zavesti: »Pohlina boli, da tujci in izobraženi domačini slovenščino zaničujejo. Ker hoče temu napraviti konec, poudarja, da je naš jezik prav tako častit in star kakor drugi omikani jeziki, da ga govorijo na velikanskem ozemlju – pri tem kaže na vse Slovane –, da ni barbarski, saj ga je moči spraviti v pravila, da so se ga nekoč učili na dvoru, še prej pa uporabljali pri bogoslužju, da ne gre zahtevati od kmečkih podložnikov, ki gospode ne razumejo, naj bi se njej na ljubo učili še nemščine, svojo materinščino pa opustili, da bi morali slovenščino upoštevati v šoli itd. Goreče opominja rojake, naj se ne sramujejo materinega jezika.«³³

»'Podloshne slushabnek P. Marko', član operozov«, je bil zelo delaven in sistematičen. Vztrajno si je prizadeval za duhovni in kulturni blagor rojakov. Bil je osebnost, ki je bila sposobna plavati proti toku. Po inteligenci, izobrazbi, delavnosti in odločni drži je gotovo preraščal svoje okolje. Njegovi nasprotniki so zagovarjali pisno tradicijo kranjskega knjižnega jezika, Pohlina pa se zavzemal za upoštevanje njegove sočasne pravorečne govorne podobe. Seveda se je ob tem 'separatistično' omejeval na kranjski jezikovni prostor, kar je preveč izključevalo druge Slovence.«³⁴

Pohlino jezikovno-filološko delo je bilo zastavljeno predvsem funkcionalno, z namenom, da bi obstoječi knjižni jezik na vseh ravneh po odkritih 'pravilih' mogel služiti boljšemu govornemu in pisnemu sporočanju.³⁵ V jezikovnem sistemu oz. v jezikovnem gradivu je odkril marsikatero dotlej nezapaženo zakonitost.³⁶ Pri široko zastavljenem delu je pokazal kar enciklopedično znanje, za katerim pa sistematika še zaostaja.³⁷

Vsa Pohlina dela so deloma v ponatisih izšla v normativni obliki, kakršna je že ob izidu *Kraynske Grammatike* izzvala odpor. Škof Herberstein mu ni dal dovoljenja

³¹ M. Orožen, *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika*, 168–169.

³² F. Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, Ljubljana 1929–1938, 161, 162.

³³ A. Gspan, *Razsvetljenje*, 357.

³⁴ M. Orožen, *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika*, 175: »Danes si težko predstavljamo, kako močna je bila 'lokalna' deželna zavest, kako jezikovno razdruževalna je bila za naš narod upravna deželna razmejitev.«

³⁵ M. Orožen, *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika*, 168.

³⁶ M. Orožen, *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*, 392–393.

³⁷ M. Orožen, *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*, 395: »Očitajo mu, da je Bohoriča zamolčal, vendar tudi kasnejši slovníčarji vzornikov izrecno ne navajajo, celo pa ne navajajo Pohlina ugotovitev, ki so v marsičem nove.«

za natis Svetega pisma, ki ga je že imel prevedenega,³⁸ domnevo po Kastelčevem rokopisu.³⁹ Tudi jezuiti so skušali zajeziti Pohlinov normativni jezikovni model.⁴⁰

Pohlin je imel srečnejšo roko s (slovensko-nemško-latinsko) tiskanim slovarjem *Tu malu Besedishe treh Jesikov* (z dodatkom: tujke iz neslovanskih jezikov v slovensščini), (1781) in njegovim dopolnilom *Glossarium slavicum* (1792). Gradivo je zbral iz Megiserja, Kastelca, Hipolita, Valvasorja, Popoviča, iz čeških in hrvaških slovarjev, besede pa je ustvarjal tudi sam ali vzel tu pa tam katero iz ljudskih ust. Še danes se iz njegovega slovarja rabi precej besed.⁴¹ Pohlinov slovar je vplival na vse poznejše.⁴² Nasprotnike je ironično zavračal zlasti v uvodu v *Tu malu besedishe*, iz katerega se vidi, kako izzivalen je bil izid vsake njegove knjige.⁴³ Kot slovaropisec in iznajdljiv besedotvorec je prav izstopal, saj je našel pravo besedo za vsak 'govorni položaj'. Vse to dovolj nazorno odsevajo njegova oznanjevalna besedila.⁴⁴

Na verskem področju je Pohlin izpolnil praznino, ki je nastala po Paglovčevi smrti in razširil njegovo knjižno bogoslužno-vsebinsko snov. Kljub odporu sodobnikov-janzenistov je ostajal ustvarjalno suveren, pripravljen vsem kljubovati. Malo znano, vendar zelo pomembno je njegovo pridigarstvo.⁴⁵ Najbogatejše in najmanj znano Pohlinovo delo so obsežne *Predege na Nedele zhes zelu leitu* (Dunaj 1785). Gre za prevod dvainpetdeset pridig (kakor so bile govorjene) jezuita Joanna Nepom. Tschupicka, doktorja Svetega pisma in nad dvajset let pridigarja na dunajskem cesarskem dvoru. Pohlin ga v uvodu predstavi kot spomina vrednega moža vseh odlik, svetosti in znanja in njegove pridige »'gole Evangelijum inu ta zhište nauk od zhednega fadershanja v'sebi sapopadejo'.« Sam jih opredeli pastoralno in slogovno: »*Tu naprejnesenje ni nekar kmetushku, nekar pregosposku, ampak zel bres kunshte, bres velike snage taku, de je njega usak tudi ta narbel gmajn zhlovek v stanu bil zel lohka fastopiti, inu sapopasti.*« Po avtorjevi smrti jih je zbral in uredil Pohlinov redovni sobrat, kar je tudi njega, »*obudilu inu pregnalu fa moje lube Slavenze, de be bres tega shaza Evangelskih naukov od zhednega fadershanja, inu Chriftjanskeh dolfnust dali sapusheni na ostali.*«⁴⁶

³⁸ Tako pravi sam v uvodu slovnice.

³⁹ M. Orožen, *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika*, 173: Janzenistični knjižni repertoar je zaupal J. Japlju, ki je Pohlina zavračal zlasti ob prevodu Biblije z jezikovno naslonitvijo na Dalmatina, za Pohlinom izdal in prevedel tudi *Ta Veliki katekizem z vprašanji in odgovori* (1779), *Liste inu Evangelije* (1784, 1787), *Pridige* (1794-95), *Zbrane molitve* (1786). Torej ista oz. podobna bogoslužna besedila, kot jih je pripravljal in izdajal Pohlin.

⁴⁰ M. Orožen, *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika*, 173: Jožef Hasl v uvodu iz latinščine prevedene knjige Gabriela Hevenczia (Ljubljana 1770) poudarja, da je z veliko težavo prevedel bukve »*v kraynski jesik*, ker se je kot *Slovenz iz Celanjfkgiga mejsta na Shtajerfkimu po štiri in polletnem pridigarstvu v Ljubljani kranjskega jezika, is branja vfake forte kraynskih bukov navuzhil*. Tudi po stari navadi piše i, *en brumni, ne pak : en brumne zhlovk*. Tako posredno zavrača Pohlinovo normo, čeprav se v besedilu pozna, da se je tudi od njega marsikaj 'nalezel'.«

⁴¹ A. Gspan, *Razsvetljenstvo*, 358.

⁴² F. Kidrič, *Marko Pohlin*, 18.

⁴³ M. Orožen, *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika*, 174.

⁴⁴ M. Orožen, n. d., 175.

⁴⁵ M. Orožen, n. d., 189.

⁴⁶ M. Orožen, n. d., 189.

II. SLOVSTVENA FOLKLORA

Gibanje, ki je privedlo do vsesplošnega zanimanja za slovstveno folkloro, se je začelo na Škotskem in v Angliji in se prek Nemčije razširilo po Evropi.⁴⁷ Slovanska ljudstva so posebno ganile Ideje k filozofiji zgodovine človeštva (*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, 1791),⁴⁸ Johanna G. Herderja, ker iz njih veje dotlej nepoznana naklonjenost Slovanom.⁴⁹ Kako so razsvetljenske ideje prodirale na slovenska tla, je prikazano drugje,⁵⁰ saj je tu v središču pozornosti le pobudnik slovenskega književnega preporoda.

Anton (v literarni in kulturni zgodovini znan le z redovnim imenom: Marko) Pohlin, doma iz šempetrskega predmestja Ljubljane,⁵¹ je v očetovi gostilni⁵² slišal več slovenščine ko nemščine »ter se po vzgoji čutil kranjskega slovenskega malo meščana«. Tako je bil med šolanjem in redovne formacije v letih 1754–1765 kot bosonogi avguštinec⁵³ v Maria Brunnu pri Dunaju in na Dunaju individualno pripravljen za nove, prerodne ideje: morebitna trenja očeta ali drugih sorodnikov z gospodarskimi tekmeči ali drugačnimi nasprotniki nemškega rodu, vesti leta 1751 in 1760, da vlada zbira poročila o nebogljemem šolstvu, prvi predpisi za pouk nemščine v latinskih šolah in upoštevanje nemške literature pri pouku retorike, medtem ko šola slovenščine ni upoštevala, češčino pa je priznavala tudi v srednji šoli in ustanovila zanjo na vojaški akademiji v Dunajskem Novem mestu in inženirski šoli na Dunaju tudi stolice, s čimer so ga lahko seznanili češki sobrati, prvi uradni prevodi patentov v slovenščino, krepitev avstrijsko-nemške literature, praktično prosvetljevanje, boj med konservativno cerkveno strujo in janzenisti, slavistične knjige, med njimi Rosova in Pohlova slovnica češkega ter Hauptmannova dolnjelužiškega jezika,⁵⁴ so v mladem redovniku dvigali upor, »ki ga je silil v akcijo proti krivičnim predpravicam nemščine na Kranjskem«. Prvi »javni slovenski preroditelj« je že na Dunaju zasnoval življenjski načrt, ki je najprej poleg množenja verske literature zajemal učbenike in jezikovne pripomočke. Sčasoma se je razširil na leposlovje, zgodovinopisje in poljudno poučno slovstvo. Ob tekmečih in nasprotnikih je njegova prerodna miselnost postajala vedno bolj bojevit. Širil jo je s tiskom in z osebnimi stiki med sobrati (Damascen Dev) in drugimi duhovniki (Martin Naglič, Janez Mihelič). V tem smislu se govori o Pohlinovem ali

⁴⁷ France Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva / Od začetkov do Zoisove smrti*. Razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature, Slovenska matica, Ljubljana 1929–1938, 177.

⁴⁸ Štefan Barbarič, Herder in začetki slovenske romantike, *Slavistična revija* 16, Ljubljana (1968), 240–243.

⁴⁹ F. Kidrič, *Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe*, Ljubljana 1930, 151.

⁵⁰ Marija Stanonik, *Zgodovina slovenske slovstvene folklore*, Ljubljana 2009.

⁵¹ France Kidrič, Marko Pohlin, *Izbrani spisi* 2, Ljubljana 1978, 7.

⁵² Oče Janez Jurij Pohlin je bil doma iz Kamnika.

⁵³ Alfonz Gspan, *Razsvetljenstvo*, 353: »Poslali so ga v redovno šolo Maria Brunn pri Dunaju in potem v svoj dunajski samostan, dokler ni prišel v Ljubljano za pridigarja in vikarja. Leta 1775 je bil prestavljen za samostanskega učitelja na Dunaj. Po šestih letih se je vrnil v Ljubljano in bil subprior. Malo pred razpustom ljubljanskega samostana pa je za vedno zapustil domovino (1784). Živel je na Dunaju kot tajnik svoje redovne province in subprior, nato se je preselil spet kot učitelj v Maria Brunn in tam 66 let star umrl (1801).«

⁵⁴ F. Kidrič, Marko Pohlin, 7.

meniškem redovniškem krožku.⁵⁵ Zanj je znal pridobiti sodelavce: med letoma 1773 in 1775 so se zbrali okrog njega višji gimnazijci (Jožef⁵⁶ Zakotnik, Valentin Vodnik) in teologi (Mihelič), da so se učili slovenščine iz lastnega veselja, ker jim tedanja šola v tem ni dala ničesar, in so se tega bridko zavedeli ob učiteljevi *Krajnski gramatiki*.⁵⁷ Pohlinova prerodna agitacija in Devov zgled sta zajela dijake, da se je ta ali oni začel preizkušati s slovenskimi verzami (Vodnik, Mihelič) in se pod vplivom dunajskega pesnika Mihaela Denisa vnel za zbiranje slovstvene folklore (Mihelič, Zakotnik).⁵⁸ Pohlinov odhod na Dunaj (1775) so učenci bridko obžalovali in se sami kmalu razšli. Da bi njih navdušenje ne zamrlo, je ostal Pohlin z njimi v pisemenih stikih in jih opozoril vsaj na dunajski, če že ne tudi praški pesniški almanah, spodbujajoč jih, naj se sami lotijo česa podobnega. V okviru redovniškega krožka se je osnovala pesniška šola, iz katere je okrog 6 let po njeni ustanovitvi in 11 let po izidu *Kranjske gramatike* izšel prvi slovenski pesniški almanah *Skupspravlanje krajnskeh pisanic od lepeh umetnost / pozneje Kranjske pisanice od lepeh umetnost*.⁵⁹ Izid prvega zvezka *Pisanic*, v katerih so sodelovali Dev, Mihelič, Pohlin in Vodnik,⁶⁰ je zbudil tolikšen odmev, da sta se v naslednjih dveh bolj obsežnih letnikih uvrstila med pisaničarje še Pohlinova prijatelja: svétnik deželnega glavarstva Janez Nepomuk grof Edling (1751–1793)⁶¹ in bivši jezuit, gimnazijski profesor Martin Naglič (1748–1795),⁶² ter neznani B. E.⁶³

1. FOLKLORNI OBRAZCI

Marko Pohlin se je v pisanju, prirejanju oziroma prevajanju tujih predlog zagotovo zatekal k različnim frazemom in drugim folklornim obrazcem.

Najzgodnejši odmev s tukajšnjega vidika doživlja Pohlinova *Kraynska kroneka*. Josip Mantuani je do nje sicer zadržan, toda z veseljem dodaja: »prav slovenske so samo stalne ljudske fraze, kolikor jih je porabil. Morebiti ni nobeden drug izmed njegovih spisov v tej smeri zanimivejši od tega, zato, ker je obširno, izvirno delo v slovenskem jeziku. Kdor bi v tej smeri pregledoval besedilo Markovo, bi našel še veliko drugih zanimivosti.«⁶⁴

Medtem ko je Matevž Ravnikar dobil častni naslov očeta slovenske proze ne le zaradi izrazja, ampak tudi dikcije in skladnje, ki se je ravnala po govorici slovenskega

⁵⁵ A. Gspan, Razsvetljenstvo, 355.

⁵⁶ Redovniško ime: Dizma.

⁵⁷ A. Gspan, Razsvetljenstvo, 362.

⁵⁸ A. Gspan, Razsvetljenstvo, 362.

⁵⁹ A. Gspan, Razsvetljenstvo, 361.

⁶⁰ A. Gspan, Razsvetljenstvo, 361; vendar so se mu pozneje nekateri odtegnili, med njimi Valentin Vodnik, ki pa mu je »dal lepo in zaslužen priznanje: Pohlinove knjige so zbudile med našim ljudstvom veselje do branje.« Alfonz Gspan k temu dodaja: »Njegova velika prerodna vnema je potegnila za sabo vrsto boljših sodelavcev, ko je bil led prebit.«

⁶¹ A. Gspan, Razsvetljenstvo, 363: »nemški prevod Devove dinastične hvalnice, ki ga je oskrbel Edling, pa je zanimiv le, kolikor dokazuje, da so Pisanice potegnile za sabo plemiča tujerodca, ki je imel literarne ambicije in je množil nemško pokrajinsko literaturo, a s simpatijami spremljal delo naših preroditeljev.«

⁶² A. Gspan, Razsvetljenstvo, 363: »Pohlinovi heksametri ter Miheličevi in Nagličevi distihi ne zaslužijo osebne pozornosti, saj so slabši od Devovih verzov...«

⁶³ A. Gspan, Razsvetljenstvo, 362.

⁶⁴ Josip Mantuani, *Kraynska kroneka*, 276.

podeželja,⁶⁵ je Marko Pohlin tudi v tem pogledu pod udarom, češ »istotako je skladnja pol nemška pol latinska, slovenske so samo stalne ljudske fraze, kolikor jih je porabil« (v Kranjski kroniki, ki je ostala v rokopisu).⁶⁶ Slovstvena folkloristika mu je zanje vse-kakor hvaležna, saj ji pomenijo enega najzgodnejših dokumentov njihovega obstoja in rabe:

»Oni so tedej *use ušesa k' poslušanju nastavljali*, kader sem njim pravel, koku se per Gosposkeh, inu velikeh gospudeh godi:«⁶⁷ »S perwega konca so mene kmetje za enega namarneka, katir *G. Bogu dan krade*, deržali, ke sem tukej toku dolgu ostal, ker nisem neč opraveti imel.«⁶⁸ »Jest sem bil iz enemu poštenem gospodarjami posebnu znanje sturil, katiri so se po večirji večdejl pod eno visoko košato lipo pred oštarijo, kjer sem jest skorej več ked v gradu bil, skup zahajali, ter *per eni fajfi tobaka, katiro sem tudi jest iz njimi v' red pil*, perjaznu pogovarjali:«⁶⁹ »S temi sem jest večkrat od tega se pogovarjal: de ljudji v' useh stanoveh *od Cesarja da taberharja* zadovolnost išejo, inu vonder zadovolni niso.⁷⁰ »inu koku be merski en Gospud, katri *iz eno zvezdo na persah v' pozlačeni kočiji sedi*, kar zadovolšeno tega serca amtice [am tiče?], rad iz kočijažam, katiri njega voze, mejnal.«⁷¹ »*Na kolenah sem jest Generala za njegovu življenje prosil*: ali use ni neč pomagalu.«⁷²

Čeprav je frazemskih primerov le za vzorec, iz njih nenavadno zaživi miniaturna predstava o osebnem doživljanju in družbenem življenju v opisovanem času. Od tega, kako ljudje napenjajo ušesa oz. prisluškujejo pogovorom in kakšno stališče imajo kmetje do meščana, ki se pride odpočit na deželo, kjer se gospodarji pod košato lipo s fajfo v ustih prijazno pogovarjajo. Da od cesarja navzdol do dninarja nihče ni zadovoljen s svojim stanom in bi marsikateri gospod, ki z medaljo [?] na prsih v pozlačeni kočiji sedi, kar se tiče zadovoljstva srca, rad s kočijažem, ki ga vozi, zamenjal. In na koncu brezupna prošnja za življenje...

Slovensko jezikoslovje je že ocenilo Pohlinova terminološka prizadevanja za »vnos živega besedja iz občne rabe ter besednih zvez (frazemov) in skladenjskih vzorcev po govornem načinu izražanja v tedanjih središčih Kranjske (Ljubljana-Kranj-Kamnik)« v priročniku *Kmetam za potrebo inu pomoč*,⁷³ medtem ko prevedene pridige Joanna Nepom. Tschupicka na to še čakajo. Smiselno bi jih bilo pregledati prav glede na zastopanost folklornih obrazcev v njih. Koliko od njih je še danes v živi rabi in v kakšnih različicah?

⁶⁵ Martin Jevnikar, Kristof Schmid v slovenskih prevodih, *Slovenski jezik*, Ljubljana 1939, 189. Ivan Prijatelj, Duševni profili slovenskih preporoditeljev, *Izbrani eseji in razprave I*, Ljubljana 1952, 206.

⁶⁶ J. Mantuani, *Kraynska Kroneka*, 276.

⁶⁷ M. Pohlin, *Kmetam za potrebo inu pomoč ali uka polne vesele inu žalostne pergode te vasi Mildhajm*, Dunaj 1789, 407.

⁶⁸ M. Pohlin *Kmetam za potrebo inu pomoč...*, 407.

⁶⁹ M. Pohlin, *Kmetam za potrebo inu pomoč...*, 407.

⁷⁰ M. Pohlin, *Kmetam za potrebo inu pomoč...*, 407.

⁷¹ M. Pohlin, *Kmetam za potrebo inu pomoč...*, 407.

⁷² M. Pohlin, *Kmetam za potrebo inu pomoč...*, 375.

⁷³ M. Orožen, *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika*, 167.

V slovensko ljudsko modrost se je Pohlin zatekel tudi v knjigi *Kmetam za potrebo inu pomoč*:

»Kader smo se pak bli prov iz znaneh, ter sem njim veliku od mojih rajž, inu kar se je že meni permirelu, pravel, so zapopadli, koku zna biti, de se komu življenje v mejstu, ali per dvoru enega velikega Gospuda permerzne, inu de spočitk, inu zdravje na kmetjah iše. Tedej so iz mano toku perjazni, inu [serzoufni?] postali, koker jest iz njimi: inu jest sem tudi vesel bil, per tem zvedeti, koku se ta pregovor: *lubezn sturi nasprutno lubezn per ludeh* od drugega stanu inu staroste urajma.«⁷⁴ »Moja mate so večkrat rekli: *Kar ni meni na vesti, me napeče na persti*.«⁷⁵ »/A/ku pak oni moj prelubezniv Gospičič! ote majo istorijo vedeti, tok sem jest Tome, grejski vratar na pejlu: *Gliha inu gliha se pač rada zgliha*.⁷⁶ [= gliha vkup štriha]. */E/nkrat je nobenkrat*.«⁷⁷ »/G/dur prevsoku lejta, pade: *V' shpot, sramoti on zapade*.«⁷⁸ »/K/ar se zna danes zgoditi naodlašaj do jutri. *Kar sam sturiti zamoreš, na sezanašaj do jutra*.«⁷⁹ »*Kar ni meni na vesti, me napeče na persti*.«⁸⁰

Prvo samostojno zbirko slovenskih pregovorov je oskrbel Janez Mihelič z Dobrave pri Kropi,⁸¹ drugi trdijo, da iz Mošenj na Gorenjskem⁸² in je v prvo omenjenem kraju le služboval.⁸³ Sam priznava, da se je zanje kot bogoslovec, torej pred letom 1775⁸⁴ ogrel v Pohlinovem preroditeljskem krožku. Njegov mentor v *Biblioteki Carnioliae* [letnica nastanka ni znana, prva objava 1803⁸⁵] pravi, da je rokopis slovenskih pregovorov zelo obsežen in da bi tisti, ki bi ga uredil in izdal, izkazal slovenski književnosti veliko dobroto. To je zadnja vest o prvi večji zbirki slovenskih pregovorov.⁸⁶ Da je na žalost izgubljena, sta mogla slutiti že J. Kopitar in Ž. Zois, ko sta skušala z njo ustreči J. Dobrovskemu, ki je leta 1809 spraševal Kopitarja na Dunaj, ali imajo Kranjci 'tiskano zbirko pregovorov'. Ta je šele zdaj zvedel za bivšo rokopisno⁸⁷ zbirko, a ne nje ne nje-nega avtorja mu ni bilo mogoče izslediti.

Mila pesm, katiro je J*M** [Janez Mihelič] k' hvalli teh pregovorov pejl,⁸⁸ je bila po mnenju Jožeta Koruze namenjena za nekakšen predgovor k zbirki pregovorov. Členi se na tri dele, od katerih je le prvi tesno povezan z naslovom, drugi je hvalnica Pohlinu kot mentorju, tretji pa uvaja v predvideno zbirko. Iz te pesmi in Pohlinovega verzifi-

⁷⁴ M. Pohlin, *Kmetam za potrebo inu pomoč ...*, 407.

⁷⁵ M. Pohlin, *Kmetam za potrebo inu pomoč ...* 184.

⁷⁶ M. Pohlin, *Kmetam za potrebo inu pomoč ...* 413.

⁷⁷ M. Pohlin, *Kmetam za potrebo inu pomoč ...*, 138.

⁷⁸ M. Pohlin, *Kmetam za potrebo inu pomoč ...*, 184.

⁷⁹ M. Pohlin, *Kmetam za potrebo inu pomoč ...*, 207.

⁸⁰ M. Pohlin, *Kmetam za potrebo inu pomoč* 184.

⁸¹ I. Grafenauer, *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*, 183.

⁸² Kidrič in Grafenauer se tu ne ujemata, saj prvi pravi, da je bil doma iz Mošenj (pri Podvinu) na Gorenjskem in drugi, da z Dobrave pri Kropi.

⁸³ F. Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, 412.

⁸⁴ F. Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, 176.

⁸⁵ F. Kidrič, *Izbrani spisi* 2, 18.

⁸⁶ Ruša Mahkota, Pohlin literarni zgodovinar, *Slovenski jezik* III, Ljubljana 1940, 73–83.

⁸⁷ F. Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, 412.

⁸⁸ Jože Koruza, *Pisanice od lepeh umetnost* 1779 in 1780 (faksimile), Ljubljana 1977, 6–10.

ciranega odgovora⁸⁹ na njen osrednji del je mogoče sklepati tudi nekaj o zbirki sami. Vsebovala je nad sto pregovorov z Dolenjske in Gorenjske.⁹⁰

Glede na naslov so za slovstveno folkloristiko privlačne *Kratkočasne uganke inu čudne kunšte iz wele šole od Petra Kumrasa*. (Dunaj 1788).⁹¹ Prvi del naslova ustreza dejstvom, medtem ko je drugi del že del ugank/-e. Kakšna je »wela [= bela] šola? Javna, državna? Vsekakor legalna – nasproti asociaciji, ki se pojavlja ob besedni zvezi »črne šole dijaki«. Pohlinovi spisi so izhajali anonimno ali pod njegovim redovniškim imenom, le v *Kratkočasnih ugankah* se je hudomušno podpisal kot Peter Kumras (= pater Markus).⁹² Z njimi je mislil tudi na zabavno berivo za kmeta.⁹³

Zbirka vsebuje deloma folklorne deloma iz raznih koledarjev pobrane in prevedene uganke.⁹⁴ V predgovoru k njim pravi Pohlin, da je na Kranjskem stara navada »uganke goridajati inu kunštne umetne reči špogati. Nekdaj so jeh per mizi, na gosteh inu scer per dobri voli ali v eni perjazni dobri voli inu perjaznosti obderžali. Toku se še tudi per sedaneh časeh namest klafanja ali opravljenja per poštenih ludeh godi'«. ⁹⁵ Odvrnile naj bi mladino od razdiranja praznih marenj, jo kratkočasile in bistrile um. »Vse ima svoj čas,« pravi p. Marko, »skratka, človeški naravi ne služi, kadar se človek zmeraj kisle in potuhnjeno drži, vseskozi modro, resno in ostro obnaša ...« Da si razveseli srce, mu pridejo ravno uganke zelo prav. Cel uvod je spisan v hudomušnem tonu, pri čemer spretno izrabi govorni položaj nasproti bralcu, kot da med sabo že rešujeta uganke. Zastavlja si namreč vprašanje, le kaj si misli bralec, ko mu ponuja pričujočo zbirčico in poskuša uganiti njegovo presenečenje ob tej novosti. Tu najdemo tudi gotovo prvi slovensko zapisano definicijo uganke, ki ji še danes ni kaj oporekati:

»...uganka ja drugega neč ni, koker ena zavitu povedana beseda, ali čudnu, inu vse drugači, koker je sama na sebi, postavlenu prašanje, katiru se skuz eno zakrito pergliho zdej s' to zdej iz uno rečo, naprej pernese, inu, de be se rezložilu, inu uganilu, [...] vas bodo veselile, zlasti, ke se njuh boste zamirkali, inu skuz tu počasi tudi druge uganiti navadeli inu naučili, de uganke ene le samu v' eni čerki: druge v' eni zložiti te besede: ene v' sami besedi: druge v' govorjenju inu zrekanju, ali v' zastopnosti te besede: inu zupet druge sorte uganke v obojemu skupej obstoje.«⁹⁶

Nato oriše zgodovino ugank od starega veka dalje. Med zastavljenimi ugankami je tudi naslednja: *Jest si vošem, de be mene nihče ne poznal, zatorej si obraz iz enem*

⁸⁹ M. Pohlin, *Kmetam za potrebo inu pomoč ...*, 404. Isti, *Kratkočasne uganke inu čudne kunšte iz wele šole od Petra Kumrasa*, Dunaj 1788, 4. Wyttestka pesm, katiro je zložil P.*M*.D*. enemu za odgovor, katire je njemu na čast hvallo teh pregovorov pejl.: On je en Kristusov Jogr / Ke le v' perglihah govory ta modre Bellineš, 63, 12.

⁹⁰ J. Koruza, *Spremna beseda, Pisanice od lepeh umetnost*, 28–29.

⁹¹ F. Kidrič, Marko Pohlin, 14. – Kidrič dodaja, da je med njimi le malo novih. Zakaj je bilo treba dodati to opazko in s tem spet zmanjševati ceno avtorjevi domiselnosti in prizadevanju. Saj so doživele samostojno izdajo pred pregovori, ki so po tehtnosti lahko bolj pomembni.

⁹² F. Kidrič, Marko Pohlin, 17.

⁹³ F. Kidrič, Marko Pohlin, 11. A. Gspan, *Razsvetljenje*, 358–359.

⁹⁴ F. Kotnik, *Pregled slovenskega narodopisja, Slovensko narodopisje I*, Ljubljana 1944, 25. A. Gspan, *Razsvetljenje*, 359.

⁹⁵ F. Kotnik, *Pregled slovenskega narodopisja*, 25.

⁹⁶ M. Pohlin, *Kratkočasne uganke...*, 3–6.

na po svojo uzetem florom zakrivam. Če mene napoznaš, tok se hud čez tu: če mene poznaš, tok je tebi malu mar za tu.« /Odgovor: »Ena uganka!«⁹⁷

V Pohlinovem sistemu slovstvene folklore so zastopane tudi psovke, vendar ne po njegovi strokovni volji, temveč zaradi njegovega morda nekoliko vročekrvnega značaja, saj z njimi obklada filološke nasprotnike, ki jih v Besedišu imenuje: »ropance, navratnice, Momusove brate, radovoljno slepe.«⁹⁸ V nemškem in latinskem pisanju izrazi *Illyrier = Slave; za Slavenc: Wende, Windisch, Vindus* dokazujejo, da Pohlinu še niso pomenile psovke. Izraz »*Sclavonier*« rabi, vendar ga ne povezuje s Sklave.⁹⁹

Edino Pohlinovo samostojno slovensko delo s področja zgodovinopisja je *Krajnska kroneka*. Nastajala je v letih 1770–1788. Najbrž zato, ker zanjo ni dobil založnika, jo je sam prevedel v nemščino in objavljval v Egerjevem Ljubljanskem beležnem kalendarju. Razen preredno pisanega predgovora je delo po duhu in metodi brez vrednosti in je po pravici zaslužilo Zoisovo spotiko: 'biblične zgodbe in bajke'.¹⁰⁰

2. FOLKLORNE PESMI

Odločilen sunek v globlje zanimanje za pojave slovstvene folklore je doživel Pohlin šele po izidu *Kraynske grammatike*, ko so mu prišle v roke Ossianove pesmi, kakor jih je prevedel v nemščino Michael Denis (*Die Gedichte Ossians*).¹⁰¹ Ta dunajski jezuit v uvodu zbirke opozarja med drugim na 'stare pesmi' pri Slovanih, posebno na Češkem, v Dalmaciji in na Hrvaškem, kar je bosonogega avguštince Marka nagnilo, da je sklenil v četrtem zvezku Pisanic ponatisniti Denisov poziv za zbiranje takih pesmi, in to tako, da bi bili vanj vključeni tudi Slovenci. Pri tem bi mu pomagal dostavek v Denisovem citatu, ki bi se po novem glasil: »*Sollte man nicht unter unseren slavischen Nationen, besonders aber in Böhmen, Dalmatien und Croatien ODER IN KRAIN (Pohlinov vrivek!) auf oben diese Art auf behaltene Überbleibsel des dichterischen Alterthums finden können?*«¹⁰²

Nasproti Kidriču Fran Petre zagotavlja, da je Pohlin prišel do zanimanja za folklorno pesem samostojno, mimo navedenih evropskih gibanj: »Njegovo obravnavanje 'pesmi kmečke mladine' oziroma 'prirodnih pesnikov' in objava odlomka kot primera takih pesmi nas opozarja, da do zanimanja za ljudske pesmi v okviru razsvetljenstva na Slovenskem ni prišlo pod vplivom novega evropskega toka, ki so ga predstavljali Macpherson, Percy in Herder, marveč samostojno, v zvezi z domačo književno tradicijo.«¹⁰³

O slovenski folklorni pesmi govori Pohlin v *Kranjski Gramatiki* iz leta 1768 le v zvezi z ugotovitvijo, da »razen pesmi je malo kranjskih verzov«. Medtem ga je prevzel Denisov prevod Ossiana (1768) iz istega leta. Denis v enem od spevov govori tudi o junaških prebivalcih Hrvaškega, o hrvaških 'bardih' / pevcih junaških pesmi. Dev je te

⁹⁷ M. Pohlin, n. d., 10.

⁹⁸ F. Kidrič, Marko Pohlin, 18.

⁹⁹ F. Kidrič, n. d., 13–14.

¹⁰⁰ A. Gspan, Razsvetljenstvo, 360.

¹⁰¹ N. d., 122. Prim. F. Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, 719.

¹⁰² F. Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, 240.

¹⁰³ Fran Petre, Prva slovenska poetika, *Slavistična revija* 14 (1976), 122. Prim. F. Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, 719.

verze poslovenil po svoje: »od Kralja Matjaža sem slišal na glas / veselu prepevat jest meršikrat [= marsikaterikrat, marsikdaj] vas.«¹⁰⁴

Velika Pohlinova zasluga je, da je z zgledi v *Kraynski Grammatiki* in osebno obračal pozornost na posvetno pesnjenje in s tem posredno na posvetne folklorne pesmi. S tem je nekaj vrstnikov in dijakov vnel za slovstveno folkloro, med njimi iz Šiške Jožefa Zakotnika,¹⁰⁵ da je zbral '*stare slovenske pesmi kmečkega ljudstva*'.¹⁰⁶ Pohlinu, ki je bil v *Kraynski Grammatiki* do »*starih pesmi*« še zelo zadržan, gre namreč zasluga, da je nastala okrog leta 1775 njihova prva zbirka. Obsegala je pet besedil *Pegam in Lambergar*, *Jurij Kobila*, *Kralj Matjaž*, *Lipa na starem trgu v Ljubljani*, *Lepa Vida* z začetkom *Ljubček se na rajžo spravlja*, tj. pesem o nesrečnem lovcu.¹⁰⁷

V *Besedišču treh jezikov* za Herderjevo *Volkslied* Pohlin še nima izraza, vendar v drugi izdaji *Grammatike* (1783?) že o '*starih in novih kranjskih pesmih*', v drugem delu *Kroneke* pa povezuje »slovensko epsko narodno pesem celo v zvezo s keltskimi narodnimi pesmimi in koledovanjem.« Prvo zbirko slovenskih '*starih pesmi*'¹⁰⁸ omenja v *Bibliotheci Carnioliae* pri Jožefu Zakotniku, ki ga je pač pridobil za zbiranje. Sam pa ni zbiral. Tudi v njegovi pesniški teoriji ničesar ne priča, da bi se bil zaradi lastne prakse poglobljaj v študij folklorne pesmi.¹⁰⁹

3. FOLKLORNE PRIPOVEDI

Čeprav je bilo Pohlinovo razumevanje slovanske mitologije¹¹⁰ še anahronistično in si Josip Mantuani ne more kaj, da bi se ne obregnil obenj in svoj čas: »poljudna fantastika, ki je bila za časa Pohlinovega prav lahko mogoča – a ni še izumrla do današnjega dne,«¹¹¹ prvemu slovenskemu preroditelju priznava, da je »vedno primerjalno pisal in mislil«. To utemeljuje z dejstvom, da Pohlin poimenovalno razločuje svetišča poganskih narodov ('*kostel'*) od judovskega ('*tempel'*) in živi v veri, »da so bile verske razmere pri starih prebivalcih Kranjske sicer različne od rimskih, vendar pa slično urejene; zato imenuje vse rimsko-poganske bogove s slovenskimi imeni«. Čeprav je skušal »nekako kritično postopati«, pa je popolnoma zgrešen njegov staroslovanski Olimp.¹¹² Kljub temu Mantuani počasti Marka Pohlina, kakor ga dotlej še nihče ni: »Prav posebno pa se odlikuje v tem, da poskuša ljudske običaje svojega časa izvajati iz prazgodovinskih navad, katere se opisujejo v mitiških pripovedkah in v zgodovinskih spisih starih klasikov. On je torej naš prvi slovenski folklorist, tj. poznavalec in preiskovalec prostoljudske kulture, katera je podlaga vsej drugi omiki. V tem smislu smelo trdimo, da je mož s svojimi idejami prehitel zgodovinopisje najmanj za en vek. Njegovi nazori so bili še v povojih, a zatajiti jih ni moči. Treba samo predgovor pazno prečitati, da se prepričamo o resničnosti tega. [...] pri tem naj nas Markova fantastika kar nič

¹⁰⁴ F. Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, 210.

¹⁰⁵ Od leta 1776 kot bosu avguštinec Dizma stalno v tujini.

¹⁰⁶ I. Grafenauer, *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*, 183.

¹⁰⁷ F. Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, 177.

¹⁰⁸ R. Mahkota, *Pohlin literarni zgodovinar*, 81.

¹⁰⁹ F. Kidrič, *Marko Pohlin*, 16.

¹¹⁰ J. Mantuani, *Kraynska kronika*, 278: Opira se na tradicijo, da je Otto, škof bamberski in apostol Pomeranski, nosil soho boga Triglava od čistega zlata in jo poslal v Rim.

¹¹¹ J. Mantuani, *Kraynska kronika*, 278.

¹¹² J. Mantuani, *Kraynska kronika*, 278.

ne moti, to je stvar zase, ki jo je pojmovanje tedanjega časa omogočilo.«¹¹³ Verjetno je prav fantazija vzrok, da je *Kranjska kroneka*, po snovi izjemno obsežno arheološko-zgodovinsko delo, ostala v rokopisu.

Da je Pohlin res imel smisel za etnološke teme, je najbolj očitno iz potopisnega priročnika¹¹⁴ *Kmetam za potrebo inu pomoč* (1789), to je bila deloma prevedena, deloma prirejena med Nemci zelo priljubljena poučna knjiga *Noth- und Hilfsbüchlein für Bauersleute, oder lehrreiche Freuden- und Trauergeschichte des Dorfes Mildheim*¹¹⁵ nemškega razsvetljenca Zacharije Beckerja. V skladu s fiziokratskimi nauki navaja kmeta k skrbnemu gospodarjenju. Vsebuje napotke za donosno kmetijstvo,¹¹⁶ zdravo prehrano,¹¹⁷ nasvete za ohranitev zdravja, čistočo, primerna oblačila,¹¹⁸ srečen zakon.¹¹⁹ Pohlin se zvesto drži predloge, osamosvoji pa se pri opisu domače zgodovine in zemljepisu Kranjske in sosednjih dežel in s tem množi terminologijo za zemljepis, narodopisje, fiziko, astronomijo, higieno itd.¹²⁰ V njej se pojavi tudi za klasično folkloristiko/etnologijo karakterističen izraz: *Šege* (smrt):¹²¹ »Tukej se zna zdej lohka videti: kaj per tem vonpride, kader se vse po ti stari šegi inu navadi na dela.«¹²²

V naukih za kmete Marko Pohlin svari pred »*superviro*« (= vražo), o duhovih in pošastih, ki da v kletih ugašajo luči in zadušijo ljudi in živino. Enako zavrača prepričanje, da se v kletih in vodnjakih zadržuje *bazilisk*:¹²³ »*Ti be imeli ena žival biti, katira bo iz enega jajceta enega petelina, katir v' sedmemu lejtju enu jajce zleže, od ene krote zvalena. Pravijo, en tak bazilisk je koker en petelin iz enem velikem plavem nosam čez klun, inu is ogenemni očmi, ter je toku strupen, de s' pogledom človeka osstrupi, inu umori, zategovolo se tudi strupovid imenuje. Njega ni moč drugači usmeriti, koker skuz en špegl, katir se more njemu naspruti postaveti, de se v' njemu vide, inu od groze pred svojo podobo rezpoče. Cela leta perpovedba je ena otročja marna; zakaj en petelin namore nekol jajca zleči, ke jajčnaka v' sebi nima: inu ena krotka na more jajca zvaliti: ke je zmirej ked led merzla. V' leti marni pak je en nauk: de noben petelin se nima čez 6 lejt per kokušah na dvorišu deržati, ke tedej več za pleme ni, inu de se nima nobedn brez previdnosti v' stare kevdre, inu wolte podajati, za teh strupenih sapers volo, katire so ondi zaperte.*«¹²⁴

Prav tako je napačno razlagati, da se ob hudi uri »*Buh serdi čez vas. Nabojte se tedej tud' skuz tu se vsmil' čez nas, kader ogen blisk na nebu ferči: Strašno poka tresk:*

¹¹³ J. Mantuani, *Kraynska kroneka*, 278.

¹¹⁴ M. Pohlin, *Kmetam za potrebo inu pomoč...*, 395: /En/ zapopadk, vonuzet iz popisovanja g. Mildhajmove rajže.«

¹¹⁵ F. Kidrič, Marko Pohlin, 14.

¹¹⁶ M. Pohlin, *Kmetam za potrebo inu pomoč ...*, 266.

¹¹⁷ M. Pohlin, *Kmetam za potrebo inu pomoč ...*, 69.

¹¹⁸ M. Pohlin, *Kmetam za potrebo inu pomoč ...*, 157.

¹¹⁹ M. Pohlin, *Kmetam za potrebo inu pomoč* 174.

¹²⁰ A. Gspan, *Razsvetljenstvo*, 359–360.

¹²¹ M. Pohlin, *Kmetam za potrebo inu pomoč...*, 17.

¹²² M. Pohlin, *Kmetam za potrebo inu pomoč*, 105.

¹²³ Prim. Zgodbe o Brlišku, Franc Černigoj, *Javorov hudič* (Glasovi 1), Kmečki glas, Ljubljana, 1988, 104–115.

¹²⁴ M. Pohlin, *Kmetam za potrebo inu pomoč*, 324.

*huda piš buči.*¹²⁵ Pohlina ta naravni pojav že razlaga čisto racionalno in ob tem ime-
nuje celo elektriko.

Knjižni pripovedovalec razsvetljuje kmete ne le o naravnih pojavih, oči jim odpi-
ra tudi za družbene razmere na primeru človeka, ki želi postati »en velik gospod«: A
ko je od blizu videl življenje Jožefa II., si take sreče ne želi več. Večkrat ima več opraviti
in mu postaja bolj bridko kot marsikateremu kmetu po deželi. Kmet skrbi le za svojo
eno domačijo, in če živi s sosedi v miru, kar gre; cesar pa mora gledati, da s toliko in
toliko drugimi po cesarstvu živi v miru.¹²⁶ Tudi o izobraženih razširja obzorje, da se
jih marsikdaj napačno presoja, češ da iz častihlepja in zaradi bogastva »*cel dan per
bučvah inu per pisarskemu naslonilu sede*«. ¹²⁷ Nasprotno, veliko od njih si »*persečno
zahvalo per visokeh, inu nizkeh zaslužejo, de za gmajn nuca volo dosti kratkočasnost,
inu vesela tega življenja se ferwegajo, inu na enu toku nazdravu opravilu se podado*«. ¹²⁸

V enem od pisem sporoča baron Žiga Zois kot mentor Valentinu Vodniku, pri
čemur se strinjata z Antonom T. Linhartom: »'Pergodba od stare' nama ne ugaja. Taki
zgoščeni odlomki biblijskih in bajeslovnih zgodb so v vseh slabih nemških provinci-
alnih koledarjih, še posebno v tistem, katerega založnik je Eger v Ljubljani, sestavlja
pa ga *jezikovni krivoverec Markus*«. ¹²⁹ V Pratico, edinemu knjižnemu vademekumu
tedanjega kmeta, ki išče v njej napotke zase, hoče Zois vključiti prosvetno berivo, za
katero daje Vodniku skrbna navodila, naj v pritihotapljen dodatek pratike uvrsti po-
pularne članke iz različnih strok v prikupni domači preobleki, »*samo nikakih Bibel-
und Fabelgeschichten*«. ¹³⁰ Ob drugi priložnosti mu naroča: »*Grške in rimske mitologije
se morate docela izogibati, iz istega vzroka tudi različnih po nji na slovanska imena
prenesenih božanstev, ki se smejo pridržati edinole v svojem prvotnem pomenu in o ka-
terih menim, da bi se lahko dobro podala v sistemu staroslovanskega umskega verstva
(Vernunft-Religion), ako se ne naredo iz njih prvotni maliki, ampak samo z ozirom na
princip dobrega in slabega, označeni predniki itd. Druga božanstva, ki so se v jeziku
ohranila do danes, kakor škratek, mora, veščica, bi se morala rabiti tako, da se izpodbijajo
predsodki, zmote, prazne vere, ki so z njimi v zvezi*«. ¹³¹ Opozorilo med vrsticami oči-
tno meri na Pohlina, ki je v svoji slovnici želel ustreči slovenskim pesnikom s čim bolj
popolnim mitološkim Olimpom in ga ni motilo, da je anahronistično pomešal med
seboj grško, rimsko, slovansko mitologijo in z lastnim poimenovanjem sloveniziral
štiriinštirideset polbožanstev. ¹³²

Dokumentarno je ta seznam danes pomemben zaradi bajčnih bitij iz slovenske
mitologije: *sojenice, burovž, divji mož, škratek, vila*. ¹³³ Medtem ko so se razsvetljenci
razhajali ob mitologiji s stališča poetike (Pohlina : Zois), pa so se strinjali, da je treba

¹²⁵ M. Pohlina, *Kmetam za potrebo inu pomoč ...*, 354.

¹²⁶ M. Pohlina, *Kmetam za potrebo inu pomoč...*, 396.

¹²⁷ M. Pohlina, *Kmetam za potrebo inu pomoč ...*, 403.

¹²⁸ M. Pohlina, *Kmetam za potrebo inu pomoč ...*, 404.

¹²⁹ Pisma barona Žiga Zoisa Vodniku, M. Pohlina, Ž. Zoisa, A. T. Linhart, V. Vodnik, *Izbrano delo*, 25.

¹³⁰ I. Prijatelj, *Duševni profili slovenskih preporoditeljev*, 147.

¹³¹ Pisma barona Žiga Zoisa Vodniku, / M. Pohlina, Ž. Zoisa, A. T. Linhart, V. Vodnik, *Izbrano delo*, 55–56.

¹³² F. Petre, *Prva slovenska poetika*, 124.

¹³³ F. Petre, n. d., 125.

odstranjevati lahkovernost in praznoverje v vsakdanjem življenju. Tudi štajerski priročnik *Enu mala besediše* (1789), ki se v naslovu očitno zgleduje pri Pohlinovem slovarju *Tu malu besediše treh jezikov*, se v poglavju *Dva pogovorna Mozha* pridružuje omenjeni prizadevanju.¹³⁴

4. TEKSTURA, KONTEKST

Za obdobje razsvetljenstva je mogoče reči, da so ohranjeni viri po svoji teži za drugi dve ravnini enakoredni prvi. Že Pohlin (naslanjajoč se na tujo predlogo?) ne gre mimo interakcije, so-delovanja med pripovedovalcem in poslušalci in menjavanje vlog med njimi: »*Oni so tedej use ušesa k' poslušanju nastavlali, kader se njim pravel, koku se per Gosposkeh, inu velikeh Gospudeh godi ... Per enem takemu pogovoru je edn na to misl zapadl: Slehern s' te družbe be mel tek svojega življenja praveti, da be tudi jest vedel, koku se kmetam godi.*«¹³⁵ Pomembna paralela današnjemu času, ko je klasično slovstveno folklorno marsikdaj zamenjalo prav pripovedovanje življenjskih zgodb in se jim stroka vedno bolj posveča.

Da je v *Kraynski gramatiki* mislil na posvetno poezijo, v poglavju o teoriji pesništva dokazujejo zgledi – med drugim zbadljivka in hagiografski odlomek iz legende o sv. Hemi,¹³⁶ – ki ponazarjajo pravila.¹³⁷

5. TERMINOLOGIJA

Marko Pohlin v Bukuvcah za rajtengo še rabi za vajo leksem *exempel*; od tod npr. naslov: *Exempelni* za seštevanje.¹³⁸ V nekakšnem literariziranem priročniku za kmete (Kmetam za potrebo inu pomoč ...) pa mu eksempl pomeni predvsem primer: *Cel taki exempelni so se pergodili, da se je žganu vinu enemu takemu nesmaznemu pijancu v' životu vnelo ... Tudi imamo exempelne, de su ludji v kevdréh zaduše, kader ... En tak učen mož je bil, v' perglihi un Jud v' Beralinu ... Exempel tega moža inu še več fajrn, učeneh ... Leta exempel ...*¹³⁹ Vsaj znani primeri dokazujejo, da je Pohlinove *exemple* težko razumeti kot zglede. Drugi razsvetljenci tega izraza ne rabijo več.

Samo Pohlin še rabi tudi *pergliho*, in to pri obravnavi uganke, v pesmi, ki se nanaša na Miheličevo zbirko pregovorov in v citatu spredaj. Iz konteksta je mogoče presoditi, da mu pomeni parabolo.¹⁴⁰ S tem smo se približali *pripuvisti*, ki jo Pohlin, v drugi izdaji svoje slovnice, prevaja: das Sprichwort, Parabola.¹⁴¹ Podobno ravna Pri-

¹³⁴ Jože Stabej, *Enu Mala Besedishe*, 1789, *Slavistična revija* 5–8, Ljubljana 1954, 304–331.

¹³⁵ M. Pohlin, *Kmetam za potrebo inu pomoč ...*, 396.

¹³⁶ F. Kidrič, Marko Pohlin, 14; A. Gspan, *Razsvetljenstvo*, 358.

¹³⁷ R. Mahkota, Pohlin literarni zgodovinar, 78.

¹³⁸ *Bukuvce za RAJTENGO*, ali kratku podučenje v rajtengi za fantiče inu dekleta gmajn kraynskeh ludy, katiri se ote rajtati naučiti, skup spisane od N. A. O. L. Ljubljana, 1781, 11, 13, 36, 44, 46, 52.

¹³⁹ M. Pohlin, *Kmetam za potrebo inu pomoč*, 138, 207, 413.

¹⁴⁰ M. Pohlin, *Kmetam za potrebo inu pomoč*, 404, Isti, *Kratkočasne uganke inu čudne kunšte ...* 4. Wytestka pesm, katiro je zložil P *. M *. D*. enemu za odgovor, katire je njemu na čast hvallo teh pregovorov pejl: [...] On je en Kristusov Jogr / Ke le v' *perglihah* govory ta modre Bellineš, 63, 12.

¹⁴¹ F. Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, 239. Vendar pa še loči med njima: Njega jezik je z več koker stu *pregovar'mi* mazan: / Pet pesm, jen tavžent on zna: *pripovist* pak tri tavžent.

mic, ko piše vzporedno *Sprichwörter in Prigovori*.¹⁴² Kaže pa, da je Vodnik rabil le pregovor: (»*Od grozovitosti tih Slovincov je peršel pregovor med Avarcimi, de Slovenec ni človek.*«),¹⁴³ medtem ko p. Marku ta redkeje pride pod pero: »... *inu jest sem tudi vesel bil, per temu zvedeti, koku se ta pregovor: lubezn sturi nasprutno lubezn per ludeh od drugega stanu inu staroste urajma.*«¹⁴⁴

Poimenovanje »*stare pesmi*«, ki ga je najti že pri Pohlinu, je verjetno prva zavestna diferenciacija med t. i. ljudskim in umetnim pesništvo, ali sodobno: med slovstveno folkloro in literaturo. Besedna zveza spominja na Macphersonove in Percyjeve zbirke, ki so prav z naslovi poudarjale, da gre za stare pesmi. Tudi Vodniku za ilustracijo ob obravnavi veljakov pride prav »*ena stara pesem od Markla Kneza*«. ¹⁴⁵ Da ima pridevnik »stara« v tej zvezi terminološko vlogo, kaže tudi »*ena stara*«, zgodba namreč, z Vrhnike o hudiču, ki hoče Francozom še do 1. majnika pomagati, kakor sporočajo Vodnikove Novice 5. jul. 1797.¹⁴⁶ Za Herderjev izraz »*Volkslied*« Pohlin še nima izraza, čeprav je poznal besedje, s katerim bi bil mogel »pesmi« označiti v Herderjevem smislu.¹⁴⁷

Od terminoloških vprašanj za pripovedno slovstveno folkloro zbuja predvsem pozornost ujemanje pomenov med basnijo in pravljico. M. Pohlin v besediščnem delu svoje slovnice (1783²) razlaga basen: *bajssen, fabela – Fabel*, medtem ko Vodnik svoje zglede s poučno poanto, pa naj gre za njegove lastne v verzih ali prevedene v prozi, označuje kot »*pravlovca*« torej pravljica. Da je Vodnika problem moral vznemirjati, kaže Primičevo pismo z dne 11. febr. 1813, v katerem mu piše: »*Basnja – ist hier nicht allgemein bekant. In Historija slišijo, drängt sich das j. in der Aussprache unwillkürlich von selbst auf – analysiren Sie nur dergl.*«¹⁴⁸ Še bolj kot vabilo otrokom, naj poslušajo »*pergodbo (historijo) od dveh neenakih bratu*«, priča naslov rubrike: *Kratek obraz Historije starih Slovanov /Eno malo iz Historije starih Slovanov ali Slovencev*,¹⁴⁹ da (h/istorija = zgod-ovina) in zato njen nauk izhaja iz življenja samega. J. N. Primic in M. Pohlin se spri tem najbolj ujemata,¹⁵⁰ saj sta si bila po rodu prostorsko najbližja: »*Ta historija vama ima k' posvarjenju služiti.*«¹⁵¹

¹⁴² J. N. Primiz, *Némshko-Slovénske branja* [s. n.]

¹⁴³ V. Vodnik, *Izbrano delo*, 87.

¹⁴⁴ M. Pohlin, *Kmetam za potrebo unu pomoč*, 407. Prim še verze v pesmi: Vse boš ti poprej sturil, koker une besede / Lepeh pregovorov v' to Farško besago pogatil. /Tolk' ona deržy, de le več v' sebe požira, / .../ Pevke po gojzdeh, po pojlu prepevajo zmirej. / Vse je noter v 'en rog zmašil Mojstr pregovorne,/ Ter je zapiskal v njega berž eno za drugo.

¹⁴⁵ M. Matičetov, *Pesmi o Marku (Knezu, Kraljeviču ...)* na Slovenskem, *Traditiones* 13, (1984), 56. Glej: V. Vodnik, *Izbrano delo*, 90.

¹⁴⁶ V. Vodnik, *Izbrano delo*, 70.

¹⁴⁷ ludstvu – das Volk – populus; ludvina – die Nation – natio; ludske – fremd; eines anderen – alienus; narod – die Nation – natio, gens. F. Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, 239.

¹⁴⁸ F. Kidrič, *Korespondenca J. N. Primica*, 1808–1813, Ljubljana 1934, 168.

¹⁴⁹ J. N. Primiz, *Némshko-Slovénske branja*, 79–86: prvi primer v naslovu knjige, drugi kot naslov rubrike, 74.

¹⁵⁰ M. Pohlin, *Kmetam za potrebo inu pomoč ...*, 414.

¹⁵¹ Čeprav M. Pohlin (*Kmetam za potrebo inu pomoč*, 375) pozna tudi različico: »Torej doma poprej prav preložite: katiri iz našeh rajmno prebivavcov be bli teh isteh narbel uredni, ter se dobru na lete *istorije* spominajte, katire sem vam zdej naprej bral.«

O bazilisku Pohlin piše: »*Cela leta perpovedba je ena otročja marna.*«¹⁵² Ne nekaj zgodljivega, ampak kar se le pripoveduje. Vendar pa je ta »marnja« sprejeta med bajsne, saj ima na koncu še izrčen klic v obliki pregovora: »Otroci dobro zastopite/ Te nauk k' sercu si vzemite./ Dostkrat 'z enga samga dneva/ pride rada dolga réva«. Nasproti pa je vredno obsodbe to, kar Pohlin imenuje »*zupervira*« (»*Scer so naumni ljudji od takeh kevdrov, inu wolt to zuperviro imeli, de se ondi baziliski goriderže. ... S' teh exempelnov je ta zupervira prišla, de gvišni duhovi, inu pošaste ludem luče ugasnjujejo*« ...),¹⁵³ medtem ko Jarnik govori o »prazni veri«: »... *en boln vol jim je več skerbi naredil, kakor eno sovraštvo, katero so več tednov ali mescov v sercu nosili, ena krava, katera je, kakor so praznoverni mislili, urak imela, je jih več skerbela, kakor nevošljivost ino nevid (uid), ker je njih serce napolnil. Škofi ... so tako škodljivo prazno vero svojih ovčic z žalostjo zavzeli.*«¹⁵⁴

Pohlin je vzvišen nad »naumnimi ludmi«, Jarnik etično občutljiv, Vodniku pa je prazna vera vzrok za hudomušnost: »*Kmetiški ljudje so nekdaj na veliko praznih reči vero imeli; med drugimi rečmi so enkrat v gerški deželi eniga strašili, de tu nič dobriga ne pomeni, ker je ena kača pred nje vežne vrata perlezla inu se okoli kluča obvila. – On govori: 'Tu ni čudnu, de se je kača okoli kluča obvila; čudu bi bilu, ako bi se ključ okoli kače obvil.*«¹⁵⁵

Iz navedenih primerov se lepo vidi, da so za razsvetljence vprašljivi žanri sociološko pogojeni. Njihovi nosilci so nižji družbeni sloji (kmetiški ljudje, dekla) ali kako drugače na nižjem klinu v hierarhiji družbene vertikalne in horizontalne razslojenosti (otrok, faran itd.).

V poimenovanju je ohranjena delna kontinuiteta iz protestantizma, vendar pa vmesna obdobja do razsvetljenstva po tej plati še niso obdelana in se je treba podrobnejši primerjavi zaenkrat odreči. Zato še ni jasno, ali je nosilec slovstvene folklore – »*perpuveduvac*«¹⁵⁶ – kakor ga imenuje Pohlin, omenjen že tudi kdaj prej. Presenetljivo je, da je pripovedovanje življenjske zgodbe sociološko motivirano: »*Sleherni s' te družene bi imel tek svojega življenja praveti, de be tudi jest vedel, koku se kmetam godi.*«¹⁵⁷

SKLEP

Glede na vsebinsko širino, za kaj vse je hotel poskrbeti, Pohlina smemo imeti za odličnega predhodnika Antona M. Slomška. Ko Josip Mantuani šteje M. Pohlina za »prvega slovenskega folklorista«,¹⁵⁸ se je z njim strinjati, vendar z drugačno utemeljitvijo, kakor to počne premalo kritičen mitolog,¹⁵⁹ ki skuša zagovarjati Pohlinovo zagledanost v

¹⁵² M. Pohlin, *Kmetam za potrebo inu pomoč ali uka polne vesele inu žalostne pergodbe te vasi Mildhajm za mlade inu stare ludi*, Dunaj 1789, 324.

¹⁵³ M. Pohlin, *Kmetam za potrebo inu pomuč*, Dunaj 1789, 323, 324.

¹⁵⁴ U. Jarnik, 100 Pemskih Pripovedi /na Slovensko prerovnani, *Zber lepih ukov za slovensko mladino*, 9, 10.

¹⁵⁵ V. Vodnik, *Izbrano delo*, 48–49.

¹⁵⁶ M. Pohlin, *Kmetam za potrebo inu pomuč ...*, 407.

¹⁵⁷ M. Pohlin, *Kmetam za potrebo inu pomoč ...*, 407.

¹⁵⁸ J. Mantuani, »Kraynska Kroneka«, 278.

¹⁵⁹ Milko Matičetov, Poprtnik, *Slovenski etnograf* 6/7 Ljubljana (1953/54), 223–239.

starodavne mitološke sisteme, češ da jih je hotel presaditi na naša tla pač za pesniško rabo in ga pri tem anahronizem in hibridnost postopka kar nič ne begata.¹⁶⁰ Poleg tega Mantuani govori folkloristiki v smislu, ki v skrbnem pojmovanju pritiče etnologiji.¹⁶¹ In vendar Pohlin zasluži sloves, ki mu ga je želel dati Mantuani. V slovnici je zaoral ledino za apologetično gledanje na péto [petje] folkloro in po njegovi zaslugi je nastala njena prva slovenska zbirka (J. Zakotnik). V njegovo obzorje je vključena tudi proza, če se upošteva, da je omemba nekaterih bajčnih bitij vzeta iz slovenske pripovedne tradicije. Sam je izdal *Kratkočasne uganke*, med katerimi je najti tudi primere iz ljudstva in njegov zgled je pripomogel k prvi slovenski zbirki pregovorov (F. Mihelič). To pomeni, da je imel pred očmi celoten sistem slovstvene folklore.

---

¹⁶⁰ F. Petre, Prva slovenska poetika, 122; Prim. F. Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, 124–125.

¹⁶¹ Prim. Marija Stanonik, Iskanje identitete slovenske slovstvene folkloristike, *Traditiones* 17, Ljubljana 1988, 41–70.

URBAN JARNIK (1784–1844)

in njegov prispevek k
slovenski »znanstveni
folkloristiki«
(Jože Pogačnik)

UVOD

Jernej Kopitar je dajal prvenstvo govornemu besedi in s tega vidika svaril pred jezikovno odtujenostjo meščanstva in izobraženstva, češ da le kmet še obvlada pristno slovenščino: pri normiranju knjižnega jezika se je nasloniti na njegovo besedišče, za zglede oblikovanja pa na slovstveno folkloro. Šele ko bi bile te naloge izpeljane, bi bilo varno pustiti knjižnemu razvoju svojo pot. V ta namen je iskal sodelavcev med slovenskimi razsvetlenci tako v Avstriji kot v Napoleonovi Iliriji in našel pripravljenost za svoj koncept pri¹ Janezu Nepomuku Primicu, ki mu je prav J. Kopitar svetoval, naj zbira slovstveno folkloro in mu priporoča, naj k temu povabi še druge.² Nekaj znamenj kaže, da mu je sklenil prvi učitelj slovenščine³ na graškem liceju ustreči, saj je »Slovensko tovarštvo« (Societas slovenica), ki ga je ustanovil 1810, sprejelo v svoj program tudi to nalogo.⁴

I. JEZIK

Leta 1813 se je torej Urban Jarnik odzval na krivično pisanje Balthasarja Hacqueta o

¹ Marija Stanonik, Slovstvena folkloro v zavesti slovenskega razsvetljenstva, *Obdobje slovenskega narodnega preporoda* (Obdobja 11), Ljubljana 1991, 116.

² France Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, Ljubljana 1929–1938, 177.

³ 9. oktobra 2001 so mu v Gradcu /Gratz odkrili spominsko ploščo, ob 190-letnici ustanovitve prve stolice slovenskega jezika na univerzi.

⁴ Štefan Barbarič, Oris književnega razvoja severovzhodne Slovenije do sredine 19. stoletja, *Panonski zbornik*, Murska Sobota 1966, 96. Marija Stanonik, Slovstvena folkloro v zavesti slovenskega razsvetljenstva, 117.

Ziljanih.⁵ Pomemben je Jarnikov ugovor⁶ proti Hacquetovi trditvi, da je slovenski jezik reven in da zato ne premore slavnih »ljudskih pesmi«. ⁷ »O revnosti jezika ne more soditi, kdor ga ni študiral. Gospoda Hacquet in Sartori nam nista objavila nikakih ljudski pesmi, da bi mogli veččaki soditi o njih ... slovenski kmet sam pa je sploh pesnik.« Jarnik se ob tem sprašuje: »Kdo sploh je zapisal vse besedišče teh Slovencev? Zdi se da Gutsman v Ziljski dolini ni imel pomočnika, ker je tu še mnogo besed, katerih v njegovem slovarju ni.«⁸ Jarnik upravičeno dobro loči med bogastvom slovenščine same na sebi in njeno pomanjkljivo slovarsko predstavitevjo, ki je opora napačni predpostavki omenjenih dveh avtorjev.

Prizadevanje slovenske etnologije in folkloristike, ki želita uvožen »običaj« nadomestiti z domačim izrazom »šega«, se lahko pri tem sklicujeta tudi na Urbana Jarnika. Leksem šega mu je samoumevno domač, v smislu današnje navade: »*Novi rod odtlaci stare / To je stara šega žé; / Per oltarju nove pare / Vidiš; stari h grobu gré.*«⁹

I. SLOVSTVENA FOLKLORA

Urbana Jarnika so za (slovansko) filologijo in slovstveno folkloristiko (in širše, etnologijo) ogreli stiki ravno z Janezom N. Primicem¹⁰ in pisma le-temu so včasih cele razprave z omenjenih področij. Ko je dobil od Balthasarja Hacqueta prispevek o Ziljanih,¹¹ je prijatelja najprej na kratko in nato široko opozoril na napake. Tako je lahko kvalificirano posegel v polemiko, ki se je leta 1811 vnela ob istem predmetu po izidu F. Sartorija knjige »Neueste Reisen«. K objavljanju ga je nagovoril Kopitar, ki ga

⁵ Hacquet, Balthasar, *Abbildung und Beschreibung der südwest- und Östlichen Venden, Illyrer und Slaven* I/I. Leipzig 1801. Martina Piko, *Ljudsko pripovedništvo koroških Slovencev / Erzählgut der kärntner Slowenen* (Diplomarbeit zur Erlangung des Magistergrades der Philosophie eingereicht an der Geisteswissenschaften fakultät der Universität Wien, Wien, september 1995, 77.

⁶ Urban Jarnigg, Ueber die Gailthaler in Kärnthen, *Vaterlandische Blätter f'ur den 'osterreichischen Kaiserstaat*, Wien 1813, št. 44–46, 48, 69, 70. M. Piko, *Ljudsko pripovedništvo koroških Slovencev / Erzählgut der kärntner Slowenen*, 77.

⁷ B. Hacquet, *Abbildung und Beschreibung der südwest- und Östlichen Venden, Illyrer und Slaven* I/I. pogl. 16. Prim. V. Novak, *Raziskovalci slovenskega življenja*, Ljubljana 1986, 77. Martina Piko, n. d. 77: Hacquet piše: »Nobeno ljudstvo nima pesnikov in ne pomembnih ljudskih pesmi, če je njegov jezik reven in tako je pri teh Slovencih in njihovih sosednih Kranjcih.«

⁸ Urban Jarnigg, Ueber die Gailthaler in Kärnthen, 271. Prim. Novak, *Raziskovalci slovenskega življenja*, 77. Martina Piko, n. d. 77.

⁹ Erich Prunč, *Urban Jarnik, Textologische Grundlagen und lexikologische Untersuchungen seiner Sprache*, Band I: Kritische Edition der Gedichte und Übersetzungen, Verlag Hermagoras / Mohorjeva, Klagenfurt / Celovec 1988, 39.

¹⁰ Prim. Herta Lausegger, *Švile Prerokile*, Celovec 1985, 5–8.

¹¹ Objavil ga je tudi J. Dobrovsky v Slavinu.

je sprejel tudi za dopisovalca ob koroški in rezijanski¹² jezikoslovni in folkloristični problematiki.¹³

1. FOLKLORNI OBRAZCI

Urban Jarnik je v *Zber lepih ukov* uvrstil sto pregovorov (100 Pemskih [= čeških] Pripovedi / na Slovensko prerovnanih)¹⁴ Hvalevredna je njegova etična drža in znanstvena zanesljivost, saj je pojasnil, da so prevedeni iz češčine.¹⁵ Za Janeza N. Primica je pripovist nekaj kakor maksima, sentenca, kratka nauk, življenjsko vodilo, pravilo. Pri Urbanu Jarniku je semantika pripovedi širša in mu pomeni pregovor na splošno: »Zato sim tudi po pričnim spomenila tejestvo pripovest, ka pravi: Ker Bug lubi eno cerkov 'ma / Tam se tudi čast hudiču da. ... Stric se razjezi: Osla v vodo. Is tega je postala pripovest Sirotej je osla zgubil. Kdor komu jamo kople – sam v-njo pade. Tota pripovest se pokaže v enej pesmi iz Nemškiga prestavlene.« Jarnik v navedenem delu navaja le eno uganko o bitju, ki hodi po štirih, dveh in končno po treh [= človek], a ima ta edina posebno težo, ker gre za Sfingo [= poosebljeno uganko] in zaradi ugotovitve o njeni nenavadni starosti.¹⁶ Kot *Spoznanje* je Jarnik naslovil štirivrstičnico, v kateri v drugem delu razlaga pregovor, zakaj šele v nesreči spoznamo prijatelja: »Prijatele spoznati / nesreča te vuči, / ker v sreči ne znaš brati, / kar za družnikom tiči.«¹⁷ Očitno se je s prijateljstvom precej ubadal, saj je o njem napisal še drugo izkušnjo, ki se je sfolklorizirala, če je ni že on sam prevzel iz slovstvene dediščine: »Doklér sreča ti cvéti, / Boš prijatlov dosti štél; // Če pa sreča te pusti, / Boš se sam per péči grél.«¹⁸

2. FOLKLORNE PESMI

Čeprav je bil U. Jarnik dobro seznanjen z močjo folklorne tradicije, saj končuje ironično pesnitev o ženski »vojskarci«: »To vnuk že vnukam pravi / po vsej domačej Dravi,«¹⁹ njegovo intelektualno samostojnost dokazuje dejstvo, da se ni podredil težnjam časa in se prepustil zbiranju folklornih pesmi, ampak je raje sam posegel po liri. Vendar se njegova muza komaj kaj zgleduje pri poetiki folklorne poezije. Ni gostobeseden. Sladokuscem zadošča malo, toda tisto dobro. Troje pesmi dokazuje izredno Jarnikovo premišljenost tudi z vidika slovstvene folkloristike. Prva pesem *Pustna*²⁰ žanrsko slika pustno razpoloženje na deželi sredi zime. Za raziskovalce šeg je v tej zve-

¹² Ivan Prijatelj, Duševni profili slovenskih preporoditeljev, *Izbrani eseji in razprave*, I, Ljubljana 1952, 172.

¹³ Ivan Grafenauer, Ob stopetdesetletnici rojstva Urbana Jarnika, *Literarnozgodovinski spisi*, Ljubljana 1980, 573–581.

¹⁴ Urban Jarnik, *Zber lepih ukov za slovensko mladino*, Celovec 1814, Podnaslov: Iz nemškiga ino Latinskiga prestavljenih, iz staro-slovenskiga ino Pemskiga prerovnanih, nikoterih pa novo zloženih, od U. J. 40, 102–106.

¹⁵ Urban Jarnik, 100 Pemskih Pripovedi / na Slovensko prerovnanih, *Zber lepih ukov za slovensko mladino*, 102–106.

¹⁶ M. Stanonik, Slovstvena folklor v zavesti slovenskega razsvetljenstva, 123.

¹⁷ Urban Jarnik, *Spoznanje*, n. d., 40.

¹⁸ Urban Jarnik, Donec eris felix, E. Prunč, *Urban Jarnik, Textologische Grundlagen und lexikologische Untersuchungen seiner Sprache*, Band I, 65.

¹⁹ Urban Jarnik, Ostrivica nepremagana, n. d., 46, vrstica 215.

²⁰ Urban Jarnik, *Pustna, Alfonz Gspan, Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja, II. knjiga, Pregledal in dopolnil Anton Slodnjak*, Ljubljana 1979, 28–30.

zi pomembna njegova omemba Pehtra babe: »Perhtra baba hodi zdaj, / kjer otrok se najde kaj, / bučne vampič z vilami / tih, k so zlo nasiteni.«²¹ Od poletnih šeg je najbolj častljivo dogajanje ob kresu in Jarnik se v pesmi *Kres*²² ustavi ob njem z epsko širino, tako da najde v njej prostor rajanje mladega rodu okrog tako rekoč svetega ognja: »Zdaj mladenči no deklíce / mično kakor golobice / v krogli rejši rajajo;« toda avtor pripominja, da v njegovem času ta šega že upada: »Stari kres, nekdam očóvom / našim svet, al nam sinovom / skoro iz spomina vzet;«²³

Ne le poetološko, predvsem za ustrezne strokovnjake je dragocen njegov opis starodavne šege

– metanje »kolc«, kakor pravi Jarnik: »Slišim preveselo petje, / vriskanje, mladenčov vretje, / strelji gojzde prebrčó; / kolce jemljejo goreče / 'z ognja, na obilnost sreče / ljubic viš' jih gonijo.«²⁴ Premisleka vredna je tudi njegova povezava »škópnjakov« in »žalik-žen«, ki »kresu hvalo spevajo.«²⁵ Slovstvena folklorja je motivno praviloma umetnost mraka, noči. Takrat se dogajajo čudne reči: tudi ples mrtvih ali »Mrtoovski raj«, kakor je Urban Jarnik naslovil eno od svojih pesmi v treh štirivrstičnih kiticah: »Luna svieti se, / Potok prší, / Strah na pašo gre, / smrt se zbudí. // Mrtvi rajajo, / Grobe pušto, / V krog se sučejo / Vkup se držó. // ---- / Če pa zarja svoj / Kaže škarlat, / Tak' te smrtni roj / V grobe gre spat.«²⁶ Zagrobno motiviko je ljubila predvsem angleška romantika, vendar ni mogoče ugotoviti, ali gre pri Jarniku za neposreden stik z njo, ali je preprosto ozračje njegovega časa vplivalo na nastanek navedene pesmi. V slovenski slovstveni folklori obstajajo različice o nočnem prebujanju mrtvih in njihove maše ali procesije, zaenkrat pa ne poznam pripovedi o plesu mrtvih.²⁷ To je nemara Jarnikova osebna predelava omenjenega motiva. Vsekakor se navezuje na folklorno tradicijo misel, da se »mrtovski raj« konča z nastopom jutranje zarje.

Slovenska slovstvena folkloristika in z njo povezana mitologija dobro poznata Torko, kot bajčno bitje ženskega spola. Ni pa bil doslej znan noben primer bitja s tem imenom v moškem spolu. Zato je izredno pomembna taka Jarnikova navedba v dveh njegovih pesmih. Snovno se navezujeta na vojno.²⁸ Prvi primer: »Zlati mir nas spet objiše, / Je od Boga nam poslan, / Burja žovta več ne piše, / Lohko diha vsaki stan. / Se ne sliši več šumenje / Žovtnega orožja k nam; / Vtihnili je že grumenje / Torka na pokojni znam.«²⁹ Tu gre za prestop iz vrstice v vrstico, zato je manj očitna povezava Torka z grmenjem. Iz enega samega primera bi bilo zato težko sklepati, ali je povezava med njima zanesljiva. Zato je zelo dobrodošel še drugi tak primer, ki je tudi jezikovno in pomensko bolj jasen: »Tòrk ne truska več z grómenjam, / Našo pólje zelení, // Burja

²¹ U. Jarnik, *Pustna*, n. d., 30: 25. kitica.

²² U. Jarnik, *Kres*, n. d., 31.

²³ U. Jarnik, *Kres*, n. d., 33: 45, 46. kitica.

²⁴ Prim. Milko Matičetov, *Le rotelle infuocate nelle Alpi Orientali, Ce Fastu?* Videm 1953, 3–19.

²⁵ U. Jarnik, *Kres*, n. d., 33: 45. kitica.

²⁶ E. Prunč, *Urban Jarnik, Textologische Grundlagen und lexikologische Untersuchungen seiner Sprache*, Band I, 54.

²⁷ Tudi zelo znan znamenit tako imenovani Mrtvaški ples na freskah v Hrastovlju je v resnici procesija. Prim. Marijan Zadnikar, *Hrastovlje*, Ljubljana 1988.

²⁸ Gre za odziv na vdor Napoleona na Avstro-Ogrsko, prvič leta 1809 in drugič leta 1813.

²⁹ E. Prunč, *Urban Jarnik, Textologische Grundlagen und lexikologische Untersuchungen seiner Sprache*, Band I, 61.

henja z prešumènjam, / Sončna luč nam zableši.«³⁰ Erich Prunč, najtemeljitejši poznavalec Jarnikovega življenja in dela pojasnjuje v opombi, da Jarnik pojasnjuje besedo Tork s »Slovenskim Marsom«.³¹ Folklorno snov vsebuje tudi pesem *Boj z drakonam*, ki je sicer prevod pesmi *Der Kampf mit dem Lindwurm im Sonnenfelde* nemškega pesnika J. G. Fellingerja.³² Očitno gre za varianto razlage, od kod in kdaj je simbol glavnega mesta Koroške (celovski) zmaj.

3. FOLKLORNE PRIPOVEDI

Jarnik je leta 1814 nemško pisal Jerneju Kopitarju: »Pogosto se mi zdi, da lažje izdelujem metrične prevode kakor pa prozaične.«³³ Tedaj ni bilo tako nenavadno, kot se nam danes zdi škoda, da so nekateri avtorji slovensko snov oblikovali v nemškem jeziku. Da gre za globlje vprašanje, priča dejstvo, da sta J. Kopitar o rebru ajdovske dekllice³⁴ in Urban Jarnik o žalik ženah³⁵ priobčila raje v nemščini, kar tudi potrjuje zahtevnost proznega oblikovanja.³⁶

V napovedujočem se obdobju romantike sta študij jezika in slovstvene folklore opravljala predvsem nalogo publicistično in znanstveno zagotavljati narodno zavest. Možnost za objavlanje razprav je slovensko in nemško govorečim piscem dajal časopis *Carinthia*, ki je začela izhajati leta 1811. Njen cilj je bil pospeševati nemški in slovenski in jezik in kulturo v obeh jezikih. V *Carinthiji* je zavzemalo pomembno mesto folklorno pripovedništvo, kar potrjuje dejstvo, da je bilo od leta 1812 naprej objavljenih v njej okrog 500 povedk³⁷ in 190 člankov in prispevkov o njih. Raziskovali in objavljali pa so tudi druge žanre slovstvene folklore.³⁸ Odnos do slovstvene folklore v *Carinthiji* na začetku njenega izhajanja lahko razberemo iz pripomb pri objavljenem gradivu. V njih se stari racionalistični nazori mešajo z novimi, romantičnimi. Ob povedki o tork(lj)i, ki je bila objavljena leta 1813, je pripomnjeno: »Vendar je to praznoverje (Med ljudstvom se je zaradi te povedke ohranila navada, da predice ob torkovih in četrtkovih večerih niso predle.³⁹), ohranjeno le med ženskami in tudi te pripovedujejo te pravljice le ob večerih,

³⁰ Na Slovence, E. Prunč, *Urban Jarnik, Textologische Grundlagen und lexikologische Untersuchungen seiner Sprache*, Band I, 76.

³¹ Medtem ko je za prvi primer razlaga »Torka« znana, ta obstaja za drugo omembo: Prim. E. Prunč, *Urban Jarnik, Textologische Grundlagen und lexikologische Untersuchungen seiner Sprache*, Band I, 250.

³² Prim. E. Prunč, *Urban Jarnik, Textologische Grundlagen und lexikologische Untersuchungen seiner Sprache*, Band I, 302.

³³ Štefan Barbarič, Slovenska razsvetljenska književnost v luči vrstne poetike, *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Ljubljana 1979, 666.

³⁴ Fran Miklošič (ur.), *Ripe zu Oberburg in Steiermark, Barth. Kopitars Kleinereschriften*, Dunaj 1857, 151.

³⁵ J. Die slovenischen Sibyllen, *Carinthia* 21, 22. maj 1813, 3–4.

³⁶ Štefan Barbarič, Slovenska razsvetljenska književnost v luči vrstne poetike, *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Ljubljana 1979, 666.

³⁷ Le-te so zavzemale prvo mesto v folklornem pripovedništvu.

³⁸ Prim. Oskar Moser, *Die deutsche Volksdichtung in Kärnten, Kärntner Volksliedwerk* (Hg): *Mageregger Gespräche zur Volkskultur in Kärnten. Volksdichtung in Kärnten. Klagenfurt 1992*, 19. M. Piko, *Ljudsko pripovedništvo koroških Slovencev / Erzählgut der kärntner Slowenen*, 78.

³⁹ Prim. Eine kärntnerische Volkssage, *Carinthia* 1813, št. 31/II.

za kratek čas. Ohranile so se te navade, ki so v bistvu neškodljive, zaradi ljubezni preproste ljudstva do starega in starodavnega.«⁴⁰ Slovenski zbiralci so folklorne pripovedi od druge polovice 19. stoletja naprej objavljali predvsem v slovenskih časopisih, čeprav je po prvih spopadih (do njih je prišlo, ko je Jarnik objavil svoj članek o germanizaciji na Koroškem,⁴¹ v katerem je navajal socialne in zgodovinske vzroke asimilacijskega procesa na Koroškem,⁴²) med slovensko in nemško govorečimi avtorji, proti koncu tridesetih let 19. stoletja, Carinthija kljub temu tudi v drugi polovici 19. stoletja ostala skupni časopis slovensko in nemško govorečih avtorjev.

Po ugotovitvah literarne zgodovine je za recepcijo Herderja pri Slovencih značilno troje: 1. recepcijski spekter herderian je bil veliko širši, kot smo na splošno o tem obveščeni; 2. samo po sebi je jasno, da je bilo sprejemanje parcialno; 3. ni lahko določiti, kaj je posredno ali neposredno prevzeto iz Herderja, posebno v primerih, ko nimamo dokumentov.⁴³

Leta 1812 je Jarnik v celovški Carinthiji oskrbel nekoliko prirejeno objavo Herderjevih odlomkov o Slovanih,⁴⁴ v katerih so podane Herderjeve ideje o pomembnosti slovstvene folklorne (pesmi in povedk) za osvetlitev narodne zgodovine. Ponatisi Herderjevega poglavja o Slovanih so bili idejnega pomena za slovensko narodnostno gibanje.⁴⁵ Iskanje slavne slovanske preteklosti tudi v slovstveni folklori je postalo ideal nove narodne zavesti, zato se je Jarnik posvetil predvsem slovenskim povedkam. Tako ugotavlja: »Na Koroškem prebivata dva naroda (Nationen), vendar so pri vsakem narodu ohranjene svojstvene (eigenthümliche) povedke. Nekatere so zaradi dolgega sožitja in zaradi medsebojnih stikov postale last obeh narodov, tako da ni mogoče reči, v katerem narodu so se prvotno pojavile. Nekatere pa imajo toliko posebnosti, da brez pridržkov lahko rečemo: 'Te so slovenske. Te so nemške'.«⁴⁶

V pripombah Jarnik razlaga aktualnost Herderjevih izjav za Koroške Slovence. Predvsem obžaluje, da se »Nemci še vedno pregrešujejo nad Slovenci, četudi ne z mečem, pač pa s peresom in jezikom.«⁴⁷ Vendar je potrdil, da Avstrija želi poravnati zloči-

⁴⁰ M. Piko, *Ljudsko pripovedništvo koroških Slovencev / Erzählgut der kärntner Slowenen*, 77–78.

⁴¹ Andeutungen über Kärntens Germanisirung, *Carinthia*, št. 14; 18; 19; 20; 22; 23; 24; 25; 26. M. Piko, *Ljudsko pripovedništvo koroških Slovencev / Erzählgut der kärntner Slowenen*, 78.

⁴² Erich Prunč, Von der Aufklärung zur Moderne, *Das slowenische Wort in Kärnten / Slovenska beseda na Koroškem*, Wien 1985, 106–107. Martina Piko, n. d. 78.

⁴³ Štefan Barbarič, Herder in začetki slovenske romantike, *Slavistična revija* 16, 1968, 233–234, 237.

⁴⁴ Slavische Völker, Geschildert von Herder, *Carinthia*, Klagenfurt / Celovec 1812, št. 23.

⁴⁵ Jarnigg, Urban, Die slowenischen Sybillen, *Carinthia* 21/III, Klagenfurt 1813. M. Piko, *Ljudsko pripovedništvo koroških Slovencev / Erzählgut der kärntner Slowenen*, 75.

⁴⁶ M. Piko, n. d., 76.

⁴⁷ M. Piko, n. d., 74.

ne, saj se je nadvojvoda Janez⁴⁸ trudil za zbiranje »narodopisnega blaga«,⁴⁹ ki se danes jemlje kot etnološko in folkloristično) s čisto uradne strani, a z zasebno motivacijo.⁵⁰ Leta 1810 in 1811 so na Štajerskem razposlali na okraje in okrožne urade vprašalnice za statistični opis dežele, v katerih so upoštevali tudi duhovno kulturo. Jarnik je, v pripombi k Herderjevemu k pozivu za zbiranje slovstvene folklore pri slovanskih narodih, opozoril na to dejanje in dodal prošnjo, da bi slovenski duhovniki na podeželju prispevali k opisu Štajerske in tako pripomogli k resničnejši podobi dežele.⁵¹

Jarnik je že leta 1811 pisal o koroških »žalik ženah« svojemu prijatelju, romantično nastrojenemu J. N. Primicu.⁵² Kaj ga je neposredno spodbudilo k predstavitvi slovenskih sibil, kakor jih imenuje v svojem prispevku, ki ga je objavil, prav tako v Carinthiji, leta 1813?⁵³ Martina Piko Rustia sklepa, da predvsem dejstvo, da jih je prišteval k slovenski mitološki dediščini: »Med 'slovenske' povedke je Jarnik uvrščal pripovedi o žalik ženah. Svoje domneve je skušal dokazati z ljudsko etimologijo besed, zato je besedo 'shali' (žalik) izpeljeval iz korenške besede 'shal' v pomenu bol, žalost. Dokaz za svoje domneve pa je Jarnik iskal tudi v skupnih motivih folklornega pripovedništva z drugimi slovenskimi pokrajinami. V članku je izrazil željo, da bi zvedel, ali so se povedke o žalik ženah ohranile tudi na Kranjskem in Spodnjem Štajerskem. Domneval je, da so se ohranile v nekaterih krajih Kranjske, čeprav jih Linhart v Poskusu zgodovine Kranjske in drugih dežel južnih Slovanov v Avstriji⁵⁴ ni omenil.

Dvoje, kar je pozneje obvladovalo precejšen del razpravljanja o mitološki problematiki, je značilno že za ta Jarnikov članek: 1. iskanje zvez z antično mitologijo (prim. sintagmo slovenske sibile!); 2. prizadevanje za razlago imena, ki pa je prepogosto ostalo le pri t. i. ljudski etimologiji.⁵⁵

4. TERMINOLOGIJA

Najprej presenečata dve štirivrstičnici z naslovom *Koledge*, ki vzbujata vtis, da gre za besedili, ki jih ima Niko Kuret za kolednice.⁵⁶ Vendar vsebina pesmi spominja na na-

⁴⁸ Nadvojvoda Janez je po polomu v vojaški karieri in nekaterih drugih neuspehih prišel s svojim bratom cesarjem Francem I. v zamero in se ni smel več vtikati v državne zadeve. L. 1811 je v Gradcu ustanovil Notranjeavstrijski narodni muzej; vrsta drugih (npr. »Joanneum«) pobud v splošno korist so ga naredila za legendarno osebnost. Iz želje, da bi spoznal prebivalce svoje dežele in jim pomagal, je dal istega leta razposlati neke vrste vprašalnico tedanjim upravnim enotam. Med osnutki vprašanj so tudi taka, ki zadevamo predmet slovstvene folklore: »praznoverje«, »ljudski jezik«, »ljudske pripovedi«, in »ustna izročila iz starih časov, nanašajoča se na zgodovino ljudstva in njegovih vladarjev«. Prim. Niko Kuret, *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848*, Ljubljana 1985, 10, 20, 21.

⁴⁹ M. Piko, *Ljudsko pripovedništvo koroških Slovencev / Erzählgut der kärntner Slowenen*, 74.

⁵⁰ M. Piko, n. d., 74.

⁵¹ Jarnigg, Urban (Hrsg): *Slavische Völker. Geschildert von Herder, Carinthia*, 1812 št. 23.

⁵² F. Kidrič, *Korespondenca J. N. Primica*, 1934, 55.

⁵³ J., *Die slovenischen Sibyllen, Carinthia*, 1813 št. 21.

⁵⁴ Izvirni naslov: *Versuch einer Gescichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs*, Ljubljana 1788.

⁵⁵ Marija Stanonik, *Vprašanje romantične mitološke teorije pri Slovencih. Obdobje romantike v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (Obdobja 1), Ur. Boris Paternu, Ljubljana, 1981, 335–353.

⁵⁶ Prim. Niko Kuret, *Slovenska koledniška dramatika*, Ljubljana 1986.

pitnico. Zato je dobrodošla Jarnikova razlaga naslova l. 1811 J. N. Primicu: napitnico je ustvaril on sam in v Ziljski dolini pomeni 'koleda' pevski zbor, 'koledovati' pa peti v zboru.⁵⁷

J. N. Primicu marnja ('marnja od kože') ne pomeni nekaj zgodljivega, ampak kar se le pripoveduje. Vendar pa je ta 'marnja' sprejeta med basnje, saj ima na koncu še izrèčen klic: »*Otroci dobro zastopite / Te nauk k' sercu si vzemite: / Dostkrat 'z enga samga dneva / pride rada dolga réva.*«⁵⁸ Nasprotno pa je vredno obsodbe, kar Pohlin imenuje 'zupervira', medtem ko Jarnik govori o 'prazni veri': »*en boln vol jim je več skerbi naredil, kakor eno sovrašstvo, katero so več tednov ali mescov v sercu nosili, ena krava, katera je, kakor so praznovorni mislili, urak imela, je jih več skerbela, kakor nevošljivost ino nevid (uid), ker je njih serce napolnil. Škofi ... so tako škodljivo prazno vero svojih ovčic z žalostjo zavzeli.*«⁵⁹ Medtem ko je Marko Pohlin vzvišen nad »naumnimi ludmi«, je Urban Jarnik etično občutljiv.

Več folklornih motivov, in to ubesedenih že v slovenskem jeziku, je najti pri J. N. Primicu. V njegovi rokopisni zapuščini je na treh listih ohranjenih deset smešnic, od katerih imajo nekatere svoj naslov, šest pa jih ima skupnega: *Smešne historice*. Morda so bile predvidene za njegova Nemško-Slovenska branja, a jih je zaradi nekaterih frivolnosti raje izpustil iz njih. Bolj oprijemljiva je v tem pogledu motivika, ki jo upošteva v »zbirki lepih naukov za mladino« Urban Jarnik.⁶⁰ Že v podnaslovih pojasnjuje, kjer gre za nemške in latinske prevode, staroslovanske in češke priredbe, nekaj pa jih je, kot pojasni že na začetku, je na novo sestavljenih. Morda je med to zadnje šteti zgolj zapise domače folklorne tradicije. Mednjo je šteti basen o starcu in mlademu sinu, ki ženeta osla naprodaj, a v želji, da bi ustregla mimoidočim, doživita vrsto nevšečnosti in končno porineta osla v vodo. »*Is tega je pripoved: Sirotej je osla zgubil. Ta basen nas vuči, da ni mogoče vsem vstreči; stori, kar te modrost vuči.*«⁶¹ Mednje sodita tudi pripoved, kako sta se skušala sonce in veter in o sodniku, ki razsodi med sosedoma, ki imata skupaj njivi, a enemu raste bolje kot drugemu (ta se je na njej premalo potil!).⁶²

Jarnik folklornih pripovedi ni objavljaj, pošiljal jih je Šafariku, Vrazu in drugim. Zanimanje za slovstveno folkloro pa je zbudil svojemu učencu Matiji Majarju Ziljskemu (1809–1892). Ta je pod vplivom Urbana Jarnika in Stanka Vraza začel zbirati slovstveno folkloro (pesmi in pripovedi) in razpravljati o njenem pomenu in načinu zapisovanja ter opozarjal na njene vrednote. Majarjevo razpravljanje o »narodnih pesmih« kaže njegov »pristno romantičen pristop« do slovstvene folklore nasploh.⁶³ V raziskovanju folklornega pripovedništva je Majar nadaljeval Jarnikovo razpravljanje o žalik ženah, ki so ga privlačile predvsem pod vplivom mitološke teorije.⁶⁴

⁵⁷ E. Prunč, *Urban Jarnik, Textologische Grundlagen und lexikologische Untersuchungen seiner Sprache*, Band I, 258.

⁵⁸ Janez N. Primic, *Nemško-Slovenske branja, ... Nemški Gradec*, 1813, 36.

⁵⁹ U. Jarnik, *Zber lepih ukov za slovensko mladino*, 9, 10.

⁶⁰ U. Jarnik, *Zber lepih ukov za slovensko mladino*, 102–106.

⁶¹ U. Jarnik, *Zber lepih ukov za slovensko mladino*, 40.

⁶² U. Jarnik, *Zber lepih ukov za slovensko mladino*, 67.

⁶³ M. Piko, *Ljudsko pripovedništvo koroških Slovencev / Erzählgut der kärntner Slowenen*, 79.

⁶⁴ Martina Piko, *Ljudsko pripovedništvo koroških Slovencev / Erzählgut der kärntner Slowenen*, 79.

SKLEP

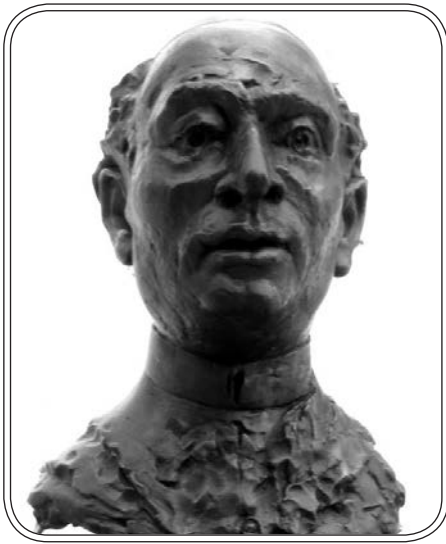
Medtem ko so Jarnikovi ponatisi Herderjevih odstavkov o Slovanih – ob ustanovitvi slovenske stolice v Gradcu – v celovški Cariniji⁶⁵ idejnega pomena za slovensko narodnostno gibanje, so pobude za zbiranje slovstvene folklore strokovno pomembne. Še posebno Jarnikov članek o žalik-ženah, saj ne ostaja le pri evidentiranju gradiva, ampak skuša pojav razložiti. Zato je v tej zvezi upravičena ocena, da se je s takšnimi sestavki »porajala slovenska znanstvena folkloristika«. ⁶⁶ Pri oblikovanju pesmi se U. Jarnik pogosto opira na »že gotov folklorni vzorec«. ⁶⁷ Pri Jarniku je veliko etnološke motivike, ki nam nenavadno živo ponavzočuje način življenja pred dvesto leti.

⁶⁵ Slavische Völker /Geschildert von Herder, *Carinthia*, 1812, št. 23. Prim. Janez Scheinigg, Urban Jarnik, *Kres*, 1882, 149.

⁶⁶ Jože Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva* II, Maribor 1969, 100. Božidar Jezernik, O metodi in predsodkih v delu Alberta Fortisa, *Traditiones* 17, Ljubljana 1988, 71–72.

⁶⁷ Erich Prunč, Urban Jarnik – 200 let rojstva, *Celovški zvon* 2, št. 5, Celovec 1984, 10.

PETER DAJNKO (1787–1873)

in njegove zasluge
za slovstveno folkloro
in etnologijo

UVOD

Pri slavistično kultiviranem in hkrati etnološko nastrojenemu raziskovalcu slovstvene folklorne Petru Dajnku najprej zbudi pozornost zadevna terminologija. Ponuja se vprašanje o natančni raziskavi njegovega umevanja razmerja med Koroško-Kärnten, Kranjsko-Krain in Slovensko-Slawenland¹ ter izpeljankami slovenšina, slovenski.² Pozna pojem Kranjske, vendar se z njim ne obremenjuje. Vsaj po pisanju sodeč ne. Iz ene svoje knjige v drugo je tiskal (skoraj) dobesedno enaka navodila za rabo črkopisa, ki si ga je prizadeval uveljaviti. Uporabnika je nagovarjal: »*dragi Slovenec.*«³ »*Da vsaki jezik ima svoje lastne glase, so tudi vsakemi, či ga kdo kratko ino prav pisati če, ino želi, zdi da bi ga drugi dobro razumeli, lastne pismence (knjižne čerke) potrebne. Ravno za tega volo, dragi Slovénec! najdeš tudi ti v nazočnih knjigah namesto starih pismene neke novozebrane krašeše ino praveše znamle, z' kerimi se drugega nikaj ne iše, kak lepoto tvojega jako imenitniga jezika še bole povišati.*«⁴ Tudi pridevnik »slovenski« rabi: »*Vnogotero starešo pisanje nekih slovenskih čerk.*«⁵ Je Slovenec zanj sopomenka za Štajerca ali obsega pojem celotnega slovenskega naroda v današnjem pomenu besede. Je

¹ Peter. Dajnko, *Lehrbuch der Windischen Sprache*, Grätz, 1824, 139.

² P. Dajnko, *Lehrbuch der Windischen Sprache*, 63.

³ Prim. P. Dajnko, *Knjižica pobožnosti za mlade ino dorašene kristjane*, V Radgoni 1824, 5; *Veliki katehizem to je kniga keršansko-katolškega navuka vu pitanjah ino odgovorih*. V Radgoni 1826, III.

⁴ P. Dajnko, *Posvetne pesmi med slovenskim narodom na Štajarskem*, Radgona 1827, III.

⁵ P. Dajnko, *Opravilo svete meše /spovedne ino druge prilične molitve za katolške kristjane*. Drugo nasvetlodanje, Radgona 1829, 3; *Sveti križni pot/ali bridko terplenje ino smert našega Gospoda Jezu Krista, na serčno premišlovanje ino pobožnost za katolške kristjane*. V Radgoni 1829, 3.

to celo širši pojem v smislu Slovan. Loči *narod/Nation*⁶ in *ludstvo, lystvo, das Volk*.⁷ V nasprotju s samostalnikom ima pridevnik ljudski čisto drugačen pomen, kakor ga ima danes. Primer: »*Ne sliši se, lydsko pismo brati*« [= ne spodobi se tuje pismo brati.⁸ Pri spovednih molitvah je oblikoval vprašanje za spraševanje vesti: Si ne lastnih ali tudi luckih⁹ grehov krivec?¹⁰ »*Kokoš na luckih¹¹ jajcah*« je naslov ene od zgodb iz ust kmeta Izidorja:¹² »Lucki ludje« so zeleva [= ?] po deželi nosili.¹³ Ljudsko – zapisano kot »*ludsko*« ali »*lucko*« pomeni Dajnku nekaj, kar ni naše, ampak občna, splošna last ali tuje.

I. TERMINOLOŠKA VPRAŠANJA

V uvodu svoje nemško pisane Slovnice Dajnko piše, da ji na koncu dodaja *Gespräche, Fabeln, Anekdoten, Rätzel* und auch *slovenische Sprichwörter*.¹⁴ To so pravzaprav imena folklornih žanrov, ki jim v učni snovi doda še priliko – *Gelegenheit*¹⁵ in *povest – Erzählung*.¹⁶ Prilika mu pomeni isto kot *pripodobni navuki*, kakor dokazuje njegovo pojasnilo v svojem poučnem delu Kmet Izidor: »*Kar se je kmetu Izidorju v Svetem pismu, posebno v Novi zavezi posebno lepo zdelo, so bile lepe pripodobe, kere je Jezus vučil: od kmetovanja, od sejanja, od žetve, od tersa, od drevja, od vtičov, od ovc... Pomalem se je navučil tudi sam take pripodobe delati ino iz vsake reči hasnovitno podvučenje za se ino za svoje ludi vzeti.*«¹⁷ »*Ja mám resen malo časa, je enkrat rekel, moje otroke vučiti, ino moji družini hasnovtne navuke davati; moje delo me ne dovóli, da bi si, kak šolni učitel k' mizi sél in mojim otrokom ino družini naprej bral, ino je na dobro opominjal. To zmorem zmetno le o svetkih ino večerah vučiti, ino te pa sem ja s' svojimi ludmi red od dnevnega dela truden ino zaspan, ino tudi njih vsih v' kup ne spravim. Ja si čem zato med delom prilike za vuk iskati, ino mesto nehasnovitne-*

⁶ P. Dajnko, *Lehrbuch der Windischen Sprache*, 91.

⁷ P. Dajnko, *Lehrbuch der Windischen Sprache*, 14.

⁸ P. Dajnko, *Lehrbuch der Windischen Sprache*, 302.

⁹ »luckih« = ljudskih, tujih.

¹⁰ P. Dajnko, *Božja služba keršanske mladosti po jutrah, večerah pri sveti meši*, V Radgoni 1830, 44.

¹¹ = ljudskih, tujih.

¹² Peter Dajnko, *Kmet Izidor s svojimi otroki ino lydmi, al pripodobni navuki dobrih staršov za svoje otroke ino podložne*, Radgona 1824, 56. »Tota kvokla, ravno kak da bi njene lastne jajca bile, tak rada ino skerbna ostane, sedeti, ino leže, ino le pa so jajca od drugih kokoši. Tak smo mi – ludje – ne. Mi lubimo ino za drago mamó preveno le to, kaj je naso, se obernemo vseli naj beržej le k' priatelom ino rodbinskim ino zaveržemo dostakrat tiste, kerí so ne naše vere ino naše cirkve. Vučmo pa se poterplenje meti z vsimi ino tudi dobročiniti vsemi, brez vsega razložka, naj si so naši priateli ali nepriateli. Glejmo le na delo, ne na svetlost, le na serce, ne na lice. Besede so brez haska pred Gospodom, kerí nase serca ino obisti skušava.«

¹³ P. Dajnko, *Kmet Izidor...*, 80.

¹⁴ P. Dajnko, *Lehrbuch der Windischen Sprache*, VII.

¹⁵ P. Dajnko, *Lehrbuch der Windischen Sprache*, 101.

¹⁶ P. Dajnko, *Lehrbuch der Windischen Sprache*, 107.

¹⁷ P. Dajnko, *Kmet Izidor*, VI, VII.

ga¹⁸ večkrat škodlivega guča zdraveče pogovore z' mojimi otroki ino družino imeti...«¹⁹ Dajnkova pedagoška nastrojenost se je lepo ujela s težnjami še dokaj miselno razsvetljensko utrjenega obdobja. Še na videz nedolžno otroško igro izrabi za »prisposodobni navuk«: »Izidor je vidil otroke slepo miš loviti, Ino jim reče: Glejte tota igra je na sveti najznaneša, povsodik je navadna, ino vsi, stari ino mladi se znajdejo polek.«²⁰ Tako imamo dokumentirano prisposodbo vsaj od Dajnka sem, le da je pri njem opredeljena kot žanrski pojem, medtem ko danes praviloma deluje kot vrsta stilema.

Zdi se, da Danjku prilika pomeni le nekaj zunanjega, priložnost in ne način ubeseditve, literarno vrsto. Tega ne potrjuje le sobesedilo pravkaršnjega navedka, ampak tudi naslednji. V družbi, ki se je pogovarjala o prehitrem srčnem utripu – »prevenega serčnega terkanja ino njegovega močnega gibanja, je Izidor pri toti priliki pridočo zgodbo naprej našal.«²¹ Ni zanemariti, da je zgodba tu žanrsko nevtralna. Tudi danes nikakor ni žanrska kategorija.

II. SLOVSTVENA FOLKLORA

1. FOLKLORNI OBRAZCI

a) Pregovori

Kolikšen pomen je P. Danjko pripisoval pregovorom, dokazuje njegova odločitev, da je na čelo svoje slovnice *Lehrbuch der Windischen Sprache* postavil pregovor ali kakor pravi sam *Prislovo*:²² »Keliko jezikov znaš, teliko lýdi valaš.«²³ Tudi prva misel v njej je pregovorna: »Pred Bogom se nič ne zataji.«²⁴ Danes je slišati tudi profano varianto te izkušnje: Nič ni skrito, kar bi ne bilo očito.²⁵ Njegov kmet Izidor utemeljuje pregovor v življenjski izkušnji: »Jeli ne znate prislova: Drevo ne pádne na pervo vsékanje? Vi vseli čete vse le k' časi dodelano meti. K' vsem treba truda ino časa. Človek ne postane na enkrat podvučen, ne na enkrat razumen ino pameten, ne na enkrat krepsten. Po malem se vučemo brati ino pisati, ino ne sme se naglo opešati in popustiti, či kaj od začetka težko ino po malem gre. Skoz stalen trud ino veselje se zadnič vse opravi, ravn tak, kak de toto drevo padnulo; či bom ga od zadaj se neki čas dugo spodsekaval.«²⁶ Če Dajnkovo sporočilo: »Vse je ne za človeka, ino kaj je ne za njega, to on naj iz misli pusti,«²⁷ še ni bilo folklorno, pa je dandanes v že dokaj opiljen obliki: »Kar ni za delati

¹⁸ Prim. Dajnko, *Posvetne pesmi*, 168–169: »Totemi jeléni vse/ Tisti so spodóbiti,/ Keri le na lepoto,/ Ne na hasek gledajo.«

»Pridobivanje haska in veselja je bistvo razsvetljenstva.« – Izjava je zapisana na podlagi poslušanja predavanj ali diskusije na Dajnkovem simpoziju, Črešnjevci, 29. 11. 1997.

¹⁹ P. Dajnko, *Kmet Izidor*, VII–VIII.

²⁰ P. Dajnko, *Kmet Izidor*, 129.

²¹ P. Dajnko, *Kmet Izidor*, 120.

²² Pri razdelku o predponi pri-, daje za zgled prislovo – das Sprichwort. P. Danjko, *Lehrbuch der Windischen Sprache* 76.

²³ P. Dajnko, *Lehrbuch der Windischen Sprache*, II.

²⁴ P. Dajnko, *Lehrbuch der Windischen Sprache*, 1.

²⁵ Avtopsija.

²⁶ P. Dajnko, *Kmet Izidor*, 37.

²⁷ P. Dajnko, *Kmet Izidor* 40.

ni za govoriti.²⁸ Dajanko je svoje zgodbe rad podkrepil z ustreznim pregovorom, vendar ne zmeraj enako prepričljivo. Tedaj je pregovor naraven povzetek dogajanja: »'Tak,' je kmet govoril dale, 'se spozna vtič iz perja, ino ludje iz svojih besed.'²⁹ Drugič pa je od zunaj prilepljen nanjo: »Opomeni se na prislovo: Nič nas naj ne žalosti, / Bog nad nami še živi!« – žena opominja moža.³⁰

V samo izhodišče slovstvene folklorne spadajo frazemi, ki so sicer še vključeni v jezikovne slovarje, hkrati pa že najmanjši in morda tudi najbolj trdoživi dokazi umečnosti govorjenega jezika, kar je slovstvena folklor. Tak primer je pri Dajniku »gromska strela«.³¹ Primera o cerkvenem zvoniku ki je kot božji prst, ki kaže v nebo,³² je bila znana že v Dajnkovem času. »Resnično. To je prevzetna lepota ino pregnanost med vsimi turnastimi zidiniami... Izidor: oni so nam skoz turne pri vsaki cirkvi, liki z zvišanim perstom na nebo pokazali ino nas opomenuli, da vuk, ker se v cirkvah predga, pot k' nebi, oni so nas podvučiti hteli, da na zemli ne mamo nikakega ostališa, temoč da bi si v' nebi ostališe iskati mogli.«³³ Med pregovore v svoji Slovnici je Dajanko uvrstil tudi povedi, ki navzven zaradi svoje formulativnosti res delujejo kot pregovori, toda okamele stavčne strukture so po funkciji bolj primere: »Zlate grade si v' sunce zidati; Za delo biti, kak mačka okoli vrele kaše. Prazne slame ne mlati; Dobro jemi gre na roke; Toliko misli ma, keliko zavec germov; Maš seršene v glavi [Danes: Imaš sršene v riti]? Njegov jezik je špičasti [Danes: ima oster jezik]; Z oljom ogen gasiti; Ja zdaj ne bi hotel v tvoji koži biti; Veseli zvonec, / Je srečen konec.³⁴

Hkrati s poučnim Kmetom Izidorjem je Dajanko izdal tudi svojo nemško pisano Slovnico, kateri je dodal *Zbirko Slovenskih prislov*,³⁵ sedemdeset pregovorov. Ti so, razen zadnjega: *Veseli zvonec, / Je srečen konec*,³⁶ zagotovo folklorne narave.

– Od njih je danes polovica še splošno znanih: »*Jaboko ne padne daleč od dreva; Kdo komi jamo kopa, sam v njo padne; Kdo ne séja, tudi ne véja; Vse, kar mačka rodi, rado miši lovi; Jezik mej za zobmi; Kam drevo slonk, tá padne; Kdo leti visoko, padne nisoko; Nova metla lepo zméta; Kdo dosta govori, dosta laže, ali dosta zna; Roka roko mije; Le mlado drevo se da vujgnuti; Kam koli kavka letk, černa živi; Kde nega mačaka, se miši gostujejo; Kodi sunce teče, se kruh peče; Človek kaže že v' mladosti, / Kaj on biti če v' starosti; Znaj, da mlado začne žgati, / Kaj kopriva če postáti; Kdo za smolo prejme, se osmoli; Kak boš si postlal, tak boš ležal; Globoke vode tiho tečejo; Tihe vode so nevarne; Vsaki zna, kde ga črevel žuli; Vse, kaj se sveti, je ne zlato.*«³⁷

– Drugi so nam še znani po smislu, ne pa po oblikovanju: »*V žgečo kašo smo sti stopili* [Danes: pihati vročo kašo]; *Kdo kola maže, lahko pela* [Še danes: kdor maže, /

²⁸ Avtopsija.

²⁹ P. Dajanko, *Kmet Izidor*, 52.

³⁰ P. Dajanko, *Kmet Izidor*, 115–116.

³¹ P. Dajanko, *Kmet Izidor*, 13: Silna nesreča ga naglo najde; – pad, krogla, gromska strela – ga na enkrat odvzeme.

³² Tako je pred leti na nekem romanju po Prekmurju še razlagal zvonik pri bogojanski cerkvi škofjeloški kapucin p. Stanko (priimka se ne spominjam), sicer doma iz Ilirske Bistrice.

³³ P. Dajanko Cirkveni turen, *Kmet Izidor*, 138.

³⁴ P. Dajanko, *Lehrbuch der Windischen Sprache*, 341–344.

³⁵ P. Dajanko, *Lehrbuch der Windischen Sprache*, 341–344.

³⁶ P. Dajanko, *Lehrbuch der Windischen Sprache*, 344.

³⁷ P. Dajanko, *Lehrbuch der Windischen Sprache*, 341–344.

= podkupuje]; *Moč železo lamle* [= sila kola lomil]; *Ne daj gosel svinji ino bobéna osli* [Sveto pismo: Ne mečite biserov svinjam; rustikalno: Se kaj prillega, kakor kravi sedlo]; *Lačen osel ino konj ne potégne* [Prazen žakelj ne stoji pokonci]; *Jz male iskre postane velik ogen* [Iz malega raste veliko]; *On nosi roke podpazdihi* [Ima dve levi roki = je len]; *Kaj te ne žge, tega ne gasú* [Ne praskaj se, kjer te ne srbi].

– Danes splošno neznan, Dajnkovim rojakom pa najbrž še sorazmerno znani so: *Kdo če jedre jesti, more oreh razlesknuti; Zrela gruška padne sama; Bi htel kdo vusta vsim ludem zašiti, / Bi mogel meti jako dosta niti; Kdo se duje, si nohte zúje; Pri sunci se je lahko segrévati; Dobro je, da svinja ne ma rogélov; Dva ognena kamna davata iskre; To je neki pri svojemi kruhi delal; Gožice je domo prirezal; Sklepani mlini lepo melejo; Nabrušeni noži ostro režejo; Kda naj bole sreča teče, / Ji oberni hitro pleče; Otróki ino norci govorijo resnico; Proti komu se mačka liže, tistega opraska; Bogátec več ma na smetiši, kak sirota v hiši; On nosi glavo na raglici; Rib ne vuči plavati; V' totemi hrami okna vidijo, stene čujejo; Po lepi cesti je lahko iti.*³⁸

Nekatere formulacije so nam po smislu danes že skoraj nerazumljive in bi rabili nekaj več študija, da bi dognali njihov pravi pomen: *On má debelo za vuhami; Prejmli se sam za nos; On nosi glavo na raglici; Mačko k'sali postaviti; Pri ciganih je voda zgoréla; Pamet jemi cvete; Ne bodi zmerznjen; Nesreča nikdar ne svetí.*³⁹

Seveda bi po Dajniku zbrane pregovore lahko razvrstili tudi glede na njihovo sporočilo ali življenjsko izkušnjo, ki jo upovedujejo, ali glede na kontekstualno zaledje, od koder črpajo besedišče za njeno ubeseditev.

b) Uganke

Uganka je vsaj v slovenski slovstveni folkloristiki, to se že lahko reče, najbolj zanemarjena. V nasprotju s pregovori smo pri Dajnkovih ugankah še bolj nemočni, pri iskanju odgovora na vprašanje, koliko je njegovih lastnih in koliko pobranih izmed ljudstva in morda kaj polikanih. Kaj od objavljenega je avtorskega in kaj folklornega, bo mogoče presoditi šele po obravnavi vseh dostopnih ugank iz ljudstva. Sedanje znanje in védenje o njih ne zadošča za kvalificirano obravnavo Dajnkovega deleža k temu najočitnejšemu gnomičnemu žanru. Poudariti je, da je do danes najbolj ploden slovenski ustvarjalec ugank, zato bi s tega vidika zaslužil posebno pozornost. Ivan Macun navaja, da jih je zbiral in ustvarjal še malo pred smrtjo in mu jih poslal, a da so se njemu zdele premalo dobre za objavo.⁴⁰

2. FOLKLORNE PESMI

Dajnko v predgovoru k *Posvetnim pesmim, med slovenskim narodom na Štajarskem* želi napraviti vtis, da gre za pesmi folklorne narave. To želi doseči z dvojim. Prvič, da oriše zbiranje takih pesmi drugod. Prepričati bi se bilo treba, ali sklicevanje na imenovane narode sloni na verodostojnih virih, ali je bolj pesniško pretiravanje,

³⁸ P. Dajnko, *Lehrbuch der Windischen Sprache*, 341–344.

³⁹ P. Dajnko, *Lehrbuch der Windischen Sprache*, 341–344.

⁴⁰ »Tudi imam omeniti, da je do kratka pred smrtjo (umrl je 22. febr. 1873 v Veliki Nedelji) še zmiraj zbiral in zlagal nove vganjke štajersko-slovenskega naroda, ter pisavcu nazočega spisa poslal; ali zdijo se tem premale vrednosti za tisek.« Ivan Macun, *Književna zgodovina Slovenskiga Štajerja*, Gradec 1883, 86.

ko omenja tovrstna prizadevanja v Rusiji, na Angleškem, Danskem, Švedskem.⁴¹ »Le esterajsko cesarstvo, kero teliko vuogoterih narodov vu sebi ima, še je ne imelo nikaj, ali blizo nikaj ne na zderžanje svojih karakteristiknih narodnih popevk storilo.« pravi Dajnko in nadaljuje: »Družba igranjskih⁴² prijatelov esterajskega cesarstva je tolega velikega blaga ne htela dati zgubiti. Na njeno prošnjo« so se na dunajskem dvoru odločili »pripomočno roko ponuditi, vse cesarsko-kralovske deželске guberne opomenuti s' poveljenjom, naj bi se spravljanje narodnih pesmi zred pevoglasni spočelo ino doblena zbirka v Beč na veliko družbo igranjskih priatolov poslala. Toto poveljenje je porodilo jako lepi Sad. Vsi cesarsko-kralovski deželski gospodi guberneri so bili radovoljno pripravljeni ino igranjski prijatelji v nogih stranov so se skerbeli, toto poželenje spuniti, ino vu kratkem časi je družba igranjskih prijatelov esterajskega cesarstva imenitne zbirke blizo ze vsih tudi celo iz najdalneših stranov velikega cesarstva.«⁴³ Omenjena Družba bo vse pesmi pregledala in razvrstila. Tako je rešeno, kar bi čez petdeset ali sto let ne bilo več mogoče najti.

Drugič, kakor da je to vabilo tudi sam resno vzel,⁴⁴ neukega bralca zavaja z zahvalo prividnim / fiktivnim pomočnikom: »Tudi vsim pevcom, ker so na mojo prošnjo iz v nogoterih stranov eden drugega primorili, k meni priti ino svoje pesmi dati zapisati, povem mojo serčno hvalo.«⁴⁵

Toda to še ni vse. Dajnko ni igral svoje igre zbiralca folklornih pesmi le nasproti bralcu Posvetnih pesmi, ampak je skrajno resno zastopal tako vlogo tudi nasproti samemu vodstvu zbiranja, kakor kaže njegovo ohranjeno pismo v nemščini konkretno neznanemu naslovniku.⁴⁶ V njem se sklicuje na spredaj omenjeno pobudo za zbiranje pesmi in se nato osredotoči na pokrajino, v kateri živi: »v deželi Štajerski, je bil izdan poziv, da bi zbrali štajerske nemške in slovenske pesmi skupaj z melodijami. Zato so

⁴¹ P. Dajnko, *Posvetne pesmi*, V: »Več narodov je že davno svoje narodne pesmi zebalo. Rusaska cesarica Katrėja je dala vu svojemi velikemi kraljestvi spraviti zred pevoglasni, kere je imeniten Sarti pisal ino vu dvema zvezkoma na svetlo dal. Pesni Angelskega (= angleškega) naroda, s kerimi se je častiten Jožef Hajden imenitno paščil, so vučeni občinski znane. Danska zemla je zebala svoje kampavize, polek kerih še se blizo vsi pervoglasni zderžijo. Tudi Svečko [= švedsko] kraljestvo je v' novih časih ravno to včinilo.«

⁴² Pri Dajniku to pomeni to, kar danes: igrati na (kakšen) inštrument. Gre za Društvo prijateljev glasbe.

⁴³ P. Dajnko, *Posvetne pesmi*, V–VI.

⁴⁴ P. Dajnko, n. d., V–VI: »Na poveljenje sekretara igranjske družbe, nizo-esterajskega kraluvanjskega svetnika, gospoda Jožefa od Sonlaintnara* sem tudi jas ne nikakega truda maral, naše Slovenske narodne pesmi, tak dobro pobožne, kak tudi posvetne, zred pevoglasni, kere je Andraš Šef spisal, spraviti, keliko potrebno, pobolšati ino na zgorah povedano igranjsko družbo poslati. Vsim, ker so mi pri totemi pesmospravlanji bili na pomoč, rečem mojo dužno hvalo, posebno duhovnemi Antonji Karasaki, ker so mi vse Volkmarjarove pesmi v roko spravili ino kere sem, keliko njih je cesarsko-kralovsko predno preglediše križno dovolilo, tudi vu mojo zbirko vzel.«

⁴⁵ P. Dajnko, *Posvetne pesmi*, VI: »Da pa si tote pesmi vsaki Slovenec tudi v rokah imeti želi, zato sem skerben bil, ne tudi na svetlo dati. Ino ker mojih prijatelov bodo toto še maličko zbirko povnožili, tim bom tudi rad hvalen. V Radgoni 10. novembra 1825.«

⁴⁶ Kopijo pisma in prepis pisma hranijo v Glasbenonarodopisnem inštitutu Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU v Ljubljani, mapa 492. Za posredovanje se zahvaljujem Mirku Ramovšu, prof.

bile morda že navedene melodije že zdavnaj obravnavane. Nekatere med njimi, posebno od pobožnih, so očitno nemške, druge npr. pod Kraljem Matijem Korvinom so malo pomadžarjene, pastirski stan današnjega časa je nekoliko pohrvaten. Ne glede na to se nisem pomišljal zbirati vse brez razlike, naj so že vsebovale duha katerega koli ljudstva. Dovolj, to so naše ljudske melodije, ki niso iz glasbenih arhivov, prepisane, ali šele zdaj izmišljene, ampak so iz toplih ust ljudstva samega vzete in več kot sto in več let stare...«⁴⁷

Leta 1819 je Društvo prijateljev glasbe na Dunaju (Die Volksmusiksammlung der Gesellschaft der Musikfreunde in Wien) dalo pobudo, naj bi vsi narodi Avstrije zbirali posvetne in nabožne folklorne pesmi z napevi.⁴⁸ »Zaradi razkovanosti slovenskega ozemlja pod Avstrijo na različne upravne enote je slovensko gradivo prihajalo na Dunaj ločeno, postopoma. Na Kranjskem, kjer je zbiranje prevzela Filharmonična družba v Ljubljani, so menda že v prvem letu nabrali več kot sto pesmi, od teh polovico z napevi. Nema priča o tem gradivu so danes le še ovitki z vpisano provenienco...«⁴⁹ Milko Matičetov razlaga Dajnkove Posvetne pesmi v arhivu imenovanega Društva ali kot »zapoznel odgovor na dunajsko prošnjo iz leta 1819 ali kot reakcijo na opomin iz leta 1825«. Toda po ugotovitvah glasbene folkloristike Dajnкова zbirka, razen enega besedila in dveh melodij ni folklornega značaja,⁵⁰ čeprav se je Dajnko zelo trudil ustvariti tak videz, kakor dokazuje nadaljevanje v omenjenem pismu, ko podrobno opisuje fikcijo zapisovanja besedil in zagotavlja vztrajanje pri njem, »če bodo te stvari sploh deležne kakega priznanja, za naprej meni in mojemu sodelavcu ne bo zmanjkalo dobre volje, polagoma zbrati tudi pesmi in melodije z bolj oddaljenih predelov naše pokrajine.«⁵¹ Beseda o sodelavcu v tretji osebi, posebno pa častitljiv pozdrav na koncu kažete, da nikakor ne bo držalo, da je pismo namenjeno Andreju Šefu, saj Dajnko govori o njem le posredno, ne pa kot naslovniku, pač pa je pismo naslovljeno ali na dvor ali visokemu predstavniku iz Družbe za zbiranje pesmi.⁵²

⁴⁷ P. Dajnko, *Posvetne pesmi*, VI.

⁴⁸ Milko. Matičetov, Predgovor, Z. Kumer, M. Matičetov, B. Merhar, V. Vodušek (uredniki), *Slovenske ljudske pesmi* I, 1970, VIII.

⁴⁹ M. Matičetov, n. d., VII.

⁵⁰ M. Matičetov, n. d.

⁵¹ P. Dajnko, *Pismo*, 20. 6. 1825: »To delo je napredovalo zato toliko bolj počasi in s težavo, in sicer še toliko težje, ker je prvi sodelavec sredi zapisovanja tej melodij umrl. In je bilo potrebno več časa, da se mi je posrečilo dobiti drugega primerneza prijatelja glasbe. Izbral sem najbolj sposobnega, Andreasa Schöffa, učitelja s Kapele pri Radgoni. Prav ta mladi mož je tisti, ki je z najboljšo voljo to nadaljevanje dokončal in mi bo brez dvoma pri nadaljevanju zapisovanja naših melodij še v pomoč. Morala sva vse melodije od začetka do konca v seznamu omenjenih pesmi pevcev in pevk poslušati še enkrat. To se je dogajalo tedensko v času šole. Ob teh dneh nama je bilo pogosto preprečeno, da bi se dobila.« Za prevod se zahvaljujem g. Marti Koren.

⁵² Pismo P. Dajnka A. Schöffu, 20. 6. 1825: »To delo je napredovalo zato toliko bolj počasi in s težavo, in sicer še toliko težje, ker je prvi sodelavec sredi zapisovanja tej melodij umrl. In je bilo potrebno več časa, da se mi je posrečilo dobiti drugega primerneza prijatelja glasbe. Izbral sem najbolj sposobnega, Andreasa Schöffa, učitelja s Kapele pri Radgoni. Prav ta mladi mož je tisti, ki je z najboljšo voljo to nadaljevanje dokončal in mi bo brez dvoma pri nadaljevanju zapisovanja naših melodij še v pomoč. Morala sva vse melodije od začetka do konca v seznamu omenjenih pesmi pevcev in pevk poslušati še enkrat. To se je dogajalo

Vsi Dajnka ostro prijemajo zaradi takega ravnanja. Toda če ga gledamo v okviru njegovega časa, se izkaže, da njegovo ravnanje ni osamljeno. V uvodu svojih Posvetnih pesmi omenja med drugim tudi angleško izdajo folklornih pesmi. Ali je imel pred očmi škotskega učitelja Jamesa Macphersona, ki je leta 1760 izdal zbirko balad *Fragments of Ancient Poetry*, kot da so delo keltskega barda Ossiana.⁵³ Model njegovega ravnanja je enak nastanku svoječasno slavni Kraljedvorskega in Zelenodvorskega rokopisa.⁵⁴

Kidrič se scela naslanja na I. Macuna,⁵⁵ ko trdi, da je hotel Dajnko s svojo zbirko folklorne pesmi ravno spodnesti.⁵⁶ Ko je izšel 1825 poziv nižjeavstrijskega vladnega svétnika Jožefa Sonnleithnerja, naj bi se pri vseh avstrijskih narodih zbirale narodne pesmi ter ter poslale Glasbeni družbi na Dunaj (Österr. Beobachter 1825, št. 141), je poslal zbirko pesmi z melodijami izpod peresa Andreja Šefa vred na Dunaj tudi Dajnko, ki je pa obenem 150 pesemskih tekstov tudi v tisku izdal (*Posvetne pesmi med slovenskim narodom na Štajerskem*, 1827).⁵⁷ Po Kidriču vsemu Dajnkovemu prizadevanju navkljub ostanejo njegovi »*Nesrečni türški snoboki*«,⁵⁸ edina pesem v zbirki, ki jo pozna v približno podobni redakciji tudi znamenita Štrekljeva zbirka.⁵⁹ Zasluga za

---

tedensko v času šole. Ob teh dneh nama je bilo pogosto preprečeno, da bi se dobila.« Kopija in prepis v arhivu Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU, Ljubljana – Za prevod se zahvaljujem Marti Koren.

⁵³ Prim. M. Stanonik, *Slovstvena fokra v zavesti slovenskega razsvetljenstva, Obdobje slovenskega narodnega preporoda* (Obdobja 11), Ljubljana 1991, 113.

⁵⁴ Prim. M. Stanonik, *Vprašanje romantične mitološke teorije pri Slovencih, Obdobje romantike v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Ljubljana 1981, 339.

⁵⁵ I. Macun (n. d., 85) namreč piše: »... to neso prave narodne, nego po njem zložene al tudi celo predelane tuje pesmi, napisane in natisnene s tega namena, da spodrinejo prave narodne pesmi, ki še sem ter tje imajo kako znamenje pogansko, druge pak so neki gospodi preveč posvetne!! Menda s to zbirko je v zvezi zbirka narodnih pesem, ki njo je blizo leta 1825, po vladi poslal družtvu prijateljev muzikalnih avstr. cesarstva, koje je hotelo tako zbirko prirediti iz vseh avstrijskih krajev zraven z napevi, poslal je namreč l. 1825 50 posvetnih in 50 cerkvenih pesem z napevi vred. Kaj se je dalje zgodilo ž njimi, ne vem kaj povedati.«

⁵⁶ F. Kidrič, Peter Dajnko, *Slovenski biografski leksikon*, Ljubljana 1925–1932, 115. Vse drugo so v neznatnejšem delu pesmi Volkmerja ali eventualno še kakih neznanih novejših poetastrov, katere je Dajnko le predelal, v mnogo večjem delu pa plodovi njegove lastne, suhoparne, četudi z neko verzifikatorsko spretnostjo in smislom za zgradbo kitice opremljene rimane proze, s katero je hotel doseči dvoje: doma izpodriniti zlasti zaljubljene pesmi, pred inorodci pa dokazati, da tvori vsebino narodnih pesmi štajerskih Slovencev predvsem moralna refleksija nad kmetiškim in rokodelskim delom in letnimi časi (tudi v obeh »zaljubljenih« gre mladeniču oz. dekliču le za moralno izpodbudo svojega druga).

⁵⁷ F. Kidrič, Peter Dajnko, *Slovenski biografski leksikon*, 113.

⁵⁸ P. Dajnko, *Posvetne pesmi*, 148–149.

⁵⁹ K. Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi I*, Ljubljana 1895–1898, str. 86, št. 45:

Stoji na polji beli grad,
Po gradi šprajnga Marko mlad.
On pa ima eno sestrico
Za svojo ljubo kuharco.
Turčini so prijahali,
Dol s konjov so zeskakali.
Sestrica jenjim naproti šla,
Belo roko podavala,
Njim piti, jesti davala,
Da se je miza trosila.

to ugotovitev gre Stanku Vrazu. Ta prvi opozarja, češ da je to edina pesem v Dajnkovi zbirki prevzeta iz slovenske slovstvene folklore, vendar že brez »narodne oprave«. ⁶⁰ Karel Štrekelj jo zaradi primerjave ponatiskuje v opombah pod črto:

*Poglejmo ta na beli grad,
Po gradi hodi Marko mlad,
Po gradi hodi Marko mlad
No küharca njegov,
Še mlada lepa sestrika,
Pe mlada lepa sestrika.*

*Za njo so Türki zvedeli.
Vu snoboke no vügledi,
Vu snoboke no vügledi
So hitro k njej prijahali,
V dvoriš dol zeskákali,
V' dvoriši dol zeskákali.*

*Njim küharca proti gre
No spolovi za roke njé,
No spolovi za roke njé,
No jé je v ' hižo pelala,
Priátelna se skázala,
Priátelna se skázala.* ⁶¹

Toda tudi Karel Štrekelj je do Dajnka hudo trd. Takoj na začetku, pod številko 4 objavlja pesem o Kralju Matjažu, ⁶² ki se začenja s klicem: Vivat, vivat kral Matjaž, / Kir

---

Turčini so nahranili,
Za rajtingo so pitali.
"Jaz vam ne delam rajtinge,
Naj vam jo dela Marko mlad!"

Alj Marko sedi v kamrici,
Si brusi svetlo sablico,
Dvanajset centu sabla ma,
Je zlatom, srebrom vkovana,
Obžgana s kačjim jezikom.

Oj devet Turkom glave proč,
Oj devet Turkom noge proč!

-----

⁶⁰ »Na listu VO. I. 37 in NPI. pripominja Vraz, da je pesem o mladem Marku privzel v svoj zbirko *Posvetne pesmi med slovenskim narodom na Štajerskem 1827* tudi Dainko, »nu i ta (jedina narodna) je več (tako rekuć) bez oprave narodne.«

⁶¹ K. Štrekelj, n. d., opomba k št. 45.

⁶² Domnevno iz Vrazove ostaline: Njena vsebina je, kako so mu Turki ukradli ženo Lenko, on

lepa krona ti imaš/ Prelepa kralj-Matjažova. V opombah dodaja: »Tudi Dainko ima v 'Posvetnih pesmih' na str. 147 in 148 pod naslovom 'Vogri na krala Matjaža' pesem, katere 1. verz slove začetku naše pesmi podobno: 'Živi, živi! Matjaž kral!' a Dainkova pesem je sicer umetna krpučarija.«⁶³ Podobno sled na folklorno pesem je zaslediti v Dajnkovi objavi pesmi *Brezzakonstvo*⁶⁴ o hvali samskega stanu, »ki si ga je izvolil Kristus sam,« kot pravi Dajnko, Pripev iz folklornih pesmi pa ima vrstico: »... ledik stan, / ki si ga je izvolil Jezus sam.«⁶⁵

Vsaj ob dveh besedilih iz Dajnkovih Posvetnih pesmi je treba popraviti dosedanje stališče o razmerju do slovstvene folklorne v njih. Danes⁶⁶ najbolj znana pa je pesem z naslovom *Ženitba*.⁶⁷ Mlada, neizkušena hči sili v zakonski jarem, mati pa jo svari pred zaletavostjo.⁶⁸ Tudi ob tej pesmi se zastavlja vprašanje, ali danes znane variante izhajajo iz te Dajnkove ubeseditve ali so se ohranile mimo nje, kar bi pomenilo, da jo je radgonski kaplan lahko poznal že tudi iz izročila. Ob besedilu *Penezna njiva* se poraja vprašanja, ali se je snov res šele iz njegove zbirke prenesla med ljudi in postala del folklorne tradicije ali se je to zgodilo mimo njega. Gre za zgodbo o očetu, ki svojim trem sinovom na smrtni postelji izročila njivo in hkrati naroča: »Pazko mejte, da se kde / V žitki ne znebite nje; / Kajti penezi so tam, / Kde pa ravno, to ne znam. // Le se marno z' motkami / Tam pripravte k' delanji, / Skerbno jo prekápajte, / Najšli boste peneze.«⁶⁹ To očetovo naročilo so sinovi polagoma začeli doumevati metaforično. Dobro obdelana njiva je seveda bogato obrodila in jim res tako prinašala blaginjo.⁷⁰ Pripoved je danes znana v prozni obliki. Je ravno ta Dajnkova pesem povod zanjo ali jo je poznal že Dajnko ravno iz izročila ali jo je podomačil iz kakega tujega vira. Podobno vprašanje se odpira pri pesmi *Stara miš ino mlade*. Ker mladiči niso poslušali mater, jih je mačka pohrustala. »Tota fabula vuči, / Kak otrokom se godi. / Či so vkanlivim tovaršom / Več pokorni, tak kak pa staršom.«⁷¹ K vprašanju o razmerju med pesmijo in prozo v okviru slovstvene folkloristike pri Dajniku navaja tudi naslov njegove knjižice *Kmet Izidor*, saj ob se ob njej hitro spomnimo pesmi *Izidor ovčice pasel*,⁷² ne v folklornem, ampak tudi cerkvenem izročilu pa sv. Izidor velja za zavetnika kmetov.

---

gre ponjo doli v Turčijo in jo jim med plesom – ne da bi se dal prepoznati – otme in jo odvede s seboj.

⁶³ K. Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi* I, 19.

⁶⁴ P. Dajnko, *Posvetne pesmi*, 38–39.

⁶⁵ K. Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi* IV, Ljubljana 1908–1923, št. 8196–8203.

⁶⁶ Pesem je bilo še pred leti pogosto slišati celo po radijskih valovih v oddaji s čestitkami. Nekaj vrstic iz nje, ko si odpevata mati in hči: »Stara mati kara me, hčerka, hčerka mila.« Del nadaljevanja: »Jaz se pa križa prav nič ne bojim, / četudi po golih kolenih grem za njim.« Navajam po spominu; zdi se mi, da je zadnji veznik lahko tudi drugačen.

⁶⁷ P. Dajnko, *Posvetne pesmi*, 40–42.

⁶⁸ Prim. K. Štrekelj, SNP, št. 8297. Urednik pod črto navaja omenjeno pesem iz Dajnkove zbirke, 40.

⁶⁹ P. Dajnko, *Posvetne pesmi*, 169.

⁷⁰ Avtopsija. Zgodba zapisana tudi v Arhivu slovenske slovstvene folklorne v ISN, ZRC SAZU, Ljubljana.

⁷¹ P. Dajnko, *Stara miš ino mlade: Posvetne pesmi*, 184.

⁷² Prim. Zmaga Kumer, Milko Matičetov, Valens Vodušek (uredniki), *Slovenske ljudske pesmi* II, Ljubljana 1981, št. 128, str. 475–498.

3. FOLKLORNE PRIPOVEDI

Navedeni primeri so že nakazovali vprašanja, ki bolj kakor glasbeno privlačijo slovstveno folkloristiko. Sicer pa ji Dajnkova proza daje za to le malo priložnosti. Tak je premislek »Kako človek včasih dragi čas zapravlja najberžej ga le s' spanjom, igranjem ino praznim gučom ino z jezero sramotnim rečam zapravlamo.«⁷³ Preklinjanje ima zanj enake posledice kot uroki. »Ne preklinjajte zato, kajti ovači bi se vašo preklinjanje znalo poresniti; kak se je enkrat zgodilo, kda se je en kmet s svojo ženo v žetbo svadil. On je htel po voz sena iti, ona pa si ene kerpele žita naložiti. Polek tega je mož preklinjal ino želel, naj bi jih pri nalaganji vrag šinjak sterel. Kda je voz že naložen ino žert [= žrd] nadjana bila, jo je žena dol deržala, mož pa vlekel, vože se vterga, žert sune ženo z voza dol, ino sterla si je šinjak.« To je = poškodba, ki jo je mož želel, se je izpolnila. To je dostokrat preklinjanja sad. Ah »Bog vas obari pred toto nekeršanjsko ino sramotno navado! Navadite se rajši blagoslavlati, kak preklinjati, ino tudi celo sovražnikom dobro želte.«⁷⁴

SKLEP

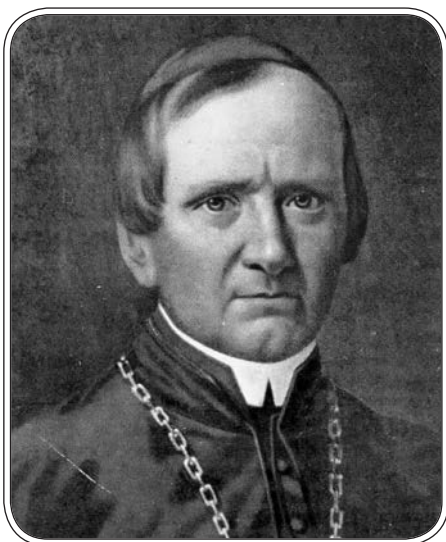
»Izmed gradiva, ki ga je hotel Dajnko spraviti v evidenco kot 'narodno' blago štajerskih Slovencev, je zbirka 'Posvetnih pesmi' izrazito neposrečena,«⁷⁵ trdi F. Kidrič in s stališča slovstvene folkloristike se je z njim mogoče z njim strinjati. Čisto drugačno težo pa dobi zbirka z etnološkega zornega kota, precizneje: zgodovinske etnologije, saj vsebuje izredno kompleksno gradivo o celotnem življenju skozi leto na vasi, tako z vidika materialne kot družbene in duhovne kulture v dvajsetih letih devetnajstega stoletja na štajerskih tleh. Edinstven dokument, ki se ga za način življenja v tem času čisto premalo zavedamo. Izredno plastičnost v tem pogledu ji dodaja bogata terminologija iz kmečkega življenja.

⁷³ P. Dajnko, Vura na turni, *Kmet Izidor*, 109.

⁷⁴ P. Dajnko, Preklinjanje, *Kmet Izidor*, 119.

⁷⁵ F. Kidrič, *Slovenski biografski leksikon*, 113.

ANTON MARTIN SLOMŠEK (1800–1862)

– kritičen spremljevalec
slovenske slovstvene
folklore

UVOD

Anton Slomšek se je kot prvorojenec rodil 26. novembra 1800 na Slomu v župniji Ponikva blizu Celja. Oče Marko je bil kmet in usnjar. Mati Marija, roj. Zorko je bila iskreno pobožna, blagega in veselega značaja ter dobra pevka. Nanjo je bil njen prvi sin močno navezan. Po zgodnji materini smrti 1816 in očetovi 1821 je za mladega Slomška vsestransko skrbel nekdanji kaplan na Ponikvah, duhovnik Jakob Prašnikar.

Slomšek je po gimnaziji v Celju nadaljeval svoj študij na liceju v Ljubljani (kjer se je seznanil in spoprijateljil s poznejšim znamenitim pesnikom Francetom Prešernom), v Senju in ga dokončal v Celovcu. Novo mašo je pel v Olimju (blizu Podčetrтка) leta 1824. Svojo prvo službo je nastopil na Bizeljskem pri Brežicah, nato je bil kaplan v Novi Cerkvi pri Vojniku. Preden je postal nadžupnik v Vuzenici, je bil vmes spiritual v Celovcu – duhovni voditelj bogoslovcev. Potem je bil umeščen za stolnega kanonika pri Sv. Andražu v Labotski dolini in komaj je kot celjski opat začel z delom, je že bil izbran za lavantinskega škofa. 5. julija 1846 je v Salzburgu prejel škofovsko posvečenje. Kot škof si je privzel še drugo, birmansko ime Martin, po svojem birmanskem botru. Leta 1859 je prenesel sedež svoje, lavantinske škofije v Maribor. Tu je umrl 24. septembra leta 1862.¹ Papež Janez Pavel II. ga je 19. maja 1999 v Mariboru proglasil za blaženega.

Njegove še danes znane pesmi so: V nebesih sem doma, Svetlo sonce, Veselja dom, Zdravica Slovencev, Vinska trta,² Lehko noč, Večernica, predica, Veseli hribček, Misijonski križ, K pridigi.³ Večinoma so se sfolklorizirale in še danes jih besedilno

¹ Stanko Janežič (ur.), *Škof Anton Martin Slomšek*, Maribor 1996, 9–10.

² S. Janežič (ur.), *Škof Anton Martin Slomšek*, 163, 170, 179, 184–185, 186.

³ Anton Slomšek, *Izbrane pesmi*, Slomškova založba, Maribor 1991, 38–39, 47–49, 64–66, 76–77, 117–121.

deloma prirejene in marsikdaj pod drugimi naslovi pojejo pri maši, v veseli družbi in na nastopih pevskih zborov.

I. JEZIK

Da ni bil enostransko zagledan v preteklost ali nekritičen občudovalec kmetškega, dokazujejo naslednje Slomškove besede: *»Omika domačega jezika se ne sme zavirati, da bi se neprenehoma le po starem kopitu pisalo in govorilo; se pa tudi nima prenačiti, ne prekucniti v jamo prenapetih oblik in nezastopnega slovstva. Moder rodoljub jezikoslovje pazno spremlja, ne zaničuje starine, pa tudi novine v svojem jeziku ne zametuje, temveč skrbno jagode pobira in spravlja, naj si jih čita v novih pismih ali pa sliši od prostih ljudi.«*⁴

V oceni Jarnikovega Etimologikona je bil v svojih formulacijah bolj diskurzivno discipliniran, saj so predvidene izobraženemu sprejemalcu: *»Jezik je sredstvo občevanja med narodi, je najmočnejša vez vsakega ljudstva, katero bratovsko družbi. Zatorej je in bode temeljito znanje jezika glavni pogoj za vsakega, ki se hoče ali pa se vsled službe svoje prišteti mora razumnikom, posebno pa še temeljito znanje jezika tistega ljudstva, med katerim živimo in delujemo. In resnično, če je človeku kak spomin na zibelko mil in drag, mu mora to gotovo biti ljubi materni jezik, za čigar oliko naj bi si vsaki rojak s hvaležnim srcem prizadeval.«*⁵

V najpopularnejši Slomškovi knjigi Blaže in Nežica v nedeljski šoli⁶ govori oče na smrtni postelji v tujem kraju: *»Ni človeku slajšega kakor materin jezik. Dete sim po slovenje ateja in mamu klical, po slovenje tudi svojo dušo Očetu nebeškemu izročiti želim.«*⁷

Slomšek je to misel izrekel še v znameniti pridigi Dolžnost svoj jezik spoštovati 1838. leta,⁸ kar utemeljuje tudi teološko. Namreč: *»Ves svet je velik tempelj božji. Vse časti Vsemogočnega ime.«* Od vsega najlepši pa je *»človeški glas«*. Res je Bog ljudem zaradi njihovega napuha pri zidanju babilonskega stolpa *»jezik zmedil ino jim več jezikov govoriti dal«*, a zdaj ga imajo pravico in dolžnost vsi ti jeziki enakovredno slaviti. Preden je *»vsigamogočni Bog«* *»dvanajst bornih ribičov«* *»po široki zemlji poslal, jim ni dal posvetniga bogastva ino pozemelske oblasti, ampak dve nepotrebnej nebeške reči jim je sv. Duh na binkoštno nedelo prinesil: nebeško modrost božjiga nauka ino posebne lastnosti vse jezike na sveti govoriti...«*. *»Pred Bogam ni nobeniga razločka med Nemcam ali Slovincam, vse za ljubo ima, ki njemu zvesto služijo...«* *»Kakor se je sv. Duh v podobah velikoterih jezikov prikazal, ravno tak naj v vseh jezikih se Bog hvali ino časti...«* V smislu svojega duhovniškega poslanstva Slomšek nadaljuje, češ da se bodo tudi ob koncu sveta zbrali pred božjim tronom pripadniki iz vseh narodov in jezikov,

⁴ Ant. Mart. Slomška Zbrani spisi, Životopis Zbral, uredil in izdal Mih. Lendovšek, Celovec 1879, Tretja knjiga, 284.

⁵ Carinthia, 1832 = Zbrani spisi Ant. Mart. Slomška, Četrta knjiga, Različno blago, Zbral in uredil in izdal Mihael Lendovšek, Celovec 1885, 335.

⁶ Blashe ino Neshiza v' nedel'ski 'sholi, Uzhitelam ino uzhenzam sa poku'shino 'spisal Anton 'Slom'shek, voseni'shki fajmo'shter. V' Zeli 1842.

⁷ Reprint izdaje Blaže in Nežica v nedeljski šoli, Celovec 1857, V' Zeli 1842: Celje 1991, 271.

⁸ Srečko Krese, Naprej zastava Slave, Celje 1990, 53.

da bi se zahvaljevali« »Bogu ino jagnjetu, ki je za nas skoz svojo kri iz vseh narodov, jezikov ino ludstuv perkupil.«⁹

Po Slomškovem mnenju »Nikdar ne moremo Boga dovolj zahvaliti, de nam je prelepi dar jezika dal« in nadaljuje: »Človeški jezik je talent, kateriga je nam Gospod nebes ino zemle izročil, de bi z njim barantali, ino veliko dobička storili.« Pridiga se tu nanaša na svetopisemsko priliko o talentih, nato nadaljuje: »Kdor svoj materin slovenski jezik pozabi, malopridno svoj talent zakoplje. Bog bo enbart terjal ino vsi zaničvalci svojga pošteniga jezka bojo v vunanjto temo potisnjeni. Oj ljubi, lep ino pošten slovenski jezik... tebe hočem kakor nardražji spomin svojih rajnih starejšev hvaležno spoštovati ino ohraniti, za tvojo čast ino lepoto po pameti, kolikor premorem, skrbeti, v slovenjim jeziku do svoje posledne ure Boga nerrajši hvaliti, v slovenjim jeziku moje ljube brate in sestre Slovence nerrajši vučiti, ino želim kakor hvaležen sin moje ljube matere, de kakor je moja prva beseda slovenja bila, naj tudi moja poslednja beseda slovenja bo. – Tudi vsak pošten Slovinc, ravno to želi, mislim, de želite ravno to tudi vi.« ... Ljubite svoj rod, spoštujte svoj jezik.«¹⁰

Kliče svojim rojakom, ki jim poskuša z vrsto primer iz domačega življenja ponazoriti dragocenost materinščine za utrditev njihove narodne identitete in dopovedati, naj se ga ne sramujejo pred sosedi. Vsaj ta metaforična plast je mogla nagovoriti preprostega poslušalca v njegovi konkretnosti, če sta bili drugi dve zanj morda že previsoki in predvideni zahtevnejšim sprejemalcem. Gre za »tiste razlage, ki so jih vedno in vedno ponavljali slovenski preporditelji iz 16. stoletja. Toda Slomšek ni ostal samo pri teh«, pravi Anton Slodnjak, »temveč je potrebno po ljubezni do jezika in narodnosti podkrepil še z božjo zapovedjo ter tako zasidral slovenski narodni prepord kot metafizično zapoved v samem Bogu. Ta propoved je tako pomenljiva ter značilna za razumevanje Slomškovega verskega kakor tudi slovstvenega in javnega dela, da bi brez nje ne mogli razumeti njegove čudovite združenosti verskih in narodnostnih načel.«¹¹

Slomšek tudi v tem pogledu dokazuje trezno uravnovešenost, kar je razbrati iz besed: »Mrzi mi malik poganskega nacionalizma. Spoštujem in častim pa naravne posebnosti vsakega ljudstva kot dar božji in zato tudi materin jezik vsakega ljudstva.«¹² V njih je utemeljeno njegovo svarilo: »Ne zaničujte ptujih jezikov ino se nemškiga le skrbno učite,« za kar ima takoj pri roki svetopisemski zgled: »... lepši bo vam, ki znate jezika dva... Tako boste vi dobrimu, zvestimu hlapcu podobni, ki je od Boga dva talenta prejel.« A v številnih različicah vedno znova ponavlja. »Velik, neprecenljiv zaklad je Slovincu materin jezik, naj ga le sam ne zakoplje v zemljo pozabljivosti, nemarnimu hlapcu podoben.«¹³ »Kdor ljubi ljudstvo, ljubi tudi njegovo besedo.«¹⁴ Svojim duhovnikom, zbranim na duhovnih vajah leta 1861 je Slomšek v labodjem spevu polagal na srce: »Ljubimo v prihodnje svojo domovino, ljubimo svojo besedo materno, pa ne le v besedi, temveč v djanju ino resnici, iz čiste ljubezni do Boga in pa do svojega

⁹ Pridiga je bila objavljena v Drobtincah 1849. = *Ant. Mart. Slomškega Zbrani spisi*, Četrta knjiga, 260–268.

¹⁰ N. m.

¹¹ Anton Slodnjak, Anton Slomšek in njegov prostvetiteljski krožek, *Pregled slovenskega slovstva*, Ljubljana 1934, 135–135.

¹² *Ant. Martin Slomšek*, služabnik božji, spisal dr. Franc Kovačič, drugi del, Celje 1935, 114.

¹³ *Ant. Mart. Slomškega Zbrani spisi*, Tretja knjiga, 241.

¹⁴ *Ant. Mart. Slomškega Zbrani spisi*, Tretja knjiga, 282–292.

*roda!... ne pozabite, da je to sporočilo lahko da poslednje sporočilo vašega starega škofa Slovenca.*¹⁵

Slomšek utemeljuje skrb za materinščino tudi etično in moralno: »Vi skerbite svoje telo lepo oblačiti, ali bote svoji duši pozabili pošteno govorjenje preskerbeti?« Žalosti se, da starši pošiljajo svoje otroke učiti sosednjega jezika v tuje okolje, kjer se pogosto spridijo in najprej naučijo »po nemško – kleti ino pa grdo marnvati.«¹⁶ A tudi če ostanejo na domačih tleh, večkrat niso prida boljši. »Marsikateri za vsako narmanjši nič kriče in preklinjajo, pa ne samo po slovensko – preklinjajo – tako je nova moda – tudi po hrovaško in nemško, še to ogersko in francosko,« se zgraža Matija Vertovec.¹⁷ Svojim rojakom tudi oponaša, da v stilu, kar ena roka zida, druga podira, »se primeri velikrat, de taki, ki Marijo po večkrat na dan imenujejo, tudi hudiča pogosto na jeziku imajo.« Njihove molitve so prazno žlobudranje: »z ustmi Marijo hvalijo, z ustmi pa tudi svojimi bratu vse hudo in slabo privoščijo, ... čez vremena in letne, čez Boga in njegovo mogočno previdnost godrnjajo.«¹⁸ Duhovnik in priznani vinarski strokovnjak iz 19. stoletja opozarja torej na kulturo govorjenja in njegovo notranjo motivacijo zanj, kajti sveti Duh govori: »... smert in življenje iz jezika izvirata. Kdor se v besedi ne pregreši, je popolnoma mož. Kdor pa vlada (viža) naše govorjenje? Človeška duša.«¹⁹

Verjetno Slomšek piše nekrolog Matiju Ahaclu, kjer med drugim: »Naš Matija bili so tudi iskren Slovec, ki so ljubili svoj matern jezik, ino po svoji moči skerbeli za olikanje svojega ljudstva. Povabili so veliko prijatelov, de bi lepe domače besede nabe-rali in v bukve pisali, ki se jim besednik alj slovar pravi.«²⁰

V skladu z njegovim stanom se Anton M. Slomšek vključuje v slovensko narodno prebudno dejavnost s teološkim utemeljevanjem o pomenu (narodnega) jezika oz. materinščine:

»Velik božji dar je naš materin jezik, z kojim Stvarnika hvalimo in govorimo od nepreštevilnih čudežev božjih. [...] Beseda materna vsih dobrot naj vekša dobrota(*) jasno ogledalo vsakega ljudstva, mila dojka vsakega nauka in izobraženja narodnega. Dokler beseda materna slovi, se narod časti in oživlja, kakor beseda materna umira, peša tudi naroda slava in moč. Kdor ljubi torej svoj narod, njemu so dragi tudi matere mili glasovi, oni so živci življenja dušnega. Kratki in krepki so slovenski pregovori in prislovice, žlahtnim jagodam v kiti govora podobne. *Dosti jih je, ki so sila v skerbi, ter z glavo kimajo, ko slišijo, da se kdo za materin jezik poteguje. To se jim zdi kakti posledica one zmešnjave, ki je nastala ko je Bog rodu jezike zmešal (Gen 11,7). Zatoraj zavračajo domorodca rekoč: kaj bi se tolko poganjali za jezik, ko nas sama vera uči, da je različnost jezikov očitna kazen božja, torej rajši kazen terpimo, kakor da si za jezik tolko prizadevamo. [...] Al vsaka kazen božja je zajedno tudi dobro zdravilo, po katerem božja modrost staro zlo popravlja in prihodno odvrča. Dokler tedaj greh ljudem glave meša, je različnost narodov in jezikov velik dar božji, in skerbeti si za omiko materi-

¹⁵ Ant. Mart. Slomškega Zbrani spisi, Četrta knjiga, 283–287.

¹⁶ Ant. Mart. Slomškega Zbrani spisi, Četrta knjiga, 260–268.

¹⁷ V mali Šmarni dan, (v Logu 1817), *Shodni ogovori*, spisal in izustil fajmošter v Št. Vidu nad Ipavo, Ljubljana 1850, 96.

¹⁸ Matija Vertovec: n. m.

¹⁹ Reprint izdaje *Blaže in Nežica ...* Celje 1991, 95.

²⁰ –, Matija Ahacel [nekrolog, *Drobtinice* 2 (1847), 123.

nega jezika, braniti nja veljavnost proti krivičnemu tlačanju ptujcov, je sveta dolžnost vsakega, ki glavo in serce za to ima.«²¹

I. SLOVSTVENA FOLKLORA

Medtem ko Matija Čop prizna, da njegove ambicije segajo daleč čez obzorje kmečkega človeka in Stanku Vrazu ta pride prav, kolikor lahko izkoristi njegovo vedenje za svoje romantiške cilje, se je poznejši škof Anton Martin Slomšek pripravljen skloniti k njemu in mu pomaga premagovati splošno zaostalost in vzgajati jezikovno in narodno zavest. Slomšek ne idealizira kmečke govorice, kakor je to počela tista romantiška smer, ki je vrh svojega prizadevanja videla v zajetem besedišču ljudstva. Gradivo za slovar naj bi nabirali duhovniki, ki so bili za tako delo vsaj za silo pripravljeni, saj je bila v ljubljanskem bogoslovju ustanovljena stolica slovenskega jezika. Ta krog je knjižni jezik in celo literarni slog enačil s kmetiskim jezikom.²² Pač ni mogoče reči, da je bil Slomšek za ta prizadevanja gluha, saj je med drugim opozarjal, da je najti na Koroškem

»besede, prave starodavnice, o katerih v drugih narečjih več sledu ni. [...] Naj bi vsakdo, ki se z naukom ljudi peča, naj si bo v šoli ali doma, na leci ali v spovednici, ... slovenske besede skrbno pobiral, sebi v poduk in tudi drugim v pomoč, kateri domače slovenstvo množijo. ... Koliko vrle slovenščine še v mnogih kotih počiva, katere še ne poznamo, ki na poljanah ali pa po mestih prebivamo. Mnogotera slovenska beseda je že po hribih in samotnih dolih zaspala, katere nihče pobral in za slovstvo shranil nij, marveč so se ji le smajali, katere niso poznali. Tako se jeziku zguba godi, katera ni za popraviti. Zbirajmo torej skrbno, podelimo si pa tudi po traberno najdenega blaga, naj bo naša beseda čedalje bolj obilna pa tudi razumljiva...«²³

1. FOLKLORNI OBRAZCI

Medtem ko Marija Vertovec, Matija Majar-Ziljski in Stanko Vraz uporabijo v svojem pisanju folklorne obrazce komaj za seme,²⁴ se pri Antonu Martinu Slomšku naravnost kopicijo. Življenjska vodila, stoletne ljudske izkušnje in ljudska modrost, izražene v slikovitih primerah, reklih in pregovorih so prišli nadvse prav Slomškovi pedagoški nadarjenosti:

»Prislovice ali sploh pregovori so zlati orehi za življenje; pa učitelj je dolžen deci jedro razluščiti... Jabelko je zjutraj zlato, opoldne srebro, zvečer pa svinčeno... Je že kdo otrok to videl? Videl ni, skusilo jih je veliko. Če sadje zjutraj uživaš, ti bo dobro služilo in je zlata vredno. Manj zdravo je opoldne, na večer ti bode težilo želodec ka-

²¹ A. Slomšek, Ogovor Slovincov, *Drobtinice* 13, Celovec 1858, 56–57.

²² Jože Pogačnik, Literarnonazorska trenja v slovenski književnosti XIX. stoletja, *Čas v besedi*, Maribor 1963, 157–160. France Bernik, Kopitarjev in Čopov nazor o poeziji, *Slavistična revija* 29, Ljubljana 1981, 201–213.

²³ *Ant. Mart. Slomšeka Zbrani spisi*, Tretja knjiga, 285. *Knjiga o Slomšku*, zbornik ob stoletnici smrti, sestavila Janez Poljanec (= Etbin Bojc) in Franc Hrastelj, Celje 1962, 116.

²⁴ Matija Vertovec: Mladost je kar velikrat norost. O navada – strašna železna srajca! Kar ima človek v srcu, ima tudi na jeziku. *Shodni ogovori*: 69, 70, 142.

kor svinec.«²⁵ »Kratki in lepi so slovenski pregovori in prislovice, žlahtnim jagodam v kiti govora podobne. Rodovita je slovenščina v svojih oblikah kakor naše slovenske gorice.«²⁶

Nobene druge vrste slovstvene folklore Slomšek ni tako cenil in kakor je imel pred očmi njihov vzgojni učinek, se je zavedal njihove vrednosti tudi za jezikoslovje. Modernemu rodoljubu so

»pristine besede in vrle prislovice ... dragi biseri, s katerimi zaklad svojega jezika bogati, dokler le more.« Eden takih je bil njegov stanovski tovariš: »Tako so pridni Reja storili in še na svoje stare dni kot župnik... so skerbno nove, jim neznane izreke zapisovali, kateri so bili za Sotloj Slovincem v navadi, kojih pa v drugih krajih ni slišati, ter so tako dolgo popraševali, da so pravi pomen besede zadeli.«²⁷ »'Poprašuj rad in molče poslušaj besede svetnikov ter starih pregovorov ne zaničuj, ne povedajo se ti zastoj,' to ti pobožni Tomaž Kempčan svetuje.«²⁸

Končno tudi tu ne gre mimo religiozne utemeljitve njihove rabe: Slomšek se je tudi sam ravnal po nasvetih, ki jih je dajal drugim, zato neredko »*lušči jedro z zlatih orehov*,« tj. opisno razloži smisel posameznega pregovora. Primeri:

»Pravijo, da kjer Bog eden altar ima, tamkaj napravi hudi dva in tudi po tri, sosebn po nekrščanskih slabih pivnicah, kateri se krog župnijskih cerkva nahaja, in ravno po njih pregovor resnico dobi: bliže cerkve, bliže pekla... [...] Ne dopustite nersramnih šal ali pregrešnih kvant uganjati, klafati, nespodobnih pesmi krožiti, ljudi opravljati, deželsko in duhovsko gosposko ogovarjati, sveto vero in svete reči zasramovati, da ne bo vaša gostilnica šola pekla in vi antikristusovi najemniki. Vsakdo, ki k takim pregrešnim rečem molči, se jim celo smeji ali pa še pripomaga, nosi duše hudiču na prag. Dobiček takih ljudi in pa molji v pšenici!«²⁹ »Od tega, kar si slišal, dobro razloči, kaj boš povedal, kaj pa zamolčal. Naj si ravno beseda ni konj, je pa kamen, ki ga težko odvališ. Lehko se vrže, pa težko pobere, še težje rana ozdravi, ki jo bližnjemu z eno besedo narediš.«³⁰ »Bob v steno metati. Ali se stene prime? Tako nauk otrok, ki so svoje glavi. Take učiti in pa prazno slamo mlatiti.«³¹

K Slomškovi pedagoški nadarjenosti sodi njegova spretnost, pripraviti kontekst za posredovanje kakšnega življenjskega vodila, nauka. Tako se zastavlja vprašanje, ali je na podlagi njegove zgodbe ostal pregovor: »*Ti očeta do praga, sin tebe čez prag*,« ali je Slomšek sestavil zgodnico na podlagi že znanega starejšega (ali tujega) pregovo-

²⁵ Ant. Mart. Slomškega Zbrani spisi, Četrta knjiga, 33.

²⁶ Ant. Mart. Slomškega Zbrani spisi, Četrta knjiga, 259.

²⁷ Ant. Mart. Slomškega Zbrani spisi, Tretja knjiga, 284.

²⁸ Ant. Mart. Slomškega Zbrani spisi, Četrta knjiga, 426.

²⁹ Ant. Mart. Slomškega Pastirski listi, Zbrani spisi, Peta knjiga, Celovec 1890, Zbral in uredil Mihael Lendovšek, 90.

³⁰ Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, Celje 1991, 34.

³¹ Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, Celje 1991, 11.

ra.³² Že tukajšnji navedki potrjujejo misel o kopičenju formulativnega izražanja pri Slomšku; očitno ima veselje z njim, saj ne le, da pogovore in rekla pogosto rabi, ampak jih kar več hkrati nasuje, da z njimi utrdi misel ali nauk:

»Kvase varujte se, da vam sreča ne uide in se vi v kratkem na golo ne usedete. Sreča je opoteča in kdor se danes z bogastvom baha, bo že jutri kruha prosil. Vse to se bo lahko še vam tudi zgodilo. Bog le ponižnim milost daja, na prevzetne njemu merzi. V kratkih letih se je Kvasetu napovedana beseda spolnila. Tud ptica, ki previsoko leta, po navadi nizko obsedi.«³³ »Saj se moramo pijanca s senenim vozom ogniti, kakor pogovor veli. Vol, kateri se najraje bode, tudi najpoprej roge zgubi in dečko, kateri se rad pretepa in bojev išče, najde nagloma tudi svojo nesrečno smert.«³⁴

Na sprehodih je Slomšek tudi sam sestavljal in zapisoval lastna spoznanja in življenjska vodila. Tako zbirko izrekov je objavil v Drobotnicah 1853. leta.³⁵ V njegovih spisih pa jih je toliko natresenih in so tako približana duhu kmečkega človeka, da jih je marsikdaj težko razločevati, na kateri njivi je kaj zraslo. Morda pa nam v tej zvezi ponuja ključ Slomšek sam. Prav gotovo niso sad njegovega truda tedaj, kadar se sam sklicuje nanje izrecno. Na primer:

»Star pogovor pravi: Kar dobri ljudje radi imajo, tudi Bog rad ima. Pa tudi, kar Bog z eno roko vzame, z dvema rokama ljudem da. In ako le hočemo prav spoznati in se podati v sveto voljo božjo, se prav lahko prepričamo, da kar Bog stori, vse prav naredi.« ... »Prva napaka branja je, ako se preveliko prebere, premalo pa premisli in šolcem premisliti da, kar so brali. Po takem načinu se zgodi, kar sploh pogovor poveda.« »Iz mnoge povrhu, iz celega pa nič.« »To se pravi vodo s sitom zajemati, ali pa v prevrtan sod vlivati.« »Sploh pogovor uči: 'Možje, kedar se bodete ženili, skerbite, da si svojo gliho dobite, ako dva vola enako ne vlečeta, voz ritenski gre. Kakršno drevo, takšen je sad. Jabelko daleč od debla ne pade, sploh pogovor pravi'«.«³⁶

Da Slomšek pogovorov in drugih oblik formulativnega izražanja ne rabi toliko z estetskim namenom kot iz praktične nazornosti, dokazuje dejstvo, da en in isti pogovor rabi na več mestih. Mikavno je zasledovati njihovo ubeseditveno variantnost.

1. *Pijancev in prepiravcev se moraš s senenim vozom zogniti.*
2. *Saj se moramo pijanca s senenim vozom ogniti, kakor pogovor veli.*

1. *Ako tudi podplate razdereš, nove maše ne zamudi!*
2. *Ne zamudi nove maše, če bi ravno podplate razdril.*

³² Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, Celje 1991, 12.

³³ *A. M. Slomška Zbrani spisi*, Druga knjiga, Basni, prilike in povesti, Zbral in uredil Mih. Lendovšek, Celovec 1878, 220.

³⁴ *A. M. Slomška Zbrani spisi*, Druga knjiga, 228–229.

³⁵ *Anton Martin Slomšek*, služabnik božji, Spisal dr. Franc Kovačič, prvi del, Celje 1934, 158.

³⁶ *Ant. Mart. Slomška Zbrani spisi*, Tretja knjiga, 30, 273. *Ant. Mart. Slomška Zbrani spisi*, Četrta knjiga, 29, 85.

1. *Daljna žlahta (po navadi raztergana plahta) jih je rada cukala in se na njih dobroto zanašala.*
  2. *Pravijo, da je žlahta raztergana plahta, ali če druge bolje plahte ni, se le v njo zavij, kolikor premoreš, hoče ti pomagati kakor našemu pastircu.*
1. *»Stare omare« pravijo, »nikar ne prestavljaj, hitro se ti bo razsula. Ta pregovor je tudi rajnemu Zagajšku dopolnil.*
  2. *Stara omara naj pri miru stoji, kakor hitro jo pomerziš, se ti bo zdobila. Ravno taka je s starim človekom.*
1. *... je vedel, kaj pregovor pravi, da: kolikor jezikov znaš, toliko ljudi veljaš.*
  2. *... kolikor jezikov pa kdo zna, toliko človekov velja.*
1. *... zakaj takov človek se zna v ovčje oblačilo zagriniti, da si je ravno po besedah Jezusovih zgrabljiv volk.*
  2. *... Vsi taki pajdaši so dereči volki, naj se tebi še tako prijazni delajo. To so deroči volkovi v ovčjem oblačilu, ki bi radi ovčice pastirjem vzeli in jih raztrpali.³⁷*

Rezultat teh podvajanj je pravzaprav presenetljivo spoznanje, da tudi pri enem in istem človeku tudi tako drobna vrsta slovstvene folklore, kot so pregovori in primere, ni nujno okamenela formula, ampak prožno testo, ki ga je mogoče primerno gnesti tudi glede na sobesedilo. Bera pregovorov pri Slomšku je tako bogata, da jih je za tukajšnje priložnost nemogoče predstaviti vse – primerno bi jim bilo posvetiti samostojno obravnavo! – zato sledi le še predlog, po kakšnem kriteriju bi jih bilo mogoče sistemizirati.

Na življenjsko okolje kmeta se nanašajo pregovori z zgledi

iz živalskega

1. *Kakor stara ptica poje, nauči tudi mlada svoje. Tudi ptica, ki previsoko leta, po navadi nizko obsedi. Vem, da vsak en rajniš glešta, saj pravijo, da tudi kokoš brez dnarja ni. Naše poželenje brez pameti je konj brez vujzde. Kmetovskemu človeku gosposka sukna tako stoji kakor prasici sedlo. Oblačila na posodo jemati, pa se z njimi bahati, je ravno kakor bi se pura s pavovim perjem lišpala. Kar mačka rodi, vse miši lovi. Konj pravi: v breg (klanec) ne tiraj me – navzdol ne jezdi me – po ravnem goni me – v hlevu ne pozabi me.*

in rastlinskega sveta:

2. *Kdor se k mizi siliti da, visoko glavo – trebuh pa prazen ima. Kislo repo prodajati, vmes pa lagati in hude čase tožvati, ni po krščansko. Dober rad druge razveseluje, le neprijazen se kisel dela, kakor bi ga grizlo. Brezovo olje zaceli razvade mladih dni in šiba novo mešo poje, to je: pridne otroke izredi. Zakaj učenost brez čednosti*

³⁷ Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, Celje 1991, 24, 32. A. M. Slomška *Zbrani spisi*, Druga knjiga, 228–229. Ant. Mart. Slomškega *Zbrani spisi*, Tretja knjiga, 20, 87, 88, 187, 207, 215, 229, 243, 337. Ant. Mart. Slomškega *Pastirski listi*, *Zbrani spisi*, Peta knjiga, 102.

je cvet brez sadja. Jabelko zvunaj lepo, gnjilo pa znotraj... ter mu vse dovolili, da se je tudi nad njimi prislovica dopolnila: 'Kakor stariši, takovi otroci. Jabelko ne pade daleko od jablane.'³⁸

Dokaj pregovorov in primer se opira na zglede iz oblačilne kulture:

3. *Pa kaj človeku pomaga, če je še toliko razumeten, pa pameten ni! Pamet je boljši ko žamet. Sploh pregovor pravi, da kder žena klobuk nosi, mož slabo kosi, ker ji preveč svoje volje pusti. Resnica ljubi lepo obleko / da se je ljudje ne splašijo.*³⁹

Razumljivo je, da je v Slomškovem pisanju veliko pregovorov in drugih jezikovnih obrazcev, ki se nanašajo na religiozno sfero:

4. *Veliko je sreče na morju, pa tudi veliko nevarnosti in strahu. Zato velijo: Kdor moliti ne zna, naj se na morje poda. Mera in vaga v nebesa pomaga. Zakaj svete reči so za svete ljudi.*⁴⁰

Temu blizu so vodila moralne narave:

5. *Ptujih ljudi pa ne oponašaj, kako govorijo ali hodijo, s kako mero meriš, se bo tebi merilo. Besede žgečejo, zgledi pa vlečejo. Usta so poglavitne vrata in jezik vrtar, včasih zlo hudoben. Boljša je zamera za resnico, kakor hvala za laž. Kmetov prevzetija je podertija prave sreče. Bog plačuje po zvestobi, ne po stanu. Prav po hudičevo pa je, drugim z obreko in lažjo pot zastopati ali celo podlezovati. Rad se takim pregovor dopolni, ki pravi: »kdor drugim jamo koplje, sam vanjo pade.*⁴¹

Končno jih je precej, katerim je težko najti skupen imenovalec:

6. *Zlat nauk več velja, kakor zlat denar. Delo stori o pravem času. Zamuda kruha strada. Nehvaležnost je sveta plačilo. Železo rja sne, nečimrnost pa otroka. Star prijatelj in pa star denar. Lahko se nanj zaneseš.*⁴²

Ob oceni prvega letnika Drobtinic Slomšek ugotavlja, »da vsaka drobtinica za vse ne bo, pa tudi gospodinja za vsakega dobrega kruha ne speče.«⁴³ In zgodi se, da se mora med drugim zagovarjati prav zaradi svoje slikovite primere. »Tudi na besedah se podtikajo, in jim ne dopade, da bi mož in žena bila prav po volji božji (kakor dva božja voleka). Pa besede rade v drugem kraju tudi kaj drugega pomenijo. Po Štajerskem se imenuje lepa rudeča, pikasta žužica, ki rada otrokom po roki lazi in mirno zleti:

³⁸ *Ant. Mart. Slomška Zbrani spisi*, Četrta knjiga, 65; Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, Celje 1991, 43, 96, 111, 34; *A. M. Slomška Zbrani spisi*, Druga knjiga, 67.

³⁹ *A. M. Slomška Zbrani spisi*, Prva knjiga, *Pesmi*, zbral in uredil Mih. Lendovšek, Celovec 1876, 91. *Ant. Mart. Slomška Zbrani spisi*, Tretja knjiga, 282. Reprint izdaje *Blaže in Nežica ... Celje* 1991, 96.

⁴⁰ Reprint izdaje *Blaže in Nežica ... Celje* 1991, 130, 83, 237. *Ant. Mart. Slomška Zbrani spisi*, Tretja knjiga, 292.

⁴¹ *Ant. Mart. Slomška Zbrani spisi*, Tretja knjiga, 262, 367. *Ant. Mart. Slomška Zbrani spisi*, Četrta knjiga, 65, 424. Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, Celje 1991, 237, 94.

⁴² *Ant. Mart. Slomška Zbrani spisi*, Tretja knjiga, 233, 40. *Ant. Mart. Slomška Zbrani spisi*, Četrta knjiga, 348. *Ant. Mart. Slomška Pastirski listi, Zbrani spisi*, Peta knjiga, 139.

⁴³ *Ant. Mart. Slomška Zbrani spisi*, Četrta knjiga, 419.

božji volek. Po tem ljudje pravijo: on je pohleven ko božji volek: in dopade Štajercu, če ga tako pohvališ.« A Slomšek ne bi bil Slomšek, če ne bi v tem že videl priložnost za poduk. Zato nadaljuje: »Ravno enako govorijo po Kranjskem in Štajerskem: gobec ima le pes. Na Koroškem pa ljudem na gobec gledajo, kakor pri nas na usta; in se nihče ne pritožuje. Kakor pri nas jokamo, se pa drugod derejo in vsaki kraj jima svoje. Ne zasmehovati, ne zaničevati ptujih izrazov in besed – temveč povedati si jih hitimo.«⁴⁴ Pavle Merku pojasnjuje rabo besede (»mu začnejo tu gobec pljunat...) v pridigah Petra Podreke, da jo je »tolmačiti brez vsakega pejorativnega pomena, saj nadiški dialekt ne pozna obraza.«⁴⁵

Vsaj po dosedanjem védenju se Slomšek ustavi pri uganki, kot v vprašalno obliko zaviti primeri, le enkrat, in to v knjigi Blaže in Nežica v nedeljski šoli: »Uganke ljudje za kratek čas radi imajo.« Za uvod v računanje zastavi učitelj vprašanje: Na strehi je 100 vrabelnov, ako 1 ustrelim, kojko jih še na strehi ostane? Odgovor: Nobeden, drugi odletijo.⁴⁶ Primer je moral biti v svojem času zelo popularen, saj ga je J. Stritar pozneje celo upesnil⁴⁷ in so ga šolska berila prenašala do današnjih dni. Slomšek pristavlja, da je vsako računanje nasledek »številске uganke«.⁴⁸

2. FOLKLORNE PESMI

V Celovcu se je Anton Slomšek srečal z Matijo Ahaclo (1779–1845), ki je služben za narodno prebujo Koroških Slovencev, kot mecen in vzgojitelj. Po poklicu je bil profesor matematike in dejaven v Kmetijski družbi, urednik njenih glasil, pisec člankov o gospodarstvu, zlasti kmetijstvu, torej vsestransko praktičen človek, je izdal *Pesme po Koroškim ino Štajarskem znane* (1833, 1838, 1858), prvo slovensko posve-tno pesmarico z melodijami. Njen namen je bil z besedili, ki jih je pripravil Anton Slomšek, pregnati preveč svobodne folklorne pesmi. Dejansko je avtor te knjige Anton Slomšek sam, saj je gradivo zanjo zbral on in si jo zamislil kot pripomoček za odpravo po njegovem neokusnih folklornih pesmi. Toda Ahacel naj bi bil poravnal zanjo stroške tiska.⁴⁹ Kakšen je bil namen njenega izida, je razbrati iz uvoda vanjo:

»Ljubi Slovenci! Vem, de lepe pesmi radi požete, ino s' petjam sebi kratek čas, drugim veselje delate, Bogu pa čest ino hvalo dajate. Nate! tukaj se jih vam eno čedno zbranje nar lepših pesm podá, katere so polne lepih naukov, ino zaih, nedolžnih rožic pevske umnosti. Jez sim si svest, de jih bote z veseljam spevali.

Najdejo se v tih pesmih enekatere vam nenavadne in nezastopne besede; pa najdeste tudi druge, morde po vašim bolj znane, spod postavlene, ino na vzgor zaznamvane, kamor de slišijo.

Zadi najdete tudi tih pesm enokoljko navadnih viž, v note postavljenih, ki vam jih

⁴⁴ Ant. Mart. Slomškega *Zbrani spisi*, Četrta knjiga, 421.

⁴⁵ Pavle Merku, Narečne pridige Petra Podreka, Peter Podreka, Štiri pridige, oboje: *Letopis za leto 1971*, Narodna in univerzitetna knjižnica v Trstu, Trst 1972, 8–16, 44–52, 17–43.

⁴⁶ Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, Celje 1991, 111.

⁴⁷ Josip Stritar, *Pod lipo*. Knjiga za mladino s podobami, Celovec 1895, 63–64.

⁴⁸ Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, Celje 1991, 111.

⁴⁹ Franc Hrastelj, *Otrok luči*, Zgodovinska povest o Antonu Martinu Slomšku, Ljubljana 1999, 276.

vsaki hodec, alj kdo drugi na note učen, posebno pa gospodi šolni vučeniki prav lahko zapoje, dokler si sami vižo zapomnite (v glavi obderžite).

Lepo vas prosim, ljubi brati ino sestre slovenskiga rodu, posebno vas mladenče ino mladenčice (dekllice)! opustite vse nesramne, vmazane, klafarske ino nespodobne pesni, katerih je sama peklenska hudoba po svojih pomagavcih toljko na svet (kak ljulke v pšenico) zasjala. Skoz nje se le pošteni pohujšajo, nedolžni zapelajo, ino Bog se žali. Nikar gerdo, temuč le pošteno petje vam pravo ino stanovitno veselje daja. Pojte le, pa pojte pošteno, in najte, de se vaših bogaboječih ino nedolžnih pesm slaven glas po dolinah razlega, po hribih razdeva ino po gorah do nebes vzdiguje! To vam želi vaš perserčen prijatelj, ki vam te pesm izroči.«⁵⁰

Od 33 pesmi je polovica (15) Slomškovih, drugi avtorji sta bili dve generaciji iz njegovega celovškega slovenističnega seminarja v bogoslovju. Naslov, da gre za pesmi, ki so po Koroškem in Štajerskem znane, in pripis: »enokoljko popravljene in na novo zložene«⁵¹, priča, da so nekatere med njimi zgolj polikane in z moralnega vidika očiščene. Zaradi te svoje vzgojne note je pesmarica sicer doživela kritiko Matije Čopa, Franceta Prešerna in njunih somišljenikov. O tem priča pismo Franceta Prešerna Janu Čelakovskemu v Prago in njegova bodica na Slomškov račun v 3. zvezku Kranjske Čbelice.⁵²

Alojz Rebula današnjemu prvemu slovenskemu blaženemu v prid v tej zvezi piše:

»Zaradi te Prešernove jedkosti je ta knjiga zadobila profil nekakšnega kulturnega pankrta, ob katerem naj bi bilo Slomškovega življenjepiscu nerodno. /... / Toda življenjepiscu ni treba biti v zadregi. Pod prevalom leta 2000, ki ima za sabo razvaline raznih mitov, tudi 'ljudskega', lahko reče samo, da je bila Slomšku etika vsaj toliko pomembna kot literatura. Kot človek, ki ga je vezal ne samo določen okus, ampak tudi določena postavka v dekalogu, se za kakšno ljudsko 'kljunčkanje' na meji pornografskega ni mogel ogreti. /... / Stvar je v tem, da Slomšku ni šlo samo za prosvetljevanje, šlo mu je za nekaj več, šlo mu je za odreševanje, onkraj več ali manj evropskih literarnih meril. Vernik v estetiko in vernik v Kristusa se bosta tukaj pač razhajala. Vidik Edinopotrebnega je bil temu človeku prvenstven, naj se je loteval česarkoli.«⁵³

V romanu *Otrok luči* Franc Hrastelj dva slovenska velikana iz 19. stoletja sooči ravno ob rokopisu tega dela, kjer se zavesta, da njune poti vodijo vsak v svojo smer, toda to še ne pomeni, da se ne bi mogla spoštovati in ceniti :

»Vidiš, Tone,« je dejal Prešeren, »takšen si bil, ko sem tvojo prvo pesmico bral. Na koncu pač mora biti nekaj pobožnega, sicer misliš, da pesem ni dobra.«

»Saj priznam,« mu je Slomšek smeje odvrnil, »vi duhoviti, genialni pesniki ste pač kot čudoviti pevci, ki izredno lepo pojete, pa zakaj pojete, tega ne poveste. Jaz pa

⁵⁰ Matija Ahacel, *Koroške in Štajerske pesmi*, (faksimile) založba Wieser Celovec, 1997, 3–4.

⁵¹ F. Hrastelj, *Otrok luči*, 275.

⁵² Alojz Rebula, *Pastir prihodnosti*, Celje 1992, 72.

⁵³ A. Rebula, *Pastir prihodnosti*, 73.

želim v vsaki pesmi to povedati, zakaj pojem, četudi ne tako lepo, pa vendar zato, da bi človeško srce obrnili k Bogu.«

»O tem nisva bila in tudi ne bova nikdar istih misli,« je Prešeren obudil spomine na dijaška leta, ko sta se tudi o tem razgovarjala. Slomšek mu je šaljivo odgovoril:

»Mislim, da so na svetu različne cvetlice, različni ptički pevci in tudi različni pesniki nekaj lepega in potrebnega. In tako bova midva vsak pri svojem ostala.«⁵⁴

Slomšek ima v tej zvezi pogled uprt med ljudstvo:

»Čedno je, da svatje zapoje in godci vmes zagodejo, od svetega zakona, od večne luči, naj tudi kako smešno kdo vmes zakroži. Kvasati pa muzikanterstvo je poštenu svatovšini gerdo in takim kvantom smejati se, je greh... Godci radi pijejo, grdo govorijo, se razvadijo ter sebi in drugim v pekel godejo... Klafati, za kratek čas kvasati, drugi spol v smeh pripravljati, je velik greh, pa tudi legati, naj bo za jok ali za smeh, za dobiček alj zastoj. Vse je hudobno. Lažnive usta dušo vmorijo... Lepo je res soglasje grl v svetem petju ali pa ubranih strun mične glasove poslušati. Zdi se nam, da so vrata svetega raja odprta. Pa le prerada se muzika zapeljivemu svetu v službo da, grešnemu poželenju, streže in ljudi v pregrehe zapelja. Godci pa gredo povsodi drugim naprej, tudi v hudo, ako se ne varujejo. Nekoliko jih je pijancev, veliko lenuhov, še več potepuhov in grdih jezičnikov.«⁵⁵

Tudi o zbiranju ob večerih Slomšek nasproti Matiji Majarju nima najboljšega mnenja: »*Najdejo se tudi po srenjah slabe hiše, kamor noroglava mladina ob jesenskih večerih kožuhat in na metvo hodi, in večidel slabša domu pride, kakor od doma gre. Bo vaša soseska dobro slovela, se bodo radi po vaše hčere ženili. Poštenje je srenji kar je roži dober žlahtni duh.*«⁵⁶ Zato so se šolniki veselili napredka. Sad pevskega pouka je, da so »že zarobljene stare popevke spodrinjene in se vmakniti morale nježnim pesmicam novega časa. Od šolarjev se jih je naučila odrašena mladina, in marsikje se odmevajo poletne večere pri domohodu od težkega dela, tudi od fantov po nočni tišini (kar naj se bi vender nikoli čez pravi čas ne godilo) lepe pesmi.«⁵⁷

V Slomškovem času so na splošno pesmi pripisovali naravnost mitično vlogo in temu romantičnemu navdušenju, če ničemur drugemu ne, se je pridružil tudi Anton M. Slomšek:

»Nobena druga stvar na vesolnem svetu, da bi bila še tako umetno storjena, ali da bi eden še tolikanj čudnih reči nekomu povedati in imenitnih stvari razložiti znal, ne prevzame človeško srce tako hitro in živahno, kakor pa godba in muzika... Kar jaz tukej od muzke sploh pravim, velja pa posebno za petje. ... Petje je duša muzike.«

»Človeško petje, najkrasniši glasovi v našem pozemeljskem raju, ki se na nikakoršno

⁵⁴ F. Hrastelj, *Otrok luči*, 275–276.

⁵⁵ Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, Celje 1991, 33–34. *Ant. Mart. Slomškega Zbrani spisi*, Tretja knjiga, 233, 182, 193.

⁵⁶ *Ant. Mart. Slomškega Zbrani spisi*, Četrta knjiga, 246. Matija Majar-Ziljski, *Nekaj od Slovincov*, *Novice* 1844, 138.

⁵⁷ J. Levičnik, *Lepe slovenske pesmi in kako bi se one nar urniši med narod vcepile in razširile*, [*Šolski*] *Prijatelj* 4 (1855), 130.

vižo z umetnimi nastroji posnemati ne dajo, in kojih stvaritelj je sam stvarnik, je bilo do zdaj in je še v naših šolah močno zanemareno...«

Josip Levičnik citira A. M. Slomška: »*Slajše reči na svetu ni, kakor je lepa pesem*,« in nadaljuje: »*Lepo pesem pač po vsi pravici dar božji, iskricico nadzemeljskih dvorov imenovati smemo*.« Avtor nato kaže, kako pesem spremlja človeka od malega do groba in še v večnost. Gre za zavest o kontekstu, ki je bila do nedavna s strokovnega vidika preveč zanemarjena: Otroka v zibeli, komaj je zagledalo luč sveta, z besedami ga še ne moremo umiriti, »*sladki glasi pesmice utolažijo ter zazibljejo v sladki pokoj in spanje*«. Nedolžna mladina pri igračah, pastirji in pastiričice si na paši z njo krajšajo čas s petjem,

»kerega še clo neumna živina rada poslušā«. »Odrašeni mladenči in deklice pri svojih poljskih in domačih delih naj radi notrajno veselje nadevajo v obleko lepe pesmice, in vojaka spremlja petja in godbe glas po vsih njegovih nevarnih potih«, celo na bojno polje. »Tudi sveta mati katoliška Cerkev nas svoje otroke spremlja s petjem v življenju in smrti. Pesem zvonov nas vabi v svete hrame Bogu posvečenih cerkev, kjer nas zopet pobožne pesmi navdihujejo k povzdigi našega duha k Očetu nad oblake. Tudi k grobu nas spremlja glas zvonov in petja mili glas. Ali – grob nam le odpre vrata v novo, večno življenje, in ako srečno dospemo na Sionsko goro nebeske domovine, za katero smo ustvarjeni, je zopet naša služba spevljati pred tronom jagnjeta večno hvalno pesem, večni Sveti. Bodi Bog zahvaljen! In kakor so resnične besede, da lepo petje požlahtni človeško srce in v taistem rodi blage čutja, tako z veseljem smemo pričakovati v mladini naši požlahtnjeni novi rod, ako se bo taista rodila v krščanskem duhu. Med sredstva pak, taistega buditi, v perve verste priševamo pobožno petje...⁵⁸

Anton M. Slomšek:

»Te in takšne cerkvene pesmi, izročila starodavnih časov so bile najpripravnejše za povabilo svetega Duha, da so poživile pridigarja in poslušalce, sedaj so večidel utihnile, nadomestile so jih nove, vendar boljšega duha niso prinesle med ljudi. Pesme so ljudstva duhovske žile, po kojih tečejo resnice zdrave, alj pa zmotnjave...⁵⁹

»Slajši reči ni, kakor je lepa pesem. Milo mati poje, kadar ziblje dete svoje. S petjem si otroci kratek čas delajo, dobre volje si kmetič žvižga in poje, orač, kosec[...] v pesmah ne čuti težavnega dela. Prepeva si rokodelec med svojim orodjem, in delo mu teče izpod rok gladko kakor vesela pesem iz srca. Poje gredo serčni vojščaki nad sovražniki v boj, v pesmah jim raste srce. Pevci in pevke ima imenitna gospoda, [...] v samoti si poje popotnik, de ga ni strah; poje v vozi jetnik, bolnik, na postelji svoje dolge noči. V svetih pesmah se molitva pobožnih kristjanov k nebesam vali; zdaj v veži božji, zdaj v lepi procesiji [...] Ni gostije, ni poštene družine, kjer bi čedne pesme ne bilo. In tako je prav, saj tudi ptičica poje, kaj bi človek ne pel. Pesme le tam slišati ni, kjer

⁵⁸ J. Levičnik, n. d., 129–130.

⁵⁹ A. M. Slomšek, *Cerkveno petje nekdajno in sedajno po Štajerskem, Drobotnice* 12 (1857), 293–300.

ni poštenih ljudi. Ni jih pa tudi na svetu, ki bi rajši peli, kakor Slovenci, in lepšega daru ne vem, kakor če jim čedno pesmico podaš. Je vreden sto centov zlatov, ki nam da lepo novo pesem, naj bo zdravička ali pa sveta, da je le vneta brez vsiga greha.«⁶⁰

3. FOLKLORNE PRIPOVEDI

V nasprotju s Stankom Vrazom se je Anton Martin Slomšek z vso zavzetostjo rojenega pedagoga, z upravičenostjo svojega stanu in z gorečnostjo svoje narave trudil za to, da bi tiste duhovne sestavine, zaradi katerih se je Vraz žalostil, da propadajo in vabil k njihovem (strokovnemu) registriranju, vsekakor izginile, in smiselnost tega svojega prizadevanja videl tako v razvoju naravoslovnih ved kot globokem verskem prepričanju. To se najlepše vidi iz zgodb, ki jih podaja tako otrokom kot odraslim z namenom, da razbije njihovo mitično jedro. »*V ris hoditi pa hudega rotiti, je nevarno in greh*« pribije že v naslovu,⁶¹ ko zavrača uvero, »da vsakih sto let zakopani denarji cveto«, nadaljuje: »*Mnogi cigan je skoz to vero babjo mnovega siromaka za poslednjo petico ociganil*« in za poduk navaja zgodbo z žalostnim koncem iz »Pincgova na Solnograškem« ter brez dlake na jeziku konča: »*Kdor to stori, ni zdrave pameti*.«⁶² V knjigi Blaže in Nežica v nedeljski šoli učitelj odpira oči otrokom za cvetenje drugečnega denarja: »*Poglejte skozi okno, kako lepo cvetijo... Vsako rodovitno drevo je gotov dolar, ki iz zemlje cveti*.«⁶³ »Mladenče« spodbuja k umnemu sadjarstvu, dekličje pa k pridobivanju kuharske umetnosti v »farovski kuhinji«. Otrokom da doživeti nesmišelnost omenjene uvere z dogodkom, ki ga drugim predstavlja njihov vrstnik, ko doživi osramotitev nesrečnega Belka zaradi njegove lahkovernosti ciganom. Slomšek se ne naveliča razsvetljevati svojih faranov in rojakov: »*Pa tudi dosti krivih ver, babjih vraž in škodljivih šeg je o pusti*.«⁶⁴ Konkretno jih našteje in vsako posebej šaljivo, a hkrati zasmehljivo zavrača: »*Kdor se na pust do sitega ne naje, bo celo leto gladoval, pravijo. Res je, če ne bo imel kaj jesti. Cel koš bi vam takih vraž naštel, pa jih sami zadosti poznate. Le varite se jih*.«⁶⁵ Zelo prav mu pridejo kot svarilo nesrečni nasledki njihovega upoštevanja.

»Nekem kraju, kjer sim poprej služil,⁶⁶ pride mož po mene, naj grem njegovo ženo tolažit, ki hoče obupati. Grede ga prašam, kako jo je to napadlo? Oh, je djal – te nesreče so same babje vraže krive. Ko je pred nekimi letmi moja pervokrat povila, prineso zvečer dete od kersta in ji ga v znožje položijo ter mu krstno svečo na noge denejo, rekoč: da mora prvo noč mu goret, da bo bolj srečno. Moški grejo spat, pa tudi babe za nami ter jo samo pustijo. Ona še slaba, zaspi, krstna sveča pa v vznožji gori. V spanji se ji zdi, kakor bi bela žena jo budila, rekoč. Kaj spiš, poglej, kaj se godi! Na to iz spanja plane, sliši dete vpiti, vidi polno hišo dima in skoči po vedro vode, da pogasi. Detetu so noge do kolena zgorele! V treh dneh je umerlo. Namesto

⁶⁰ –, Pesem sladek glas, *Šolski prijatelj* 1 (1852), 33.

⁶¹ A. M. Slomška *Zbrani spisi*, Druga knjiga, 213.

⁶² A. M. Slomška *Zbrani spisi*, Druga knjiga, 213.

⁶³ Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, Celje 1991, 105. Josip Brinar, *Anton Martin Slomšek kot pedagog*, Celje 1901, 51.

⁶⁴ Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, Celje 1991, 48.

⁶⁵ Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, 48.

⁶⁶ Gre za Bizeljsko ali Novo Cerkev (Strmec)?

mater tolažiti, jo strašijo, da ne bo zveličana, ker ni deteta varvala. Od te dobe se ji vsako leto pamet moti. – Tak žalosten sad prinesejo prazne šege in babje vere.«⁶⁷ ... »Tudi godci imajo včasih komedije, ki jih je praviti gerdo in slišati strah. Še ni dolgo, kar so v nekem kraju godci vola klali. Nekdo se je v volovsko kožo ogernil, ter so mu na glavo pod noge pisker kervi djali. Njega tovarš po mesarsko oblečen s sekiro po glavi maha. Lonc se podmuzne in on godca po glavi lopi, da pri priči obleži. Takih divjačin nas Bog ovarji!«⁶⁸

Težko je danes dognati, ali te pripovedi slonijo na resničnih dogodkih, ali pa vsebujejo tragične poante zaradi želje, da bi se njihovi nauki sprejemalcev čim bolj prijeli. »Škodljivo je, da pesterne ali druge babe male otroke strašijo, da jih bo bavbav vzela, če tiho ne bojo. Od tega se otroci toljko splašijo, da tudi odraseni se v mraku izpod strehe ne upajo [...] Nevarno je o Miklavževem tudi večji otroke s parkelnom strašiti.« V obeh primerih si sledita zgodbi s smrtnim izidom.⁶⁹ »Ni hujšega... kakor človeški strah, ki si ga človek sam dela... Ne strašite drugih za kratek čas, strah je zdravja trup...«⁷⁰

V poglavju »Od čare ali copernije⁷¹ sistematično zavrača uvere v zvezi z njimi, tako z religioznimi kot znanstvenimi utemeljitvami. »Skrivnost božje moči je velika, pa te skrivnosti Bog ni starim babam, ne rokovnačem, ne ciganom razodel; katerih veliko se še prav prekrizati ne zna. Modri, učeni močje so dosti takih skrivnih moči spoznali, ki bi jih bili svoje dni za coprnike imeli; p./rimerjaj/ da sopuh iz malo vode velike barke po morji in celo procesijo vozov po suhem žene, hitrejši ko ptica pod nebom leti.«⁷² Očitno tu Slomšek izraža svoje občudovanje nad parnikom in vlakom. Tako spodbija uvero za uvero v desetih točkah. Veliko pripovedi je, da so coprnice vzele mleko kravam pri ljudeh, ki so se jim bili kaj zamerili ali ga jim naredijo krvavega. V tej zvezi poučuje. »Da krave mleka nimajo, ali pa kervavo molzejo, ni copernija, ampak gola bolezen. Vzemi polič kervavega mleka, prilij nekoljko prav hudega jesiha, zmešaj, in daj kravi popiti, tako ji boš sam oddelal. Za vsako bolezen se najde pomoč, ako ni zamujena.«⁷³ Na drugem mestu to razlaga drugače: »Pa krava, pravijo, pri gobcu molze. Pa vsako zeliše mleka ne da. Se tudi zel najde, ki kravam mleko vzeme, ali pa rudeče kot kerv naredi, kar mislijo neumni ljudje, da je nareto.«⁷⁴ Enako skrbno odpira oči uveram v zvezi s točo.⁷⁵ Opominja, kako prebrisani ljudje izkoriščajo nevednost in lahkovernost njihovega okolja, da ne sprejemajo koristnih novosti, npr. cepljenja proti kozam ali ob koleri, da so zdravniki studence zastrupljali. Slomšek je neprizanesljiv. »To učijo krivi preroki neumne ljudi, katerim se za špeh in klobase sladkajo.« Preprosti ljudje jih imajo pa za »copernike.«⁷⁶ »Ciganski potepuhi ljudi nalašč strašijo, kakor bi jim kaj naredili, če jim hitro po volji ne dajo. Poznal sim rokovnača, ki je gospodinjo za klobaso prosil;

⁶⁷ Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, 48.

⁶⁸ Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, 45.

⁶⁹ Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, 179–180.

⁷⁰ Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, 181.

⁷¹ Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, 190–194.

⁷² Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, 190–191.

⁷³ Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, 191.

⁷⁴ *Ant. Mart. Slomškega Zbrani spisi*, Četrta knjiga, 123.

⁷⁵ Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, 192–194.

⁷⁶ Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, 171, 174.

in ker mu je dala ni, grede s palico po svinskem koritu poštora. Gospodinja to viditi klobaso in kos slanine hitro za njim nese, ter ga prosi, naj oddela, da svinje zbolele ne bojo. Tako si abotni ljudje sami copernike delajo.»⁷⁷ »Poznal sim planinskega preroka, ki se je na zdravljenje ljudi dobro zastopil. Vsi so ga za copernika imeli, veliko obrajtali, pa tudi bali, čudne reči od nje pripovedali. Vso svojo učenost je pa v velikih bukvah imel, v katerih so vsakotere rože ali zeli popisane, kako moč da imajo, kar mi je sam pravil.«⁷⁸ Priznati je, da je Slomšek dobro razgaljal psihološko in sociološko ozadje vzdrževanje uver o čarovništvu; segal je prav do najnižkotnejših človekovih ravnanj, ko si iz nesreče drugega kujejo svojo srečo: »Tako vražji ljudje iz dobičkarije besede med ljudi spravijo, ter marskoga ob poštenje denejo, kakor vbogo babelo, ktero je huda ura na vratniki vjela... Vsi jo za copernico imajo...«⁷⁹ Z drugimi sestavinami dela tedanje duhovne kulture hitreje opravi. Pravzaprav jih omenja le toliko, da imamo dokaz, da jih je poznal in kako se do njih opredeljuje: »Kvantajo, da se mora človeku na persi vleže, pa to le krv dela, kedar se preveč repice ali krompirja naješ. Zopet pripovedujejo, da žalik žene po svetu otrokam srečo ali nesrečo nosijo, pa take basni so le ostanki ajdovskega malikovanja, kristjan jih verjeti ne sme. Abotne so pripovedi, kako mrtvi od enajstih do polnoči svoj čas imajo. Mrtvi so v božjih rokah.« In spet sledi zgodba, ki osmeši eno takih uver.⁸⁰

Goreči dušni pastir Slomšek se ni dal zmeti, četudi bi koga omečile pripovedi s čisto krščanskim oblačilom. Kdor je imel srečo videti »odprto nebo«, »za to ne bo poprej v nebesih«. Sledi razlaga, kaj to strokovno pomeni.⁸¹ Medtem ko od zvezd Stanko Vraz omenja le »kosce«,⁸² po katerih se na Štajerskem poleti ravnajo, Slomšek našteva »nebeški voz«, »burovc«, »Jakopovo palco«, sicer pa govori o zvezdi repatici, ki se je po njegovem ni bati kot »božje šibe«. Če bi se za vsakim umrlim zvezda utrnila, »bi jih že malo na nebi bilo«. Za oba pojava ima pri roki strokovno razlago, ki jo razširi na oris astronomije / astrologije in konča s šalo: »Kmetu, ki preveč na znamnja gleda, se zgodi kakor zvezdomeru, ki je grede tako dolgo v zvezde gledal, da je v jamo padel.«⁸³ Tudi do mavrice ni prav nič sentimentalen: »Mavrica ali božji stol – se nam prikaže, kedar je temen oblak pred nami, svetlo sonce pa z nami, torej ga pred poldne v zahodu, po poldne v sončnem izhodu vidimo. Kaplice dežja skoz sončne žarke padajo in naredijo sedmero farban trak... Da bi mavha dnarjev bila, kjer mavrica pije, je prazna basen, ki se mu krava smeje.«⁸⁴ O tem je na drugem kraju spletena prikupna zgodba, a ni mogoče presoditi, ali je povzeta iz folklorne dediščine neposredno ali jo je Slomšek sam priredil po njej: »Jurko je v svojih detečjih letih rad poslušal, kako so pravili, da koder mavrica ali božji stol stoji, tem vreča dnarjev leži, katere lahko vzdigne, kdor je srečnega planeta rojen, ...« Jurko je večkrat poskušal srečo, a kadar je priteknel na dozdevno pravi kraj, »romnozeleni trak še enkrat dalej stoji, ... pa vendar ne verjame, da

⁷⁷ Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, 191.

⁷⁸ Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, 191.

⁷⁹ Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, 191.

⁸⁰ Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, 181.

⁸¹ Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, 139.

⁸² Stanko Vraz, *Glasi iz Dubrave žerovinske = Dela St. Vraza*, II, Zagreb, 1864, 105–107; *Dela S. Vraza V* (Pesme, pabirci, proza, pisma), Zagreb 1877, 107.

⁸³ Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, 141.

⁸⁴ Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, 226.

je od svojih želj goljfan. ... – Ali se tebi, človek, ravno tako ne godi? Tako je vsa posvetna sreča lepo pisani mavrici podobna. Lepa se nam od daleč zdi in človek najsrečneje živi, dokler jo od daleč gleda, da se mu smeji... Iščeš ti zaklade pod božjim stolom na zemlji, boš našel kakor Jurko prazen mak. Išči, kar je sreče nad obokom mavrice v nebesih, in boš srečo našel, katere konca ne bo.»⁸⁵

Morda je ta pripoved s poanto vred med najbolj poetičnimi odlomki Slomškovega pisanja. Zaradi pedagoškega načela o utrjevanju znanja Slomšek o eni in isti stvari govori na več mestih, da jo osvetli še z drugega vidika, a pri vsej strokovni doslednosti, kakršno je pač premogel njegov čas, ni brez fantazije: »*Visoko pod nebom je čudna kovačnica: imajo ogenj in vodo, veter piha hujši ko kovaški meh, napravijo dež, sneg, točo in clo strelo izkujejo. Kdo pa tam dela! Babjoverci dolžijo coprnice, ki so nedolžne, kakor mi, ker jih ni.*« Slomšek pozna tudi pojem »netek«, vendar ga ne rabi v prvotnem pomenu besede, ampak kot primero za malopridnega učenca, razvajenega otroka ali otroka, za katerega starši v duhovnem in materialnem pogledu premalo poskrbijo.⁸⁶

Kako globoke so bile usedline starega načina mišljenja in doživljanja, je razbrati iz Slomškovega življenjepisa o njegovem sobratu in slovničarju Mihaelu Zagajšku (1739–1827).⁸⁷ Ta je ob prvzemu duhovne oskrbe na Kalobju tam našel dve cerkvi in iz stare cerkve preuredil kaplanijo in ko so jeli oltar prenašati iz nje v župnijsko cerkev, »*se nij noben zidar upal podobo sv. Marjete z altarja vzeti, ker so se bali, da bi oplotek (nesreča) njega zadel, ki bi si kaj takega zlobil. Rajni Zagajšek pa sami podobo vzdignejo, in srečno prenesejo, ter so prazno vero ne le z besedo, ampak tudi z dejanjem poderli.*« Bolj kočljiva je bila za kalobškega župnika naslednja preizkušnja. Tako Slomšek:

»Cesar Jožef [III] je nekaj praznikov ukinitil ... Ljudje so preveč svetnikov imeli, posvečevali so jih pa premalo, le posedali, se pohajali ali pa pijančevali so. ... »Bil je kres, sopraznik sv. Janeza kerstnika, in zidarji župnika uprašajo, ali hočejo kaj delati? 'Storite, kakor se vam prav zdi; jaz vam ne zapovem, pa tudi ne prepovem.' Delavci so dopoldne praznovali, popoldne pa so se lotili dela. Zvečer je prišlo neurje in strela je udarila v pravkar prenovljeni cerkveni zvonik, delavcem pa se ni zgodilo nič žalega. Nesreča je bila velika za župnika, ali praznoverni Kalobčani so jim jo še povečali. Od vseh krajev nad njih priletijo, rekoč: 'Kaj tako bote gospodarili? Še le popravili smo z veliko težavo, in že je zopet vse razdrapano!' Župnik jih tolažijo, rekoč, 'da gromske strele saj oni poslali niso'. 'Ravno vi ste krivi te nesreče – pravijo serditniki – pokaj pa daste tak svet dan delati? Ali nij to očitna kazen?' Tako so se z dobrim gospodarjem ujedali, in jih hoteli lasati, ako bi ne bili zidarji poterdili, da jim niso župnik ukazali, temveč da so sami ob svojem delu lotili... Tako praznovere še zdaj med ljudmi veliko krivice naredijo skozi krivo natolcevanje in dolženje. Bog nam ohrani prave čiste vere luč!«⁸⁸

Da pri tem vzkliku Slomšek ni mislil le na »zunanjega sovražnika« [= ostanke poganškega malikovalstva], ampak tudi na »notranjega« [= zastranitve znotraj kato-

⁸⁵ A. M. Slomška *Zbrani spisi*, Druga knjiga, 62–63.

⁸⁶ Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, 184. *Ant. Mart. Slomškega Zbrani spisi*, Tretja knjiga, 20, 220, 281.

⁸⁷ *Slovenska književnost*, leksikoni Cankarjeve založbe, Ljubljana 1982 397.

⁸⁸ *Ant. Mart. Slomškega Zbrani spisi*, Tretja knjiga, 210–211.

liške vere], je videti iz prvega letnika Drobtnic, kjer je Slomšek objavil članek zoper 'krivo vero' šesterih rimskih maš in dvanajsterih postnih petkov, ki so jim praznoverni ljudje pripisovali posebno moč.⁸⁹ Omenja tudi »skrivno pismo« in »molitev sedmerih ključavnic, s katerimi se lahko duša pred peklem zaklene«. Že kot škof pa duhovnika opominja: »Z vso pazljivostjo se ustavljajte krivim nabožnim vajam in praznovernim molitvam, katere je sovražnik človeštva kot ljuljko med pšenico zatrosil, da pobožne duše najprvo s preveliko zaupljivostjo oslepi, potem pa jih v vrtinec grozних dvomov in v propad obupa potopi.«⁹⁰

Leta 1851 je vzbudil med ljudmi veliko vznemirjenja »Marijino prikazovanje« na Paki v vitanjski župniji. »Od ust do ust je šlo, da se to dogaja na neki smreki v samotni hosti. Lahkoverni, novotarji in nenavadnih reči željni ljudje so vzeli laž in prevaro za golo resnico. Že so krožile med ljudmi podobice in tiskane molitve o novi »božji poti«, »trumoma so vreli ljudje od vseh strani k 'sveti smreki'. Zastonj so dušni pastirji svarili in poučevali ljudstvo, državna oblast je dala smreko pred množico posekati in ljudi z vojaško silo razgnati. ...« Ko vse ni nič izdalo, je škof A. M. Slomšek po natančni preiskavi objavil pastirski list, v katerem je razkrinkal prevaro (*»Iz umazane dobičkarije so si vso reč izmislili kramarji in krčmarji«*), izrekel svojo sodbo ter zagrozil s strogimi cerkvenimi kaznimi tistim, ki bi še naprej hodili obiskovat 'sveto smreko'.⁹¹ Slomšek sam omenjeno pismo začne z besedami: *»Preljubi, leto je minilo, kar se je glas začel, kakor bi se bila Marija, mati božja, na neki smreki na Paki v vitanjski župniji blizu Celja dvema deklinama prikazala in ne vem kaj naročila«* Nato seže v zgodovino krščanstva in se spotoma dotakne nekdanjega češčenja dreves pri Germanih in Slovanih, da dobi izhodišče za tedanja religiozno zmedo: *»Ajdovski Nemci so imeli košat hrast – neznanbogi Slovenci pa zeleno lipo za izvoljeno sveto drevo, pod kojim so malikovali, strašne pregrehe uganjali, in celo človeško kri prelivali svojim malikom v čast. Sedanji pa si zdaj smolnat bor (borovec), zdaj rogljato smreko zbero, krog nje poklekajo in celo posekan štor režejo, in treščice domov nosijo in kakor svetinje shranjujejo.«* Tokrat Slomšek kot visok cerkveni dostojanstvenik resno nastopa zoper tako početje in med drugim pravi, da je strogo prepovedano češčenje ostankov,

»kateri niso od cerkve za svete spoznani in potrjeni. Sveta cerkev ostro prepoveduje, podobe ali kipe staviti in vernikom v počast dajati, ako niso od višje duhovske gospo-ske pregledani in za dobro oklicani; svojeglavni kristjani pa brez vsega vprašanja lesene ute stavijo in praznovernim ljudem v svoj umazani dobiček goljufne molilnice delajo. Povejte, ali ni taka služba božja zmešnjava, ki ni od Boga, marveč od tega sveta in njegovega vojvode lažnivega duha? – In če peklenskemu goljufu v enem kraju zmota pritegne, hitro si v drugem kraju takih ljudij najde, ki mu pomorejo ravno tako zmoto pognati in razširjati. Tako se je pred tremi leti v Pokrškem borovju pod Celovcem za veliko cesto tak izmišljen shod začel, katerega je dvoje otrok osnovalo. Ni še Pokrški shod potihnil, so si ljudje na hrvaški in ogerski meji prikazen matere božje na neki strehi umislili. Komaj je ta prikazen potihnila, je na Paki v Vitanjski župniji prikazen radovedne ljudi vnela. Ni še bila ta reč prav presojena in dognana,

⁸⁹ F. Kovačič, *Anton Martin Slomšek, služabnik božji*, prvi del, 162, 163.

⁹⁰ *Ant. Mart. Slomškega Pastirski listi*, Zbrani spisi, Peta knjiga, Celovec 1890, 128.

⁹¹ *Ant. Mart. Slomškega Pastirski listi*, 144–150.

se je v Gorenčah na Koroškem blizu Drave po slabo poučenih deklinah ravno taka prikazen med ljudi zatrosila, lesena bajta postavila, v bajti podoba matere božje, pred njo škrinjica, naj bi ljudje vbogajme dajali. Recite, pravoverni kristjani! ali ne veljajo ravno za take čase, ki so polni zmot in škodljivih zmešnjav, besede Jezusove, ki nas tako ostro po očetovo pred takimi goljufijami svari.«⁹²

Da Slomšek v tem svojem prizadevanju ni bil osamljen, priča stališče s čisto drugega konca slovenskega ozemlja. Matija Vertovec je v svojem rojstnem kraju na Vipavskem dejal, da morajo duhovni, ki so na stopnji Gospodovih učencev, ljudi k razumnosti voditi, pa tudi 'babje vere, krive, spačene in škodljive zapopadke jim iz glav izbijati'.⁹³ Slomšek je bil odločen, a v besedi morda bolj okreten. Na drugem mestu je o problematiki, ki jo vsebuje geslo »vitanjska smreka«, a neodvisno od nje, torej načelno, zapisal:

»Včasih se najdejo tudi ljudje, ki jim grejo čudne reči po glavi, od prikaznij govore, ter sebe in druge tako motijo, ki se motiti dajo. Takih posebnih prikaznij ne smemo prehitro verjeti, ne razglasiti, temveč pazno in varno presoditi, ali so nasledki bolnega trupla, bolnega duha, ali resnični kaki čudoviti obiski božji, ki niso lahki in pa redki. Zakaj čudeži se ne godijo po mislih slaboumnih ljudi. Potreba je natanko in pa dolgo časa preiskovati v takih zadevah, da se pravi vzrok prikazni najde, pa tudi pomoček spozna za take nevarne skušnjave, ki se babjevernih ljudi hitreje primejo, kakor kužna bolezen... So, ki se pobožne in svete delajo, sladko in ponižno govorijo, kakor bi tople v nebesa hotele, v srcu pa polne posvetnih misli in pregrešnih želj. V cerkvi svetnikom noge glodajo, doma pa svoje ljudi grizejo, da ni pri njih ostati. Taka hinavska svetost in pa gnila repa. Ona je prave čednosti najhujša sovražnica in sveto krepost ob čast in poštenje spravlja, da ljudje pravijo: take so le svetopete...«⁹⁴

Kljub temu da je Slomšek v konkretnem primeru ravnal z vso zahtevano avtoriteto, po svoji naravi ni toliko sodnik, ki pač ugotavlja in presoja krivdo, ampak vzgojitelj, pedagog, ki se trudi že vnaprej odpomoči, da do nesrečnih zapletov sploh ne pride. Zato ga veseli slišati in zapisati zgodbe s poučnim zrnem v sebi. Taka je pripoved o gostiji kneza Inga iz časov pokristjanjevanja Slovencev, ki jo navaja že J. V. Valvazor⁹⁵ in zgodbe s poanto: Kar Bog stori, vse prav stori. Ko svari, da se ob hudem vremeni ni varno zateči pod hrast, si ne more kaj, da bi ne pristavil šaljive zgodbice: Pravijo, da je svoje dni neki ošaben zaležanec pod hrastom ležal in gleda, kako na mali bučevini po pol centa težke buče rastejo, na velikem dobu pa tako drobnji želod. »Ni prav,« je djal, »jaz bi bil hrastu buče dal, bučevini pa želod, ako bi jih jaz ustvaril.« Zdaj veter popihne, želod pade in ošabneža ravno na nos udari, da odskoči. »Joj meni,« zavpije, »zdaj sem jo po nosu dobil. Bog ne daj, da b na dobu buče rastle, ubila bi me bila.«⁹⁶ Seveda je

⁹² *Ant. Mart. Slomškega Pastirski listi*, Zbrani spisi, Peta knjiga, 147.

⁹³ Peter Vodopivec: Slovenski duhovniki in družbenogospodarske razmere na Slovenskem v 19. stoletju, *Vloga Cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja*, Ljubljana 1989, 180, 187.

⁹⁴ *Ant. Mart. Slomškega Zbrani spisi*, Tretja knjiga, 331.

⁹⁵ Marija Stanonik, Janez Vajkard Valvasor in slovstvena folklorja v njegovem duhovnem obzorju, *Valvasorjev zbornik*, Ljubljana 1989, 298.

⁹⁶ *Ant. Mart. Slomškega Zbrani spisi*, Četrta knjiga, 111.

v to smer bližnjica k legendam. Ohranjena je Slomškova interpretacija dogodka z velikega oltarja podružnične cerkve sv. Ožbalta,⁹⁷ ki je bistveno drugačna od legende, kot jo je poznal Matija Majar-Ziljski.⁹⁸ Za slovensko slovstveno folkloristiko sta posebej pomembni pričevanji o sv. Hemi iz okolice Olimja⁹⁹ in svetih bratih Cirila in Metoda v Jarenini.¹⁰⁰ Vsaj v stroki pa je čisto pozabljeno ime sv. Liharde, ki jo Slomšek šteje za Slovenko in imenuje »ubogih mila mati«. ¹⁰¹ Legenda vsebuje vrsto bajčnih sestavin, a podoba je, da Slomška tokrat, začuda, ne motijo.¹⁰²

Da je glede slovstvene folklore obstajala napetost med njim in ljudstvom, ki mu je sicer posvečal svoje najboljše moči, je videti pa tudi iz dostavka, ko piše o človeku, ki je leta 1749, ko je bila v Franciji huda lakota, nagovoril prebivalstvo, da se je začelo prehranjevati s krompirjem, ki so ga dotlej rabili samo za živino. Če so ga najprej zasmehovali, da jim »v koritih kruha ponuja«, so ga potem, ko jih je stiska prisilila ravnati se po njegovem nasvetu, čisto prezrli kot dobrotnika. Slomšek se zgraža nad tem, kajpak z namenom, da bi svoje rojake pridobil za vzgojo k hvaležnosti, nato pa nadaljuje: »Ljudje po mestih kakor po deželi, vejo veliko povedati od imenitnih razbojnikov, od ponočnih strelcev in več takih kvant; kdo je pa v naše kraje ljube podzemljice (= krompir,¹⁰³ op. a.), prinesel, kdo je prvi kolovrat naredil in ženske presti učil – tega nobeden povedati ne ve;«¹⁰⁴ Tudi tu se vidi, kako daleč vsaksebi sta bila razsvetljsko in romantično gledanje na duhovno kulturo slovenskega ljudstva.

Poučna bi bila v tem pogledu podrobna primerjava prav med Stankom Vrazom in Antonom M. Slomškom, vendar za tokratno priložnost ne prihaja v poštev, a nekaj malega je le mogoče storiti. Ob pesmi o grlicah Vraz pravi, da mu je zgodbo o njih pripovedovala teta Marina v rani mladosti, še predno se je začel učiti nemško, leta 1836 pa da je slišal nečakinjo, ki jo je pripovedovala triletnemu bratcu v zibki.¹⁰⁵ To ga je spodbudilo, da jo je prestavil v verze, da bi jo prenesel v višji krog literature. Presenetljivo je, da Vraz govori o pripovedi, ko je snov sicer znana v obliki legendne pesmi,¹⁰⁶ ne preseneča pa Vrazov odziv: mladostno doživetje, ki ga obnovi srečanje z nečakinjo, prelevi v literarno dejanje. Slomškov notranji kompas je bil usmerjen drugam. Ali je vzvod za njegovo življenjsko naravnano iskati najprej v njegovem mladostnem srečevanju z upodobitvijo smrti nespokorjenega grešnika na stopniščni ograji prižnice v domači cerkvi. V duhu srednjeveške tradicije je pekel upodobljen kot zmajevno žrelo in kadar sta šla mimo, mu je mati dejala – tako biografi – Glej moj sin, tak strašen konec čaka vsakega, kateri se greha ne varuje.« Te materine besede so se otroku zapisale

⁹⁷ Ivan Stopar, *Slomškova Ponikva*, kraj 1990, 38–39.

⁹⁸ I. Stopar, *Slomškova Ponikva*, 140.

⁹⁹ *Ant. Mart. Slomškega Zbrani spisi*, Tretja knjiga, 195.

¹⁰⁰ *Ant. Mart. Slomškega Zbrani spisi*, Tretja knjiga, 366.

¹⁰¹ *Ant. Mart. Slomškega Zbrani spisi*, Tretja knjiga, 391–393.

¹⁰² *Ant. Mart. Slomškega Zbrani spisi*, Tretja knjiga, 391–393.

¹⁰³ A. M. Slomšek je članku, v katerem piše o krompirju kot izdatnem živilu, dal naslov: Kruha, pa tudi nauka za uboge. *Ant. Mart. Slomškega Zbrani spisi*, Četrta knjiga, 315–321. Ali je Jožetu Stabeju to navdihnilo naslov knjigi *Kruh ubogih*, Kulturnozgodovinski in jezikovni začet zgodovine krompirja na Slovenskem, Ljubljana 1971.

¹⁰⁴ *Ant. Mart. Slomškega Zbrani spisi*, Četrta knjiga, 315–321.

¹⁰⁵ Glasi iz Dubrave žerovinske = Dela St. Vraza II, 110–111.

¹⁰⁶ Prim. Tičica pestrna, II, Z. Kumer etc. (ur.) *Slovenske ljudske pesmi*, Ljubljana 1981, 58 sl.

globoko v dušo.¹⁰⁷ Od nje, ki je imela dar za petje in mično pripovedovanje, konkretno pa je v tej zvezi omenjena le Ptujška gora, je sin prejkone prejel oblikovalni dar,¹⁰⁸ ki ga je dal popolnoma v službo duhovnemu razsvetljevanju njemu podrejenih vernikov in slovenskega naroda sploh.

Stanko Vraz si je za isti cilj – dokler nad slovenstvom ni obupal – izbral drugo pot. Njegova popotovanja po slovenskem ozemlju so bila namenjena temu, da bi prestrzel zamirajoče plasti duhovne kulture slovenskega ljudstva in čim več izplel iz njega za svoje predvidene folklorne zbirke in literarno snovanje. Slomšek se je odpravil na počitniška potovanja iz drugačnih nagibov, a nam kljub temu ohranil z njih nekaj nemško zapisanih pripovedi, ker so bili njegovi potopisi namenjeni ravnatelju škofijske pisarne.¹⁰⁹ Viri za nekatere druge, že slovensko ubesedene zgodbe, ki pa so tudi lokalno opredeljene, niso znani. O konjiški preteklosti iz leta 1834 je zapisal: Visoko v konjiški gori je bila luknja, v kateri je neki pastirček ujel najlepše postrvi in jih prinesel na trg naprodaj, a ni hotel povedati, od kod so. Tedaj ga je nekdo zasledoval in zasačil, ko je ravno spuščal vrh v globočino, da bi jih zajel. Zasledovalec je napravil šum, ki se ga je deček prestrašil in padel v globino, da ga nikdar več ni bilo na svetlo. Zato so pred votlino napravili rešetko. Tako je nastala pravljica, da je Konjiška gora obdana z železnim obročem, da zmaj ne more iz nje in zato tudi duhovniki vsak dan opravljajo sv. mašo v cerkvi sv. Jurija.¹¹⁰ V Drobtincah za leto 1862 piše Slomšek o Otokarju V. kot ustanovitelju žičkega samostana in se spet domisli »grozovitnega zmaja, kateri je v konjiški gori razsajal, kteremu so morli otroke darovati, da ni Konjic in doline zalil, kakor abotni ljudje še v sedanjih časih hahljajo.« Nato nadaljuje, kako se je Otokarju V. na lovu v sanjah prikazal Janez Krstnik, ki mu naroči, naj v teh krajih sezida samostan za menihe v belih oblačilih. Ko se hoče o tem s svetnikom še posvetovati, ga predrami bližnji hrup in v svojem plašču zagleda zajca, ki se je bil tja zatekel pred psi. Preplašeno žival reši gotove smrti in ta dogodek ga spodbudi, da ima tu postaviti samostan, ki ga imenuje »Zajcklošter ali Zajčki samostan«, čigar ime priča, da to »ni bil prvi kartuzijanski na Nemškem, kakor Nemci trdijo, ampak na Slovenskem.« Po smrti so Otokarjevo truplo prenesli v zajčki samostan. Na kamenitem pokrovu je vklesana podoba, kako spi, naslonjen na roko in zajec v njegovem naročju.¹¹¹ Slomšek objavlja že precej poprej tudi verzifikacijo, ki sodi v področje literarjenja, o propadu zajčkega samostana; vsebuje bajčno snov, da so globoko v kleti skriti denarji, a ko jih okoličani hočejo dvigniti, vidijo v cerkvi premikati se belo vrsto menihov od prvega do zadnjega priorja samostana – Premenil tak sloveči / je zajčki samostan / In kakor samostana / tud skoraj nas ne bo / Le samo naše dela / za najmi pojdejo.¹¹²

Kdove, ali je v Dobrni in okolici še znana zgodba, po kateri je velik orel odnesel dete materi, ki je žela in otroka pustila samega pod košatim drevesom. Zaman ga išče po pogorju okrog. Na drugem kraju so, prav tako žanjice opazile, da orel v kljunu nekaj belega nese in otroški jok. Ko kralj ptic odloži tovor, ga preženejo s hrupom, grejo po otroka, ki ga vzameta za svojega premožna zakonca brez otrok. Slomšek tu spet najde

¹⁰⁷ Ivan Stopar, *Slomškova Ponikva*, 27.

¹⁰⁸ F. Kovačič, *Anton Martin Slomšek*, 130.

¹⁰⁹ F. Kovačič, *Anton Martin Slomšek*, 110.

¹¹⁰ F. Kovačič, *Anton Martin Slomšek*, 110.

¹¹¹ A. M. *Slomska Zbrani spisi*, Druga knjiga, 233–239.

¹¹² Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, 143.

priložnost za poduk, kako Bog za vse skrbi. »Kdo je orla vodil, da je otroka tako blizu ljudi prinesel. Kdo mu kljun zvezal, da ni poprej deteta umoril ali pa izpustil, da bi se bilo pobilo. V nekih tednih se je mati samica izvedela, ki je dete zgubila, pa bogata zakonska sta dete kakor svoje izredila ter mu celo kmetijo izporočila.«¹¹³

Za Mislinjo je Slomšek ohranil podatek, da se je tam med drugim mudil »viši nadvojvoda Janez, svitliga cesarja brat, kakor berač«.¹¹⁴ Gre prav za tistega, ki je spodbudil sestavo vprašalnic in tako zaslužen za neprecenljivo zgodovinsko gradivo za Štajersko sredi 19. stoletja, ki se je nabralo na tej podlagi.¹¹⁵ Tukajšnja Slomškova pripomba, da se je odpravljaj na popotovanja pod plaščem berača, pa izziva vprašanje, ali se za cesarjem Francem Jožefom, ki mu nekatere pripovedi¹¹⁶ pripisujejo tako vlogo, v resnici ne skriva njegov brat Janez. Nadvse častno lastnost Slovencev ohranja sporočilo iz Solčave; o pošteni njeni prebivalcev se je utegnil prepričati Anglež, ki je zgubil denar. Anekdoto ponatiskuje v svoji slovnici tudi A. Murko.¹¹⁷ V zvezi z duhovnikom in pesnikom, dobrodelnikom in planincem Valentinom Staničem (1774–1847) Slomšek omenja »Prestrelnik, ki ima pod vrhom veliko luknjo, kakor da bi ga bil kdo prestrelil.«¹¹⁸ Ta lokacija je že zunaj njegove ljubljene Štajerske, kakor tudi Bled, o katerem piše s poti leta 1837, da so »na tem otoku stari poganski Slovenci častili boginjo Živo«, o Višnjegorčanih pa, kako jih »dražijo sosedi, da imajo polža priklenjenega na verigi.«¹¹⁹

Zadnji pripovedi iz tega kroga sta s Koroške: V župniji Železna Kapla si je Slomšek ogledal podružnico sv. Lenarta: na obojnih cerkvenih vratih so bile pritrjene podkve čisto posebne oblike; po ljudskem izročilu so bile iz turških časov, ko so Turki divjali čez Kolpo. Cerkev je krog in krog obdajala železna veriga.

Druga je zgodba o Kvasniku, premožnem planinskem kmetu z vznožja Svinje. O njegovem nekdanjem bogastvu danes nemo priča le še staro zidovje v bližini cerkvice sv. Leonarda. Tako Slomšek, ki razvija zgodbo v smislu poante: kdor visoko leta, nizko pade. V svojem bogastvu se je pred tovariši Kvasnik takole postavljaj: »Meni drugega ne manjka razun kostene mize, tako bi še rad imel.« Pred župnikom z Glovice se je pobahal: »Moj Gospod, naj mi dovolijo, da s konjem v cerkev jezdim in krog oltarja sv. Leonarda jašem. Hočem to ježo dobro plačati in vsako stopnjo mojega konja s križevačo podkovati in tako cirkvi srebrn tlak narediti.« ... Rodovitna leta so se prevrgla. Kvasnik premožen je bil v kratkem sila ubožen. Ves zapuščen je hodil od hiše do hiše kruha prosit in kadar se je o palici h kakemu znancu pritesel, so mu na prag v skodelici kuhe dali. Ko je odmolil, je skledico na kolena djal in zajemati jel rekoč: Ko sem še imel vsega zadosti, sem gostokrat prevzetno dejaj: Drugega mi ne manjka, kakor kostene mize, zdaj jo imam, kajti moram na svojih kosteh skledo držati, ker druge mize sirotej nimam.«¹²⁰ Zastavlja se vprašanje, ali je Slomšek oblikoval sebi že znano

¹¹³ *Zbrani spisi Ant. Mart. Slomška*, Četrta knjiga, 122.

¹¹⁴ *Ant. Mart. Slomška Zbrani spisi*, Tretja knjiga, 322.

¹¹⁵ Vprašalnice nadvojvode Janeza, Göthova serija.

¹¹⁶ Prim. Marija Stanonik, *Nekoč je bilo jezero*, Škofja Loka 2004,

¹¹⁷ F. Kovačič, *Anton Martin Slomšek*, prvi del, 84 sl. in Anton J. Murko, *Theoretisch-practische Grammatik der Slowenischen Sprache*, Grätz, 1850¹¹, 209.

¹¹⁸ *Ant. Mart. Slomška Zbrani spisi*, Tretja knjiga, 30.

¹¹⁹ F. Kovačič, *Anton Martin Slomšek*, prvi del, 112, 116.

¹²⁰ *A. M. Slomška Zbrani spisi*, Druga knjiga, 219–21. Franc Kovačič, *Anton Martin Slomšek*, prvi del, 104.

snov iz folklorne tradicije, ali pa jo je spodbudilo šele njegovo pisanje. Dejstvo je, da se je ta ohranila do dandanašnji.¹²¹ Tako čaka slovensko slovstveno folkloristiko v zvezi s Slomškom še veliko odprtih vprašanj, tu je šlo samo za poskus sistemiziranja snovi in predstavitev njegovega razmerja do nje.

S svojim vzgojnim pristopom do »svojih ovčic« je prvi mariborski škof najbolj neposredno vplival na prekmurskega duhovnika Jožefa Košiča. Za njegovo ustrezno mesto v slovenski strokovni zavesti se je doslej najbolj trudil Vilko Novak, ki je že leta 1949 zapisal o svojem rojaku. »Če mu hočemo biti pravični in če želimo skromno etnografsko prizadevanje naše znanstvene romantične generacije ... prikazati v čim popolnejši luči, moramo priznati, da je Košič obenem z Urbanom Jarnikom (ki je pri svojem delu izhajal iz tistodobnega življenja slovenskega ljudstva, katerega je prikazoval.«¹²² Če se tu omejimo na folkloristične sestavine Košičevega pisanja, se je ustaviti pri knjigi *Zobriszani [= Izobraženi – op. a.] Szloven i Szlovenka med Murom in Rabov* (brez letnice izšla v letih 1845–1848), in to pri zadnjih poglavjih knjige, ki so namenjena duhovni kulturi. V njih avtor pobija uvero, da mrtvi hodijo nazaj, pojasnjuje, da strahu ni in govori o čarovništvu.¹²³ Kolikor je mogoče ugotavljati po citiranih odlomkih v Novakovi obravnavi, se je Košič v tem delu močno zgledoval pri Slomšku, morda še bolj, kot se dozdeva Novaku.¹²⁴ V razdelku »*Compernija čalerija – sama ciganija, obžaluje, da iščejo ljudje »vu dihovnih i telovnih potrejbčinaj... pomouč... za düšo vu skrivnih, krivovörnih ino zmišlenih molitvaj i pobožnostih, – za tejšlo pa pri bojdikaj mazecaj, comprnicaj, čaleraj (čarovnikih), – štere si bedati lüdje sami napravijo, gdakakšnega staroga, plešivoga deda za čalera – kakšno grdo, Püklavo, okajeno babo ali ciganico pa za compernico prekričijo ino se jih bole bojijo, neg zavci bobena.*« Misel je sorodna Slomškovi, pač pa je Košič samostojen pri razlagi, kaj je pravzaprav mora. Drugi jo razlagajo kot somatsko težavo, on pa išče zanjo psihološki vzrok: »Eto teškoučo [= moro] pa ne delajo comprnice, nego gousta krv okoli srca pri onih, ki so žalostne i zamišlene nature.«¹²⁵ Podobno kot Slomšek se posmehuje tistim, ki včasih za drage denarje najemajo samozvane »zdravilce« ti v resnici z bolnim ravnaajo, kot da bi jih dediči najeli in podkupili, naj jih čimprej spravijo s poti. Košič trdo postavlja stvari na svoje mesto.¹²⁶ O vražah in praznih verah je pisal Košič že v delu iz leta 1828, ki pa ga je pod svojim imenom v madžarščini objavil Slovak I. Čaplovič.¹²⁷ Po V. Novaku je pripoved o Marku Bikecu prva, objavljena v prekmurskem tisku, vendar je težko določiti, ali gre v njej za folklorno predlogo. Gre za to, kako je cigan prevaril kmeta,

¹²¹ Doma (Žiri) se je je večkrat spominjal tnaš ata, Jože Gregorič pa jo je slišal v Trziču. Podatke mi je posredoval pred leti, zato natančnih podatkov ne morem navesti.

¹²² Vilko Novak, Gradivo Jožefa Košiča za etnografijo Prekmurja, *Slovenski etnograf*, Ljubljana 1949, II, 100.

¹²³ V. Novak, Gradivo Jožefa Košiča za etnografijo Prekmurja, 102–109.

¹²⁴ Kaže, da ima V. Novak izraz »*naj oddela*, da svinje ne bodo betežne, za Košičevo formulacijo, a ni tako. Prim. pri A. M. Slomšku: Gospodinja to viditi klobaso in kos slanine hitro za njim nese, ter ga prosi, *naj oddela*, da svinje zbolele ne bojo. Reprint izdaje *Blaže in Nežica*, 191.

¹²⁵ V. Novak, Gradivo Jožefa Košiča za etnografijo Prekmurja, 109.

¹²⁶ V. Novak, Gradivo Jožefa Košiča za etnografijo Prekmurja, 109.

¹²⁷ V. Novak, Jožef Košič, prekmurski pisatelj, *Razprave II. razreda SAZU* III, Ljubljana 1958, 245.

ko ga je zvalil v ris. Na Slomškov zglede spominja s poanto, da »penezi ne cvetijo«. ¹²⁸ Na ljudsko modrost »eden krivičen krajcar deset pravičnih zatroši« je naslonjeno na poglavje »Krivično blago nema sreče«, ki je prepleteno z navedbami iz svetega pisma in pregovorov in se ne vzoruje pri Slomšku. ¹²⁹ Obravnavano Košičevo delo torej obvladuje »izrazito razsvetljenska tendenca, združena s splošno pedagoškim namenom, ki ga je krepilo Slomškovo delo Blaže in Nežica.« ¹³⁰

---

¹²⁸ Vilko Novak, Gradivo Jožefa Košiča za etnografijo Prekmurja, 110.

¹²⁹ V. Novak, Gradivo Jožefa Košiča za etnografijo Prekmurja, 256.

¹³⁰ V. Novak, Gradivo Jožefa Košiča za etnografijo Prekmurja, 102.

MATEVŽ RAVNIKAR- POŽENČAN (1802–1864)

– prvi zapisovalec pravljic
in povedk v slovenščini

UVOD

Matevž Ravnikar-Poženčan (1802, Poženik pri Cerkljah¹ – 1864, Predoslje pri Kranju) je najstarejši med cerkljanskimi literati. Oče Valentin in mati Helena sta bila revna kajzarja. Njegova rojstna hiša v Poženiku še stoji, po domače se ji pravi pri Hvačarju. V letih njegovega odraščanja šole v Cerkljah še ni bilo, zato je že ljudsko šolo začel obiskovati v Ljubljani. Bil je menda tako majhen in slaboten, da ga je oče večidel poti kar v košu nesel v Ljubljano. Po končanem filozofskem in teološkem študiju je postal duhovnik. Bil je kaplan v Železnikih, v Breznici, v Trnju pri Pivki, na Gori pri Sodražici, v Semiču in Stari Loki, župnik pa na Selih v Tuhinju in v Predosljah, kjer je umrl 14. februarja 1864.²

I. JEZIK

Po hrvaški zamisli ilirizma naj bi Slovenci opustili svoj jezik, česar po sodbi Jožeta Pogačnika ni sprejel noben njegov slovenski privrženec. Čeprav so se v ilirsko gibanje vključili z vidika kulturnega sodelovanja, so nekateri med njimi gojili utopijo o jeziku, ki bi dokazovala slovensko-hrvaško enotnost.³ Leta 1838 je v Ljubljani nastal

¹ Smiselno je poudariti pravi datum rojstva: 31. avgust 1802, ker se v slovenskih priročnikih (*Enciklopedija Slovenije*, Leksikon Cankarjeve založbe: *Slovenska književnost* (1982); *Slovenski biografski leksikon*) pojavljajo napačni datumi.

² Janez Močnik, *Podobe nekdanjih časov*. Ob 850. obletnici prve pisne omembe cerkljanske fare, Cerklje, 2004, 207.

³ Lino Legiša, *Zgodovina slovenskega slovstva* II, Ljubljana, 1959, 168. Jože Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva* III, Maribor, 1969, 67–68.

»čitavni zbor v seminari«. Od tod *Ilirsko društvo* in v obdobju 1839–1843 je postal na Kranjskem središče ilirizma. Njegovi člani, med njimi Matevž Ravnikar-Poženčan,⁴ so se učili ilirščine in zbirali ter brali slovanske knjige. Najbolj ugledni med njimi sta bili Šafárikove *Slovanske starožitnosti* (1837)⁵ in *Slovanský národopis* (1842). Podoben sloves je doživljala *Die Wissenschaft des slawischen Mythus*, (1842)⁶ češkega zgodovinarja Ignaza Johanna Hanuscha. Vse to je vplivalo, da je slovanski mitologiji skušal prispevati svoj delež tudi Poženčan – vendar brez pravega strokovnega zaledja ali genialnega navdiha in zato brez vidnega uspeha in dolgoročnega učinka.⁷ Poskušal se je tudi v zgodovinopisju.⁸ Po ugotovitvah literarne zgodovine je bil uspešnejši v pesništvu⁹ in snovanju prve slovenske proze.¹⁰

Matevž Ravnikar-Poženčan še ni zapisoval v narečju, kakor pozneje Matija Valjavec in Gašper Križnik-Podšavniški. Njegov jezik je praviloma knjižni iz tedanjega časa. Vmes se pojavljajo izrazi, ki jih morda le danes doživljamo kot narečne, v njegovem času pa so lahko veljali kot splošni jezikovni standard. Jezikoslovci, specialisti za zgodovino jezika in narečjeslovci imajo odlično priložnost, da na podlagi izvirnikov ugotavljajo tedanjo govorjeno različico slovenskega knjižnega jezika. Zamenjava imena Vojs in Bojs v istem besedilu kaže na negotovost posluha ali izgovarjave, kar utegne biti potrjeno o zapisu živega folklornega dogodka. Ali gre za drugo skrajnost, prevod iz nemščine?! Predvsem glede na skladnjo obstaja vtis, da je na Poženčanovo pisanje močno vplivala nemščina. Ali je to mogoče trditi tudi za rabo določnega zaimka *en* in določnega zaimka *ta* v funkciji nedoločnega in določnega člana pri tujih jezikih? Zdi se, da ne.

I. SLOVSTVENA FOLKLORA

Matevž Ravnikar-Poženčan, prvi zapisovalec slovenskih pravljic in povedk, zasluži podrobnejšo tehtno obravnavo in njihovo samostojno objavo, saj je bilo doslej v slovenski slovstveni folkloristiki njegovo delo premalo znano in cenjeno. Res je vse od Marnovega Jezičnika¹¹ včlenjen v slovenske literarno-zgodovinske preglede in ima svoje geslo v ustreznih leksikoloških delih. Široko paleto njegovega ustvarjalnega prizadevanja je domačinom o svojem rojaku orisal Janez Močnik.¹²

⁴ Kot somišljenika ga v tej zvezi omenja Matija Majar-Ziljski že leta 1844. Matija Majar Ziljski, Nekaj od Slovincov, *Kmetijske in rokodelske novice*, št. 34, 21. Veliki serpan 1844, 136.

⁵ J. Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva* III, 28.

⁶ J. Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva* III, 94.

⁷ Marija Stanonik, Vprašanje romantične mitološke teorije pri Slovencih, *Obdobje romantike v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Ljubljana 1981, 335–353.

⁸ L. Legiša, *Zgodovina slovenskega slovstva* II, 216.

⁹ L. Legiša, *Zgodovina slovenskega slovstva* II, 62, 173, 192, 213.

¹⁰ L. Legiša, *Zgodovina slovenskega slovstva* II, 155. J. Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva* III, 81–82, 85.

¹¹ Josip Marn, Matevž Ravnikar-Poženčan, *Jezičnik* 16 (1878), 16, 17, 34.

¹² Janez Močnik, *Podobe nekdanih časov*. 2004, 207–8.

1. FOLKLORNI OBRAZCI

Žal, doslej s tega vidika slovstveno delovanje Matevža Ravnikarja-Poženčana še ni bilo pregledano. Če je bil tako prizadeven za zbiranje slovenskih folklornih pripovedi in folklornih pesmi, mu je gotovo prišlo pod pero tudi marsikaj folklornega drobiža.

2. FOLKLORNE PESMI

Obdobje romantike je bilo na splošno naklonjeno prvobitni besedni umetnosti, le da je imelo v njenih očeh pesništvo veliko prednost. Tudi sicer je bila pesem najvišji, če ne edini umetniški ideal prve polovice 19. stoletja. Redki zapisi slovstvene folklore v nevezani besedi (npr. o Kralju Matjažu so vse do štiridesetih let 19. stoletja ostajali v predalih, kadar se zapisovalci niso potrudili in jih prelili v verze. O tem pričajo rokopisne ostaline Emila Korytka, Stanka Vraza, Matevža Ravnikarja-Poženčana idr.¹³

Čeprav ni nikoli pozabil, da je bil na liceju eno leto Prešernov sošolec, gorenjskemu rojaku ni docela sledil, saj se je trudil z metelčico celo pri zapisih folklornih pesmi in folklornih pripovedi ter kot ilirec objavljaj v Danici horvatski, slavonski in dalmatinski leta 1843 s podpisom Mirko Poženčan.

To je počel v obdobju romantike, ko je splošno pozornost in slavo slovstvene kulture žela le pesem. Tudi on ji ni ostal dolžan, saj je imel že leta 1835 precejšnjo zbirko folklornih pesmi in jih je v njegovi zapuščini daleč največ. Z zapisi pesmi je zalagal tako Emila Korytka,¹⁴ ki ga je bil menda celo obiskal na Gori nad Sodražico,¹⁵ kot Stanka Vraza, ki sta si bila pri njihovem izdajanju tekmeča. V Vrazovi ostalini se je ohranilo šestindevetdeset z Ravnikarjevo roko zapisanih pesmi.¹⁶

3. FOLKLORNE PRIPOVEDI

V štirih ohranjenih Poženčanovih zvezkih iz njegove zapuščine so tudi folklorne pripovedi, ki jih je začel zbirati po l. 1838.¹⁷ Z zbirko pravljic in povedk¹⁸ kot prvo samostojno objavo njegovega dela se mu je oddolžila slovenska slovstvena folkloristika – ki mu s tem priznava prvenstvo zavestnega zapisovalca slovenskih folklornih pripovedi tam v tridesetih letih 19. stoletja.

Za prvo objavo njegovih zbranih pravljic in povedk v knjigi *Poženčanove pravljice* je skladna izvornih besedil kolikor toliko preurejena v skladu z današnjo splošno

¹³ Milko Matičetov, *Ljudska proza, Zgodovina slovenskega slovstva I*, Ljubljana 1956, 133.

¹⁴ Boris Merhar, *Ljudska pesem, Zgodovina slovenskega slovstva I*, Ljubljana 1956, 41, 43. L. Legiša, *Zgodovina slovenskega slovstva II*, 148.

¹⁵ France Marolt, *Slovenske prvine v kočevski ljudski pesmi, Kočevski zbornik (Razprave o kočevski in njenih ljudeh)*, Ljubljana, 1939, 180.

¹⁶ B. Merhar, *Ljudska pesem*, 48.

¹⁷ Vsega skupaj je – s predpostavko, da gre za slovenske folklorne pripovedi – prišlo v poštev za tukajšnjo objavo 55 enot. Zato so bile izločene tiste, ki se naslanjajo na grško, rimsko ali germansko mitološko tradicijo, ne da bi jim po našem vedenju mogli zagotoviti slovensko različico. Večino od njih je že avtor sam naslovil in zapisal kot samostojno enoto; nekaj, npr. o Šembiljah, jih je vzeti iz Poženčanovih drugih mitoloških spisov. Bajčna bitja so bila večinoma zapisana v nemščini in so tu prevedena, prav tako nekaj daljših zgodb. Natančno je o tem, in katere zgodbe so bile zapisane v metelčici ali objavljene v ilirščini, pojasnjeno pri vsaki posebej v komentarju.

¹⁸ *Poženčanove pravljice*. Zapisal Matevž Ravnikar-Poženčan. Zbrala, uredila, spremno besedo in opombe napisala Marija Stanonik, Radovljica, 2005, 106 strani.

praksu: glagol je s konca stavkov premeščen na ustrezno mesto proti začetku in nedoločniki so prevedeni v odvisne stavke. Prav tako sta večinoma odstranjena nedoločni zaimek *en* in določni zaimek *ta* v funkciji ne-/določnega člena. Pisanje velikih začetnic in ločil je usklajeno z današnjim pravopisom.

Za Ravnikarjeva besedila je značilna še živa raba predpreteklika in veznik *pa* namesto *in*, ki je včasih zapisan še kot *ino* ali okrajšano *no*. Na željo uredništva so pri izdaji njegovih pravljic zastarele knjižne besede iz Poženčanovega časa zamenjane z ustreznim sodobnim besediščem in še danes žive narečno zapisane besede so poknjžene.

Matevžu Ravnikarju-Poženčanu gre torej čast prvega zbiralca slovenskih pravljic in povedk.

a) Rokopisno gradivo v slovenščini

Ni jasno, ali gre v koloni izpisane besede *Vsi so bli izveličani/dva sta bla pogubljenak/terak sta začela ples in godenje*,¹⁹ imeti za naslov ali za povzetek nezapisane povedke.²⁰ Tudi nadnaslov ne more biti, saj v nadaljevanju sledijo naslovi, ki se prilegajo besedilom. Matevž Ravnikar-Poženčan jih je na koncu II. zvezka v metelčici,²¹ zapisal šest in naslovil *Pravlice*.²² Od teh je v zagrebški Danici leta 1843 prišla na svetlo, v ilirščini in tudi snovno malce prirejena, le tretja po vrsti, z naslovom *Bajzis*.²³ V rokopisu ni v ničemer dokumentirana, v objavi pa avtor navaja, da o Bajzisu pripovedujejo v Ribnici na Kranjskem. Morda je to dovolj trden kažipot za sklepanje, da je vseh šest pripovedi iz tega okolja. Čas objave Bajzisa pa daje kolikor toliko jasno orientacijo, kdaj so bile zapisane, vsekakor ne po letu 1843.

V *Bajzisu*²⁴ gre za osrednjeslovensko različico spokorjenega grešnika, sestavljeno iz motivov, ki se v tradiciji marsikdaj pojavljajo samostojno, na primer, da oče v stiski proda še nerojenega otroka hudiču, ne da bi vedel, kaj je storil, saj mu bodoča mati še ni zaupala skrivnosti. Strašna postelja, na kateri bo moral trpeti v peklju, se povezuje z variantami evropsko znane zgodbe o skesanem grešniku Petru Abanu, ki ga je Matičetov odkril v Reziji kot razbojnika Madeja.²⁵ Motiv ozelenega drevesa po temeljiti grešnikovi spovedi je znan iz različic slovenskih folklornih pesmi o spokorjenem grešniku, o katerem obstaja celo monografija izpod peresa Ivana Grafenauer-

¹⁹ *Stare medljudne pesmi* / zložene pred 19. stoletjem (MP II. NUK Ms 483. zvezek II. – Kaže, da gre tu samo za naslove, saj v nadaljevanju vidimo druge naslove, ki se prilegajo besedilom.

²⁰ Vendar tudi v tej obliki omogoča vsaj slutnjo o svoji vsebini. Glede na povedano utegne biti najstarejša slovenska različica povedke, ki je znana vsaj s Tolminskega (Janez Dolenc, *Zlati Bogatin* (Glasovi 4), Ljubljana 1992, 11/1.

²¹ Črkopis je imenovan po Francu Metelku (1789–1860), ki je ohranil bohoričico, težavo z zapisovanjem šumevcev pa skušal rešiti tako, da jih je zapisal v cirilici. Njegov predlog je naletel na odobravanje le pri nekaterih njegovih sodobnikih.

²² Matevž Ravnikar-Poženčan, zvezek II, *Stare medljudne pesmi zložene pred 19. stoletjem*, NUK, Ms 483, 38 sl.

²³ Mirko Poženčan (= Matevž Ravnikar-Poženčan), *Bajzis, Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, št. 28, tečaj IX, 15. Srpnja 1843, 111–112.

²⁴ Številka za naslovom tu pomeni številko, s katero so folklorne pripovedi oštevilčene v zbirki.

²⁵ Milko Matičetov, Peto Abano, *Racconto resiano del tipo Ath 756 B, Schweizerisches Archiv für Volkskunde*, 61 zv. 1/2, Basel 1965, 32–59.

ja.²⁶ V okviru te problematike pomeni Bajzis pravo odkritje in skoraj nerazumljivo je, da ga slovenska slovstvena folkloristika doslej še ni registrirala.

Drugih pet pripovedi se glasi: *Mutasta sestra reši dva zakleta brata*; mačeha ju ukolne v stekla psa, po božjem navdihu ju skuša sestra rešiti s postom in onemelostjo; ko grofu porodi dva sina, ju ji mačeha vrže v vodo in njo prisili dojeti dva psa. Ta čas je grof že na vojski, a ko se vrne, se zgodba začne razpletati in mačeho doleti kazen, ki si jo je sama urekla. V pripovedi se prepletajo bajeslovni in krščanski motivi, kar je docela razumljivo za obdobje, v katerem je obstajala. Da je dandanes kaj takega še komaj mogoče najti, je samo dokaz, da je splošna sekularizacija storila svoje tudi na tem področju, pri objavah pa je vsaj deloma računati tudi na (avto)cenzuro. Le tako si je mogoče razložiti, da v folklornih pripovedih iz današnjih dni skoraj ni sledu o krščanskih motivih.

Prepletanje obeh omenjenih kulturnih krogov je navzoče tudi v pripovedi *Kraljič in tolovaj*; kralj razglasi, da bo sprejel za svojega sina tistega, ki je bil rojen, kakor Kristus, na sveti večer. Ta sreča doleti Janeza, ki ga ob nesrečni priložnosti zaloti tolovaj in ga s prisego primora, da bo odslej on, tolovaj, kraljevi sin, Janez pa le njegov hlapec. Ta je moral prestati veliko preizkušenj, saj se ga je hotel samozvanec vsekakor otresti, preden bi prišla resnica na dan, ne da bi bil sam hlapec prelomil prisego. Natančna analiza bi nemara potrdila, da gre za čudežno pravljico.

Dva ljubka je slovenska prozna različica Lenore. *Dekle reši nekega gospoda* je pripoved o gospodu, ki je uklet v jelena in ga reši najstarejša od treh hčera. Posebnost te zgodbe je v tem, da gre za ukletega moškega (jelen) in reši ga najstarejša hči. Navadno je to ženska (kača) in jo reši najmlajši sin. Tako smo s primerjalnega vidika priče komplementarnosti motivov. *Rešena dekllica* je v marsičem podobna tukajšnji prvi pripovedi (prav tako je mutasta) in deloma zadnji (reši jo naključni lovec na način, kakor mu naroči. Njeno starost dokazuje pristavek, da je bila »grozno lepa kristjana«, »keršenica«.²⁷

V III. zvezku je Ravnikar-Poženčan oštevilčeno zapisal sedem novih pripovedi, vmes dve pesmi, nato sledi še sedem pripovedi, vendar brez zaporednega številčenja. Tudi te v kazalu označuje kot pravljice (*Pravlice / Märchen*). Nenavadno je, da članek v Slovenskem biografskem leksikonu omenja samo te, če se strinjamo vsaj s tem, da pri naštevanju izpušča Vetrnika, ki pač sodi med bajke in ne med pravljice.²⁸ Če gremo po vrsti, je v III. zvezku prva pripoved z naslovom *Kraljev služabnik, ki hodi po svetu (I)*; dela dobro – tudi v smislu krščanske etike – in tudi njemu je storjeno dobro, ko je v stiski. *Mačeha* je pripoved, ki bi mogla služiti za primer razlage, kaj pomeni zaprti epski svet. Živa narava (bajčna bitja, človek, živali) je med seboj nerazločna, transformacija enega v drugo se dogaja na besedo. Hkrati je zgodba s svojo krvoločnostjo grozljiv dokument davnega ljudožerstva.

Rešena gospodinja je šele potem, ko eden od popotnikov v njeni hiši premaga strah ob kosih trupla, ki padajo s stropa, in ga ogovori: »Vsak dober duh Boga časti, ali ga tudi ti?« Tedaj iz trupla oživi rajna gospodinja in se obtoži, da je svoje podrejene

²⁶ Ivan Grafenauer, *Spokorjeni grešnik* (Študija o izviri, razvoju in razkroju slovensko-hrvaško-vzhodnoalpske ljudske pesmi, Dela II. razreda SAZU, Ljubljana 1965).

²⁷ Matevž Ravnikar-Poženčan, zvezek II, *Stare medljudne pesmi zložene pred 19. stoletjem*, NUK, Ms 483, 51–52.

²⁸ *Slovenski biografski leksikon* III, Ljubljana 1960–1971, 48–52.

prikrajševala za zaslužek in zato zdaj strašno trpi. Naroči speči kruh in ga razdeliti ubogim, da ji bo odpuščeno. Nemara je v tej zgodbi iskati ozadje za šego, da so še v prvi polovici 20. stoletja ponekod ob pogrebu delili kruh revnim in beračem ali pa pobiranje prešč (hlebčkov kruha) ob prazniku vernih duš.

Siromak je dolga pravljica z veliko čarovnimi sredstvi, od zlatega jabolka do čudodelnega mazila in spremenitev v različna bitja in predmete, tako da se siromaščina in bogastvo popolnoma izravnata. *Prodani sin* je v nekaterih odlomkih podoben Bajzisu: hudobec si izgovori še nerojenega otroka, a v drugem delu zavije zgodba v drugo – pravljico smer. V naslednji zgodbi *Mačoha* pošlje pastorko sredi marca po jagode. Naročilo ji pomagajo izpolniti živali, ker jim je bila s svojo dobroto ustregla. V naslednji različici *Mačehe* je prepoznati popularno Pepelko. Vendar je tukajšnja veliko bolj surova, hkrati pa prepletena tudi z legendnimi sestavinami (dvojčka sv. Peter in sv. Janez, Kristus). *Čudna naključja potopljena* je mitično zasnovana slovenska folklorna varianta robinzonske motivike.

Učenec več ve kot učitelj temelji na prebrisanosti in lahkotni spremenljivosti študenta iz človeka v krokarja, konja, kozla, vola, ptiča, zlat prstan, velik kup prosa in jastreba, da je učitelja v podobi koklje zaklal in končal. *Kraljev sin* je različica Kraljiča in tolovaja iz prejšnjega zvezka. Z motivom vodnjaka pa je v sorodu s starozaveznim egiptovskim Jožefom. Naključni sopotnik ga ocigani za kraljevski stan, vendar na koncu – pravljici ustrezno! – dobita vsak svoje. »*Veternik* je tak človek, ki se ob takim časi rodi, če veter potegne, ga pod zemljo, po jamah, spodmelih in breznihi prenaša. Pa so tud nekatere jame, iz katerih bi ga več nazaj ne blo.« *Čuden žep* je spet oblikovana pripoved, vendar ne tako umetelno kot druge poprej, zato je tudi sorazmerno krajša. *Čudna služba* govori o treh vrtnarjevih sinovih, ki se namenijo kralju odnesti sveže fige z domačega vrta, da bi ozdravil. To se posreči šele tretjemu, ker je na poti delil povalničico (potico) z ubožcem. Ozdravljeni kralj pa si premisli in mu noče dati pol kraljestva in hčere za ženo, ampak mu naloži še nove naloge, kar mladenič prebrisanost izpolni in kralj mora izpolniti obljubo.

Pravica velja več kot krivica je zadnja pripoved iz druge skupine. Dva stavita, »kaj je bolji, pravica ali krivica«. Tisti, ki se je skliceval na pravico, si je dal zanjo skopati še oči, ker ni imel več denarja in ko je tako slep ležal pod nekim hrastom, je slišal pogovor krokarjev, kako bi se mu dalo pomagati. Ravnal se je po tem in spet spregledal. Še več. Po zaslugi tistega pogovora je rešil iz zadrege tudi prebivalce gradu, ki so bili ob vodo, in je zato dobil bogato plačilo. Ko sta se spet sešla s tistim, ki je glasoval za krivico, mu je pojasnil, kako si je opomogel. Tudi ta je šel pod tisti hrast, toda krokarji so ga spazili in ga raztrgali.²⁹

Poglavitna lastnost tukajšnjih pripovedi je močna metamorfoza njihovih upovedanih oseb, tako da se ponuja vprašanje njihove primerjave z Apulejevimi Metamorfozami. Druga posebnost je izredna mračnost sižejev z mačeho kot glavnim motivom, tretja pa je koherentna kompozicija sicer raznorodne motivike.

Matevž Ravnikar-Poženčan se je vsestranske vrednosti teh pripovedi gotovo zavedal in ga je moralo boleti, da ni mogel priti z njimi na dan, saj tudi od teh štirinajstih ni bila nobena objavljena (a po letnici, ki je pripisana k naslovu III. zvezka, je videti, da

²⁹ Matevž Ravnikar-Poženčan, zvezek III, *Stare medljudne pesmi, zložene pred devetnajstim stoletjem*, 1838, NUK, Ljubljana, Ms 483, 50 sl.

jih je zapisoval vsaj od l. 1838 naprej), pač pa so, kdove po kakšni poti, prišle k Štreklju, a je tudi njemu prezgodnja smrt preprečila načrtovano objavo dotlej zbranega prozega folklornega gradiva.³⁰

Iz VIII. zvezka z naslovom *Povasne pesmi*, zložene u devetnajstim stoletji,³¹ za tukajšnjo rabo deloma prihaja v poštev le zapis o *Šembiljah* iz poglavja o mitologiji, ki je eno manj posrečenih Poženčanovih prizadevanj.

b) Rokopisno gradivo v nemščini

V zvezku XI je Poženčan pod naslovom *Krainische Volksmärchen u. Sagen*³² zvrstil devetnajst bajčnih bitij, medtem ko *Kralja Matjaža (43)* na dvajsetem mestu ne številči. V uvodu³³ stenografsko označuje rimsko in grško bajeslovje in z njima primerja »staroslovansko«, nato pa v prid svojih rojakov nadaljuje: »*Moram pa v čast svojih rojakov tu še omeniti, da pri njih te bajke na splošno ne veljajo za resnične; pripovedujejo si jih največ za zabavo in jih imajo pri tem za pesnitve (izmišljotine). Ne bom tajil, da tu in tam ne naletiš na slaboumneže, ki bi vsaj deloma takšne pravljice ne imeli za resnične, toda te bi morali šteti za izjemo od splošnega.*«³⁴ Bolj ali manj geselsko so predstavljeni *Hrust*,³⁵ *Vila (vodna nimfa)*, *Mora*, *Torka*, *Polkonj*, [Urok], *Vrok/Rok ali Spomin(j)*, *Strah*, *Trdoglav*, *tudi Glav*, *Vedamec*, *Divji mož (silvanus)*, *Povodni mož*, *Rakovnik*, *Rakuž*, *Volkodlak*) in *Gojzdni čevljar ali šuštar*, bolj na široko pa *Korent*, *Rojnice (Parke)*, *Škratelj* in *Peter Klepec*.

Nekako v istem času se Slomškov »*gospod kaplan v šolo prismejo, rekoč, da so smešno pripoved te dni slišali od nekega Kurenta, kterege bedasti ljudje za svetnika imajo in pustne dni čestijo, pa le z norcmi. Pravijo, da si je na gosli godil pa tako zakrožiti znal, da je plesati moral, kdor ga je slišal. Tudi zlodej, ki ga je motit prišel, je začel tako po ternji skakati, da se je ves razplazil. To so gole kvante; pa resnica, da je Kurent malik nekdanjih hajdov, ki ga še zdaj v pratike z rogmi stavijo.*«³⁶ Od tod je razumeti, zakaj se ga je Lucifer tako ustrašil, ko so ga v nebesih odslovili in se je obrnil proti peklu. Nato je z zvijačo le pristal v nebesih. Tako v Poženčanovem nemškem zapisu. Ali kaj velja njegova etimološka povezava Kurenta s »kuricami«,³⁷ kakor ponekod na Gorenjskem pravijo telohu (okrog pusta ga je pa res že najti), in nekaterimi drugimi leksemi, bi bilo povprašati etimologe. O *Korentu* je pisal Poženčan v Slovenski Bčeli šele 1852. leta,³⁸ medtem ko je o *rojnicah* (sic!) objavil članek v ilirščini že 1842. leta.³⁹ Po diskurzivnem uvodu sledi pripoved o čevljarskem vajencu, ki se je zagledal v eno

³⁰ Monika Kropelj, *Karel Štrekelj – Iz vrelcev besedne ustvarjalnosti*, Ljubljana, 2001, 103–143.

³¹ Ms NUK 483.

³² Rokopisna zapuščina Matevža Ravnikarja-Poženčana, zvezek XI, NUK, Ljubljana, Ms 483, 46 sl.

³³ M. Stanonik, Vprašanje romantične mitološke teorije pri Slovencih, 338.

³⁴ Iz rokopisne nemščine prevedel Niko Kuret.

³⁵ V izvorniku je naslov v množini, vendar govori samo o enem, zato je tako naslovljen tudi v tukajšnji zbirki.

³⁶ Anton Martin Slomšek, *Blaže in Nežica v nedeljskej šoli*. Celovec 1857, reprint Celje 1991, 46–47.

³⁷ Matevž Ravnikar-Poženčan, geslo: Kurent, zvezek XI, Rokopisni oddelek NUK, Ljubljana, Ms 483.

³⁸ Kupala molikovavska boginja v slovenskom uvaženi, *Slovenska Bčela* 3,1852, 76.

³⁹ Mirko Poženčan, (Ilir s Kranjske), *Rojnice, Danica Ilirska*, št. 10, tečaj IX, 1842, 38–39.

od rojenic, ne da bi vedel, za kakšno bitje gre. Bližnji graščak mu jo uropa, a ugrabljena soproga mu pomaga, da spet prideta skupaj. Žal ni znano, v katerem kraju svojega službovanja je Poženčan to pripoved in druge pripovedi zapisal in je o tem mogoče le sklepati z večjo ali manjšo verjetnostjo.

Tudi nemška zapisa o *Kurentu* in *Rojenicah* sta prišla v Štrekljevo zapuščino.⁴⁰ Iz nemške predloge je Matevž Ravnikar-Poženčan objavil v Novicah še kratko notico o *Tvorki*⁴¹ in 1847 silno povest o krepkem Petru Klepcu.⁴² Drugo je ostalo v rokopisu, tako tudi njegova različica *Kralja Matjaža*.⁴³ Ni jasno, ali je bilo že to dovolj, ali ima Karel Štrekelj pred očmi še kaj, kar nam ni znano, da leta 1901 – tako rekoč za stoletnico Poženčanovega rojstva – bridko dopolni priznanje njegovemu delu: »prvi, ki je sploh začel zapisovati narodne pripovedke in pravljice bolj intenzivno, je bil Matej Ravnikar-Poženčan in še on jih je zapisaval – v nemščini!«⁴⁴ Sedem let poprej Štrekelj nič takega ne omeni, čeprav je zaznati rahlo zadržanost: »Ravnikar je menda tudi prvi pri nas zapisaval narodne pravljice.«⁴⁵

c) Objave v slovenščini

Toda on se je v rubriki Stare kranjske pripovedi že leta 1846 javno izpostavil kot zapisovalec: »Še več tacih povest in smešnih vraž je, ki si jih Krajnci še dan današnji za kratek čas eden drugimu perpovedujejo.«⁴⁶ Tedaj na kratko označi *Štempiharja*,⁴⁷ »kranjskega Herkulja«, ki je v njegovem orisu bolj realistična oseba kot Peter Klepec. Zgodba o le-tem je v Poženčanovem zapisu obsežnejša, kakor jo poznamo iz šolskih beril. V drugem delu (dvoboj s turškim silakom) mu je precej podoben Martin Krpan. Čez dve leti, 1848, odgovarja na vprašanje: »Kdo je bil Kljukec?« Pri tem se sklicuje na vir, ki bi, po opisu sodeč, utegnila biti Valvazorjeva Slava vojvodine Kranjske.⁴⁸

Leta 1859 je v rubriki *Pravlica/-e* s Kranjskega Poženčan objavil štiri pripovedi: *Škratelj v podobi mačka* je zgodba o tem, kako je bil v neki družini stalno prepir, a ko je mož enkrat naletel na pogovor, v katerem se mu je odkrilo, da v črnem mačku ljubkuje hudiča, ga je ubil in ženi ni storil nič žalega več.⁴⁹ V drugi *Škratelj pomočnik* pomaga sestradanemu vojaku priti do nujnega živeža za pot, toda ko mu začne presedati, ga vojak z zvijačo spravi nazaj v kozarec, od koder ga je bil na njegovo prošnjo izpustil.⁵⁰

⁴⁰ Monika Kropelj, Štrekljevi sodelavci – zbiralci narodopisnega blaga, *Traditiones* 17, Ljubljana 1988, 231.

⁴¹ Matevž Ravnikar-Poženčan, zvezek XI, Rokopisni oddelek NUK, Ljubljana, Ms 483, 46 sl. in rubrika Stare kranjske pripovedi, *Kmetijske in rokodelske novice*, 1846, 112.

⁴² Matevž Ravnikar-Poženčan, zvezek XI, Rokopisni oddelek NUK, Ljubljana, Ms 483, 46 sl. in rubrika Stare kranjske pripovedi, *Kmetijske in rokodelske novice*, 1847, 84.

⁴³ Matevž Ravnikar-Poženčan, zvezek XI, Rokopisni oddelek NUK, Ljubljana, Ms 483, 46 sl.

⁴⁴ Karel Štrekelj, Prešeren in narodna pesem, *Zbornik Slovenske matice* III, Ljubljana 1901, 2–3.

⁴⁵ Karel Štrekelj, Slovarski doneski iz živega jezika narodovega, *Letopis Slovenske matice za leto 1894*, Ljubljana 1894, 2.

⁴⁶ Poženčan, *Kmetijske in rokodelske novice* 4, Ljubljana 1846, 112.

⁴⁷ Matevž Ravnikar-Poženčan, zvezek XI, Rokopisni oddelek NUK, Ljubljana, Ms 483, 46 sl. in rubrika Stare kranjske pripovedi, *Kmetijske in rokodelske novice*, 1846, 112.

⁴⁸ Marija Stanonik, Janez Vajkard Valvasor in slovstvena folklorja v njegovem duhovnem obzorju, *Valvasorjev zbornik*, Ljubljana 1989, 295.

⁴⁹ [rubrika:] Pravlica iz Kranjskega, *Kmetijske in rokodelske novice* 1859, 102–103.

⁵⁰ [rubrika:] Pravlice iz Kranjskega, *Kmetijske in rokodelske novice* 1859, 110.

Strahu željan je sin nekega cerkovnika. Oče in fajmošter ga želita pripraviti v strah, ga pošljeta po svetu, a nič. Ko se sin vrne, »neka baba [...] poduči gospoda fajmoštra, da naj ga zapro v ječo, kjer je eno samo okno; naj mu dajo luč, katero bo zmeraj gledal, in naj mu pod skledo poveznejo živo vrano, naj to skledo šele tretji dan odvezne, kaj je pod njo. Gospod fajmošter vse tako stori. Neprestrašenec bi bil rad brž zvedel, kaj je pod skledo, odvezne jo tedaj, vrana mu zleti v obraz in on vpije, da ga je strah, kakor nikdar še tako.«⁵¹ Zadnja pravljica ima naslov *Zlata jabolka*.⁵² Kljub vsem pravljicnim sestavinam obstajajo tudi znamenja, da bi deloma utegnili biti Poženčanov konstrukt, vsaj po osebnih imenih, ki jih imajo v njej delujoče osebe. Drugače se v njej ponavljajo nekateri motivi iz prejšnjih pravljic, nova pa je motivika, ki spominja na Trnjulčico, dva ukleta puščavnika in mamljiva »krčma veselja«. Skrbna primerjava bi morda dognala resnico o tem. Tudi *Sveti Aloj* v rubriki slovenske legende v Slovenskem Glasniku leta 1859 je cel iz folklornih motivov, a ga je, odkrito povedano: Spisal Matevž Poženčan.⁵³ Za te objavljene Poženčanove pripovedi rokopisne predloge niso znane.

SKLEP

Matevž Ravnikar-Poženčan, prvi zapisovalec slovenskih pravljic in povedk v slovenščini za odrasle, zasluži podrobnejšo tehtno obravnavo in njihovo samostojno objavo, saj je bilo doslej v slovenski slovstveni folkloristiki njegovo delo premalo znano in cenjeno. Res je vse od Marnovega Jezičnika⁵⁴ včlenjen v slovenske literarno-zgodovinske preglede in ima svoje geslo v ustreznih leksikoloških delih. Široko paleto njegovega ustvarjalnega prizadevanja je domačinom o svojem rojaku orisal Janez Močnik.⁵⁵ S pričujočo zbirko *Poženčanovih pravljic* in povedk kot prvo samostojno objavo njegovega dela pa se mu oddoljuje tudi stroka – slovenska slovstvena folkloristika – ki mu s tem priznava prvenstvo zavestnega zapisovalca folklornih pripovedi v slovenščini tam v tridesetih letih 19. stoletja.

⁵¹ [rubrika:] Pravlice iz Kranjskega, *Kmetijske in rokodelske novice*, 1859, 110.

⁵² [rubrika:] Pravlice iz Kranjskega, *Kmetijske in rokodelske novice*, 1859, 133.

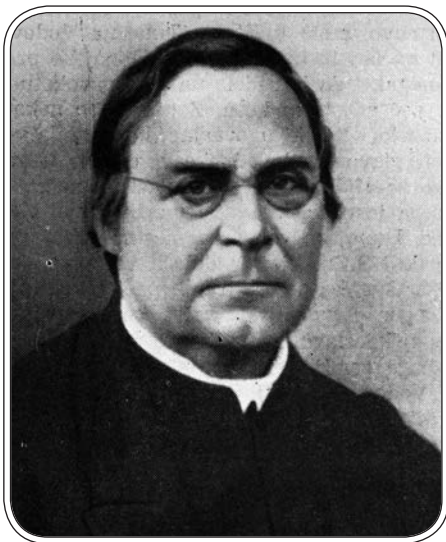
⁵³ [rubrika:] Slovenske legende, *Slovenski glasnik*, 1859, II, 73.

⁵⁴ Josip Marn, *Matevž Ravnikar-Poženčan, Jezičnik* 16 (1878), 16, 17, 34.

⁵⁵ Janez Močnik, *Podobe nekdanih časov*. Ob 850. obletnici prve pisne omembe cerkljanske fare, Cerklje, 2004, 207–8.

ANTON MURKO (1809–1871)

in slovstvena folklor
v njegovem slovarju
in slovnici

UVOD

V času, ko se je France Prešeren že poslavljajal od mladosti¹ in meril odločne korake na slovenski Parnas, je štajerski dijak in študent Anton Murko opravljajal pomembno poslanstvo v krepitvi jezikovne enotnosti Slovencev. Tudi za nekatere vprašljiva etimološka zveza »slav-« in »slov-«, v smislu, da izhaja ime Slovenci iz slave: »*Slava bode spet slovela, ki Slovincam dá ime.*«² mu je, pač v romantičnem duhu, prišla prav za povzdigovanje narodne samozavesti.

I. JEZIK

Morebitne učence slovenščine Anton Murko obzirno spodbuja k napredovanju, češ noben Slovenec se jim ne bo posmehoval, kvečjemu bo pomagal izboljševati njihov govor: »*Ali je že dolgo, ko se slovenski vučijo?... Se bojim, de bi se mi smejali. Noben Slovenec se ne smeji, čez drugih zmote, ampak nje pobóljša. – Keri Slovenec lacht über die Fehler Anderer, sondern er verbessert sie.*«³ Na čem sloni Murkova poslovenjenje fraze,⁴ »*ein Mann von altem Schratt und Kern*« > »*pravi Slovenec, dober mož, človek*

¹ Ali je zgolj naključje, da je Anton J. Murko poleg Povodnega moža objavil v slovnici *Theoretisch-practische Grammatik der Slovensichen Sprache in Steiermark, Kärnten, Krain und dem Illirischen Kustenlande*, Grätz, 1832, 1843². (Grätz / Gradec 1832) le pesem Franceta Prešerna, Slovo od mladosti, n. d., 263, 264.

² Anton J. Murko, *Deutsch-slowenisches und Slowenisch-deutsches Handwörterbuch / Slovénsko-Némški del in Némško-slovénski ročni besédnik*, Grätz 1833, 528.

³ A. J. Murko, *Theoretisch-practische Grammatik*, 251.

⁴ Prim. A. J. Murko: »preslovaniti, presloveniti – iz katerega koli drugega jezika v slovenščino

*starih let, stariga žita,*⁵ iz skopega sobesedila ni mogoče ugotoviti. Morda je bila v njegovem času še samoumevna.

II. SLOVSTVENA FOLKLORA IN NJEN KONTEKST

Za slovensko zgodovinsko etnologijo so vsekakor dobrodošli sestavki na koncu Murkove Slovnice,⁶ saj utegnejo biti pomemben vir za način življenja in mišljenja v njegovem času. Njegov opis štirih letnih časov je nenavadno prepričljiv, življenjski, kar pomeni, da izhaja iz njegovega lastnega doživljanja. V tem je morda slutiti odmeve romantičnega obdobja, po drugi strani pa dobimo nazorno predstavo o življenju na vasi v Murkovem času. Pomlad antropomorfizira z dogajanjem v naravi: »Z zelenim plajšam se ogrinja sveti Jurij, črešnje po zglavji, po znožji breskve cveto, vse v mladim cvetji ino zelenji plava. ... »Mladina! vigred vaših dni dirja; ne zamudi sétve žlahtniga navuka.« Vrhunec poletja je žetev: »Berzno se ženske z' snopjam verte, možki za njimi stave delajo, v ostervi zlagajo, ali pa teko povezane voze v kozovce peljejo.«⁷ Za jesen ima pred očmi polne sadovnjake in vinograde, ušesa pa napolnijo posebni zvoki: »V žiri trobijo po gorah svinjarji, po goricah rogarji (trobentarji) klicaje mejaše, desetnikom kleti rog odpirat. ... Ne mudi se človek! tudi ti, ker se tudi tebi zima bliža.«⁸ Medtem ko prvi trije letni časi dajejo priložnost za opis krajine, zima prisili vstopiti v bivališče: »Bele muhe letajo, gore so pobeljene... sosedje varjejo peč, grejo pa tudi na koline, ali na gosti, za kratek čas Vse rado počiva, le predice zgodaj vstajajo, ko pridno kolovrate sučejo, de bo več tenčice za svetke, pa tudi za delavnik hodnika. ... Dojde zima tvojih dni, človek! počival boš tudi ti, ino vžival, kar si v spomladi dobriga vsjal, po leti prida našel, ino žlahtniga sadja v jeseni zahrnil.«⁹ Tudi naštetih moralni nauki na koncu posameznih razdelkov niso šablonski in vtisa o avtorjevi lastni refleksiji ne omajajo.

Da je A. Murko res imel občutek za naravo, dokazujejo tudi sestavki, ki bi po današnji žanrski uvrstitvi sodili v planinsko literaturo: Ober¹⁰ (visoka gora na Koroškem), Golovec (Na meji Koroške ino Štajerske zemlje), Rogačka gora (Na spodnim Štajerskim), Plešivec (Med koroškim ino spodnim Štajerskim). Opisi naštetih slovenskih vrhov so stvarni, a avtor bralca ne prikrajša za svoje notranje doživljanje ob njih in ga učinkovito pusti za na konec: »Na toliki gori veža božja, v kateri se Bog časti – njegova presveta volja oznamuje – kako lepo je to! Tako je cel svet tempel božji, ino vsaka gora pod milim Bogom oltar. Čutim, de smo bližej nebes, de lehkej pozemeljskim željam serce odtergam ino posvetim Stvarniku v dar.«¹¹ Da gre zares, dokazuje tudi prva oseba ednine, v katero preide prvotni pripovedovalec.

Presenetljivo je, da je Štajerca A. J. Murka tako pritegnil »ziljski rej«, da mu je v svoji Slovnici odmeril svoj prostor. To samo dokazuje, da je že tisti čas ta koroška šega

prevesti.« *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški...*, 448.

⁵ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško-slovénski ...*, 602.

⁶ A. J. Murko, *Theoretisch-practische Grammatik der Slovensichen Sprache in Steiermark, Kärnten, Krain und dem Illirischen Küstenlande*, Grätz, 1832, 1843³.

⁷ A. J. Murko, *Theoretisch-practische Grammatik*, 252.

⁸ A. J. Murko, *Theoretisch-practische Grammatik*, 25.

⁹ A. J. Murko, *Theoretisch-practische Grammatik*, 252–254.

¹⁰ = Obir.

¹¹ A. J. Murko, *Theoretisch-practische Grammatik*, 261.

doživljala pri izobražencih veliko pozornost. Morda bi Niku Kuretu, ki je o ziljskem štehvanju napisal samostojno razpravo,¹² prišla še kako prav. On jo izvaja iz starih viteških iger, tokrat pa se utrinja misel, ali ni v ozadju na videz opuščeni kult drevesa. Zakaj sicer bi se »ziljski rej« dogajal ravno okrog lipe: »*Vsaka fara ino podfara v Zilski dolini košato lipo na vesi ima, na lipi goder za godce.*« Na dan žeganja,¹³ ko zazvoni poldne, molijo. »*Zvon utihne, ino mlada družba zakrikne, de se po celi okolici glasi. Godci zagodejo, mladenči ino deklice naredijo krog lipe koló, ino po svoji šegi rajajo, se za roke držeč. Na širokim prostori novo bariglico na kol nasedijo, da se verti; verh kola venec iz rožic visi. Junaški mladenči na berznih konjih v diru mimo prihajajo, ter z' železnim kolam bariglici dno izbijajo, de se krog kola posuče. Kdor prvi dno pretruple, njemu divica tistiga shoda kraljica, venec na glavo dene, znanci ino znanke pa srečo napijejo. ... Tako se pristni Slovenci židane volje.*«¹⁴ Če je to opis letne šege, se je Murko oddolžil življenjskim šegam iz lastnega okolja, na Štajerskem. Tu je po uvodnem stavku že tudi uporabil zbadljiv pregovor: »*Dekleta, ki rade dolgo spijo, moži ne dobijo.*«¹⁵ Še bolj se obregne ob vse kategorije družinskih članov v naslednjem navedku, ki deluje kot odlična folklorna karikatura: »*Baba gobe žanje, dedic korenje sterže, sin polže stre-la, hči punce dela, es sind mussige Leute*«*.¹⁶

Terminologija šege sem sodi le posredno, vendar ji posvečamo pozornost zaradi dokaza o njeni bogati rabi v Murkovem času. Nemška sopomenka zanjo je Gebrauch, Sitte, Wesen: »*Weltgebrauch – posvetna šega*«. ¹⁷ *šega / der Gebrauch, die Sitte, die Gekronheit, te so gerde šege, šega ne odvrže šege, das sind so eigene Gebräuche – te so tako posebne šege.*¹⁸ *Zacht – die Sittsamkeit – lepo zaderžanje, lepe navade in šege, / strah.*¹⁹ *Seite – način, šega,*²⁰ *navado/oder v šegi imeti.*²¹ *wesen – obnašanje, šege, navade.*²² Pridevnik »šegen«, v navadi, v šegi... *navajen / šegen*«,²³ ki ga Murko rabi, danes ni več v navadi, prav tako ne pomanjševalnica: »šegica«. ²⁴

1. FOLKLORNI OBRAZCI

V navedenih primerih ni mogoče zmeraj prepoznati folklornega zaledja. Pogosto pa že gre za folkloreme pri jezikovnih figurah v obliki primer. Iz Murkovih slovarskih razlag se vidi pravopisna negotovost zapisa zlogotvornega -r-, ko piše *permera/primer, prigliha/pergliha*: »*Permera – die Proportion, das Ebenmass, comparabilis*«. ²⁵ »*Vergleich – primera, pripodoba – prigliha*«. ²⁶ »*Pergliha – das Gleichniss, perglihati*

¹² Prim. Niko Kuret, *Ziljsko štehvanje innjegov evropski okvir*, Ljubljana 1965.

¹³ »Kadar dojde cerkvanje« [op. der Kirchttag, žeganje.]

¹⁴ A. J. Murko, Raj pod lipoj, *Theoretisch-practische Grammatik*, 257.

¹⁵ A. J. Murko, Ženitva po Slovenskim, *Theoretisch-practische Grammatik*, 255.

¹⁶ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 657. (*= brezdelni ljudje).

¹⁷ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško-Slovénski ...*, 790.

¹⁸ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško-Slovénski ...*, 260.

¹⁹ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško-Slovénski ...*, 830.

²⁰ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško-Slovénski ...*, 788.

²¹ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško-Slovénski ...*, 537.

²² A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško-Slovénski ...*, 794–795.

²³ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško-Slovénski ...*, 681.

²⁴ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 578.

²⁵ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 330.

²⁶ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško-slovénski ...*, 729.

und perglihovati / perglihavati«. ²⁷ »Prigliha – das Gleichniss, Priglihati und priglihovati/kar s čim vergleichen«. ²⁸

Vendar Murko že pozna tudi pomen pregovora v današnjem pojmovanju. Res pa je, da je ob njem še zadržan. »Pregovor – das Sprichwort²⁹ Nobenega drugega pojasnila ali zgleda, komentarja ni ob tem geslu, medtem ko je Murko pri drugih praviloma radodaren s primeri. Kaže, da ga je tudi tu rahlo begala različna praksa pisanja: *pregovor, prigovor, pergovor*: Bolj se je v tem smislu razmahnil pri naslednjem geslu: »Prigovor, prigòvora, prigóvora, das Sprichwort. Prigovóren, sprichwörtlich«. ³⁰ Ob tem geslu se A. J. Murko terminološko pridruži štiristoletni tradiciji, ki pregovor navezuje na pripoved / prigliho. »Sprichwort (eine Gleichniss rede) prispodoba, prigliha; ein allgemeiner of (?) bildlich ausgedruckter kurziger Satz, welcher unter einem Volke gangbar ist (prigovor, prislovo, oder prislovo, pripovest, pregovor, govorina, udgl. Sprichwortlich adj. prigovoren, pripovesten, v pergovoru.« ³¹ V dobesednem prevodu Murkove definicije iz nemščine je pregovor torej slikovito izražen kratek stavek, ki živi med ljudstvom. »Pripovest, -i, das Sprichwort, der Denkspruch, Pripovesten, sprichwörtlich,« ³² se z naslednjim primerom dvigamo nádnjo, kolikor označuje resno odločitev, a ob prevari se pridruži vsem pravkar navedenim: »se je zaprisegel, zarotil.« ³³ Prim.: »Zarotim te pri živem Bogu, povej mi, ali si ga vidil; duha je zarotil.« ³⁴

»Spruch – (in den Rechten, der Urtheilspruch) razsod, razsodnik, sodba, (ein vers ein kurzer nachdrücklicher Satz), rek, izrek, prigovor. beseda, reč, pripoved. ³⁵ A. J. Murko že loči dva pomena prilike. Eno je zunanja okoliščina in drugo je parabola, vrsta stilema, ki je v sorodu s primero. »Prilika – die Gelegenheit, das Gleichniss«. ³⁶

Ob geslu »zagovarjanje, zagovor – mit Worten zu vertheidigen pflegen« ³⁷ se zastavlja vprašanje, ali gre za pomen zagovarjati se, ali za zagovor kot zdravljenje z besedami.

»Uganiti vganiti, vganjka, vganika, das Ratzel. ³⁸ Aufwerfen – vprašanje, vganjko gor dati.« ³⁹ »Oni so uganili. / Sie haben es erraten. ⁴⁰ Primerjava gesel v obeh delih Murkovega slovarja dokazuje, da se je Anton J. Murko zavedal sorodnosti med vprašanjem in uganko – tega, kar je strukturalno utemeljil Andre Jollés v 20. stoletju. ⁴¹

a) Rek in reklo

Naslednjih stavkov ni mogoče imeti za pregovore, toda kdaj gre za reke kdaj za

²⁷ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 325.

²⁸ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 448.

²⁹ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 425.

³⁰ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 449.

³¹ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško Slovénski ...*, 631.

³² A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 453.

³³ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško-Slovénski ...*, 611.

³⁴ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 610.

³⁵ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško-Slovenski ...*, 632.

³⁶ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 451.

³⁷ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 596.

³⁸ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 705.

³⁹ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško-Slovenski ...*, 102.

⁴⁰ A. J. Murko, *Theoretisch-practische grammatik*, 240.

⁴¹ A. Jollés, *Enifacha Formen*, Halle 1926.

rekla, slovensko slovstveno folkloristiko še čaka teoretična razmejitev in utemeljitev. Zaenkrat so najbolj prepoznavne primere, od katerih so nekatere danes še v veljavi, marsikatero pa že tudi opuščene: »Govori ko bi rože sadil« (S-N, 497),⁴² »Govori, kakor bi rožice sadil. Kakor bi med lizal« (S-N, 494). »Njemu beseda teče kakor sok v dobi« (S-N, 535). »Beseda mu teče, kot sok v dōbi. / Er kann mit der Rede nicht fort, seine Rede ist fliegend, wie der Saft der Markt in der Siche« (S-N, 670). »Beseda mu teče kakor sok v dobi« (N-S, 647),⁴³ »Govori kakor bi otrobe vezal« (S-N, 313),⁴⁴ »Er spricht kander wälsch / govori kakor bi otrobe vezal, nekaj mota« (N-S, 440). »Süß, sladok kakor med, presladek« (N-S, 424). »Laže, kakor bi orehe tolkel« (S-N, 674). »Se derži, kakor de bi ga pod nosom bril« (S-N, 354). »Je meršav, kakor bi kruha stradal« (S-N, 563). »Ima večji oči kot želodec« (S-N, 697). »Je jasno kot ribje oko« (S-N, 488). »Bo bogat, kakor pes rogat« (N-S, 557). »Sta si dobra kakor pes in mačka« (S-N, 337). »Sploh se jejo, ko hudi psi« (S-N, 111). »Veči hvala kakor krava, / veči križ kakor ptič« (N-S, 566). »Sej rije kakor kert« (N-S, 125). »Se mu vda [= poda], kakor prasici sedlo« (S-N, 504; N-S, 66). »Na to se toliko umi, kakor zajic na boben. Ima toliko misel koliko zajic germov« (S-N, 598). »Jih je peršlo kot listja in trave« (S-N, 455). »Mara zame kot za lajnjski sneg« (S-N, 532). »Boljši nekaj kakor nikaj« [= boljše kaj kot nič] (N-S, 519). »Kako nam jo Bog obravna, kakšno nam Bog pošlje, odloži« (N-S, 582). Ob veznikih KOT, KAKOR ima tudi veznik DA primerjalno funkcijo. »Strada, de se goli, de se ljuplje« [= lupi] (S-N, 563).⁴⁵ »Laže, de smerdi« (S-N, 529). »Ne molči. deb' mu usta zašil« (S-N, 614). »Ne molči, ko bi mu na jezik stopil« (S-N, 562).⁴⁶ »Mora biti, de bi se imelo iz terte zviti« (S-N, 668). Karakterističen je protivni veznik PA: »Viele Worte, aber wenig Wahrheit / vélki ropotic, pa malo melje,⁴⁷ / wozu so viele Worte, / k' čem toľjko besed, zakaj toľko guča« (N-S, 810). »Vsi so preštimali, pa malo dobriga preštimali« (S-N, 441), brez vsiga zakaj, brez vsiga zakajka⁴⁸ ohne allem Grund, ohne Ursach. Veliko si je prigospodaril, pa vse zakonjaril / er hat sich viel erwirtschaftet, aber als Pferdhandler alles verloren« (S-N, 599).

Enodelni stavki se praviloma navezujejo na konkretni svet jezikovnih uporabnikov, nosilcev slovstvene folklore. Enkrat je ustvarjalno težišče na glagolih: »Bob v steno metati« (S-N, 558), »vodo z rešetom zajemati« (S-N, 597), »koga v kozji rog vgnati, koga kozjo molitev učiti« (N-S, 197). »Na konu [= na konju] sedeti« (S-N, 203). »S sovražnikom potegniti« (S-N, 404), »poturčiti se« (S-N, 408). »Ne kriv, nedolžen«,⁴⁹ »brez krivice biti« (N-S, 603). »Si je oči namazal, je pregledal« [= spregledal] (S-N, 424). »Je sam sebi rokav zašil, / er hat sich selbst geschadet« (S-N, 614). »V vrelo kašo si stopil« (S-N, 562). »Mu je že' v navado peršlo« (S-N, 455). »S trebuchom za kruhom« (S-N, 677). »Scagati« [= zaupanje v Boga zgubiti] (N-S, 768). »Samogolten« (S-N, 500). »Bog daj

⁴² A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 497.

⁴³ Dob je vrsta hrasta. Spomladi so včasih v posamezna drevesa narezali in postavili posodo, da je vanj kapljal drevesni sok. Torej je govorec zelo počasen pri govorjenju.

⁴⁴ Kaj pomeni otrobe vezati, zveemo pri geslu Quodlibet – kvas in vezani otrobi, mešanica, čobodra, A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némšk-Slovénski ...*, 548.

⁴⁵ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 563.

⁴⁶ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 562.

⁴⁷ = Veliko ropóta (v mlinu), pa malo moke.

⁴⁸ Zakajek tu pomeni vzrok, utemeljitev.

⁴⁹ Danes bi dejali: ne kriv, ne dolžen...

norcam pamet (pameti)« (S-N, 251). »*Ta me je v serce vsekala, mi je serce prebodla, / mi je serce presunila*« (N-S, 644). »*Beseda v ustah oterpni/-e*« (S-N, 312). »*Einen mit leeren Hofnungen hinholten, kogar s prazno žlico pitati*« [= prazno upanje] (N-S, 417). »*Preveč se napenja, preveč si prizadeva*« (N-S, 68). »*Luna ga šeška, šeškati. Mit der Pritsche strafen, in Melanhaie verfallen*« (S-N, 580).

Drugič je poudarek na zvezah samostalnika in pridevnika: »*Sebe, samiga se, ljubo sebe pozabiti*« (N-S, 615). »*Pod milim nebom prenočiti*« (S-N, 354). »*Po enim kopiti*« (S-N, 352). »*Po nobeni ceni si ne da dopovedati*« (S-N, 352). »*Dobriga plemena biti... plemenit*« (S-N, 348). »*On sam si je Bog, njegova last, njegov Bog*« (N-S, 615). »*Ima seršene v glavi*« (S-N, 507-508). »*V blati, v dolgovih tiči*« (S-N, 671). »*Po vsih ustih pove*« (S-N, 352). »*Ima glavo na pravim toporiši*« (S-N, 674-5). »*Delo mu gre od rok, mu gre v skok*« (N-S, 768). »*Von Regen in die Traufe – z dežja pod kap*« (N-S, 673). »*Do vsake sledne pike se je prerokovanje spolnilo*« (S-N, 342). »*In vse se je spolnilo do zadnje pike*« (S-N, 525). »*Steklih psov se ogiblji*« (S-N, 557). »*Rožo imaš v očeh, / imaš rožnate oči*« [= imaš solze v očeh]. (S-N, 493). »*V dobro čas obračujete*« (N-S, 70). »*Vem, kam pes taco moli*« (S-N, 337). »*Pasja vera*« [= zvestoba] (S-N, 320). »*Proti vetru*« (S-N, 458). »*Grajšina v zraki, zlati grad*« [= gradovi v oblakih] (N-S, 481). Tu dobimo celo razlago, zakaj je sv. Valentin priprošnjik proti božjasti: »*božje, božjast, padavica, sv. Valentina bolezen*« (N-S, 794). Negativna oznaka za koga: »*ni vreden gluhiga oreha*« (N-S, 519). »*Ich gebe nicht eine Nuss um sein Leben, nič ne velja piškavega oreha, ne dam piškavega oreha za njega življenje*« (N-S, 522). »*Škrip*« je zaničljiva beseda »*za slabega mojstra*« (S-N, 586). »*Vedež, Allwisser, / der Wahrsager*« (S-N, 695). »*Kakšnik, kakšnica, moški individuum, ženski individuum*« (N-S, 117).

»*Še bo k sodnjemu dnevu kašo kahal. / er wird in ewige Zeite leben*« (S-N, 534). »*Ne bo k sodnimu dnevu trobil / er wird' nicht in ewige Zeiten leben*« (S-N, 680). »*To se bo zgodilo, kadar bo v petik nedelja*« (S-N, 339). Spisek tukajšnjih folklornih obrazcev ni popoln, vendar je lep dokaz ustvarjalnosti folklorne poetike in daje s folklorističnega zornega kota pobudo za celo vrsto jezikoslovnih raziskav.

Ob nerazumljivih primerih⁵⁰ se priporočam za nadaljnje informacije. »*Ima že mah za ušesi*« (S-N, 735). »*Mačka k bahu? za varha postaviti, die Katze zum Schmerz stellen*« (S-N, 691). »*Im Schootze Abrahams sitzen, Abram v loni sedeti*« (N-S, 599). »*Kogar za slamo po peh [sic] poslati. Koga za slamo po aprilj poslati*« (N-S, 72). »*Kogar za slamo po péh poslati. Jemand etwas Absurdes befahlen*« (S-N, 322). »*Eigenes Haus, eigene Sünde, lastna hiša, lastni greh*« (N-S, 260). »*Med konja se postaviti*« (S-N, 179). »*Das beigt vor augen – to je svetlo, v oči sija, to pamet kaže*« (N-S, 477). »*V resnici se vkorenini, in der Wahrheit fasse Wurzeln*« (S-N, 711).

Zdi se, da terminologija v obeh delih Murkovega slovarja ni tako usklajena, in da je upošteval različne vire. V obeh delih Murkovega slovarja dobimo bogato zbirko izrazov za jezikovno izražanje. Prva faza jezikovnega sporazumevanja je artikulacija, govor/jenje, izrek/anje. Če prav sledim Murku, jo zajema v geslu »*Auspruch*«. Murko loči »*die Redensart*« = »*Izreka**« < »*die Mundart izrekovati, izreknjen in impf. auszusprechen pflegen*« od samostalnika, ki ga morda naredi sam: »*Izrečik, izrečka / izreče-*

⁵⁰ Sicer navedeni primeri ne delajo večjih težav pri razumevanju folklornih obrazcev, jih je pa nekaj, ki jim ne znam(o) več poskati smisla. Morda pa to zna kdo od bralcev.

nje u. der Ausspruch.«⁵¹ Od rezultata glagola izrekati, ki je izréka, pride do danajšnjega izréka = kratko formuliranega spoznanja, ki se pogosto folklorizira. Na drugem mestu si za pojasnilo teh dveh pojmov pomaga še s samostalnikom pregovor, vendar ne v današnjem pomenu. »Izrek – izrekva der Pergovor – die Zuredede, Pergovarjanje.⁵² Rede – pregovor«⁵³ < v smislu pregovarjati, nagovarjati. Najlepše je »pogovarjati se, pogovoriti se, pomerjati se, pomenkovati se«. Tedaj začne kdo »koga nagovarjati, pregovarjati« in ga hoče, »nagovoriti, pregovoriti«.⁵⁴ Od tod pride *nagovarjanje, pregovorenje, pregovor*.⁵⁵ Da, tudi »pregovor«, vendar je iz sobesedila jasno, da to ni pregovor v današnjem smislu. »Pergovor, die Zuredede. Pergovarjanje«.⁵⁶ »Pregovoriti – nach langem Schweigen nieder ein Mal sprechen, die verlorne Sprache wieder bekommen; widersprechen; pred smrtjo se bo pregovoril. Vse mu pregovori [= nasprotuje]; prim. »protigovorenje – widersprechen,⁵⁷ er widerspricht ein Alles.«⁵⁸ »Versprechen – zareči se, pregovoriti se, obljubiti, zaročiti se!«⁵⁹

b) Pregovori

Pregovori in reki so največje enote, ki jih še prenesejo jezikovni slovarji in hkrati najmanjše žanri, ki v slovstveni folklori že nastopajo samostojno.

Naj velja zgolj za naključje ali ne, deluje pretresljivo, da je prvi pregovor, na katerega naletimo pri A. Murku: »malo je pravih prijátlov /es gibt weing wahre Freude.« Res je naveden samo kot primer za nedoločne števnike (Unbestimmte oder allgemeine Zahlwörter),⁶⁰ vendar ga lahko jemljemo tudi za izraz Murkove določene življenjske izkušnje. Pregovor Murko nato ponovi v slovarju, in to v čisto osebni formulaciji: »Sim zvédil, de je malo pravih prijátlov.«⁶¹

Po vrsti si sledijo naslednji pregovori kot zgledi za rabo posameznih slovničnih kategorij: velelnik: »Kdor ne dela, naj ne jé«,⁶² pridevnik: »Moder človek modro živi,«⁶³ veznik: »Kakor je obogatel, tako bo obubóžal.«⁶⁴ Pri predlogu je navedeno spoznanje: »Sred dobrih ljudi so tudi hudobni,«⁶⁵ ki se v malo širši obliki ponovi: »Kar so ljudje, je vselej dobrih ino hudobnih bilo, ino jih tudi bo na vse čase.«⁶⁶ Pregovor, s katerim se še danes postavljajo v Bohinj, ⁶⁷ je bil znan že v Murkovem času: »Če bi ljudje ne vmerli,

⁵¹ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 102.

⁵² A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 326.

⁵³ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némški-Slovénski ...*, 555.

⁵⁴ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško-Slovenski ...*, 169.

⁵⁵ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Deutsch-Slowenischer Theil*, 169.

⁵⁶ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 326.

⁵⁷ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 459.

⁵⁸ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 425.

⁵⁹ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško-Slovénski...*, 748.

⁶⁰ A. J. Murko, *Theoretisch-practische Grammatik*, 51.

⁶¹ A. J. Murko, n. d., 168.

⁶² A. J. Murko, n. d., 99.

⁶³ A. J. Murko, n. d., 132.

⁶⁴ A. J. Murko, n. d., 143.

⁶⁵ A. J. Murko, n. d., 127.

⁶⁶ A. J. Murko, n. d., 168.

⁶⁷ Prim. Marija Cvetek, *Naš voča so včas zapodval*, Ljubljana (Glasovi 5), 1993, št. 44.

se konji ne derli, bi vže davno svet poderli.«⁶⁸ Seveda se postavlja vprašanje, ali je izvirno slovenski, ali je prenesen od drugod: Murko rad navaja za primer rabe kakšne slovnične kategorije ali besede kar več pregovorov hkrati. Zgled: »Kakoršno življenje, taka smert. Kakoršna služba, tako plačilo. Kakor se gode, tako se pleše. Kakoršni gospodarji, takšni posli.«⁶⁹ Taki skupki so v tukajšnji obravnavi praviloma razstavljeni in njihovi posamezni členi prenešeni v posamezne zadevne razdelke. Najprej so na vrsti pregovori, ki jim ni težko določiti svetopisemskega izvira. Za nekatere od njih bi lahko navedli konkretno mesto v Svetem pismu in ni dvoma, kje so njihove korenine, četudi jih Murko navaja tudi v nemščini. V Nemško-Slovenskem delu slovarja je to pravilo:⁷⁰ »Sieht den in deines Bruders Auge, und den Walken in deinem eigenem nicht; vidiš pezder (troho) v očesi svojega brata, bruna v svojem pa ne vidiš.«⁷¹ Že ta primer omogoča soočenje obeh delov Murkovega slovarja glede na pregovore. Ali jih navaja v obeh delih enako in enake, ali so v tem kakšni bistveni razločki. V tem konkretnem primeru gre preprosto za nadaljevanje: »... vzami prej bruno iz svojiga očesa in potem troho iz očesa svojiga brata.«⁷² Svetopisemski so tudi naslednji primeri: »Tudi svoje sovražnike moramo radi imeti« (S-N, 463). »Vsakoteri s svojimi sovražniki se ima spraviti« (N-S, 127). »Ne povračujte nikomur hudiga za hudo« (N-S, 490). »Ne sodi, tak ne boš sojen« (S-N, 534) »S⁷³ kakoršno mero merimo, s takšno nam bode odmerovano« (N-S, 271). »Kdor komur jamo kople, sam v njo pade« (N, -S, 615). »Kaj pomaga, če kdo ima vere, del pa ne ima⁷⁴ / del pa ne, del pa kar« (N-S, 794). Alles wird offenbar, se zve, vse bo očito« (N-S, 526). »Bog ne gleda samo vunajšine, zgol zvananja pobožnost je hinavšina« (N-S, 126). »Bog gleda v znotraj« (N-S, 429). »Kogar Bog ljubi, ga tepe« (N-S, 587). »Nebo in zemlja bode prešla, moje besede pa ne bodo prešle« (S-N, 427). S temi svetopisemskimi besedami, ki nakazujejo problem razmejevanja med pregovorom in prerokbo, se poslavljamo od Svetega pisma.

Še nekaj povedi o Bogu in pobožnosti, ki jih ni mogoče brez pomisleka uvrstiti med pregovore. Troje je duhovnih spodbud: »Zgol zvunenja žalost nad grehi nič ne velja; – pravi kes mora biti velik od vsega« (N-S, 681) [= pravo kesanje mora biti nad vsem]. »Večnost okoli grenkiga torila pobožnemu dušič venec upanja ovija« (S-N, 675). »Solza pobožnemu ne pade na tla, v večnost puhti« (S-N, 461). Druge tri so teološki aksiomi: »Strah božji je velika krepost« (S-N, 564). »Bog gleda le na voljo« (N-S, 613). »Bog vse prav vlada, obrača« (N-S, 556). Le zadnjo imamo navadno za pregovor: »Človek obrača, Bog pa oberne« (N-S, 144).

⁶⁸ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Němško-Slovenski ...*, 643: »Wenn Leute nicht stürben, Pferde nicht verdürben, wäre die Welt schon längst zu Grunde gegangen.«

⁶⁹ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Němški ...*, 660.

⁷⁰ Da v slovarju obstajajo, je mogoče razbrati iz nemške iztočnice v Nemško-slovenskem delu slovarja. Od tu naprej bo nemški navedek poleg slovenskega le tedaj, kadar se v čem med seboj razločujeta in ne gre za dobesedni prevod.

⁷¹ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Nemško-Slovenski ...*, 630.

Odslej bodo pregovori iz Murkovega Nemško-slovenskega dela v slovarju označeni kar med besedilom s kratico N.

⁷² A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Němški ...*, 680.

Odslej bodo pregovori iz Murkovega Slovensko-nemškega slovarja označeni s kratico S.

⁷³ Praviloma so pri Murku vsi pregovori navedeni z malo začetnico. Odslej na to razliko v navajanju v tukajšnjem članku ne bo več posebej opozarjano.

⁷⁴ Poševnica tu in v nadaljevanju zamenjuje Murkov veznik »oder« (= ali).

– Človek

Vsebinsko gre za človekove lastnosti in značajnost, vendar ni zanesljivo, ali je vse povedi mogoče imeti za pregovor. »*Kolko ljudi, tólko čudi*« (S-N, 756). »*Človek ne živi, da bi jedel, temuč jé, da bi živel*« (S-N, 168). »*Nesreča nas v poterpežljivosti vuri*« [= uri, vzgaja] (N-S, 681). »*Was ein Mensch vermag, zeigt sich im Unglück, kar človek premore, koljko velja, koljko ima moči, se v nadlogah pokaže*« (N-S, 739). Naslednji povedi sta sad modrosti, toda ali ju moremo imeti za pregovora: »*Neki človek res terpi veliko,*«⁷⁵ / *res veliko terpi, ako pa bi vsi ljudje pridno delali, ino Bogu zvesto služili, / zvesto Bogu služili, bi noben toliko ne terpel in vsaki lahko vmerl.*⁷⁶ »*So ljudje, ki malo vejo, vender pa veliko govorijo.*«⁷⁷ Prav tako je rezultat izkušenj naslednja poved, toda ali je to pregovor – v obliki vprašanja? »*Človeku, ki laže, mu boš li hotel verjeti.*«⁷⁸ »*Tat ino lažnivec sta zaničavana.*«⁷⁹ »*Ponižnost človeka perporoči*« (S-N, 382), je prej zgolj ugotovitev kot pregovor. In to ironija na svoj: »*Če manj imam, manj izdam*« (S-N, 144) ali tuj račun: »*Če več pije, tim več je žejn*« (S-N, 144)⁸⁰ »*ein noch so ausgezeichnete Verstand schätzt nicht von Thorheit, vum (um) še taki nas ne obvarje v nespamet*« (N-S, 749-750). »*Sitzen, sedenje, seja, čič: mit Sitzen erwirkt man nichts, čič ne da nič, čič v nič*« (N-S, 621). »*Čič ne da nič, delavic je hlebavic, čič v' nič, delavc kruhovc*« (S-N, 753). Že ta dva primera kažeta, kako je slovensko izražanje veliko bolj slikovito kot v nemščini, razen če ni razumeti nemških stavkov res kot zgolj pojasnil in ne enakovrednih ekvivalentov. Za to bi rabili seveda pregled nad nemškimi pregovori.

– Telo in duša

»*Dušo strast bolj kot gobe telo spači in oskruni*« (S-N, 539). »*Ein noch so ausgezeichnete Verstand schätzt nicht von Thorheit, vum (um) še taki nas ne obvarje v nespamet*« (N-S, 749-750). »*Kadar žalost do verha perkipi, se veselje že glasi*« (S-N, 700). »*Vže velja, kamor serce pelja*« (S-N, 413). »*Že velja, kamor serce pelja*« (S-N, 508, 699). To je pregovor, ki ga Murko navaja na treh različnih mestih svojega slovarja, pač vsakič v drugačnem sobesedilu in s pojasnili v nemščini. Vsega premisleka sta vredna pregovora: »*Kar iz serca ne pride, se serca ne prime*« (S-N, 449). »*Česar oko ne vidi, serce ne poželi, was man nicht kennt, verlangt man nicht (ignati nulla cupido)*« (S-N, 650). »*Grosse Sorgen bleichen die haare frühzeitig*« (N, 624) [= *Velike skrbi zgodaj posivijo lase.*] Danes se zdi čisto neutemeljen pregovor, ki je tukaj podkrepljen še z dodanim vzklikom: »*Dolgi lasi, kratka pamet, Bog daj bebecom pamet*« (S-N, 318). Na kaj se nanaša naslednji pregovor, ali na telesne ali duševne procese ali oboje hkrati, zaenkrat še ni mogoče reči: »*Kadar kri vre, se glava meša*« (S-N, 725).⁸¹ Zadnji od tukajšnjih primerov dokazuje, kako pomembna poetična sestavina pregovorov je rima: »*Kjer je dosti rok, tam gre delo v skok*« (S-N, 518).

⁷⁵ S poševnico bo označena različica, ki jo A. J. Murko uvaja z veznikom *oder*.

⁷⁶ A. J. Murko, *Theoretisch-practische Grammatik...* 172.

⁷⁷ A. M. Murko, n. d., 168.

⁷⁸ A. J. Murko. Žal, sem zgrešila natančen vir.

⁷⁹ A. M. Murko, n. d., 151.

⁸⁰ A. J. Murko, n. d., 144.

⁸¹ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 725.

– Beseda

Prva dva pregovora na njeno témo sta izredno pomenljiva in uporabna za vse čase: »*Ein gutes Wort findet einen guten Ort*,⁸² *lepe besede stezde in poti potreblajo*« (N-S, 810) [= potrebijo, počistijo, pripravijo; odpirajo vrata]. »*Rahla beseda zlobnost vtolaži*« (S-N, 465). Pri nekaterih pregovorih, ki jih Murko dvakrat navaja, je razlika le v kakšni besedi, npr. »*usta*« / »*vusta*«. »*Dokler prosi, zlate vusta nosi, kadar vrača, herbet obrača*« (S-N, 738). »*Dokler prosi, zlate usta nosi, kadar vrača, herbet obrača*« (S-N, 724).⁸³ Spet drugič je en in isti pregovor izražen s tolikšno svobodo, da je komaj prepoznati, da gre za enega in istega: »*Iz obilnosti serca vusta govore*« (S-N, 257). »*Česar je polno serce, rado iz ust gre*« (S-N, 449). Stoletne izkušnje so privedle do sklepa: »*Kdor se roti, resnice ni*«⁸⁴ (S-N 494).

– Medsebojni stiki

»*Kolikor glav, toliko misel*« (S, 673). »*Vsi ljudje bi mogli eden družiga ljubiti in eden drugimu perzanašati*« (N-S, 262). »*Pregreški drugih vas bodo varovali v enake zabresti*« (N-S, 183). »... *die Ehe ist das stärkerste Band. Zakon*⁸⁵ *je jekleno vezilo*« (N-S, 257).⁸⁶ »*Ko bi nihče ne skrival, bi nihče ne kradel*« (S-N, 520). »*Kdor kogar golufa, je goluf*« (S-N, 172). »*Obluba dolg dela*« (S-N, 260).⁸⁷ »*Kratka sprava – boljši kakor dolga pravda*« (S-N, 546).⁸⁸ »*Ako slepec slepca vodi, oba v jamo padeta*«⁸⁹ »*Ženski jok pa mačkine solze!*« [= ženske solze so mačkine solze], tj. »*Krokodillethränen, d. j. falsche Thränen*« (S-N, 651).⁹⁰ Navedeni primeri se dotikajo medčloveških odnosov na splošno.

Drugi že bolj priznavajo družbeno diferenciacijo: »*Če vlečeš očeta do praga, te bodo tvoji otroci čez prag sunili*« (S-N, 413). »*Žlahta tólko pomaga, kolko stara plahta*« (N-S, 68).⁹¹ Kaj vpliva na Murkove različice enega in istega pregovora, ostaja odprto. Tu gre za različen besedni red in vokalno redukcijo: »*Toliko pomaga žlahta, kolikor stara plahta*« (S-N, 346). Socialno razslojenost tematizirajo: »*Bogatic več ima na smetiši, kot sirota v hiši*« (S-N, 530). »*Kar gospoda stori krivo, kmeti morjo plačati živo*« (S-N, 133). »*Z velikimi gospodi ni dobro češenj zobati*« (S-N, 755). »*Gosta služba, redka suknja*« (S-N, 528). »*Šiba novo mešo poje. Boš moja pesem pel*« (S-N, 340). »*Traue dem Spielt nicht, Kadar igra narbolj teče, ji oberni hitro pleče*« (N-S, 628). »*Kadar narbolj igra teče, ji oberni hitro pleče*« (S-N 670).

Nekaj tehtnih spoznanj, ki še danes držijo, je o prijateljstvu: »*Po hudi tovaršiji* [= prijateljstvu] *rada glava boli*« (S-N, 463, 675). »*Narboljši prijatelj je, kateri vam pregreho*

⁸² Ali je torej dobesedni prevodk, kalkiran pregovor, znan iz Žirov? Lepa beseda lepo mesto najde.

⁸³ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 724.

⁸⁴ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 494.

⁸⁵ Tu se dá napletati, ali gre za zakon v smislu državne uprave ali proke.

⁸⁶ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némški-Slovénski ...*, 257.

⁸⁷ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 260.

⁸⁸ A. J. Murko, *Theoretisch-practische Grammatik*, 171.

⁸⁹ A. J. Murko, n. d., 172.

⁹⁰ Krokodilthränen – skazljive mačkine solze. Weiberthränen sind Krokodilthränen A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško-Slovénski del*, 458.

⁹¹ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško-Slovenski ...*, 68.

perstudi, pa krepost perkupi (prikupi)« (S-N, 333). »Zamolči njegove zmote; ne govori od njega pomot« (N-S, 684). In ne nasprotno: »ne de bi njegovo zmoto prekril, še raztresa ga« [= govori o njej okrog], (N-S, 721). »Kdaj smo v nesreči, se le prerado zgodi, de nas vsi perjatli zapuste« (S-N, 436). »Poterplenje železne vrata prebije« (S-N, 417). Avtor v nemščini uvaja: ne molči, »raji prosí: kar perprosiš, z miram nosiš, / Kar sprosiš, brez straha nosiš, žiher nosiš« (N-S, 640). »Pravedniga moža vsak časti / pošteniga moža vsi štimajo« (N-S, 33). »Pošteniga ni skerb, seb enakih ljudi / ljudi svoje enakosti najti« (N-S, 139). Zagotovo drži: »Bolj pogostnem pridem, tem manj vem praviti,« (N-S, 232) toda ali je to še pregovor? »Kdor na zadnje pride, dobi kosti« (S-N, 556).

– Živali

»Ne samo človek, tudi živali so božje stvari« (S-N, 143, 144). »Vsaka reč ima svoje muhe« (N-S, 659). »Velki križ, pa mali ptič« (N-S, 810). »Velika ptica veliciga gnjezda potrebuje« (S-N, 810). »Kda(j) vrana vrani oči izkljuje« (S-N, 702).⁹² Tudi tu imamo priložnost opazovati Murkove variante pri zapisovanju posameznih pregovorov. Ali gre samo za eno dodano črko, ki izkazuje razmerje med narečno in knjižno izreko: prim. *kda-j* ali za alterniranje časa: sedanjik/ preteklik: »Kogar kača piči, se zvite vervi boji« (S-N, 345). »Kogar je kača pičila, se zvite vervi boji« (S-N, 702). »Ne prodajaj kože, dokler medved v berlogi tiči« / »mache ohne den Wirth nicht die Rechnung« (S-N, 457) [= ne delaj računa brez krčmarja]. Navedba v nemščini vedno znova odpira vprašanje, ali gre za prevod slovenskega pregovora v nemščino ali gre za navedbo izvirno nemškega. Kaže, da je bil svojčas bolj uveljavljen prvi del pregovora, ki ga nam Murko ohranja celotnega medtem ko je do danes ostala bolj živa njegova druga polovica – tuliti z volkovi. »Z volkovi se pajdašiti« (S-N, 497).⁹³ »Kdor se z' volkom pajdaši, tudi z' njimi tuliti mora« (S-N, 318). »Kjer meso, tam psi. Kjer miši, tam tatje« (S-N, 661). Smisel vseh teh zvez je, po svetopisemsko: priložnost dela greh. Naslednji primeri dokazujejo dednostno določenost. »Kakoršna mati, takšna hči. / kar mačka rodi, rado miši lovi« (N-S, 505). »Kar mačka rodi, rado miši lovi.« »Katzen mausengern; kar mačka rodi, rado miši lovi« (N-S, 488). »Kakoršna mati, taka hči, kakoršen oča, taki sin« (N-S, 117). Na podlagi živalskih lastnosti se dá slikovito označiti človeški značaj: »Vari se tistih maček, ki spredaj ližejo in zadej praskajo« (S-N, 546-550). Prav tako se ljudska izkušnja očitno zaveda nevarnosti enostranske presoje, kar Murko ustrezno pojasni v nemščini, vendar je zadrega, ali je to diskurzivno ali pregovorno. »Vse mačke so po noči černe. Po noči je vsaka krava mavra« (S-N, 352). »bei der Nacht kommt uns Alles schwarz vor. vse mačke so ponoči črne / po noči je vsaka krava movra; nicht Alles, was schwarz, ist schlecht, črna krava ima vsaj bel mleko« (N-S, 607). Tu imamo tudi primer navedbe enega in istega rekla v obeh delih Slovarja: »Črna krava ima vsaj belo mleko« (S-N, 726). »Ima jezik kot krava rep [= dolg]. »Bog že ve, kateri kozi rep kráti. Gott weiss shon, wem er züchtiget« (S-N, 484), [= Bog že ve, koga utišati]. »Bog že ve, kateri kozi rog odrúpi« (S-N, 491). »Pod pognjeno [= upognjeno] drevo hodijo koze srat. Unter drückten verspottel Alles« (S-N, 484). Kako da smo ta krepak pregovor, ki ima blede, narodnostno pogojeno, zanesljivo slovensko različico (kdor ponižuje se sam, podlaga je tujčevi peti), popolnoma pozabili. Kolikokrat bi nam njegovo sporoči-

⁹² A. J. Murko, *Theoretisch-practische Grammatik*, 172.

⁹³ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 497.

lo prišlo prav. Naslednja dva primera dokazujeta živahnost ljudske ustvarjalnosti, na podlagi vsakdanjega življenja: »*Konj berca, pa ga vender podkujejo*« (S-N, 358). »*Konj rita, pa ga vender podkujejo*« (S-N, 489). »*Boljši je hranjeno jajce kot sneden vol*« (S-N, 532-3), je veliko bolj nazorno vabilo k treznosti kot pregovor, ki ga slišimo danes: Bolje vrabec v roki, kot golob na strehi.

– Rastlinstvo

Semantično se ta tematika seveda nanaša na ljudi, četudi je leksika rastlinska. Ravno to dela te pregovore poetično učinkovite. Drevo in žito so klasične poetične figure. »*Kamor drevo sloni, tje pade*« (S-N, 527). »*Dobro drevo ne rodi malovredniga sadu*« (S-N, 171). »*Zrelo jabelko samo pade*« (N-S, 615). »*Zrela hruška sama pade. Zrelo jabelko samo pade*« (S-N, 499). Pregovor »*Marsikatera bukev k' svojim koncu toporišče dá,*« ima v nemščini razlago: »*oft Mancher ist Ursache seines Unterganges*« (S-N, 674-5). »*Kdor zgodaj seja, zgodaj žanje. Kar sejaš, boš žel*« (S-N, 504). »*Kakoršna setva, takšna je žetva, ali kakor se seja, tako se žanje*« (N-S, 121). »*Kar sejaš, boš žel*« (S-N, 504). »*Kdor redko seja, bo redko žnjel*« (S-N, 483). »*Wer spärlich säet, wird spärlich ärnten. Kdor skopo seje, bo skopo žnjel, kdor gosto seje, bo gosto žnjel. / Kdor redko seje, bo redko žel, kdor obilno seje, bo obilno žel, / kdor krátko pluži, bo krátko žel, kdor globoko pluži, dolgo vel*« (N-S, 625). Spet smo priče skupka pregovorov z enakim pomenom. In že je tu vprašanje, kaj je vzrok Murkovim različicam pri navajanju enega in istega pregovora na različnih mestih: »*Zgoda začne žgati, kar kopriva ima postati. / človek kaže že v mladosti, kar hoče biti v starost*« (N-S, 720). »*Zgodej začne žgati, kar kopriva ima ostati*« (N-S, 653). »*Človek kaže že v mladosti, kar hoče biti v starosti*« (N-S, 556).

– Zdravje

»*Nič je za oči dobro*« (N-S, 170). Formulacija je dvoumna, kar za pregovore ni ne- navadno. V tukajšnjem kontekstu je razumeti, da se oči spočijejo, če nimajo kaj gledati, če jih ne napenjamo. Drugače tukajšnji pregovori ne potrebujejo komentarja. »*Kar je preveč, ni s' kruhom dobro, all zu viel ist ungesund*« (S-N, 445). »*Dokler smo zdravi, zdravja ne štimamo*« (S-N, 45). »*Ako mirno živiš, boš zdrav živel*« (N-S, 792). »*Človek mora delati, če hoče živeti*« (N-S, 792). »*Vino, brez mere pito, je strup*« (N-S, 706). »*Pijanca se moremo ogniti, pijancov se je ogibati*« (N-S, 133). »*Pijanic se preoberne, kadar se prekucne*« (S-N, 341). Pač Murko uživa ob besedni igri, ko gre za samostalnik *móra* in glagola *morati/moči*. »*Mora – Der Alp, die Trud; tudi Stute. Star more (in Kroaten und einigen Gegenden Unterkrains móra) mlad more umreti, ein Alter muss, ein Junger kann sterben*« (S-N, 200). »*Smert ima koso, ne sekire. Der Tod verschont Niemand*« (S-N, 530) [= nobenega se ne sramuje, nobenega ne obide].

– Narava

Tu služijo za primere bistveni naravni elementi – zemlja, ogenj, voda – in pojavi kot so svetloba, letni časi – seveda vse naravnano na človeka in njegova spoznanja. »*Iz sile je natora Bogu pokorna*« (N-S 422). »*V natori se nič ne zgubi, vse v drugi podobi spet oživi*« (N-S, 362). »*Dokler bo zemlja, ne bo pojenjala ne setev, ne poletje, ne noč ne dan*« (N-S, 88). »*Ob vuzmi se mladletek začne*« (S-N, 738). »*Kobilica je poleti plesala, pozimi stradala*« (S-N, 563). »*Zima bo barala, kaj smo poleti delali*« (N-S, 803). »*Steza*

časti je ledena gas, ki hitro zvodeni« (S-N, 747). »Ni planine brez doline« (N-S, 170). »Noč ima svojo moč« (S-N, 254). »Obračaj, vodo v svoj mlin obračati. Človek obrača, Bog oberne.«⁹⁴ »Per suhim panji je lahko ogenj gnetiti« [= netiti] (S-N, 329, 570). »Iz iskric (majhne iskre) velikrat ogenj vstane« (S-N, 729). »Kdor visoko leta, se nizko usede« (S-N, 686).

– Predmeti

»Kdor se z zlatim orodjem vojskuje, je zmage gotov« (S-N, 718). »Zlato se sveti. Vse ni zlato, kar se sveti« (S-N, 574). »Koder solnce teče, se kruh peče« (s pojasnilom v nemščini: po vsem svetu obstaja kruh), (S-N, 535). »Nabrušeni nož rad reže« (S-N, 463). »Majhni piskerci hitro skipe« (S-N, 515). »Stari črejp nejma glasa« (S-N, 755). »Brez muje se črevel ne obuje« (S-N, 202). »Vsak ve, kjer ga črevel žuli« (S-N, S-N, 658). »Luč v roke, ključ iz rok« (S-N, 172). »Šiba novo mašo poje« (S-N, 580). »Kdor ne vaga, je brez blaga« (N-S, 689). »Wer nicht wagt, gewinnt nichts, kdor ne vaga, je brez blaga« (N-S, 519). »Blago se po niti nabira, pa po vervi zapravlja« (S-N, 352). »Kar si po niti perpravimo, se velikrat po vervi zapravi« (N-S, 315). »Krivično blago nejma teka« (S-N, 662). »En krivičen vinar deset pravičnih uje« (S-N, 681). »Kdor se med otrobe meša, ga svinje snedo« (S-N, 533).⁹⁵

– Pravila za življenje

To so ena od definicij za pregovore.⁹⁶ Izražena so s pomočjo nedoločnika, edninskega ali množinskega velelnika ali modalnih glagolov: »V Boga upati, v Boga zaupati« (S-N, 688). »Človek ima hudo in dobro z enakim sercom prenesti« (N-S 782). »Ne bodi presladek, de se kdo s tebo ne posladka« (S-N, 392). »Ne skerbi se dolgiga življenja, ampak dobrih del« (S-N, 514). »Ne misli hudiga od svojga bližinga« (N-S, 73). »Kar te ne peče, ne pihaj« (S-N, 341). »Ne imej pike na svojiga bližniga« (S-N, 342).⁹⁷ »Vsak bi mogel po svojih dobrih sklepkih tudi živeti« (N-S, 132).⁹⁸ »Če bolj pijem, bolj sim žejen« (S-N, 345). »Če več pijem, tim več sim žejen« (S-N, 748). »Če manj imam, tim manj zatročim« (S-N 748). »Kmal se mu bo utepalo, kdor hudo dela« (S-N 688). »Kmal se mu bo vtevalo, kdor hudo dela« (S-N, 732). »Kar začnemo, moramo doveršiti, do konca dognati, dokončati« (N-S, 760). Tudi tu imamo priložnost opazovati drobne spremembe v ubeseditvi posameznih pregovorov.

– Vremenski pregovor

Je en sam, vendar tako karakterističen, da zasluži svojo rubriko, saj je čisto drugačen od nemške ubeseditve. »Wenn es kalt ist, heitze ein, bodi si sveta Katarina⁹⁹ ali kres, kadar je merzlo, le neti les« (N-S, 407).

⁹⁴ Dva pregovora v enem geslu. A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Němški ...*, 260–283.

⁹⁵ Prim.: »Med otrobe se mešati« A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Němški ...*, 179.

⁹⁶ Prim. Viljem Urbas, O pregovorih in prilikah, sosebnost slovenskih. *Jahresbericht der Ober-Realsschule*, Gorica 1869, 2–33. Ponatis v *Novicah* v dvanajstih nadaljevanjih 1869, 313 sl., 1870, 4 sl.

⁹⁷ Pristavek »clo (= nauč[?]) pike' ne pozna, ne ve,« mi ni razumljiv.

⁹⁸ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Němško-Slovénski ...*, 132.

⁹⁹ Katarina v slovarju pisana z malo začetnico.

– Splošno

»Mladost je norost« (S-N, 193). »Bolj ko se stara, bolj se zeri« (N-S, 434) [= zori]. »Neues hört man lieber als Altes, štimanejši so novine kakor starine« (N-S, 518 = S-N, 253). »Jiši, dokler ne najdeš« (S-N, 45). »Kakor prišlo, tako prešlo« (S-N, 427). »Kakor prišlo tako prejšlo« (S-N, 455). »Sreča je opotočna, oder na razpotji sreča sedi« (S-N, 554). »Ni nesreče bez sreče« (S-N, 554). »Es ist nicht so fein gespannt, es kommt einmal an die Sonnen, kar svet ima zdaj skrito, bo enkrat vsim očito«,¹⁰⁰ »kar se ne stori, se ne zve« (N-S, 629). »Kar se ne stori, se ne zve« (S-N, 563). »Kar svet ima zdaj skrito, bo enkrat vsim očito« (S-N, 520). »Vsaka reč na svetlo pride« (S-N, 574). »Du musst es selbst wissen, was da rathsam ist, tvoja glava tvoj svet« (N-S, 551). »Sred dobrih ljudi so tudi hudobni« (S-N, 553). Tudi v tem razdelku se srečamo z alterniranjem med knjižno in narečno izreko in zgoščeno obliko pregovora nasproti nemški, ki pa zanjo ne vemo, ali je pregovor ali pač pojasnilo. Enako ob teh kakor tudi ob že navedenih drugih pregovorih deluje presenetljivo, da so navedeni na več mestih v enem in istem delu slovarja.

– Vprašljivi primeri

Vmes so tudi povedi, za katere ni mogoče zanesljivo reči, ali so pregovori ali samo splošne osebne avtorjeve ugotovitve: »ne samo ljudje, še veliko več Bog krepost ljubi.«¹⁰¹ »vsaka dežela ima svoje posebne, ima lastne navade in razvade« (N-S, 260). »Kdor kruha strada, se smeha hitro naveliča« (S-N, 563).¹⁰² »Vsakteri se lahko pregreši. Vsi ljudje so grešniki« (N-S, 321, 322). Tu je veliko primerov iz realnega vsakdanjega življenja. »Wer möchte, wenn es uns of auch hart schlägt, das Unglück nicht lieben, der es uns so oft zum Besten ist, kdo bi, tudi kadar nas ojstro tepe, nesreče ne ljubil, ker nam je tolikokrat v dobro« (N-S, 588). »Lažljivec ne sme biti pozabljiv« (S-N, 530). »Svojiga prijatla zdati je čeznatorno« (S-N, 624). Zveza besed sama na sebi je znana, toda ali je to pregovor ali reklo, bi se dalo razglablјati. »Kdor hoče iti na Dunaj, mora pustiti trebuh zunaj« (S-N, 677).

– Nerazumljivi primeri

V ta razdelek so uvrščeni primeri, ki niso jasni na prvi pogled, niti s pomočjo razlage ali ekvivalenta v nemščini, zato so še toliko bolj vredni pozornosti. Na vpogled so dani z željo, da jim pridemo do dna s skupnimi močmi. »Ersten Hunde ertränkt mangern, perva obrest gre za duri sest« (N-S, 426). »Glava – der Großkopf. Glavana oder glavača die einen großen Kopf hat, aus dem bekannten Sprich worte, sova snici glavana« (S-N, 67-68). »Sova senica glavana pravi. ein Ofel schult den andern Langohr« (S-N, 416). »Kolikor lási, toliko maličov«¹⁰³ / Wie viel Haare, so viel Gerichte« (S-N, 173). »Tič se nad hišo sede / der Vogel setzt sich oben auf den Gibel des Hauses« (S-N, 206). »Z drožami si rit snažiti« (S-N, 532). »Zaspanca pod vuho podklada / der Schlaflust jederzeit erliegen« (S-N, 612). »Bog je pred te postavil vodo in ogenj, primeš, za kar češ« (N-S, 768). »Ljudje ustami pihajo, veter pa brez ust piše / die Leute blosem mit dem Munde, und der Wind blöst ohne Mund« (S-N, 341). »Kdor se ne osveti, on

¹⁰⁰ Tu in marsikje v nadaljevanju poševnica nadomešča prislov »auch«, tudi.

¹⁰¹ A. J. Murko, n. d., toda pri prenašanju v računalniku sem zgrešila, kje ga navaja.

¹⁰² A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slowénsko-Némški ...*, 563.

¹⁰³ Iz nemškega pojasnila se zdi, da je dobesedni pomen, kolikor las, toliko obrokov (pri obedu).

Vendar kljub temu ni jasen nadpomen teh besed.

se ne posveti« (S-N, 307). »Nesreča nikdar ne sveti / das Unglück feiert niemals« (S-N, 573). »Natorskih moči ena drugi pomaga, / natorskih móči moč móči pomaga« (N-S, 713). »Iz dima v ogenj, iz jame v brezen« [=brezno] (S-N, 688).¹⁰⁴ »Kako se zderži svinec v ognji, / kakšna je s' svincam v ognji« (N-S, 730). »Moram z roko v ogenj, z oljom ogenj gasiti« (S-N, 283).

– Posebni primeri

Sem sodi svojstven pomen glagola klati, kar nam je dandanes knjižno čisto tuje. »Auf seyn Kostet Geld, dobre volje mošnje kolje« (N-S, 730). *Guter Dinge seyn leert den Beutel.* »Dobre volje mošnje kolje« (N-S, 392). »Dobre volje mošnje kolje« (S-N, 718). »Pravica oči kolje. / Die Wahrheit hört man nicht gern« (S-N, 416). »Vaša gnada kruha strada« (S-N, 563). »Hudi grad, ti dom trepeta« (S-N, 678). »Veselimo se bratje, kadar se vidimo, žalostni postojmo, kdar se razidemo« (S-N, 470).¹⁰⁵ »Čast je časti vredna« (S-N, 747).

2. FOLKLORNE PESMI

Tu je pravo mesto za opozorilo, kaj je v Murkovem in Prešernovem času pomenil pojem ljudskega: »Ljud – das Volk; ljudsko – adj. Volks, öffentlich, allgemein, fremd«. ¹⁰⁶ V smislu javno, splošno se lepo prilega definiciji slovstvene folklore, seveda pa manj v smislu nečea tujega. Za določene potrebe v okviru literarjenja bi kazalo oživiti Murkov izraz »pesmar«, »pesmenik«¹⁰⁷ pa je manj uporaben.

Če je doslej veljalo prepričanje, da je zasluga Nika Kureta, ko vsebinsko in terminološko loči koledo od kolednice, tu imamo dokaz, da je med njima ločil že A. J. Murko. »Koleda – eins der Gott der Festtage oder eine gewisse gottesdienstliche handlung (jetzt nur noch in Kr. der Umgang der Bauernbuben (kolednikov) mit Musik und Tanz von haus zu haus um die kosten der Kirchenbeleuchtung in collectiren. Kolédnik, der Weinachtsanger.¹⁰⁸ To je obhodna šega, pravi Murko, združena s plesom in glasbo, v kateri kmečki fantje nabirajo sredstva od hiše do hiše za cerkveno razsvetlavo. »Kolednica – das Weinachtlied. Koledovati, -ujem, koledvati. Weinachtlieder singen. zu Weinachten Geld für die Kirchenbeleuchtung sammeln.«¹⁰⁹ Kolednica je božična pesem, ki jo pojo koledniki.

3. FOLKLORNE PRIPOVEDI

Murkov slovar posveča precejšnjo pozornost mitološki problematiki. »Malik – malikovati«. ¹¹⁰ Abgott – malik, lažnjiv bog, kriv bog, Abgötten, Abgötterer, malikovavic, malikovavic, malikovati, krive boge moliti«. ¹¹¹ Malik je splošno ime za vsako bajčno bitje iz predkrščanskih kulturnih krogov. Brez prizvoka se tem verovanjem

¹⁰⁴ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 688.

¹⁰⁵ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 470.

¹⁰⁶ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 167.

¹⁰⁷ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 337.

¹⁰⁸ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 136.

¹⁰⁹ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 137.

¹¹⁰ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 173.

¹¹¹ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Deutsch-Slowenisch Theil*, 12.

primerno reče »*Altglauben – stara vera, staroverci, staroveren, staroverski*«,¹¹² medtem ko terminologija: »*Aberglaube – vraž, -a, prevera, prazna vera, babja vera /vraževeren, preveren, praznoveren, babjoveren*«,¹¹³ »*praznoveren, abergläubig, praznoverec, praznovernik, der Aberglaubige /praznovernost, die Aberglaubigkeit*«,¹¹⁴ izkazuje določeno razdaljo, ograjenost.

Veliko nemških gesel se dá »presloveniti« – Murkov izraz! – »*zacoprane*«,¹¹⁵ »*copernija, čara, vraž, vraža*«,¹¹⁶ »*pocoprati, ocoprati, zacoprati*«,¹¹⁷ »*Anzaubern – nacoprati / obcoprati*«,¹¹⁸ »*Zauber – coper, čara / baja, copernik, copravec / čarovnik, bajavec, zauberisch, / copersk, copernišk, Zaubermittel [= čarovno sredstvo, pripomoček] – coper / vraža, čara, bajilo. Zaubern, coprati, coprovati*«. ¹¹⁹ »*Here, copernica / čara, Dalmatin boharnica. heren- coprati, vražiti, Herenmeister, copernik, copernjak, čarovnik*«. ¹²⁰ »*Hererei – copernija, čara, vraž, vraža*«. ¹²¹ »*Unhold – neprijazen, nevošljiv, nepriklonjen, Unholde – copernik, škratec, vrag. Unholdin, copernica, čara*« [= čarovnica]. ¹²² »*Wertter – bei den unwissendsten Leuten – copernik*«. ¹²³ »*Weissagen – prerokovati, preročiti / bogovati, vergl[eichen] Wahrsagen (-r), [= vedeževati] prerok, bogovic, weissagerin, prerokinja, bogovka, ... bogovanje*«. ¹²⁴

Kaže, da je Murko zelo premišljeno izbral nekaj imen staroslovanskega Olimpa. Nekaj jih je, a bistvena in karakteristična. »*Živa*« pri ajdovskih Slovanih boginja življenja, dandanes »*Plante Venus*«. ¹²⁵ *Triglav*, pri ajdovskih Slovanih triglavi bog čez zrak, zemljo in vodo. ¹²⁶ »*Černibog*« – črni bog, tj. hudobni, srditi bog, hudobni princip, bog teme/ mrka pri ajdovskih Slovanih. ¹²⁷ »*Čert*« – »*der Hoffer*«, hudobni, srditi bog, hudobni princip, bog teme/ mrka pri ajdovskih Slovanih, dandanes splošno hudič. ¹²⁸ »*Kurenet / Kurent*«, slovanski »*Priap*«, bog razkošja / uživanja; »*sveti Kurent*« pust. ¹²⁹ »*Škrat Bergmanchen*« je preoblikovan, metamorfiziran hudič. ¹³⁰ »*Lucifer – Morgen-*

¹¹² A. J. Murko, *Handwörterbuch / Deutsch-Slowenischer Theil*, 42.

¹¹³ A. J. Murko, *Deutsch-Slowenisches und Slowenisch-Deutsches Wörterbuch, Nach den Volkssprecharten der Slowenen in Steiermark, Kärnten, Krain und Ungarnis westlichen Distrikten, von Anton Johann Murko, Deutsch-Slowenischer Theil*, Grätz 1833, 7.

¹¹⁴ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 415.

¹¹⁵ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 620.

¹¹⁶ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško-Slovénski ...*, 607.

¹¹⁷ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Deutsch-Slowenischer Theil*, 158.

¹¹⁸ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Deutsch-Slowenischer Theil*, 71.

¹¹⁹ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško-Slovénski ...*, 816.

¹²⁰ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško-Slovénski ...*, 414.

¹²¹ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško-Slovénski ...*, 414; Prim. A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 745.

¹²² A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško-Slovénski ...*, 705; A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 747.

¹²³ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško-Slovénski ...*, 795–796.

¹²⁴ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško-Slovénski ...*, 789.

¹²⁵ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 654.

¹²⁶ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 679.

¹²⁷ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 750.

¹²⁸ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 751.

¹²⁹ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 154.

¹³⁰ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 583.

*stern, danica, Zgodna danica.*¹³¹ »Grom, Gromovnik /Der Donnerer«¹³² »Povodnik – der Wassermann«,v vodi živeči mož,¹³³ »vodák, povodnik, povodnji mož / divji mož«. Ime enega od dvanajstih znamenj živalskega kroga [= vodnar] / vodolej.¹³⁴ »Hostnik – der Wildschutz« = divji lovec, divji mož, gozdni mož.¹³⁵ Iz zgleda pri geslu »strah«: »okol one cerkve strahi/strahovi hodijo,«¹³⁶ se tudi zdi, kot da gre za neimenovana, neidentificirana bajčna bitja. Drugih imen bajčnih bitij Murko ne razlaga več tako jasno, ampak jih zgolj našteva: »Huder/ Hudu«, hudobnež hudič, »Hudiček«, *Hudoba (in concreto)*¹³⁷ »Kobold – živi hrast, kozelc (lies kozauc) ... škrat, škratelj, škratic.¹³⁸ Razlaga manjka pri geslih: »Jezernek. der Oberst?«¹³⁹ »Baba«,¹⁴⁰ »sveta pèta«,¹⁴¹ »stolec, božji stolec, mavrica,¹⁴² »Mavra – mavrica,¹⁴³ »pesji dnevi.«¹⁴⁴ Pač se zaradi možnosti dvoumja poigra z besedo mora, ki ima na eni strani mitološki pomen, na drugi strani pa je sedanjik od glagola morati / moči: »Mora – der Alp, die Trud [prim.Trutamora], tudi Stute? Star more (In Karnten und einigen Gegenden Unter Krains móra).¹⁴⁵ »Desetnika«¹⁴⁶ pozna pojasnjuje kot »Zehe«. ¹⁴⁷ Drugače bi njegov »desetnik« mogel biti Deseti brat, ali berač sploh, kar bi se dalo razumeti iz že navedenega opisa: »V žiri trobijo po gorah svinjarji, po goricah rogarji (trobentarji) klicaje mejaše, desetnikam kleti rog odpirat.«¹⁴⁸ Desetnice v slovarju ni. Ali je ne pozna? Naslednja imena sodijo lahko že v realno življenje in ne le v mitologijo: »Kerl« – ein tapferer, starker Mann, korenjak, hrust; ¹⁴⁹ »Harlekin pavliha, pavluha«; ¹⁵⁰ »Roparji – Ravbarji.«¹⁵¹ Od bajčnih živali

¹³¹ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Němško-Slověnski ...*, 480.

¹³² A. J. Murko, *Slovensko-Nemški in Nemško-slovenski Róčni besednik, kakor se slovenščina govori na Stájerskim, Koroškim, Krájnskim in v zahodnih straneh na Vogerskim*. Zložil Anton Janez Murko, *Slovensko-Nemški del*, V Gradzi 1833, 81.

¹³³ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Němško-Slověnski ...*, 409.

¹³⁴ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Němško-Slověnski...*, 778.

¹³⁵ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slověnsko-Němški ...*, 88.

¹³⁶ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slověnsko-Němški ...*, 564.

¹³⁷ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slověnsko-Němški ...*, 91.

¹³⁸ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Němško-Slověnski ...*, 450.

¹³⁹ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slověnsko-Němški ...*, 112.

¹⁴⁰ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slověnsko-Němški ...*, 9.

¹⁴¹ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slověnsko-Němški ...*, 573.

¹⁴² A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slověnsko-Němški ...*, 562.

¹⁴³ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slověnsko-Němški ...*, 177.

¹⁴⁴ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slověnsko-Němški ...*, 337.

¹⁴⁵ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slověnsko-Němški ...*, 197.

¹⁴⁶ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Němško-Slověnski ...*, 817.

¹⁴⁷ Prst na nogi.

¹⁴⁸ A. J. Murko, *Theoretisch-practische Grammatik*, 25 sl.

¹⁴⁹ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Němško-Slověnski ...*, 442.

¹⁵⁰ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Němško-Slověnski ...*, 398; *Handwörterbuch / Slověnsko-Němški ...*, 322.

¹⁵¹ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slověnsko-Němški ...*, 493.

sta upoštevana »zماج«¹⁵² – *der Drache – pozoj, drakon, lintvarn*«¹⁵³ in »samorog«¹⁵⁴ – »edinorogač, ednorog(at)«.¹⁵⁵

A. J. Murko »štarijo, storijo« le evidentira (nemško: *Rof?*)¹⁵⁶ tako da se razdelek začena na prvi pogled s presenetljivim leksemom »poved«, ki ga je terminološko posvojilo novejšo slovensko jezikoslovje, a tu pomeni »povedanje die Erzählung, die Sage. Povedati, povem, erzählen, sagen **Povedik**, -ka. Die Erzählung Povedič, -dca, povedavavic (der Erzähler), Povedovati, – dijem, / povedvati, sagen, erzählen, (oft, lange)«.¹⁵⁷ Murko tu predstavlja veliko besedno družino, iz katere je razbrati dva današnja pomena, v širšem smislu pri-poved > pripoved in v ožjem povedka. Murko izraz navaja v moškem spolu: »povedik«. Nadaljnja zadevna kontrola v drugih slovarjih bo pokazala, ali je v tem oral ledino. V Nemško-Slovenskem delu slovarja je ob tem geslu presenetljivo varčen: »Erzählen – perpovedvati, pripovedovati/ praviti, povedovati«.¹⁵⁸ Z Murkovo »povedjo« je sorodno geslo »Povest – die Erzählung, die Sage.¹⁵⁹ Sage – ein Auspruch, govor, beseda, rek / reč, (das Gerücht) právoč, oder pravóč, gorica, d. i. (das ist) govoricica, / guč, u. dgl. Sagen govoriti, reči, in Kr. Haufig / djati, in gewissen Fällen auch praviti...«,¹⁶⁰ ki pa se navezuje še tudi na ožje iz/govor kot tak, in iz/rek. Prim. pri/povest.

A. J. Murko kategorialno loči »poved« [= povedko] (Erzählung) od »Fabel -ig, basem, basnja, gem. fabula, / zmišlik, zmišlenka«,¹⁶¹ kar nam danes pomeni pravljico. Murku pomeni to, kar nam danes. Nekaj izmišljenega, sfantaziranega. »Pravlica – die Erzählung, die Fabel«.¹⁶² »Pravlica die Erzählung, die Fabel«¹⁶³ »Zmišlenka, die Fabel, das Märchen, die Erdichtung, zmišljovati – erdichten, erfinnen, erdenken.«¹⁶⁴ Še do nedavna je koroškim Slovincem v Avstriji basem pomenila pravljico.¹⁶⁵ »Fabel-dichter, etwa basnoslovic, basmopevc, basnotvoric, Fabehaft adj. etwa basnjast, gem. fabulast, / zmišljen. Fabellehre, f. basnjoznanje, basnoslovje. Fabeln v. u. eig. basnosloviti, dafür gem. fabulati, fabule praviti, / blesti, zmišljovati, lagati.¹⁶⁶ S tem je v sorodu »marnja«.¹⁶⁷ »Gotovo je marnja, laž /Es ist gewiss ein Märchen, eine Lüge«.¹⁶⁸ »Nagovor, nagovorjenje, samarnovánje, namarnovanje« nagovoriti / nagovoriti koga;

¹⁵² A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 635.

¹⁵³ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško-Slovénski ...*, 238.

¹⁵⁴ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 501.

¹⁵⁵ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško-Slovénski ...*, 268.

¹⁵⁶ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško-Slovénski ...*, 561.

¹⁵⁷ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 408.

¹⁵⁸ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško-Slovénski ...*, 312.

¹⁵⁹ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 409.

¹⁶⁰ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško-Slovénski ...*, 569.

¹⁶¹ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško-Slovénski ...*, 315.

¹⁶² A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 416.

¹⁶³ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 416.

¹⁶⁴ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slovénsko-Némški ...*, 636.

¹⁶⁵ Milko Matičetov, Milko Matičetov, Basmi koroških Slovincov, *Koroški kulturni dnevi* (zbornik predavanj) I, Maribor 1973, 188–196.

¹⁶⁶ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Némško-Slovénski ...*, 315.

¹⁶⁷ A. J. Murko, *Theoretisch-practische grammatik*, 240.

¹⁶⁸ A. J. Murko, *Theoretisch-practische grammatik*, 240.

namarnovati, samarnovati na kogá«. ¹⁶⁹ Še danes kdo koga »nasamari« ¹⁷⁰ [= naplah-ta, okrog prinese, nalaže, napravljíči, kaj sfantazira]. Tako nastaja sodobna slovstvena folklor, katere pomemben repertoar so anekdote, ki jih Murkov slovar terminološko že pozna: »Anekdote – anekdota, anekdotica«. ¹⁷¹

Murko ne obide izrazov za neprijetno jezikovno izražanje: »klafáti – argerlich reden, reitzen« ¹⁷² ali zganjati »burke, kvante, norčije, traparije« [= »dummes, albernes Zeug« ¹⁷³ »Burke, kvante, klobasarija, nesramna beseda« [= »Zote – cunja, candra, copa / ein schmutziger Ausdruck« ¹⁷⁴ Tako pridemo do žanrov: »Scherz – šala, kvanta« ¹⁷⁵ »Schwank – kvanta, norija, norčija« ¹⁷⁶

Navedeni izrazi označujejo neprimerno govorjenje navzven, na ravni ubesedovanja, površinske strukture, medtem ko sledijo pojmi, ki označujejo tako govorjenje navznoter, v globinskih strukturah: »Nachrede (üble) – obrekovanje, opravljanje/ pregovor (hud); Nachreden/nachsprechen govoriti za kom, (einem ubel/ obrekovati, opravljeti, raznašati (kogar). ¹⁷⁷ To seveda s šalo v zdravem pomenu besede nima več nobene zveze, le še o črnem humorju bi se dalo govoriti. S tem smo se spustili pod gladino ustrezne kulturne jezikovne komunikacije.

SKLEP

»Boljši je poštenje, ko denar,« končuje Anton Murko pripoved o Angležu, ki je v zgornji Savinjski dolini izgubil denar, a si ga najditelji niso prisvojili. ¹⁷⁸ Že to dokazuje, da tudi v praksi Antonu Murku pregovori niso bili tuji. V obeh lastnih temeljnih jezikoslovnih delih je prestregel toliko frazemov, rekel, rekov in pregovorov, v slovarjih ¹⁷⁹ pa upošteval nekatere ključne término in imena bajčnih bitij, da odslej ne bo več smel manjkati v nobeni kronologiji slovstvene folkloristike in paremiologije.

¹⁶⁹ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Němško-Slověnski ...*, 61.

¹⁷⁰ Žiri.

¹⁷¹ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Deutsch-Slowenischer Theil*, 47.

¹⁷² A. J. Murko, *Handwörterbuch / Slověnsko-Němški ...*, 129.

¹⁷³ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Němško-Slověnski ...*, 825.

¹⁷⁴ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Němško-Slověnski ...*, 829.

¹⁷⁵ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Němško-Slověnski ...*, 582.

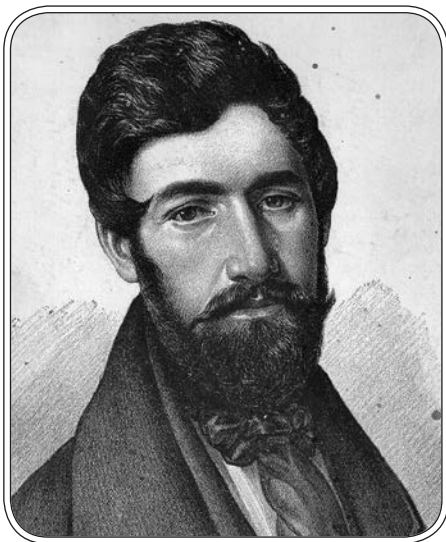
¹⁷⁶ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Němško-Slověnski ...*, 606.

¹⁷⁷ A. J. Murko, *Handwörterbuch / Němško-Slověnski ...*, 509.

¹⁷⁸ A. J. Murko, Pošteni Slovenci, *Theoretisch-practische Grammatik*, 258. Zgodba je morala biti tisti čas splošno znana, saj jo navaja tudi Anton Martin Slomšek, le da zaenkrat še ne vem, kdo je kronološko zgodnejši, Murko ali Slomšek.

¹⁷⁹ Anton J. Murko, *Deutsch-slowenisches und Slowenisch-deutsches Handwörterbuch – Slověnsko-Němški in Němško-slověnski ročni besědnik*, Grätz 1833.

STANKO VRAZ (1810–1851)

– »najbolj kritičen
slovenski folklorist
svoje dobe«
(Boris Merhar)

UVOD

Stanko Vraz je slovenski in hrvaški literarni zgodovini znan kot romantični pesnik, ne srečni sobesednik Franceta Prešerna in kot glavni predstavnik slovenskega ilirizma, kar ga je končno nagnilo v hrvaški kulturni krog. Tukajšnje poglavje želi osvetliti njegove zasluge na splošno za slovensko slovstveno folkloro.

I. JEZIK

Fran Miklošič je formalno in študijsko nasledil Jerneja Kopitarja na dunajski univerzi, a področja svojega znanstvenega delovanja je razširil tudi na vrsto področij (slovanškega) jezikoslovja, tako da je mladostno romantiško zanesenost zamenjala trda, suha znanstvena akribija. Da pa slovenščine ni podcenjeval, priča njegovo zavzemanje, da bi bila v osnovni šoli učni jezik in da je pripravil slovenska berila za gimnazijce od petega do osmega razreda.¹

Pač pa je njegov rojak Stanko Vraz resigniral nad materinščino in v prizadevanju za ilirstvo potegnil za sabo nemalo tedanjih slovenskih kulturnih delavcev. Kot slana na spomladansko zelenje deluje njegovo pismo, ki ga je v tej zvezi pisal Ivanu Macunu:

Slovenska grana ne ima ni historičke ni literarne prošlosti – dakle u tom nikakvoga temelja. I isti broj slovenski govorečih tako je malahan i opet u razrečja razvolen, da mu [...] i ista naravska mogućnost manjka uzdiči se. Slovenacah neima mnogo preko 1 miliona. I gde ste vidili u dogodivštini narode tako slabe, koji bi književno

¹ Marija Stanonik, O slovstveni folklori v obdobju slovenske romantike, *Miklošičev zbornik*, Kulturni forum Maribor, Maribor 1991, 234.

bili procvali? Danah, Holandezah i Portugezah ima svakoga do i preko 3 miliona a što su učinili u književnom svetu, sve što su vladajući narodi? Malo ili (bolje rekuć) ništa. A što ćemo mi kukavice Slovenci slabii i po broju i uplivu. Tu neima drugoga izbora, nego li se složiti duševno (književno) sa jačimi bližnjimi njega i srodniega elementa, nego li što su južno-slavenske ostale grane osobito štokavska, koja je po dogodovštvenih uspomelah i književnih dragocenostih starih jaka. Nas dakle domi sebe izbavimo od propasti duševne i materialne, koja sledi duševni. Ilirska idea naš je dakle temelj...«²

Vraz računa na slavo zaradi takega ravnjanja, kot da ne bi doumel, da gre v zamisli za notranjo razklanost, ko nadaljuje: »*Oko Zagreba govori prosti puk čisto slovenski. Samo višnja izobrazena vrsta naroda govori ilirski, prema i čovek razumi svoga gospodina i suseda varošana. Zemljište je dakle naše, neka bude in slava naša, da smo zidari bili većinom mi...*«³

Razumljivo je, da s tako depresivnimi in »narobekatonskimi« stališči ni mogel ugajati gorečemu in požrtvovalnemu delavcu za napredek materinščine, Antonu Martinu Slomšku. Hladnost med njima je zaznati v Vrazovem poročilu o njenem snidenju v Vuzenici leta 1842.⁴

II. SLOVSTVENA FOLKLORA

1. FOLKLORNI OBRAZCI

Gregor Krek je v poročilu Slovenski Matici o Vrazovi ostalini leta 1871 navrgel, kolikšno bogastvo se skriva v njej prav z vidika tukajšnjega razdelka: »Sploh pa se sme reči, da je poleg jezika ravno v teh narodnih pesmih naša narodnost najboljše in čistejše ohranjena. Vseh jih je brezi varijantov na stotine, a poleg tega je v zbirki še več narodnih pregovorov in družega literarnega drobiža. Tako po obsegu tedaj, kakor po raznovrstnosti zadržaja pa tudi po estetični vrednosti je ta zbirka važna dovolj, da nasvetujem« [njeno izdajo].⁵

Čeprav bo kaj zadrege zaradi ilirščine, bi bilo vsekakor smiselno pregledati vse Vrazovo terensko gradivo. Tu čaka slovensko paremiologijo v širšem smislu še veliko dela.

2. FOLKLORNE PESMI

Boris Merhar ima Stanka Vraza za najkritičnejšega slovenskega folklorista svojega časa in najzaslužnejšega slovenskega zbiralca vse do Karla Štreklja.⁶ Vrazovo zbiranje slovenskih folklornih pesmi je bilo že dodobra osvetljeno,⁷ saj je prav tako imenovana Vrazova ostalina temelj Štrekljeve znamenite zbirke (Slovenske narodne pesmi, 1895–1923).

² *Dela S. Vraza V.* (Pesme, pabirci, proza, pisma), Zagreb 1877, 331–332.

³ N. d., 331–332.

⁴ N. d., 266. (pismo posestrimi Dragojili).

⁵ *Kmetijske in rokodelske novice* 29, Ljubljana 1871, 298.

⁶ Boris Merhar, *Ljudska pesem, Zgodovina slovenskega slovstva I*, Ljubljana 1959, 41.

⁷ Marko Terseglav, Stanko Vraz in slovensko romantično gibanje za ljudsko pesem, *Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije* 1, Ljubljana 1982, 25–36.

Iz dikcije in metaforičnosti pisanja je videti Vrazovo pristno in globoko ljubezen do teh sadov folklorne ustvarjalnosti. Žalosti ga, da Slovenci zamujajo, saj da imajo drugi slovanski narodi že celó prevedene zbirke svojih folklornih pesmi v nemščino, francoščino, angleščino. Njega jih je že od mladih nog veselilo poslušati: »*Ko sem z detečjih let v mladeniška stopil, se ljubav do domovine obudila: za korist in poštenje svojega narodeka skerbeti, sem po jesenih na kratke čase domovino obhajajoč le-te proste glaseke spet slišavši zapisaval, ...*«⁸ Vendar skuša ostati trezen, saj pristavlja, da vse pač ne dosežajo pesmi »*naših narodnih bratov, posebno Hrvatov*«, a tega »*jim nikdo ne bo zameril, kateri je zvesto z gode in nezgode našega narodeka, kolko je moči iz zaprašenih knjig in rokopisov izvedeti, od časov Karola... do naših dnevov zvesto premislil*«. ⁹

Vraz poudarja pomen teh pesmi za dokaz žilavosti slovenskega naroda in jih estetsko ceni, s strokovnega vidika pa modro svari pred vnaprejšnjim odstranjevanjem tistih, ki morebiti komu ne ugajajo. Zbirati je treba vse od kraja, šele v drugi fazi pride izločanje ljuljke iz pšenice.¹⁰ Morda je v teh besedah prikrito, kar je potožil v zasebnem pismu: medtem ko je na Zgornjem Štajerskem našel ljudi, ki jih je prepričal o vrednosti folklorne pesmi in si jih pridobil za sodelavce, se mu to ni posrečilo na Spodnjem Štajerskem. Zato mora zbirati sam. Pri tem mu povzroča velike težave to, »*da su popi, koji su ponajviše grdni bogumolci, pravu narodnu poeziju ozloglasili, prikleli kao izrod pakla*« in jih nadomestili s ponarejenimi.¹¹

Vraz pri tem izrecno ošvrkne Matijo Ahacla. Tega vprašanja se je dotaknil tudi Matija Čop, češ da se je (»večinoma janzenistična«) duhovščina zarotila proti posvetni, še posebej erotični pesmi. »Folklorne pesmi so s tem odtujevali boljšemu delu ljudstva in jih prepuščali slabšemu, kateremu utegnejo biti izbranejšje, plemenite pesmi manj vseč kakor norčije in kvante.«¹² Kritična ost zaradi izganjanja »spotikljivih ljubezenskih pesmi« je namenjena Petru Danjku, ki je bil v tem prizadevanju Ahaclov predhodnik. Nasproti Vrazu, ki ta pojav zavrača s čustveno nabitostjo, ga Matija Čop oriše intelektualno preudarno tudi z njegovimi daljnosežnimi posledicami vred.¹³

Ivo Macun je kritičen do raznih zbiralcev, ki so spreminjali strukturo pesemskih besedil in pri tem omenja Valentina Vodnika, Matijo Majarja-Ziljskega, brez sramu tudi Vuka Stefanovića-Karadžića, Matije Ahacla (in A. M. Slomška!), Petra Dajnka in celo Emila Korytka, ker so popravljali (likali) nabrane pesmi in poudarja:

»– ostat će uvijek vierodostojne samo pjesme, što ih je Stanko Vraz gd. 1839 u Zagrebu izdao pod naslovom: Narodne pjesni ilirske, koje se pievaju po Štajerskoj, Kranjskoj, Koruškoj in zapadnoj strani Ugarske, dalje medju mnogobrojimi, u Novicah i

⁸ Stanko Vraz, Predgovor h knjigi *Navuk v peldah*, Gradec, 1836. Glej: *Noviji hrvatski pisci*, knj. 6. St. Vraz, *Slovenska djela II*, prir. Anton Slodnjak, Zagreb 1952, 132.

⁹ Stanko Vraz, Načrt oglasa narodnih pesmi, datum ni znan. *Noviji hrvatski pisci*, knj. 6. St. Vraz, *Slovenska djela II*, prir. Anton Slodnjak, Zagreb 1952, 176–177.

¹⁰ S. Vraz, Predgovor h knjigi *Navuk v peldah*, Gradec, 1836, 133.

¹¹ Vrazovo pismo K. J. Erbenu, l. 1842, *Dela S. Vraza V* (Pesme, pabirci proza, pisma), Zagreb 1877, 331–332.

¹² Matija Čop, Kranjske ljudske pesmi /zbral Andrej Smole okoli leta 1830, Matija Čop, *Nuovo Discacciamento di lettere inutili, das ist: Slowenischer ABC-Krieg*, Laibach 1833, *Pisma in spisi*, Ljubljana 1983, 115–116.

¹³ Marija Stanonik, O slovstveni folklori v obdobju slovenske romantike, 242.

inih slovenskih listovih naštampanimi pjesmami samo one, kojim je i po saderžaju i po obliku jasno vidieti izvornost (vidi str. XIII–XIV. Vrazova izdanja) – Gradivo za drugi svezak Vrazova izdanja sve još čeka bieli dan; kada mu hoče svanuti? I neće li se nači nitko, da po časopisih razterkane narodne pjesme kritičnom rukom sabere u jednu cielost?¹⁴

Medtem ko ima Ivan Macun pred očmi le objave Vrazovih pesmi in vabi, da bi jih kdo zbral kot nadaljevanje njegove zbirke *Narodne pesni ilirske, koje se pevaju po Štaterskoj, Kranjskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske* (Zagreb 1839), je Gregor Krek skoraj deset let pozneje po Vrazovi zapuščini že veliko bolje razgledan in Slovenski matici leta 1871 poroča:

Pri neumornem trudu si je S. Vraz pridobil iz mnogo pokrajin Slovenije obilico pesmi, v katerih kot naravnem dušnem zrcalu, na tenko ogledujemo slovenski narod, kakor je bil in je še. Tu ga vidimo pri raznih opravilih, v raznih vsakoletnih prigodih in običajih, tu v veseli družbi pri vinski kapljici se življenja veseli, ondi trpkosti slovesa od zibeli in domovine v živih glasovih oznanjaje, tu pri snubitvi, ženitvi, zdravici, pri razleganju poskočnih godčevih glasov, ondi od toge potrč v lastni nesreči, v splošni nezgodi, pri pogrebu itd. Tu ugledaš v pesmi veselega pastirja, bistrega lovca, ondi te spet sreča voznik lahkoživec, in se tudi raduješ ali huduješ nad stereotipnimi prikaznimi, katerih se družbeno življenje skoraj nobenega naroda ne ogne. Da lahko v teh pesmih tudi narod opazujemo, kako ljubi pa tudi sovraži, se namne bode četudi pomislivšim, kako rahlo in globoko čuteč je naš narod po vsej svoji natori in k otožnosti prisiljen po svojem političnem položaji in po svojih historičnih dogodkih. Dokler se bode narodna pesem pri kacam narodu koli glasila, bode v njej rahlim glasilom ljubezni odlično mesto odmenjeno. [...] Ta čut je opevan v raznih pesmih te ostaline in ga tu opazuješ spočetka, da v devičjem ali mladeniškem srcu požene kal, jedva opazljiv, pa do one stopnje, ko do vrhunca doraste in v človeškem srci s strastjo gospodari, kateri celo razum vselej kljubovati ne more. Ravno ta vrsta NP je v Vrazovi ostalini zelo obširno zastopana in najdemo med njimi nekatere res klasične vrednosti, tako po izjavah njenih čutil, kakor po pristopnosti oblike in dovršenost izpeljave, – a naletimo tudi na druge, katerih realizem jim vzame vrednost in se slednjič izgubi v nespodobo (Zerbild), ki duševno vrednost narodovo bolj kratijo, nego pospešujejo. Da slednjim ne bode smelo biti mesta v tiskanem izboru, se umeje, ker ga ni niti najmanjšega vzroka, ki bi njih izdavo priporočal. V VO so zastopane tudi zgodovinske narodne pesmi, strogo epične, kakor tudi balade in romance. Opevani so dalje predmeti neposvetnega značaja (v legendah), in kar daje tej zbirki še posebno veljavo, so pesmi, katerih vsebina sega v predzgodovinske čase, ko so naši dedi še malikovali in so nekako svoje veroizpovedovanje v mitologičnih (bajeslovnih) poemih vnukom izročali itd. Skratka, ostalina je pravi 'repertorium' pravega našega narodnega pesništva in vrhu vsega družega velike vrednosti tudi za narodni ethos, slovensko bajeslovje (mitologijo), za narodno običajno pravo, posebno tudi za slovensko dialektologijo, kateri še do sedaj niti temelja postavili nismo. – Pa tudi za

¹⁴ Ivan Macun, *Kratak pregled slovenske literature* / sa dodanim riečnikom za Slovence, Zagreb 1863, 73–75.

narodno godbo, kajti St. Vraz večč godben izvedenec ni le besede, ampak tudi napeve narodnih pesmi zapisoval ter po tem načinu tudi narodnemu spevu marsikak tipičen motiv rešil. – Sploh pa smem reči, da je poleg jezika ravno v teh narodnih pesmih naša narodnost najboljše in čistejše ohranjena...¹⁵

Krekovo poročilo o Vrazovi narodno-slovstveni slovenski ostalini na 22. zasedanju Matičinega odbora 31. avgusta 1871 so Kmetijske in rokodelske novice povzele precej okorno, saj obstaja vtis, da gre za poročilo o živi razpravi.¹⁶ Iz nje se vidi, da je

¹⁵ Gregor Krek, O Vrazovi ostalini, *Letopis Matice slovenske* 1871, 29–30.

¹⁶ *Kmetijske in rokodelske novice* 29, Ljubljana 1871, 298: »Kar se nam tu podaja, je čisto, narodno blago, ne umetno stvarjeno ali ponarejeno, kakor se često zgodi. Ampak iz ust naroda samega vzeto, z vsemi prednostmi, pa tudi slabostmi, ki so enacim proizvodom lastne. To sovsema velja o pesmih po Vrazu samem nabranih, ki je že za one dobe spoznal pravi način, kako ravnati z narodno-slovstvenim blagom, dobro spoznavši, da narodno-pesniškim proizvodom vzameš poetično ceno, ako jim ne pustiš oblike in značaja, jim po rodu danega, tudi metoda nekterih pomagancev Vrazovih v nabiranju narodnih slovenskih pesmi ugaja tem tirjatvam, a nekaj jih je pa tudi med njimi, kateri še niso tadaj imeli o tem pravega pojma, čemu se ni čuditi, ako pomislimo, da se je, razun malo izjemkov, se le uprav po sej dóbi pričelo ne le pri soplemenih slovanskih, ampak pri družih kulturnih evropskih narodih kritično izdavanje narodnih pesin. – Pomagalec je imel St. Vraz nad 20 ... Pri tako obili podpori in neumornem lastnem trudu se ni čuditi, da si je pridobil St. Vraz iz mnogo pokrajin Slovenije obilico pesmi, v katerih, kot naravnem dušnem zrcalju, na tenko ogledujemo slovenski narod, kakor je bil in je še. Tu ga vidimo pri raznih opravilih v raznih vsakoletnih prigodkih in običajih, tu v vseh družbi pri vinski kapljici se življenja vselej ondi trpkosti slovesa od zibeli in domovnic, v živih glasovih oznanjaje, tu pri snubitvi, ženitvi, zdravici pri razleganju poskočnih godčevih glasov, ondi od toge potrt v lastni nesreči, v splošni nezgodi, pri pogrebu itd. Tu ugledaš v pesmi veselega pastirja, bistrega lovca, ondi te spet sreča voznik lehkoživec, in se tudi raduješ ali huduješ nad stereotipnimi prikaznimi, katerih se družinsko življenje skoraj nobenega narodu ne ogne. Da lehko v teh pesmih tudi narod opazujemo, kako ljubi pa tudi sovraži, se nam ne bode čuditi, pomislivšem, kako rahlo in globokočuteč je naš narod po vsej svoji naturi, in k otožnosti prisiljen po svojem političnem položaji in po svojih historičnih dogodkih. Dokler se bode naročena pesem pri kacem narodu koli glasila, bode v njej razlim glasilom ljubezni odlično mesto odmerjeno. Tako je hudo?, kako bi moglo vsled ravno omenjenega pri nas inace biti. In res vidimo ta čut opevan v raznih pesmih te ostaline in ga tu opazuješ s početka, da v devičjem ali mladeniškem srci požene kol, jedva opazljiv, pa do one stopinje, ko do vrhunca doraste in v človeškem srci s strastjo gospodarji, kateri celó razum vselej kljubovati ne more. Ravna ta vrsta narodnih pesmi je v St. Vrazovi ostalini zelo obširno zastopana in nahajamo med njimi nekatere res klasične modrosti?, tako po izjavi nježnih čuti, kakor pristojnosti obleke in dovršenosti izpeljave – a naletimo tudi na druge, katerim realizem pregole plastike dosta vrednosti vzame in se slednjič izgubi v nesposodobno (zeribild) mnogo cveterovrstnih, ki duševno vrednost narodovo bolj krotijo, nego pospešujejo. Da slednjim ne bode smelo biti mesta v tiskanem izboru, se umeje, mimogrede opomnjena, samo ob sebi, ker ga ni niti najmanjšega vzroka, ki bi njeno izdavo priporočal – zastopane v tej ostalini so tudi zgodovinske narodne pesmi, strogo epične, kakor tudi balade in romance. Opevani so dalje predmeti neposvetnega značaja (v legendah), in kar tej zbirki še posebno veljavo dá – v njej nahajamo celó nekatere pesmi, kojih zadržaj nas vodi v predzgodovinske čase, ko so naši preddeje še malikovali in so nekako svoje veroizpovedovanje v mitologičnih (bajeslovnih) poemih vnukom izročali itd. ... S kratka, ostalina je pravi »reperitorium« pravega našega narodnega pesništva in vrhu vsega družega velike vrednosti tudi za

Krek želel dati Vrazovemu prizadevanju dostojno spoštljivost, ne da bi prezrl strokovna načela redakcijskega dela.

»Glede izdaje same je dosta – ako nasvetujem, da mora biti *kritična*, kajti s tem je pravzaprav že vse izrečeno. (formalno vprašanje). Še nekaj: [Vraz hotel izdajo pesmi nadaljevati.] »Po tej zbirki slednjič bi bila prišla še zbirka v natis, obsezajoče 'pričice, prirčja i druge vlastitosti gornjo-ilirskog narčja s izvedrenjem čisto ilirskim, črtice o narodnih običajih, nošnjah i ostalih takovrstnih stvarih u jezik naš književni složene? Taka je bila St. Vrazova nakana glede izdaje vsega materiala... Odločiti se je pa že izdaj tem, kaj početi s pesmimi, že v omenjenem zvezku natisnjenim? Nasvetujem, da se v novem izboru prenatisnejo, ker je ta zvezek med slovenskim občinstvom zelo redek in brez ponatisa vsa zbirka tembolj pomanjkljiva ostala, ker se v tem zvezku nahajajo narodne pesmi, brez katerih si sploh nobene tudi plitve zbirke narodnih pesmi niti misliti ne morem. Dalje dobil St. Vraz kesneje o nekterih pesmi npr. 'lepa Vida' in dr. – varijante, ki so bolj dovršeni po obliki izpeljavi od že natisnjenih, bilo bi tedaj žal, ako bi se zarod tega več ne smele priobčiti, ker so bile že leta 1839 tiskane.¹⁷ Povsod, kjer se nahajajo varijanti, bi bil za to, da se porabi ne le St. Vrazova zbirka, ampak Kastelčeva 'Čbelica', Koritkov izbor slovenskih narodnih pesni, Janežičeva knjižica: slovenske nar. pesme, prislovice in zastavice, tudi v Vrazovi ostalini se nahajajočih narodnih pesmi in slednjič 'Slovenski glasnik' Janežičev. Vselej bi bil tisti tekst temeljni, kteremu gre ta prednost po njegovi notranji in zunanji dovršenosti in razlike bi se vestno zaznamovale pod črto.

V razpravi g. Šolar zlasti opomni, da je pretekel obrok, ki ga je Matičin odbor odločil za nabiranje narodnega blaga, kterege se je obilo nabralo, ter nasvetuje: naj se to nabrano narodno blago, kar ga je natisa vredno, strne s Stankom Vrazovim in knjigi dá naslov tak, kakoršen bode primeren pieteti do Stanka Vraza.¹⁸

Gotovo je prav Krek povabil Andreja Fekonjo, da je v Kresu predstavil Stanka Vraza kot zbiralca »slovenskih narodnih pesnij«.¹⁹

Stanko Vraz je bil vseslovenski terenski delavec na področju zbiranja slovenske folklorne pesmi in se pri tem seznanjal s tedanjimi narodno zavedajočimi se sotrudniki. »*Pridno je nabiral uže tista leta narodno blago, in ko je nabiral po Koroškem narodne pesni, spremljal ga je Majar in mu izročil bogato zbirko pesnij in napevov. Izza časa, ko je Majar bil v knj-škofijski pisarni, naj omenimo tudi njegovo občevanje z Urb. Jarnikom, ki ga je navduševal za narodno, znanstveno in politično delovanje.*«²⁰

3. FOLKLORNE PRIPOVEDI

V krog raziskovalcev o življenjskem stilu prebivalcev na slovenskih tleh sodi tudi

---

narodni ethos, slovensko bajeslovje (mitologijo), za narodno običajno pravo, posebno tudi za slovensko dialektologijo, kateri še do sedaj niti temelja postavili nismo.«

¹⁷ *Kmetijske in rokodelske novice* 29, Ljubljana 1871, 305.

¹⁸ *Kmetijske in rokodelske novice* 29, Ljubljana 1871, 306.

¹⁹ Andrej Fekonja, Stanko Vraz, zbiratelj slovenskih narodnih pesnij, *Kres* 4, Celovec 1884, 522–529, 570–577, 619–625.

²⁰ Karol Glaser, *Zgodovina slovenskega slovstva*, III. del, Slovenska Matica, Ljubljana 1896, 155.

Anton Kreml s knjigo *Dogodivščine štajerske zemle*, ki so izšle leta 1845 v Gradcu.²¹ V knjigi je s folklorističnega stališča pomembno poglavje o mitologiji naših prednikov, pripoved o Atilovem gradu oz. taboru na Zgornjem Kocjanu pri Kapeli blizu Gornje Radgone, O kralju Matjažu in čarovnicah itn.²² Ko Stanko Vraz govori o Atili, se sklicuje prav na Kremla.²³ Pravi, da je ta od časov Sama in Otokarja Přemysla najpomembnejši v naši usodi, in da je v folklornih pripovedih tolikšne slave, kot pri Francozih Charlemagne (imenovan v španskih romancah »emperador Don Carlos). Od zgodovinskih oseb omenja že tedaj popularnega kralja Matjaža²⁴ in čarovnice, kot tragične žrtve človeške zaslepljenosti: kako so se shajale na Kleku (»*Glavica, što se zovu Klek, ima puno u domovini našoj i u gornjih i u zapadnih stranah*«), plesale kolo in ljubile s hudiči do petelinjega petja, ko so se vrnile domov. Pravi, da poseduje o tem opis (»*Znamenit nu strašen dokumenat tmine onih vremena i slepoti njihove pravice*«²⁵) spraševanja dveh kranjskih obtoženk. Vraz sam priznava, da je z vznemirjenostjo sprejemal pripovedi o Pesjanih / Psoglavcih²⁶ (tako so v njegovem domačem okolju zmerjali tudi kalvince, »narod ljudih divljih«, kosmatih po celem telesu in s pasjo glavo,²⁷ hraneč se le z nedolžno deco. Diskurzivno opisuje tudi ris, »*mesto, na koje ide čovek zaklinjati djavola, kad hoče, da mu donese novacah, ili tajnu kakvu da mu kaže*«.²⁸

Po Vrazovih ugotovitvah Slovenci kot posvečene obravnavajo lastovko, slavca, pastiričko in kukavico, ki ji v tej zvezi daje več prostora. Odkriva presenetljive razločke do nje pri Slovencih in pri južnoslovanskih narodih,²⁹ medtem ko od rastlinskih vrst jemlje za sveto drevo lipo, od katere da Slovenci pripovedujejo, da je varna pred strelo, ker je pod njo počivala mati Božja z Detetom, ko sta bežala pred preganjalci. V zgodbi se prepletata poganska in krščanska snov, konča Vraz.³⁰ Iz slovanske mitologije sta Perun in Morana komaj omenjena,³¹ pač pa se Vraz razživi ob bajčnih bitjih ženskega spola. Že odločeni Ilir jih po hrvaško/srbsko imenuje vile in jih opisuje z naslanjanjem na Vuka S. Karadžića,³² vendar je toliko korekten, da za posamezne slovenske pokrajine navaja njihova avtentična imena. V Beli Krajini in na Dolenjskem ob meji s Hrvaško so prav tako vile, na Štajerskem iz avtopsije pozna morske dekllice, na Dolenjskem so rojenice /sojenice, na Gorenjskem ajdovske dekllice, kakor tudi pri Nemcih na Koroškem (heidnische Weiberl), pri Slovencih pa čiste žene, bele žene, v Ziljski dolini

²¹ Anton Kreml, *Dogodivščine štajerske zemle, s posebnim pogledam na Slovence*, Gradec, 1845.

²² A. Kreml, *Dogodivščine štajerske zemle, s posebnim pogledam na Slovence*, 15, 16, 555, 103, 130, 198, 170, 238.

²³ Stanko Vraz: *Djulabije*, 1838 = *Dela I*, Zagreb 1863, 246.

²⁴ Stanko Vraz, *Gusle i tambura = Dela Stanka Vraza II*, Zagreb, 1864, 132. Stanko Vraz neznanemu dopisovalcu, *Dela S. Vraza V*. (Pesme, pabirci, proza, pisma), Zagreb 1877, 176.

²⁵ Stanko Vraz, *Gusle i tambura = Dela Stanka Vraza II*, Zagreb, 1864, 130, 131.

²⁶ S. Vraz, *Gusle i tambura = Dela Stanka Vraza II*, 110.

²⁷ Gre tu za z dlakami poraščene, neobrite obraze!!?

²⁸ S. Vraz, *Gusle i tambura = Dela Stanka Vraza II*, 110.

²⁹ S. Vraz, *Djulabije*, 1838 = *Dela Stanka Vraza I*, Zagreb 1863, 232.

³⁰ S. Vraz, *Djulabije*, 1838 = *Dela Stanka Vraza I*, 234, 235.

³¹ S. Vraz, *Djulabije*, 1838 = *Dela Stanka Vraza I*, 235. S. Vraz, *Gusle i tambura*, 83.

³² S. Vraz, *Gusle i tambura = Dela Stanka Vraza II*, 222.

žalik žene.³³ Vraz ob njihovem predstavljanju navaja tudi nekaj pripovedi, vmes pa nevsiljivo navaja tudi slovansko primerjalno literaturo. Za bajčno bitje je na splošno komaj znano ime »duga«, za katero, da v celjskem okrožju pravijo, kako čudovita vila je, in da preliva čudežno vodo iz zlate v srebrno posodo.³⁴

Vraz se priporoča za tovrstno gradivo³⁵ in daje v pismu Ivanu Macunu leta 1843 konkretne napotke za njegovo zbiranje:

»U tu vrstu spada i simbolika i demonologija u užjem smislu, tj. misli prastare, koje ima narod o svetu, zemlji, nebu i onom, što ima na nebu i zemlji, mnenje o gromu, munji tresku (strelah), o dugi (mavri), o zvezdah, rimsko cesti tidl, o stanovitih zverih, tičah, zmijah, o bilju, travah raznih, itd., što spada u narodnu simboliku. O demonologiji: što misli narod o Rojenicah, Škratcu, Mraku, Kresnikih (vilenjakih), Vedežu, Mori, Trinogu itd. To sve treba sada da skupljamo, dok je još ikoliko vremena. Izobraženost (prava i kriva), sve viže ulazi u narod, i satira stari njegov narodni slovenski život i daje mu drugo lice, koje ga sve više udeljuje od svoje prvobitne naravi. Koliko nije već propalo od toga života u onih pokrajinah, koje medjaše sa tuđjimi izobraženimi narodima, najpače s Nemci, kao što o s našimi Slovenci u Štajeru in Koruškoj buva! i ostalo će doskoro propasti sasvim, ako se za dobra vremena ne pobrinemo, da to sačuvamo od propasti. Dužnost je najveća, kad je pogibelj najbliža. Mudroj glavi dosta jedno oko. Dalje i obširnie govoriti o tome, bilo bi prazan proso. Ja se od Vas mnogomu nadamu toj struci.«³⁶

Poučna bi bila v tem pogledu podrobna primerjava prav med Stankom Vrazom in Martinom Slomškom, vendar tu le nekaj malega. Ob pesmi o grlicah Vraz pravi, da mu je zgodbo o njih pripovedovala teta Marina v rani mladosti, še predno se je začel učiti nemško; leta 1836 pa da je slišal nečakinjo, ki jo je pripovedovala triletnemu bratcu v zibki.³⁷ To ga je spodbudilo, da jo je oblikoval v verze, da bi jo prenesel v višji krog literature. Presenetljivo je, da Vraz govori o pripovedi, ko je snov sicer znana v obliki legendne pesmi.³⁸ Ne preseneča pa Vrazov odziv: mladostno doživetje, ki ga obnovi srečanje z nečakinjo, prelevi v literarno dejanje. Slomškov notranji kompas je bil usmerjen drugače. Ali je vzvod za njegovo življenjsko naravnost iskati najprej v njegovem mladostnem srečevanju z upodobitvijo smrti nespokorjenega grešnika na stopnišni ograji prižnice v domači cerkvi. V duhu srednjeveške tradicije je pekel upodobljen kot zmajevo žrelo in kadar sta šla mimo, mu je mati dejala: – tako biografi – »Glej moj sin, tak strašen konec čaka vsakega, kateri se greha ne varuje.« Te materine besede so se otroku zapisale globoko v dušo.³⁹ Od nje, ki je imela dar za petje in mi-

³³ S. Vraz, *Gusle i tambura = Dela Stanka Vraza II*, 221–222. *Glasi iz Dubrave žerovinske = Dela St. Vraza II*, Zagreb 1864, 105–107 in S. Vraz, *Gusle i tambura = Dela Stanka Vraza II*, 58.

³⁴ *Razlike pjesme Stanka Vraza = Dela St. Vraza III*, Zagreb 1866, 231.

³⁵ *Glasi iz Dubrave žerovinske = Dela St. Vraza II*, 105.

³⁶ *Glasi iz Dubrave žerovinske = Dela St. Vraza II*, 329–331.

³⁷ S. Vraz, *Djulabije*, 1838 = *Dela Stanka Vraza I*, Zagreb 1863, 110–111.

³⁸ Prim. tičica pestrna, Zmaga Kumer etc (ur.), *Slovenske ljudske pesmi II*, Ljubljana 1981, 58 sl.

³⁹ Ivan Stopar, *Slomškova Ponikva*, Ljubljana 1990, 38–39.

kovno pripovedovanje, je sin prejel oblikovalni dar,⁴⁰ ki ga je popolnoma dal v službo duhovnemu razsvetljevanju njemu podrejenih vernikov in slovenskega naroda sploh.

Dokler Stanko Vraz nad slovenstvom ni obupal, si je za isti cilj izbral drugo pot. Njegova popotovanja po slovenskem ozemlju so bila namenjena temu, da bi prestrezal zamirajoče plasti duhovne kulture slovenskega ljudstva in čim več izplel iz njega za svoje predvidene folkloristične zbirke in literarno snovanje. Slomšek se je odpravil na počitniška potovanja iz drugačnih nagibov, a nam kljub temu ohranil z njih nekaj nemško zapisanih pripovedi, ker so bili njegovi potopisi namenjeni ravnatelju škofijske pisarne.⁴¹

4. TERENSKÉ IZKUŠNJE

Vrazovo »terensko poročilo« iz leta 1841 je neposredno: kako da so v Novem mestu primorali dve dekleti, da sta njegovemu krogu zapeli nekaj pesmi. A to je bilo prav mučno, ker sta imeli občutek, da počneta nekaj neprimernege. Vraz dolži za to »srednjeveške pope«, ki da prekolnejo vsako pesem, v kateri ni Jezusa in Marije.⁴² Nato se popravlja, češ starejši so »častivredni tolerant« in mladi skoraj vsi domoljubi. Le sredina vidi povsod hudiča. Ko sta končno dekleti privolili v petje, ju je bil sam Jezus in Marija. Šele ko sta vse Jezuse in Marije zvrstili in mi siromaki pogoltali, tedaj se je izlil »pravi potočac narodnje poezije, od kojeg mi nekolika kapljicah u naše čaše i vedra pokupismo«. ⁴³ Vraz nadaljuje, kako jih je ob tem spremljal po videzu suh možki. Dekleti sta jim zagotovili: »On jih vej, da jih ne bi cew dan priek pwota zmetali.« – Tako je Vraz sam fonetično zapisal njun odgovor. Ko so ga preprosili, ni njegovo podajanje imelo ne repa ne glave, šele ko so postavili predenj vina, so se mu usta razvezala, da je postal kot Salomon.⁴⁴ Vraz trdi, da tudi tujci priznavajo: »Izmedju svih Slovjenkah (= Slovank) su možda Ilirske Slovenke (= Slovenke pač) najstrastnije pevalice«. ⁴⁵ Iz tukajšnjih Vrazovih besed se ne da študirati le okoliščin petja v njegovem času, ampak se iz njih razkriva tudi njegova romantična narava. Pač pa je realen njegov podatek, da največ pojo ženske, mlade in stare, od moških le fantiči.⁴⁶

SKLEP

1. Matija Čop prizna, da njegove ambicije segajo daleč čez obzorje kmečkega človeka.
2. Poznejši škof Slomšek se je pripravljen skloniti k njemu in mu pomagati premagovati splošno zaostalost in vzgajati jezikovno in narodno zavest.
3. Vrazu pride kmečki človek prav, kolikor lahko izkoristi njegovo vedenje za svoje romantiške cilje.⁴⁷

⁴⁰ Franc Kovačič, *Anton Martin Slomšek*, služabnik božji, prvi del, Celje 1934, 130.

⁴¹ Franc Kovačič, *Anton Martin Slomšek*, služabnik božji, prvi del, Celje 1934, 110.

⁴² *Dela S. Vraza V* (Pesme, pabirci,proza, pisma), Zagreb 1877, 222.

⁴³ *Dela S. Vraza V*, 222.

⁴⁴ *Dela S. Vraza V*, 331–222.

⁴⁵ *Dela S. Vraza V*, 233.

⁴⁶ *Dela S. Vraza V*, 396.

⁴⁷ Marija Stanonik, O slovstveni folklori v obdobju slovenske romantike, 235.

EMIL KORYTKO (1813–1839)

in »njegov program
[...] glede slovenske
folkloristike«
(Ivan Prijatelj)

UVOD

Slovenska literarna zgodovina rada omenja Prešernovo prijateljevanje z Emilom Korytkom, ki je bil zaradi nacionalno-revolucionarnega delovanja na Poljskem izgnan v Ljubljano.¹

Med prisilnim bivanjem v tem mestu je Emil Korytko napravil velikopotezni načrt za knjigo o duhovni kulturi slovenskega naroda in v ta namen objavljali konceptualne članke v *Illirisches Blatt in Ost und West* v Pragi s prošnjo, da bi mu pošiljali gradivo zanj. Korytko nima dlake na jeziku, ko kot »*Slovan s severa*« ne prikriva Kranjcem njihove zamude pri ozaveščanju njihove identitete: »*Najzanimivejša zgodovina vsakega naroda, posebno pa vsakega rodu, ki nima pokazati kakega važnega pomena v svetovni zgodovini, bi bila popolna zbirka ljudskih pesmi in pripovedk, opis npravnega in družinskega življenja, prikaz nravi, šeg in navad, kar bi vse moralo jasno pokazati stanje duševnega razvoja in napredek naroda.*«² S čim takim se lahko pohvalijo Rusi, Čehi, Poljaki, Srbi, Dalmatinci, na Kranjskem pa nič takega ni vzeti v roke.³

I. KORYTKOVE TERENSKE OPAZKE

S kakšnim zanosom, pogumom in žrtvami se je Emil Korytko lotil zbiranja, se vidi iz

¹ France Kidrič, Paberki o Korytku in dobi njegovega delovanja v Ljubljani, *Zbrani spisi* 2, Ljubljana 1978, 113–146.

² Vilko Novak, Emila Korytko nemški članki o slovenskem ljudskem izročilu, *Traditiones* 1, Ljubljana 1972, 30.

³ V. Novak, Emila Korytko nemški članki o slovenskem ljudskem izročilu, 33.

korespondence, ki jo je l. 1983 izdala SAZU v originalu in slovenskem prevodu.⁴ Pisma so pomemben in bogat vir za razna področja etnologije, ne le podeželja, ampak tudi mesta, konkretno Ljubljane, o kateri je Korytko med drugim res zapisal, da je »mesto, ki je najmanj privlačno za tujca«.⁵ Nasprotno pa ga je prevzelo neskončno veselje, ko je dobil dovoljenje, da bo smel prestopiti njegove meje in potovati okrog po deželi, ki jo je dotlej opazoval le z izjemoma dovoljenih potovanj v okolico Ljubljane in gledal z ljubljanskega gradu, od koder je 15. febr. 1837 razgled opisal takole:

»Na vzhodu se dvigujejo Alpe, do junija pokrite s snegom. Ob njihovem vzhodu je vse zeleno, je že pomlad, gozdovi, dvorci in kačasto se vije reka Sava. Proti severu spet gore, toda zelene in skale na skalah so kakor stopnice – Štajerska in širna ravnina, prerezana zdaj z reko Ljubljanico, zdaj z reko Savo, okrašeno s cerkvicami in potmi. Na jug proti Trstu se pred očesom razprostira širni razgled, tako pester, da se je težko nagledati in škoda, da ga požira megla. Želel bi prenikniti skoz meglo – na vzhod je le gozd in v gorski temi se blešči reka. To je slika z vrha hriba, na katerem je trdnjava, ki v središču krasi mesto.«⁶

Ob tej olajšavi so se mu povečali stroški za bivanje, in gmotno popolnoma odvisen od staršev, jih v želji, da bi potno dovoljenje lahko izkoristil, prosi za večjo denarno pomoč: »*Biti v tako zanimivi deželi, imeti skoraj vse pred nosom, bivati 18 mesecev v prestolnici, pri tem pa si ne ogledati dežele in je prepotovati!!! [...] Biti v Rimu in ne videti papeža bi bila manjša škoda in izguba za najpobožnejšega romarja 14. stoletja kot zame imeti dovoljenje za ogled tako privlačne, zanimive dežele (Trst itd.), pa tega ne storiti zaradi nekaj rajnišev.*«⁷

Z velikim zadoščenjem sporoča staršem: »*Moje obzorje, obsežnost znanja in gracija za dela, ki sem se jih lotil, so se neskončno razširili. [...] Zdaj bo pred mano nov svet – Trst in tisoče zanimivosti.*«⁸ Čez dober mesec svoja potovanja takole ocenjuje: »*Moje tavanje naokoli po deželi ni nikoli drugačno kot literarno. Zbiram pesmi, povești, običaje, noše itd.*«⁹ Žal, mu je prezgodnja smrt pretrgala vse velike cilje.¹⁰

Za ilustracijo, kako si je prizadeval čim bolj približati se ljudem in se seznaniti z njihovim življenjem in delom, še Korytkova omemba skušnje s terena: »*Ko sem bil zadnjič na deželi, sem mlatil in oral, da bi se naučil tudi tega. Bilo je le za šalo, zaradi igre, da bi ljudi pripravil do govorjenja in petja. Toda po končanem delu sem se prepričal, da je tudi v tem nekaj prijetnega, a tudi nezno napornega.*«¹¹

Korytkova potovanja po deželi živo in nazorno opisuje Crobathova hčerka Luiza:

⁴ Emil Korytko, *Korespondenca z družino (1836–1838)* I–II, II., knjiga. Za tisk pripravila Monika in Henry Leeming. V slovenščino prevedel Niko Jež, Ljubljana 1983.

⁵ E, Korytko, n. d., 118.

⁶ E, Korytko, n. d., 118.

⁷ E, Korytko, n. d., 99.

⁸ E, Korytko, n. d., 98.

⁹ E, Korytko, n. d., 102.

¹⁰ E. Korytko, n. d., 98: , v zvezi s katerimi omenja: »Njeg. blag. Guverner je posebej zame posredoval na Dunaju za to dovoljenje, ko je spoznal pomembnost in zahtevnost mojega delovnega načrta, da bi ga mogel laže in natančneje dovršiti in izpopolniti.«

¹¹ E, Korytko, n. d., 104.

/S/topali smo tudi v hiše in bajtice in ljubi naš prijatelj [= Korytko], ki je pri tacih potovanjih vedno bil najboljše volje in nikoli ni mogel prehvaliti naše domovine, nagoval je vse ljudi. Umeli so ga, dasi ni govoril gladke slovenščine. Stare žene so mu morale pripovedovati še starejše pravljice, a fantje in dekleta peti pesmi in najljubše mu je bilo, če mu je sivi starček s tresočim glasom zapel pesemco, za katero mladi svet še vedel ni. Priléči so mu morali ljudje, kar so hranjenega imeli po omarah in pod streho: kolóvrate in staro, plesnivo orodje, sukna ženska krila s širocimi gubami, srebrne pasove, lepo in gosto vbrane ošpetlje s svetlimi gombi pri rokavih in za vratom, čepice z dragocenim širocimi zlatim robom, in tudi peče s čipkami [...] in prijatelj, katerega je vse zanimalo, pisal je v zeleno svojo knjižico [...] Semterje je risal [...] tudi podobe.¹²

Delno urejeno gradivo za knjigo o Kranjski, ki jo je bogato poslikano nameraval pripraviti v poljščini,¹³ je ostalo v rokopisu. Poleg risb, skic noš in delov oblačil, leksikalnega gradiva so predvsem zapiski s terena ali iz drugih virov. Zato so napisani neenotno, urejeni le z zaporednimi številkami enot in deloma pokrajinsko identificirani.¹⁴

O komaj dveletnem bivanju E. Korytko na tedanjem Kranjskem in njegovih načrtih za slovensko kulturo je temeljito študijo objavil Vilko Novak v prvi številki *Traditiones*,¹⁵ kar lahko daje zborniku Inštituta za slovensko narodopisje pri (ZRC¹⁶) SAZU tudi programski vtis. Iz prevodov Korytkovih člankov so za tukajšnje poglavje posebej pomembni tisti odlomki, ki se nanašajo na slovstveno folkloristiko.

II. JEZIK

Korytkova materinščina je bila poljščina in kaj mu je pomenila, se lahko ugane iz dejstva, da je je učil Prešerna, tako kot se je on moral v novem okolju spoprijeti s slovenščino. Toda njegovi lastni terenski zapiski so praviloma v poljščini in v nekaterih primerih v nemščini, npr. imena bajčnih bitij.¹⁷ Sproti je sestavljal tudi besednjak, kjer slovenske izraze razlaga v poljščini. Okoliščine zapisovanja so zahtevale jedratost pri zapisovanju, na več mestih pa povzročale fragmentarnost pri notiranju posameznih informacij, ki jih je zapisovalec nameraval dopolniti ali pa je zanje še iskal ustrezne razlage in je pustil prazen prostor.¹⁸

¹² Luiza Pesjakova, Iz mojega detinstva, *Ljubljanski zvon* 6, 1886, 676–679. (= France Kidrič, Paberki o Korytku in dobi njegovega delovanja v Ljubljani. *Izbrani spisi*, druga knjiga, Ljubljana 1978, 138).

¹³ Ilja Popit, Uvod k opombam, *Anton Rudež, Jožef Rudež, Janez Zima, Od volkodlaka do Klepca*, Radovljica 2010, 105.

¹⁴ Niko Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytko, *Traditiones* 14, Ljubljana 1985, 112–113.

¹⁵ V. Novak, Emila Korytko nemški članki o slovenskem ljudskem izročilu, 27–52.

¹⁶ Tedaj še ni bilo Znanstvenoraziskovalnega centra.

¹⁷ F. Kidrič, Paberki o Korytku in dobi njegovega delovanja v Ljubljani, 115.

¹⁸ Niko Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytko, 112–113.

Emil Korytko v primerjavi s predmeti materialne kulture zelo slikovito pojasnjuje smisel zbiranja gradiva iz duhovne kulture in pri tem daje velik poudarek prav jeziku:

Gore kamnov [ne] morejo sprhneti – živali ne morejo poginiti in čeprav zima oropa livade cvetlic, se bodo prihodnjo pomlad spet rodile! – Ni pa tako s pravimi narodnimi rečmi [Nationalität], s šegami, z npravmi, *jezikom*, bajkami in ljudskim pesništvo! – Če zmedemo, pokvarimo ljudstvu jezik, tedaj smo mu zmedli njegovo mišljenje, njegovega duha, če ga oropamo njegovih šeg in navad, tedaj smo se nad ljudstvom pregrešili, oropali smo ga mnogih njegovih čednosti, njegove sreče in njegovega veselja.¹⁹

III. SLOVSTVENA FOLKLORA

Kako se je posrečilo pridobiti Korytkovo zapuščino v slovensko ustrezno ustanovo, se je mogoče poučiti pri F. Kidriču, ki je skrbno popisal njeno vsebino.²⁰ Kot dober poznavalec gradiva iz starejših obdobij slovenske književnosti je zlahka opazil, da ni vse etnološko ali folkloristično relevantno gradivo zapisal Korytko sam, ampak so mu zapiske s terena odstopali drugi, npr. ribniški graščak Jožef Rudež ali duhovnik Matevž Ravninar-Požencan.²¹

1. FOLKLORNI OBRAZCI

V pismu svaku je Korytko ohranil tudi rek, ki ga ni več slišati: »Ali bi ne bilo greh, imeti pred nosom tako zanimivo deželo, vse posebnosti sveta, nakopičene v Kraljestvu Ilirije, da ne rečem v eni roki, *kajti čez vso deželo od Štajerske do morja komaj da ne moreš vreči klobuka (tak je tukaj pregovor).*«²²

Težko bo zanesljivo presoditi, ali mu je, verjetno Jožef Rudež iz Ribnice, posređoval zagovore zoper strup, prisad in kačji pik²³ na lastno pobudo ali je na to vplival 5. člen Korytkove prošnje za folklorno in etnološko gradivo: »*zagovarjanje in eksorcizmi; tudi če je to pozabljeno, če je le obstajalo.*«²⁴ V cenzurirani objavi je izostalo nadaljevanje: »*Vendar je o tem členu po mojem védenju ogromno na deželi – na tem več zapisov se zato veselim.*«²⁵

Tri reke in dve uganki je s svinčnikom v sešitek zapisal Korytku kak znanec.²⁶

2. FOLKLORNE PESMI

V članku *Prijateljem slovanstva na Kranjskem* sta dve vprašanji posvečeni folklornim pesmim, ob katerih pa izrecno poudarja, da išče samo po/svetne. Ob božiču

¹⁹ V. Novak, Emila Korytko nemški članki o slovenskem ljudskem izročilu, 47.

²⁰ France Kidrič, Paberki o Korytku in dobi njegovega delovanja v Ljubljani, 113–122.

²¹ V. Novak, Novak, Emila Korytko nemški članki o slovenskem ljudskem izročilu, 35.

²² E. Korytko, n. d., 130.

²³ F. Kidrič, Paberki o Korytku in dobi njegovega delovanja v Ljubljani, 114.

²⁴ V. Novak, Emila Korytko nemški članki o slovenskem ljudskem izročilu, 30.

²⁵ V. Novak, Emila Korytko nemški članki o slovenskem ljudskem izročilu, 32.

²⁶ F. Kidrič, Paberki o Korytku in dobi njegovega delovanja v Ljubljani, 114.

(št. 2) sprašuje po koledah,²⁷ nato šele pridejo na vrsto na splošno »ljudske pesmi, vendar le svetne, zapisane zvesto iz ljudskih ust« (št. 9).²⁸

Korytko je v novem okolju užival precejšnjo naklonjenost okolja, saj staršem s ponosom piše: »Kranjci so zadovoljni, da sem v njihovi Kranjski. Bržkone še več let ne bi imeli tega, kar sem jim s svojim delom tukaj pripravil.«²⁹

Za zbiranje slovenskih folklornih pesmi je bil Korytko poleg članov Prešernovega kroga (Mihael Kastelec, France Prešeren, Jožef Rudež, Andrej Smole) navdušil še Franca Metelka in Matevža Ravnikarja-Požencana, ki se je nemara najbolj izkazal. Iz oglasa o njihovi izdaji se vidi, da je nameraval pesmi objaviti v gajici in da je imel težave z njihovo razvrstitvijo.³⁰

Korytko je hotel k pesmim napisati slovanski predgovor, »ker pa narečja, v katerem pišem [poljščina], tukaj ne razumejo, sem moral uporabiti nemški jezik, v katerem sem večkrat pisal, da bi bil splošno razumljiv.«³¹ Za prazen nič ni bil izgnan iz domovine. Tudi v zamišljenem predgovoru k izdanim pesmim si dovoli ošvrkniti tujstvu podvrženo oblast: »/N/e iščimo narodnega pri vrhovih v deželi, ki nič ne poznajo deželnega jezika ter v sodbi o ljudstvu, ki ga ne poznajo, slepo posnemajo nevedne tujce.«³² Za dokaz, da s podporo slovenščini ne rine v provincializem, kar je bil verjetno očitek ilirizmu naklonjenega Stanka Vraza in njegovih, navaja veliko širše koordinate slovanske vzajemnosti:

/S/lovanstvo je podobno svetovnemu sistemu, osrednje sonce Slovanov je njihov ne povsod razpoznavni osnovni značaj, navdušujoči jih duh slovanstva! Njihova sonca so glavni rodovi, ki pa se delijo v pododdelke v planete, mesce, satelite. Vzajemnost jih vse vzdržuje in druži v celoto. Noben narod ne more pokazati tega bogastva, te mnogovrstnosti, raznoličnosti in izprememb, ki žal doslej niso mogle Slovanov dovolj varovati, ker se prav zavoljo mnogih narečij in govorov pritožujejo ter celo zaničujejo tista narečja, ki jih govori le malo ljudi ali jih nameravajo uničiti. Narečja so členi verige in če le enega izpustimo, je naslednji že osamljen in odlomljen od celote. [...] Ne uničenje kakega govora, kakega narečja, ne dvig enega na račun in nad razvalinami drugega, marveč popolno izoblikovanje in vzajemno dopolnjevanje slehernega narečja, slehernega govora Slovanov vodijo k splošni lahko medsebojni umljivosti, da, mislim celo, da bi bila ta pot edina, ki bi ostvarila veliko misel enotnega in celostnega slovanstva.³³

Vilko Novak podrobno razčlenjuje razlike Korytkovega sporočila javnosti leta 1838 v *Ost und West* in *Illyrisches Blatt* o pripravi folklornih pesmi za objavo in vse

²⁷ Verjetno bi bil pravilnejši prevod: kolednice.

²⁸ V. Novak, Emila Korytka nemški članki o slovenskem ljudskem izročilu, 30.

²⁹ E. Korytko, n. d., 91: »pripravljam pa za cenzuro še spis o njihovih običajih, praznovanjih, svatbah, medicini.«

³⁰ V. Novak, Emila Korytka nemški članki o slovenskem ljudskem izročilu, 38.

³¹ V. Novak, Emila Korytka nemški članki o slovenskem ljudskem izročilu, 46.

³² V. Novak, Emila Korytka nemški članki o slovenskem ljudskem izročilu, 49.

³³ V. Novak, Emila Korytka nemški članki o slovenskem ljudskem izročilu, 49.

peripetije ob tem.³⁴ Dokončno sta jih uredila Miha Kastelec in Jurij Kosmač³⁵ z naslovom *Slovenske pésmi krajnskiga naroda* in so izšle že po Korytkovi smrti (1839–1844) v petih zvezkih. Vrazov odziv že na izid prvega zvezka ni bil obziren; Emila Korytka je doživljal kot tekmeča.³⁶

3. FOLKLORNE PRIPOVEDI

Emil Korytko je v pismih ohranil tudi nekaj drobcev o folklornih pripovedih. Omenja jih v poročilih o terenskem delu³⁷ in na prošnjo za sodelovanje je eni od poljskih revij sklenil poslati »razpravico o pesmih slovanskega naroda s prevodom kranjskih pesmi in *nekaj pripovedk iz izročila kranjskega naroda*«³⁸ (poudarila ms). Konkretno omenja le snov o baronu Ravbarju, ki ga ocenjuje kot »*slavnega čudaka, korenjaškega bojvnika proti Turkom, o katerem ljudstvo v pripovedkah in pesmih veliko pripoveduje in napleta izmišljotine*.«³⁹

V nekakšni vprašalnici, ki jo je Korytko v *Illirisches Blatt* in *Ost und West* dodal leta 1838 svojemu pozivu za zbiranje z naslovom *Prijateljem slovanstva na Kranjskem*, so tudi točke, ki se navezujejo na ljudsko verovanje in s tem povezane zgodbe:

Št. 4. Vraže, predsodki, predznamenja, meteorologija ali vremenoslovje

Št. 5. Demonologija, verovanja o duhovah, vračanje mrličev, vampirji, imena duhov, zagovarjanje in eksorcizmi; tudi če je to pozabljeno, če je le obstajalo. Lastnosti, ki jih prisojajo različnim živalim, rastlinam, drevjem, kamnom in planetom.

Št. 6. Čarovnice, čarovnije, pripovedke o čarovnicah, sodne obravnave, ki so jih vodili v zvezi s čaranji po čarovnicah, zle oči [= uroki, op. prev.] itn.

Št. 10. Ljudske pravljice, bajke, pripovedke, brez dodatkov in brez krajšav, tako kot jih ljudstvo pripoveduje.⁴⁰

Tisti del Korytkove zapuščine, ki vsebuje seznam nekaterih bajčnih bitij, znanih s slovenskega ozemlja, je Korytko najbrž dobil iz Rudeževih rok⁴¹ in ga nato prevedel v poljščino. Toda isti seznam omenjenih bitij je po enakem vrstnem redu, le da s pojasnili v nemščini, ohranjen tudi v zapuščini Valentina Vodnika, ki je kakor za naslov napisal: *Mythen, zu Ribnica geglaubte*.⁴² Milko Matičetov je v Korytkovi zapuščini odkril še tretjo, v celoti nemško verzijo omenjenega seznama z naslovom: *Allerhanbd abergläubische Meynungen, und Gebräuche der Reifnizer*.⁴³

³⁴ V. Novak, Emila Korytka nemški članki o slovenskem ljudskem izročilu, 38–42.

³⁵ Janko Kos, Emil Korytko, *Slovenska književnost* (Leksikon), Ljubljana 1996, 209.

³⁶ V. Novak, Emila Korytka nemški članki o slovenskem ljudskem izročilu, 49–50.

³⁷ E. Korytko, *Korespondenca z družino (1836–1838)* I–II, II., knjiga, 102.

³⁸ E. Korytko, n. d., 106.

³⁹ E. Korytko, n. d., 107.

⁴⁰ V. Novak, Emila Korytka nemški članki o slovenskem ljudskem izročilu, 30.

⁴¹ Marija Stanonik, Pokušina iz Korytkove zapuščine, *Traditiones* 14, Ljubljana 1985, 115.

⁴² Rokopisni oddelek NUK, ms 540 (glej zgoraj str. 24).

⁴³ NUK; ms 455/I, 195–197, 199, 201. vmes (198, 199–200) kasnejši vpisi (svetlejšje črnilo, tanjšje pero) v nadaljevanju pa razno, kot napoveduje naslov.

Da je Korytkova terenska in druga zapuščina dovolj aktualna, pričajo že vsaj štirje primeri njene rabe (France Marolt,⁴⁴ Ivan Grafenauer,⁴⁵ Vilko Novak,⁴⁶ Angelos Baš⁴⁷).

Vilko Novak je prvi začel pripravljati gradivo za znanstveno objavo. Njegovi poskusi prepisa Korytkovih zapiskov so bili na več mestih v oporo Niku Ježu, ki se je na pobudo Marije Stanonik (Inštitut za slovensko narodopisje⁴⁸ drugi trudil zanje⁴⁹ in pri tem ugotovil: »Gradivo, ki je zaradi opisanih okoliščin težko čitljivo, bi bilo treba za primerno znanstveno-kritično predstavitev objaviti v izvirniku z jezikovno-stilističnimi in ortografskimi opombami in pojasnili, ki jih prevod ne vključuje.«⁵⁰ Kljub temu predlogu je njegov prevod iz poljščine v sodelovanju z Boženo Ostromecko-Frączak še zmeraj doslej edini kolikor toliko zanesljiv dostopen vir iz Korytkove zapuščine. Glede na to, da so objave v strokovni in znanstveni publicistiki znane le ožjemu krogu, se zaradi primerjave zdi primerno, da najdejo prostor v tukajšnji obravnavi.

Prvi snopič (Ms 455/II, 25–28) zajema 47 enot, od katerih so za slovstveno folkloristiko pomembne predvsem naslednje:

5. Zelo razširjeno je verovanje, da čarovnice povzročajo točo. Tako se med ljudstvom sliši, da so dostikrat videli, kako se v oblakih vlečejo za lase in se med sabo pretepajo. V zrnih toče pa večkrat najdejo lase.⁵¹

6. Čarovnice kravam jemljejo mleko – nasvet pri tem pa je tak: napolniti mehur z mlekem, ga obesiti nad ognjišče, da izhlapi – kakor bo izhlapevalo mleko v mehuru, tako bo jemalo tudi čarovnico. Treba je paziti, da ne pride čarovnica v hišo, kajti z njo pridejo nesreče; če bi prosila, ji nihče ne me dati odgovora, kajti če ji kdo karkoli odgovori, je potem vse zaman. Drug podoben nasvet. V jarek, kamor s strehe kaplja dež, je treba z železno palico izkopati jamico, jo napolniti z mlekem, potem železo v ognju razbeliti in ga ohladiti v tistem mleku – kakor bo mleko kipelo, tako se bo mučila čarovnica.⁵²

12. Na Bledu [Feldes] sredi jezera je kapelica, v kapelici zvonec, ki ima čudežno zdra-

⁴⁴ France Marolt, Slovenske prvine v kočevski ljudski pesmi, *Kočevski zbornik*, Ljubljana 1939, 175–320.

⁴⁵ Ivan Grafenauer, *Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu*, Ljubljana 1951, 207–208). – Za opozorilo se zahvaljujem Milku Matičetovemu.

⁴⁶ Vilko Novak, Korytkovo gradivo o hrvaški ljudski noši, *Etnološki pregled* 6-7 (1965), 71–80.

⁴⁷ Angelos Baš, *Opisi kmečkega oblačilnega videz na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja*, samozaložba: Angelos Baš, Ljubljana 184, 100–101.

⁴⁸ Ilja Popit, Uvod k opombam, *Anton Rudež, Jožef Rudež, Janez Zima, Od volkodlaka do Klepca*, 105.

⁴⁹ Marija Stanonik-Niko Jež, Nekaj folklornih zapiskov iz zapuščine Emila Koratka v NUK, *Traditiones* 14, Ljubljana 1985, 109–121.

⁵⁰ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 113: Da bi pri prevodu čimboli sledili naravi zapiskov, so upoštevana naslednja načela: besede so podčrtane kot v rokopisu, citati iz Korytkovega besedila (predvsem slovenska poimenovanja) so natisnjeni ležeče, nedokončani stavek ali prazno mesto, namenjeno za kasnejša dopolnila nakazuje znamenje: – ali –, mesta, kjer zapisa doslej ni bilo moč prebrati, so označena (– – –), na verjetno, a nezanesljivo branje pisave pa opozarja oglati oklepaj.

⁵¹ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 118.

⁵² N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 118.

vilno moč. Kogar muči bolezen v kakšnem udu, z njim potegne za vrvi in zvoni, kogar pa muči zobobol, potegne sedemkrat vrvi z zobmi.⁵³

Pripovedujejo, da je lovec, ki jo ves dan lovil in nič ustrelil (puška pa se mu večkrat ne sproži), začaran. Zdravilo proti temu je: nabij puško s pšenico in ustrelj.⁵⁴

14. Kdor ima pri sebi živo srebro, je varen pred uroki.⁵⁵

22. Škratel v Gornji Idriji, človek z rdečo čepico, največkrat spreminja podobo.⁵⁶

23. V okolici Železnika [Železniki?] in okoli Retij, Ribnice je votlina, jama, v kateri sedi škrt – koplje v vodi [naprej ni čitljivo].⁵⁷

26. V Fridrichstall je razvalina, tam naj bi se otrok in starec zmeraj prikazovala – .⁵⁸

27. Blizu razpadlega starega gradu (Ortnek) nedaleč od Ribnice baje stoji zid, zdaj že zaraščen z mahom in rastlinjem, za katerega pravijo, da, če bi ga ne bilo, bi Turki zavzeli celo Kranjsko in jo pomendrali.⁵⁹

31. Na Sorškem polju med Loko in Kranjem je stala sredi polja velika lipa, povedali so, da se bo pod to lipo končala bitka – – – lipe zdaj ni več, posekana je, a še zdaj vedo pokazati mesto, kjer je stala.⁶⁰

34. Če v hišo pride čarovnica, je treba za njo pljusniti vodo.⁶¹

36. *Aidošna skala* [ajdovska skala], bil je tam grad, se spremenil v skalo, gospodar v psa, gospa v kačo. Dandanes pripovedujejo, da se pes in kača skupaj kopljeta v rečici [Ratitouz].⁶²

40. Zaročenka nosi pri sebi živo srebro, da bi ne mogla biti uročena.⁶³

41. *Povodnjak*, povodni mož – dva sta, prvi na Bledu, drugi pa v Slapu. Oni z Bleda je temu iz Slapa ukradel ženo. Nekoč je šel neki človek s sekiro sekati drva, ko ga sreča tisti iz Slapa. Kmet mu je hotel dati kruh, a ga ni hotel vzeti iz roke, rekel je, česar se dotaknem, bo pokončano – zato ga je položil na tla, in on ga je pobral. Rekel mu je – zdaj se me ni treba bati, hodi pogumno za mano. Stala sta pri križu nad jezerom. Tamle v vodi bo tekel boj z blejskim povodnim možem za ženo – če boš zagledal belo peno, pomeni, da sem zmagal, če pa rdečo, da sem pogubljen. Toda kmet ni hotel, bal se je in pobegnil.⁶⁴

43. O vedomcu v Blejskem jezeru nekaj vedo, a le nejasno, imenujejo ga tudi *škom-pnek*.⁶⁵

46. Rojenico so ukradle majhnega otroka in ga imele pri sebi 7 let. Po sedmih letih se je izmuznil skozi trnje in pobegnil k materi.⁶⁶

⁵³ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 118.

⁵⁴ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 119.

⁵⁵ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 119.

⁵⁶ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 119.

⁵⁷ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 119.

⁵⁸ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 119.

⁵⁹ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 119.

⁶⁰ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 119.

⁶¹ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 120.

⁶² N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 120.

⁶³ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 121.

⁶⁴ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 121.

⁶⁵ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 121.

⁶⁶ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 121.

Drugi sveženj (Ms 455/29–36) vsebuje 49 Korytkovih prevodov v poljščino. Primerjalni slovstveni folkloristiki utegnejo koristiti naslednje enote.

6. Pred čari in uroki je varen, kdor nosi pri sebi živo srebro.⁶⁷
9. V Leskovcu pri Šrajbarjevem turnu je župnik, ki je od kmetov prvokrat pobiral desetino. Le-ti so ga napadli, imajo ga za hudiča. Letos je bila huda nevihta in je popolnoma stolklo žito. Kmetje pripovedujejo, da so v oblaku videli tega popa, kako je metal točo. Pravijo, da so v zrnih toče našli njegove lase, da ga je drug duhovnik vlekla za noge, naj že odneha, ker da je že dovolj gorja.⁶⁸
10. Isto pripovedujejo v okolici Stične [Sitych], da župnik družno s čarovnico povzroča točo itd.⁶⁹
12. Pripovedujejo, da se na gori blizu Železnikov zbirajo čarovnice. Videli so jih plesati v oblačkih nad vrhom te gore, po hrvaško oblečene, v opankah in z rdečo čepico.⁷⁰
14. *Zakaj je na Kranjskem tako izobilje?* Bilo je takole: Kristus in Peter sta popotovala po celem svetu, le na Kranjskem še nista bila. Nekoč, ko sta se vrnila s poti, je sv. Peter rekel Kristusu: Gospod, glej, povsod sta že bila, le v Kranjski še ne. Kristus pa mu je odvrnil: In tja tudi šla ne bova več, utrujen sem, zato pa jim pošljem svoj blagoslov. Odstihmal je Kranjska blagoslovljena.⁷¹
15. Na Bledu [Veldes] so na otoček sredi jezera peljali velik zvon za cerkev Device Marije. Nastal je vihar, čoln se je začel zibati, nazadnje se je prevrnil in potonil z zvonom vred. Še dandanes je slišati zvon pod vodo, pogosto zvoni o praznikih.⁷²
18. Po smrti se največkrat vračajo bogati.⁷³
22. Oče je imel razvratnega sina. V bojazni, da ne pride na vešala, je v Kamnem polju skrnil zaklad in pred smrtjo povedal sinu – zapuščam ti lepo bogastvo, ako pa ga izgubiš in zaideš v hudo bedo, odsekaj psu glavo in Bog ti bo pomagal itd. –⁷⁴
25. *Vranje jezero* [Urainer See]. Pri jezeru je živel ribič. Škrat mu je nekoč dejal: Nalovi rib, kolikor te je volja, le zadnje nikar ne ulovi. Ribič je imel obilen lov in rib je bilo dovolj za vso hišo. Na koncu je bilo jezero čisto, prozorno in v njem je bila ena sama ribica. Zamikalo ga je in jo je ulovil. Škrat se je takoj prikazal in zasul celo jezero.⁷⁵
27. Heiden Graeber [Ajdovski britof]. Udori in griči, gomile. Bilo je dekle, ki je vsem dajalo košarice, ker da nihče ni imel dovolj bogastva. Prišli so trije služabniki, se tam nastanili in začeli kopati jamo; ko so veliko izkopali, so stopili pred njo in rekli: Izberi si enega izmed nas, dovolj imamo zlata. Ona je odgovorila: tistega vzamem, ki ima največ. In so jo odvedli v votlino, ji pokazali velike zaklade, ko pa se je nagledala, so spremenili svoje podobe. Izkazalo se je, da so bili hudiči in vse z njo vred se je vdrlo v zemljo.⁷⁶
28. V okolici Isteina. (Vsaka vrsta živali ima kraljico. Kdor bi dobil krono kače, bi postal gospo-

⁶⁷ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 114.

⁶⁸ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 114.

⁶⁹ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 114.

⁷⁰ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 114.

⁷¹ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 115.

⁷² N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 115.

⁷³ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 115.

⁷⁴ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 115.

⁷⁵ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 115.

⁷⁶ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 115.

dar vseh zakladov sveta). Kraljica pajkov in kraljica kač sta bili sprti. Nekoč je kraljica pajkov našla votlino, kjer je prebivala kača, pa je s celim tropom s pajčevino prepredla odprtino; ko se je kača prebijala skozi pajčevino, jo je kraljica pajkov strupeno pičila v glavo. A varoval jo je škrat. Takoj je zraslo cvetje, h kateremu se je kača priplazila in ozdravela. Pastir, ki je videl, da je kača ozdravela, je bil radoveden, kakšno cvetje je to, in ga je natrgal. Tedaj je pajek vdrugeč vgriznil kačo. Kača je umrla. Pastir ji je hotel dati cvetje, a bilo je že uvelo; zato se ji je približal in zagledal, da tam leži mrtvo dekle.⁷⁷

29. Zakaj kanja trpi žejo, a se ne more spustiti na zemljo, da bi se napila vode, ampak si gasi žejo z roso. Nekoč je Mati Božja hotela priti čez reko. Priletele so vse ptice, da bi reko očistile in zmanjšale vodo. Edino kanja ni prišla, zato je bila prekleta.⁷⁸

30. *Kralj Matjaž.* O njem pripovedujejo, da nekje, baje na Sorskem polju (*Seier Feld*) v močvirjih sedi pod zemljo oprt na kamnito mizo. Brada mu nenehno raste, a ne vstane prej, dokler ne zraste tako dolga, da bo trikrat (sedemkrat ali devetkrat) ovita ovila mizo – a tedaj bo nastopil za Kranjce zlati vek.⁷⁹

31. *Tentera* v okolici Zlatenika (Reifniz). Nedavno naj bi bila tam gostija. Hudiči in čaravnice so se skupaj gostili. Tisto, ki jim je kuhala jedi, so imenovali kraljevska kuharica, drugo, ki je na glavi stoje imela v zadku svečo in je svetila – [pili so] iz konjskih kosti, nekakšnih golenic, izdolbenih v obliki kelihov –⁸⁰

32. Kdor čarovnici pogleda v oči, lahko gleda [– – –] navzgor. Klek blizu Ogulina je njihovo zbirališče.⁸¹

34. Na sv. Janeza so vsa okna in poti pregrnjene s praprotjo in kresnicami. Pripovedujejo, da se tod ponoči sprehodi sv. Janez in rad na teh cvetovih počiva. Dekleta jih skubejo [naprej ni čitljivo].⁸²

37. Da bi bil neviden, je treba imeti desno roko nedolžnega otroka. Zgodilo se je, da so na proščanju v [Maria] Saal otroku odsekali roko.⁸³

39. *Obseden* [opętany] se lahko spreminja v različne živali, npr. v psa. Ta pes gre na most in nadleguje mimoidoče, če pa ga kdo, ki se ne boji, vpraša, ali nisi obseden, kako naj tipomagam, tedaj pes spregovori, kako naj mu pomaga –⁸⁴

41. Stolec svete Lucije [čarovni stol mora biti iz 9 vrst lesa, 4 noge, vrhnji del in 4 žebliji, zatiči]. Delati ga je treba od sv. Lucije do božiča. V cerkev ga je treba prinesti med mašo in stopiti nanj med sanctus in spremenjenjem, prižgati svečko iz čmrljevega voska in s stenjem iz konoplje, ki je bila posejana z levo roko, z levo požeta, z levo predena itd. ... – tedaj se pokažejo vse čaravnice. Kajti vse se na tem kraju zberejo – obrnejo se k njemu, pokažejo jezike in rogove – Takoj po maši je treba k reki in – vreči v vodo.⁸⁵

44. Lastovke so koristne ptice, kjer se vgnezdijo pri hiši, bo sreča; kmet je nikoli ne ubije.⁸⁶

46. Za božič med 11. in 12. uro pojdi na križpotje, zariši tam krog in vanj sedi. Komaj boš

⁷⁷ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 116.

⁷⁸ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 116.

⁷⁹ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 116.

⁸⁰ Niko Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 116.

⁸¹ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 116.

⁸² N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 116.

⁸³ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 116.

⁸⁴ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 116.

⁸⁵ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 117.

⁸⁶ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 117.

sedel, nikakor ne boš mogel več vstati, kajti vzel bi te hudič, in če pomoliš prst čez zarisani krog, bo pa prst utrgal. Hudič bo prišel strašit v različnih podobah, a ostati moraš pogumen in zdržati, kajti če hočeš pobegniti, te bo hudič vzel. In pokazali se bodo hudiči na primer v takih podobah: prihajali bodo levi, konji bodo galopirali na sedečega, švigale kače itd., a ne ustraši se, kajti ko bodo prav blizu, bodo izgínili. Če tako vzdržiš, se prikaže sam hudič in vpraša, kaj si želiš. Takrat lahko zahtevaš od njega, karkoli si želiš, vendar je najbolje zahtevati črno knjigo. Kolikokrat se črna knjiga odpre, tolikokrat je hudič na uslugo. In če hočeš imeti most čez reko, hudič še isti hip zgradi most čez reko, poti skozi vasi itd. Toda ko knjigo odpreš, moraš hudiča takoj zaposliti, drugače te vzame. Nekoč je majhen otrok odprl knjigo, a ni nič rekel, ker ni znal govoriti, pa se je nabralo krdelo hudičev; na srečo je prisedel roditelj in obšla ga je rešilna misel. Raztrosil je proso in jim ukazal, naj ga zbero. S tem je zaposlil hudiče, da niso vzeli otroka. O tem pripovedujejo v okolici [Flögnk] na Gorenjskem.⁸⁷

47. Neki Guzi, Cupel in Kozjek so v votlini v Repnjah zaklinjali hudiča, da bi jim dal denarja. Napraviti je treba takole: vzeti je treba čarodejno šibo (ravno Wünschelrute) in jo podržati na kraju, kjer se sama povese; na tisti strani, kjer se upogne, je skrit hudičev zaklad. Guzi je prižgal dve sveči, ukazal drugima dvema, naj molčita, in začel iz črne knjige zaklinjati hudiča. Tedaj je začel nad svečo letati sršen, eden od njih je spregovoril. Guzi je prekinil in rekel, čemu si spregovoril, zdaj hudič ne bo prišel.⁸⁸

48. Tudi petelin znese jajce, vsakih pet let. Če bi tako jajce nosil pod pazduho nekaj tednov, bi se iz njega izvalil hudič.⁸⁹

Od 16 enot v tretjem rokopisu (Ms 455/II, 37) jih 11⁹⁰ vsaj navaja ali tudi opisuje bajčna bitja.

1. *Volkodlak*, podnevi človek, ponoči pa volk, potika se ob križpotju po močvirju. Ponoči se v podobi volka prikrade v hišo in otrokom, ki jih je mati čez dan preklinjala, pije kri. Večkrat hodi za ljudmi, če pa mu kdo vrže hrano, se spremeni v človeka. Če ga hoče kdo ustreliti, tedaj prosi: »Ne ubijte me.« če požre človeka, se nog, kolikor jih je v čevljih, ne dotakne in ostanejo cele. Mnogi poznajo način, kako se spremeniti v volkodlaka.⁹¹

2. *Vejdamez*, pol človek, pol medved – povečuje se po svoji volji, lahko je dolg in velik, ko pa se mu zahoče, je spet majhen. Spreminja se v različne živali, da bi lahko spoznal bolj skrite stvari in vse izvedel. Nekateri se znajo spremeniti v hlape, da bi razkrili skrivnosti.⁹²

3. *Pogorni mož* [*mosh*], *pogorna žena* [*shema*], velikanski gozdni tvor, ves porasel z mahom. Ko zagleda človeka, se zakrohoče s tako strašnim, grozljivim smehom, da se strese vsa okolica. Žena je manjša –⁹³

⁸⁷ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 117.

⁸⁸ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 117.

⁸⁹ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 117.

⁹⁰ Ni jasno, zakaj prevodi ne sledijo temu vrstnemu redu, ampak ravno narobe: Ms 455/II, 37, Ms 455/II, 29–36 in Ms 455/II, 25–28.

⁹¹ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 113.

⁹² N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 113.

⁹³ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 113.

4. *Povodni mož* [*mosh*] ima pod vodo steklene palače – prikrad se, ugrablja otroke – beri Prešernovo balado Povodni mož ali v Valvasorju, kjer je natančen opis – ⁹⁴
5. *Torka* (*Torik, Thorkla*) ob četrtek in sobotah ponoči prede na istem vretenu, kjer je nit – spintmit jenem Spur [– – –] wo die Schnur nicht abgespent wurde – ⁹⁵
6. *Mora* ima podobo mačke ali lisice. Stiska, duši v snu in sesa ljudi. Zoper njo *morska noga.⁹⁶
7. *Rokalnik* – roparski čarodeji,⁹⁷ otrokom sekajo roke, prsti jim v temi svetijo kot sveče.⁹⁸
8. *Rojnice, Rojenice*. Dobrodejne – novorojenčkom napovedujejo prihodnost. Nekoč so napovedovale glasno, določale so čas setve in kdaj se sejati ne sme [rajen – raic po poljsko].⁹⁹
9. Vròk, slabost, ima zarasle obrvi – če ga gledaš in se mu čudiš, sledi glavobol. *Perdojeniz* – perdojnik.¹⁰⁰
10. *Vedouz* – v Idriji ob vodi, isto kot *škrat*.¹⁰¹
11. *Rakonazh* – v okolici [Smlednika¹⁰²] ali *Steklazha*.¹⁰³

SKLEP

Ilja Popit je iz Korytkove zapuščine za širšo javnost oskrbel prevode folklornega in drugega gradiva, ki so ga Korytku v nemščini pošiljali Anton Rudež in Jožef Rudež iz gradu v Ribnici in Janez Zima, kaplan v [Loškem] Potoku.¹⁰⁴ Po njegovi sodbi prav njihovi rokopisi dokazujejo, da ni šele Emil Korytko sprožil zbiranje slovstvene folklore, saj so to počeli na Slovenskem že pred njim pod vtisom branja Valvasorja in Linharta, predvsem pa pod vplivom Jerneja Kopitarja.¹⁰⁵ Vsekakor bi bila dobrodošla skrbna primerjava v nemščini zapisanega slovenskega folklornega in drugega gradiva s Korytkovimi prevodi v poljščino, vendar to presega namen tukajšnje obravnave.

⁹⁴ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 113.

⁹⁵ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 113.

⁹⁶ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 113. V rokopisu je na tem mestu skica.

⁹⁷ Nisem prepričana, da je ta prevod dober. Ali besede že Korytko v poljščino ni dobro prevedel?! – op ms

⁹⁸ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 113.

⁹⁹ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 113.

¹⁰⁰ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 113.

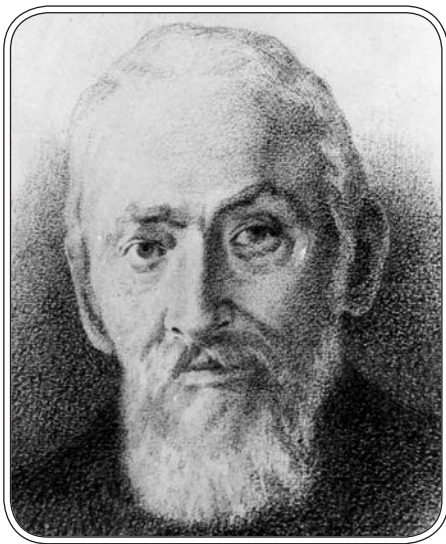
¹⁰¹ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 113.

¹⁰² Možno branje slabo čitljivega zapisa.

¹⁰³ N. Jež, Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka, 114.

¹⁰⁴ Ilja Popit, Uvod, Anton Rudež, Jožef Rudež, Janez Zima, *Od volkodlaka do Klepca*, 5.

¹⁰⁵ Ilja Popit, Uvod, Anton Rudež, Jožef Rudež, Janez Zima, *Od volkodlaka do Klepca*, 5.

JANEZ TRDINA (1830–1905)

in folklorizem
kot njegov literarni model

UVOD

Vsak s svojega vidika so problematiko slovstvene folklore pri Janezu Trdini obdelali Boris Paternu,¹ Matjaž Kmecl² in Marko Terseglav,³ saj je vprašanje Trdinovega poseganja v folklorna besedila zelo kompleksno.

Za Antona Slodnjaka je najodličnejši predstavnik »folklorizirajočega realizma« Janez Trdina. Folklorne motive je »samolastno [a] izpopolnjeval in [b] interpretiral v nacionalno liberalnem smislu, iz istih nagibov pa je skušal v drugem obdobju svojega pisateljevanja [c] spreminjati realne dogodke in situacije v podobe novodobnega ljudskega izročila in mita.«⁴ Boris Paternu podobno prepozna pri Janezu Trdini tri vrste obdelav slovstvene folklore:

- a) vsebinsko nespremenjena snov je podana v čim bolj dognani obliki;
- b) dodajanje motivov, kar privede do mozaične zgradbe;
- c) oživljanje folklorne snovi s perečo družbeno problematiko.⁵

Tukajšnja obravnava želi preveriti omenjene trditve na podlagi teorije folkloriz-

¹ Boris Paternu, *Slovenska proza do moderne*, Koper 1965, 46–47.

² Matjaž Kmecl, *Od pridige do kriminalke*, Koper 1975, 63: »Janez Trdina (1830–1905), narodnostno izrazito opredeljen, od detinstva se ga je držal »način ljudskega pravljичnega načina mišljenja, pa je literarno gojil zlasti mit, eshatologijo, bajko, celo ep, čeprav meščanska literatura epa ne prenese. Kljub znani analitičnosti in kritičnosti duha se je Trdina vsa prva leta dosledno izogibal analitičnemu opisu ipd. postopkom »meščanske« proze. [...]

³ Marko Terseglav, *Ustno slovstvo v Trdinovem delu kot etnološki problem*, *Janez Trdina – etnolog* (Zbornik posvetovanja ob 150-letnici rojstva Janeza Trdine = Knjižnica Glasnika SED, Ljubljana 1980, 73–83.

⁴ Anton Slodnjak, *Zgodovina slovenskega slovstva* II, Ljubljana 1959, 193–194.

⁵ B. Paternu, *Slovenska proza do moderne*, 46–47.

ma⁶ s podrobno razčlenitvijo Trdinove povesti⁷ *Pri pastirjih na Žabjeku*⁸. Gradivo zanj je nabiral v bršlinskem obdobju (1867–1870) in prvo oblikoval po letu 1974.⁹

I. SLOVSTVENI FOLKLORIZEM

1. Folklorizem nastane tedaj, ko je folklorni pojav iztrgan iz avtentičnega okolja in pogosto ločen od prvotnih nosilcev nastopa le v posebno izbranih življenjskih položajih.

2. Ob izgubi lokalne pripadnosti mu je dodeljena vloga širše, npr. pokrajinske ali narodnostne prepoznavnosti.

3. Iz pretekle in obstoječe tradicijske kulture izbira le nekatere sestavine, ki iz določenih vzrokov postanejo privlačne zaradi njihove artistične forme ali emocionalne vsebine.

4. Prvotno se podajajo v bolj ali manj izvirni obliki, polagoma pa se zaradi zadovoljevanja estetskih ali drugih potreb predelujejo in pri tem spremenijo prvotno vlogo.

Od izvirnega folklornega dogodka, ko so vse tri ravnine slovstvene folklore – tekst, tekstura, kontekst¹⁰ – med seboj organsko prepletene, ostane v slovstvenem folklorizmu živa delno le še ravnina teksta. Obe drugi – ravnina teksture in ravnina konteksta sta vključeni v ravnino teksta, kakor bo skušala pokazati tukajšnja obravnava.

1. IZBIRA NASLOVA

Pri slovstvenem folklorizmu ima naslov zelo pomembno vlogo. Praviloma je pokrajinsko zaznamovan¹¹ ali kako drugače privlačen za bralca. Če s tega vidika preverjamo Trdinovo delo, teza o folklorizmu popolnoma pogori, saj je avtor tu poglobitno obravnavano delo pustil brez naslova. Glavnina besedila je posvečena kačam, zato je sprva zlahka dobilo naslov *O kačah*,¹² medtem ko ga je urednik Zbranega dela naslovil *Pri pastirjih na Žabjeku*¹³ in s tem nehote ustregel folklorizemskim težnjam po pokrajinski pripadnosti.

2. IZBIRA NASLOVNIKOV

se dá presenetljivo dobro ugotoviti iz uporabljene terminologije folklornih žanrov. Iz nje se da sklepati, da Trdina ni bil izbirčen pri odjemalcih njegovega dela.

Pri folklornih obrazcih ni posebnih presenečenj. Poleg pregovorov Trdina vé še za manjše enote, vendar zanje ne najde ustreznega poimenovanja in si pomaga po svo-

⁶ Marija Stanonik, General Observation on Folklorism. *Etnološki pregled / Ethnological Review* 26 (Beograd, 1990), 15–37. Ista, Literary Folklorism, *Fabula*, Zeitschrift für Erzählforschung 37 (Berlin–New York, 1996), Band 1/2, 72–86.

⁷ Žanrska označba je povzeta po Janezu Logarju, uredniku Trdinovega Zbranega dela.

⁸ Janez Trdina, *Zbrano delo* 10, Ljubljana 1957, 261–383 in delno Rože in trnje. Prim.: Janez Trdina, *Zbrano delo* 10, Ljubljana 1957, 242, 244.

⁹ Pojasnilo Janeza Logarja, urednika Trdinovega *Zbranega dela* X. 420, 429.

¹⁰ Marija Stanonik, Slovstveni folklorizem, *Nova revija* XI, maj–junij 1992, št. 121–122, 673–683.

¹¹ M. Stanonik, Slovstveni folklorizem, 677.

¹² Pojasnilo Janeza Logarja, Trdinovo *Zbrano delo* X, 429.

¹³ Janez Trdina, *Zbrano delo* 10, 261–383.

je: Dolenjec »/d/obre žene poveličuje z najlepšimi *pregovori, pridevki in lastnostmi*.«¹⁴ (Tu in v nadaljevanju poševno M. S.) Namesto v njegovem času še pogoste zastavice že rabi *uganko*.¹⁵

Terminološko razvit je žanr, ki se nanaša na zdravljenje z besedami. Poleg izhodiščnega pojma *zagovor*¹⁶ obstaja za njegovega izvajalca izraz *zagovornik*¹⁷ ter glagol-

¹⁴ Janez Trdina, Rože in trnje, *Zbrano delo* 10, Ljubljana 1957, 248–249: »Žena je dar božji. – Dobra žena, žegen božji. – Srečen je, ki dobi dobro ženo, ker priženi graščino. – Dobra žena, nebesa na tem svetu (tudi: dobra žena, pol nebes, pot v nebesa). Dobra žena odpira nebeška vrata. Dobra žena ima bolj svete roke ko škof. – Dvema rečema bi se moral odkriti vsak mož: dobri ženi in kupu gnoja. – Dobra žena zna narediti iz pelina med. – V rokah dobre gospodinje se zdrobi kamen v groše. – Dobri ženi pada denar iz kamnja. – Kjer je v hiši dobra žena, je kratek čas domačim in tujim. – Kjer je dobra gospodinja, je vse dobro in pošteno, še mačka. – Dobra žena, hiša brez greha. – Dobra žena, popolnoma odpustek. – Kjer je dobra žena, ni treba hoditi družini k spovedi (ker ne greše). – Cerkev ni le pri turnu, ampak pod vsako streho, kjer gospodinja dobra mati. – Dobra žena bo dejala kuhati krompir, mož pa bo jel pečenko, bo prinesla iz šterne vode, mož pa bo mislil, da pije najslajše vino. – Dobra žena je kakor dobro vino, kolikor dalj je pri hiši, toliko raje jo vsi imajo. – Kjer je dobra gospodinja, ni družina nikoli trudna, delo ji je za kratek čas. – Dobra žena je lepa, če ima hrastovo skorjo na obrazu. Ni ga tatu, ki bi mogel hiši toliko ukrasti, da škode ne bi popravila dobra gospodinja. – Dobra žena premaga še vreme; njenemu polju ne škodi ne suša ne toča ne moča; če je še hušja letina, imajo dosti kruha pri hiši.«

¹⁵ Janez Trdina, Rože in trnje, *Zbrano delo* 10, Ljubljana 1957, 190: »Res čudno pa je, zopet nova *uganka*, da se ujema s to jezičnostjo tako splošno lepa prijaznost, s katero sprejemajo Dolenjke tujca in se pogovarjajo z domačinom.«

¹⁶ Janez Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, *Zbrano delo* 10, Ljubljana 1957, 262–263: »Pastir zaspi brez skrbi, češ po tolikem prostoru ni mogoče, da se mi kravice razgubé, kakor bi trenil pa švigne nanj kača, mu razgrne srajco, razgrize prsi in odnese srce. Revež se prebudi, čuti, da mu nekaj manjka, ali ne ve, kaj in tako začne hirati in peša in peša, čez pol leta ga neso na pokopališče. Zoper to izgubo ne pomaga noben *zagovor*, nobeno zelišče.«

¹⁷ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 267–268: »Strupenosti modrasove sline ne odvrne noben *zagovor*, nobeno zdravilo, pri edinem Bogu je rešitev.« J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 268–269: »Ali kakor je modras tako silen, si ga kače vendarle niso hotele izvoliti za kralja. Postavile so si kraljico, in ta kraljica je glasovita bela kača. Da je bela, ji kaže že ime. Mogočna je nad vse druge, toda ne s trupom niti s svojo ogromno velikostjo, ampak z neko drugo notranjo močjo, da je ne more premagati in ukrotiti noben *zagovor* in celo noben blagoslov. Nekdo je bil našel v tej gori neizmeren zaklad. V globoki jami je stal železen čeber in ta čeber je bil do vrha poln rumenih zlatov, velikih kakor majolikino dno. Za te denarje bi se bila kupila Ljubljana, kaj ne Novo mesto. Dišali so možu slaje, ko lačni mački rdeča klobasa. Hotel jih je vzdigniti, ali mu niso dale kače, ki so jih varovale. Okoli čebra je ležalo kač celo grmado. Mož misli, misli, nazadnje se domisli. Šel je v Zagreb učit se v črno šolo. V črni šoli se je naučil vseh umetnij in coprnij. ... Pride nazaj v Žabjek, da dvigne zaželeni zaklad, in sede pred jamo, v kateri je stal čeber s cekini in začne moliti vse latinske, vlaške in turške *zagovore*, katerih so ga naučili v Zagrebu. Iz jame se začne motati kača za kačo in bežati proč, da je ne ubije *zagovor*. Mož stopi v jamo in prime za čeber. Kakor bi trenil, pa se ga oklene bela kača, katera se ni zbala njegovih kletev in molitev, in bela kača zapiska, da se je zatresla vsa ta gora, in na ta pisk se vrnejo tudi vse kače, ki so bile pobegnile, in sedaj so reveža tako raztrgale in razjedle, da ga ni ostalo drugega kot kupček belih kosti in lasje. Taka se je godila prej in pozneje tudi marsikateremu drugemu lakomniku. Na isti način so poginili vsi, ker niso mogli prekosati bele kače.« J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 266–267: »Kogar tedaj upiči gad z jezikom, ne umrje lahko, razen če je tako božja volja. Človeku oteče prst, včasih

ska oblika za izvajanje sólo, in to v dovršni (*zagovoriti*) in nedovršni (*zagovarjati*) obliki.¹⁸

Več zadrege je pri izrecno prozih žanrih. Namreč, pestrost Trdinovih izrazov zanje izhaja iz njegovega prizadevanja, da bi se izognil jezikovni enoličnosti. Bajka, basen, povest, pravljica in pripovedka so zanj zgolj sopomenke. To je pač prednost literature, medtem ko še zdaleč ne ustreza prizadevanju slovstvene folkloristike po precizni in enoumni terminologiji.

Navedenih términov ni mogoče opredeljevati vsakega zase, ker jih Trdina med seboj prepleta in ravno s tem dokazuje njihovo relativnost. Celó kadar diskurzivno razpravlja o njih, ne pazi na terminološko enotnost, kakor se vidi iz naslednjega odlomka: »Slovenec svojih *pravljíc* ne pripoveda s tako klasično gladkostjo in pravilnostjo ... človek, ki je vaje logike in obdarjen z dobrim okusom, ne bi mogel brati njegovih *pripovedk*, ... Za novotarijo smatram tudi lastna imena, katerih *stare povesti* ne poznajo. Jaz sem se trudil, da napišem vse tako, kakor sem slišal, da priobčim ne le *basni*, ampak tudi način, kako jih sedanji rod pripoveduje...«¹⁹

Prav tako za pripoved o zmaju, ki ga sv. Elija s puščico pripne na Gorjance, daje Trdina upovedenim osebam v usta različna imena: »prigodba«, »pripovedka«, »basen«, »pravljica«, očitno brez skrbi za njihovo pomensko razliko: »To *prigodbo* sem pač dostikrat slišal ali se nisem zanjo brigal, še manj pa se zaradi nje kaj varoval. Hodil sem v nižje in višje šole in postal zdravnik. ... Ta čudna *pripovedka* ni zanimala samo mene in otrok, ampak tudi večje pastirje, tem bolj, ker je niso še nikoli prej slišali. Jeli so me povpraševati, če je mogoče, da se nahajajo na svetu take grozovite zveri in, če jih ni, kar se jim močno dozdeva, kako so si mogli ljudje tako rogovilasto *basen* izmisliti.«²⁰ Po daljšem pomenku pravi Jožek: 'Da se pod Žabjekom ne nahaja nikakov zmaj, dokazujejo mi očitno tele tri reči: prva je, da sta južinala zdravnik in Marko polhe, polhi pa ne žive tod, ampak na Gorjancih in v Bukovju. Druga je, da mi je tista jazbina, katero je naredil s puščico sv. Elija, nekoliko znana. Metal sem vanjo že kamenje. Ali ta luknja je kriva in se ne more po nji plezati in na dnu ni prostora za zmaja, ampak teče potok, ki so ga že nekateri slišali šumeti. Tretja pa je, da bi po tej *pravljici* ležala mrcina v Žabjeku še dandanašnji.«²¹ »Jernejček ni pazil dosti na *pripovedko*, videlo se mu je, da nekaj premišljuje, tudi Tončku ni bilo mar za Jožka, bil nam je pripravil že spet eno in jo hotel brž zvesti. »Jaz,« pravi, »vem pa drugo *pravljico*, ki je Jožkovi nekoliko podobna, ali samo v eni reči: da spi kača pri človeku, sicer pa je dru-

---

tudi cela roka, ali v osmih dneh vse zopet uplahne, prejšnje zdravje se mu povrne. Vse kaj drugega pa je, če gad uje. Zobe ima ostre kakor šivanka. Zadere jih v meso, do korena razmeari srčne žile tako nemilo, da je človek v dveh dneh mrtev, ako ne pride v pravem času kak *zagovornik* ali pa kaka druga taka pomoč.«

¹⁸ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 263–264: »Nedolžnega kače ne pičijo. V glavi nosijo zvonček. Tisti, ki je nedolžen, sliši zvončkljati in precej ve, da se mora varovati. Kdor je pa storil že kak težek greh, ne čuje nič in kača ga prav lahko piči in tudi umori, če ne pride o pravem času človek, ki ume pik *zagovoriti*. Treba je znati neke skrivnostne besede, z njim in z blagoslovljeno vodo se odžene otekline v štiriindvajsetih urah in pičeni je otet. Gospodje to taje in trdijo, da je pik zato tako lahko *zagovarjati*, ker se nahaja v teh krajih prav malo strupenih kač.«

¹⁹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 306.

²⁰ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 274–278.

²¹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 274–278.

gače zasukana in konec ni tako žalosten.«²² Ta zadnja pripomba se ujema z žanrsko opredelitvijo pravljice, da se pravljica praviloma konča srečno, medtem ko je povedka temačna s pogosto nesrečnim koncem.²³ Toda to je le preblisk, saj naslednji primeri to razliko spet zabrišejo: »Sem dejal, da moram o kačah še dosti vedeti, ali mi v trdo črepino nikakor ni hotelo priti. Sem dolgo lovil in lovil, ali ravno preden je Tonček končal, sem ujel naenkrat ne le eno, ampak *dve pripovedki*. Razložil vam bom, kako je huda kača hotela pogubiti človeka, potem pa, kako je neka druga kača izkazovala prelepo hvaležnost svojemu dobrotniku. Ali kar naravnost pravim že zdaj, da za resničnost te *pravljice* ne bi dal ne počenega groša.«²⁴

Pri Janezu Trdini se lepo vidi nihanje med domačo pravljico in tujo pripovedko,²⁵ za katero se zdi, da mu je – glede na pogostnost navajanja – celo najbližja. To se dá razložiti z njegovim bivanjem v hrvaškem okolju, koder si jo je morebiti osvojil: »To pa nikakor ne more biti, ker je zdaj votlina prazna, to se pravi, ne ravno prazna: izvolile so si jo za brlog naše navadne kače, da delajo v njej železo. To se vidi iz *pripovedke*, ki sem jo slišal ni zdavnaj pri Kovačevih.«²⁶ »Čakaj, meni je prišla na misel neka druga *pripovedka*, ki govori tudi o prijateljstvu, ali o pravem med junaki, ne pa med norimi babami, ki se skavsajo zaradi norega lovca.«²⁷ O treh fantih, ki so se razumeli bolj kot lastni bratje. »Storili so slovesno obljubo, da ne bodo nič kradli, nič kleli, nič kvantali, in ostali so mož beseda...«²⁸ Njihovo prijateljstvo so razdrle šele njihove žene, ki so se brž sprickale med seboj. »To so res neumno storili, da so si dobili take mrhe. ... Konec te *pravljice* me tako jezi, da ga najraje zamolčim, kadar jo pripovedujem.«²⁹ »Naj povem tu še *pripovedko*, katera jim služi za glaven dokaz, kako blagodatno je romanje in kako očitno razodeva Bog svojo jezo, če se drzne kdo kako božjo pot zabraniti.«³⁰ »Slišal sem tole *pripovedko*. Pošteno dekle si je dobilo v graščini službo. Hudič jo sreča in vpraša: 'Kam?' Dekle pravi: 'V grad služiti.' Hudič jo svari: 'Ne hodi, boš zapeljana!' Dekle ga ne posluša in gre v grad služiti. Čez nekoliko mesecev gre proč in joka. Hudič jo sreča in vpraša, kaj ji je. Dekle pravi: 'Hudič me je zapeljal, da sem poslušala priliznjeneega skušnjavca.' To krivično očitjanje razjezi hudiča, da vzame bič in jo namaha.«³¹ »O Matuzeljnu vedo Dolenjci veliko *pripovedk*, med njimi tole: Matuzelj je prisegel, da se ne bo ženil, razen če se nameri na vseskozi dobro devico.«³² »V kapiteljski cerkvi novomeški leži truplo, o katerem trdi prestaro sporočenje, da je svetega Feliksa. Jako

²² J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 294.

²³ Max Lüthi, *Volksmärchen und Volkssage* (zwei Grundformen erzählender Dichtung), Bern und München 1961.

²⁴ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 294–295.

²⁵ Milko Matičetov, Basmi koroških Slovencev, *Koroški kulturni dnevi* (zbornik predavanj) I, Maribor 1973, 189: »Že rajnega prof. [Jakoba] Kelemino je motila beseda pripovedka. Čeprav je več kot sto let, odkar so jo umetno in brez potrebe vpeljali v našo knjigo in v šolo pod vplivom Vuka Karadžića, se še zmerom lovimo okoli nje in jo rabimo v vseh mogočih in nemogočih zvezah, pogosto na škodo stare, lepe domače pravljice.«

²⁶ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 274–278.

²⁷ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 368.

²⁸ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 368–370.

²⁹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 370–375.

³⁰ J. Trdina, Rože in trnje, *Zbrano delo* 10, Ljubljana 1957, 220–221.

³¹ J. Trdina, Rože in trnje, 236.

³² J. Trdina, Rože in trnje, 249.

razširjena je *pripovedka*, da je bil rojen Dolenjec. Večidel trdijo, da je bil doma s Potavrha, nekateri pa tudi, da je bil iz Smolinje vasi, z Ljubnega ali od nekod iz Bele krajine. Prošt Arko se je veliko trudil, da poveliča čast tega svetnika. Beli Kranjci ga smatrajo res za svojega poglavitnega varuha, ki jim pomaga iz vsake nadloge. Dolenjci, po *bajki* njegovi rojaki, pa zanj čisto nič ne marajo.«³³ Bajka se tu pojavi v smislu zadržanosti: baje. Kam po njegovem vse sodi, se vidi iz odlomka: »Košato *praznoverje* ovija in obrašča vsak prigodek dolenskega bitja. *Vraže in bajke* spremljajo tudi spočetje.«³⁴ »Na Dolenskem in sploh po vsem slavjanskem jugu ima vsak okraj in marsikatera posamezna rodovina razen obćih narodnih še svoje posebne in lastne *bajke in pripovedke*, ki so dostikrat jako velike poetične in modroslovne vrednosti. Preiskovalci to zanimivo in važno okolnost včasih popolnoma zanemarjajo. Dobe *pravljico*, katere se drži, kar se veli, še mleko zob, ki pa diši in se sveti po starini, pa jo zapišejo brez pomisleka med 'krasne bisere slavjanske starodavnosti' in začno potem z njo v preučenihi akademih razpravah razjasnjevati kako posebno temno stran pogansko-indogermanskega bogočastja!«³⁵

V enem samem primeru se zasluti Trdinova težnja precizirati posamezen folklorni žanr: razločiti skuša pripovedko in legendo v današnjem smislu, vendar tega ne stori na pravem mestu: »Mali Lojzek mi je pravil, dasiravno sicer ni bil svet, najraje *pripovedke pobožnega smisla*, npr., kako sta hodila po svetu Jezus in sv. Peter.«³⁶ Čeprav je prvi vtis tak, to niso legende; kvečjemu s pridevkom pravljicne. Saj so iz krščanskega kulturnega kroga izposojena samo imena, vse drugo je zadeva stare mitologije ali domišljije. Drugič ob snovi, ki je v resnici bolj legendna, ne dodaja nobenega preciznejšega žanrskega pojasnila in spet smo pri starem alterniranju med pripovedko in pravljico: »Večkrat sem slišal praviti tole *pripovedko*: Jezus je hodil učenci po svetu. Prišli so v vinograd. Jezus jim prepove ostro, dotakniti se grozdja. Ko pridejo iz vinograda, jim reče Jezus pljuniti. Vsi pljunejo teščo slino. Samo sv. Andrej pljune jagodo. Jezus vidi, da je jedel grozdje in prestopil njegovo zapoved. Ukaže mu, naj nanese drv in se sežge.«³⁷ Pač naletimo na uporabo že znanihi izrazov za nov žanr: »*Pravljica* govori o marsikateri božji poti, da se je prikazala mati božja 'nedolžnim' pastircem i jim razodela svojo voljo, da se ji postavi na tem kraju cerkev. Dolenjci majó z glavami in pravjo: 'Vse drugo bi se moglo verjeti, ali nedolžnim pastircem se ni mogla prikazati Marija zato, ker jih nič ni.'«³⁸ Tako se tudi ob krščanski snovi pri Trdini vzporedno pojavljajo pripovedka, pravljica, bajka in basen: »Dolenjci imajo čudno *basen*. Žabješki pastirji so mi pravili, da tisti, ki hoče delati sosebnó veliko pokoro in dospeti do sosebnó visoke stopnje popolnosti, mora iti prebivat v živinsko truplo, tako na primer je bil sv. Lukež najprej vol, sv. Marka lev, šele po izhodu iz teh živali sta mogla postati evangelista.«³⁹

Kot so pri Trdini pripovedka, pravljica in basen imena za eno in isto, prav tako ni mogoče v njegovem pisanju razločiti od njih pojma povest: »Nekateremu bralcu se

³³ J. Trdina, Rože in trnje, 169.

³⁴ J. Trdina, Rože in trnje, 242.

³⁵ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 381.

³⁶ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 374–376.

³⁷ J. Trdina, Rože in trnje, 242.

³⁸ J. Trdina, Rože in trnje, 154–155.

³⁹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 376–377.

bo zdelo morda neverjetno, da so mi pripovedovali take zaljubljene in fantovske reči nezreli dečki. Utegnili bi reči: V teh letih človek ne poslušá rad takih *povesti*. Na ta ugovor moram odgovoriti, da tisti, ki tako sodi, ne pozna razmer dolenjskega življenja. ... Ljudje raznega spola in raznih let, majhni in veliki, sede doma, v krčmah in na drugih veselicah skupaj in si pripovedujejo svoje skušnje, prigodbe in novice brez ozira in straha, da bi se mogel kateri pohujšati.«⁴⁰ »Tonček se je bil vnel in je hotel pobijati še dalje Jožkovo *povest*. Jaz pa sem se zbal, da se ne bi začel med dečki kak resen prepír ... Rekel sem, da v takih rečeh glavna lastnost ni resnica, ampak kratkočasnost. *Obe pravljici*, kateri smo čuli, pa sta bili tako prijetni in mični, da gre lepa hvala obema, njemu in Jožku. Ker je prišla zdaj zopet nanj vrsta, ga prosim, da naj mi napravi tako veselje kakor s prvo še s kako drugo *pripovedko*. Tonček utolaži jezo in veli: 'Povedal bom to, kar sem že prej mislil, kdo je Kačji pastir, ki ga vidijo včasih ob kaki hudi uri jahati nad Žabjekom. Ta pastir je Anžinov Blaž.'«⁴¹ »Kako dolgo že Blaž opravlja to službo in kdaj mu poteče, nisem še nikoli slišal. Tako tudi ne vem, če je tisti metulj, ki ga zovemo kačjega pastirja, ta ubogi Blaž ali ne, ali mislim, da ni, ker je teh metuljev veliko, Anžinov Blaž pa je samo eden. No, Jožek, zdaj ti ne branim. Če kaj imaš, pokaži! Kaj si se potulil in gledaš v tla. Če si zgubil *pravljico*, bi je moral iskati v svoji neokretni butici, ne pa v travi. Si me razumel?' Jožek se zadere: 'Veš kaj, neizrečeno me mika, da bi tega tvojega Blaža stresel malo za lase, ali gospodu za voljo bom molčal in povedal raje kaj o Srečku in ukleti kraljični. Ta *basen* je sicer med ljudmi sploh razširjena, ali tukaj je še nismo čuli, zato prosim, me potrpežljivo poslušati.'«⁴² »Česar niso vedeli na Velikem klancu, so mi razodeli in priobčili Zagorci in Podgorci: ... Najraje, najbolj živo in z največjim prepričanjem so mi pravili reči in *basni*, ki so se vršile in rodile na zemljišču njihove delavnosti, to je v Žabjeku in njega bližnji okolici. Vsak gaj in dol, vsako večje in kaj bolj čudno skalovje in celo vsako staro ali nenavadno krivo drevo je imelo svojo posebno zgodovino in imenitnost.«⁴³ »Pastir zaspi brez skrbi, češ po tolikem prostoru ni mogoče, da se mi kravice razgubé, kakor bi trenil pa švigne nanj kača, mu razgrne srajco, razgrize prsi in odnese srce. ... Vprašal sem gospoda kaplana, če so kdaj kaj takega čuli, pa so se mi strašno zasmeljali in rekli: 'Jožek, ti si tako pameten dečko, pa se ne domišliš neumnosti take vere!' Jaz sem dejal: 'Saj res, zanaprej ne bom tega več verjel, ampak bom pravil take reči le kakor nekako *basen*, da se z njo kratkočasim.'«⁴⁴

Edino, kar se lahko zanesljivo ugotovi, je, da Trdina tej snovi, pa kakor koli jo že žanrsko poimenuje, ne pripisuje resnega pomena, ampak zgolj zabavo, kratkočasnost, kakor pravi sam: »Jaz pa sem se zbal, da se ne bi začel med dečki kak resen prepír ... Rekel sem, da v takih rečeh glavna lastnost ni resnica, ampak *kratkočasnost*.«⁴⁵ »Pastir zaspi brez skrbi, češ po tolikem prostoru ni mogoče, da se mi kravice razgubé, kakor bi trenil pa švigne nanj kača, mu razgrne srajco, razgrize prsi in odnese srce. ... Vprašal sem gospoda kaplana, če so kdaj kaj takega čuli, pa so se mi strašno zasmeljali in rekli: 'Jožek, ti si tako pameten dečko, pa se ne domišliš neumnosti take vere!' Jaz sem dejal: 'Saj res, zanaprej ne bom tega več verjel, ampak bom pravil take reči le

⁴⁰ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 351–352.

⁴¹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 283.

⁴² J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 286.

⁴³ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 354, 355.

⁴⁴ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 262–263.

⁴⁵ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 283.

kakor nekako *basen*, da se z njo *kratkočasim*.⁴⁶ Gospod so rekli: 'Prav imaš – *kratkočasnike* ljudje radi poslušajo, Bog pa jim tudi ne zameri, da le v take *kvante*⁴⁷ ne stavimo vere.'⁴⁷ »Mnoge neveste dobro vedó, da jih čakajo le križi in težave in vendarle hrepene nestrpljivo po koncu svoje sreče, po poroki. Ni ga ne tako starega ne tako hudobnega moža, da si ne bi mogel najti žene. Marsikatero *kratkočasno basen* in *povest* si ljudje o tem pripovedujejo.«⁴⁸

Trdina v srečnem trenutku razmeji *basen* in *povest* (»*Povesti* starejših pastirjev so me zanimale še veliko bolj kakor *basni* mlajših in temu se noben pameten človek ne bo čudil. Izobraženi opazovalec rad gleda *pisane podobe in meglene prikazke stare slovenske domišljije*, ali pripisuje vendarle večjo vrednost *resničnim prigodbam*, če so take, da mu pojasnjujejo in odkrivajo naravo in značaj sedanjega rodu, njegove prednosti in zmote in z njimi združene žalosti in radosti. Te *povesti* so me tem bolj mikale, ker sem v njih omenjene ljudi spoznal večidel tudi po obrazu.«),⁴⁹ toda večinoma na to pozabi: »Moji tovariši so popisovali v svojih *pripovedkah* fante in njihove punce, kakega srca in obnašanja da so bili. O Jožetu in Lenčki pa ni dosti reči, po večjem sta bila taka kakor drugi vrstniki. Pijančevala in zapravljala nista, ali če so jima ponudili piti, pa tudi nista bila tako sveta, da bi se bila branila. To je *povest* o vrtoglavi kači.«⁵⁰ Če bi se tu še dalo zagovarjati, da je *povest* smiselno poimenovanje, ker gre za kačo v prenesenem pomenu,⁵¹ se s tem nikakor ni mogoče strinjati v naslednjem odlomku: »Moja druga *povest* je bolj vesela, res škoda, da se ji ne more dosti verjeti. V Jablanu je živel mož. Ta mož je imel sina. Sinu se je reklo Gregec. Gregec je bil jako priljuden otrok. ...Enkrat ga je pustila mati samega doma in mu dala skodelico mleka, da bi jo laglje čakal. Gregec zajema mleko, ki mu je bilo najljubša jed. Skozi vrata se priplazi kača. Ko ga zagleda, hoče pobegniti. Gregec pa je ni poznal, kaj je, pa jo je vendarle začel klicati: 'Na, tiček, na! Gotovo si lačen, dal ti bom mleka. Kača se vrne in pride k njemu. Ko se nasrka mleka, odleze dalje. ... Tako je hodila k njemu kača vsak dan. On jo je napasel, božal in se prav prisrčno z njo pogovarjal. Kmalu ni mogel biti ne on brez kače ne kača brez njega.«⁵²

Trdinov diskurz še podrobneje razkriva, kaj mu osebno pomeni nabrana snov in kakšne razsežnosti v njej odkriva: »S tem je dovršena kačja *mitologija*, kolikor je bila znana mojim trem pripovedovalcem. ... Ali že vir njihovih *basni* teče tako obilno, da sem se moral čuditi. Tukajšnji ljudje so imeli vsak dan priliko, opazovati to žival, in vendar je njihova znanost glede nje tako strašansko površna in pisano prepletana z

⁴⁶ Kaj pomenijo Janez Trdini kvante? Prazno govorjenje, zgolj za kratek čas? Prim.: Janez Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 261: Ko hoče pripovedovalec kaj slišati o kačah, večina pastirjev odgovori, da ne vedo ni sami dosti in da je še to, kar jim je znano, tako nespametno, da ni vredno praviti. »To so vraže, *kvante*, čenče starih bab, katerim ne verjemo in če bi jim jih prišel potrdit sam angel z nebes.« Svojčas so kvante pomenile pikantne ljubezenske pesmi. Prim. Marko Terseglav, Kvantarske pesmi v slovenskem ljudskem izročilu, *Klinček lesnikov*, Ljubljana 1981, 1890–200.

⁴⁷ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 262–263.

⁴⁸ J. Trdina, Rože in trnje, Ljubljana 1957, 247.

⁴⁹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 350.

⁵⁰ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 344–350.

⁵¹ Toda Jože odšel k vojakom in ta čas se Lenčka naveže na drugega in z njim poroči.

⁵² J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 301–302.

vsakovrstnimi *izmišljijami!* Videl sem nov dokaz, da *fantazije* neomikanega človeka ne ubije nobena skušnja, da ji marveč daje ravno skušnja najtečnejšo rejo. Še bolj pa me je zanimala dvomljivost in slabovernost, s katero pripovedujejo te *pravljice* celo majhni otroci. Jožek nima še enajst let, Jernejček komaj devet, Tonček je izpolnil ravnokar deset in vendar že nobeden njih ni bil popolnoma prepričan o tem, kar so pravili. Starejši pastirji so raje molčali, bilo jih je sram razkladati reči, katere so spoznali za *prazne in lažnive*. Že naša nezrela mladina je začela tudi dvomiti, sumiti in misliti. Kadar čuje kaj čudnega, popraša resno: 'Ali je pa to tudi res?' In če se ji novina ne ujema s skušnjo in pametjo, veli odločno: 'To je *laž!*' Taka *pripovedka* gubi zanj vso pravo vrednost, zove jo *babjo čenčo*, ki kratkočasi ljudi, če so posebno dobre volje, ali v postaven spomenik ne spada.⁵³ Na eni strani se veseli razsvetljevanja dolenskega prebivalstva. Toda po drugi strani se zaveda, da s tem propada pomembna sestavina njegove duhovne kulture.

Da je mera polna, Trdina rabi za povrh še en v literaturi priljubljen pojem, ki pa se žanrskemu sistemu slovstvene folklore nikakor ne prilega: »Matevž pa mi je povedal še nekatere druge *črtice*, katerih oni niso nikoli slišali. Letel mi je nanj sum, da ni zadovoljen s podedovano *mitologijo*, ampak da jo nadaljuje, to se pravi z drugo besedo, da si sam izmišljuje.«⁵⁴ »Prej in pozneje sem se prepričal, da prosto ljudstvo še zmerom po eni plati *stare basni* predružačuje in pomnožuje, po drugi pa si sestavlja tudi nove in jih k onim na razen način privezuje.«⁵⁵ Na Dolenjskem in sploh po vsem slavljanškem jugu ima vsak okraj in marsikatera posamezna rodovina razen občih narodnih še svoje posebne in lastne *bajke in pripovedke*, ki so dostikrat jako velike poetične in modroslovne vrednosti. Kar koli je na svetu znanosti, stoji do zdaj, izvzemši geologijo, na najbolj kilavah in šibkih nogah slavljanška *mitologija*.⁵⁶ Če je imel pisatelj pred očmi članke Davorina Trstenjaka,⁵⁷ je njegova kritika vsekakor upravičena.

Je mogoče začeti razpravo o slovstvenem folklorizmu v Trdinovem delu z vidika terminologije? Poljubnost pri poimenovanju folklornih žanrov kaže na pomanjkanje občutka za urejeno strokovno izražanje in njihovo notranje razmejevanje, njegova gostobesednost pa na pretiravanje, ki se rado prikrađe v vse umetno vzdrževane pojave, kar folklorizem nasproti slovstveni folklori vsekakor je.

Tukajšnja analiza je še pomembnejša z vidika splošne slovenske žanrske folkloristične terminologije, predvsem v primeru basni. »Pri tem seveda ne gre za 'basen' v šolskem pomenu (to je poučno zgodbo, v kateri nastopajo živali), ampak za ime,

⁵³ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 304–305.

⁵⁴ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 380: »Vprašal sem ga, zakaj kozel tako smrdi. On je dejal: 'E, mislim, da zato, ker je utekel iz Sodome, veste takrat, ko se je usula nanjo tista gnusna nebeška ploha, pa je odnesel s sabo razen svoje grde pohotnosti tudi nekoliko smradu.' Ko sem ga za isto reč vprašal vdrugeč, pa je bil ta odgovor menda čisto pozabil, ker mi je rekel: 'To je bilo blez tako. Judež Iškarijot se je obesil kajne na vrbo. Ljudje so se prestrašili in pobegnili. Kozel pa si je mislil, kjer je vrba, je nemara tudi kaj perja, in šel je tja, in se spel na vrbo in jo začel obirati. O ti priliki se ga je prijela Judeževa brada in obenem pa tudi njegov smrad, ker je že močno gnil.'«

⁵⁵ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 381.

⁵⁶ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 381.

⁵⁷ Marija Stanonik, Vprašanje romantične mitološke teorije pri Slovencih. Boris Paternu (ur.), *Obdobje romantike v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Ljubljana, 1981), 335–353.

ki obsega vse vrste ljudskega pripovedništva.«⁵⁸ Milko Matičetov trdi, da je beseda *basem* / *basen* specifično koroška. Toda tukajšnje bogato gradivo dokazuje, da je bila beseda širše znana vsaj še v Trdinovem času. Bodisi da jo je rabil kot Gorenjec ali jo je sprejel v svoje pisanje od Dolenjcev, ali so jo poznali v obeh navedenih pokrajinah. Ni pa mogoče dognati, ali je v tem okolju pomenila isto, kakor na Koroškem, po razlagi Milka Matičetovega vse prozne žanre slovstvene folklore.⁵⁹

3. KONTEKST

Janez Trdina si za simulacijo konteksta, to je okolje njegovega pripovedovanja izbere pastirsko družino. Toda to je le kulisa. Enkrat samkrat se vmes zgodi, da ima eden od njih opravka s svojo živino: »Jernejček umolkne in gre zavračat kravo, ki je ušla s pašnika na veliko cesto in se zatelebala tu v dva velika vola, ki sta vlekla s težo navkreber sod metliškega vina.«⁶⁰

Mlajše pastirje pridobi s česnjami, starejše z vinom. Celo svoj telesni položaj zaupa bralcu: »Jaz se usedem na miljski kamen«⁶¹ in nagib, zakaj želi poizvedeti ravno o kačah: »ker sem neizrečeno radoveden slišati kaj novega o golazni, katera se nahaja toliko na tem pogorju, da je sprejelo morebiti ravno od njih svoje čudno ime.« Večina pastirjev odreče sodelovanje v skladu z razsvetljskimi idejami: »To so vraže, kvante, čenče starih bab, katerim ne verjemo in če bi jim jih prišel potrdit sam angel z nebes.«⁶² Toda pri treh tradicija še kaj zaleže: »Vse morebiti ne bo res, dosti reči pa je dokazanih, kajti so jih čuli od mater, tet, starih mož in drugih takih ljudi, ki bi se raje v jezik vgriznili nego zlagali.«⁶³ Starejši so se enemu izmed teh »posmehovali in metali vanj popke rož in male kamenčke, da mu nagajajo, kar ga pa ni niti jezilo niti zmešalo ne za trenutek.«⁶⁴

Kot premor med enim in drugim pripovedovalnim blokom Trdina imenitno konstruira dolensko 'štimungo' njegovega časa. S folklorističnega vidika je pomembno, kako živo prestreže razpoloženje celotne družine po končanem pripovedovanju, in to z obeh strani neposredne kontaktne komunikacije. Opiše tudi scenarija pripovedovalca, kot od zunaj vključenega vanjo in kako si kot raziskovalec prizadeva ustvariti čim boljše okoliščine, ki bi dejstvo, da je navzoč tuji gost, folklorni dogodek čim manj motile:⁶⁵ »'Fantje, gotovo ste se užejali,' velim pastirčkom, ki so zijali veselega obraza vame, vsi zadovoljni sami s sabo, da so mi lastnosti kačje popisali tako obširno in temeljito. 'Jernejček, dobodi kako posodo pa prinesi za suha grla namake!' Deček skoči pokonci in vzame polič. 'Bo premalo,' mu zavpijem, 'mi poslušalci vam bomo pomagali. Prinesi ga za putršek.' Sodček je držal dobra dva vrča, nas je bilo vseh skupaj ravno osem, prišla bi tedaj za vsakega merica. Za manj nisem smel dati. Dolenjcem, naj si bodo veliki ali majhni, se človek za dolgo ne prikupi brez vina. Zlasti pa, če mu

⁵⁸ M. Matičetov, *Basmi koroških Slovencev*, 188.

⁵⁹ N. m.

⁶⁰ J. Trdina, *Pri pastirjih na Žabjeku*, 272.

⁶¹ J. Trdina, *Pri pastirjih na Žabjeku*, 261.

⁶² N. m.

⁶³ N. m.

⁶⁴ J. Trdina, *Pri pastirjih na Žabjeku*, 269.

⁶⁵ Kirill V. Čistov, "Špecifikum folklóru vo svetle teórie informácie, *Slovenský národopis* 20, Bratislava 1972, 345–360.

kaj postrežejo, ga veže neka dolžnost, da jim povrne s tem, kar jim je najljubše. Ko prisopiha Jernejček s polnim putrškom nazaj, se usedemo krog njega in pijemo složno iz iste kupice lepo po vrsti eden za drugim in dobro sem opazil, kako ponosni so bili dečki, da se njihovega društva ne sramuje nič bradat mož v gosposki suknji in z očali na nosu. Kapljica jih je kmalu ugrela in udobrovoljila, zdaj so se pomenkovali z mano dosti bolj zaupljivo in prijazno, beseda jim je tekla skoraj tako svobodno, kakor da ni zraven nobenega tujca. Pa saj jim že zdavnaj res nisem bil tujec.«⁶⁶ Pastirji se razgovorijo, kako so ga doživljali in ko niso mogli dognati, kaj počne v njihovih krajih, začeli imeti za »'kunštovega' človeka, ki išče tod zakladov in dela nemara obenem v kaki jami bankovce.«⁶⁷ Torej ena od oseb, ki jih srečujemo v slovstveni folklori.

Iz besed, da se že mračí, ko hoče priti na vrsto še zadnji pripovedovalec, se vidi, da je folklorno srečanje⁶⁸ potekalo cel dan. Ob koncu »povesti« dokonča tudi druženje: »Zdaj pa molimo – v Prečni čujem zvoniti – potem pa hajd domov k večerji! Zanaprej, gospod, veste, kje nas boste najlaglje dobili. Kadar hočete, pa pridite, da se bomo še kaj več pogovorili. Za nocoj pa z bogom!«⁶⁹

V premoru pisatelj izstopi iz vloge scenskega pripovedovalca z diskurzivnim komentarjem, češ: »S tem je dovršena kačja mitologija ...« Seveda računa s tem, da jim je kaj ušlo in »da vedo v drugih krajih o kačah še kaj drugega, česar žabješki pastirji niso nikoli čuli«. Preseneča ga njihova temeljita seznanjenost z omenjeno snovjo, toda hkrati se čudi njihovemu neznanju: »Tukajšnji ljudje so imeli vsak dan priliko, opazovati to žival, in vendar je njihova znanost glede nje tako strašansko površna in pisano prepletena z vsakovrstnimi izmišljijami! Videl sem nov dokaz, da fantazije neomikanega človeka ne ubije nobena skušnja, da ji marveč daje ravno skušnja najtečnejšo rejo.«⁷⁰ Toda hkrati ugotavlja, da mladi rod, celó otroci dvomijo v resničnost povedanega: »Jožek nima še enajst let, Jernejček komaj devet, Tonček je izpolnil ravnokar deset in vendar že nobeden njih ni bil popolnoma prepričan o tem, kar so pravili. Starejši pastirji so raje molčali, bilo jih je sram razkladati reči, katere so spoznali za prazne in lažnive. Že naša nezrela mladina je začela tudi dvomiti, sumiti in misliti. Kadar čuje kaj čudnega, poprašuje resno: 'Ali je pa to tudi res?' In če se ji novina ne ujema s skušnjo in pametjo, veli odločno: 'To je laž!' Taka pripovedka gubi zanjo vso pravo vrednost, zove jo babjo čenčo, ki kratkočasi ljudi, če so posebno dobre volje, ali v postaven spomenik ne spada.«⁷¹

V povestih, ki jih pripovedujejo starejši pastirji, je ženski spol prikazan v najslabši luči. Da to ni naključje, dokazuje njegovo posredovanje, kakšen glas gre o njem: »Dobrih žen pa se nahaja, pravijo, tako malo na svetu, da bi bile za vsako hude in dolge vojske, če bi se zanjo vedelo, ker bi jo hotel dobiti vsak kralj ali zase ali za sinove. Tako obrekujejo možaki sedanje žene. Ali že v stare čase se je rodilo malo dobrih. O Matuzeljnu vedo Dolenjci veliko pripovedk, med njimi tole: Matuzelj je prisegel, da se ne bo ženil, razen če se nameri na vseskozi dobro devico. Dolgo jo je iskal zastonj. Svet puščavnik mu razodene, da ve zanjo najstarejši mož v deveti deželi. Matuzelj

⁶⁶ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 305–306.

⁶⁷ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 306.

⁶⁸ Barbara Ivančič Kutin, *Živa pripoved v zapisu*, Založba ZRC, Ljubljana 2011.

⁶⁹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 350.

⁷⁰ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 304.

⁷¹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 304–305.

popotuje tja in gre skozi osem dežel, čez devet vodá in devet gorá. Čez vsako goro in čez vsako vodo je hodil in plaval po devet let in vsaka dežela je bila široka za devet naših cesarstev. Matuzelj najde v deveti deželi sivega starca. Starec mu pove, da je res poznal preblogo deklico, prav tako, kakršno išče, ali da je umrla že pred več sto leti. To čuvši, umre Matuzelj od žalosti. Živel je devet sto devetinšestdeset let; namenjeno mu je bilo, da bi bil brez te žalosti učakal tisoč let. Toda pustimo te zabavljive sodbe in povesti, ozrimo se raje na življenje!⁷²

Trlica »se je vlačila z vsakim, ki se je hotel z njo spečati«.⁷³ Oče hčeri Reziki, ugle-den kmet, zaman brani poročiti se z njenim sinom. Po njegovi smrti se vzameta. »To pa nekateri še zmerom mislijo, da bi Francelj in Rezika utegnila biti brat in sestra, ali ju za to nič ne grajajo. Pravijo: 'Če sta, kaj za to? Naj odgovarja tisti, ki je kriv, ne pa onadva, ki tega niti ne vesta. Nedolžnega Bog ne kaznuje. Da ju rad ima, se vidi očitno že iz blagostanja in zadovoljnosti, v kateri živita in njega hvalita.'⁷⁴

Prebrisana Julča, zaradi materine brezbržnosti in očetovega razvajanja v otroštvu, brez prave vzgoje, omreži pustega Goloba. »Na izpraševanju so ga fajmošter opomnili, da naj dobro premisli, kaj bo storil. Golob je dejal: 'O, ne bojte se! Sem že vse premislil.' Fajmošter pravijo: 'Jaz sem v tem kraju še novinec in neveste ne poznam. Ali oni dan so se pri meni gospodje tako menili, da ni nič prida. Varujte se, dokler je še čas!' Golob se je nasmejal in rekel: 'Če hoče kdo grajan biti, naj se ženi. To je že star pregovor. Če si tudi še nihče, odkar svet stoji, ne bi bil dobro izbral – jaz se gotovo ne bom nikoli kesal, tako blaga duša je moja nevesta.' ... Golob je začel pobešati glavo, ko je bil komaj štirinajsti dni oženjen. Julča ga je zasačila in se ni trebalo več potajevati in hliniti. Jela je razodevati brez sramu in strahu vse grde lastnosti svoje spačene duše. Take pijanke je ni bilo še v vasi in obesila se je na vsakega dedca, ki se je hotel z njo meniti. ... No, menim, da ste se moje kače nagledali.«⁷⁵ Podobno je storila Vodetova Anica z neizkušnim Pavlom. Od žalosti se je obesil.⁷⁶ Vrečarjev Jože pa se je kot vojak na straži od žalosti ustrelil, ko je izvedel, da se je Medenova Lenčka, s katero »sta se kaj rada gledala že od otročjih let« že v prvem predpustu omožila z drugim. »Kaj pa Lenčka? Ko je slišala nesrečo, je zavpila: 'Kriste pomagaj, kaj pa mu je prišlo na misel' – in v oči so ji stopile solze. Drugi dan je šla k spovedi. S tem je mislila, da je vse poravnano. Vest je ni pekla nič več. ... To je povest o vrtoglavi kači.«⁷⁷

Pripovedovalec ostane na sceni sam in se iz dobrodušnega poslušalca preprostih pastirjev prelevi v kritičnega izobraženca s premislekom o celem dnevu. Iz folklornega dogodka se preseli na področje literature s tem, da nagovori njenega sprejemalca: »Bralci mi bodo pritrdili, da sem mogel biti z bero tega dne zadovoljen. Eno samo popoldne sem zvedel več starin in novin nego včasih cel mesec.«⁷⁸ Tako imenovane »starine« in »novine« dokazujejo, da dobro loči dve vrsti besedne umetnosti in se do njiju tudi osebno opredeli: »Izobraženi opazovalec rad gleda pisane podobe in meglen prikazke stare slovenske domišljije, ali pripisuje vendarle večjo vrednost resničnim

⁷² J. Trdina, Rože in trnje, 249.

⁷³ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 308.

⁷⁴ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 321.

⁷⁵ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 332, 333.

⁷⁶ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 334–344.

⁷⁷ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 344–350.

⁷⁸ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 350.

prigodbam, če so take, da mu pojasnjujejo in odkrivajo naravo in značaj sedanjega rodu, njegove prednosti in zmote in z njimi združene žalosti in radosti.« Te povesti so me tem bolj mikale, ker sem v njih omenjene ljudi spoznal večidel tudi po obrazu.⁷⁹ Iz zadnjega stavka je razbrati, da šteje povest za literarni žanr.

V poznejši refleksiji o tem dnevu slikovito dodaja: »Gorskim pastirjem sem posnel smetano že prvi dan, kar so mi pozneje pripovedovali, ni bilo tolike vrednosti, ali sprejel sem hvaležno tudi malenkosti in drobtine.«⁸⁰

Scenarni / scenski pripovedovalec v zagovoru, da je iz ust mladoletnikov⁸¹ prestrejel dokaj pikantne pripovedi, zelo nazorno predstavi kontekst folklornih srečanj in folklornih dogodkov v njih⁸² v svojem času na Dolenjskem: »Dečki se mešajo med fante in poslušajo njihove pomenke navadno brez ovire. Tudi odraščena dekleta ne marajo dosti, če jih čuje kvantati kak otrok. Še oženjeni ne brzdajo vselej jezika. Ljudje raznega spola in raznih let, majhni in veliki, sede doma, v krčmah in na drugih veselnicah skupaj in si pripovedujejo svoje skušnje, prigodbe in novice brez ozira in straha, da bi se mogel kateri pohujšati. Kaj takega pride komaj najpametnejšim na misel.«⁸³

Nato se preseli na drugo stran Žabjeka: »Kakor z gorskimi⁸⁴ pastirji sem se seznanil in sprijaznil pozneje tudi z nekaterimi podgorskimi⁸⁵ in zagorskimi.«⁸⁶ Trdinovi nosilci slovstvene folklorne kakor tudi pripovedovalci »prigodkov« iz njihove sodobnosti vsaj v tem obravnavanem njegovem delu so izrecno samo moški.⁸⁷ Med njimi je večina zelo mladih, izjema je le stari Matevž, ki je pod Suhorjem pasel tolste krave svoje sestre: »Kadar sva se sešla, sva se usedla na trato in kadila moje smotke. To je bilo tudi edino darilo, katerega se ni branil. Povedal mi je svoje življenje pa še marsikaj drugega zanimivega. Vsled vsakovrstnih bridkih izkušenj je postal Matevž nekaj kmetiški filozof. ... Starec v drugih rečeh ni bil neumen, ali praznoveren pa strašno,⁸⁸ v coprnice je verjel tako trdno kakor v Boga. Jaz mu vraž nisem hotel dosti pobijati, ker sem videl,

⁷⁹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 350.

⁸⁰ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 354.

⁸¹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 351–352: »Nekateremu bralcu se bo zdelo morda neverjetno, da so mi pripovedovali take zaljubljene in fantovske reči nezreli dečki. Utegnili bi reči: V teh letih človek ne posluša rad takih povesti. Ker jih ne razume in jih ima za preveč prazne in neumne, ne bi se jih mogel in hotel niti zapomniti, ko bi jih tudi kje slišal. In če bi si jih tudi zapomnil, ne bi jih pravil ljudem, zlasti tujcem, tako obširno in natančno in tako resno in preudarno. Dečki, ki nimajo več ko štirinajst do šestnajst let, niso še dosti zreli, da bi znali na tak način razkladati ljubavne zgodbe in homatije. Na ta ugovor moram odgovoriti, da tisti, ki tako sodi, ne pozna razmer dolenjskega življenja.«

⁸² To problematiko je v svoji doktorski disertaciji temeljito obdelala mlada raziskovalka Barbara Ivančič Kutin.

⁸³ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 351–352.

⁸⁴ J. Logar, Opombe, *Janez Trdina, Zbrano delo X*, 431: Gorski pastirji so pastirji na Žabjeku.

⁸⁵ J. Logar, Opombe, *Janez Trdina, Zbrano delo X*, 431: podgorski pastirji so iz Podgorja (severnega pobočja Gorjancev).

⁸⁶ J. Logar, Opombe, *Janez Trdina, Zbrano delo X*, 431: Zagorci žive na južnem pobočju Gorjancev ob cesti Novo mesto – Metlika.

⁸⁷ Prvo leto je bil scenarni pripovedovalec sklenil prijateljstvo z enajstimi pastirji in pozneje še z nekaterimi, med katerimi posebej omenja dve pastirici. Prim. J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 354.

⁸⁸ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 360: Le za zaklade na Žabjeku mu ni bilo mar.

da bi ga to žalilo in mu vzelo zaupanje, ki ga je dobil do mene.«⁸⁹ »Letel mi je nanj sum, da ni zadovoljen s podedovano mitologijo, ampak da jo nadaljuje, to se pravi z drugo besedo, da si sam izmišljuje. Vprašal sem ga, zakaj kozel tak smrdi. On je dejal: »E, mislim, da zato, ker je utekel iz Sodome, veste takrat, ko se je usula nanjo tista gnusna nebeška ploha, pa je odnesel s sabo razen svoje grde pohotnosti tudi nekoliko smradu.« Ko sem ga za isto reč vprašal vdrugič, pa je bil ta odgovor menda čisto pozabil, ker mi je rekel: »To je bilo blez tako. Judež Iškarijot se je obesil kajne na vrbo. Ljudje so se prestrašili in pobegnili. Kozel pa si je mislil, kjer je vrba, je nemara tudi kaj perja, in šel je tja, in se spel na vrbo in jo začel obirati. O ti priliki se ga je prijela Judeževa brada in obenem pa tudi njegov smrad, ker je že močno gnil.«⁹⁰ Trdina se v tukajšnjem delu še nekajkrat sklicuje nanj in če se to pojavlja še v kakem drugem njegovem delu, bi mož zaslužil kot nosilec slovstvene folklore posebno folkloristično pozornost.

Gradiva za pogovor se ni nikoli zmanjkalo. Česar niso vedeli na Velikem klancu, so mi razodeli in priobčili Zagorci in Podgorci: Matevž Kozem – Damijan⁹¹ in Ljubček Lojzek.⁹² Trdina ga uporabi, da se imenitno pozabava na račun svojega priimka.⁹³ »Najraje, najbolj živo in z največjim prepričanjem so mi pravili reči in basni, ki so se vršile in rodile na zemljišču njihove delavnosti, to je v Žabjeku in njega bližnji okolici. Vsak gaj in dol, vsako večje in kaj bolj čudno skalovje in celo vsako staro ali nenavadno krivo drevo je imelo svojo posebno zgodovino in imenitnost.«⁹⁴

⁸⁹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 352–353: »Po očetu je podedoval hišo in pol kmetije, pehal in potil se je dosti, zapravljal ni in vendar mu je vse spodletelo, česar koli se je polotil. Hiša mu je zgorela, polje in vinograd mu je pobila toča štiri leta zaporedoma, žena je prvi dve leti pijančevala, drugi dve pa ležala bolna na postelji, otrok njegov je umrl še pred njeno smrtjo. Te in še druge nezgode so ga prepričale, da njemu sreča ni namenjena. Prodavši domovje, je dal sestri denarje s tem pogojem, da mu bo skrbela za živež in obleko in da bo stanoval pri njej. Delal je z drugimi vred, ali ni zahteval zato nobene plače. Sestrin mož mu je prinesel včasih pet ali tudi več zamotkov duhana, to je bil ves njegov priboljšek.«

⁹⁰ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 380.

⁹¹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 352: »Za Prečno sem našel dvojčka Kozma in Damijana. Pasla sta svojo kravo in dvanajst ovac zmerom zase ... Vsakemu sem dal šestico in jermen in ju s tem darom popolnoma udobrovoljil in pridobil.«

⁹² J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 353–354: »Med lastovškimi pastirji se mi je priljubil najbolj Kamnarjev Lojzek, enajstleten, čudovito prebrisan deček, ki sem ga neizrečeno obžaloval, da ga revni roditelji niso mogli poslati v višje šole. V matematiki bi bil prekosil bržkone vse druge gimnazijce. Z mrvico, katero si je prisvojil pri prečenskem učitelju, je razvozlat razne ne lahke probleme prej na pamet nego jaz na papirju.«

⁹³ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 353–354: »Za vse drugo sem mu bil všeč, samo moje ime se mu je videlo grdo. 'Trdina,' je dejal, 'ne pomeni pravega človeka in skoraj nič dobrega. Trdina pravimo tistemu, ki ima dosti denarja, ali ga ne da iz rok, trdina je tisti, ki se ne da preprostiti, ki je kamnitega srca, trdina je tisti, ki pije tako dolgo, da postane panj in se ne more več ganiti, trdina je zemlja, ki je tako trda, da se ne more orati, trdina je trda hruška in vsaka druga reč, ki lomí zobe, trdina je neprijetno vino, trdina je trd, kamniten svet, po katerem se kmalu čevlji raztrgajo, dobra je trdina samo v zidu ali v železu in pa pozimi na cesti, kadar sneg zmrzne in se uglati in lete po njem sani kakor strela.' Ta zabavljica dokazuje, da je imel Lojzek glavo ne le za računstvo, ampak tudi za slovenščino, poznal je krasno besede in obenem vse njih različne pomene.«

⁹⁴ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 353–354.

4. TEKSTURA

Prvi se ojunači »/k/odrolasi, brhki Tonček«,⁹⁵ toda lastna udeležba v folklornem dogodku ga osmeši pred drugimi, »zardi in osupne, da se mu govor pretrga.«⁹⁶ Besedo mu prevzame »šegavi Jožek«,⁹⁷ ki ga scenski / scenarni pripovedovalec posebej pohvali: »Z velikim veseljem sem poslušal Jožka, ki mi je pravil svoje vednosti in opazke tako lepo po vrsti in z milim glasom kakor kaka nežna mestna gospodična.«⁹⁸ »Jernejček pa je mencial z nejakim trupelcem sem ter tja po travi. Videlo se mu je, da s tem, kar čuje, ni povse zadovoljen. Ko Jožek preneha, pogleda ga na pol prijazno, na pol zabavljivo in mu veli: 'Mar misliš, da si omolil gospodu res ves kačji roženkranc? O, saj ga nisi ne, nekatere češčenomarije, veš, si izpustil, te bom pa nadopolnil, če ne boš hud, jaz.«⁹⁹ Svoje pripovedovanje uokviri s pojasnilom: »'To, gospod, so tiste češčenomarije, ki jih je blebetavček Jožek izpustil. Če ve kdo še kaj drugega, naj odpre usta. Moja torba je prazna.'«¹⁰⁰ Tonček si ta čas že opomore in mu oponaša v njegovem stilu: »Torbo si danes slabo založil, v moji je še dovolj novega in morebiti tudi nekoliko mikavnega, saj slabša od tvoje ne bo moja roba.«¹⁰¹ Izkaže se z zgodbo o Žabjeku oz. Kačji riti. Da gre za pisateljevo fikcijo in ne folklorno izročilo, prizna med vrsticami: »Ta čudna pripovedka ni zanimala samo mene in otrok, ampak tudi večje pastirje, tem bolj, ker je niso še nikoli prej slišali.«¹⁰² Dvom v njeno resničnost najbolj vztrajno izpodbija Jožek z racionalnimi dokazi v treh točkah, ki se opirajo tudi na njegovo lastno raziskovalno žilico. Njegova pozitivistična nastrojenost se izkaže tudi na koncu njegove pripovedi o kuhanju železa v Žabjeku, ko svojo domišljijo kroti tudi s sklicevanjem na kaplana: »Gotovo bi se mi zopet smejali in me morda še kaj ošteli, da sem še zmerom tako vražen. Čudno bi bogme res bilo, da bi nam železo mesile kače. Prav lahko sam vem, da se to ne verjame.«¹⁰³ Pripovedovalci so strogi sodniki drug drugemu. Že iz dosedanjih navedkov se vidi, da pisatelj tu spusti z vajeti jezikovno vljudnost in se prepusti sočni kmečki govorici. Začenja se vnemati tekmovalnost za prednost pri sprejemalcu. Tonček se hoče Jožku maščevati za kritiko njegove zgodbe: »Naklobasal si nam tako, da je noben konj ne bi nesel, zdaj jo pa pehaš od sebe, kakor da bi bil odrastel že bogve kdaj tem otročarijam. Jaz sem hotel povedati še katero drugo, pa si se ti prav po nepotrebem vmes vtaknil in jel žlobudrati, zakaj se ne sme verjeti moji pravljici. Če bi hotel jaz prerešetati tvojo, bi našel v njej še več kakor tri prazne – vsaka beseda je laž. ... Žabjek sem prehodil bogve kolikokrat gor in dol, po preko in po dolgem, poznam vsak grm, ali tistih tvojih stopnic nisem nikjer videl niti zanje slišal.«¹⁰⁴ Tedaj poseže vmes scenski / scenarni pripovedovalec: »Rekel sem, da v takih rečeh glavna lastnost ni resnica, ampak kratkočasnost. Obe pravljici, kateri smo čuli, pa sta bili tako prijetni in mični, da gre lepa hvala obema, njemu in Jožku. Ker je prišla zdaj zopet nanj vrsta,

⁹⁵ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 261.

⁹⁶ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 262.

⁹⁷ N. m.

⁹⁸ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 269.

⁹⁹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 269.

¹⁰⁰ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 272.

¹⁰¹ N. m.

¹⁰² J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 277.

¹⁰³ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 281–282.

¹⁰⁴ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 283.

ga prosim, da naj mi napravi tako veselje kakor s prvo še s kako drugo pripovedko. Tonček utolaži jezo in veli: »Povedal bom to, kar sem že prej mislil, kdo je Kačji pastir, ki ga vidijo včasi ob kaki hudi uri jahati nad Žabjekom. Ta pastir je Anžinov Blaž.«¹⁰⁵ Tonček se na koncu svoje pripovedi zamisli nad njo in hkrati postaja zadržan do njene resničnosti: »Kako dolgo že Blaž opravlja to službo in kdaj mu poteče, nisem še nikoli slišal. Tako tudi ne vem, če je tisti metulj, ki ga zovemo kačjega pastirja, ta ubogi Blaž ali ne, ali mislim, da ni, ker je teh metuljev veliko, Anžinov Blaž pa je samo eden.«¹⁰⁶ Pisatelj se spet prepusti pastirskemu stilu besednega dvoboja: »No, Jožek, zdaj ti ne branim. Če kaj imaš, pokaži! Kaj si se potulil in gledaš v tla. Če si zgubil pravljico, bi je moral iskati v svoji neokretni butici, ne pa v travi. Si me razumel? Jožek se zadere: 'O ti klepetec ti – pusti me na miru. Toliko premorem še zmerom opolnoči, kolikor ti opoldne. Veš kaj, neizrečeno me mika, da bi tega tvojega Blaža stresel malo za lase, ali gospodu za voljo bom molčal in povedal raje kaj o Srečku in ukleti kraljični. Ta basen je sicer med ljudmi sploh razširjena, ali tukaj je še nismo čuli, zato prosim, me potrpežljivo poslušati.«¹⁰⁷ Ob koncu se muzajoče obrne na scenskega pripovedovalca: »Tako, gospod, se ta reč pripoveduje. Jaz pa menim, če je v njej kaj resnice, da se je pripetila nekoliko drugače. To ve vsak otrok, da so kače vse zvite in hudičeve. Kača, ki se je pomenkovala z drvarjem, bržkone ni bila nikoli kraljična, ampak vedno ista hudobna kača. Zavidala mu je srečo pa ga motila s svojimi sleparijami, dokler ga je res prekanila in ugonobila. Ali pa veste, gospod, kaj se mi zdi v tej pravljici najbolj nemogoče? To, da je Srečko drugo noč dobro spal. Ko bi se mu bila kača tiščala lica, ne bi nič rekel, ali slonela mu je na ustih. To noč pa je imela že človeško glavo. Ko bi ležala meni kaka butica na ustih, mislim, da bi se zadušil, ali čeprav ne, to je, če bi se dalo dihati nekoliko skozi nos, zaspati pa gotovo ne bi mogel nič pod tako težo.«¹⁰⁸ Na to pastirčkovo premlevanje sta se odzvala le scenski /scenarni pripovedovalec in večji pastir, Tonček je komaj čakal, da spet pride na vrsto: »'Jaz,' pravi, 'vem pa drugo pravljico, ki je Jožkovi nekoliko podobna, ali samo v eni reči: da spi kača pri človeku, sicer pa je drugače zasukana in konec ni tako žalosten.«¹⁰⁹ Kompozicijsko gre za okvirno pripoved, saj se spet vrne na izhodišče: »Jožek, kaj se mi že spet režiš? Moja pravljica, veš, ni ne za toliko, kar je za nohtom črnega, bolj neumna od tvoje in tvoja ne za sled pametnejša od moje. Jernejček, vidim ti na obrazu, da bi rad tudi ti nekaj povedal. Lepo te prosim, začni precej, da se ne bo mogel ta neslani sitnež zraven prištuliti.' S to besedo je Tonček neizrečeno ustregel Jernejčku, ne razžalivši prehudo zabavljivega, ali vedno potrpljivega in dobrosrčnega Jožka. Jernejček pravi: »Sem dejal, da moram o kačah še dosti vedeti, ali mi v trdo črepino nikakor ni hotelo priti. Sem dolgo lovil in lovil, ali ravno preden je Tonček končal, sem ujel naenkrat ne le eno, ampak dve pripovedki in še nekaj malega drugega. Razložil vam bom, kako je huda kača hotela pogubiti človeka, potem pa, kako je neka druga kača izkazovala prelepo hvaležnost svojemu dobrotniku. Ali kar naravnost pravim že zdaj, da za resničnost te pravljice ne bi dal ne počenega groša.«¹¹⁰

Na koncu se scenski /scenarni pripovedovalec predstavi kot zvest pripadnik

¹⁰⁵ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 285.

¹⁰⁶ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 286.

¹⁰⁷ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 285.

¹⁰⁸ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 287–289.

¹⁰⁹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 290–291.

¹¹⁰ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 294.

svojega naroda, – pogojno rečeno – kot slovstveni folkloristi in pedagog: »Slovenec svojih pravljic ne pripoveda s tako klasično gladkostjo in pravilnostjo, kakor npr. Srb. Najbolj nerodno se zaletuje, opoteka in lovi Gorenjec. Slog mu je grdo grapast, da človek, ki je vaje logike in obdarjen z dobrim okusom, ne bi mogel brati njegovih pripovedk, če bi se zapisale natanko tako, kakor jih on stlači. Dolenjec govori dosti bolje, ali tudi njemu je ugrabila tisočletna sužnost, v kateri je bil uklenjen naš jezik, sila velik del slavjanske gibkosti in jedrosti. Po kratkih, zbitih stavkih slede netečne periode, mesto prostih prigodkov se čujejo dolgočasni govori. V pravljicah žabjeških pastirjev je zadet staronarodni način najslabeje v Tončkovi o možu, ki ga je sesala kača. V zadnji Jernejčkovi bi se reklo po narodno: Enkrat sta bila mož in žena, ki sta imela sina, ne pa samo: Živel je mož. Ta mož je imel sina. Za novotarijo smatram tudi lastna imena, katerih stare povesti ne poznajo. Jaz sem se trudil, da napišem vse tako, kakor sem slišal, da priobčim ne le basni, ampak tudi način, kako jih sedanji rod pripoveduje. Edina reč, katere nisem hotel posnemati, je dolensko narečje. Niti zanaprej ga ne mislim nikoli rabiti, ker nimam za ta sitni posel nikake volje in, da povem vso resnico, zmožnosti.«¹¹¹

Prvo kar nas zbode v tem odlomku je, da tudi tako samozavestni avtor, kot je bil Janez Trdina, ne zmore spregledati kompleksa manjvrednosti pred Srbi. Sledi njegova priljubljena téma primerjanja med Gorenjci in Dolenjci, tokrat z vidika jezikovnega sloga v slovstveni folklori. Preseneča pa, da ocenjuje pripovedovanje svojih mladih tovarišev, kot da ga je res samo prenesel na papir, ko pa slovstvena folkloristika lahko dokaj zanesljivo trdi, da nekatere od njih niso rezultat poti od ust do ust. Ali pa se je v tem času zares toliko izgubilo?! Vsekakor drži, da so lastna imena upovedenih junakov slovstveni folklori tuja. Zelo pomembna je izjava Janeza Trdine, da mu pri zapisovanju ni šlo samo za snov, temveč »tudi način, kako jih sedanji rod pripoveduje.« Zadnji stavek v navedenem odlomku samo potrjuje ugotavljanje sodobne slovenske slovstvene folkloristike, da je zbiranje proze v zaostanku zato, ker je zaradi narečij njeno zapisovanje zahtevnejše.

Po oddihu z vinom se scenarni /scenski pripovedovalec obrne k starejšim pastirjem, ali mu res ne mislijo kaj povedati. »Smejaje se pravijo, da naj bom vesel, da so molčali, ker bi mi nikdar ne bili znali in mogli toliko se nalagati kakor oni trije štrkavci.«¹¹² Eden od njih se mu podobrika, tudi s socialno konotacijo: »Ker ste nas tako izvrstno pogostili, se ne bi spodobilo, da vam ne bi storili, kar želite. ... Naše kače zdaj poznate, ali se bo dobilo morda še kaj drugega, kar vas bo mikalo. Saj zdaj vam ne bom zanaprej ničesar prikriival in utajeval, ker zdaj vem, kako dober gospod ste in kako radi in potrpežljivo poslušate nas kmetiške ljudi.«¹¹³ Nato se zvrstijo »čudne, ali popolnoma resnične prigodbe« izpred nekaj desetletij, v katerih kako prekanjeno in kdaj celo podlo dekle, metaforično povedano, kot »kača« ovije in uniči neizkušnega moškega. S tem Trdina snovno prestopi na področje literature. Pa tudi kompozicijsko. Toda glede na to, da se te zgodbe (fiktivno) pripovedujejo v živo, jih je formalno mogoče imeti za izhodiščno stopnjo slovstvene folklore, za tisti avtorski tekst, o katerem

¹¹¹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 306.

¹¹² J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 307.

¹¹³ N. m.

navadno nič ne vemo,¹¹⁴ ker slovstvena folkloristika praviloma naleti le na poznejše, seveda od prvega besedila že zelo drugačne različice.

Če prvi sogovornik, šestnajstletni Cene v »drugem polčasu« predstavi z Reziko, ki revnemu sosedovemu pastirčku polni torbo s kruhom, mesom ali jabolki, kot primer »dobre kače«,¹¹⁵ njegov sosed Jurij napove »pravega peklenskega gada«. ¹¹⁶ Osvetljen je tudi v odmevu naslednjega pripovedovalca Janeza: »Moja luč ne bo gorela nič lepše od tvoje. Tvojemu talijanskemu gadu bom dal za par domačo, kranjsko kačo, ki mu bo, kar se tiče hinavščine in malopridnosti, tako podobna kakor pisker loncu.«¹¹⁷ Odzove se tudi na predhodnikov način pripovedovanja: »To pa moram že zanaprej povedati, da ne bom besedoval toliko kot ti, nekaj, ker se mi gnusi, da bi razkazoval vsako gubo teh blatnih cap, pa tudi zato, ker nisem maral zvedeti natanko vse hudobije in grdobije.«¹¹⁸ Na koncu se opraviči Juriju, da se je prenagil: »Očital sem ti, da si natvezel svojo povest na tako dolgo vrv, in sem se zarekel, da bo moja bolj kratka, zdaj pa vidim, da za tvojo ne zaostaja dosti ali pa nič. Nisem mislil, da se bo toliko nabralo.«¹¹⁹

Zadnji v vrsti pripovedovalcev, se po svoji odrezavosti ne loči od svojih sovrstnikov. »'Za ušesa se tresita pozneje,' zavpije Grega, 'vesta, ko bomo domov gnali.' Zdaj ni čas. Dela se že mrak. Vsi drugi ste že govorili, jaz edini nisem gospodu še nobene povedal. Dolžan pa nečem ostati. Iz mojih ust se boste preverili, da se nahajajo na svetu ne le dobre in hudobne, ampak tudi vrtoglave in prismuknjene kače, ki so pa ravno tako nevarne, kakor če bi bile hudobne.«¹²⁰

V drugem delu Trdinovega srečevanja s pastirji na Žabjeku je malo scen, ki se nanašajo na teksturo, pravzaprav le tista o nastanku borovnic. Dvojček Damijan jo sam oceni: »'Povedal sem to prigodbo, dasiravno vem, da je v njej veliko neumnosti in malo pameti.'« O teh besedah se Damijanov brat Kozem na ves glas zasmeha in pravi: »Če to veš, čemu pa pripoveduješ? Kaki prismodi sta ta Zalka in Malka! Borovnice primerjati k človeškim očem, se mi zdi še bolj abotno, kakor če bi kdo dejal: Tvoj nos je tak kakor fižol ali čičerika. Celo kačje jagode ali oparnice bi se bolj podale nego te neslane borovnice, če ne za drugo, vsaj zato, ker so vendar malo večje. Čakaj, meni je prišla na misel neka druga pripovedka, ki govori tudi o prijateljstvu, ali o pravem med junaki, ne pa med norimi babami, ki se skavsajo zaradi norega lovca. Ti vem, da jo že poznaš, gospod, pa je morda še niso slišali.«¹²¹

5. VPRAŠANJE MEDBESEDILNOSTI

Zgodba o nastanku vzdeyka Kačje riti¹²² za Trdinov Žabjek je prejkone avtorsko delo, sestavljeno deloma iz folklornih, deloma iz drugih motivov, v čemer je bil Trdi-

¹¹⁴ Hana Walińska, O języku folkloru – folklorystycznie, *Literatura ludowa* 18, Wrocław 1974, št. 4–5, 36–49.

¹¹⁵ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 308 sl..

¹¹⁶ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 322.

¹¹⁷ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 333–334.

¹¹⁸ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 334.

¹¹⁹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 344.

¹²⁰ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 344.

¹²¹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 368.

¹²² J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 272 sl. »To je začetek imena Kačje riti. Od konca se je reklo gotovo: Kačji rep, ker stoji Žabjek nad repom kače – zmaja. Kak bedak pa je dejal: Rep

na mojster. Motiv izgubljenega dečka v hosti spominja na folklorne motive blodenja. Pripovedovalci navajajo, da je koga »vodilo«. ¹²³ Jama, v katero se je spustil pobožen deček in sploh telo zmaja, spominja na svetopisemski motiv Jone v ribjem trebuhu. ¹²⁴ Motiv o zmaju, priklenjenem na Gorjance, od daleč spominja na starogrški motiv na skalo priklenjenega Prometeja. ¹²⁵ Zdravnik, ki zdravi ostudno bitje, je racionaliziran starec iz pravljic. Prav tako je Trdinova domišljija personificirala hrib med Novim mestom in Mirno pečjo: »Le pomisli – nad Trebnjim mu leži glava, rep pa tu pod Žabjekom, dva streljaja od Bršlina. Dolg je tedaj tri ure hoda.« Presenetljivo je Trdinovo povezovanje religiozne in mitološke motivike. Iz sveta realnosti zaide v zmajev trebuh deček, ki je bil pravkar pri prvem svetem obhajilu. Zmaj ni Božji nasprotnik, ampak njegov sluga: »Najprej nikar ne misli, da je zmaj hudič ali hudičev sluga. To nikakor, on je v božji službi, Bog ga rabi za kazen grešnikom, kadar prikuje hudobije do vrha in postanejo splošne. Do dobrih nima nikakove oblasti nikdar, niti ne, če je izpuščen.« Trdina si ne more kaj, da ne bi započil v popolnoma domišljijско snov svojih bodic na račun njegovega zelo konkretnega okolja: »Dasiravno se ne more skoraj ganiti, ve dobro, kako strašno se na svetu pregrehe množijo, kako sleparijo Prečencani, pijančujejo Mirnopečani in vasujejo Trebanjci.« Pripoved se konča z dečkovo srečno vrnitvijo domov med svoje. Zato ne doživi nobenega pretresa, kot se, nasprotno, dogaja v pravljicah, v katerih se kdo vrne od ondod v popolnoma drug svet, ker je bil čas doživljal čisto drugače, kot je resnično potekal. V Trdinovi pripovedi se čas v pripovedi in resničnosti ujemata. ¹²⁶

To zgodbo lahko štejemo za dober primer folklorizma, saj je umetno sestavljena iz raznorodnih folklornih motivov, kolikor pa so vanjo vpleteni motivi z morebitnim svetopisemskim ozadjem in Trdinovo očitno družbeno zavzetostjo, sega seveda čezenj.

Toda osrednja téma pastirjev na Žabjeku so kače. Trdina vzame za izhodišče svetopisemski motiv o kači, ki je v raju zapeljala prvi človeški par. ¹²⁷ Toda od tam meni nič tebi nič preskoči na strupene »kačje jagode« in anekdoto o sosedu Urši, ki se ji je od njih zmešalo. ¹²⁸ In že je govorec pri rdečih jagodah, toda kaj ko so objedene in od kač marsikdaj zoprnega duha. Vmes se pojavi lirski motiv o jagodah, ki »so se bile razcvetele v nedeljo«. Toda to je hkrati že uvod v folklorno snov: »Nedelje se boji hudič, pa tudi njegova bližnja žlahtnica in prijateljica kača.« Zaenkrat ostaja odprto, ali je to posneto iz slovstvene folklore ali je Trdinova lastna iznajdba v njenem stilu. Sledi svarilo, kakor da bi otroci slišali starše in že spet preskok na uvero, kako se je mogoče obvarovati nesreče: »Kdor gre brat jagode, mora dobro paziti, da ne stopi na kače. Jaz se pa kar nič ne bojim, ker vem, kaj treba storiti, da človeka ne piči. Prve tri jagode, katere utrgam, vržem čez levo ramo v goščavo in pravim: 'Na, kača, bero in lezi naprej!'« ¹²⁹ Samo enkrat se ni držal tega in je v strahu zbežal domov.

---

je zadaj, zakaj se ne bi govorilo raje Kačja rit. Hriba se je to abotno in nečedno ime prijelo tem laglje, ker si zapomnijo ljudje zmerom prej kaj neumnega nego kaj pametnega.«

¹²³ Prim. Zlata Kastelic, Jože Primc, *Krvapivc* (Glasovi 24), Ljubljana 2001, 55/108.

¹²⁴ Sveto pismo, Jon 2,1–11.

¹²⁵ Gerhard J. Bellinger, *Leksikon mitologije*, Ljubljana 1997, 374.

¹²⁶ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 274–278.

¹²⁷ Sveto pismo, 1 Mz 3, 1–19.

¹²⁸ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 261–262.

¹²⁹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 262.

Besedo dobi drug pripovedovalec, ki iz prirodoslovne resničnosti, s čim se kače prehranjujejo, nenadoma preskoči v irednost, češ da kača pojé »tudi človeško srce«. Če se ne bo našla kaka folklorna različica tega motiva, bo ostalo prepričanje, da gre za plod Trdinove domišljije; kljub temu da skuša avtor ustvariti nasproten vtis: »Tako sem slišal dostikrat praviti.«¹³⁰

Trdinove družbeno kritične osti ni težko zgrešiti. Njegova skrivnost pa bo ostala, kaj v njegovi prozi je zares folklornega in kaj njej tako zelo podobno, toda njegova last.

»Nedolžnega kače ne pičijo. V glavi nosijo zvonček. Tisti, ki je nedolžen, sliši zvonč-kljati in precej ve, da se mora varovati. Kdor je pa storil že kak težek greh, ne čuje nič in kača ga prav lahko piči in tudi umori, če ne pride o pravem času človek, ki ume pik zagovoriti. Treba je znati neke skrivnostne besede, z njim in z blagoslovljeno vodo se odžene otekline v štiriindvajsetih urah in pičeni je otet. Gospodje to taje in trdijo, da je pik zato tako lahko zagovarjati, ker se nahaja v teh krajih prav malo strupenih kač. Gospodje govore resnico v vseh drugih rečeh, ali v tej se strašno motijo. Oni malo la-zijo po grmovju ... Mogoče pa je tudi, da beže kače pred njimi že od daleč, ker vohajo blagoslove, katerih se boje kakor hudič križa. Jaz že mislim, da so kače vse strupene, še martinček; ali martinček samo spomladi, kadar se zbudi. Takrat plane v prvo živo stvar, ki jo zagleda, in jo pika tako dolgo, da izbruha ves strup. Potem ni več nevaren, človek ga sme držati v roki in mu ne stori nič. Kuščar sicer ne pika, ali pastirjem se ga je treba vendarle bati. Na paši dostikrat zaspe. Če kuščar to zapazi, zleze za kožo ali pa skozi odprta usta v želodec, pa stane težko, se ga zopet znebiti.«¹³¹

V navedenem odlomku je zanesljivo folkloren le zadnji stavek, saj v slovenski slo-stveni folklori obstajata različici, da gre v spečega človeka kača¹³² ali miška.¹³³

Ob podrobnem razčlenjevanju Trdinove proze, postaja razumljivo, zakaj je Anton Slodnjak, obdobje njegovega ustvarjanja poimenoval »folklorizirajoči realizem«. ¹³⁴ V tukajšnjem primeru se docela prirodoslovna snov o belouškah, vožih, rjavkah, debe-loglavkah, gadih in modrasih se izmenjuje z bajčnimi vložki in uverami: »*Povodne kače pase tisti zelenkasti metulj, ki mu pravimo kačji pastir. [...] Vsak človek ima svojo zvezdo in svojo kačo. [...] Kdor ne gre k maši, gorje mu, ako se nameri na kačo. Take dni se obešajo rade po drevju,*¹³⁵ *pa je sila nevarno tresti jabolka ali kako drugo sadje.*«¹³⁶ »Fantje ne pazijo na vsak korak svoje živine, krava se zarine v goščavo in tam se ji oklene kača vimena in jo pomolze, da ne ostane v njem ne kaplja mleka.«¹³⁷

Presenetljiva je zgodba o sovraštvu med kačami in Cigani.¹³⁸ Kljub temu da zaen-

¹³⁰ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 262–263.

¹³¹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 263–264.

¹³² Janez Dolenc, *Kres na Grebljici* (Glasovi 22), Ljubljana 2000, 77–78/214.

¹³³ Avtopsija. Žal, vira ne morem navesti.

¹³⁴ Anton Slodnjak, *Zgodovina slovenskega slovstva* II, Ljubljana 1959, 193–194.

¹³⁵ V Žireh je še v drugi polovici 20. stoletja obstajala uvera, da so kače na drevesih na veliki šmaren (15. avgust). Avtopsija.

¹³⁶ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 264.

¹³⁷ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 264–265.

¹³⁸ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 265: »Kača ne prizanese nobenemu človeku, ali najhujše sovraži Cigana. Vedno ga zalezuje, da bi ga piknila. Cigani to vedo, zato žvečijo vsi tobak in

krat ni znana kaka terenska različica, zaradi njene strnjenosti deluje folklorno. Enako velja za novico o Ciganovi smrti, saj vendar ni mogoče izobraženemu avtorju pripisati takega izmisleka.¹³⁹ Pripoved o novomeškem zdravniku Vipavčku je docela anekdotična.¹⁴⁰

Odlomek o tem, kako so svojčas ugonabljali kače,¹⁴¹ je docela etnološki, vendar ne brez bajčnih potez,¹⁴² kakor ni brez njih tudi odlomek za njim, ki se drugače spet vrne na prirodoslovna tla.¹⁴³ Opis modrasa je strašljiv, saj »je kosmat in debel kakor šticelj.¹⁴⁴ Na glavi mu štrli rdeč greben in nekoliko rožičkov. Če bi ga človek dalje časa gledal, bi umrl od strahu, tako neznansko je grd in pošasten.«¹⁴⁵ zbuja pozornost zaradi podobnosti z mitološkim baziliskom, ki mu na Trnovski planoti rečejo brlišk: »Žgot ima kačji, debel kakor moška roka. Rep je kratek in močen, glava pa je podolgovata, največkrat podobna mačji, v nekaj primerih tudi konjski; vedno pa ima na sredi glave nekakšno rdečo rožo, ki jo je dosti očitvidcev videlo kot krono. Po vratu in hrbtu je poraščen z valovito sivo ščetinasto dlako.«¹⁴⁶

»Ali kakor je modras tako silen, si ga kače vendarle niso hotele izvoliti za kralja. Postavile so si kraljico, in ta kraljica je glasovita bela kača. Da je bela, ji kaže že ime. Mogočna je nad vse druge, toda ne s strupom niti s svojo ogromno velikostjo, ampak z neko drugo notranjo močjo, da je ne more premagati in ukrotiti noben zagovor in celo noben blagoslov.« Tukaj zasije Trdinov kompozicijski lok, saj se pokaže njegovo stopnjevanje od prizemeljske do bajčne resničnosti. Bela kača je nepremagljiva, tudi

---

srkajo iz pip žlindro. Kači se nobena reč tako ne gnusi kakor duh tobaka. Če ga začuti, zbeži tisti hip. To je vzrok, zakaj Ciganom ne more škoditi, dasiravno noč in dan po njih preži.«

¹³⁹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 366: »Včasih stoji kdo sredi duhtečih rož pa začuti gnusen smrad kakor po zaprtkih. Ta smrad pride in mine kakor bi trenil. To je znamenje, da je umrl v Žabjeku kak Cigan in da se seli mimo nosa na drug svet njegova po zaprtkih dišeča duša!«

¹⁴⁰ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 267.

¹⁴¹ Na drugem mestu je dopolnjen z dodatnimi uverami. Janez Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 272: »Jaz se n.pr. spominjam, da sem dostikrat čul, da kače nikoli ne crknejo niti od kake bolezni niti od starosti, poginejo samo tiste, ki jih pobijejo ljudje, druga pa nobena. Kače imajo v svojem brlogu demant – tak kamen, ki sveti ponoči, da se vidi pri njem vse kakor podnevi. Kadar zbole ali se postarajo, gredo lizat kamen pa jim kmalu odleže. Ta kamen je vreden več kov se zlato in srebro. Človek, ki bi se ga polastil, bi bil prvi bogatin tega sveta, nikoli ne bi bolehal in živel bi dalje nego Matuzalem. Ali do zdaj, kar vem, se to ni še nikomur posrečilo.«

¹⁴² J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 265.

¹⁴³ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 266–267, 268: »Gadov strup je že mnogo ljudi končal, ali vendar nikakor ne umori vsakega. To je, vidite, takole. Druge kače pikajo z jezikom, ki ni nič drugega, kot želo, ali žela ne puščajo v rani kakor čebele, ampak ga izmaknejo, preden se jim izdere. Tako želo ima tudi gad, ali njegovo je manj ostro, ga ne more zasaditi tako globoko, da bi brizgnil strup v notranje žile, ki peljejo do srca. Kogar tedaj upiči gad z jezikom, ne umrje lahko, razen če je tako božja volja. Človeku oteče prst, včasih tudi cela roka, ali v osmih dneh vse zopet uplahne, prejšnje zdravje se mu povrne. Vse kaj drugega pa je, če gad uje. Zobe ima ostre kakor šivanka. Zadere jih v meso, do korena razmesari srčne žile tako nemilo, da je človek v dveh dneh mrtev, ako ne pride v pravem času kak zagovornik ali pa kaka druga taka pomoč. Na Gorjancih raste roža, ki ozdravi gadov ugriz hitro in popolnoma.«

¹⁴⁴ Kaj je to, ne vem.

¹⁴⁵ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 267–268.

¹⁴⁶ Franc Černigoj, Zgodbe o Brlišku, *Javorov hudič* (Glasovi 1), Ljubljana 1988, 104.

črnošolec, ki se je hotel polastiti zaklada, ji ne more do živega: »Kakor bi trenil, pa se ga oklene bela kača, katera se ni zbala njegovih kletev in molitev, in bela kača zapiska, da se je zatresla vsa ta gora, in na ta pisk se vrnejo tudi vse kače, ki so bile pobegnile, in sedaj so reveža tako raztrgale in razjedle, da ga ni ostalo drugega kot kupček belih kosti in lasje. Taka se je godila prej in pozneje tudi marsikateremu drugemu lakomniku. Na isti način so poginili vsi, ker niso mogli prekosati bele kače.«¹⁴⁷

Njena veličina je izražena tudi številčno, kajti ne sme se pozabiti, »da piči čebela za devet muh, sršen za devet čebel, kača za devet sršenov, gad za devet kač, modras za devet gadov, bela kača za devetindevetdeset modrasov. ... Dostikrat mislimo, da vidimo kačo, pa ni kača, ampak hudič, ki se prikazuje najbolj pogostoma v podobi kačji. To je poglavitni vzrok, zakaj so nam kače tako nevarne in strašne.«¹⁴⁸ Tu se pripoved o kačah zašpili, saj se vrne na svetopisemsko izhodišče, kjer se je začela.

»Kdor se hoče zapisati vragu, gre v gozd, iz grma smukne proti njemu kača, pa naredita pogodbo, on proda svojo krščeno dušo, kača mu pa začne nositi denar, da mu ga nikoli ne zmanjka.«¹⁴⁹ Ponavadi se v zgodbah o človeku, ki se poda v zvezo s hudičem, le-ta pojavi personificiran v polizanega moškega, ki v zameno za rešitev iz pozemskih težav zahteva od sogovornika tisto, za kar ne ve, da ima ta doma. S tem ga premoti, da mu zapiše lastnega še nerojenega otroka, o katerem se žena še ni zaupala svojemu možu.¹⁵⁰ Primerjava pokaže, da Trdina ustvarja svoje folklorizemske motive po analogiji na slovstveno folkloro, toda z nekaterimi premiki, ki delujejo kot njena različica, ki pa v resnici ni. Spomin ne ujame nobenega terenskega vira, v katerem bi se človek pogodil za premoženje s kačo, čeprav zastopa hudiča. Ravno narobe se dogaja. Da zakleta kača prosi človeka za rešitev, toda tedaj ni hudič, ampak človek.

Pripovedovalec poveže motiv v kačo spremenjenega hudiča z motivom podzemeljskih zakladov. Nagib za to preoblikovanje je mogoče našel v motivu o dragem kamnu: »Ta kamen je vreden več ko vse zlato in srebro. Človek, ki bi se ga polastil, bi bil prvi bogatin tega sveta, nikoli ne bi bolehal in živel bi dalje nego Matuzalem. Ali do zdaj, kar vem, se to ni še nikomur posrečilo.«¹⁵¹ Vmes se obregne ob sumljivo bogatenje: »Pri nas obogati samo tisti, ki zadene veliko v loteriji, ki zna delati bankovce in pa tak, ki najde zaklad. Ne velim, da ni tudi takih zakladov, ki se smejo ogreniti brez greha; to so denarji, ki so jih nekdanji bogatini zakopali, pa niso nikomur razodeli, kam. Takih zakladov pa je dandanašnji že jako malo. Zdaj obogati le še tisti, ki naredi zavezo s hudičem.«¹⁵² Avtor v brk našteje imena nekaterih posameznikov, ki da so se mu zapisali.¹⁵³ Pregnati ga je mogoče z znamenjem križa.

Kačji pogled je motiv, ob katerem Trdina mimogrede obračuna z nekaterimi so-

¹⁴⁷ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 268–269: »Znal je delati in odvracati točo, znal je tudi zagovarjati kače.« J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 268–269.

¹⁴⁸ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 269.

¹⁴⁹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 270.

¹⁵⁰ Za povedka o lahkomišelnem očetu, ki proda svojega otroka hudiču, prim. Monika Kropelj, *Pravljica in stvarnost*, Ljubljana 1995, 216.

¹⁵¹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 272.

¹⁵² J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 270.

¹⁵³ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 270: »V naši okolici je več takih hudobnežev, ki so se zapisali kači – hudiču, da jim nosi denar. To se pripoveda za bogatega Žura muhaberskega, za dva bahača dobrniška in celo za rajnkega raškega fajmoštra.«

dobniki in nosilci uradnih služb: »Kačjih oči je dosti videti. Ima jih n. pr. v Bršlinu Langerjev oskrbnik Vindišar, tisti grabljivi švepec, čigar baba ne gre nikoli v cerkev, ker je nekake druge vere, menda peslajinarske. Po kačje zijajo vsi biriči in dacarji ...«¹⁵⁴

»Zdaj pa čujte, kdaj in zakaj je dobila od Boga kača tako hude oči! Mati božja in sv. Jožef sta morala z malim Ježuščkom pobegniti v Egipt. Popotovali so skoz strašne puščave, kjer ni bilo ne kaplje vode ne zelene bilke. Od lakote, žeje in truda so onemogli in popadali na zemljo. Sveti Jožef zasadi popotno palico v pesek in zdihne: 'O, ko bi hotela ti, ljuba palica, postati košato drevo!' In še tisti trenutek se je spremenila palica v zeleno, košato drevo, s katerega je viselo vse polno sočnih in sladkih jabolk. Sveta družina se ohladi, nahrani in okreпча. Približa se kača, zadišé ji lepa jabolka, rada bi jih pojedla sama. V Ježuščka, ki je zagriznil ravno v posebno krasno jabolko, pogleda s tako strastno jezo in zavistjo, da so se ji kar oči napele in zavrtele. Ježušček se ozre nanjo in veli: 'Te oči naj ti ostanejo v spomin tvoje zlobe, in tvoj pogled naj sprejme in nosi vsak, čigar duša bo podobna tvoji.'«¹⁵⁵

Ta legendna pravljica je zrasla prejkone na Trdinovem zelniku. S slovstveno folkloro v sorodu je le motiv palice, ki ozeleni, toda v čisto drugem sobesedilu.¹⁵⁶

Z legendno pravljico – avtorsko ali folklorno, je drugo vprašanje – je razložena tudi kačja mrzlokrvnost:

»V sv. evangeliju se bere, da je šel Jezus v puščavo¹⁵⁷ in se je v njej štirideset dni postal. To je bilo v zimski čas, ko vsa narava spi in leže otrpnjene tudi kače. Jezus je bil usmiljen za ljudi pa tudi za živali. Našel je odrevenelo kačo in kača se mu je smilila in dejal si jo je v nedrje, da jo ogreje. Pogreta kača se zave in predrami ali se zbudi v njej tudi stara hudobija. V zahvalo je Jezusa pičila. Njemu seve ni to nič škodilo, ali nehvaležnost ga je tako utrdila, da je kačo preklel in dejal: 'Večno zimo boš čutila zanaprej ti in tvoj rod' – in tako se je tudi zgodilo. Kače se hodijo zastonj gret na sonce, truplo jim ostane hladno, naj bo poleti ali pozimi.'«¹⁵⁸

V današnjem sekulariziranem svetu se zdi evangelij tu dodan vsiljivo, toda svojčas je bila vsakdanost veliko bolj sproščeno prepletena s Svetim pismom¹⁵⁹ in čisto mogoče tu Trdina zares izhaja iz življenja.

Zgodba, kako kače delajo železo v podzemlju Žabjeka, je pač Trdinova konstrukcija po že znanem analognem modelu pravljic, tokrat človeka, ki pride na oni svet. Hkrati se snov prepleta z realističnim motivom treh rek: »Podgorec je šel in prišel v Žabjek. Kmalu najde velik jamo in koraka vanjo. Šel je dolgo dolgo, gotovo dobro uro.

¹⁵⁴ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 270–271.

¹⁵⁵ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 271.

¹⁵⁶ Prim.: Ivan Grafenauer, Legendarna pesem *Spokorjeni grešnik* in staroalpska krvnoduhovna sestavina slovenskega naroda, *Razprave I*, Ljubljana 1950, 5–52.

¹⁵⁷ J. Logar, Opombe, *Janez Trdina, Zbrano delo X*, 429: »To legendo je Trdina v malo spremenjeni obliki leta 1881 uvrstil med *Verske bajke*. Prim. ZD VI, 29.

¹⁵⁸ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 271–272.

¹⁵⁹ Marija Stanonik, *Od setve do žetve* (Interpretacija in konkordanca svetopisemskih motivov v slovenski slovstveni folklori), Ljubljana 1999.

Prišel je v prostorno klet. Skozi klet so tekle tri vode: Temenica, Prečna in Potok ...¹⁶⁰ Pripoved se nato vrne k folklorni poetiki s pomočjo svetega števila tri in rimanege obrazca, ki ustvari vtis čarovniškega uroka: »Kače vele: 'Za železo potrebujemo tri reči, tri zabele, vsake reči troje, vsake zabele po eno, tri vode, tri prsti, tri zeli. Ena voda je težka, ena je mehka, ena je rezka; ena prst je krhka, ena je prhka, ena je voljna; ena zel zbija, ena razbija, ena pobija.'¹⁶¹ V nadaljevanju besedilo skrene iz folklornega okvira v hičkokovsko¹⁶² kriminalko:

»Vse to vržemo v kotel in zabelimo s človeškim potom, s človeškimi solzami in s človeško krvjo. Vode, prsti in zeli dobimo, kolikor hočemo. Tudi pota se nateče dovolj z delavnih ljudi in solze se nikoli ne posuše v očeh zatrtih kmetov in njihovih stradaljocih otrok in otožnih žená. Za človeško kri pa nam je huda sila. Turčin že davnaj ne hodi v naše kraje, drugih vojsk pa ta dežela ne vidi. Le sem ter tje, ali jako poredko, se potolčejo kaki pijanci. Zadnjo kri smo dobile v Mirni peči, ko je ubil brat brata, in pa na Kalu, ko je zaklal sin očeta. Taka mast da najlepše železo, ali je ni kmalu iztakniti. Kaj nam pomaga, da se domačini med sabo le grdo gledajo in preklinjajo, ko so pa take mevže, da se nečejo daviti in moriti. Blagi mož – zdaj vidiš našo potrebo, dobodi nam človeške krvi in ti bomo pokazale, kje ti je odpreti rudnik, da obogatiš hitro in brez velikega truda.'¹⁶³

Kljub skušnjavi Podgorec ne podleže omamni ponudbi na škodo drugih, toda do cilja vseeno pride, in to na račun kačjega vampirstva. Njegovo bistvo je, da hodijo mrtvi sesat kri živim, v Trdinovem transformacijskem domisleku pa je ravno narobe. Sprejme predlog kač:

»Kadar umrješ, pridemo k tebi na mrtvaški oder in ti izsrkamo kri, ravno tako tudi tvoji ženi in tvojim naslednikom. Dokler boste živeli, se ne bo nobenemu nič zgodilo. .... Podgorec je postal prvi bogatin dolenski ... Tako so živeli tudi njihovi otroci in vnuki.«¹⁶⁴ Toda z dantejevsko motiviko¹⁶⁵ se izkaže, da zato niso bili srečni po smrti. Kazni zaradi oskrunitve vira življenja¹⁶⁶ jih reši pobožni pastirček, imenovan »angelček«. Na Žabjek se je odpravila procesija, goro so blagoslovili in pri priči začeli zidati

¹⁶⁰ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 278–281.

¹⁶¹ J. Trdina, n. m.

¹⁶² Alfred Hitchcock, filmski režiser, mojster grozljivk.

¹⁶³ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 278–281.

¹⁶⁴ J. Trdina, n. m.

¹⁶⁵ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 281: »Po dolgi molitvi začuje enkrat prežalostno ječanje in jokanje. V goščavi najde jamo in v nji stopnice, po katerih se je šlo navzdol. Angelček se priporoči Bogu in koraka brez straha po stopnicah v globočino. Po dolgem korakanju dospe v črno cerkev. V cerkvi je stalo vse polno bledih, v črno oblečenih ljudi obojega spola, ki so tako milo jokali in zdihovali, da so oblike dečka vroče solze.«

¹⁶⁶ Sveto pismo, 1 Mz 9, 5; 3 Mz 17, 11; 5 Mz 12, 23–25: Verovanje, da je kri vir življenja, je svetopisemska dediščina. Prim.: »'Tudi za vašo kri, ki je vaše življenje, bom terjal račun od vsake živali. ... Kajti življenje mesa je v krvi in dal sem vam jo za oltar, da opravite spravo za svoje življenje, kajti kri opravi spravo za življenje.' Samo tega se trdno drži, da ne boš užival krvi! Kajti kri je življenje in ne smeš jesti življenja z mesom vred. Ne smeš je uživati, izlij jo na zemljo kakor vodo! Ne uživaj je, da bo dobro tebi in za teboj tvojim sinovom, če storiš, kar je prav v GOSPODOVIH očeh.«

cerkev. »Ko je zazvonilo prvokrat k maši in se je razlegal don po vsem Žabjeku, je prišel čas rešitve Podgorcu in njegovim naslednikom.« S tem je seveda rudnik pričel pešati in bogastvo Podgorčevega rodu je prešlo. V pripoved je spretno vključena pikra na račun sodobnosti: »Kače pa zdaj ne stradajo več krvi. Skoraj vsak mesec se čuje, da so kje koga ubili, brez krvi ne prejde noben cerkveni shod, noben predpust, noben semenj in nobena večja veselica.«¹⁶⁷

Vampirski motiv se pri Trdini ponovi še enkrat, le da se tokrat konča v smislu ljudskega reka: »Baba je hujš' ko zlodji.« Tudi tu zaradi revščine doma obupani mož naleti po Trdinovi maniri ne na moža ~ hudiča, ampak na kačo, ki bi rada postala debela.¹⁶⁸ Dogovorita se, da mož hodi ob petkih spat k njej, ki mu pije kri, za kar mu da možno cekinov.¹⁶⁹ Pri hiši res ni več revščine, toda žena ugotovi, za kakšno ceno in kači namesto moža nastavi podgano.¹⁷⁰

Srhljivih kriminalk še ni konca. Sledi – zaradi motiva transformacije – na videz folklorna pripoved, od kod kačji pastir. Anžinov Blaž je očeta, ki ga je neskončno ljubil, brez slovesa zapustil in odšel z neznanimi popotniki. Oče ni mogel odkriti krivcev, zato se je maščeval, kdor koli od tujcev se mu je odtlej približal. Pobil jih je že petdeset in v ruvanju hoče isto storiti s svojim neprepoznanim sinom. Ta ga prehití, toda zapade zadnji želji umirajočega: »'O, da bi kače pasel tak sin, ki ubije svojega očeta.' Zdaj Blaž spozna, kaj je storil, in pade k očetu od groze in kesanja. Dal ga je prelepo zakopati, potem pa je romal od cerkve do cerkve, od spovednika do spovednika, ali noben duhoven mu ni mogel dati odveze. Napoti se nazadnje v Rim k papežu,«¹⁷¹ ki mu naloži pokoro v skladu z očetovimi besedami.

»Kačji pastir, ki ga vidijo včasí ob kaki hudi uri jahati nad Žabjekom«, je torej Anžinov Blaž. »Kadar vrše oblaki s točo, viharjem, gromom in bliskom sem iznad lukenjskega grada, drvi svoje kače proti Hmeljniku, kadar pa pribuči nevihta od Save, jih tira čez Trško goro proti Žabjeku. Vselej jezdi naprej na beli kači, druge kače pa frče urno za njim, od njih in od njega se usipljejo iskre.«¹⁷² Tu Trdina preoblikuje nedolžnega metulja v grozljivo bajčno bitje iz kozmološke mitologije in ga prestavi z zemlje pod nebo. Še bolj groteskno je, da enako stori z belo kačo, ki se sicer plazi po zemlji.

Naslednja pripoved ima še več folklornih sestavin, razen nekaterih folkloremov: »v devetih farah«, ponavljanje: »Srečko gre in gre«, motiv v kačo uklete kraljične in končno trikratno srečanje z njo:

- 1.] »Mladi drvar – ti si prijazen, hočeš denarjev?
Srečko pravi: 'Hvala ti za ponudo – nečem. Od denarjev boli glava.'
- 2.] Brhki drvar – ti si prijazen, hočeš lepo deklico?
Srečko pravi: 'Hvala ti za ponudo, nečem. Od lepih deklet boli srce.'
- 3.] 'Preljubi drvar – ti si prijazen, ali hočeš dobro ženo?'

¹⁶⁷ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 281–282.

¹⁶⁸ Saj se ljudje, sodeč po slovstveni folklori, čudijo le debelim kačam, nikar tankim. Komentar avtorice.

¹⁶⁹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 290–291.

¹⁷⁰ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 294.

¹⁷¹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 284–285.

¹⁷² J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 285, 286.

Srečko pravi: 'Oh ko bi mi jo Bog dal, bi ga hvalil noč in dan za ta nebeški dar. Pri dobri ženi je glava zdrava in srce veselo.'¹⁷³

Kača ga ima po vsem tem za dovolj modrega, da mu zaupa svojo tragedijo. Trdina zlepa ne vzdrži v folklorni pripovedni strukturi in da bi ostal zvest sam sebi, vplete vanjo svetopisemsko osebo z očitno socialnim namigom. »Povedala ti bom skrivnost, ki je do zdaj še ni nobeden slišal. Ta skrivnost je, da jaz nisem kača, ampak kraljeva hči. Moj oče je vladal v bogatem in slavnem kraljestvu. Noben sovražnik mu ni bil kos, ali v sreči se je prevzel. Prišel je v naše kraljestvo oznanjat svojo sveto vero sam Jezus Kristus, ali moj oče ga je odtiral od praga in rekel: Premagal sem silne vojske vseh svojih sovražnikov, zdaj pa hočeš, da bi se jaz poklonil tebi, ubogemu tesarju, poberi se proč! Jaz sem stala pri oknu, sem čula te besede svojega očeta in se smejala. Sreča zame, da sem imela komaj dvanajst let, ko človek ne more še grešiti smrtno. Moj oče je umrl in šel v peklo, mene je Bog pomilostil in spremenil v kačo.... Ko sliši Srečko te besede, se mu stori milo, kači obljubi to, da jo hoče rešiti, ali naj mu pove, kako. Kača veli: 'Spala bom pri tebi tri noči. Prvo noč bom naslonila glavo na tvojo krščeno čelo, drugo noč na tvoja krščena usta in tretjo noč na tvoje krščeno srce. Prvo jutro bo mi odpadla kačja glava in narasla deviška, drugo jutro bom postala devica do pasa, tretje jutro mi bo zginila vsa podoba kačja. Pred tabo bo stala sramežljiva devica, pripravljena iti s tabo v cerkev, da me duhoven krsti in po krstu s tabo poroči. Ali to pa te moram opomniti, da se me ne dotakneš pred tretjim jutrom, drugače gorje meni in gorje tebi. Jaz bi se povrnila nazaj v ostudno kačo, ti pa bi zgubil mirno vest, ki te dela zadovoljnega in srečnega.'¹⁷⁴ Srečko, zakaj tako so klicali drvarja zaradi njegove sreče, se drži besede prvo in drugo noč, toda tretjo ga premaga, češ: »Kače nisem še nikoli prijel v roke niti je ne bom nocoj. Ali to mi pa ne more škoditi, da jo pogledam in se prepričam, če se je do pasa že res podekličila, saj mi pogleda kača ni prepovedala. Tako govori sam s sabo in se ozre po tovarišici. Čudo božje, kako lepa devica mu spi na srcu! Srečko se kar strese od veselja, v glavi se mu zavrti, pozabivši svarilo, zgubivši pamet, objame kraljično in pritisne k sebi. Kraljična pa zajoka milo, da bi kamen omečilo, in tisti hip smukne Srečku izpod rok grda kača in šine v goščavo. Drvar prekolne sebe in svojo pohotnost, ali mu ne pomaga nobeno kesanje in obupavanje. Kače je hodil iskat slednji dan, ali je ni več našel.'¹⁷⁵

Ob tej pripovedi se zastavi vprašanje, ali je motiv pol dekleta pol kače avtohtoni dolenjski motiv ali je z njo Trdina prenesel na Dolenjsko motiv Veronike iz kamniškega mestnega grba. Obojim skupen je tudi krščanski motiv na eni strani cerkve, ki jo zidajo meščani, na drugi samega Jezusa, tesarja. Da se je zgodilo prav to, morda priča trditev Trdinovega pripovedovalca, s katero se je avtor zavaroval pred očitkom svoje vesti: »Ta basen je sicer med ljudmi sploh razširjena.«¹⁷⁶ Trdinov rojstni kraj Mengeš je blizu Kamnika in ni težko verjeti, da jo je poznal že od malega. Tu je k nalogi poklican, sicer brezgrajen, toda mladenič, ki mu ob pogledu na dekle kri že hitreje polje, in to ga zanese. V nasprotju s kamniškimi folklornimi pripovedmi je ob tej pripovedi Trdini treba čestitati za poetično dognano kompozicijo.¹⁷⁷ Verjetno ji je sorodna tudi

¹⁷³ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 287.

¹⁷⁴ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 288.

¹⁷⁵ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 287–289.

¹⁷⁶ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 286.

¹⁷⁷ *Veronika z Malega gradu*, Ljudsko pripovedno izročilo s Kamniškega, Kamnik 1999, 9–11.

folklorna pripoved s Koroške, ker tudi v njej mladenič ne vzdrži do konca. Toda njena posebnost je, da se pojavlja izmenoma kot ženska in kot kača. Navadno kače rešujejo nedolžni otroci in kljub temu svoje naloge ne izpolnijo.¹⁷⁸

Pripovedovanje o kačah se sicer spusti na folklorna tla, toda za slovstveno folkloristiko vznemirljivim vprašanjem, ali gre v resnici za slovstveno folkloro ali trdinovski folklorizem. S terena (vsaj meni) pač ni znana motivika o kakem kačjem shodu in načrtovanju njih zlobnih del, kar spominja na zborovanje bogov na Olimpu. In kakor se njih sklepi usodno uresničijo, se zgodi enako s tukajšnjimi napovedmi.¹⁷⁹ Glede na to, da se za folklorno snov dostikrat izkaže, da ima zaledje v stari grški mitologiji, bi utegnil imeti ta kačji shod kakšen odmev v tradiciji, toda drugega dokaza zanj zaenkrat ni. Tu se spet pojavi znamenita dvo[u]mnost, v katero nas spravlja Trdinov »folklorizirajoči realizem«.

V nadaljevanju pisatelj kače obdela z vidika vraž: »Včasi se sliši, da ni dobro prestopiti kače, da je tisti, ki se mu to pripeti, cel dan jezen in razbeljen.«¹⁸⁰ Pripovedovalec uvero potrdi s konkretnim zgledom. Enako ravna s prepričanjem, »da tistega, ki ima pri sebi kačji lév, nihče ne vidi.«¹⁸¹

V večplastni pripovedi o hudi kači Trdina posreduje svoj odpor do nekritične slovenske vernosti in njenih znamenj. Zgodba sicer ima folklorne poteze, toda hkrati je z njo vpeljana v slovensko literaturo satanistična motivika.¹⁸² Hudič tokrat ni folklorni antijunak,¹⁸³ nasprotno: »Na vrhu Žabjeka petdeset korakov od ceste, je stal velik križ z Zveličarjem. Ta križ je delal čudeže. Iz bližnjih in daljnih dežel so hodili ljudje k njemu na božjo pot. Kar koli je kdo prosil, je gotovo dosegel, če je molil s čistim srcem in z dobrim namenom. Ali ljudje so bili vendarle strašno nemarni. ...Molelo je v zrak še edino bruno ki pa ni moglo storiti nobenega čudeža. Daljni romarji niso hodili več sem na božjo pot. Bližnji prebivalci so se pa še zmerom, grede mimo ostankov križa, iz stare navade odkrivali, pripogibali in prosili za kako milost božjo. To je vedela kača. Podnevi je ležala skrita kje blizu bruna, zvečer pa je zlezla nanj in gledala z veliko radovednostjo, da se ji popotni odkrivajo, pripogibljejo in priporočajo. Začela jim je

¹⁷⁸ Martina Piko, *Iz semena pa bo lipa zrasla* (Glasovi 14), Ljubljana 1996, 28–31/4.

¹⁷⁹ J. Trdina, *Pri pastirjih na Žabjeku*, 294–295: »Grajski hlapec Jakob je skrivaj poslušal, ko so se na svojem shodu pogovarjale. Vsaka si je izbrala katerega, da ga mora letos pičiti. Ena je rekla. 'Jaz bom grajskega Jakoba ta čas, ko bo med mašo jahal.' Jakob se je smejal pretnji in dejal: 'Ti mojega mesa že ne boš pokusila. Jahati niti ne znam in ko bi tudi znal, jaz hodim k maši v cerkev, v cerkvi pa do zdaj še nisem videl nikogar jahati razen na podobi kakega svetnika.' Jakob se je kači smejal in ji kazal osle, ali ne dolgo. O mali maši je na Trški gori shod. Kakor vsako leto je šel Jakob na ta shod tudi letos. Ker je prišel k maši nekoliko prepozno, ni mogel iti v cerkev. Še zunaj cerkve je bila taka gneča, da se človek ni mogel ganiti. Jakob se domislil in spleza na lipo. Zajezdil je debelo vejo in jel moliti. Kača mu šine k nogi in ga piči. Jakob se tako ustraši, da pade z drevesa. Ležal je več tednov, dokler mu je pomogel doktor Vipavček. Nevedni ljudje so govorili, da zato leži, ker se je pobil, da se mu je bila ulomila veja, na kateri je sedel. Ali njemu se more, mislim, več verjeti nego drugim. On sam pa je pravil bogve kolikokrat, da ga je pičila ravno tista kača, ki mu je bila to namenila, in da je болоval tako dolgo od tega pika.«

¹⁸⁰ J. Trdina, *Pri pastirjih na Žabjeku*, 295–296.

¹⁸¹ J. Trdina, *Pri pastirjih na Žabjeku*, 296–297.

¹⁸² Značilna je bila za angleško romantiko.

¹⁸³ Prim. Franc Černigoj, *Javorov hudič* (Glasovi 1), Ljubljana 1988, 11.

deliti take milosti, da je tresla groza vso okolico. Prišel je človek, se obrnil proti nekdanjemu križu in molil: 'Usmiljeni Zveličar! Ohrani mojo ženo in otroke zdrave.' Ko se je vrnil domov, je našel ženo mrtvo in včasi tudi otroke. Pripotoval je drugi in prosil Zveličarja, naj mu varuje hišo ognja. Kmalu za tem je zagledal požar in videl, da mu gori hiša. ... To pa kači ni zadostovalo. Veliko popotnikov ni vedelo nič za nekdanji križ in se ni brigalo nič za bruno. Ti so prišli srečno, kamor so se bili namenili, ni se jim zgodilo nič hudega. Po cesti prikoraka revež Nebore. Bil je dober mož, ali slabe pameti. Zagledavši bruno, pravi: 'Milostljivi Zveličar, pomagaj vsem ljudem in vsem živalim, tudi strupenim kačam, saj so tvoje stvari kakor človek.' Kači je bila ta molitev neizrečeno všeč. Neboreta pokliče k sebi in veli: 'Ti se mi smiliš, da si tak revež. Bom ti pomogla, če mi boš prižgal vsak večer lampico, tako, kakor gore v kapelicah in pred čudodelnimi podobami. Kadar boš prišel prižigat, boš dobil toliko denarjev, kolikor jih boš potreboval. Na tole tnalico boš pa narisal moro. Z moro mi boš potrdil, da si denar res sprejel. Toda ne smeš se zmotiti, da bi naredil iz pozabljivosti kako drugo znamenje, npr. križ. ... Zdaj pojdi hitro v mesto, da kupiš lampico in olja, ali dobro pazi, da nobena reč ne bo blagoslovljena. ... Odslej ni šel nobeden mimo kače, da se ji ne bi poklonil in jo počastil, ker so vsi mislili, da se prižiga lampica iz pobožnega namena. S tem je dobila kača priliko in oblast, da je napravila desetkrat več škode nego poprej, dokler je še visela v temi. Skoraj vsak človek je izustil proti njej kako željo ali prošnjo in vsakemu se je izpolnilo ravno nasprotno, namreč to, česar se je najbolj bal in kar ga je najhuje bolelo. Ali nihče se ni domislil, od kod dohaja kvar. Vsi so menili, da ne od molitve, ampak od njihovih grehov in božje jeze. Nebore pa je živel veselo kakor ptič.«¹⁸⁴ Šele zdaj se pripoved spet spogleduje s folklorno poetiko. Ženi se zdi sumljivo, od kod možu naenkrat denar. Da bi razvozlala uganko, poskrbi za sinovo izobrazbo »v črni šoli« in potem ga nagovori, naj razišče skrivnost. »Sin se je namazal z mastjo, da ga ni mogel nihče videti, in zvečer je šel za očetom v Žabjek. Ko mu je slišal pogovor s kačo in videl, da mu je dala denar, je pogledal tnalico, na katero je Nebore načrkal moro, in se silno prestrašil. Ta tnalica ni bila tnalica, ampak črne bukve. V bukvah je bilo vse zapisano, koliko denarja je Nebore že prejel in da bo gorel za vsak goldinar eno leto v peklju. Tudi je bilo zapisano, kadar se bodo cele bukve napolnile z dolgovi, da se bo zemlja odprla in Neboreta požrla. Popisani so bili že vsi listi, samo na zadnji strani je bilo še prostora ravno za en dolg. Sin teče domov in pove očetu,« v kakšni nevarnosti je in ga pouči, kako se lahko reši. Kačo imenuje s pravim imenom: »Oče, ne bojte se, hudič je zvit, ali ni kos človeški pameti. Pojte po denar tudi jutri, ali recite kači, da ne vzamete manj, ko toliko cekinov, kolikor jih more iti v našo hišo. Ko pa boste potrdili, da ste denar sprejeli, za boga ne delajte nikar more, ki je peklenško znamenje, ampak križ, ki je svet odrešil in bo otel tudi vas iz parkljev hudičevih.«¹⁸⁵ V 19. stoletju je bilo zapisanih nekaj pravljic, v katerih sin reši očeta zablode in sam postane ugleden ud Cerkve.¹⁸⁶ Navadno postane duhovnik ali menih, Trdina pa mu nameni škofovski stan,¹⁸⁷ s čimer se spet ogradi od folklorne poetike.

Medtem ko se navedena pripoved približa folklornemu modelu na koncu, se na-

¹⁸⁴ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 298–299.

¹⁸⁵ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 300–301.

¹⁸⁶ Od hudiča izdajnga (Gašpar Križnik), *Monika Kroje, Pravljica in stvarnost*, Ljubljana 1995, 212–213.

¹⁸⁷ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 300–301.

slednja začne po njegovem zgledu. Gre za prijateljstvo med kačo in otrokom, ki ji daje mleka: »Na, tiček, na!« Mati navadno posvari otroka pred nevarnostjo, toda ko se prepriča, da ne bo nič hudega, otroku pusti veselje in s tem se folklorna pripoved konča.¹⁸⁸ Tu je drugače. Trdina zgodbo razvija naprej. Kača pomaga Gregcu, ko postane pastir in ko se hoče ženiti po svojem srcu.¹⁸⁹ Njegovi izbranki preskrbi imenitno doto, potem ko od očeta mu izbrano nevesto zaradi njene jezikanosti piči v jezik, in se poroči.¹⁹⁰ V folklornih pripovedih ženska bajčna bitja različnih imen naročajo kmetom, kdaj naj grejo sejat,¹⁹¹ Trdina pa to lastnost svojevoljno pripiše Gregčevi kači in njeno dejavnost razširi še na druga pomembna kmečka dela.¹⁹² Ob Gregčevi smrti kačino naklonjenost do njega poenači s pasjo zvestobo: »Ulegla se je na njegov grob in tam so jo našli drugi dan mrtvo.«¹⁹³ Po njeni zaslugi naj bi nastala opojna pijača gadovec in po analogiji močeradovec,¹⁹⁴ ko v vinu ali žganju namakajo ustrezne plazilce.¹⁹⁵

Medtem ko je prvi del Trdinovega dela Pastirji na Žabjeku tematsko docela enoten, je drugi motivno pester, saj pastirjem snov ni več vnaprej predpisana. Ponoči plešejo na razpotju med Bršlinom, Zalogom in Prečno. Kdor gre takrat proti Prečni, se usujejo za njim in ga zmešajo, da »zajde v tak kraj, koder še nikoli ni hodil. Če spotoma moli, ga spremljajo samo do pokopališča, potem pa hitro pobegnejo, ker zgube tam vso oblast do človeka.«¹⁹⁶ Folklorne pripovedi te vrste so se ohranile v različnih slovenskih krajih do današnjih dni.¹⁹⁷ Prav tako o tem, kako kdo zablodi. Pravijo, da coprnice koga »vodijo«.¹⁹⁸ »V Žabjeku je že marsikateri pravo stezo zgrešil in zablodil.«¹⁹⁹ »V zraku brle po Žabjeku sem pa tam majhne lučce in se gibljejo urno naprej. Kdor gre za njimi, ga vodijo vso noč po hosti, šele proti jutru zapazi zmotnjavo in se more domov vrniti. Te lučce so coprnice. Včasih pa zasveti v daljni goščavi kakor velika, prelepa luč, ki nekaj časa stoji, potem pa počni, kakor bi kdo ustrelil, in luč se razleti na brez številne plave, zelene in rdeče iskre, ki kmalu ugasnejo. Kaj pomeni ta prikazen, se ne ve.«²⁰⁰ Poleg coprnice Trdinovi žabješki pastirji pripisujejo vzrok za to tudi »čudnemu korenu«, ki je brez »cime«,²⁰¹ in Mraku.²⁰² Mrak je značilno dolensko bajčno bitje, še

¹⁸⁸ Jakob Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, Celje 1930, 135–136/85.

¹⁸⁹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 301–302.

¹⁹⁰ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 301–302–303.

¹⁹¹ Marija Stanonik, Vprašanje realizma v slovenski folklorni pripovedi, *Boris Paternu* (ur.) *Obdobje realizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Ljubljana, 1982, 519–533.

¹⁹² J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 303.

¹⁹³ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 304.

¹⁹⁴ Breda Podbrežnik Vukmir, Irena Kotnik, *Čuden prečudež* (Glasovi 37), Celje 2009, 456–458.

¹⁹⁵ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 304.

¹⁹⁶ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 354.

¹⁹⁷ Dušan Rešek, *Brezglavjeki* (Glasovi 9), Ljubljana 1995, 145–253/57–109.

¹⁹⁸ Mirjam Mencej, čarovnice, Kozjansko.

¹⁹⁹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 358.

²⁰⁰ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 365.

²⁰¹ »Poznajo in rabijo ga samo črnošolci, coprniki in drugi taki brezbožniki. Vidijo ga tudi duhovni, če so opravljeni kakor v cerkvi, drugače pa ne. Kdor ta koren prestopi,« »se ves zamisli« in zaide »s prave poti. da sam ne ve kako in kdaj in se zgubi v goščavi, da ga včasih po cel dan ni nazaj«. Posebno nevarno je stopiti čez tak koren zvečer, saj ponoči pretijo številne nevarnosti: padec v kako brezno, volkovi, smrt od strahu, lakote in žeje.

²⁰² J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 357–358: »Kdo pa zablodi brez korena. Ne misli na nobeno

danes ga poznajo v zgornji dolini Kolpe z imenom Mračnik.²⁰³ »Po svoji velikosti in sili je bližnji sorodnik že omenjenemu hostniku in pa divjemu možu, ki živi v dolgi jami blizu lukenjskega grada.«²⁰⁴ Iz tega se vidi, da Trdina loči med mračnikom, divjim možem in hostnikom. Hostnik, hostni mož je velik kakor smreka. »Hostnik nič ne govori in nič ne škodi. Ko pride s človekom do cegelniške hruške, ki stoji sama zase pri cesti, pa naenkrat zgine, da se ne ve ne kako ne kam. Kdor je pobožen, ne čuti pri njem nič straha, hudobnega pa obdaja taka groza, da lahko znori ali pa dobi sive lase.«²⁰⁵ Da gre tu za živo slovstveno folkloro, dokazujejo različice iz drugih slovenskih okolij. Tu jo Trdina posreduje kar v surovem stanju, avtorsko nepredelano. Medtem ko se ob naslednji pripovedi že pojavi sum, ali nima sam prstov vmes ali pa je za različicami njegove vrste slovstvena folkloristika izgubila sled.

»Med Bršlinom in Lastovčami se vzdiguje grič, na katerem raste hrastovina. Za visok, lep hrast sta se prepirala soseda, čigav je, in ker se nista mogla nikoli pogoditi, sta branila eden drugemu ga posekati. Od starosti se je hrast posušil in je strohnel. V duplo se je priselil škrat. Ta škrat je ljudem hudo nagajal. Usedel se je na vrh drevesa na najtanjšo vejico, ki ne bi bila držala niti vrane, pa jim je molil jezik in oponašal njih smeh in pogovor. Če so prišli k hrastu, jim je kazal polno rešeto cekinov in jih klical: 'Pobirajte cekine!' Kmetje so pobirali cekine v žepe in malhe, ko pa so jih hoteli doma prešteti, so izvlekli iz žepov in malh mesto cekinov najgrje gosence in drekobrbcе. Spomladi in jeseni jim je kričal: 'Pojte sejat!' Tisti, ki so ga ubogali, pa niso nič pridelali. Drugo leto so rekli, ko jih je zopet klical, da naj sejejo: 'Ti si hudoben škrat, tebe ne bomo nikoli več poslušali.' To leto pa so tisti, ki so ga ubogali, dobili vsega dosti, oni drugi, ki ga niso, pa zopet nič. In tako je kmete zmerom dražil in jih tako zbežal, da nikoli niso vedeli, kaj bi storili. Enkrat so ga ujeli in ga vrgli v vrečo, da bi ga potopili. Ko ga vržejo v Krko in gledajo za njim, kako bo utonil, začujejo za seboj strašen smeh pa se ozro in vidijo škrate, ki jim z vrha suhega hrasta pomalja jezik n se jim smeje. To je trajalo več let, dokler sta se soseda pogodila, da je hrast obeh in da ga bosta skupaj posekala. Ko ni bilo drevesa, je pobegnil tudi škrat, od takrat ga ni bilo v tem kraju nikoli več videti. Prepir mu je moč dal, mir mu je moč vzal.«²⁰⁶

Iz slovenske slovstvene folklore ni znano, da bi z dragocenostmi, ki se doma spremenijo v ničvredno blago, ljudi zavajal škrat. Ponavadi so to coprnice.²⁰⁷ Prav tako ni škrat tisti, ki bi ljudem naročal, kaj naj delajo na polju. To so ponavadi ženska bajčna bitja: bela žena, žalik žena, vila, izjemoma divji mož.²⁰⁸ Sploh pa nimajo ljudi za norca.

---

nevarnost, toda kar naenkrat se okrog njega vse pomrači in na očeh čuti, kakor da bi mu jih kdo prav zlahka zatisnil. Kmalu potem se mu zdi, kakor da bi ga potegnila neka roka kvišku, ali brez bolečine. Ko ga postavi zopet na zemljo in on spregleda, vidi, da se nahaja v takem kraju, kjer ga še nikoli ni bilo. Za človeka, kateremu se to pripeti, pravijo, da ga je zanesel Mrak. S tem Mrakom sem se bil seznanil že v Primorju; boje se ga zlasti praznoverni Kastavci.«

²⁰³ Jože Primc, *Okamneli mož* (Glasovi 17), Ljubljana 1997, št. 102–114.

²⁰⁴ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 358.

²⁰⁵ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 355.

²⁰⁶ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 355–356.

²⁰⁷ Avtopsijsa.

²⁰⁸ Marija Stanonik, Vprašanje realizma v slovenski folklori pripovedi. 519–533.

V stiku s terenom pa ostaja Trdina pri motivu, kako hočejo škrate utopiti, vendar brez haska.

V razpoklini skale, izpod katere teče krasni vir Potoka, si je naredil gnezdo povodni kos. V gnezdo si je vpletel korenino, ki dela človeka nevidnega. Veliko ljudi je prišlo iskat gnezda, ali ga nihče ni našel. Našel ga je šele prebrisani Prelesnik. Vzel je korenino in se peljal z njo na Dunaj. Za vožnjo ni plačal nič, ker ga niso videli. Na Dunaju je šel v tvornico, kjer se tiskajo cesarski bankovci, in je izmaknil iz nje nekoliko tiskarskih plošč. Z njimi je jel delati bankovce, ne ponarejene, ampak prave cesarske. Prelesnik ni storil tega zase, ampak zato, da pomaga revežem. Pa niti cesarja ni hotel ne za krajcar prekaniti. Polovico bankovcev je razdajal ubogim, drugo polovico čisto enakih pa deval pošteno v cesarsko tvornico. Na ta način je podpiral kranjske kmete veliko let. Kadar je mislila gosposka prodati komu hišo, je prišel o pravem času in dal gospodarju denarja, da si je hišo rešil. Hudobni rojaki pa so mu zavidali in ga ovadili večkrat žandarjem, da bi ga prijeli in vrgli v ječo. Prelesnik se jim je dal ujeti pa je začel veselo prepevati, da so se vsi čudili, kako se more veseliti svoje nesreče. Vrgli so ga v temno ječo in pred njo pa postavili vojake, da nanj pazijo. Prelesnik pa je še zmerom pel, vmes je pribijal s peto, ukal in se smejal. Sodba ga obsodi na smrt. Ko so mu to naznanili, se je tako zakrohotal, da bi bil kmalu od smeha počil. Zdaj je snel z vrata škapulir in malo razparal. Ko je potegnil iz njega korenino, ga je zmanjkalo. Veliko tisoč ljudi je bilo prišlo gledat, kako ga bodo obešali, zdaj so se morali raziti, ne videvši ničesar. Tako je Prelesnik gosposkam še dostikrat ponagajal. Ker ga pa nehvaležni rojaki le niso nehali tožiti in ovajati, je zapustil kranjsko deželo in pomaga zdaj drugim ljudem, ki so njegovih dobrot vredni in mu zanje hvaležni.«²⁰⁹ Trdinov Prelesnik je slovenski Robin Hood ali poznejši razvpiti Hace.²¹⁰

Preden se je dodelala sedanja velika cesta, je šla pot čez Žabjek bolj na levo. Po tej poti so nosili konji dolensko in hrvaško vino proti Mirni peči, njihovi pobožni gospodarji, Gorenjci, pa so korakali peš za njimi in molili sv. roženkranc. Po novi cesti pa se vino več ne nosi, ampak vozi. Vozniki kolnejo, trpinčijo živino in počenjajo vse mogoče hudobije in grdobije. Sosebno na Velikem klancu se je izustilo več kletev, nego je na njem kamenja, peska in trave. Bog se strašno žali. Brez dvombe bi bila padla njegova šiba že zdavnaj na požvinjene voznike, ko ne bi prosila zanje čudna nočna procesija, ki jo vidijo včas, če je mesec, pobožni popotniki. Ta procesija se pomiče po stari poti, spredaj gredo natovorjeni konji, za njimi pa brezštevila množica po gorenjsko oblečenih romarjev, ki drže v rokah roženkrance. Včas, ali bolj poredkoma, se čuje tudi molitev. Ta molitev potolažuje božjo jezo, da ne store velikocestnih preklinjalcev in morilcev uboge živine.²¹¹ Da je procesija romarjev pokrajinsko zaznamovana, je Trdinova iznajdba. V slovstveni folklori se to nikoli ne pojavi, saj ljudje doživljajo nočna srečanja v smislu duhov.²¹² Na tukajšnji motiv surovih voznikov spominjajo folklorne pripovedi o njih in kako jim pomagata iz zadrege Kristus in sveti Peter.²¹³

O njiju je scenarnemu pripovedovalcu pravil priljubljeni mu Lojzek, kako sta ho-

²⁰⁹ J. Trdina, *Pri pastirjih na Žabjeku*, 356.

²¹⁰ Marjan Remic, *Car slovenskih tolovajev*, Ljubljana 1990.

²¹¹ J. Trdina, *Pri pastirjih na Žabjeku*, 357.

²¹² Prim. Marija Stanonik, *Slovenske povedke iz 20. stoletja*, Celje 2003, 144–145.

²¹³ Prim. Petra Trojar, *Regionalne variante slovenskih legend, magistrsko delo*, Oddelek za etnologijo, Filozofska fakulteta, Škofja Loka 2009, glej priloge!

dila po svetu, toda zanikal je, da bi bila kdaj obiskala Žabjek, saj bi on o tem gotovo kaj vedel. Pač pa je prišel v njegov kraj in tam dolgo živel »svetnik Božič«. Ime je dobil po svojem rojstnem dnevu na sveti dan. »Tokrat so popotovale po naši zemlji še rojenice, modre žene, ki so prerokovale otrokom, kaj bodo doživeli in kako umrli. Ko je Božič na svet prišel, so stopile rojenice k oknu in so prerokovale. Prva je rekla: 'Berač bo.' Druga je rekla: 'Tolovaj bo.' Tretja je rekla: 'Svetnik bo.' Starši niso vedeli, ali pomenijo te besede žalost ali veselje, ali niso imeli dosti časa to premišljevat, ker so kmalu umrli. Božič je bil sirota brez sorodnikov in dobrotnikov. Lazil je v sami srajčki po vseh štirih od hiše do hiše, da se ga ljudje usmilijo in mu dajo kak košček kruha. Ponoči je spal na golih, trdih tleh, v posteljo ga niso hoteli vzeti nikjer, ker so se bali, da jim ne bi pustil uši in garjev. Ko je shodil, je šel za pastirja. Rastel je hitro in močan je bil tako, da je vrgel v desetem letu vsakega petnajstletnega dečka. Ko se je naveličal paše, je šel za hlapca in je hlapčeval nekoliko let. Godilo se mu je grozno slabo, odkar je bil na svetu. V službi so ga gospodarji zmerjali, suvali in pretepali, dajali mu hrano, da take noben pes ne bi bil povohal, vina pa nikoli ne kapljice, raje so ga zlili na tla, nego da bi bili njemu privoščili. Pogodil se je za plačo, ali več od polovice so mu utajili in se mu še grozili, da ga bodo dali zapreti, ker vidijo, da je on sleparski človek, ki bi jih rad prekanil. Raznesel se je o njem tako grd glas, da ni mogel dobiti nobene službe. Nazadnje je obupal in prisegel hudobnim ljudem strašno maščevanje. Šel je v tolovaje. Govoril je sam s sabo tako: 'Ljudje so me črtili in preganjali brez vzroka, jaz pa jih bom črtil in pobijal po pravici, iz sto vzrokov. Meni je bila namenjena nesreča že pred rojstvom, nesreča na tem in onem svetu. Bog me je postavil v tak stan, da nisem mogel drugega ko kleti in jeziti se, moliti pa nič. Služil sem si peklo. Peklo si bom služil zanaprej, ali bom zato vsaj dobro živel.' Ponoči je pobijal Božič svoje nekdanje gospodarje in vse tiste, ki so zatirali uboge posle, podnevi pa je pil in se gostil za njihove denarje. Polovico denarjev je zapravil sam, drugo polovico je razdelil zatiranim hlapcem in deklam. Vsi bogatini so ga preklinjali, vsi reveži so ga hvalili, bogatini so mu želeli peklo, reveži pa so zanj molili in mu želeli nebesa. Prišel je sveti dan. Božič je dejal: 'Do zdaj sem vsak dan koga ubil, danes je moj god, treba je počivati in iti v cerkev.' V cerkvi je duhoven neizrečeno lepo pridigal, kako se je božji sin učlovečil in se z nami pobratil in nas ljubil, da je dal za nas svoje življenje. Božič je vse prav pazljivo poslušal, nazadnje pa je rekel: 'Ko bi vedel, da me je sprejel Kristus res za svojega brata, bi ga prosil še danes za odpuščanje svojih grehov in se spokoril.' Iz cerkve je šel Božič zopet v hosto in je prišel do križa. Na križu je visel Kristus. Božič stopi pred Kristusa in mu veli: 'Če si res moj bratec, mi podaj roko, da ti verjamem.' Kristus ga milo pogleda in mu poda krvavo roko. Božič pade na kolena in ga prosi odpuščanja grehov in mu obljubi poboljšanje. Šel je nazaj v cerkev in prosil gospoda, da bi ga spovedal in mu naložil pokoro. Gospod ga spove in vpraša, koliko ljudi je že ubil. Božič pravi: 'Ne vem, še nisem štel. Vsakega sem ubil z drugim kolom. Te kole sem metal na kup in sem jih že toliko nametal, da ne sežem z roko do vrha.' Duhoven mu veli: 'Vzemi te kole in jih posadi v zemljo okrog križanega Kristusa, ki ti je podal tako milostljivo svojo božjo roko, potem pa poklekni predenj in ne vstani prej, dokler koli ne zazelene in ne naraste iz njih košata hosta.' Božič se zahvali za pokoro, posadi kole krog križanega Kristusa, poklekne in začne moliti in delati pokoro. Koliko let je klečal in molil, ni mogoče povedati. Vsako leto se je obzelenil en kol, čez veliko let so stali zeleni vsi, ali Bog sam ve, koliko časa je še preteklo, dokler je zrasla iz nizkega kolja visoka in košata hosta. Cel ta čas se Božič ni

premaknil z mesta, jedel je travo, ki jo je dosegel z roko, in pa to, kar so mu podarili dobri ljudje, pil pa roso in deževnico. Sčasoma so mu prirasla kolena k tlom, život mu je pokril mah, kosti so se spremenile v kamen. Kdaj je umrl, se ne ve.

Ko je hosta ponarasla in se zgostila, so videli ljudje goloba, ki je sedel na glavi svetega spokornika in se priklanjal križu, potem pa zletel kvišku in zginil. Tudi pozneje je prišel h križu vsako leto na sveti dan prekrasen golob, ki je pa brž odletel, če se je približal kak odraščan človek. Malih otrok se ni bal in je ostal. Okamnelo truplo Božičevo je delalo veliko čudežev. Ubogi ljudje so nosili prazne prte in mu jih pokladali pred kolena in prti so se napolnili vselej z dobrim kruhom in mesom. Kdor je bil bolehen, star ali hudo žejen, je dobil tudi izvrstnega vina. Ljudem pa to še ni zadostovalo, jeli so hoditi tja z velikimi sodi in so kričali: 'Božič, daj vina, drugače ne boš smel klečati v naši hosti na naši zemlji!'

S to samopašnostjo so zapravili božjo milost, truplo je zapustilo nevhvaležni okraj in se preselilo daleč proč v neko cerkev, in čudeži se gode pri njem še dandanašnji.«²¹⁴

Motiv kola, včasih je to palica, ki ozeleni in rodi jabolka, je znan iz slovenske slovstvene folklorne iz okolice Lašč in Ribnice v zapisu Frana Peterlina-Sreboškega iz leta 1870.²¹⁵

Trdina že z motivom popotovanja rojenic izstopi iz okvira folklorne poetike. V slovenski slovstveni folklori se rojenice zmeraj pojavijo brez motiva poti. V nadaljevanju je združenih več raznorodnih folklornih motivov, z vidika slovstvene folkloristike sicer samovoljno, toda tako zgrajena vložena pripoved deluje prepričljivo. Avtor je najbolj razvil in po svoje predelal motiv Kurenta²¹⁶ z imenom Božič.²¹⁷ Prav tako je razširil in napihnil motiv spokorjenega grešnika,²¹⁸ saj je posadil v zemljo toliko kolov, kot je pobil ljudi in skozi leta so vsi ozeleneli. Tu gre za podobno številčno logiko odsluževanja kazni kot pri Anžinovem Blažu. Podoba je, da Trdina rad pretirava.

Poetiko časa razen svetega dne, ki je dal ime njegovemu Božiču, zastopajo kvatrnici večeri,²¹⁹ ker da tedaj okoli kapelice lazi duhoven in se milo joka. Ta duhoven je nekdanji župnik, ki ne more najti v grobu pokoja zato, ker je preganjal in trpinčil v življenju svojega kaplana.²²⁰ Motiv zaenkrat nima para v slovenski slovstveni folklori, kar zbuja sum o njegovi folklornosti. Prav tako ne, da bruha ogenj vol, (mi) zaenkrat iz slovenske slovstvene folklorne ni znano, kakor ima Trdina: »V razvalinah ali v drugih krajih, kjer je stala nekdanj cerkev, samostan ali kako drugo svetišče, vidijo ljudje okoli polnoči velikanskega vola, ki bruha iz sebe ogenj. Ta vol je tisti nesrečni vladar, graščak škof ali župnik, ki je dal svetišče zapreti ali porušiti.«²²¹

Slovenska slovstvena folklorna pozna primere pomnoževanja živali – največkrat zajcev²²² – ali večanja ene same do neznanskih razsežnosti. Tak primer navaja tudi

²¹⁴ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 374–376.

²¹⁵ Škrat, zapisal Fran Peterlin-Sreboški, objava: *Monika Kropelj, Pravljica in stvarnost*, 216–217.

²¹⁶ Prim. Verske bajke na Dolenjskem, *Ljubljanski zvon* 1, 164 sl.

²¹⁷ Zdi se, da je Ivan Cankar prav tu dobil navdih za svojo literarno umetnino.

²¹⁸ Prim.: Ivan Grafenauer, Legendarna pesem "Spokorjeni grešnik" in staroalpska krvnoduhovna sestavina slovenskega naroda, *Razprave* I, Ljubljana 1950, 5–52.

²¹⁹ Marija Stanonik (ur.), *Slovenske povedke iz 20. stoletja*, Celje 2003, št. 162–164.

²²⁰ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 354.

²²¹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 379.

²²² Prim. povedke v zbirki Glasovi.

Trdina, vendar se zastavlja vprašanje, ali je znamenje njegovega avtorskega posega v snov dejstvo, da se žival večja postopoma in sorazmerno s tem podaljšuje čas nevšečnega spremljanja. Pripoved se res konča v stilu vaške pridige, vendar ohranja folklorni pečat: »Fant je hodil vsako soboto iz Prečne na Kamence na dekletu v vas. Od konca se mu je pridružil neznan, prav majhen psiček. Spremlivši ga kakih petdeset korakov, se je zopet zgubil. Drugo soboto ga je spremljal mnogo dalje in je bil veliko večji. Tretjo soboto je šel z njim do pol pota in je bil tak kakor volk. Fant se ga je začel bati, ali pregrešne navade ni mogel opustiti. Šesto ali sedmo soboto ga je spremil prav do ljubice in je bil podoben bolj velikemu volu nego psu. Fant pove dekletu, kako ga je strah iti domov, ker ga neznanska zver pod oknom čaka, da bi šla z njim nazaj. Punca vzame blagoslovljene vode in jo ulije skozi okno na psa. Pes je na to tako zatulil, da se je vsa hiša stresla, in šel je od njega goreč dim in strašno zoprni smrad po žveplu. Ko se dim in smrad zgubita, ni bilo psa nikjer več, morda je pobegnil ali pa se je pogreznil v zemljo. Fant je zdaj svoj greh spoznal in hvalil Boga, da ga je rešil iz tolike nevarnosti. V vas ni šel k dekletu nikoli več, ampak jo je vzel še tisti mesec z a ženo.«²²³ Kot ostanek tega strahu se zdi poročilo današnjih dni s Kamnega Vrha.²²⁴

Podobna struktura pripovedi z mačko v središču podpira misel, da pa je na Doljskem v Trdinovem času utegnili obstajati vsaj lokalna tradicija o postopnem povečevanju živali, ki simbolizira duhovno nevarnost: »Slaba bi se bila kmalu godila tudi neki dekli, ki je hodila ponoči v graščino koruzo ličkat. Ko se je vračala čez Žabjek domov v Potočarsko vas, je videla na potu večkrat zaporedoma mačko, ki se ji je zdela vsak dan večja in strašnejša. Bala se je ni, ali to jo je jezilo, kaj se ji zmerom nastavlja. Vzela je močno palico in začela udrihati po njej. Iz mačke pa so jele iskre švigati in mesto ene jih je bilo kmalu pet, deset, dvajset in bogve koliko. Dekla se prekriža in zdaj zadoni tudi prečenski zvon, da oznani bližnji dan. Kakor bi trenil, poskakajo mačke v goščavo in zginejo. Dekla se je zahvalila Bogu in od takrat ni šla nikoli več ponoči kam ličkat ali kaj drugega delat.«²²⁵ Prekmurska različica še iz 20. stoletja je sicer drugačnega tipa, vendar zagotavlja, da je Trdinova vsaj motivno zanesljiva.

Duhovno naravnana je tudi legendna pripoved o žabješkem puščavniku. Si jo je Trdina popolnoma izmislil, priredil pridižen zgled ali obdelal kako folklorno snov? Vsekakor je tvegana in kočljiva njegova pogodba s hudičem v stilu namen posvečuje sredstvo, da »bi dobil ljudem denarja za nove cerkve in oltarje. [...] Hudič se je srdil in mu nastavljal skušnjave, ali ga nikakor ni mogel ujeti. Puščavnik ni potrošil zase ne krajcarja: oblačil se je kakor prej, jedel in pil kakor prej, molil in živel kakor prej ... Prišla je dolga zima. Puščavnik ni imel več niti zeli niti plodov, katere rodi hosta, použil je vse, kar koli si je bil spraval za zimo, na zemlji pa je ležal še debel sneg kakor o božiču. Moral bi stradati in poginiti od lakote, ali pa si kupiti živež za hudičeve denarje. Po cesti pride voz, poln vina in mesa. Puščavnik vpraša voznika: 'Koliko ti dam, da se bom smel do sitega najesti?' Voznik pravi: 'Ne več ko goldinar.' Puščavnik veli: 'To je preveč. Hudič bi rekel, da puščavniku ni treba toliko trošiti, pa bi me raztrgal in odnese v peklo.' Kmalu pride drug voz, poln kruha in sadja. Puščavnik vpraša voznika, koliko bi mu moral dati, da bi se smel do sitega najesti. Voznik pravi: 'Ne več

²²³ Janez Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 358.

²²⁴ Zlata Kastelic, Jože Primc, *Krvapivc* (Glasovi 24), Ljubljana 2001, 42–43/66.

²²⁵ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 358–359.

ko groš.' Puščavnik pa veli: 'Za puščavnika je tudi groš preveč.' Kmalu pride tretji voz, poln lesnik in oparnic. Puščavnik vpraša tudi tega voznika, koliko naj bi mu dal, da bi se pri njem do sitega najedel. Voznik pravi: 'Daj mi najmanjši denar, kar ga je, daj mi vinar.' Puščavnik veli: 'Toliko ni preveč niti za puščavnika, ali bogve, če je pa zanj tudi potrebno. Počakaj malo, da bom prosil Boga izza razsvetljenje in pravo pamet.' On poklekne in začne moliti, voznik pa zdirja naprej in zgine. To je bila najhujša skušnjava hudičeva, ali sveti mož jo je premagal. Vrnivši se nazaj v svojo kolibo, najde na mizi vsakih jedil in pijač, ki so mu jih prinesli dobri ljudje, če ne celó nebeški angeli. Zdaj se je smel okrepčati brez greha.«²²⁶

»Pred smrtjo je rekel puščavnik hudiču, da naj mu da za slovo roko. Hudič mu pomoli roko, on pa jo zgrabi in pribije z blagoslovljenim žebeljem k svoji postelji. Hudič se ni mogel ganiti in je moral zdaj s svojimi očmi videti nebeške angele, ki so prišli po puščavnikovo dušo.«²²⁷ Folklorni zgled za motiv pribitega hudiča, čeprav z drugačnim učinkom, sta Trdini utegnili biti za vrata pribit hudič ali zaprta smrt. Nato avtor pripoved nenadoma prestavi v sodobnost in pri tem ožigosa lakomnost z neverjetnim motivom: »Stari Jelovšček se je denarjev polakomnil in je izvlekel hudiču iz roke žebelj, ker ni imel klešč, z zobmi. Z usti se je dotaknil nekoliko tudi hudičeve roke in se je tako spekel, da se mu je do smrti poznalo.«

Pogoltnosti sledi razsipnost. »Hudičev denar nima teka.«²²⁸

»Zvečer pred velikimi prazniki lete iz prečenske cerkve proti Kamencam preprijetne zvezdice. Neko posebno veselje obhaja tistega, ki jih vidi. Te zvezdice so svetinje, ostanki božjih ugodnikov, ki obiskujejo razne cerkve. Kdaj pa kdaj se čuje na vrhu Žabjeka silen strel, vselej okoli polnoči.«²²⁹ Glasijo se nesrečni lovci, ki so ustrelili v življenju kakega človeka, dasiravno ne nalašč.«²³⁰

Dandanašnji se kdo pošali na račun zakladov in »prižge nalašč svečico, da bi privabil ljudi na kopanje in se jim prav debelo smejal.«²³¹ »Prejšnje čase so goreli v Žabjeku zakladi na raznih mestih, sosebnost na dnu okroglih dolcev in pa na kopici okroglih gričev.« Ob njih rabi Trdina namesto izkopavati / kopati glagol »ogrebati« in opisuje težave tistih, ki so se tega lotili, na splošno, in ne zgodbeno. »Kopači so spregovorili kako besedo in denar se je vdrl v zemljo, ali pa so se prestrašili pošasti, ki se o takem delu prikazujejo, in so pobegnili, preden so še prišli do zaklada. Nekateri so videli samo luč goreti, ko pa so jeli ondi kopati, niso našli nič, zato ker niso poznali vseh pravil, ker niso vedeli, kako je bil denar položen v zemljo.«²³² Kdo ve, ali je iz slovstvene folklore ušlo, ali je Trdinov dodatek, da »v/ tej reči velja postava, da je treba zaklad ravno tako vzdigniti, kakor je bil spuščen v globočino. Nekateri ga spusti z obema rokama, drugi samo z eno, nekateri od spredaj, drugi za hrbtom nekateri séde, ko ga zakoplje, na prst, ki jo je nanj nametal, drugi naredi v njej ris, moro ali pa kako drugo znamenje. Človek mora tedaj, še preden začne ogrebati, delati razna znamenja, ker se ne ve, kaj je potrebno. Včasih pomaga naključje. Nekdo je prikopal do lonca cekinov in

²²⁶ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 360–361.

²²⁷ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 361.

²²⁸ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 361–362.

²²⁹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 365–366.

²³⁰ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 366.

²³¹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 360.

²³² J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 359.

ga zgrabil brž z obema rokama. Lonec pa se je začel umikati v zemljo. Kopač šine ponj samo z eno roko in zdaj ga je lahko pridržal in odnesel domov. To je prišlo od tega, ker je bil lonec samo z eno roko postavljen v jamo.«²³³

Janez Trdina spravlja s svojimi mejnimi pripovedmi slovstveno folkloristiko v nemajhno zadrego, saj jo po eni strani mika sprejeti njegovo gradivo v svoje obzorje, po drugi strani pa ji pogosto manjka dokazov, da je zanjo ustrezno in ni z njenega vidika gledano, zgolj folklorizem, čeprav drugače estetsko ali etično učinkovito. »Bukev je tako drevo kakor nobeno drugo. S šepetanjem svojega perja prerokuje neki dobremu človeku srečo, božje sovražnike pa odganja in kaznuje. Če pride podnjó deseti brat, da bi se odpočil, mu zahršči baje precej: 'Poberi se!' – ker je tako božja volja, da desetniki in desetnice ne smejo nikoli počivati na planem. Hudodelstvo, ki se stori pod bukvijo, se neki vselej zve in krivec ne odide nikoli kazni.«²³⁴ Tako naj bi »bukov štor s čudnimi grčami«, ki so z ene strani dajale vtis razbitega človeškega obraza, z njim spominjal na umor. K temu ga je zarotila umirajoča nedolžna žrtev. Gospodar te bukve, neki Kalanec, je obtožil soseda, da mu je na skrivaj posekal bukev. V zadoščenje hoče vsaj priznanje od njega, drugače mu zagrozi s smrtjo. »Sosed se brani, kolne in pridušá, da mu on ni posekal nič. Kalanec se razsrđi, popade sekiro in ga udari po glavi. Nedolžni sosed se zvrne k štoru in zavpije: 'Ker ni druge priče, razodeni ti, štor, mojega neusmiljenega morilca!' Kalanec zavleče mrtvega soseda v hosto in ga zakoplje. Drugi dan pride h Kalancu krčmar in mu prinese denar za prodano bukev. Kalanec zazija in vpraša: 'Za kako bukev?' Krčmar veli: 'No, za tisto, ki sem jo oni dan od tebe kupil, več takrat, ko si bil pri nas tako dobre volje.'« Kalanec je zdaj sprevidel svojo zмотo, toda tolažil se je, da ga nihče ne more ovaditi. Po nekaj letih naključje nanese, da ga prijatelj zvabi okajenega tam mimo po bližnjici proti domu. »Poprej je hudo razsajal, ko pa prideta blizu štora, je naenkrat umolknil in začel v stran gledati. Prijatelj ga popraša šaljivo: 'Kaj si tako potihnil, ali si se ustrašil tega razbitega moža?' Kalanec zakriči preplašen: 'Katerega moža?' Prijatelj se zasmee in pravi: 'No, tega, ki gleda iz štora, kakor bi naju hotel požreti.' To izbije sodu dno in umor je prišel na dan.²³⁵ In vino veritas! Pisatelj dev diskurzivni komentar: »Grče so se poznale na bukvi bržkone že prej, ali se niso videle, ker je zakrival morda mah ali pa vejevje. Šele ko je bila posekana, so se bolj pokazale, ali drugi ljudje niso nanje dosti pazili, Kalanec pa se je štora ogibal in zanje ni mogel vedeti. To je pač nov dokaz, da noben greh ni tako spravljen, da ga ne bi našla božja pravičnost in obložila z zasluženó kaznijo.« In spet tisti trdinovski dodatek, ki zanj ni jasno, ali je zares folkloren ali gre za folklorizem: »Pri štoru še zdaj *straši* vsako noč. Premetavata se sem ter tja dva moža. Naenkrat se čuje udarec kakor od sekire in strašen stok, potem zašumi v bližnji hosti, kakor da bi kdo nekaj vlačil. Čez par minut spleza mož na drevo in se obesi, oni drugi mož pa se prikaže spet pri štoru, obešeni tebebi na tla, skoči kvišku in plane vnóvič na moža pri štoru in tako se rujeta, dokler ne zazvoni dan.«²³⁶ Sizifovski motiv!

Po tej folklorni zastranitvi se avtor vrne h krajem nesreč in nasilnih smrti, vendar ne v obliki folklornih pripovedi, ampak zgolj poročila; pri tem svoji naravi ustrezno ošvrka gornjo družbeno plast. »Taki strahovi pa rogovilijo po Žabjeku še na mnogih

²³³ N. m.

²³⁴ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 363–364.

²³⁵ N. m.

²³⁶ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 364.

drugih krajih, namreč povsod, kjer je kdo koga ubil ali pa kjer je zadela koga strela in kjer je padel po nesreči kak človek z drevesa in se usmrtil. Brez izjeme straši tudi pri vseh kapelicah, križih in podobah, posebno hudo pa okrog konjederčeve hiše. Vsi gospodarji, ki so v življenju prestavili kak mejnik, hodijo nazaj in ne najdejo prej miru, dokler ne povrne škode kak prijatelj ali drug usmiljen človek. Kaj čudno pa je, da ne hodijo nazaj tisti, ki so si, prestavljaše mejnike, prisvojili kak kos grajske ali srenjske zemlje: njim je Bog ta greh menda laglje odpustil.«²³⁷

»Strahovi pa ne lazijo le po tleh, nekateri žive tudi pod zemljo ali pa se prikazujejo v vodah in v zraku.«²³⁸ Kot profesor geografije je Trdina zelo občutljiv za zemljepisno razsežnost slovstvene folklore. Tokrat je njegova sistematika gradiva prostorska. Naštevaju navkljub je sem in tja še priložnost za kako bajčno bitje ali celo folklorno pripoved: »Pod zemljo prebiva blizu Krke šretelj, mlajši brat škratov. Prigodilo se je, da je gnal mož napajat par volov, kar ju potegne neka moč v Krko. Jarem je priplaval zopet na vrh, volov pa ni gospodar več videl, ugrabil in pojedel mu ju je hudobni šretelj.«²³⁹ Sem sodi tudi ugotovitev, kako strahovi in pošasti prebivajo sploh v vseh podzemskih jamah in da so jih verjetno iz tega vzroka »bojazljivi hribovci mnoge zasuli in zamašili.«²⁴⁰

»Krka in Prečna imata vsaka svojega povodnega moža. Krškega se ni toliko bati, kadar je dobre volje, prinese babici kakega otroka.« Posebno sugestivno je opisan drugi kar z dvema pričevanjema: »Prečenskega je Matevž s svojimi očmi videl. Šel se je pod visoko jelšo kopat. Naenkrat zablisnejo med vejami ogromne oči kakor dve lampi in iz vode se je vzdigovala in gazila počasno proti njemu dolga senca. Od konca se ni dosti ustrašil, ko se pa začne jelša med njimi tresti in se čuti, kakor da bi nekdo po njej kobacal, ga je zgrabila neznanska groza. Hotel je moliti, pa je vse pozabil. Oblekši se je tekkel na vso moč domov in zmerom se mu je zdelo, da neki jahač za njim pritiska. Grajska gospodična Fichtenauova Gena pa je videla povodnega moža po belem dnevu. Skočil je iz Prečne za njo in zahteval pregrešno nespodobnost. Gena mu je ušla na kozolec in ga odgnala z molitvijo. Bil je strašno velik, nag in ves kosmat. Kosmatine in lasje so bili zeleni in dolgi kakor bičje.«²⁴¹

»V Žabjeku raste rdečih jagod vse polno, črne pa so, kar jaz vem, samo na eni rebri nad Prečno in še tukaj na dosti majhnem prostoru. Narodna domišljija se je polastila tudi teh borovnic. Damijan mi je povedal o njih sledečo pravljico.« Trdina jo polaga v usta človeku iz ljudstva, vendar je tako umetelna, da je prej sad pisateljeve domišljije: Za Prečno sta bila dva gradiča. V enem je živel lep, mlad lovec z nenavadnimi očmi. »Kadar se je veselil in smejal, so bile višnjeve, če je pa žaloval in se jokal, so mu zatemnele in bile bolj črne ko ogel.« V drugem sta bivali sestri Zalka in Malka – ena brez druge nista mogli! – in se obe zaljubili v lovca. Zaradi medsebojne ljubeznivosti se nista mogli dogovoriti, katera naj ga vzame. Zato sta se mu sklenili odpovedati. To sta povedali lovcu, ki ju je obe enako ljubil. Šel je na reber, »kjer je po dokončanem delu vsak dan počival«. Dolgo je stal na tej rebri in se milo jokal ... Kamor so padale njegove gorke solze, so narasle borovnice in rodile prelepe jagode, ki so bile o lepem

²³⁷ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 364–365.

²³⁸ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 365.

²³⁹ N. m.

²⁴⁰ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 358.

²⁴¹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 365.

vremenu višnjeve, o deževnem pa so potemnele in bile bolj črne ko ogel.« Malka in Zalka se čudita jagodam, ki jih prej nista opazili. Nepredvidna beseda sproži spor, katero od njiju je lovec imel raje. Začeli sta se pričakati še za premoženje in končno obe obubožata.²⁴²

Kakor je Kozem Damijanov dvojček, je motiv o idealni medsebojni povezanosti treh pastirjev dvojček motivu o izjemni ljubezni dveh sester. Dokler pač. Prijatelje Gašperja, Milharja in Boltežarja so ljudje zabavljivo imenovali 'trije kralji'. Pred Bogom so se zaobljubili, da ne bodo kradli, kleli, kvantali; ostali so mož beseda. »V znamenje svojega prijateljstva so posadili tri drevesa ... in čez leto so imela vsa tri drevesa samo en košat vrh, kakor so imeli prijatelji, ki so jih posadili, tudi samo eno, v vseh rečeh pošteno misel.« Tudi odrasli so kmetovali skupno. »Vsi so se čudili uspehom in napredkom njihovega gospodarstva. Drugim je dal mernik komaj tri mernike, njim devet drugim je rodil oral vinograda trideset veder, njim devetdeset, drugim je škodila suša ali moča, njim nikoli nič. Sosedje so jih spraševali, če znajo mar coprati. Oni so se jim smejali in rekli: 'Taka coprnija je lahka. Predem se lotimo mi trije dela, se vselej temeljito pogovorimo; kar ne ve eden, ugane drugi; pameten svet se ne le da, ampak tudi sprejme. tri glave znajo več ko ena; ... To, vidite, je vsa naša coprnija.' Ljudje pa jim niso tega verjeli, imeli so jih sploh za coprnike.«²⁴³

Toda težave jim je začela delati gospoda, tako da so po peripetijah z njo prišli k vojakom. V vojski so se dobro držali, toda ni se končala, ker so bili cesarjevi generali podkupljeni od sovražnikovih. O tem so seznanili cesarja. V zahvalo niso hoteli ne generalskih činov (»Taka visoka čast za Kranjca ni, ker ga prevzame in napuhne, da ne pozna več svojih prejšnjih prijateljev.«) ne denarja (»toliko bogastva za Kranjca ni, ker ga prevzame in napuhne še bolj nego visoka čast.«) ne graščine (»To pa najmanj. Graščaki zatirajo kmete, mi Kranjci pa smo kmetje in nečemo nikogar zatirati.«). »Edina milost, za katero te prosimo, je ta, da nas varuješ grajske oblasti, tlake in desetine.« Po vrnitvi domov so se oženili. Svatovali so pod tremi znamenitimi drevesi z enim vrhom in si nazdravljali na preteklo in prihodnje prijateljstvo. Toda njihove žene so obljubo snedle že drugi dan in prisilile može, da so se morali raziti z njimi vsak na svoj konec. Prijatelji so si ostali na tihem še zmerom naklonjeni, le shajali se niso. Čez dolgo so se po naključju srečali pod tremi drevesi z enim vrhom, ki je bilo nekdanje znamenje njihove medsebojne zvestobe, zdaj pa so ostale od njih le suhe in strohnele veje.²⁴⁴ S to pripovedjo si je Trdina dal duška zaradi nostalgije po staro-slovanski zadrugi.²⁴⁵

Premišljena, okvirna, kompozicija tega Trdinovega dela se izkaže na koncu, saj se Trdina vrne k živalski motiviki – v nasprotju s kačami na začetku tokrat k udomačenim živalim, kar opravičuje s tem, da so pastirji predvsem v sožitju z njimi,²⁴⁶

²⁴² J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 368.

²⁴³ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 368–370.

²⁴⁴ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 370–375.

²⁴⁵ Prim. Janez Logar, Opombe, *Janez Trdina, Zbrano delo X*, 432.

²⁴⁶ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 376–377: »Pastir živi pri živini, pri njej mu teko najlepši dnevi, katerih se spominja z veseljem še v sivi starosti, njuno življenje je tako ozko sklenjeno, da se eno brez drugega ne more niti misliti. Ni tedaj nič čudnega, da je domišljiva vseh narodov potegnila v svoj čarobni krog sosebnost tiste živali, ki človeku mnogo koristijo ali škodijo ali pa ga zanimajo s svojimi skrivnostnimi in nenavadnimi lastnostmi. Med te poslednje spadajo kače, o katerih sem že povedal skoraj več, nego je treba. Naši ljudje pripisujejo živini

danes bi dejali z ekološkega vidika, po drugi strani pa tudi zgodovinsko, sklicujoč se na krščanstvo.²⁴⁷ Toda od kod mu sled o vzhodnjaški reinkarnaciji:²⁴⁸ »Dolenjci imajo čudno basen. Žabješki pastirji so mi pravili, da tisti, ki hoče delati sosebo veliko pokoro in dospeti do sosebo visoke stopnje popolnosti, mora iti prebivat v živinsko truplo, tako na primer je bil sv. Lukež najprej vol, sv. Marka lev, šele po izhodu iz teh živali sta mogla postati evangelista.«²⁴⁹ Ali gre zgolj za splet okoliščin, kako je ljudska domišljija povezala svetniške atribute z njihovimi nosilci.

»Še bolj pa je razširjeno mnenje, da se je v stare čase človek lahko poživinil, ako mu je kdo to želel, najbolj nevarna je bila taka volja, če sta jo izustila oče ali mati. Uboga vdova je imela devet hčerá. Ne vedoč, kako bi jih prehranila, je rekla obupno: 'Oj sreča zame, ko bi bile vse ve bele gosi, da bi si iskale krmo same.' Tisti hip skoči v mlako devet gosi, bile so vdovine hčere. Stalo je brata veliko potov in truda, dokler jih je rešil in nazaj učlovečil.«²⁵⁰ Podobna pravljica, le da so trije bratje spremenjeni v vrane in jih rešuje sestra, je znana iz Porabja.²⁵¹

»Crkovino je treba zakopati zunaj hiše, ravno tako kakor mrtvega človeka, niti posamezne kosti ne smejo ostati pod streho, ker naklonijo drugi živini nesrečo, dostikrat celo smrt. Nekemu gospodarju je poginilo po šest prascev trikrat zaporedoma. Moder mož svetuje, naj se svinjak dobro pregleda. Našli so pod njim svinjsko glavo. Ko so glavo odnesli in zagrebli na planem, so ostali pozneje v tem svinjaku vsi prasci zdravi.«²⁵² K naslednjemu odstavku zaenkrat ni mogoče dodati nič novega.

Za Trdinov čas je izjemno sodobna razlaga, od kod povezanost mačke s hudičem: »Električne iskre, ki gredo mačkam iz dlake, so rodile vražo, da so zvečer obsedene da se v temi nekako pohudičijo. Nekatero mačke imajo v sebi, kakor mi je zatrdil Matevž,²⁵³ predragoceno kost nevidnosti, ki je ni ravno težko najti. Dva človeka vzameta s sabo črnega mačka in gresta daleč proč od vasi v tak kraj, kamor se ne sliši noben zvon. Zdaj mačka spečeta in ga razrežeta tako na drobno, da je vsaka kost posebej. Ko ga jesta, se zmerom gledata in poprašujeta, če se vidita. Tisti, ki dobi kost nevidnosti, zgine tovarišu izpred oči, kakor da bi se bil v zemljo vdrl. Tak si potem lahko pomaga, da živi brez dela, pa tudi brez greha, ako hodi jemat denarje, ki nikomur nič ne koristijo, ali pa take, ki so po krivici pridobljeni.«²⁵⁴ Sto let pozneje je bila ravno na Dolenjskem taka vraža še zapisana v eni od folklornih pripovedi.

---

skoraj človeško pamet in dušo. Sprejemši jo v društvo zavednih bitij, jo priznavajo za sorodno in važno udeležnico svoje usode.«

²⁴⁷ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 376–377: »To misel jim potrja v nekem oziru tudi krščanska vera. Svetnike so ljudje zaničevali in preganjali, psi, krokarji in druge živali pa so se jih usmilile in jim nosile jedi. Mučenike so cesarji in drugi krvniki neznansko trpinčili in na najgroznejše načine ubijali, ali izstradane divje zveri, katerim so jih metali, so prizanašale božjim prijateljem, spoznavši njihovo vrednost in nedolžnost.«

²⁴⁸ France Verbinc, Slovar tujk, Ljubljana 1968, 607: »Reinkarnacija: ponovno 'utelešenje', ponovno rojstvo (po budističnem nauku se duša po smrti ponovno 'utelesi' v drugih človeških ali živalskih telesih).«

²⁴⁹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 376–377.

²⁵⁰ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 377.

²⁵¹ Karel Krajcar, *Krajlič pa Lejpa Vida* (Glasovi 13), Ljubljana 1996, 67–71/7.

²⁵² J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 377–378.

²⁵³ Tisti Matevž, ki pase svoji sestri tolste krave. Glej razdelek o kontekstu.

²⁵⁴ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 378.

»Kdor se boji tatov, naj pazi na domače pse. Če mirujejo, naj gre brez skrbi spat, kadar pa brez kakega očitnega vzroka hudo lajajo in tulijo, je to gotovo znamenje, da se bliža hudoben človek, ki se ga je treba varovati.«²⁵⁵ Na to témo ni gradiva iz naših dni, medtem ko se o konjih dá še marsikaj izvedeti.²⁵⁶ »Kakor pozna pes tatu, čuti konj razbojnika, tolovaja in vsako veliko nevarnost, ki preti gospodarju. Če čaka tega kaka nesreča, se ne da rad upreči, grize in bije s kopiti kakor besen, čeravno je drugače krotak in pohleven. Na potu pogleduje v stran, odskakuje in včasi se ustavi, da ga ni moč naprej spraviti. Konj, ki spremi junaka v boj, ne mara živeti brez njega, braneč se jedi in pijače, pogine na njegovem grobu. Duh mrtvega človeka se prikazuje včasi ljudem v konjski podobi. Beli konj pomeni, da potrebuje rajniki še molitve, maš in kake druge pomoči; vranec, zlasti če mu liže iz gobca in nozdrvi plamen, pa daje znamenje, da je pogubljen brez upanja.«²⁵⁷ Za belega konja se danes govori, da prinaša srečo.²⁵⁸ Značilno je, da je pri Trdini motivika konj, črne barve in ognja združena, medtem ko je pri povedki iz Poljanske doline razločena v konje, črne jezdece brez glav in kres (ogeni).²⁵⁹

Janez Trdina tu pozabi na svojo ustvarjalno žilico in ga čisto prevzame strokovna obravnava. Od tod njegove primerjave posameznih živali med seboj in zgodovinski podatki; še pomembnejša pa so njegova opažanja o razlikah med starejšim in mlajšim rodod o uverah: »Krava nima tako tenkega nosa in čuta kakor pes in konj, ali dobila je neko drugo vednost. Kadar brez vzroka zbežlja, se prestraši smrti, ki gre mimo nje v vas. Tisti dan gotovo kak človek umrje. Nikoli niso krave toliko bezljale kakor ob času kolere.«²⁶⁰ Pisatelj je po pravici sočuten z njimi: »Ubogo potrpežljivo kravo okrožujejo vsakovrstne nezgode in pogube. Sesajo jo kače, molzejo coprnice, zlobni zagovorniki in čarovniki ji delajo brezštevilne bolezni in krvavo mleko. Sreča je, da se pa nahajajo tudi umetni poštenjaki, ki znajo čarobijo *oddelati*, kvar popraviti in bolezni ozdraviti. V takih slučajih hodijo ljudje popraševati za svet nekega Štajerca, ki živi tam za Savo blizu Zagorja in pomaga kmetu za dobro plačo tudi v drugih zadrgah in neprilikah. Skoraj še bolj pa slovi črmošnijiški župnik Holmar. Če se zgubi ali ukrade kaka živina ali kaj drugega, se napoti gospodar najraje k njemu in pravijo, da malokdaj brez uspeha. Glede teh reči so obhajale pastirje razen Matevža razne in težke dvombe. Jožek je dejal: 'Naša mati mislijo, da je Urbanka corpnica in da jemlje sosedovim kravam mleko. Jemlje ga res. Ponoči se priplazi v hlev in pomolze krave. To je vsa coprniha. Mrha je tatica.'²⁶¹

Ali o ovci Trdina nima posebno dobrega mnenja sam od sebe, ali se je tega navzel od pastirjev, ki so imeli dan za dnem opravka z njimi: »Celo neumni ovci je dana nekakova slutnja. Kadar pred človekom postoji in ga postrani gleda, se mu pripeti grozno rada kaka nesreča, da težko zbolijo ali pa še umrje. Če se prikaže ponoči jagnje, se ni treba nič bati, to je duša nedolžnega in zveličanega, ki je prišla, da oznani svojim

²⁵⁵ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 378.

²⁵⁶ Marija Stanonik (ur.), *Slovenske povedke iz 20. stoletja*, 146–148/269–273.

²⁵⁷ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 378–379.

²⁵⁸ Marija Stanonik, *Od setve do žetve*, Ljubljana 1999, 224–226.

²⁵⁹ Prim.: D. Rešek, *Brezglavjeki* (Glasovi 9), 73/26. Janez Dolenc, *Kres na Grebljici* (Glasovi 22), Ljubljana 2000, 118–119/333.

²⁶⁰ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 379.

²⁶¹ N. m.

ljudem kako srečo in jih razveseli.«²⁶² Primerjalnega gradiva slovstvena folkloristika zaenkrat nima v evidenci.

Kozel je klasičen krivec za človeške pregrehe še izza svetopisemskih časov.²⁶³ Menda si ga »je izvolil tudi hudič za svojega poglavitnega zastopnika in ljubljenca. Ljudem se prikazuje najbolj pogosto v kozlovski podobi, v njo oblači tudi svoje podložnike pogublence. Kdor opazi na samem pozno ponoči kozla, naj se najmanj trikrat prekriža, ker ima pred sabo ali vraga samega ali pa v peklju gorečega človeka, ki ne snuje nikoli nič dobrega. Le redkokdaj se primeri, da je tak kozel duša, ki trpi v vicah in išče na svetu odrešenja. Pozna se po tem, da ne rogovili tako divje, ampak koraka ponižno in ječi, kakor bi davil kdo otroka.«²⁶⁴

Po zaslugi starega pastirja Matevža, težko da izmišljenega, saj ga je bil poprej dodobra opisal in ga počastil kot »kmetiškega filozofa«, našteje Trdina o kozlu vrsto uver, ki so samostojne ali odete v mične zgodbice: »Kozel je najprej konjski čuvaj in varuh. Devajo ga h konjem zato, da vleče nase in odvrne od njih vsako čarobijo in nesnago.« Kako dobro so znali nekdam opazovati svet okrog sebe, torej naravo, dokazuje doslej neznana razlagalna povedka: »Vina ni iznašel Noe neposredno, moč mu je zvedel po kozlu, ki je splezal na visoko skalo, se nazobal grozdja in začel potem srborito poskakovati in plesati.«²⁶⁵

Na koncu se Trdina pokloni jeziku s trditvijo, da povezanost hlevskih živali in človeka »dokazuje po narodni misli bolj ko vse drugo dar govora«: »Na sveti in, kakor nekateri trdijo, tudi na kresni večer se v hlevih, stajah in svinjakih živina pomenkuje. Navadno si pripoveduje usodo, ki bo zadela bodoče leto njo in njenega gospodarja. ... Živina ne sme vedeti, da jo kdo posluša, sicer molči ali pa si šepeta le na tihem.«²⁶⁶ To govorico po Trdinovi razsvetljenski razlagi razume le bister in domiseln človek, saj spominja na dvoumne besede grških orakljev.

Tudi naslednja Trdinovih pripovedi jim je podobna. Vsekakor izhaja iz slovstvene folklore, toda hkrati je njena struktura snovno tako obložena, da je težko verjeti, da jo je avtor samo zapisal in ne tudi samostojno dodela. Gre predvsem za motiv gorenjske župnikove gospodinje na Dolenjskem in motiv vojaščine. Taka sodba ostaja, dokler se morda le ne najde kaka terenska različica.

»Neki gospodar, mlad, neoženjen mož, bi bil rad zvedel, kaj ga čaka, zlasti pa to, kako nevesto da bo dobil. Zaril se je v hlevu, kjer je imel vse repe skupaj, še podnevi v slamo, da živali niso mogle slutiti in se bati, da jih čuje kaka priča. Bilo je to na sveti večer. Do polnoči ni zinil noben gobec nič. Po polnoči pa začne živina prerokovati. Svinja pravi: 'Mene bo obesil papež.' Vol pravi: 'Mene bo raztrgal volk.' Krava pravi: 'Meni se bo dobro godilo. Gospodinja bo govorila: Dima se je nažvampava, zdaj ji bom pa nastvava in ji kvaje nametava, da bo več mleka dava.' Nazadnje se oglasi konj in pravi: 'Mene bo kupil cesar. Razbijal bom ljudem glave, moj jahač me bo hvalil in me krmil z ovsom in napajal z vinom. Iz prsi mi bo šla kri in kri mi bo tekla za vrat. Za mojega sedanjega gospodarja pa mi je žal, da bo tak revež. Na rami bo nosil kol, ki pa ne bo ves lesen, Nemec ga bo podil naprej, Lah ga preklinjal, Francoz ga pičil, Čeh mu želo

²⁶² N. m.

²⁶³ Danierl-Rops, *Jezus v svojem času*, Kartuzija Pleterje, 1971, 91.

²⁶⁴ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 380.

²⁶⁵ N. m.

²⁶⁶ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 382–383.

iz rane izvlekel, Hrvat ga pestoval, nuna ga pitala in domov ga popelje železen konj. K poroki pa pojde z ženo, ki bo na treh nogah hodila.' Ko sliši gospodar take novice, se začne smeјati in veli sam zase: 'Ali sem jaz pravi tepec, da sem hotel zvedeti resnico od neumne živine. Zdaj bom pa jaz sam prerokoval in vem, da bom bolje pogodil nego moji repati modrijani. Svinja bo šla še jutri na semenj, vola bom dal mesarju, kravo bom prodal šmihelskemu župniku, konja pa tistemu, ki mi bo odštel zanj sto petdeset goldinarjev. Moj Šarko visoko misli, ha, ha – vozil bi rad cesarja! Kar se tiče neveste, pa naj že bo kakršna hoče, ali dve nogi bo gotovo imela.'«

In vendar se je izpolnilo vse natanko tako, kakor se je živina pogovarjala. Svinjo je kupil mož, ki se je pisal za Papeža, in jo je zaklal in obesil plečeta in klobase v dimnik, da se prekade. Vola je vzel, pobil in razsekal mesar, ki se je zval Volk. Kravi je stregla župnikova kuharica, rojena Gorenjka, ki je govorila po svojem narečju v mesto *l*, n.pr. nažvampava mesto nažlampala itd. Konja je dobila za cesarske denarje vojaščina. Novi gospodar ga je jako rad imel, ker se ni bal boja in bojišča. Nazadnje sta bila oba ranjena, konj v prsi, konjik v glavo, da je tekla kri res konju za vrat. Tudi prejšnji gospodar je bil potrjen za vojaka in je moral iti vojskovat se na Laško proti puntarskim Talijanom in z njimi združenim Francozom. Kol, ki ga je mož nosil, je bila puška, vodil ga je v boj nemški oficir, pičila ga je francoska krogla, ranjenega je nesel neki graničar z bojišča v bolnišnico in tam mu je vzel češki zdravnik iz rane kroglo, bolniku je stregla milostljiva sestra. Ko je ozdravel, je šel po železnici domov in si je našel nevesto, ki je bila po nesreči nogo zvila in je morala iti k poroki ob palici, tedaj na treh nogah.«²⁶⁷

Raziskovalci bajčnih bitij v slovenski slovstveni folklori je v izziv ugotovitev Janeza Trdine, da »je človeška smrt posebno bitje – bela žena ali kostjak s koso v rokah« da pa ima tudi živina svojo smrt, ki je po pojavi »veliko večja in strašnejša od človeške [...] Taki kostjaki rogovilijo zlasti okoli konjederčeve hiše, ali se prikazujejo tudi drugje tistim gospodarjem, hlapcem in pastirjem, ki svojo živino zelo trpinčijo.«²⁶⁸ Zdaj si lahko zamislimo težo ob primerjavi, kakor nadaljuje avtor: »O veliki, bleđi in suhi ženski se veli sploh, da je taka kakor konjska smrt. Ta prikazen mora biti tedaj res nenavadno grda in grozovita.«

Naslednji odlomek dokazuje, da so že v Trdinovem času obstajale težnje v smislu današnjih ljubiteljev živali: »Na sodni dan ne bo vstal samo človeški rod, ampak tudi živina. Ustopivši se k božjemu prestolu, bo tožila vse tiste ljudi, ki so jo topli, pobijali ali ki ji niso dajali dovolj krme in pijače. Šele po sodnem dnevu ji bo življenje popolnoma ugasnilo, ali nikakor ne vsi. Ptice in kače bodo ostale, one, da bodo razveseljevale izvoljene s svojim petjem, te pa zato, da bodo celo večnost grizle in pikale pogubljene grešnike.«²⁶⁹ Vprašanje je, ali je taka napoved prevzeta iz folklorne duhovne kulture ali avtorjev domislek.

²⁶⁷ N. m.

²⁶⁸ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 383: »Matevž se je peljal enkrat na neko veselico in je konja nemilo priganjal in pretepal. Napivši in navešeli se je šel spat, kar pride k njemu velikanska pošast – kakor smrt. Mesto kose je držala v eni roki težko kladivo, v drugi pa sekuro. Celó noč je hodila krog njega in se mu grozila, da ga bo udarila. Najbolj čudno se mu je zdelo, da je ni moglo odgnati niti petelinje petje niti zvonjenje. Zginila je šele proti jutru. Matevž je bil trdno prepričan, da ga je strašila konjska smrt.«

²⁶⁹ N. m.

6. PISATELJEV DISKURZ

Avtor je po eni strani vesel napredovanja mladega rodu v razgledanosti, toda hkrati ga to žalosti: »Ali ta po čisti resnici hrepeneča resnost nam dokazuje obenem suhoparno prozo naših društvenih razmer in prerokuje, kar je še bolj žalostno, bližnjo smrt vseh narodni poeziji.« Prepričan je, da jim niti šola niti branje kot tako ne poglobljata nezaupanja in mržnje do praznoverja, temveč Cerkev: »Niti na Žabjeku niti nikjer drugje nisem zvedel, da bi razlagali naši učitelji naravoslovje, s katerim se ubije praznoverje najprej in najbolj izdatno. Svoje dvombe je dobila dolenska mladež edino le od mlajše duhovščine, ki razglasuje vraže v šoli, še bolj pa v cerkvi, za greh zoper prvo božjo zapoved. Tudi v privatnem občevarstvu z otroki naši izobraženi kaplani ne zanemarjajo prilike, vcepiti jim o naravi in njenih močeh bistrejše pojme, nego jih imajo njihovi nevedni starši.«²⁷⁰

S »kmetiškim filozofom« Matevžem je Trdina sam dal lep primer, kako »prosto ljudstvo še zmerom po eni plati stare basni predružačuje in pomnožuje, po drugi pa si sestavlja tudi nove in jih k onim na razen način privezuje.«²⁷¹ Prav tako terenske izkušnje in opažanje v tukajšnji obravnavi potrjujejo njegovo izjavo: »Na Dolenskem in sploh po vsem slavjanskem jugu ima vsak okraj in marsikatera posamezna rodovina razen občin narodnih še svoje posebne in lastne bajke in pripovedke, ki so dostikrat jako velike poetične in modroslovne vrednosti. Preiskovalci to zanimivo in važno okolnost včasih popolnoma zanemarjajo.«²⁷² Pisatelj opomin v tej zvezi ni nepotreben. Toda kako jemati pisateljevo nadaljevanje (»Dobé pravljico, katere se drži, kar se veli, še mleko zob, ki pa diši in se sveti po starini, pa jo zapišejo brez pomisleka med »krasne bisere slavjanske starodavnosti in začno potem z njo v preučeni akademskih razpravah razjasnjevati kako posebno temno stran pogansko-indogermanskega bogočastja! Kar koli je na svetu znanosti, stoji do zdaj, izvzemši geologijo, na najbolj kilavih in šibkih nogah slavjanska mitologija.«²⁷³), ko pa je ravno njegovo gradivo tako (se ga drži še mleko, saj ga je sam ustvaril, »ki pa diši in se sveti po starini«), da mu utegnejo nasedati raziskovalci slovanske mitologije.

Trdinova refleksija tudi ne prezre navzkrižja med krščanstvom in predkrščanskimi prežitki: »Krščanstvo te svobode ne dovoljuje, ali praznoverje, ki je poginilo iz poganskih šeg in misli, se še v marsikateri drugi reči ne sklada vselej s čistimi pojmi evangeljske nravnosti.«²⁷⁴ Najbolj izdajalske v tem pogledu so njegove paramitije (iz grščine paramythia = opomin, tolažba = didaktična književna vrsta, ki kateri koli mit razlaga moralčno«.²⁷⁵

SKLEP

Trdina je sicer ugotavljal, da stara duhovna kultura izgineva, toda v duhu slavjanofilske prizadevanj je pokazal tudi na še vedno živo ustvarjalnost v prvotni veji besedne

²⁷⁰ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 305.

²⁷¹ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 381.

²⁷² N. m.

²⁷³ N. m.

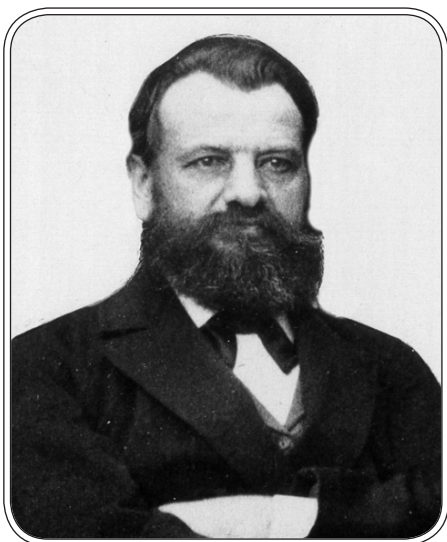
²⁷⁴ J. Trdina, Pri pastirjih na Žabjeku, 378.

²⁷⁵ M. Kmecl, Od pridige do kriminalke, 64.

umetnosti, njene estetske razsežnosti in znanstveno pomembnost.²⁷⁶ O svojih zapiskih pa je zapisal, da jih je »treba brati cum grano salis. Imajo v sebi dosti resnice ali tudi dosti na pol ali tudi popolnoma praznik govoric in čenč. Napisal sem vse kakor in kolikor sem videl, slišal in poizvedel. Namen teh zapiskov je dobiti podobo pravega značaja slovenskega naroda na Dolenjskem, in v to služijo prekrasno ne le resnične prigodbe in reči, ampak basni, krive mnjenja in laži, ktere/i si pripoveduje ljudstvu o raznih razmerah prilikah svoje življenje. Meni ni nikoli le na misel ne prišlo, nabirati kroniko škandalov. Vsa data zapisujem edino le zato, da dobim pravo fotografijo našega naroda, kakšen je v svojem djanju, govorjenju in mišljenju, kakšen v svojih čednostih in napakah. Kakšen v svoji sreči in nesreči in kakovi so vzroki in nagibi njegovega delovanja in njegove nemarnosti. To vodilo zahtevalo je zabilježiti tudi satirične ali lažnjive pravljice in govorce o raznih ljudeh in razmerah, kar se vidi tudi iz njih sočutje in nesočutje našega ubogega naroda, kar zmatram za potreben prinesek 'za' nje go/avega temeljite/oga poznanja. Če se mi te bukvice izgube, stori tisti, ki jih najde, naj bolje, da jih uniči (kar ga lepo prosim), ker so opazke, v njih zbrane, brezkoristne in včasih tudi pohujšljive za vsakega, ki se ne peča kakor jaz z/s [prečrtana beseda] slovensko etnognozijo.«²⁷⁷

²⁷⁶ Janez Logar, Opombe, *Janez Trdina, Zbrano delo X*, 432–433.

²⁷⁷ Janez Trdina, *Podobe prednikov*, Ljubljana 1987, ... pohujšljive za vsakega I, Rkp 1870–1879, 327.

MATIJA VALJAVEC (1831–1897)

– »utemeljitelj folklorne
epike« (Jože Pogačnik)

UVOD

Matijo Valjavca je mogoče imeti za enega najpomembnejših zbiralcev slovenske folklorne v Sloveniji in v kajkavski Hrvaški. Principi, ki jih je upošteval pri svojem delu na terenu, sorazmerno dobro vzdržijo tudi današnja strokovno kritiko. – Namen tukajšnjega prispevka je bil sistematično predstaviti zasluge M. Valjavca za slovensko in hrvaško slovstveno folkloristiko.

Nekaj najpomembnejših podatkov iz njegovega življenja: rodil se je 17. febr. 1831 na Srednji Beli pri Preddvoru. Šolal se je v Kranju (1838–1842) in z enoletno prekinitevijo v Ljubljani (1843–1850). Nato je odšel na Dunaj, kjer je študiral slovansko in klasično filologijo (1851–1854). Ker mu je v takratnih družbenih in političnih razmerah grozilo, da v Sloveniji ne bo dobil zaposlitve,¹ je l. 1854 sprejel ponudbo, da bi šel poučevat na gimnazijo v Varaždin, kamor mu je pripravljala pot J. Trdina. V Varaždinu je ostal do l. 1876, ko so ugodili njegovi prošnji za premestitev v Zagreb, kjer je učil na gimnaziji do upokojitve l. 1891. Vse od sprejema med člane JAZU² je bil tudi eden njenih najdelavnejših članov. Umrl je 15. marca 1897 v Zagrebu, kjer je tudi pokopan.³

Matiji Valjavcu ni zbudilo zanimanje za slovstveno folkloro šele vsesplošno romantično gibanje, ki je videlo v njej enega od pomembnih dejavnikov samobitnosti posamezne narodne skupnosti.⁴ Zanimanje zanjo torej ni bila le ena od kulturnoidej-

¹ Fran Levec, *Matija Valjavec*, (Ant. Knezova knjižnica), Zbirka zabavnih in poučnih spisov, Ljubljana 1895, 184.

² Dr. A. Musić, Uspomeni Matije Valjavca, nekrolog. *Poseben odtis iz »Ljetopisa« jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* za g. 1897. Zagreb, 1898, 9.

³ Ni se mu uresničila želja na stara leta, da bi se vrnil v Slovenijo. Prim. pismo Matije Valjavca Janezu Trdini, NUK (ms 577), Ljubljana.

⁴ J. Pogačnik, *Pesniški svet Matije Valjavca, Čas v besedi*, Maribor, 1693, 125-132.

nih opredelitev v duhu tedanje dobe, ampak je smisel zanjo prinesel že od doma; saj jo je še v njeni živi obliki vpiljal tako rekoč z materinim mlekom. Babice po materini strani – ta ima za to največ zaslug – se v tej zvezi na več mestih spominja izjemno toplo in hvaležno.⁵

I. VSESTRANSKA USTVARJALNOST

M. Valjavec se je uveljavil kot epski pesnik, slovstveni folklorist in jezikoslovec.⁶ Da mu te njegove večstranske usmerjenosti, ki mu po sodbi nekaterih ni bila zmeraj v prid,⁷ niso narekemale le življenjske okoliščine, ampak morda še bolj njegova narava, z veliko neposrednostjo priča njegov *Dnevopis*, tj. dijaški dnevnik, iz l. 1848.⁸ Vanj je že vpisal eno nabožnih otroških pesmic in vpletel nekaj zgodb, ki jih je slišal doma: pripoved o leseni skledi je s posredovanjem Valjavčevega profesorja L. Martinjaka Janez Bleiweis pravopisno in stilistično popravljeno leta 1848 objavil v *Novicah*.⁹ Pripoved o znamenjih dežja pa je M. Valjavec porabil za legendo *Znamenja dežja*, ki so mu jo prav tako objavile *Novice* l. 1848.¹⁰ Sledita pripoved o kaznovani lakomnosti¹¹ in kaznovani trmoglavosti, katere snov je upesnil pod naslovom *Edini dol*.¹² Za vse navedene pripovedi je značilna moralnoetična poanta: hudo je kaznovano, dobro poplačano. Omenjen Valjavčev dnevnik prinaša tudi nekaj vraž¹³ in zapisov šeg ob velikonočnih in binkoštnih praznikih v njegovem domačem kraju.¹⁴ Ne bi pa smel mimo tega vira iz 19. stoletja tudi raziskovalec znanja in verovanja o zvezdah in vremenu, raziskovalec hrane, prometa, gospodarstva (sadjarstvo, pridelava krompirja, mlinarstvo), turizma (romanja, semnji) in razvad (škodljivost pretiranega pitja žganja) na Gorenjskem in ne nazadnje študentskega življenja v Ljubljani.

⁵ Prim. M. Rupel, Valjavčev »Dnevopis«, *Slovenski jezik* IV, 1941, 132; M. Valjavec, *Sanje, Poezije*, 1900, 142–143; F. Levec, *Matija Valjavec*, 168.

⁶ F. Levec deli njegovo delovanje v dve dobi. V prvi do l. 1876. je po njegovem v prvi vrsti pesnik in nabiralec slovenskih in kajkavskih narodnih pesmi, povesti, prič in vraž. Ko se je to leto preselil v Zagreb, so ga osebne zveze z zagrebškimi učenjaki, zlasti z Daničićem in možnostmi, ki mu jih je dajala JAZU, odtegnile od leposlovne in tradicionalne književnosti in ga usmerile v jezikoslovje. F. Levec, n.m., 187. A. Musić, n. d., 12; govori o treh obdobjih: prvo do l. 1854 je pretežno leposlovno, drugo do l. 1874 folkloristično, tretje jezikoslovno.

⁷ Anton Slodnjak, *Zgodovina slovenskega slovstva* II, Ljubljana 1959, 201, 214, Jože Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva*, III, Maribor, 1969, 194–196.

⁸ Ms 658 NUK, Ljubljana. = *Slovenski jezik* IV, 1941, 132.

⁹ Matija Valjavec, *Lesena skleda*, *Kmetijske in rokodelske novice* 6, 1848, št. 4, 15.

¹⁰ Matija Valjavec, *Znamnja dežja*, *Kmetijske in rokodelske novice* 6, 1848, št. 29, 121.

¹¹ Gre za bogatina, ki je hotel na račun manj premožnih prekupčevati z žitom, pa v trenutku postane revež, ker je treščilo v njegov kozolec. *Dnevopis*, n. d., 136.

¹² Prim. *Slovenski jezik*, 146.

¹³ *Slovenski jezik*, 129, 130, 135.

¹⁴ *Slovenski jezik*, 129, 131, 135.

SLOVSTVENA FOLKLORA

Folkloristično delo »*marljive bučelice kranjske*«, kot so Valjavca radi imenovali,¹⁵ je že na začetku pozitivno ocenil F. Miklošič in morda ga je prav to nagibalo, da je vztrajal pri njem. Načela, ki jih je upošteval pri svojem delu na terenu, sorazmerno dobro vzdržijo tudi današnja strokovno kritiko.

1. FOLKLORNI OBRAZCI

Ali pri Matiji Valjavcu res ni opaziti posebne pozornosti za folklorne obrazce? Ali pa ta sestavina njegovega opusa še čaka slovstveno folkloristiko oz. preciznejše paremiologijo, da jo odkrije!

2. FOLKLORNE PESMI

V Kresu l. 1884. M. Valjavec navaja, da je začel nabirati folklorne pesmi l. 1850. kot učenec ljubljanske gimnazije.¹⁶ Iz tega časa se je ohranilo njegovo pismo Andreju Praprotniku v Kamno gorico na Gorenjskem. Iz pisanja je mogoče razbrati dijakovo motivacijo za tako delo. Ni se zanašal le nase, ampak je v svoji narodnostni in glede na prihodnost bi lahko rekli, tudi poklicni zagretosti, upal tudi na pomoč in sodelovanje drugih. V njem med drugim piše:

»Vem, da ste Slovenec in de za slovensko reč gorete, toraj vas prosim, če imate kaj slovenskih narodnih pesmic ali pa povestic nabranih, de jih, ako vas je volja, meni poslati blagovolite. Ali pa, če nimate nič nabranih, dajte, prosim, če je mogoče, in kadar kaj vtegnete, jih tam po vaših krajih nabirati, ker vem, de tu in tam še kaka zlatá vredna drobtinca narodniga hleba skrita tiči, ki bi tisučkrat škoda bila, de bi se zgubila. Zdej je zima, ljudje imajo čas, vtegnejo pripovedovati. Stare ženice, kar sim jez pozvedel, jih naj več in naj lepših znajo, pa tudi drugi jih dokaj vedo, postavim fantini, tako tudi dékle. Te so pa zvečer pri preji posebno praviti pripravljene, če jih človek vé in zna za pravo žilico prijeti. Vsaka še tako mala stvar mi draga, posebno ljube pa mi bodo pesmice pripovedovavne, balade, romance itd. [...] Scer pa mi pošljite, karkoli dobite, naj bo še tako mičkino, da je le domorodno. Imam že jaz nekoliko nabranih, ki še mojiga vedenja nikjer niso natisnjene. Ene so prav lične, ene pa spet ne. Kar ne bo za družiga, bom pa imel, da se bom narodniga duha iz njega učil, ker nič ni tako majhniga, da bi se ne dalo saj nekaj iz njega naučiti.«¹⁷

Pri tem je značilno, da M. Valjavcu ne gre le za besedila kot taka, ampak ima stalno pred očmi tudi nosilce starodavne kulturne dediščine in okoliščine, v katerih le-ta živi. Za pokušnjo citira naslovniku eno od pesmi iz lastne nabirke.¹⁸

Sicer pa za objavo pesmi prejkone ni bil v zadregi, saj so jih uredniki radi sprejemali v svoje liste. Najti jih je v *Slovenski bčeli* (1851), *Cvetju slovanskiga naroda* (1852), *Slovenskem koledarčku* (1856), *Novicah* (1856, 1857, 1858, 1860), *Slovenskem Glasniku*

¹⁵ Josip Marn, *Jezičnik* (Ljubljana 1892), 6–7.

¹⁶ Narodne pesmi. (Iz preddvorske fare). Nabral Mat. Valjavec, *Kres*, 1884, 178–179.

¹⁷ Ms 666, NUK, Ljubljana.

¹⁸ Prim. Karel Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi* I, Ljubljana 1895–1898, 316–336.

(1859, 1860, 1862, 1863, 1864, 1866) in nazadnje v *Kresu* (1884, 1885). Nekaj objav je tudi v hrvaških in nemških publikacijah.¹⁹ Posebno so ga veselile pripovedne pesmi. Med njimi je našel nekaj pomembnih: Bredka (varianta Mlade Brede), Sirota Jerica, legende o sv. Valentinu, Urhu, Mihaelu, Gregorju, Barbari, Kristini.²⁰ Spočetka je nekatere tudi popravljaj, vendar je to pri prvi objavi nakazal, npr. z navedbo: *Po narodni*.²¹ F. Levec ugotavlja, da sprva tudi M. Valjavec ni brez pridržkov zapisoval ljudskih pesmi in je kaj spreminjal, vendar dodaja, da gre morda pri objavah to na urednikov rovaš.²² Pozneje pa, ko je po Miklošičevi zaslugi spoznal pravo bistvo in visoko ceno našega narodnega pesništva, je te stvari nabiral kritično in jih zapisoval tako, kakor jih je slišal iz narodovih ust, dodaja eden njegovih poznejših opisovalcev njegovega življenja in dela.²³

Glede na Valjavčeve življenjske postaje so po lokaciji zapisane pesmi sprva z Go-rnjske, večinoma iz njegove domače okolice, naselitev v Varaždinu pa mu je omogočila zapisovanje tudi vzhodno-štajerskih, prekmurskih in posebno hrvaških kajkavskih besedil. Označbo in oceno le-teh prepuščam hrvaškimi raziskovalcem slovstvene folklore. Značilno, a ne naključno je, da se je v starejših letih spet povrnil v svojo rodno deželico pod Storžičem, saj je l. 1884 u *Kresu* spet objavil petintrideset pesmi iz preddvorske fare in to v fonetičnem zapisu. Kar je K. Štrekelj poznal njegovih zapisov pesmi, jih je 106 vključil v Slovenske narodne pesmi.²⁴

Poznavalci tega Valjavčevega dela ugotavljajo, da je pomembno zato, ker je ohranilo nekaj dragocenih besedil in to v jezikoslovnofonetično natančnejšem zapisu ter zaradi vključitve novih lokacij v repertoar pesemske folklorne dediščine.²⁵ Pomembno pa je tudi to, da je navajal dejstva, ki sodijo v kontekst in jezikovno oz. tudi dramatizacijsko teksturo nabranih besedil. Sicer ni bil usposobljen, tako kot npr. S. Vraz zapisati tudi melodijo, vendar je skušal način petja razložiti opisno, opozarja na ponavljanja, pojasnjuje posamezne besede in pojme ter ne zanemari niti podatkov o okoliščinah petja.²⁶

Tudi kot znamenje priznanja na tem področju je treba razumeti l. 1882. vabilo Slovenske matice, da bi M. Valjavec prevzel uredništvo slovenskih folklornih pesmi, s katerih izdajo je Matica nameravala začeti že tedaj. Vendar je iz osebnih vzrokov moral to laskavo ponudbo odkloniti.²⁷

¹⁹ Prim. Vilko Novak, Jože Toporišič, Matija Valjavec, *Slovenski biografski leksikon* 4, Ljubljana, 1980–1991, 335–342.

²⁰ N. m.

²¹ Pobožni starček, Prim. *Slovenska Bčela* 4, 1853, št. 18, 137.

²² F. Levec, n. d., 202.

²³ J. Premrov, M. Valjavec-Kračmanov, *Slovenec*, 1931, št. 38, 3.

²⁴ Po V. Novaku v knj. I. petdeset, v II. triintrideset, v III. Devet, v IV. štirinajst. Prim. SBL!

²⁵ N. m.

²⁶ Prim. Narodne pesme, *Slovenski Glasnik* XII, 1866, št. 8, 289–291. Slovenske narodne pesme po Varaždinski okolici in po bližnjem Štajerskem, Novice, XIVM 1856, list 96, 386. Kako ga je zanimal nosilec, torej človek, ne samo sad njegovega dela, se kaže iz pripombe, v kateri je čutiti obžalovanje, da je dobil knjigo (= zvezek) zapisanih pesmi brez imena, kdo jih je pisal ali nabral in kdaj in kje je živel. Izgledi poezije slovenske v narečji Varaždinsko-zagrebškem, *Kmetijske in rokodelske novice*, 1857, list 52, 208.

²⁷ Matija Valjavec, *Izbrani spisi za mladino*. Priredila F. Erjavec in P. Flerè, Ljubljana 1922, XXXVII–XXXVIII.

3. FOLKLORNE PRIPOVEDI

Vendar ima M. Valjavec še večje zasluge za zbiranje pripovedne folklorne. Pri tem je angažiral svoje dijake na varaždinski gimnaziji.²⁸ Ne da bi tu navajali natančno zadevno bibliografijo,²⁹ je prav tako kot za pesmi treba reči, da je folklorne pripovedi objavljaj, kjer je za to imel publikacijske možnosti; po kronološkem redu v *Vedežu* (1848, 1849), *Sloveniji* (1848, 1849), *Slovenski Bčeli* (1851, 1852, 1853), *Novicah* (1848, 1856, 1857, 1858, 1860, 1872), *Slovenskem Glasniku* (1858, 1859, 1860, 1863, 1867, 1868), *Zori* (1872), *Vestniku*, znanstveni prilogi *Zore* (1873), *Slovenskem narodu* (1874), *Kresu* (1884, 1885, 1886) in drugod.³⁰ Velika večina je hrvaškega kajkavskega gradiva iz Varaždina in njegove okolice, vmes pa je tudi kaj slovenskega. Toda, dokler to obsežno gradivo ni na razpolago v dostopni obliki, bodisi bralcem, bodisi raziskovalcem, je mrtev kapital, ki čaka, da ga hrvaška in slovenska folkloristika uvrstita v svoje raziskave. Valjavec bi si to vendar zaslužil. V *Novicah* iz leta 1858 pripoveduje, kaj se še spomni o Torki od doma in nato navaja zgodbo, ki jo je o njej zvedel od nekega moža s Štajerske. Menda je to edini primer neposrednega soočenja gorenjskega in štajerskega gradiva pri njem.³¹

Kako pomembno se je M. Valjavcu zdelo, čim bolj bogato gradivo, ki naj podkrepi postavljeno tezo, priča uvodna pripomba pri eni od njegovih objav, ki jo opravičuje z razlogom, da tisti, ki take stvari preiskujejo, »večo natanjnost in več osnove dobe«. ³² V kakšen namen naj bi rabilo objavljeno gradivo, včasih govorijo podnaslovi kot »*Pri-nesek za slovensko mitologijo*«. ³³ Z gradivom je skušal ustreči tudi D. Trstenjaku, ³⁴ kar posredno priča, da je njegove zadevne obravnave jemal dovolj resno. ³⁵ Načelnih član-kov o slovstveni folklori M. Valjavec ni pisal, ampak je prav tako kar v uvodu ene od objav folklorne pripovedi razkril svoj nazor o zapisovanju slovstvene folklorne, ko pravi, da je za pripoved, ki jo hoče posredovati, primerno, da jo v tistem narečju slovensčine pove, v katerem jo je slišal pripovedovati, ker kar je narodnega, naj bo tudi v pismu narodno. ³⁶ Le kadar jih je objavljaj po spominu, jih je zapisal v takratnem slovenskem knjižnem jeziku, ³⁷ kar bi se skladalo z načelom naravnosti. Sicer pa je besedila res priobčeval v narečju. Za lažje razumevanje je bralcem iz drugih narečnih področij večkrat pojasnjeval razmerja med govorjenim in knjižnim jezikom, ali pa je prejkone na njegovi podlagi to storilo uredništvo. ³⁸ V *Slovenskem Glasniku* je objavil

²⁸ Med njimi sta najzaslužnejša R. F. Plohl iz Pavlovec pri Ormožu in J. Štrak iz Zamladinca. Prim. V. Novak, SBL.

²⁹ Najbolj popolna doslej je v *Slovenskem biografskem leksikonu*; Potrebno pa bi jo bilo sestaviti po posameznih pripovedih in motivih, ki se pojavljajo v njih.

³⁰ Nekaj tudi v hrvaških in nemških publikacijah.

³¹ Od Torke ali Torklje (Iz Štajerske), *Kmetijske in rokodelske novice* 16, 1858, list 28, 222.

³² Še nekaj o vrokih ali urokih, *Kmetijske in rokodelske novice* 16, 1857, list 51, 203–204.

³³ O vučjem pastiru, *Kmetijske in rokodelske novice* 15, 1858, list 9, 69.

³⁴ Še nekaj o Rojenicah, *Kmetijske in rokodelske novice*, 14, 1857, list 51, 203–204.

³⁵ Vendar prim. M. Valjavec, *Volk in pes, Poezije*, 1900, 119.

³⁶ Pripovedka o somovici ali o »jelenskem zelji« (Iz varaždinske okolice), *Kmetijske in rokodelske novice*, 1857, list 28, 111.

³⁷ Prim. op. 33. To seveda velja, če gre za objavo v slovenskih glasilih.

³⁸ Slovenske narodne pesme po varaždinski okolici in po bližnjem Štajerskem, *Kmetijske in rokodelske novice*, 1856, list 96, 386, Vuk Rimljan, *Kmetijske in rokodelske novice*, 1856, list 65, 261–262.

tudi pripoved iz Črensovcev³⁹ v Prekmurju, za zgled, kako se tam govori. Ta poteza dokazuje, kako je ob folklorističnem gradivu imel stalno pred očmi tudi jezikoslovni vidik problema.⁴⁰ Naravnost je to sam priznal desetletje pozneje, najbrž po naključju, ob enakem gradivu. Prispevek *Izglede slovenskega jezika na Ogerskem* začenja z naslednjim odstavkom: »Očita se slovenski Matici, da še ni izdala ne enega jezikoslovnega dela. Ali predno se more človek takega dela lotiti, treba mu je podlage, na katero more zidati; a podloga za jezikoslovna dela so pa pisane stvari, v prvi vrsti verno iz ust naroda zapisane povesti in pesmi iz vsakega kraja.«⁴¹

Kot človeka epskega občutja so M. Valjavca privlačevale tudi izrazite ali nenavadne osebnosti. To njegovo zanimanje se generira že iz njegovega Dnevopisa. Vanj je vpletel tudi pripoved domačega hlapca Tineta o peslajnjarju [= psoglavcu], ki jo konča s popolnoma racionalno razlago, kdo da je bil to.⁴² V isto vrsto sodita pripovedi o Hudem Kljukcu in Štempiharju, ki ju je obzirno popravljeni objavil v Sloveniji l. 1848 in 1849.⁴³ Medtem ko sta ta dva že postala del tistega področja, ko ni več mogoče natančno ločiti resnice od domišljije, je stvarnega pomena njegov portret ljudskega godca Mihova, za katerega poudarja, da je bil godec v obojnem pomenu besede – kot instrumentalist in kot burkač.⁴⁴ V času, ko se je po zakonitosti narave začel vračati v mladost, je gotovo med prvimi in najbolj avtentično opisal nekakšnega bukovnika, rojaka Matijo Nagliča,⁴⁵ kako le-ta kupuje slovenske knjige, jih sam prepisuje, zbira pri sebi sosede, jim kaj svetega bere ali pripoveduje.⁴⁶

Že po štirih letih bivanja v Varaždinu je M. Valjavec na lastne stroške izdal zbirko kajkavskega folklorne gradiva z naslovom *Narodne pripovjedke*.⁴⁷ Obsega 119 proznih enot in dvaintrideset pesmi. Od slovenskih je le priložnostno kot dokaz o obstoju variant v slovstveni folklori različnih narodov⁴⁸ v predgovoru navedena tista o mrtvecu, ki pride po svojo ljubico. Čeprav je bil sam pozneje kritičen do ureditve gradiva v zbirki, le-ta vendarle izkazuje neko notranjo logiko. Kaže se v tem, da so variante ene pripovedi zbrane skupaj. Sicer pa se že tudi tu kaže Valjavčeva izredna pozornost ne le do narečne leksike, ampak tudi sintakse.⁴⁹ Kljub omenjeni samokritičnosti je zbirka pri drugi izdaji l. 1890 ostala nespremenjena a z naslovom *Narodne pripovijesti*.⁵⁰

³⁹ Kraj se pravilno imenuje Čresnovci. Op. V. Novaka v SBL.

⁴⁰ Narodna pripovedka (Iz Černečovec na Ogerskem). Priobčuje M. Kr. Na izgled, kako se v Čerenčovicah na Ogerskem slovenščina govori, *Slovenski Glasnik* 9, 1863, št. 5, 155–156.

⁴¹ *Letopis Matice slovenske* za leto 1874, 102.

⁴² Slovenski jezik, 131.

⁴³ Štempihar, *Slovenija* I, 1848, št. 44, 176, št. 45, 180.

⁴⁴ SJ, 137. Prim. več o tem pri M. Kmeclu, Jenkova pripovedna proza, Razmerje med ljudsko godčevsko tradicijo in romantično literarno šolo. *Od pridige do kriminalke*, Ljubljana 1975, 72–83.

⁴⁵ Prim. F. Rebol, Matija Naglič in njegova rokopisna ostalina, »Čas«, 1907, 318–323, 412–416, 452–461.

⁴⁶ Dve pesmi, *Kres*, 1885, 244–246.

⁴⁷ Celoten naslov se glasi: *Narodne pripovjedke*, skupio u i oko Varaždina Matija Krčmarov Valjavec. U Varaždinu, 1858.

⁴⁸ M. Valjavec, n. d., IV–VI.

⁴⁹ M. Valjavec, n. d., VI–X.

⁵⁰ Celoten naslov: *Narodne pripovijesti u Varaždinu i okolici*. Sakupio Matija Krčmarov Valjavec. U Zagrebu, 1890.

Vprašanje je, zakaj se Valjavec ni raje odločil za izdajo še drugega zbranega gradiva, ko že v l. 1858 v uvodu omenjene knjige govori, da jih je nameraval izdati več kot jih je sicer sprejel vanjo. Poleg tega tudi vmes l. 1866 še enkrat govori o svoji želji, da bi nabrano gradivo dal na svetlo v posebni knjigi, da pa se je premislil. Tedaj izjavlja, da ga bo torej brez primerjalnega gradiva iz drugih pripomb objavil po raznih glasilih in tako dal na razpolago tistim, ki se ukvarjajo »z domačimi starinami in slovenskim (ali občeslovanskim) bajeslovjem«.⁵¹

Rokopisno zbirko pesmi, ki jih je M. Valjavec dal F. Miklošiču, je dobil v roke F. Štrekelj, ki jih je pozneje nekaj uvrstil v zbirko *Slovenske narodne pesmi*.⁵² Bolj negotova pa je usoda rokopisne zbirke, ki jo je l. 1882 Valjavec poslal F. S. Kraussu na Dunaj, ta pa je nekaj pripovedi iz nje objavil v nemškem prevodu v knjigi *Sagen und Märchen der Südslawen*.⁵³ Valjavčevo rokopisno zbirko na več mestih omenja v spodaj omenjeni knjigi tudi G. Krek.⁵⁴

4. METODA IN INTERPRETACIJA

Iz uvodnih opomb na raznih mestih je videti, da M. Valjavcu zbrano gradivo ni bilo samo sebi namen, vendar je njegovo interpretacijo očitno raje prepuščal drugim. Med prvimi sta ga v svojih razpravah s pridom uporabljala na eni strani G. Krek⁵⁵ v svoji monumentalni knjigi⁵⁶ in na drugi F. Miklošič v svojih številnih jezikoslovnih razpravah.⁵⁷ Upoštevali so ga tudi D. Trstenjak, J. Pajk, V. Jagić,⁵⁸ J. Bolte in J. Polívka,⁵⁹ J. Kelemina,⁶⁰ I. Grafenauer in M. Matičetov.⁶¹

Iz Valjavčevih navedb je mogoče razbrati, da je dobro poznal tedanjo zadevno strokovno literaturo in sprejemal primerjalno raziskovalno metodo. Ko je spodbujal k marljivemu nabiranju folklornega slovstvenega gradiva, je dajal za zgled skrb zanj pri Nemcih, vendar je hkrati opozoril, da je med njihovim gradivom marsikaj, kar se »za čisto nemško prodaja, je pa zgolj slovenje (slavjansko). To velja zlasti o zbirkah iz krajev, kjer so nekdaj Sloveni živeli, zdaj so pa ponemčeni. Nasproti je pa spet to res, da se je tudi k nam dokaj ptujega zaneslo in dostikrat je težko reči, kaj je naše, kaj pa ni in to bo tako dotle, dokler ne bo mogoče take enake ali med seboj podobne

⁵¹ Narodne stvari: priče, navade, stare vere, *Slovenski Glasnik* letnik, 1866, št. 12, 23–24.

⁵² Vilko Novak, Matija Valjavec, *Slovenski biografski leksikon*, 335–342.

⁵³ Milko Matičetov, *Sežgani in prerajeni človek*, Ljubljana, 1961, 28.

⁵⁴ Gregor Krek, *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*, Graz 1886, 736, 738.

⁵⁵ J. Premrov, M. Valjavec-Kračmanov, *Slovenec*, 1931, št. 38, 3.

⁵⁶ G. Krek, *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*, Graz 1874, 1877, II. 166–167, 657, 660–662, 704, 856, 736, 738 i dr.

⁵⁷ Prim. J. Premrov, M. Valjavec-Kračmanov, *Slovenec*, 1931, št. 38, 3; Fran Levec, *Matija Valjavec*, Ljubljana 1895, 203.

⁵⁸ V. Jagić. Die südslavischen Volkssagen von dem Grabancijaš dijak und ihre Erklärung, *Archiv für slavische Philologie*, kraj?1877, 437–481.

⁵⁹ J. Bolte in J. Polívka, *Anmerkungen zu der Kinder und Hausmärchen der Brüder Grimm*, V, Leipzig, 1932, 100–101.

⁶⁰ Jakob Kelemina je pripovedi iz njegovih zapisov nekritično kontaminiral, Prim Slovenski biografski leksikon!

⁶¹ K navedbam v SBL je treba dodati še M. Matičetovega, *Sežgani prerajeni človek*, 28.

stvari na vse strani primerjati, mogoče pa bode, ako se marljivo nabira in na *svetlo iznaša*«. ⁶²

Sam je pripravil s tega področja le dve taki razpravi. V prvi že naslov *Prinesček, kako in od kod se narodne pripovedi razširjajo*, ⁶³ pove, katerega problema se je lotil. V drugi z naslovom *O Rodjenicah ili Sudjenicah* ⁶⁴ z obsežnim gradivom, tudi slovenskim in hrvaško kajkavskim dokazuje, da obstajajo tudi pri Slovanih predstave o boginjah usode, s čimer zavrača trditve *J. Grimma*, iz njegove *Deutsche Mythologie*, češ da jih nimajo.

Da se je M. Valjavec iz slovstvene folklorne na eni strani usmerjal in dokončno odločil za strogo zasnovano jezikoslovje, je bilo že omenjeno, zato bi bilo na drugi strani neprimerno spregledati njegovo intimno nagnjenje v čisto nasprotno smer – da je iz slovstvene folklorne črpal snov, poetiko in duhá pri svojem literarnem ustvarjanju ali, v nekaterih primerih bi lahko rekli, poustvarjanju. S prepesnjevanjem slovstvene folklorne, v katero je vtisnil pečat svoje pesniške osebnosti, koliko jo je pač premogel, je dosegal nekaj lepih uspehov in sloves utemeljitelja slovenske folklorne epike. ⁶⁵ Od njegovih legend, basni in pravljic se je najbolj priljubila pravljica *Pastir*. ⁶⁶

Valjavčevo folkloristično delo je že na njegovem začetku pozitivno ocenil F. Miklošič in morda ga je prav to motiviralo, da je tako dolgo vztrajal pri njem. Za Miklošičem so pisali o njem še R. Perušek, J. Marn, K. Glaser, F. Levec, F. Erjavec, A. Slobodnjak, J. Pogačnik, V. Smolej, ⁶⁷ vendar bolj z literarnozgodovinskega vidika, kar je po logiki stvari nujno osiromašilo težo njegovega folklorističnega dela. Če je to še mogoče razumeti, pa je na drugi strani bolj čudno to, da ga *F. Kotnik* v *Narodopisju Slovencev* ⁶⁸ sicer omenja na več mestih, ⁶⁹ a samo to. Njegovo folkloristično delo je enakovredno literarnemu in jezikoslovnemu označil šele V. Novak v članku za Slovenski biografski leksikon. Od Hrvatov so doslej pisali o njem O. Delorko, M. Bošković-Stulli, J. Kekez in morda še kdo. ⁷⁰

SKLEP

Matijo Valjavca je mogoče imeti za enega najpomembnejših zbiralcev slovenske slovstvene folklorne v Sloveniji in v kajkavski Hrvaški. Principi, ki jih je upošteval pri tistem delu, dobro vzdržijo tudi današnja strokovna kritika.

⁶² Matija Valjavec, *Narodne stvari: priče, navade, sare vere*, *Slovenski glasnik* 12, 1866, št. 12, 23–24.

⁶³ Kres, Celovec, 1886, 151–154.

⁶⁴ *Književnik*, Zagreb, 1865, 52–61.

⁶⁵ J. Pogačnik, prim. op. 7, 196.

⁶⁶ Matija Valjavec, *Pastir, Poezije*, 1900, 94–106. Prim. tudi SBL.

⁶⁷ Fran Miklošič, *Slavische Bibliothek*, II, 1858, 169, 170; Rudolf Perušek, *Kres*, 1885, 221; Josip Marn, *Jezičnik*, Ljubljana 1892, 6–11; Karel Glaser, *Zgodovina slovenskega slovstva*, III, Ljubljana? 1896, 83–86; Fran Levec, prim. op. Pavel? Flerè, prim. op. 26; Anton Slodnjak, prim. op. 4 in 7; Viktor Smolej, *Matija Valjavec* (zbirka: Izbrana mladinska beseda), Ljubljana, 1980.

⁶⁸ F. Kotnik, *Pregled slovenskega narodopisja, Narodopisje Slovencev*, I, 1944, 21–52.

⁶⁹ F. Kotnik, n. d., 29, 31, 32, 33.

⁷⁰ *Kaj*, Zagreb, 1972, št. 5. *Gesta*, Varaždin, 1982, št. 10–11.

Po najrazličnejših listih in publikacijah raztreseno pripovedno folklorno gradivo je zbral v dve knjigi Ilja Popit z naslovom *Kračmanove pravljice*.⁷¹ Za širšo uporabo je primerno, da jih je jezikovno posodobil, nekatere tudi priredil. Za strokovno rabo so seveda dobrodošle bogate opombe, medtem ko se bo za analizo besedil treba vrniti k izvirnim objavam.

Sodobna literarna zgodovina Valjavcu priznava da je v obdobju »folklorizirajočega realizma« utemeljil folklorno epiko.⁷²

---

⁷¹ Matija Valjavec, *Kračmanove pravljice*, Radovljica, 2002, 456 strani. Matija Valjavec, *Kračmanove pravljice*, drugi del / Povesti, stare navade in uganke, Didakta 2007, 478 strani.

⁷² Jože Pogačnik, *Čas v besedi*, Maribor 1963, 131.

VILJEM URBAS (1831–1897)

– prvi raziskovalec
slovenskih pregovorov

UVOD

Viljem Urbas se je rodil 14. julija 1831 služkinji Mariji Urbas v Ljubljani,¹ kjer je obiskoval takratno osnovno šolo (1840–1843) in gimnazijo (1844–1851). V zadnjih treh letih je v gimnazijskih poročilih² vpisan med najboljšimi učenci. Kje in kaj je študiral in kako se je vzdrževal, se doslej ni dalo ugotoviti. Od l. 1853–1856 je bil Kosmačev amanuenzis v ljubljanski Licealki, česar je bil na lastno prošnjo razrešen, ker se je posvetil poučevanju.³ L. 1857 ga že najdemo kot učitelja v Ljubljani,⁴ tudi privatnega.⁵ Za profesorja je bil aprobiran l. 1867⁶ in njegovo naslednje delovno mesto je bilo na višji realki v Gorici (1868–1871),⁷ kjer je poleg nemščine in francoščine poučeval tudi slovenščino.⁸ L. 1871 je bil član izpitne komisije za splošne ljudske in meščanske šole.⁹ Od l. 1872 naprej je

¹ Podatek je iz krstne knjige v stolnem župnišču v Ljubljani, kjer je bil vpisan z imenom Wilhelm.

² Prim *Juventus caesareo Regii gymnasii academici labacensis...*, 1845, 17; 1846, 15; 1848, 6; 1849, 3. Tamkajšnji podatki omogočajo sklepati na čas celotnega Urbasovega šolanja v Ljubljani.

³ *Mitteilungen des Musealvereines für Krain*, Laibach 1907, 92.

⁴ Prim. Dr. E. H. Costa, Bukve Vodniku v spomin. *Kmetijske in rokodelske novice*, 3. febr. 1858, List 5, Tečaj XVI, 34–35.

⁵ Prim. Vodnikov spomenik. Vodnik – Album. Ur. Dr. E. H. Costa 1859, 268.

⁶ Natančno: 23. sept. 1867. Prim. *Jahrbuch des höheren Unterrichtswesens in Oesterreich mit Einschluss der gewerblichen Fachschulen und der bedeutenden Erziehungsanstalten*, Wien 1890, 173.

⁷ *Jahresbericht der K. K. Ober- Realschule in Goerz*, 1868–1871.

⁸ *Jahresbericht...* 1868, 42, 44, 47, 49, 50, 52. Pregled predelane snovi kaže, da se je opiral na Janežičevo slovnico.

⁹ *Jahresbericht in Goerz*, 1871, str. 32.

bil profesor na višji realki v Trstu,¹⁰ kjer je poučeval največ nemščino, a tudi zemljepis, zgodovino, matematiko, pisanje in včasih tudi slovenščino.¹¹ V letu 1877 je bil imenovan za začasnega okrajnega šolskega nadzornika za koprski in poreški okraj.¹² Od l. 1875 do leta 1883 (dve mandatni dobi) je bil tudi zunanji član odbora Slovenske Matice in član njenega odseka za knjige,¹³ v letih od 1878 do 1888 je večkrat začasno zastopal direktorja šole,¹⁴ deloval pa je tudi v nemškem planinskem društvu – odsek za Istro.¹⁵ Po upokojitvi 20. sept. 1897¹⁶ se je preselil v Gradec (Graz),¹⁷ kjer je na privatni gimnaziji učil iste predmete kot v Trstu. Umrli je 15. novembra l. 1900 v Gradcu.¹⁸ – v NUK v fotografskem oddelku hranijo njegovo fotografijo iz l. 1874.¹⁹

I. PRVI USTVARJALNI KORAKI

Viljem Urbas se je predstavil že pri osemnajstih v Vedežu l. 1849 s *kritičnima zapisoma o zvezdah*, v katerih razlaga pojav, ki ga nepoznavalci vidijo kot utrinjanje zvezde,²⁰ in nekakšno *statistiko o umrljivosti človeštva*.²¹ L. 1850 je objavil daljši članek *Nekaj od stare Ljubljane*,²² v katerem popisuje predzgodovino mesta in naseljevanje posameznih mestnih delov.

Po navajanju Karla Glaserja²³ je že tedaj objavljaj tudi prve verze, vendar je doslej znana, in še to le iz poznejših objav,²⁴ le ena od njegovih pesmi v slovenščini: *Želja Slovenca na tujem*.²⁵ Slovenca na tujem premaguje domotožje, zato misli na dom, kraj svojega otroštva in mladosti, na svoje domače, ker »/ž/arneje tam solnce sije, / Vetrič

¹⁰ *Jahresbericht der deutsche Staats-Oberrealschule in Triest für das Schuljahr 1872–1897.*

¹¹ *Jahresbericht in Triest 1884/85.*

¹² *Slovenski učitelj.* Glasilo » Učiteljskega društva za slovenski Štajer«. 5/1877, V Mariboru 20. junija 1877, št. 12, 190–191.

¹³ Prim. Letopis Matice slovenske, Ljubljana 1875–1883.

¹⁴ *Jahresbericht...*in Triest, 1894/95, LIII.

¹⁵ O tem pričajo tudi njegova predavanja, ki jih je imel v istrski sekciji. Prim. op. 40, 41, 42, 44.

¹⁶ *Jahresbericht...*in Triest, 1897–1898, 1.

¹⁷ *Jahrbuch höheren Unterrichtswesens in Österreich 11/1898, 112.*

¹⁸ *Kmetijske in rokodelske novice*, Ljubljana, 58/1900, 47, 23. XI., 460. Prim. Letopis Matice slovenske 1900, 18. Podatke so mi prijazno oskrbeli v Univerzitetni knjižnici v Mariboru, za kar se jim najlepše zahvaljujem.

¹⁹ Za opozorilo iskrena hvala dr. Valterju Bohincu.

²⁰ Gviliem U..., Vraže ali prazne vere. *Védež*, Časopis za šolsko mládost. Vredoval Janez Navratil. II. tečaj, 1849, I. polovica, v Ljubljani, Rozalija Eger. V četrtik, 22. listopada, 21. list II. polovice, 167.

Gviliem U..., Kako se zvezda vtrene. *Védež*,...1849, v četrtik 13. grudna, 24. list II polovice, 189–190.

²¹ Gviliem U..., V vsakem trenutku vmerje en človek, *Védež*,... 1849, v četertik 29. listopada, 22. list II polovice, 175.

²² Gviliem U..., nekaj od stre Ljubljane. *Védež*, časopis za šolsko mladost. Tečaj III, V četrtik, 7. sušca (marca) 1850, List 10, 76–77. Ponatis: *Ljubljanski časnik* št. 96, V torik 2. grudna 1851, 382.

²³ Dr. Karol Glaser, *Zgodovina slovenskega slovstva* III, Ljubljana 1896, 86.

²⁴ *Slovenska pesmarica* II, ur. Jakob Aljaž, Celovec, 1900, 10 – 12.

²⁵ A. Funtek jo je v *Ljubljanskem zvonu* 1922, št. 11, 711 hudo logicistično analiziral.

bolj hladan pihlja; / Bolj zeleno žito klije, / Bolj prijazno vir šumlja!« Toda vmes sta gora in megla in želi si perutnic, da bi mogel nazaj. Ni znano, kdaj je pesem nastala in kje je bila prvič objavljena. Pač pa je že iz tega časa znana objava pesmi v nemščini z naslovom *An die Statue zu Strobelhof* – o kipu F. Robbe v gradu Bokalce v Ljubljani.²⁶

Po tem se, če znani podatki držijo, še samo dvakrat, enkrat v samostojni knjižici, oglasi v slovenščini, drugače pa vseskozi objavlja v nemščini. Tako tudi osem pesmi in krajšo prozo v Vodnikovem albumu.²⁷ Motivi pesmi so narava: poletno jutro z žanjicami (*Sommormorgen*), poletna vročina in mesečna noč (*Gluthen*), mračenje žerečih gora – prispodoba njegovega osebnega občutja (*Alpenglühen*), različnost človeškega prizadevanja in pehanja (*Differenzen*), menjave človekovih razpoloženj (*Wechsel*), izpoved ljubezni in strah, da bo zavržen – kar spominja na Prešerna! – (*Gesel*), dva distiha o življenju, ljubezni in prijateljstvu (*Distichen*) in bodica (*An einen dramatischen Dichter*). Proza o solzah (*Die Thräne*) se po posrečeno ironičnem začetku, kakšna kemična spojina so, in pripovedi starega moža, kako so nastale, razblini v golo naštevavanje, kdaj vse pridejo človeku v oči.

II. JEZIK

Na Urbasov pedagoški poklic kažejo predvsem trije članki, od katerih je prvega objavil že med službovanjem v Ljubljani. To je nekakšen *pripomoček za dijake o oblikovanju poslovnih dopisov* z ustreznimi zgledi,²⁸ verjetno za potrebe Mahrove šole, kjer je po vsem sodeč poučeval, glede na to, da ga v popisu iz l. 1857 najdemo med stanovalci Mahrovega doma.²⁹ V razpravi *Zur Behandlung des deutschen Sprachunterrichtes an den Mittelschulen mehrsprachigen Länder*³⁰ se spoprijema z vprašanjem, kako najprimerneje posredovati nemščino v srednjih šolah, kamor se vpisujejo dijaki z več jezikovnih področij. To je bilo v Trstu, kjer so se srečevale tri narodnosti, prav gotovo aktualno vprašanje in Urbasov poskus njegovega reševanja kaže, da se je dobro zavedal svoje pedagoške odgovornosti. Dolgoletne izkušnje v poučevanju in teorijo o njem sooča s takratnim avstrijskim učnim programom in se nanj sklicuje ali pa se do njega tudi kritično opredeljuje. Razločuje jezikovne dispozicije Romanov, Slovanov in Germanov in v šoli loči tri kategorije učencev: nemške iz nemških šol in nemških mest; nenemške iz nemških šol in nemških mest; nenemške iz nenemških mest. Temu ustrezno so uresničljivi tudi postavljeni cilji. Opozarja na vrsto težav, ki jih doživljajo

²⁶ Wilhelm U..., *An die Statue zu Strobelhof*, *Illyrisches blatt*, 31/1849, 87, 345. Prim. Bibliografija leksikografskog Zavoda, Zagreb 1963, knj. VII, 217.

²⁷ Wilhelm Urbas, *Poesie und Prosa*. Vodnikov spomenik. Na svitlo dal Dr. E. H. Costa, Ljubljana, 1859, 236–238.

²⁸ *Die gewöhnlichsten im Geschäftsleben vorkommenden Aufsätze*. Geordnet und dem katholischen Gesellen-Vereine in Laibach, gewidmet von Wilhelm Urbass. Laibach, 1860. Druck von Jos. Rudolf Millitz. (Separat, mesta objave ni bilo mogoče ugotoviti.)

²⁹ V popisu prebivalstva iz l. 1857 je vpisan pod št. 4, Mesto h. št. 287 pri Ferdinandu Mahru, Ljubljana. Zgodovinski arhiv, Ljubljana.

³⁰ *Zur Behandlung des deutschen Sprachunterrichtes an den Mittelschulen mehrsprachiger Länder, Jahresbericht über die deutsche Staats – Oberrealschule in Triest 1879–80* (separat NUK). 1–28.

nenemški dijaki v nemških šolah in na temelju svoje dolgoletne prakse daje navodila, kako jih najprimerneje odpravljati; pri tem ne more mimo specialne metodike poučevanja tujega jezika – korektno upoštevajoč nenemške učence. Govori o vlogi profesorja kot subjekta (da bi o tem bil govor pri dijaku, je bilo takrat očitni še prezgodaj!). S poudarjanjem, da praktično učenje jezika ni v memoriranju pravil in izjem, ampak v poglobljanju v lastnosti jezika in v uporabi form in konstrukcij, tj. živih vaj nad togimi pravili, je njegovo stališče živo še danes. Medtem, ko v tej razpravi slovenskim učencem v ničemer ne posveča kakršnekoli večje pozornosti kot italijanskim, je naslednja *Unterschiede zwischen der deutschen und slovenischen Syntax*³¹ o razločkih med nemško in slovensko skladnjo namenjena predvsem slovenskim. Po uvodnih besedah o podobnosti njihovih oblik in zvez, primerja slovenščino in nemščino po skladenjskih lastnostih in funkcijah stavčnih členov, po vrsti osebek, povedek, predmet, prislovi in prilastki. Nato govori še o besednem redu, stavčnih zvezah in periodah. Razprava, ki jo ima za »jako zaslužno« tudi poročilo o njej v Ljubljanskem zvonu,³² priča, da je Urbas slovenščino tudi teoretično, ne le praktično dobro poznal in da do nje ni bil ravnodušen, sicer bi se takega dela pač ne lotil.

III. ZASLUGE ZA SLOVENSKO SLOVSTVENO FOLKLORISTIKO

1. FOLKLORNI OBRAZCI

Najpomembnejši doslej znani Urbasov prispevek v slovenščini je pisanje *O pregovorih in prilikah*, posebno slovenskih.³³ Po njihovi definiciji in navedbah različnih mnenj o njih od antičnih mislecev naprej in njihove vrednosti za vsako narodno in jezikovno skupnost posebej, ker izražajo tudi njenega duhá, našteje še po njegovem mnenju najpomembnejše takrat znane zbirke pregovorov pri Slovanih in konča z omembo, da nič ne ve o Miheličevem rokopisu Kranjskih pregovorov. Po obliki loči pregovore, prilike, modre izreke, gesla, govora in prislovne izraze, ki » le še bolj šaljivo kako bistrourmno misel izrekajo«. Na kratko oriše še njihovo razmerje do drugih vrst slovstvene folklorne (pravljice, povedke itd.) in jih po funkciji deli v take, ki kažejo svet, kakršen je (so podobe človekovega delovanja), in v take, kakršen bi moral biti (pravila za življenje). Nato so v desetih nenaslovljenih razdelkih razvrščeni pregovori in prilike o človeku, njegovih lastnostih in (ne)sposobnostih in domovini, in to ne le iz slovstvene folklorne, ampak tudi iz literature, vmes pa teče avtorjeva beseda o ozadju njihovega nastanka, različnih oblikah ene in iste misli, o okoliščinah, kdaj je ta ali oni pregovor / prilika / izrek primeren ipd. Več znamenj: obsežna upoštevana literatura, način pisanja, končni vzklík » da bi se mojim rojakom le način te razprave priljubil« in v naslednjih razpravah pogosto sklicevanje nanje, kažejo, da mu je bil ta slovstveni žanr posebno ljub. Razprava je bila l. 1869 in 1870 v dvanajstih nadaljevanjih ponatisnjena v Bleiweisovih Novicah.³⁴

³¹ *Unterschiede zwischen der deutschen und slovenischen Syntax*, *Jhb. deutsche Staats-Oberrealschule in Triest*, 1892–93, 1–30.

³² Rubrika: Iz šolskih izvestij, *Ljubljanski zvon* 14, 1894, št. 1, 60.

³³ O pregovorih in prilikah, posebno slovenskih. *Jhb. der K.K., Ober-Realschule in Goerz*, 1869, 2–33.

³⁴ O pregovorih in prilikah, posebno slovenskih. Spisal profesor Vil. Urbas, *Novice gospodarske*,

2. FOLKLORNE PESMI

Urbasova bolj naravoslovna in družbena usmerjenost in verjetno tudi življenjske okoliščine in izobrazba so vplivali, da se bistveno loči od sodobnikov tudi po tem, da ga slovenska folklorna pesem nikakor ni privlačila.

3. FOLKLORNE PRIPOVEDI

Hkrati s pregovori je izšla v Poročilu višje realke v Gorici za leto 1869 tudi razprava *Über einige wesentlichen Verschiedenheiten des Heliand im Vergleiche mit Klopstock's Messias*,³⁵ primerjalna študija med ljudskim epom Heliandom in Klopstockovo Mesijado.

Po podobni razčlenitvi njunih skupnih in različnih točk konča z ugotovitvijo, da se Heliand in Mesijada bistveno razločujeta po zasnovi, jezikovnem izrazu in verzu, saj ima prvi pečat ljudskega, drugi pa umetnostnega slovstva; toda novospreobrnjenemu staremu Sasu se je pred tisoč leti veliko bolj posrečilo to, kar je Klopstock hotel, a ni zmogel: ustvariti krščanski ep.³⁶

V razpravi *Ueber Sagen und Märchen*,³⁷ o povedkah in pravljicah, Urbas najprej opredeli oba folklorna žanra kot obliki starodavnih pripovedi, ki sta bolj ali manj čudežne vsebine in večinoma neznanega izvora. Ob primerjavi njunih lastnosti, kot da hoče upoštevati pedagoško načelo od znanega k neznanemu, izhaja iz povedk, ki da so mlajše od pravljic in upovedujejo znane kraje, zgodovinske osebe, lokalne dogodke; njihova snov je torej obkrožujoče okolje, medtem ko je pravljica, ki je v svojem ustvarjanju bolj svobodna, svetovljanska; gre prek krajev in časa od dežele v deželo, od ljudstva k ljudstvu in njena glavna lastnost je fantazija. Teorije o njunem nastanku se še drži malo romantičnega, vendar več zajema iz novodobnega pozitivizma: če povedka zapusti svoje področje, izgublja lastnosti naravnega in dobiva vedno bolj čudežne – postane pravljica, sicer pa med njima ni strogih razlik, ker prehajata ena v drugo in se prepletata. Skupen izvir povedki in pravljici je prastari mit, a pomembna je tudi človekova lastnost, da rad idealizira. Tako npr. iz junakov nastajajo polbogovi, iz povedk z mitičnimi dodatki pa pravljica. Naglaša pomen obeh slovstvenih vrst za kulturno zgodovino in literaturo.

4. UVERE

Aberglaube der Slowenen,³⁸ vraže pri Slovencih, je zadnji Urbasov prispevek na folklorno temo. Poleg tega, da so deloma mitičnega, deloma krščanskega izvora, poudarja, da so njihove korenine tudi v intimnem stiku ljudstev z naravo, ki pritiska nanje. Imena bajnih bitij v slovenskih vražah kažejo na romanski, germanski in slovanski

---

obrtniške in narodne, 29. sept. 1869, 313–314; 6. okt. 1869, 320–321; 13. okt. 1869, 329; 29. dec. 1869, 430–431; 5. jan. 1870, 4; 12. jan. 1870, 12–13; 19. jan. 1870, 21. 26. jan. 1870, 27–28. 16. feb. 1870, 57–58; 23. feb. 1870, 64; 2. marca 1870, 71–72; 9. marca 1870, 79–80;

³⁵ *Über einige wesentlichen Verschiedenheiten des Heliand im Vergleiche mit Klopstock's Messias*, *Jhb. der K.K. Ober-Realsschule in Goerz*, 1869, 37–55.

³⁶ N. d., 55.

³⁷ *Ueber Sagen und Märchen*, *Jhb. deutsche Staats-Oberrealschule in Triest*, 1887–88, 1–22.

³⁸ *Aberglaube der Slowenen*. *Zeitschrift für österreichische Volkskunde*. Ur. Dr. Michael Haberlandt, 1898, Wien und Prag, 1898, 142–152.

mit. Po omembi svetnikov zavetnikov sledi pregled vraž, tudi po različnih krajih, skozi vse leto od novega leta naprej. Na koncu so dodane še vraže ob različnih priložnostih.

5. KONTEKST

Razprava *Die Slovenen*³⁹ zavestno poudarja s podnaslovom *Ethnographische Skizze*, da se ne namerava ustaviti le pri folklornih sestavinah duhovne kulture, kar je značilno za večino Urbasovih o tem predmetu slovensko pišočih sodobnikov, ampak skuša dati kar najširši pregled kulturnega bitja in žitja Slovencev, o čemer pričajo že naslovi posameznih poglavij: Izvor in jezik, Telesni videz, Sposobnosti in značaj, Duševne in moralne lastnosti, Ljudska modrost in neumnost (norost), Ljudske pesmi in povedke, Šege in navade, Hrana, noša, bivališče. Pomembno je, da pri označbi ozemlja, na katerem živijo Slovenci, ni izpustil nobene pokrajine in poleg Kranjske našteva še mejne dele Koroške, Štajerske, Madžarske (Prekmurje in Porabje – op. MS), Istre in Benečije, čeprav vse kaže, da ne vztraja pri izhodišču: dokazovati samobitnost Slovencev po vsej sili, kar so imeli slovenski narodopisci 19. stoletja za eno svojih glavnih nalog.⁴⁰ Le tako lahko govori o tem, da so Slovenci asimilirali tuje (nemške, op. ms) sestavine v Selški dolini, ne pokaže pa nič zaskrbljenosti za proces asimiliranja Slovencev na Koroškem. Razlike med posameznimi skupinami Slovencev pripisuje mešanju Slovencev z neslovanskimi sestavinami in različnim zgodovinskim vplivom na posameznih področjih. Opisuje nekatere narečne posebnosti in slovenščino po nekaterih gramatičnih kategorijah primerja z drugimi slovanskimi jeziki in tudi z nemščino. Po telesnem videzu razločuje Štajerce, Gorenjce, Dolenjce, Notranjce, slovenske prebivalce Istre in Beneške Slovence, medtem ko Korošcev zlepa ne omenja. Pri označbi umskih sposobnosti in osebnostnih lastnosti upošteva tudi mnenja tujcev o Slovincih. Po njegovem pa so njihove dobre lastnosti naslednje: močna volja, zmožnost abstrahiranja, dobrodušnost, pridnost, vedrina, pravičnost, čut dolžnosti, ljubezen do domovine, gostoljubnost, ustrežljivost; njihove senčne strani pa so: nagibanje k nezmernosti, tepežu, samoljubju, nasilju, vražam, trma, neutemeljena velika žalost na eni in slepo veselje na drugi strani. Pri kulturi v današnjem pomenu besede poudarja, da je ljubljanska filharmonija najstarejša v takratni Avstro-Ogrski in Nemčiji. Prešerna primerja z Uhlandom, epika, da je neznatna in od dramatike da je komaj kaj mogoče omeniti. V poglavju o modrosti in neumnosti (norosti) sodijo v prvi del pregovori, v drugega pa vraže. Nato navaja imena oseb v folklorni pesmi, obravnava njihove oblikovne lastnosti in jih razvršča ter opisuje bajčna bitja. Pri šegah med standardnimi podatki omenja tudi delanje sneženega moža pozimi in vsakoletno procesijo v Idriji v spomin na začetek rudnika, kar sodi že v »delavsko« etnologijo. Pri hrani navaja vsakodnevne jedi: žgance, polento, fižol, mleko, krompir, mesa pa da zlepa ni na mizi. V zvezi z nošo poudarja, da se pri njej bolj kot pri šegah in navadah kaže, kako novo prevlada nad starim. Na koncu se izrecno ustavlja le pri kmečkih stavbah in glede na gradbeni material loči lesene in zidane.

V zaglavju *Zur Volkskunde Krains* (K etnologiji Kranjske) časopisa *Österreich*

³⁹ Die Slovenen. Ethnographische Skizze. *Jhb. deutschen Staats-Oberrealschule in Triest*, 1873, 3–63.

⁴⁰ Prim. S. Kremenšek, Dediščina slovenske etnološke misli XIX. stoletja, *XI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Lj. 1975, 127–136.

– Ungarn in Wörter und Bild je Urbasov prispevek *Das Volksleben der Slovenen*,⁴¹ o ljudskem življenju Slovencev na prvem mestu. Ponekod se ujema s pravkar imenovano etnografsko skico, vendar je napisan na novo, v skladu z ilustrirano publikacijo bolj poljudno. Prinaša vrsto kritičnih in bistrih opazanj: govori o telesnem videzu Gorenjcev, Dolenjcev, Notranjcev, njihovem temperamentu; pokrajini, ki vzbudi zanimanje tujca zaradi prepredenosti s cerkvami in kapelami; o tem, da starši upajo na sina duhovnika, ko ga pošljejo v šole; o praznovanju nove maše in prepletenosti cerkvenih praznikov s poganskimi elementi; o onikanju in katera imena so najbolj pogostna (polovica ženskega sveta so Micke, druga polovica pa Neža, Urša, Špela, Marjeta, Jera, Lenka, Lucija, Lojza), o praznikih, ki da so za Kranjca glavni mejniki za razmejevanje obdobja leta; o šegah; otrocih, ki v prvih letih letajo okrog v sami srajčki, s 5–6 let pa so že pastirji; o priljubljenih otroških igrah, odnosu do otrok, beračev, gostov, ravnanju do tujcev, ljubezni do domovine in države. Nadaljuje o načinu prodajanja in kupovanja, o obrti: ribniškem, suhorobarstvu, sitarstvu v Stražišču in lovu na polhe na Dolenjskem in Notranjskem. Seveda ne more mimo pregovorov in vraž. Prispevek je ilustriral Jurij Šubic.

Že naslova obeh naslednjih razprav *Die oro – und hydrographischen Verhältnisse Krain's*⁴² in *Die Gewässer von Krain*⁴³ napovedujeta zemljepisno problematiko. Prva po predstavitvi zemljepisne lege Kranjske obravnava oblikovitost njenega površja, pri čemer največ pozornosti posveča jezerom ledeniškega nastanka. ne zanemari niti folklornih pripovedi o domnevnih že izginulih jezerih in te povedke sooča z geološkimi dognanji.

Osrednji del je posvečen današnji oblikovanosti površja na Kranjskem, predvsem goratim področjem in kraškimi pojavom (jame). Z njimi se veliko ukvarja tudi v drugi razpravi, ko govori o vodah na Kranjskem. Loči vode z odprtim tokom in ponikalnice, ki jih deli v take, pri katerih se vé za njihov izliv, in v take, kjer tega ni mogoče ugotoviti. razmejuje jih tudi glede na izliv v Črno in Jadransko morje in navaja črto, po kateri poteka razvodje med njima. Nato opisuje tok posameznih rek in njihove pritoke in metode raziskovanja tokov rek ponikalnic. Te podtalne vode zaradi boljšega pregleda razdeli na štiri področja. Na koncu ne pozabi omeniti niti mineralnih vod in toplic.

Še posebej se Viljem Urbas posveča vprašanju kraških pojavov v članku *Das Phänomen des Zirknitzten Sees und die Karsthäler von Krain*,⁴⁴ katerega namen je po njegovih lastnih besedah najpreprosteje razložiti pojav Cerkniškega jezera, saj ga v publiciteti obdajajo na eni strani čudežna pravljичnost, na drugi pa globokoumne razlage, ki jim ne more zaupati. Že s tem, da opozarja na še druge doline s podobnimi geološkimi, klimatskimi in hidrografskimi lastnostmi, kot je Cerkniško jezero, hoče zmanjšati njegovo enkratnost. Nato obravnava površje, podnebje, favno, floro, kame-nine in obdelovalno zemljo Cerkniške doline v njegovem času in tudi njeno zgodovino in pri tem citira vrsto avtorjev, ki so se že ukvarjali z njo in še posebno s Cerkniškim jezerom.

⁴¹ Das Volksleben der Slovenen. *Die österreichische–ungarische Monarchie im Wört und Bild.*–Kärnten und Krain, Wien 1891, 353–378.

⁴² Die oro–und hydrographischen Verhältnisse Krain's, *Zeitschrift des Deutschen u. Österreichischen Alpen-Vereines*, 1874, 296–312.

⁴³ Die Gewässer von Krain, *Zeitschrift des Deutschen u. Österreichischen Alpen-Vereines*, 1877, 147–163.

⁴⁴ Das Phänomen des Zirknitzten Sees und die Karsthäler von Krain, *Zeitschrift des Deutschen u. Österreichischen Alpen-Vereines*, 1879, 17–33.

Ljubljanski zvon je že l. 1882 poročal, da je V. Urbas v nemškem in avstrijskem planinskem društvu predaval o *Čičariji in Čičih*⁴⁵ in ta »kulturna podoba iz Istre«⁴⁶ je bila l. 1884 objavljena v *Zeitschrift für deutsche und österreichische Alpenverein*. Struktura besedila je delno podobna prejšnjemu. Po zemljepisni označbi (meje, lega, vegetacija, klima) področja se ustavlja pri več teorijah o izvoru Čičev, ki so že dolgo predmet strokovnega zanimanja. Glede na njihovo konstrukcijo, fiziognomijo in značaj zastopa zastopa tezo o njihovem večstranskem (neenotnem, različnem) izvoru. Z opisom njihovega gospodarstva, hrane, obleke, bivališč, šeg, religije, vraž, ki so zanj posledica njihove zaostalosti, prehaja na etnološko področje. Značilno je, da opaža težko življenje žensk in melanholijo njihovega značaja utemeljuje z njihovo brezpravnostjo, ker da samo služijo moškim. Ljubljanski zvon je opozoril tudi na objavo razprave.⁴⁷

Urbasovo edino v samostojni knjigi, in to v slovenščini napisano delo Dr. E. H. Costa⁴⁸ je nastalo na pobudo odbornikov Slovenske Matice, ki so se s takim življenjepisom hoteli oddolžiti njenemu naglo umrlemu podpredsedniku,⁴⁹ kot so se bili malo prej Lovru Tomanu. Za to so naprosili V. Urbasa,⁵⁰ ki je ponudbo sprejel in verjetno tudi zato postal zunanji član odbora Slovenske Matice. Urbasu je bilo glavni vir za to delo petintrideset zvezkov Costovih dnevnikov, zato je pri opisu njihovega življenja in dela ustrezno podoben, sicer pa si prizadeva Costo prikazati kot iskrenega in navdušenega domoljuba, ki da ga niso pripeljali v slovenski tabor šele spodletele pobude v nemškem.⁵¹ Sledi še nekaj Costovih govorov z Urbasovimi opombami. J. M. Pajk je v Zori to Urbasovo delo navdušeno pozdravil z dolgim poročilom,⁵² medtem ko ga je K. Glaser v svoji *Zgodovini slovenskega slovstva* pogrjal.⁵³

SKLEP

Sad Urbasovega 50-letnega strokovnega publiciranja je vsega skupaj enaindvajset znanih bibliografskih enot. Če odštejemo Urbasove začetne objave (ki so mladeniško zagnane), literarne poskuse in davek času (knjižico o dr. E. H. Costi), je njegovo pisanje v vseh prispevkih resno, odgovorno in umirjeno, s suverenim znanjem predmeta in strokovne literature, ki jo tudi kritično upošteva. Po vsebini izredno raznotere prispevke (iz današnjega vidika jezikoslovna metodika, slovstvena folkloristika, primerjalna književnost, etnologija, geografija, kulturna zgodovina) je mogoče sumarno uvrstiti med filološke in naravoslovne.

⁴⁵ Rubrika: Slovenski glasnik, *Ljubljanski zvon* 1882, št. 2, 123.

⁴⁶ Die Tschitscherei und die Tschitschen. Ein Culturbild aus Istrien. *Zeitschrift des Deutschen u. Oesterr. Alpen-Vereins* 1884, 1–27.

⁴⁷ *Ljubljanski zvon* 1884, št. 6, 384.

⁴⁸ *Dr. E. H. Costa*, 1877, 126 strani.

⁴⁹ Prim. *Letopis Matice slovenske*, Ljubljana 1875, 6.

⁵⁰ N. d., 9, 14, 19.

⁵¹ Prim. V. Urbas, *Dr. E. H. Costa*, ... 25–26.

⁵² *Zora*, časopis zabavi i poduku. Sedmi tečaj, V Mariboru, Uredil, založil in tiskal J. M. Pajk, 1878, št. 5, marca 1878, 78–80.

⁵³ Prim. Dr. Karol Glaser, *Zgodovina slovenskega slovstva III*, Ljubljana 1896, 87.

Urbasovi pedagoški članki kažejo V. Urbasa kot prizadevnega pedagoga. Odpira pa se nam ob njih pomembno vprašanje: kako da ni bolj živo sodeloval v slovenskem kulturnem krogu? Prvi njegovi prispevki to težnjo, vendar nakazujejo in kažejo, da z jezikom ni imel težav pa tudi vzklik na koncu prispevka o pregovorih priča, da do slovenstva ni bil hladen. Toda v njegovih zadnjih dveh pedagoško-metodičnih člankih ni niti sledu o narodnostni zavzetosti, saj se strogo drži strokovne distance; nikjer aktualistično ne zviša tona, čeprav ugotavlja, da zakon o srednjem šolstvu ne upošteva nenemških učencev iz nenemških osnovnih šol in krajev. Je mar tudi to vzrok Urbasova velika racionalistična narava ali pozitivistična usmerjenost, ki je tako izrazita že v prvem Urbasovem prispevku *Vraže in prazne vere*, ki ga začinja z besedami: »Pravijo: Vsak človek ima svojo zvezdo. – Gotovo, če si jo na papir zarisa, toda ne nebu ne.«⁵⁴ Isto se pokaže na koncu sestavka o stari Ljubljani, na začetku razpravljajna o Cerkniskem jezeru in še marsikje. Zakaj Urbas nikjer ne podleže aktualnim vprašanjem o položaju Slovencev v Avstro-Ogrski (razen v pritrjevanju Costovemu delovanju za Slovence), čeprav za dežmanovski problem tu ne gre, saj je bil povabljen k sodelovanju k Slovenski Matici? Ga je pri tem oviralo delovno mesto – odvisnost profesorja v državni službi; ali je bil pokaran zaradi svojega prvega strokovnega prispevka (o pregovorih) v slovenščini, čeprav je zraven dodal tudi nemškega o docela nemški problematiki (toda na drugo mesto?)! Vendar poročilo ob njegovem odhodu v pokoj priča o njegovem dokajšnjem ugledu.⁵⁵ Je bila tega kriva odmaknjenost v Trstu, toda saj je bilo delovanje Slovencev v Trstu tedaj živo? Se je čutil dolžnega posredovati slovensko kulturo nemškemu kulturnemu krogu in tako hotel delovati za strpno sožitje dveh narodov v isti državi?⁵⁶ Ali so bile vzrok tega zgolj možnosti za bolj poglobljeno strokovno delovanje in pripadnost po njegovem mnenju naprednejšim strokovnim krogom?⁵⁷ Urbasov etnološki koncept se npr. razločuje od drugih takratnih slovenskih narodopiscev, katerih izhodišča so bila docela folkloristično – filološka. vsekakor je s svojimi, ponekod zavestno označenimi etnografskimi (= etnološkimi) razpravami strokovno naprednejši od njih, saj so mu npr. šege in slovstvena folkloristika le del duhovne kulture, ob njih pa enakovredno in morda še bolj zavzeto obravnava tudi druge teme. Pregovori in vraže ga zanimajo predvsem kot dokaz modrosti ljudstva na eni strani in na drugi njegove neumnosti (norosti), kar je posledica njegove nezobraženosti. Nič pa ga niso npr. vraže zanimale kot pravi in izvirni narodni duh in ostanki slovenske mitologije,⁵⁸ kakor je bilo v navadi pri romantično usmerjenih narodopiscih.⁵⁹ Z opažanji o odnosih med spoloma, različnih interesih, starostnih in družbenih skupin na podeželju, čeprav še brez razredne opredeljenosti, je pravzaprav začetnik proučevanja socialne kulture pri Slovencih; tudi sestavin materialne kulture

⁵⁴ Prim. op. 20

⁵⁵ *Chronik der Schule, Jhbr. der deutschen Staat-Oberrealschule in Triest, 1897–98, 1.*

⁵⁶ Ena od delnih rešitev tega vprašanja je bila tudi ugotovitev, kaj so bili njegovi starši–oče. Mati je bila služkinja. Je bil oče Nemec ali Italijan? zakaj je v šolskih poročilih in začetnih objavah uveljavljena italijanska oblika njegovega imena in ali sta kraja službovanja Gorica in Trst zgolj naključna? To, da je sin služkinje mogel študirati, bi moglo govoriti za to, da je imel premožnega očeta, ki ga kljub rojstvu zunaj zakona ni zavrnel! !

⁵⁷ Tudi njegov sodobnik Slovenec Franc Miklošič je pisal le v nemščini.

⁵⁸ Prim. F. Kotnik, Pregled slovenskega narodopisja, *Narodopisje Slovencev I, 1944, 34.*

⁵⁹ S. Kremenšek, Dediščina slovenske etnološke misli XIX. stoletja, 130 sl.

ne prezre, čeprav jim posveča manj pozornosti. Tako smemo skleniti, da je V. Urbas za Slovence deloval posredno – bolj strokovno, ni pa doslej še nikakršnih podatkov, da bi se angažiral tudi narodnostno-politično. Je pa vprašanje, kaj je bilo v takratnem zgodovinskem trenutku slovenskemu narodnostnemu položaju bolj v prid: strokovna ali narodnostna zavzetost.

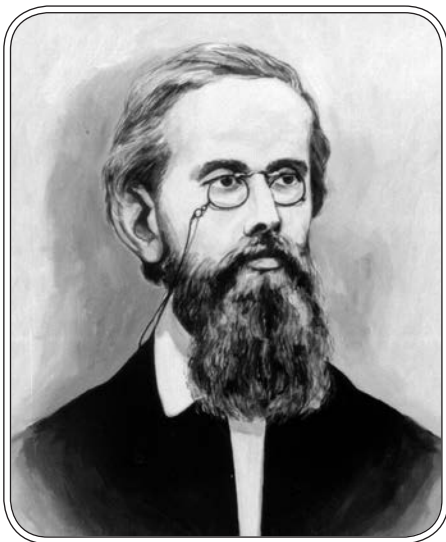
Tudi zanimanje za naravoslovne probleme kaže, da je Urbas sledil duhu časa. Vsi štirje zemljepisni prispevki so predavanja, ki jih je imel v istrski sekciji avstrijsko-nemškega planinskega društva. Najbolj so ga privlačili kraški pojavi. Sicer pa morajo to njegovo prizadevanje oceniti geografi.

Edino Urbasovo razpravo v knjižni obliki o dr. E. H. Costi moramo šteti za njegov davek času. V tem delu je spet prišla na dan Urbasova zagnanost, znana iz časov njegovega prvega objavljanja. Po značaju in temperamentu je Costo morda primerno označil, okoliščine (namen dela, posredno sorodstvo z njim – poročen s C. sestrično) pa so storile, da njegovega delovanja ni zmožel kritično oceniti in preseči enostranskega gledanja. Nikjer npr. konkretno ne omenja njegovega boja s F. Levstikom ipd. Viljem Urbas je pač najpomembnejši za etnološko vedo in na podlagi njegovih folklorističnih, etnoloških in drugovrstnih člankov je mogoče skleniti, da se je realistična smer slovenske etnološke misli začela že petindvajset let pred Matijem Murkom⁶⁰ pravzaprav z njim, le da se romantični narodnoprebudno delujoči in večinoma že slovensko piščoči sodobniki nanj niso navezovali, poznejši raziskovalci zgodovine slovenske etnologije pa so tudi šli mimo njega⁶¹ čeprav so pri posameznih poglavjih Narodopisja Slovencev citirane štiri njegove razprave.⁶²

⁶⁰ Prim. op. 57, str. 35.

⁶¹ Prim. op. 57, str. 21–52.

⁶² Prim. *Narodopisje Slovencev* I, 216, 261: II 162.

GREGOR KREK (1840–1905)

– prvi univerzitetni
raziskovalec slovstvene
folklore

UVOD

Gregor Krek se je rodil 8. 3. 1840 v Četeni Ravni nad Javorjami v Poljanski dolini. Komaj triinpolletnemu mu je umrla mati. Druga očetova žena dveh sinov iz moževega prvega zakona ni dobro prenašala.¹ Javorski župnik Mihael Peternelj je pregovoril očeta, da je nadarjenega prvorojenca namenil za šole in mu z mislijo na duhovski stan gmotno pomagal; prav tako neporočena teta Mica. Tako je Gregor že štiri leta osnovne šole opravil v Škofji Loki in leta 1852 vstopil v prvi razred ljubljanske gimnazije. Zaradi vedno večjega vnemanja za slovenstvo in slovanstvo si je po 6. razredu gimnazije poiskal zatočišče zunaj Alojzijevišča² in tako je moral skrb za preživljanje prevzeti nase. Še toliko bolj potem, ko je domačim postalo jasno, da ne misli na bogoslovje in so mu zato odtegnili vsakršno podporo. Po maturi leta 1860 je odšel v Gradec študirat klasično filologijo, saj slavistične katedre v tem mestu tedaj še ni bilo.³ Zaradi osupljivega znanja je vzbudil pozornost profesorjev, da so mu pri priči preskrbeli štipendijo. Janez Dolenc natančno popisuje, katere predmete je vpisoval in koliko ur.⁴ Po končanem študiju se je marljivo poprijel slovanske filologije kot učenec mojstra v

¹ Janez Dolenc, Mlada leta slavista Gregorja Kreka, *Loški razgledi* 40, Škofja Loka 1993, 146–148: Niti za počitnice se ni vračal na očetov dom, ampak se je praviloma zadrževal pri stricu, v hiši, kjer se je rodil. O tem piše v svojih pesmih in pismih prijateljem.

² Zavod je bil v prvi vrsti namenjen bodočim duhovniškim kandidatom.

³ Janez Dolenc, Gregor Krek kot študent univerze v Gradcu, *Loški razgledi* 46, Škofja Loka 1999, 337: Po nesrečni usodi Janeza N. Primica je le učitelj Koloman Kvas je imel na njej že dolga leta nekaj ur na teden tečaj slovenskega jezika.

⁴ J. Dolenc, n. d., 338: Kot študent si je dopisoval s Franom Levstikom, predvsem o položaju Slovencev in slovenščine v javnosti. Iz pisma njemu izvemo, da so Slovenci po krčmah lepo peli, da je živo spremljal tedanjo slovensko politiko, Ta čas tudi pisal pesmi.

tej stroki, Frana Miklošiča. Kljub veliki zaposlenosti pri učiteljevanju na srednji šoli ter predavanjem na vseučilišču je izdal razpravo *Über die Wichtigkeit der slavischen traditionellen Literatur als Quelle der Mythologie* (Dunaj 1869). A glavno njegovo delo *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte* (1874, 1886⁵) ga je uvrstilo med prve slaviste tedanjega časa.⁵

Srečno se je zaljubil. To mu je lahko pomenilo še toliko več, ker je vso mladost preživel brez materine ljubezni.⁶ Umrl je 2. avgusta 1905 v Gradcu, pokopan je v Ljubljani.

I. TEREN

V času politične otoplitve po marčni revoluciji 1848 se je razmahnilo slovensko časopisje in v njih je bilo pogosto naleteti na napotke za zbiranje slovenskega folklornega gradiva. Potem se je prvotna vnema ohladila, toda po desetih letih je z mladeniško prikupnostjo vabilo obnovil Gregor Krek. Komaj 18-letni je v znamenitem letu rojstva slovenske umetniške proze 1858 (Levstik!) objavil iz domačega okolja znano zgodbo *Divji mož*,⁷ jo opremil s potopisnim uvodom in vanjo vpletel veliko romantičnega čustvovanja, tako da jo je komaj še šteti za folklorno pripoved.

Bralce spominja na snov o turških vpadih, kar je docela realistično dejstvo:

Minulo je skoro tri sto let, odkar je zadnjikrat prihrul v naše kraje, al spomin se je ohranil do danes med ljudstvom v pesmih in povestih. Veliko se jih je že priobčilo v raznih časnikih, več pa jih je tega in enakega značaja še med ljudstvom skritih, kterih marljiva roka domoljubov ni še zapisala; še vedno čakajo nabiravcov sposobnih in rodoljubnih glav, ki bi jih že skoro pozabljivosti oteli. Al žalibog! da ni vsakemu dano, hoditi od kraja do kraja nabirat národsko blago; večidel je le dijakom (šolskim učencem) dana priložnost o šolskih praznikih. [...] Nabirati toraj in zapisovati národne pesmi, povesti in druge národne drobtinice naj bo geslo o šolskih praznikih vsakega mladenča, kteremu bije rodoljubno serce in mu je skerb za razcvet književnosti domače.«⁸

Krek tako rekoč svoje sošolce spodbuja, naj »obhodijo kraje svoje domovine, in med ljudstvom marljivo nabirajo národne stvari: povesti in pesmi.«⁹ Njegovi nagibi za taka opravila izhajajo iz narodne zavesti: »*Pesmi národne kot tudi povesti so zerkalo narodnosti; one nam živo pred oči stavijo življenje naših pradedov.*«¹⁰ Na prvo mesto daje »*spomenike zgodovinske*« in šele nato »*basnoslovne*« in nima pred očmi samo pesmi, kar je bila res romantiška enostranost. Za svojo starost zrelo zavrača »*mnenje*

⁵ –, Dr. Gregor Krek, *Slovan*, letnik ni naveden, št. 14, Ljubljana 3. aprila 1884, 1.

⁶ J. Dolenc, Gregor Krek kot študent univerze v Gradcu, 340: Njegovi Lavri – dobesedno! – pa je ugajal postavni, svetlolasi in bradati študent. Le njegov pogled za očali je bil resen in oster, posledica trdih preizkušenj v mladosti.

⁷ Gregor Krek, *Divji mož*, *Novice*, gospodarske, obertniške in narodne, 16, 1858, 84–85.

⁸ Gregor Krek, O naši književnosti, *Novice* gospodarske, obertniške in narodne, 16, 1858, 243–244. (V izvorniku je pri številčenju prišlo do napake. Piše 344, namesto pravilno 244!)

⁹ G. Krek, O naši književnosti, 243.

¹⁰ G. Krek, n. d., 243.

nekterih, ki terdijo, da se mora izkoreniniti vse in pokončati do dobrega, kar ni zgolj v pobožnem duhu zapetega.«¹¹ Pri tem se sklicuje na Srbe in druge slovanske narode, ki imajo »lepe zbirke, erotičnih in drugih pesem«. To ne pomeni, da mu je v njih vseč vse od kraja: »Razločiti je tudi tù treba čisto klasje od snetjavega.«¹² V drugi objavi istega leta pa se Krek – verjetno tudi v odporu do njihove obsodbe¹³ – res osredotoči zgolj na vrednotenje samo pesmi, pri čemer se sklicuje na samega Jakoba Grimma¹⁴ in pedagoško premišljeno vabi k posnemanju, saj da bo to, kar je nabral sam, kmalu »priobčil«. Toda doslej takih njegovih objav še ni bilo mogoče izslediti.

Krekovemu pozivu, naj dijaki med letnimi počitnicami zbirajo folklorno gradivo, sta se odzvala profesorja Fran Levec in Fran Erjavec, ki sta začela sistematično spodbujati dijake za zbiranje slovstvene folklorne.¹⁵

Presenetljivo je, da se čez dvajset let, leta 1877, na vrhuncu svojih moči, Gregor Krek spet obrača na sebi enake, tokrat na izobražence:

»Mnogo se zanima slovenska inteligencija za literarno in politično izobraženost. To je vse gorke hvale vredno. A zelo malo se pa brigajo naši srednji, čeravno nekoliko izobraženi stanovi, za nabiranje narodnega blaga in za ohranjenje zgodovinskih spominkov, da bi se take reči pozabljivosti otele. Nekateri nimajo za to sposobne znanosti, drugi imajo premalo domovinske ljubezni, nekaterim pa se take reči celó otročarije zdijo. Koliko naših duhovnikov, učiteljev in dijakov, ki med ljudstvom na kmetih živé, bi se kaj lahko požurilo, da bi le vsak eno pesem, pravljico ali kako drugo narodno drobtino pobral in zapisal! Tako bi iz malega stvar prirastla velika, in skupina narodnega blaga bila bi tolika, da bi se nam tuji narodi čudili, kakošen zaklad narodne prosvete smo Slovenci zakopan imeli. Da bi pa ne priganjal samo, naj bi naši rodoljubi zapisovali omenjeno stvarino, hočem jih tudi svetovati, kako najlože se naučijo take reči zapisovati, in kje in kdaj se največ in najlože kaj tacega izve.«¹⁶

Didaktično preizkušeno svetuje, naj se vsak najprej seznaní z že zapisanim gradivom in našteje v tem pogledu »neprecenljive« Novice, Slovenski Glasnik, Slovenski Bčelo, Slavjan. Mimogrede potoži, da je v njegovem času slabše: »Časopisi o tem sedaj čisto malo gradiva imajo.« Na hitro navrže, naj se zapisuje »povsod tako, kakor narod govori, da se naznanjajo naglaski (akcenti) in druge posebnosti.«¹⁷

Prav tako preverjen je napotek, naj zbiralec skuša priti do gradiva čim bolj naravno. Zato

¹¹ G. Krek, O naši književnosti, 344. [Pravilno je 244!]

¹² G. Krek, O naši književnosti, 344. [Pravilno je 244!]

¹³ Janez Dolenc, Delež Gregorja Kreka v prizadevanju za zbiranje in objavo slovenskih ljudskih pesmi. *Traditiones* 24, Ljubljana 1995, 14–15.

¹⁴ Gregor Krek, Cena pesem národnih. *Novice* gospodarske, obertniške in narodne 16, 1858, 293, 294: »Toliko naj bo rečeno za zdaj o ceni biserov domačih, nad katerimi lepoto bi – kakor slavnoznaní jezikoslovec J. Grimm pravi – ostermela vsa Evropa, ako bi jih le poznala!«

¹⁵ J. Dolenc, Gregor Krek kot študent univerze v Gradcu, 101.

¹⁶ Gregor Krek, O nabiranju narodno-slovstvenega blaga, *Novice* gospodarske, obertniške in narodne 35, 1877, 107.

¹⁷ G. Krek, O nabiranju narodno-slovstvenega blaga, 107.

»naj obiskuje ženitve, botrine, godovnice, rednine itd.: tukaj bo zvedel mnogo pesmi in običajev, pa mora tud sam znati se dobro narodno vēsti, peti pesmi, znati običaje, da ga nimajo za neumneža; rešiti in nastavljati zagonetke (uganjke) itd. Narodne igre se morejo opazovati pri pastirjih na paši. Ravno tako je tudi dobro, da se spisatelj pridruži k raznim kmetiškim delom, na pr. kedar proso manejo, lan tarejo, praprot žanjejo, koruzo ropkajo, predejo itd.«¹⁸

Iz tega se vidi, da je priznaval kontekst slovstvene folklore, ne da bi o njem že teoretično razmišljal. Prav tako je upošteval nosilce slovstvene folklore in jih ni imel za zgolj objekt znanstvenih ambicij, kar se vidi iz priporočila za obzirnost do njih:

»Tudi tukaj je neobhodno potreba spisatelju, da zna več pesmi na pamet peti, praviti pravljice itd. Spisatelj ne sme takih reči nikoli v pričo ljudi v nič devati ali zasmehovati. Največ vspeha gotovo doseže tak, ki je sam kmet ali pa rokodelec, samo da umeti mora, omenjeno stvarino zapisati. Dobro je pa tudi, če spisatelj, ki je dobro znan z občinstvom, povpraša, kdo kaj zna praviti pravlic (istorij), in ga izve, da ga gre povprašat za-nje, pa včasih tacemu tudi kaj daruje.«¹⁹

Krek bistro ugotavlja to, po čemer je sto let pozneje postal slaven Dimitrij Lihačov:²⁰ obratno sorazmerje med sistemom slovstvene folklore in literature. Z razvojem le-te posamezni folklorni žanri usihajo: »*Opomniti je pa, da se dobrih starih pesmi sedaj, ko umetno pesništvo prevladuje, malo dobi; one čedalje bolj ginejo, kakor tudi druga narodna tvarina. Največ se še nabere pravljic in pregovorov; treba je zato posebno opazovati govore starih ljudij, ki med nje radi vpletajo pregovore; take si spisatelj mora iz glave zapomniti, če mu ni mogoče, jih vpričo njih zapisati.*«²¹ Odlomek je lep dokaz, kako ima Krek pred očmi celoten sistem slovstvene folklore: pesništvo, pripovedništvo in folklorne obrazce.

II. PESNIŠKA ZBIRKA

Gregor Krek je v mladih letih pel navdušene domoljubne in otožne ljubezenske pesmi, ki jih je objavljaj v Bleiweisovih Kmetijskih in rokodelskih novicah in Inaežičevem Slovenskem Glasniku.²² Lirske pesmi je leta 1862 izdal v zbirki s preprostim naslovom *Pesmi*. Od epskega pesništva je že naslednje leto (Celovec 1863) izšla pesnitev *Na sveti večer o polnoči*. Ima folklorno jedro z baladnim koncem, kako na sveti večer lahko vsako dekle izve iz pogleda v vodo, kdo jo ljubi. Ta uvera, ki jo Minka vzame zares, se zanjo in njeno ljubezen konča tragično. Prav tako za njeno staro mater.²³ Njegove pesmi so predvsem dokument njegovega trpekega otroštva, medtem ko poetološko nimajo posebnega pomena.²⁴

¹⁸ G. Krek, n. d., 107.

¹⁹ G. Krek, n. d., 107.

²⁰ Marija Stanonik, *Teoretični oris slovstvene folklore*, Ljubljana 2001, 144.

²¹ G. Krek, O nabiranju narodno-slovstvenega blaga, 107.

²² Karol Glaser, *Zgodovina slovenskega slovstva* III, Ljubljana 1896, 193.

²³ M. P., Prof. dr. Gregor Krek, *Dom in svet* 13, Ljubljana 1900, 150–151.

²⁴ J. Dolenc, *Mlada leta slavista Gregorja Kreka*, 154.

V času narodnega prebujenja je bil izid sleherne slovenske knjige prazničen dogodek. Krekove Poezije²⁵ so izšle za novo leto 1862. Novičarski poročevalec jim šteje v dobro, da očitno sledi Prešernu. Krekov najzaslužnejši biograf Janez Dolenc najprej ocenjuje, da je njegova poezija sicer »premalo inventivna in izvirna, vendar so njegove osebnoizpovedne pesmi pomemben dokument njegove trpke življenjske usode«. ²⁶ Čez čas ugotavlja, »da Krekova poezija kljub epigonstvu kaže precejšnjo nadarjenost in je eden od dokumentov našega narodnega prebujenja«. Predvsem pa po njegovem ni brez pomena Krekovo navdušenje za Prešerna še pred znamenitim Stritarjevim uvodom v drugo izdajo Prešernovih Poezij 1866. (Dolenc 1999: 340, 343).

Z epsko pesmijo v treh spevih (59+52 +47 kitic) *Na sveti večer o polnoči*²⁷ se je – tako Dolenc – Krek nameraval še bolj približati svojemu vzorniku, čeprav v nasprotju s Prešernovim Krstom pri Savici s svojo snovjo ne seže tako daleč v preteklost. Vsebina ima romantični nadih. Svetli pol predstavlja idealna ljubezen med Jankom in Minko in temnega nasilni fevdalec Vilko. Dogajanje poteka v fevdalnem obdobju turških bojev v 15. ali 16. stoletju na bregu Save. V samotni koči se na sveti večer pogovarjata babica in njena vnukinja Minka. Ta verjame, da nocoj lahko vsaka deklica ugleda v vodi tistega, ki jo ljubi. Babica jo zavrača, da je to le vraža, človek naj ne izkuša prihodnosti. Ko starka zaspi, Minka gre k Savi, stopi v čoln, da bi v vodi uzrla svojega ljubega Janka. Na iskrem vrancu pridirja nasilni vitez Vilko in jo ugrabi. Brodnik Janko ima hude sanje, da je njegova Minka v stiski. V čolnu najde prstan in se boji, da je Minka utonila. Vilko ji ponudi ljubezen, vendar se Minka ne da pregovoriti. Na naslednji sveti večer mu Minka obljubi ljubezen, če ga bo ugledala v vodi, zato naj jo pelje k Savi. Minka res stopi v čoln, a se vrže v vodo. Janko to skrit opazuje in potegne mrtvo dekle iz vode. Janko vsak dan zahaja na Minkin grob. Vilko s svojo četo odhaja v boj proti Turkom. V njej je tudi Janko in zdaj je priložnost, da uresniči maščevanje Vilku. Ta je v krvavem boju smrtno ranjen. Janko ga odnese iz boja, kar je znamenje, da mu je odpustil. Umre na svojem gradu, Janko pa obiskuje Minkin grob in nekega svetega večera umre na njenem grobu. Še mrtev se je oklepal nagrobnega križa.

Slog pesnitve je boljši in jezik ji teče bolj gladko kot v Poezijah. Tudi snov je bolj izvirna, tako da ta ep predstavlja najboljše, kar je Krek ustvaril v verzih. Po Dolenčevem mnenju bi ta ep spet moral dobiti veljavo kot ob svojem izidu.²⁸

III. STOLICA ZA SLOVANSKO FILOLOGIJO V GRADCU

Dr. Krek je ustanovil na graški univerzi slovansko stolico. Z njim se je začela v Gradcu gojiti slavistika v sedanjem modernem pomenu besede. Prej je bilo na njej samo mesto navadnega »Sprachlehrerja« samo za slovenski jezik.²⁹ Prvi profesor v modernem smislu je bil šele dr. Krek, ki je pridobil slavistiki pravi ugled in ji utrl pot v primerjalno jezikoslovje.³⁰

²⁵ Lepo vezana, 112 stran obsegajoča knjižica slovenskih pesmi, danes velika redkost.

²⁶ J. Dolenc, Mlada leta slavista Gregorja Kreka, 154.

²⁷ Anton Janežič (ur.), *Cvetje iz domačih in tujih logov*, 6. knjiga, Celovec 1865.

²⁸ J. Dolenc, Gregor Krek kot študent univerze v Gradcu, 345–346.

²⁹ M. P., Prof. dr. Gregor Krek, 186.

³⁰ M. P. Šestdesetletnica prof. dr. Kreka, *Ljubljanski zvon* 20, 1900, 263.

1. NJENO USTANAVLJANJE

Študij je dokončal z doktoratom 1864³¹ in naslednje leto opravil profesorski izpit,³² da se je lahko redno zaposlil na graški realki. Z upanjem na habilitacijo je spisal temeljito študijo *Über die nominale und pronominale Deklination des Adjektivs im Alt- und Neuslowenischen*. Na to razpravo se večkrat sklicuje tudi Fran Miklošič v svoji primerjalni slovnici. Krekovo nadarjenost za slavistiko je potrdil s podporo pri njegovi habilitaciji za docenta slovanskega jezikoslovja na graški univerzi leta 1867.³³

³¹ J. Dolenc, Gregor Krek kot študent univerze v Gradcu, 347.

J. Dolenc, Habilitacija dr. Gregorja Kreka na graški univerzi, *Loški razgledi* 48, Škofja Loka 2001, 39: 25. julija 1865 je dobil doktorsko diplomu, napisano v latinščini. Za njeno pridobitev je zadoščal zelo zahteven filozofski rigoroz, doktorske disertacije pa do leta 1872 v Avstriji niso poznali.

J. Dolenc, n. d., 39: Istega leta, 1864, ko je Gregor Krek z doktoratom končal univerzo v Gradcu, se je njegov oče Jernej s svojo drugo ženo Elizabeto in njunimi šestimi otroki preselil iz Četene Ravni v Selca v Selški dolini. Njegov brat Jože, ki ga mačeha prav tako kot njega ni marala, je tedaj 21-leten služil za hlapca v javorskem župnišču. – Iz tega rodu izhaja pomembni socialni reformator slovenskega podeželja Janez Evangelist Krek!

³² J. Dolenc, n. d., 40: »Konec novembra 1865 je šel na Dunaj delat profesorski izpit za poučevanje na srednjih šolah. Član komisije je bil tudi dr. Fr. Miklošič. Najprej je 29. novembra pisal klavzurno nalogo iz nemškega jezika, 5. decembra pa je opravil zagovor svoje klavzurne naloge in zagovor svoje domače naloge iz slovenskega jezika o staroslovanskem in slovenskem pridevniku. J. Dolenc, n. d., 40: Dne 21. decembra 1865 so mu z Dunaja poslali spričevalo o usposobljenosti za poučevanje z obsežno utemeljitvijo. Svoje domače delo iz slovenskega jezika je obravnaval pri zagovoru izčrpn in ustrezno sedanjemu stanju znanosti.«

J. Dolenc, n. d., 41: 19. avgusta 1865 je štajerski deželni zbor Kreku potrdil mesto suplenta, po strokovnem izpitu pa 26. januarja 1866 mesto profesorja slovenskega jezika na višji realki in tehnični visoki šoli. Na realki je poučeval dva jezikovna tečaja po tri ure tedensko, medtem ko je literarni kurz zaradi pomanjkanja slušateljev odpadel. Torej je učil slovenščino šest ur tedensko na realki in verjetno tri ure na Joanneumu.

³³ J. Dolenc, n. d., 41: Poleg poučevanja na realki se je z vso silo posvetil pisanju habilitacijske razprave, s katero bo skušal priti na graško univerzo kot privatni docent za slovansko jezikoslovje in književnost. Vzel je iz svoje domače naloge za strokovni izpit o slovanskem pridevniku ožjo temo o njegovi samostalniški sklanjatvi in jo temeljito obdelal pod naslovom Samostalniška sklanjatev pridevnika v stari slovaščini in slovenščini /Die nominale Flexion des Adjektivs im Alt- und Neuslowenischen. To zelo učeno razpravo je najprej objavil v Izvestju graške realke za leto 1866 in šteje kar 52 strani. Jeseni tega leta jo je dal natisniti še kot samostojno publikacijo na Dunaju.

J. Dolenc 2001: 43: V septembrski številki SG 1866 je v rubriki Književni obzor urednik Anton Janežič zapisal o tem: »... Slovniki nauk je pojasnjen z mnogimi zgledi iz stare in nove slovenščine, ki so žive priče njegove marljivosti. Z veseljem pozdravljamo ta krasni izdelek domače učenosti, srčno želeči, da nam v kratkem izide celo obljubljeno delo.

J. Dolenc 2001: 43: 14. novembra 1866 je Gregor Krek poslal profesorskemu kolegiju v Gradcu prošnjo za dopustitev k habilitaciji za privatnega docenta na graški univerzi. Prošnji prilaga:

a) svojo doktorsko diplomu (priloga A),

b) svojo tiskano razpravo iz področja znanosti, o kateri bo predvidoma predaval

c) biografsko skico svojega življenja (curriculum vitae), dodal je še imenovanje za pravega profesorja na graški realki,

č) program svojih predavanj, iz katerega je razviden predmet in njegova obravnava, dodal je še mnenje ravnateljstva realke.

Načrt predavanj je predvideval temeljna poglavja iz staroslovanske slovnice in oris jezikovnih spomenikov iz starejših obdobij slovanskih jezikov. Od novejših slovanskih jezikov bi bili upoštevani predvsem južnoslovanski, posebno slovenski, s poudarkom na njihovi zgodovini in razvoju narečij. Od tod sledi še danes veljavna razvrstitev snovi: glasoslovje in besedotvorje, oblikoslovje, skladnja, in to tako, da se »branje staroslovanske hrestomatije ne pomika predaleč in že začetniki lahko sodelujejo pri filoloških vajah«. Literarna zgodovina³⁴ bi poleg bibliografije poudarjala »kritično in estetsko vrednotenje knjižnih del«, in bi zajela vse slovanske narode.³⁵

J. Dolenc, n. d., 44: Temeljito je pripravil program za akademska predavanja, ki obsega kar 8 strani. Vodilo predavanj bo historično, kajti samo na tej bazi je mogoč pravilen in vsestransko jasen pogledov organizem jezika. Na tem stališču se gradi in drži korak s stanjem današnje jezikovne znanosti. Da bo tukaj tudi komparacija upoštevana, prinaša navedeno stališče s seboj, kajti zdi se potrebno končno določiti, kaj je skupno dobro slovanskih in drugih indoevropskih jezikov, kajti jezikovne pojave je treba iz njih samih končno pojasniti in jezik v svoji lastni zgradbi utemeljiti, ne da bi preveč uporabljali primerjave, kajti taka izvajanja pri poslušalcih otežujejo pogled na zgradbo jezika.

Vedno se izhaja iz stare slovanščine in to po učinku na jezikovne pojave drugih indoevropskih jezikov postavlja v svetlejšo luč in sme biti poleg sanskrta, obeh klasičnih jezikov, litavščine in letonščine, katerih jezikovni organizem sta že temeljito raziskala x in y, posebnega pomena. Poleg stare slovanščine bodo pritegnjena še starejša obdobja drugih slovanskih jezikov, posebno še, če bo šlo za razčiščenje načelnih vprašanj, o katerih so raziskovalci še danes deljenih mnenj. Tu se bo primerjalo jezikovne oblike s staroslovanskimi, katerih dotedanji razvoj se zdi potreben, predlogi o tem pa naj bazirajo na kritični podlagi in izgradnja naj ne obvisi v zraku.

J. Dolenc, n. d., 47: »Kot naslednji postopek habilitacije je sledil kolokvij pred habilitacijsko komisijo 4. februarja 1867. Pisno mnenje komisije pravi, da je kandidat potrdil svoje mnogostranske zmožnosti, le v oziru na jezikovne primerjalne metode je pokazal negotovost in luknje v znanju. Vendar komisija priznava kandidatove storitve kot zadostne in mu je za poskusno predavanje določila temo Kratek pregled tvorbe časov v staroslovanščini v primerjavi z drugimi jeziki. To preskusno predavanje je kandidat opravil 2. marca 1867 v prisotnosti habilitacijske komisije. Pisno mnenje komisije v tej lekciji v predavalnici pravi: 'Predavatelj je z uporabo najboljših pripomočkov v redu in dovolj jasno opravil svoje predavanje. Zaželeno bi bilo, da bi kandidat pokazal neodvisnost od svojega zvezka in dokazal sposobnost prostega predavanja.' Tako je Gregor Krek zaključil svojo habilitacijo na Karl-Francevi univerzi v Gradcu in postal privatni docent za slovansko filologijo in literaturo ter začetnik prave slavistike na graški univerzi. Kakšna čast za revnega, napol osirotelega bajtarskega sina iz majhne hribovske vasice v Loškem pogorju! Vse to je dosegel s svojo sposobnostjo in občudovanja vredno pridnostjo. [...] Dotlej je namreč na graški univerzi predaval »štajersko slovenščino« za potrebe duhovščine in uradništva na Spodnjem Štajerskem kar 44 let Koloman Kvas, po študiju jurist iz Slovenskih goric. Predaval je sprva tri, kasneje pa štiri ure na teden vse do konca zimskega semestra 1866/67, ko je bil že 77 let star. Le malo časa je užival pokoj – umrl je za božič 1867.

J. Dolenc, n. d., 48: Privatni docent dr. Gregor Krek je lahko z zadovoljstvom praznoval 8. marca 1867 svoj 27. rojstni dan in 12. marca svoj god /... Za začetek je napovedal le tri ure predavanj na teden. Dve uri je predaval glasoslovje v okviru staroslovanske slovnice z ozirom na primerjavo z drugimi jeziki. Eno uro je porabil za uvod v literarno in kulturno zgodovino Slovanov. Seveda je še naprej učil slovenski jezik in obeh graških ustanovah kot doslej.«

³⁴ Poleg nje šteje za pomožne znanosti arheologijo, mitologijo, etnografijo in paleografijo.

³⁵ J. Dolenc, Habilitacija dr. Gregorja Kreka na graški univerzi, 45.

Habilitacijska komisija je sicer imela pripombe³⁶ na ta Krekov program predavanja, vendar je odličen odziv največje slavistične avtoritete v tedanji Avstriji, dr. Fr. Miklošiča, profesorja na dunajski univerzi³⁷ na razpravo O nominalni fleksiji pridevnika v stari in novi slovenščini pripomogel, da ga je sredi januarja 1867 v poročilu profesorskemu kolegiju filozofske fakultete potrdila.³⁸ Čeprav je bil Gregor Krek usposobljen tudi za pouk klasičnih jezikov, se mu je po uspešni habilitaciji uresničila želja, ki jo je gojil že od svojih gimnazijskih let, da bi se popolnoma posvetil slovanskim jezikom, književnosti in kulturi. Tako je kot privatni docent na Karl-Frančevi univerzi v Gradcu v prvem študijskem letu 1867/68 zelo vestno pripravljal svoja predavanja.³⁹

30. oktobra 1869 je Gregor Krek na dekana Filozofske fakultete naslovil prošnjo za napredovanje v izrednega profesorja. V njej se sklicuje na peticijo slovanskih študentov v deželnem zboru za ustanovitev stolice za slovansko jezikoslovje in literaturo. V zvezi s tem so v začetku leta 1870 trije profesorji (Schenkl, Karajan in Heinzl) Filozofski fakulteti priporočali njeno ustanovitev z naslednjimi razlogi:

a) Pri sodobnem stanju jezikovnih raziskav je raziskovalcu indogermanskih jezikov zares potrebno znanje slovanskih. To utemeljujejo Boppova, Schleicherjeva, Miklošičeva dela, zato je posebno pomembno, da se na univerzah predava primerjalna slovnica slovanskih jezikov.

b) Nekoč je prebivalstvo Spodnje Štajerske večinoma pripadalo slovanskemu življu; poleg tega obiskujejo našo univerzo študentje s Kranjske, Hrvaške, Primorske in iz Dalmacije. Zato je sedaj prilika, da bi poslušali predavanja o slovanski gramatiki, književnosti, mitologiji itd. c) Leta 1867 se je habilitiral Gregor Krek kot privatni docent za slovansko filologijo in odtlej opravlja številno obiskovana predavanja o slovanski slovnici, književnosti in mitologiji. Zato podpirajo njegovo prošnjo ministrstvu za imenovanje za izrednega profesorja slovanske filologije. Njegovo znanstveno sposobnost poleg že znanih nova znanstvena razprava *O pomembnosti slovanske tradicionalne literature kot vir za mitologijo*. Z njo njen avtor dokazuje obsežno načitanost in temeljitost ter prispeva pomembne rezultate, ki bodo nekoč našli ustrezno mesto v slovanski in indogermanski mitologiji. Zato podpisani naročajo: »*Slavna fakulteta naj pri visokem ministrstvu zahteva ustanovitev stolice izredne profesure za slovansko filologijo*«. ⁴⁰ Z najvišjo odločbo je bila 21. marca 1870 ustanovljena stolica za slovan-

³⁶ Grajali so ga, ker je naredil dobro primerjavo staroslovanskega jezika s klasičnimi jeziki, medtem ko so bliže ležeči starogermanski jeziki, predvsem gotski, ostali prezrti. Zdi se tudi, da kandidat ne obvlada v zadostni meri sanskerta, da bi iz njega dobil zaželeno podlago. Vendar te pripombe niso tako zelo pomembne, da bi prošnjo zavrnili. Pričakujejo pa, da bo kandidat v teku svojih študij zapolnil luknje v svojem spoznavanju in obravnavanju te snovi. Trije podpisani člani habit. komisije se strinjajo, da c. kr. profesorski kolegij dovoli kandidatu, da na temelju njegovih predlogov, zlasti pa priložene znanstvene razprave, nadaljuje postopke za habilitacijo.«

³⁷ J. Dolenc, Habilitacija dr. Gregorja Kreka na graški univerzi, 47. »Avgust Pirjevec sicer navaja v SBL I, 557, da je Krek v šolskem letu 1864/65 poslušal njegova predavanja na dunajski univerzi, a doslej nisem našel še nobenega dokumenta, ki bi to potrdil. Pač je poslal komisiji zelo ugodno mnenje o Krekovi znanstveni razpravi, ki ga končuje takole: »Ta spis je izvrsten in pričakovati je, da njegov avtor kot univerzitetni učitelj ne bo v nečast tej ustanovi.«

³⁸ J. Dolenc, n. d., 47.

³⁹ J. Dolenc Dr. Gregor Krek kot privatni docent in izredni profesor na Univerzi v Gradcu, 53.

⁴⁰ J. Dolenc, n. d., 56. Vendar s pripombo, da so predavanja o slovanski filologiji ustrezna

sko filologijo in kot prvi jo je zasedel za izrednega profesorja imenovani dr. Gregor Krek.⁴¹

Šele v šolskem letu 1870/71 kot izredni profesor je lahko zastavil vse svoje sile za novoustanovljeno stolicu (Lehrkanzel) za slovansko filologijo in bil na njej edini predavatelj. V zimskem semestru je predaval staroslovansko glasoslovje in oblikoslovje, slovansko literarno zgodovino od 14. do 18. stoletja in imel filološke kritične vaje, vsega skupaj 5 ur na teden. Še vedno je oral ledino in trdo delal. V zimskem semestru 1871/72 je predaval osnovne črte primerjalne sintakse staroslovanščine in slovenščine, kritično in estetsko vrednotenje najnovejših zbirk slovanskih ljudskih pesmi. V letnem semestru pa uvod v slovansko arheologijo in etnografijo ter o najnovejših rezultatih raziskav slovanskih povedk in mitov.⁴²

Naslovi njegovih predavanj so še: Prolegomena k slovanski arheologiji in etnografiji, antična in srednjeveška legendna tvarina v slovanskih literaturah, Začetki slovanske pisave in literature, Začetki slovanskega umetnega pesništva, O slovanski tradicionalni literaturi [= slovstveni folklori], Folklorna slovanske epika, O najnovejših delih s področja slovanske filologije, Starejša obdobja slovanske literature, Zgodovina slovanske filologije in jezika. Zadnji čas je posvečal pozornost izjemnim slavistom, Jozefu Dobrovskemu, Jerneju Kopitarju in Josefu Šafaříku.⁴³ V študijskem letu 1898/99 je predaval o ruskem epu Slovo o polku Igoreve, o sistemu slovanske slovstvene folklore in uvod v slovansko arheologijo in etnografijo.⁴⁴

Redni profesor je postal leta 1875. Tedaj je postal prvi častni član Akademskega tehničnega društva Triglav, ki je vse od leta 1875 dalje združevalo slovenske študente v štajerski prestolnici.⁴⁵ Dvakrat, v študijskih letih 1878 in 1892⁴⁶ je bil dekan graške filozofske fakultete. »Dostojanstva vseučilišnega rektorstva seveda ni dosegel zaradi nemško-nacionalnega šovinizma graških profesorjev, kajti Krek se je vedno odločno potegoval za slovanske vseučilišnike in njih pravice.«⁴⁷

Leta 1888 je bilo dokončano novo poslopje graške Univerze zunaj mestnega središča. Nova prostorska možnost je omogočila, da je Gregor Krek z velikim trudom ustanovil seminar za slovansko filologijo s strokovno knjižnico. Iz tega se je pozneje razvil slovanski inštitut. Z odločbo ministra za bogočastje in pouk z dne 2. aprila 1892 je bilo določeno delovanje z zimskim semestrom 1892/93. Za predstojnika je bil določen dr. Gregor Krek.⁴⁸ Prav tako je njegova velika zasluga, da se je v Gradcu končno

---

nemškemu značaju naše visoke šole in tudi študentom nemškega jezika dostopna kakor tudi za posamezne študente slovanskega rodu, katerih narečja so se med seboj zelo oddaljila, mogla opraviti vedno v nemškem jeziku.

⁴¹ J. Dolenc, n. d., 56.

⁴² J. Dolenc, n. d., 57.

⁴³ Sob., Krek Gregorij, *Ottuv slovník naučný*, 15 del, Praha 1900, 116.

⁴⁴ J. Dolenc, Dr. Gregor Krek kot predstojnik slovanskega inštituta na graški univerzi, nazadnje dvorni svetnik, *Loški razgledi* 51, Škofja Loka 2004, 149.

⁴⁵ Igor Grdina, *Ipavci*, Ljubljana 2002, 287: »Za Gregorjem Krenom so doživeli to čast Fran Miklošič, Simon Gregorčič, Josip Stritar, Andrej Einspieler, Josip Juraj Strossmajeyer, Josip Gorup vitez Slavinski, Benjamin Ipavec.«

⁴⁶ M. P., Prof. dr. Gregor Krek, *Dom in svet* 13, Ljubljana 1900, 186.

⁴⁷ --α --, Dvorni svetnik dr. Gregor Krek (Pokojnemu učitelju v spomin), *Ilustrovani narodni koledar* 17, 1906, 72.

⁴⁸ M. P., Prof. dr. Gregor Krek, 149.

odprlo mesto drugega profesorja slavistike s posebnim pogledom na slovenski jezik in slovensko slovstvo.⁴⁹

Prof. Gregor Krek je bil čislan akademski učitelj: »Svoj predmet predava vneto, poleg tega pa jasno, da mu je lahko slediti; svojim slušateljem gre vsekdar in povsod na roko z besedo in v dejanju.«⁵⁰ »V mladosti se je pečal Krek s poezijo. In poetična struna zvenela je tudi v Krekovih predavanjih in zveni na mnogih mestih njegovih znanstvenih del.«⁵¹ Njegova predavanja so postala temelj za njegovo življenjsko delo, knjigo *Uvod v slovansko literarno zgodovino*.⁵²

2. UČITELJ

»Bistri pogled je kazal na učenjaka, njegov glas je bil krepek in daleko se razle-gajoč.⁵³ Vse se je oziralo za njim. Pa mladi Slovenci, poklicani delovati pozneje v prid svoje domovine, so se s ponosom ozirali na ta močni steber vseučilišča, s ponosom, ker so si rekli: 'To je naš rojak in on se nas ne sramuje.'⁵⁴ Preteklo je trideset let, prete-klo leto in tri. »Še je vse zrlo za prof. dr. Krekom, če je stopal po širokih stopnicah gori v drugo nadstropje v slovanski seminar; a nekateri so zrlji za njim z jezo, ker jim je bil napoti ta mož, ki se ni nikdar nikomur uklonil.«⁵⁵ »Radi bi se ga bili odkrižali deka-dentje med učenjaki, računali so, kdaj se jim pač umakne ta grčavo trda osebnost, toli različna od modernih šibkih, mokrozelenih vejic. Rovalo se je tu in zbadalo se je tam in ščipalo se je ob koreninicah, ker se koreninam ni moglo priti do živega. Tudi mladi-na, ki je zanjo žrtvoval dr. Krek cela desetletja čas in denar, se je pričela upirati vpliv-nosti moža, čigar vztrajno delovanje je smatrala za avtokratizem, napeljuje s tem vodo na mlin mnogih, ki so prežali na to, da se oglasi kak odpor uprav med dijaštvom. Ali mož, ki je stal toliko let na braniku, je izpil tudi ta, pač najbridkejši kelih, kar mu jih je bilo usojenih; da se mu je skrb in ljubezen povračala z naivno-oholim prezira-njem, prebolel na najplemenitejši način, vračajoč hudo z dobrim.«⁵⁶ »Marsikomu, ki je danes morda v visoki službi, je pomagal kot vseučiliščni profesor preko največjih težav ter mu je ustvaril podlago današnjemu – morda nezasluženemu – uglednemu stali-šču. Navedli bi lahko vzglede, a žalili bi s tem spomin pokojnika! Ponavljamo le, da je plemeniti pokojnik želel marsikako nehvaležnost, ki ga je do zadnjih let hudo bolela!«⁵⁷

Znanstvena društva so cenila njegove zasluge za slavistiko in slovenska mladina je častila »v njem ne le svojega velikega dobrotnika, temveč tudi značajnega sloven-skega moža.«⁵⁸

⁴⁹ M. P., Prof. dr. Gregor Krek, *Dom in svet*, 186. M. P. Šestdesetletnica prof. dr. Kreka, *Ljubljanski zvon* 20, 1900, 263.

⁵⁰ M. P., Prof. dr. Gregor Krek, *Dom in svet*, 186.

⁵¹ --α --, *Dvorni svetnik dr. Gregor Krek*, 72.

⁵² Gregor Krek, *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte und Darstellung ihrer älteren Perioden*, Graz 1874, 1886².

⁵³ --α --, *Dvorni svetnik dr. Gregor Krek*, 75.

⁵⁴ Dr. T.[avčar, Ivan?], Dr. Gregorij Krek, *Slovan* III, 1904–1905, 33.

⁵⁵ --, †Dr. Gregorij Krek, *Ljubljanski zvon* 25, Ljubljana 1905, 576.

⁵⁶ Dr. T.[avčar, Ivan?], Dr. Gregorij Krek, 33.

⁵⁷ Fr. Govekar, Dr. Gregorij Krek, *Slovan* III, 1904–1905, 350.

⁵⁸ M. P., Prof. dr. Gregor Krek, *Dom in svet* 13, Ljubljana 1900, 186–187.

3. ZNANSTVENIK

Svojo znanstveno avtoriteto Krek odkriva v zahtevi, da je pri razlagi besed treba biti kritičen,⁵⁹ v pojasnilu v Kresu, da se odloča za oceno Letopisa Matice slovenske iz leta 1881, ker se ravno iz njegove raznovrstne vsebine najbolj dá spoznati »naš znanstveni napredek ali vsaj naš razum za znanstvo«, zato zasluži pozornost, komur je kaj do tega: »Najboljši veščaki naši so prav po Letopisu v spomina vrednih razpravah do zdaj bogatili skromno vedo slovensko in zaslužujejo naše priznanje v obilnej meri. Da se je navrhovnilo ondi poleg dobrega mnogo prepererelega blaga ni sicer naravno ali tolikanj bolj resnično.«⁶⁰ S svojo oceno želi dati zaslužno priznanje, toda znanost se razvija tudi z dobronamerno kritiko. V tem primeru jo doživi sodelavec, ki se v svojem članku sklicuje na zastarelo stališče o prvotni domovini staroslovanščine, ta čas pa ga je njen avtor spremenil. S tem hoče opozoriti, kako mora vsak, kdor se javno izpostavlja, biti na tekočem z znanstvenimi izsledki v posamezni stroki. Pohvali pa tudi avtorja, ki se je za spremembno odločil: »Njegova navada ni bila strastno se držati svojega mnenja na vsak način t. j. tudi tedaj, ako se je prepričal, da mu je realna podlaga kolikor toliko izpodnesena. Vselej in povsod hrepenel je zgoli po zornici resnici in se ni sramoval iskreno in očitno izpovedati, da se je motil, kedar se je o tem bil osvedočil. To je častno za-nj, osobito ako pomislimo, kako težko je ločiti se celo od nedvojno krivih nazorov.«⁶¹

Po vzpostavitvi Boppovega primerjalnega jezikoslovja se je posebno uveljavila slavistika in neznani avtor tej zvezi Jerneju Kopitarju in Franu Miklošiču dopadljivo pridružuje Gregorja Kreka.⁶² Le-ta se v svojih tudi mitoloških razpravah rad sklicuje na »primerjavno jezikoznanstvo« »s kojega pomočjo moremo npr. narisati kulturno stanje slovanskih narodov v dobi vzajemnega njihovega bivanja v zakarpatskih pokrajinah, dasi prvotni slovanski jezik poznamo le po primerjanji posameznih slovanskih jezikov t. j. po rekonstrukciji.«⁶³ »Načela sočasne mythologične znanosti nam velé pogledati črez meje slovanske in povprašati, ali nimajo razven nas še drugod kaj našemu kresu, kupalu ali sobotki podobnega. Pot, po katerem nam je hoditi, je isti, po katerem hodi primerjalno jezikoznanstvo, samo da bajeslovna veda ne omeji svojih preiskovanj na narode, po jeziku sorodne, kajti sorodnost mythov je često neprimerno širja od sorodnosti jezikov.«⁶⁴

Zaradi Jagić-Brücknerjeve protimitološke struje v Archivu für slavische Philologie I (1875) je po prvem članku v njem (Veles, Volos und Blasius) opustil sodelovanje in se oklenil Kresa, ki je postal glavno glasilo zapisovalcev in raziskovalcev slovstvene folklore (Jakob Sket, Davorin Trstenjak, Matija Valjavec, Jožef Pajek, Janez Majciger idr.)⁶⁵ v njegovem času.

Že leta 1880 je namreč odnehal Stritarjev dunajski Zvon in konec tega leta so prof. dr. Krek, prof. dr. Jakob Sket, prof. in župnik Davorin Trstenjak v Gradcu sprožili

⁵⁹ Gregor Krek, Nekoliko opazek o izdaji slovenskih narodnih pesni, *Listki* IV. zvezek, Ljubljana 1873, 133–134.

⁶⁰ *Kres* 1882, 432.

⁶¹ *Kres* 1882, 441.

⁶² –, Dr. Gregor Krek, *Slovan*, Ljubljana 3. aprila 1884., št. 14, 1.

⁶³ G. Krek, Nekoliko opazek o izdaji slovenskih narodnih pesni, 103–104.

⁶⁴ Gregor Krek, *Kres*, I, 1881, 51.

⁶⁵ Vilko Novak, *Raziskovalci slovenskega življenja*, Ljubljana 1986, 202.

misel, da bi ga nadomestil nov leposlovni list. Izdajala bi ga družba sv. Mohorja in s sodelovanjem Kreka ter Davorina Trstenjaka urejal Jakob Sket. Zamisel se je uresničila in že januarja leta 1881 je v Celovcu izšla prva številka leposlovnega in znanstvenega lista Kres. Toda hkrati je Fran Levec v kranjski prestolnici obnavljal (Ljubljanski) zvon s podobnim uredniškim konceptom, česar se dotakne v pismu svojemu nekdanjemu učencu Karlu Štreklju: »Kresa se prav nič ne bojimo, a neresnico bi govoril, ko bi trdil, da nam je dobrodošel. Porodil ga je prof. Pajk, ki je bival letos na počitnicah pri Trstenjaku, in Krek, ne vedoč, da snujemo tudi v Ljubljani list, mu je obljubil svoje sodelovanje iz prijaznosti do Trstenjaka in dr. Sketa. A rekel nam je 4. oktobra v Ljubljani, da sedaj, ko nameravamo mi izdajati list, mu odreče svojo pomoč.«⁶⁶

Toda to se ni zgodilo. Kajti: »Prof. Krek je stal ob zibeli Kresovi, se zavzel z vso vnemo za ta list, stopil med njegove sotrudnike in mu svojo naklonjenost ohranil do konca njegovega izhajanja. Objavil je v njem vrsto učenih razprav. Za nas Slovence ima Krek nevenljive zasluge zaradi tega, ker nam je ustanovil z Davorinom Trstenjakom naš prvi znanstveni list Kres, trdeč, da mora vsak narod tudi znanstveno delaven biti, če hoče vstopiti v kolo kulturnih narodov.«⁶⁷

Rudolf Perušek v oceni Kraussovih Jugoslovanskih pravljic in pripovedk zatrjuje, da sme biti Kres še posebno ponosen, ker ima med svojimi sotrudniki dva najodličnejša znanstvena zastopnika slovstvene folkloristike, prof. dr. G. Kreka, ki je v svojih znanstvenih mitoloških razpravah izhajal iz slovstvene folklore, in prof. M. Valjavca, ki je med Slovenci in Hrvati zbral in objavil gotovo največ folklornega gradiva.⁶⁸ O Krekovih objavah v Kresu je Ruski filolog. vēstnik pisal, da gre za prave zvezde, perle znanstvenega raziskovanja.⁶⁹

V svojih člankih se je trudil za enakovrednost in enakopravnost slovanske idealitete nasproti pogosto na silo prevladujoči germanski, kakor se vidi iz razprave o besedi »plug«, v kateri se zavzema za njen slovanski izvor. »*Koliko truda in napora zopet in to morda nekaj tudi zato, ker nekterim učenjakom noče v glavo, da se je bilo tudi od Slovanov kaj naučiti! Saj ga ni na božjem svetu naroda, ki bi bil v kulturi vedno le jemal in nikoli ničesar dajal.*«⁷⁰ Pri tem ga je tudi kdaj zaneslo, kakor se danes ve, ko je priznalo, da je Kraljedvorski /Zelenodvorski rokopis zgolj ponaredek.⁷¹

Vsakdo, ki je globlje mislil o slovanskej starodavnosti ali vsaj pregledal, kar se je o njej treznega pisalo, se je kmalu prepričal, da ga ni v njej oddelka tako neobdelanega, kakor je bajeslovje in kar je z njim v najožje dotiki. Nimamo jih častljivih starih spomenikov po primeru indijskih Ved ali skandinavske Edde, a kar je še hujše, še pisatelj ni, ki bi nam, kakor Tacit o Germanih, mogli razkriti v idealnem svitu obraz notranjega in vnanjega življenja naših pradedov. Še tista mrvica poročil, ki je raztrošena po spisih raznih zapadno-evropskih neslovanskih letopiscih, je večkrat prav dvomljive vrednosti, kajti pisala jo je le redkokrat nepristranska roka in nikdar

⁶⁶ Monika Kropelj, *Karel Štrekelj*, Ljubljana 2001, 16. Preveri: NUK 184 (Ms 973, VIII (B, 23. 10. 1880.

⁶⁷ --α --, Dvorni svetnik dr. Gregor Krek, 74.

⁶⁸ France Kotnik, Pregled slovenskega narodopisja, *Narodopisje Slovencev I*, Ljubljana 1944, 32.

⁶⁹ Sob., Krek Gregorij, *Ottuv slovník naučný*, 15 del, Praha 1900, 116.

⁷⁰ *Kres* 1884, 111–112.

⁷¹ *Kres* 1886, 183.

ne z namenom slovanstvo v resnici pokazati, kakovo je. A še domači pisatelji, kakor npr. takozvani ruski Nestor, so o Slovanih poganih govoreč gledali na-nje s stališča svojega verskega dogmatizma in njihova poročila nam večidel tam najmanje uga-jajo, kjer bi jih najbolj potrebovali. Ki nam tedaj razkrivaš prvotno življenje naših prednikov, ali nisi krvavo čutil te nezgode ter gledal na levo in desno, kje bi bilo najti drugih kriterij, kolikor toliko pripravnih, nadomestiti praznino osobito srednjedob-nih pisarjev? Našel si jih gotovo in ne pičlo število ter med drugimi tudi v raznih običajih, katerih se držimo še sinovi, dasi je nad tisočletje vtonolo v preteklost, odkar je krščanstvo posijalo tudi pred naš prag.«⁷²

Te Krekove besede v prvi številki Kresa leta 1881 so namenjene slovenski stro-kovni in sploh za preteklost njenih prednikov zainteresirani javnosti, zato so slovesne in retorične. Krek tudi tu, kot že od začetka vstopa v javnost, ni zgolj znanstvenik, ampak tudi vodnik, narodnjak v slovanskem duhu.⁷³

Že iz Krekovega prvega znanstvenega članka v slovenščini se vidi, da je pri tem mislil predvsem na svoj narod, kateremu je želel služiti s svojim znanstvenim delom: »*Po tacem primerjanji slovenskega ustnega slovstva z drugimi, se bode pokazalo, kaj ima slovenski narod z družimi narodi lastnega, kaj je njemu samemu prištevati in kaj si je v poznejših časih od svojih sosedov izposodil. Z naučno porabo vsega gradiva pa bom skušal tolikor toliko pripomoči onim, katerim bode nalog, nam spisati slovensko kulturno zgodovino, katera nam je ravno tako potrebna, kakor kritična, obširna, splošna zgodovina našega naroda.*«⁷⁴

IV. OSEBNOST

Oris Krekove osebnosti se opira na njemu posvečene članke ob njegovi 60-letnici in kmalu zatem ob njegovi smrti. Pripisujejo mu zasluge »na polju slovenske prosvete«⁷⁵ in »jugoslovanske prosvete in literature.«⁷⁶

1. NARODNJAK

»Višje kot Krekovo znanstveno delovanje moramo ceniti vrline njegovega značaja, njegovo ljubezen, zvestobo in udanost do slovenskega naroda, njegovo nesebičnost, njegovo dobro srce in v teh lastnostih ga stavimo lahko v vzgled vsem Slovencem, posebno pa slovenski mladini.«⁷⁷ V tej povedi je več resnice, kakor jo je avtor hotel povedati. Že kot dijak se je navdušil za narodno gibanje slovenskega naroda, posebno s slovstvenim delovanjem in si po neupogljivem značaju kot slovanski rodoljub pridol-

⁷² Gregor Krek, Kres, Kres I, Celovec 1881, 49.

⁷³ Zato ni naključje, da je v razmerah Slovencev na avstrijskem Koroškem odlomek prišel zelo prav tudi Pavletu Zablatniku. Narodopisje v službi domoznanstva (*predavanje v št. Petru pri št. Jakobu v šoli za ženske poklice, (tipkopis)*).

⁷⁴ G. Krek, Nekoliko opazek o izdaji slovenskih narodnih pesni, 130.

⁷⁵ M. P., Prof. dr. Gregor Krek, *Dom in svet*, 149–154, 182–187.

⁷⁶ Fr. Govekar, Dr. Gregorij Krek, *Slovan III*, 1904–1905, 350.

⁷⁷ --α --, Dvorni svetnik dr. Gregor Krek, 75.

bil splošno spoštovanje.⁷⁸ Kmetijskim in rokodelskim novicam je 12 jan. 1862 poslal dopis o študentski proslavi Vodnikovega godu. Slavnostni govor je imel ravno Krek sam.⁷⁹

Domoljubje je pomembna téma njegovih pesmi: Kot visokošolec je predsedoval graški Sloveniji in bil pozneje kot profesor eden najdelavnejših članov Slovanske čitalnice v Gradcu. Kljub težavam in zapostavljenosti pri vladi nikdar ni skrival, da je Slovenec.⁸⁰ Morda je celo njegov poljanski rojak Ivan Tavčar, ki dá Kreku nedvoumno priznanje: »*So nekateri Slovenci, ki jih pozna širni svet, ali koliko jih je, ki so res ostali sami – ali celo njih potomci – Slovenci? [...] Mnogo bližji po času so nam drugi slavni 'Slovenci', kojih slovensko pokolenje pa bodo morali naši potomci čez 400 let šele dokazati! – Zdaj pa se spominjajmo dvornega svetnika Kreka! Vedno se bo med Slovenci vedelo in lahko reklo z mirno vestjo: 'Ecce, vir noster!'*«⁸¹ Če se zasveti Krekova osebnost ob vedno znova aktualnem dežmanovskem sindromu, ko nekateri zapuščajo slovenski kulturni krog zaradi kariere, je enako kočljiva naslednja téma, ki se je praviloma ne dotikamo: »*Krek se pa tudi jako lepo razlikuje od tistih slovenskih rodoljubov, ki so nam spisali cele knjige o slovenskem rodoljubju, ki so bili pa doma v rodbini tako slabotni, da so nam zapustili ponemčene sinove. Krek je dejansko dokazal, da se dado otroci tudi v popolnoma nemškem mestu v slovenskem narodnem duhu odgojiti; zapustil je dva sina, rojena in vzgojena v Gradcu, a oba izvrstna narodnjaka, kar dela pokojniku posebno čast.*«⁸² Člankarji so si enotni, da je bil Gregor Krek odločen Slovenec in Slovan, česar nikdar ni skrival. Kljub temu da je bil kot profesor na graški univerzi dolga leta na čelu graških Slovencev, je kljub temu »*v vseh krogih*« užíval največji ugled in splošni ugled.⁸³

Za svoje delo je prejel več zasluženih priznanj.⁸⁴ Z najvišjim, kot dvorni svetnik, se je prof. dr. leta 1902 upokojil in preselil v Ljubljano, kjer je bil leta 1903 izvoljen v mestni občinski svet in c. kr. mestni šolski svet.⁸⁵ V domovino se je vrnil »do zadnjega zvest svojim načelom«, toda nihče ni prerok v domačem kraju? Njemu v prid je, verjetno Ivan Tavčar, ki je morda že vedel za njegovo bolehanje, toplo ocenil njegovo delo in prepirljivim Slovincem dal izjemno modro lekcijo: »Kadar sedi v svoji krasni knjižnici med svojimi znanjimi knjigami, posebno med onimi, ki jih je moral preštudirati za svoje veliko delo Einleitung in die slavische Literaturgeschichte, tedaj pač pozabi, da majhna domovina prav lahko postane malenkostna. Prav za štiridesetletnico svojega doktorata je doživel letos tisti kaj čudni, dasi naposled naravni slučaj: dognali so, da

⁷⁸ Karol Glaser, *Zgodovina slovenskega slovstva* III, 193, 195.

⁷⁹ J. Dolenc, Gregor Krek kot študent univerze v Gradcu, 343.

⁸⁰ M. P., Prof. dr. Gregor Krek, *Dom in svet*, 186–187.

⁸¹ Dr. T.[avčar], Dr. Gregorij Krek, 33.

⁸² --α --, Dvorni svetnik dr. Gregor Krek, 76–77.

⁸³ Fr. Govekar, Dr. Gregorij Krek, 350.

⁸⁴ M. P., Prof. dr. Gregor Krek, *Dom in svet*, 186: postal je zunanji član češke Franc-Jožefove akademije za znanost, literaturo in umetnost v Pragi, dopisni član cesarske akademije znanosti v Petrogradu, jugoslovanske akademije za znanost in umetnost v Zagrebu in srbskega učnega društva v Belemgradu, vnani član kraljeve češke družbe za znanost v Pragi, častni doktor slovanskega jezikoslovja, častni član kraljeve srbske akademije znanosti v Belemgradu, častni, pravi, in dopisni član drugih raznih literarnih družb in društev.

⁸⁵ Fr. Govekar, Dr. Gregorij Krek, 349.

ima mila povestica več vrednosti kakor omenjena Krekova velika znanstvena knjiga. Vsak pameten človek prizna res brez prerekanja, da onim, ki so to dognali, gotovo mila povestica več koristi kakor Krekovo obširno delo; kajti povest poznajo, Krekove knjige pa ne! To naše domače prokletstvo! Zakaj ne sodite stvari kot takih? Zakaj zahtevate, da naj bo vsaka stvar nit, ki se da potegniti skozi luknjo šivanke in sicer prav vaše šivanke? Pustite povesti, komur gredo povesti, a pustite tudi znanstvo, komur gre znanstvo! Trajen spomin je dr. Kreku v zgodovine vede tako zagotovljen, da je prav vseeno, če hrošči njegova dela malo poglodajo.«⁸⁶

»In temu narodu je tako srčno želel boljše prihodnosti. – zaman. Zgrudil se je v grob ob času, ki nam ni nikakor porok, da 'se bodo vremena Kranjcem zjasnila'. Vedno temnejši oblaki se zbirajo nad nami – deloma po naši krivdi, in tako te je, zlata duša slovenska, smrt vsaj rešila še marsikatero bridke prevare.

Ave, naima pia!«⁸⁷

Vest o njegovi smrti s kratkim povzetkom njegovega dela je objavilo veliko slovenskih časopisov.⁸⁸

2. DOBROTNIK

Predstava o Gregorju Kreku bi bila nepopolna, če bi prezrli, kaj vse je storil za revne slovenske študente. Glede na to, da se je sam kot dijak in študent zelo težko prebijal, je bil občutljiv za podobne težave svojih slušateljev. Za velike zasluge ki si jih je pridobil zanje, ga je slovensko akademsko društvo Triglav v Gradcu leta 1883 imenovalo za svojega prvega častnega člana.⁸⁹ Ravno iz tega leta je na voljo finančno poročilo o delovanju in stanju »podpiralne zaloge slovanskih vseučilišnikov v Gradci.« V javnost je bilo dano s pomočjo celovške družbe sv. Mohorja. Slovenski bogatini so okrcani brez dlake na jeziku.⁹⁰

Triindvajset let je bil »p/redsednik Podpiralne zaloge slovanskih vseučilišnikov v Gradcu«. Na vseh straneh je vztrajno nabiral prispevke, »da se je nabrala lepa glavica, s katere obrestmi se je zljajšala beda prenekateremu slovenskemu visokošolcu.«⁹¹ »Storil je za naše dijaštvo mnogo dobrega, a želel za svojo plemenitost tudi dokaj

⁸⁶ Dr. T.[avčar], Dr. Gregorij Krek, 34.

⁸⁷ --α --, Dvorni svetnik dr. Gregor Krek, 77.

⁸⁸ --, Dr. Gregorij Krek, 570–571.

⁸⁹ M. P., Prof. dr. Gregor Krek, *Dom in svet*, 187.

⁹⁰ Drugo poročilo (rubrika: Drobnosti), Kres 3, Celovec 1883, 167: »Odbor je rešil 75 prošenj v 7 sejah in med 15 prosilcev razdelil toliko in toliko. Med prosilci je bilo 14 Slovencev in en Čeh, med njimi 10 pravnikov in 5 modroslovcev, kako pičlo malo pa je vsak prosilec podpore dobil, naj izračuni vsak za-se! Čas je, da opozorimo slovenske rodoljube na to podpiralno zalogo. Pri nas se pri vsakej priliki poudarja: »Mladina je naš up in nada,« a pusti se blagočutno, da ona po mestih silo in nadlogo trpi! Od naše mladeži na vseučiliščih se terja čil duh, pridnost, narodna zavest, a podpira se ona ne, temveč pri nas se nabira rajši denar za spomenike in druge manj potrebne stvari, in tu leži potem denar mrtev, ne donašajoč nobene duševne koristi. Ponosni ne morejo biti Slovenci na to, da so vsi skupaj lansko leto le 130 gld. in 75 kr. darovali za uboge vseučilišnike v Gradci! Podpirajte torej našo ubožno mladež, ona bode Vam in narodu na veke hvaležna. Denar se naj pošlje v Gradec ali našemu zaslužnemu gosp. vseuč. prof.dr. Gr. Kreku, predsedniku omenjene zaloge, ali pa gosp. tajniku Josipu Lendovščku, učitelju na c. kr. I. gimnaziji.«

⁹¹ Karol Glaser, *Zgodovina slovenskega slovstva* III, 195.

nehvaležnosti⁹² Zaradi nekaterih nesoglasij je iz te dobrotelne ustanove potem sicer izstopil, toda kmalu je spodbudil ustanovitev Podpornega društva za slovenske visokošolce v Gradcu in spet postal njegov »spreten in požrtvovalen predsednik«.⁹³

Morda piše o njem naslednje vrstice kdo, ki je bil deležen njegove dobrote:

»In ta mož je bil vzor narodnjaka. Kako srčno se je veselil Taaffejeve ére, ko so začeli Slovenci malo prosteje dihati. S paznim očesom je premostril vsako gibanje med Slovenci, vedno in vedno je opominjal dijake k zvestobi do slovenskega naroda. In kaj je bil Krek graškim dijakom! Rad je zahajal k sejam akad. društva Triglava, kojega častni član je bil. Bil je središče dijaškega gibanja, v njem se je osredotočilo slovensko narodno življenje v Gradcu. Njegovemu paznemu očesu ni ostalo nič neznanu, v evidenci je imel vsacega slovenskega dijaka in njegove izpite. Največje veselje mu je bilo zvedeti, da se je slovenski dijak pri izpitu odlikoval, nasprotno pa tudi največja žalost, če se je kateremu izpit ponesrečil. Dr. Krek je ljubil vse slovenske dijake, a najbolj pri srcu so mu bili reveži, kojih je med Slovenci pretežna večina. Te je, kolikor je bilo v njegovih močeh, dejansko podpiral [...] Brigal se je za razmere vsakega revnega dijaka, bolne je obiskaval ter jih tolažil. Koliko je storil kot dolgoletni predsednik podporne zaloge za slov. vseučilišnike! Kako vestno je prihajal k sejam tega društva, kako je odbornike opozarjal na znane slov. rodoljube, od kojih bi se dala še kaka podpora dobiti in za koliko podpor se je imelo to društvo zahvaliti njegovemu osebnemu posredovanju. Kako veselje je imel, če je kak od zaloge podpirani dijak do zaželjenega cilja došel in če se je ta temu društvu s tem hvaležnega skazoval, da je bil v narodnem boju trd, neizprosen, mož jeklen. Zares vse je kazalo, da je bilo v Kreku pristno slovensko zlato srce.«⁹⁴

3. POJAVNOST

Gregor Krek je bil z eno besedo: »impozanten«.⁹⁵ »Kdorkoli je Kreka le enkrat videl, ostal mu je v spominu vse žive dni«,⁹⁶ ker da je bil »orjaške, 'čedne in trdne' postave, lepe rasti«, »močan, velik in energičen, silnega glasu, ki je donel kakor grom«.⁹⁷ V mladih letih »postaven gospod z daljšo zlato brado in bujnimi lasmi«,⁹⁸ v starejših pa z dolgo brado, »ki mu je dajala v zadnjih letih, ko je že malo osivela, častitljiv, patriarhalichen izraz.«⁹⁹ Celih »trideset let si je ohranil pesniški čut in polet svojih mladih let.«¹⁰⁰

4. ZNAČAJ

Svojima mladima rojakoma, študentu (pozneje učitelju) Lovru Perku in osmošolcu (poznejšemu filozofu) Alešu Ušeničniku ob srečanju »krepko stisnil roko. Med obedom je vzbujal ta gospod največjo pozornost in vsi so skrbno pazili, da ne bi presli-

⁹² Fr. Govekar, Dr. Gregorij Krek, *Slovan* III, 349.

⁹³ M. P., Prof. dr. Gregor Krek, *Dom in svet*, 187.

⁹⁴ --α --, Dvorni svetnik dr. Gregor Krek, 76.

⁹⁵ --α --, n. d., 75.

⁹⁶ --α --, n. d., 75.

⁹⁷ --α --, n. d., 75.

⁹⁸ J. Dolenc, Dr. Gregor Krek kot predstojnik slovanskega inštituta na graški univerzi..., 143.

⁹⁹ --α --, n. d., 75.

¹⁰⁰ --, †Dr. Gregorij Krek, *Ljubljanski zvon* 25, Ljubljana 1905, 576.

šali nobene njegove besede. Bil pa je pri govorjenju zelo preudaren in je v vsem kazal veliko umerjenost.«¹⁰¹ »Ni bil velik samo kot učenjak, ampak tudi kot človek! Nič učnjaške nadutosti, nič prezirljivosti ni bilo zapaziti pri njem! Bila ga je sama koncilijantnost, sama prijaznost!«¹⁰² »Njegov nastop je bil možat«, »pravi gorenjski značaj in tip čvrstega Slovenca«, »bistrega, ostrega duha, ki je hipoma proniknil vsako vprašanje; odkritosrčen in brezobziren v resnicoljubju, pravičen v vsakem slučaju, mehkosrčen in blag kakor ženska. Bil je vzor moža, vzor očeta, vzor prijatelja!«¹⁰³

Po upokojitvi 1902 se je preselil v Ljubljano, vendar tu ni našel pravega razumevanja. »V Ljubljani si je v inteligentnih krogih mahoma pridobil odkritosrčnih prijateljev in spoštovalcev, pa tudi nekaj takih, ki so ga kot svobodomisleca sovražili ali pa se ga – bali!«¹⁰⁴ »In kakor je bil navdušen za vse lepo in plemenito, tako mu je mrzela vsaka neznačajnost, posebno pa narodna mlačnost ali celo odpadništvo. Vsako tako slabost je ožigosal brezobzirno, ne boječ se zamere niti na desno niti na levo, in pri tem se ni posluževal ravno diplomatskih izrazov. In Krek je smel tako ravnati, kajti njegovo domo- in rodoljubje je bilo vzvišeno nad vsakim dvomom. [...] Bil je trd in neizprosni v boju za pravice slovenskega naroda, pristna gorenjska grča. In to svojo značajnost in neustrašenost je pokazal pri različnih sejah profesorskega kolegija filozofične fakultete.«¹⁰⁵

»In kako priprost, kako skromen, kako prikupljiv je bil ta mož v svojem vedenju do vsacega, tudi do najnižjega! Zares Krek je bil človekoljub v najlepšem pomenu te besede.¹⁰⁶ Nikoli se ni oziral na stan, ampak le na značaj posameznega. Zvesto je ohranil vse vrline svojega naroda, s katerimi so ga rojenice tako bogato obdarile.«¹⁰⁷

5. KNJIŽNICA

Kljub temu da je bil Gregor Krek usposobljen za pouk klasičnih jezikov, si je zaradi svojega navdušenja za slovanstvo že od gimnazijskih let želel popolnoma posvetiti slovanskim jezikom, književnosti in kulturi. Želja se mu je uresničila in sedaj se je vneto pripravljaj na svoja predavanja. Ustrezno literaturo je iskal v univerzitetni knjižnici in ji predlagal nove nabave iz slovanskih držav, a tudi sam je začel nabavljati knjige za svojo zasebno knjižnico, zlasti zbirke slovstvene folklore. Srečen je bil med svojimi knjigami, bile so pravzaprav edino njegovo premoženje.¹⁰⁸ »Kadar sedi v svoji krasni knjižnici med svojimi znankami knjigami, posebno med onimi, ki jih je moral preštudirati za svoje veliko delo *Einleitung in die slav. Literaturgeschichte*, tedaj pač pozabi, da majhna domovina prav lahko postane malenkostna,«¹⁰⁹ je po njegovi vrnitvi v Ljubljano zapisal o njem prejkone Ivan Tavčar.

Po nepričakovani smrti dr. Kreka je nastalo vprašanje, kaj bo z njegovo obsežno

¹⁰¹ J. Dolenc, Dr. Gregor Krek kot predstojnik slovanskega inštituta na graški univerzi, ..., 143.

¹⁰² –, †Dr. Gregorij Krek, *Ljubljanski zvon* 25, 576.

¹⁰³ --α --, Dvorni svetnik dr. Gregor Krek, 75.

¹⁰⁴ Fr. Govekar, Dr. Gregorij Krek, *Slovan* III, 1904–1905, 350.

¹⁰⁵ --α --, Dvorni svetnik dr. Gregor Krek, 76.

¹⁰⁶ Izpričano je, da je bil po velikonočnem potresu v Ljubljani leta 1895 član graškega odbora za pomoč kranski prestolnici. Prim. Igor Grdina, *Ipavci*, 286.

¹⁰⁷ --α --, Dvorni svetnik dr. Gregor Krek, 77.

¹⁰⁸ J. Dolenc, Dr. Gregor Krek kot privatni docent in izredni profesor ..., 53.

¹⁰⁹ Dr. T.[avčar, Ivan?], Dr. Gregorij Krek, *Slovan* III, 34.

slavistično knjižnico. V oporoki ni o njej odločil ničesar. Ker druge dediščine ni bilo, bi svoji mogli knjižnico razprodati antikvarjem. Na predlog ljubljanskega župana Ivana Hribarja so se odločili, da jo po zelo ugodni ceni¹¹⁰ prodajo leta 1919 novoustanovljeni univerzi v Ljubljani kot temelj knjižnice slovanskega seminarja oz. inštituta, današnjega oddelka za slavistiko in slovenistiko.¹¹¹ Razplet, da si Krek ni mogel misliti lepšega.

V. SLOVANSKA FILOLOGIJA

Od začetka slavistične katedre na univerzi v Gradcu leta 1871 je bila s filološkega vidika v obzorju tamkajšnjih profesorjev poleg jezikoslovja in literarni vedi enakovredna skrb posvečena tudi veznemu členu med njima: slovstveni folkloristiki. Ta se je pri Kreku prevesila v mitologijo. Etnološka je samo ena njegova objava, in to v *Analecta Graecensia* razprava *Zur Geschichte russicher Hochzeitsgebräuche* (1893).¹¹²

1. JEZIKOSLOVJE

V tem razdelku so predstavljene samo docela jezikoslovne razprave Gregorja Kreka v zvezi z zgodovino jezika, etimologijo ali kakor pravi Krek sam na nekem mestu »*jezikoslovna archaeologija*«. ¹¹³ Njegove jezikoslovne članke v *Kresu* je pohvalil tudi do njegove mitološke šole sicer kritični Vatroslav Jagić.¹¹⁴

a) Poslanstvo sv. Metoda

Gregor Krek že pred stotridesetimi leti ugotavlja, da v slovanskem svetu od Dobrovskega do njega dni zlepa o kakem predmetu ni tako bogate bibliografije kot o političnih, cerkvenih in kulturnih razmerah Moravske in Panonije v drugi polovici devetega stoletja, ko sta tam opravljala svoje misijonsko poslanstvo sveta brata Ciril in Metod. Kot po svoji profesorski dolžnosti med njimi strogo razločuje med takimi, ki jim »*je zagotovljeno za vse dni častno mesto*«, do številnih, »*ki strogim zahtevam znanstvene kritike*« ne ustrezajo, saj je nekaterim »*utisnen na čelo pečat diletantisma v najslabšem smislu*«. Ne zadošča se samo naslanjati »*vestno na izvornike*«, ampak le-te »*tudi bistroumno oceniti*«. Na podlagi skrbno navedenih virov¹¹⁵ predstavlja slovenskemu izobrazencu papeška pisma v zvezi s slavno davno slovansko misijo. Krek se omejuje le na pisma v zvezi s sv. Metodom in razmerah na Moravskem in v Panoniji

¹¹⁰ Za 3600 zvezkov je bilo plačano 32915 dinarjev, torej manj kot deset dinarjev na zvezek

¹¹¹ J. Dolenc, Dr. Gregor Krek kot predstojnik inštituta ..., 153.

¹¹² France Kotnik, Pregled slovenskega narodopisja, 32.

¹¹³ Gregor Krek, Letopis Matice Slovenske, *Kres* 2, Celovec 1882, 442.

¹¹⁴ Vatroslav Jagić (ur.), *Enciklopedija slavjanskoj fillogii*, Sanktpeterburg 1910, 785–786.

¹¹⁵ Gregor Krek, Papeška pisma britanskega muzeja in sv. Methodij, *Kres* I, Celovec 1873, 345: Hrani jih British Museum v Londonu, njihovi prepisi so bili objavljeni v *Monumenta Germaniae*, komentar pa v *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*, Hannover 1880, 275–414, 503–596. Kritično sta jih ponatisnila Fran Miklošič in Franjo Rački: Novo nadjeni spomenici iz IX. i XI. veka za panonsko-moravsku, bugarsku i hrvatsku poviest, *Starine* 12, Zagreb 1880, 211–233. Zgodovinski kontekst teh listin »je kratko pa dobro razloženo v Jagićevem *Archiv f. slav. Philol.* IV, 707–710.

v njegovem času. Zato upošteva le pisma papeža Janeza VIII (872–882) in Štefana VI (885–891).¹¹⁶ Najhujši Metodov nasprotnik je bila nemška višja duhovščina, ker da so se bolj zanimali za davke kot za svoje vzvišeno poslanstvo,

ne spomnivši se zlatih besede velikega Anglosaksonca Alkuina nadškofu solnograškemu Arnonu pisanih: esto praedicator pietatis, non decimarum exactor. Slovenci pak so baš glede davka solnograškim crkvenim velmožem se dolgo trdovratno upirali in z nekakim posebnim poudarjanjem nam je letopisec poročil o onem solnograškem nadškofu, kateri je bil prvi in sicer še le sredi IX. stoletja vso desetino od Slovencev pobral: hic primus decimas constrinxit reddere iustas Sclavorum gentem sub se rectore manentame.«

Ta Krekova pripomba je premisleka vredna, saj se o tej instituciji v zvezi s pokristjanjevanjem praviloma ne govori. »*Te in marsiktere druge nezgode je bilo zdaj konec in vrhu tega je domači jezik prišel do pravice, kakoršne rimska stolica niti prej niti slej nobenemu narodu ni bila dovolila.* Zato je leta 872 Salzburg kodificiral svoje pravice na Spodnjo Panonijo s posebno spomenico, ki škofa Metoda obravnava prezirljivo, »naravnost sovražno«. Konec leta 871 ali v začetku 872 je bil ta poklican pred bavarski cerkveni zbor. Čeprav se je dobro zagovarjal,

je surova moč odločila ter so vsled tega imeli Methodija v Nemcih zaprtega poltretje leto«. »Prav ta dogodek osvetljujejo nekatera pisanja papeža Ivana VIII v londonskem zborniku in živo dokazujejo, kako sramotno so sovražniki z Methodijem ravnali. Česar se panonska legenda jedva dotakne, stopi tu v živih barvah pred oči naše in srce nam utripati neha opazivšim toliko surovosti baš na onih možeh, ki so se bili vspeli do najvišjih hierarhijskih sedežev v Bavariji. To je dramatične prizor, ki mora vsakega globoko ganoti, komur navadni človeški čut ni do cela tuj.«¹¹⁷

Tu pride na dan Krekova čustvena narava – tako značilna za Poljance – ki je bila prej kone v napoto njegovima tako racionalističnima naslednikoma. Krek pojasnjuje nadaljno postopanje Svetega sedeža do Metoda in njegovih nasprotnikov, kakor ga je razbrati iz omenjenih papeških pisem. Po Krekovi interpretaciji je Rim ob vpeljevanju slovanske liturgije v Spodnji Panoniji in na Moravskem sicer omahoval, vendar je edini štivil škofa Metoda v njegovem prizadevanju zanjo.¹¹⁸ Na drugem mestu Krek dobro ugotavlja, da so bile izredne razmere v Panoniji »*v veliko srečo našemu staremu slovstvu*«, saj »*še danes blagoslovljamo, občudovaje veličastne pismene spomenike, ktere je nekaj stvaril nekaj prouzročil svetli genij dvojice slovanskih blagovestnikov.*«¹¹⁹

b) Celovski /Rateški rokopis

Molitve in obredne formule, ki so jih morali verniki obvladati, so začeli prevajati in to je povod najprej za brizinske spomenike, po Krekovo: ljubljanski oz. stiški in

¹¹⁶ G. Krek, Papeška pisma britanskega muzeja in sv. Methodij, 345.

¹¹⁷ G. Krek, n. d., 347–350.

¹¹⁸ G. Krek, n. d., 354.

¹¹⁹ Gregor Krek, O novoslovenskem rokopisu zgodovinskega društva koroškega, *Kres I*, Celovec 1873, 173–190.

rateški rokopis, 1467. Redko komu je znano, da je tega prvi predstavil javnosti prav Gregor Krek. Natančno popiše njeno nahajališče, listino samo in njegov pomen za slovenske vernike. Njihovo pripadnost je spoznati tudi iz slovenskih imen na drugi strani Rateškega rokopisa. Ne glede na to, da sta črkopis in pravopis nemška, Krek sklepa, da prepisovalec besedila slovensko ni znal. Nato podrobno analizira jezik rokopisa (samoglasniški in soglasniški sistem, besedišče, oblikoslovje /sklanjatev, spregatev/, skladnjo).

c) Jezikoslovne malenkosti

Tako se je sprva imenovala rubrika v celovški reviji Kres, v kateri Gregor Krek sprva primerjalno obravnava različne besede z izhodiščem v njihovi etimologiji, začeni z *nuto* = goveja čreda.¹²⁰ Pri tem se zelo rad in vedno pogosteje zadržuje na mitoloških tleh. Škoda, da je avtor pozneje svoje članke v Kresu prepogosto objavljaj pod bledim in neambicioznim naslovom *Razne malenkosti*, kar povzroča, da jih bralec izpusti brez slabe vesti. Tudi to je lahko vzrok, da je kaj iz nje po krivici šlo mimo strokovne javnosti, ki ima o tehtnosti njenih člankov edina lahko zadnjo besedo. Kakor koli že, iz njih se nam ponuja razlaga za sorodnost med Levstikom in lušt/r/ekom in pojasnilo, da je turščica = turško žito.¹²¹

č) Ljudska etimologija

V slavistiki so bile prevzete besede že od vsega začetka zelo privlačna tema. Kreku je dal zgled zanjo že Fran Miklošič.¹²² Po uvodu v to problematiko sodeč se je Krek¹²³ loti zelo na široko:

»Brez tujega besednega blaga ne prebije noben narod ali narodič in naj je prosveta njegova še tako prvotna ali pa prav nobena. Na tihem oceanu je mnogo čisto malih otokov in njihovi pičli prebivalci so še popolnoma divji, nekteri celó ljudojedi, a tuje besede so vendar prodrle do njih, dasi je dohajalo inostranstvo z njimi le malokaj in malokdaj v dotiko. Prav tako je tudi drugod in ima na pr. samojedski rodič silpagurskih Karagasov, kterega je bilo leta 1858 le 172 duš, izmed 110 nam znanih samostalnikov nekoliko tujih, osobito ruskih. Kakor zdaj tako tudi že v starih časih, in so razni arjoevropski narodi kolikor med sabo toliko mednarodi semitskimi in hamitskimi jemali in dajali na pósito vzlasti kulturne besede.«¹²⁴

Nato se avtor obrne k sodobnosti in pojasnjuje prenašanje besed iz jezika v jezik z večjim prometom in pretokom blaga. »*Jemlje se danes na pósito nekoliko drugače nego se je jemalo v prejšnjih časih.*« Dokler so se besede prenašale ustno, so uporabniki tujo besedo praviloma podomačili tako, da so jo prilagodili zakonom svojega jezika. »*Odkar pa odločuje knjiga, uhajajo navadno ti stvori v jezik tako, kakor so znani v jeziku, od koder so vzeti, – torej brez vsake glasovne ali ktere koli druge premene. Zato*

¹²⁰ Gregor Krek, Jezikoslovne malenkosti, Kres I, Celovec 1881, 117.

¹²¹ G. Krek, Papeška pisma britanskega muzeja in sv. Methodij, 108, 109.

¹²² Fran Miklošič, *Fremdwörter in den slavischen Sprachen*, Wien 1867.

¹²³ Za njim pa je zaslovel ravno s temeljitimi razpravami te vrste Karel Štrelkelj.

¹²⁴ Gregor Krek, Razne malenkosti, Kres III, Celovec 1883, 107–108.

je prve mnogo težje tolmačiti in nekterim celó najtančnejše jezikoslovno razlaganje ne more do jedra.«¹²⁵

Toda Krek želi na nekaj primerih predstaviti delovanje »tako zvane narodne etymologije, ki je bila povod marsikterej priči ter mnogim bajevnim nazorom, in namen teh vrstic je zgolj na enej takej besedi pokazati, kako se je v tem oziru s tujščino ravnalo.«¹²⁶ Danes je že pozabljeno, da je bil nekdanj rožmarin (*rosmarinus officinalis* L.) »kot simbol zveste ljubezni zaljubljenim najdražja cvetlica ne le v nas ampak daleč po svetu slovanskem«. Toda v nadaljevanju Krek zatrjuje:

»Prav za prav zove se ta rastlina »rosa morska! = *ros marinus*, ker se neki od nekdanj posebno obnese po južnih primorskih krajih, od koder smo jo dobili tudi mi. Ali kakor je *rosmarinus* Angležu postala *rosemary* (t. j. *rose in mary*), tako tudi v našem rožmarinu ni sluha o rosi, ali pač o roži, kakor da bi prvotne besede prvi del bil *rosa* = roža in ne *ros* = *rosa*. Tedaj tudi tu zgolj ljudska besedo tvoritev, da udobi beseda kolikor toliko domač izraz. Čudno je pa zopet to, da smatra narodna pesen sama rožmarin za tujo rastlino, kajti včasih mu daje pridevek 'nemški'«. ¹²⁷

Na podlagi ljudske etimologije imena navadna potočnica (*myosotic palustris* L.), nam splošno znane spominčice, v drugih slovanskih jezikih pa *libeček*, *libček*, *ljubistok*, *lubszczyk*, v ruščini *nezabudka*, nemško *Vergissmeinnicht*, ki ima v korenu ljubiti, tej cvetici po analogiji že od začetka pripisujejo posebne lastnosti in moči. Potem ko ji je ljudstvo po svoje pre naredilo ime, ji je dalo tudi ustrezno simboliko.¹²⁸

Kako sta si ljudska in znanstvena etimologija navzkriž, Krek prikazuje tudi na primeru nekdanj slovanskih, danes pa že ponemčenih krajevnih imen in iz njih izvedenih razlagalnih povedk.

»Ker so ljudstvu nemškemu imena takih krajev nejasna, razlaga je po svojem, in zares postane iz slovanske besede nemška, dasi iz jezikoslovnega stališča ni med njima prav nobene sorodnosti. Primer: Mnogo krajevnih imen slovanskih je stvarjenih po brezi (*staroslov.* brěza, *betula*). Nemci so prekrstili dotična imena po krajih in časih prav različno in med drugim tudi v *Fresach*, *Friesach*, *Friesack*. Poslednja beseda zveni popolnoma nemški in je bila povod na-

¹²⁵ G. Krek, n. d., 109.

¹²⁶ G. Krek, n. d., 107–108: »Iz *ligusticum* postalo je *levisticum* in za njim mnogokraj drugega latinskega, kar smo vsaj z večine že poprej bili našteji. Niti germanski niti romanski in slovanski izrazi ne kažejo na prvotni *ligusticum*, ampak na katero koli na-nj se oslanjajočo besedo ali pa celó na nobeno, ako nio neposrednje nastali iz latinščine no iz kterega drugega jezika. ali bo na posodo vzeta kjer koli, v vsakem slučaju je pri takem poslu želja jasna, naj dobi beseda kolikor mogoče domače lice. To pa je samo možno, ako se tujka tako preuravna, da postane enaka ali vsaj jako slična kakšnej domačej, s katero se po glasu zgolj na videz posebno strinja. Po tem načinu zvonite obe sicer dosta enako in skladno ali po jezikoslovnih načelih ju ne bode nikdo imel za sorodni.«

¹²⁷ G. Krek, n. d., 110–111.

¹²⁸ G. Krek, n. d., 112: »Na Češkem devljejo matere hčerkam *libeček* do kopeli, da bi se odrastle lažje in stalnejše prikupile možem. Takisto delajo ruska in srbska dekleta, da postanejo krasnejša, in maloruska devica vpraša ljubčeka svojega, ali se je v ljubistoku kopal, da se jej je tako priljubil. Na Srbskem dajejo zaročencem miloduha, da se milujeta t. j. ljubita. Vse to in še marsikaj drugega porodilo se je v narodu stoprav, ko je bil udahol v besedo pojem ljubiti.«

rodnej ali ljudske etimologiji. Pravljica namreč poroča, da je bil nekaj zlodej vse samopašne plemiče polovil in utakol v veliko vrečo, s katero je vesel frčal proti peklju. V Friesacku zadane se tako močno ob cerkveni stolp, da se vreča nekoliko pretrga in četrtnina plemičev popada na tla. Bili so jako veseli, da so ušli vragovim krempljem in v zahvalo nadeli so kraju ime Frie-sack = Frei-sack.«¹²⁹

Gregor Krek se loti problematike stvarno, pri bajeslovnem razpredanju se čuti njegova vnema pri zagovarjanju svojih idej, toda pri znanstvenem delu ni zgolj hladnokrvn analitik kakor pred njim Miklošič in pozneje Štrekelj, temveč vedno tudi pripadnik svojega naroda: »Brez tujih besed ni mogel do zdaj še noben narod prebiti in menda mi ne bomo prvi te zgodovinske resnice na laž postavili. Ali nekaj bi pač dobro bilo in koristno. Kedar imamo za isti pojem domačo in tujo besedo, ne puščajmo slednjaj vsaj problasti.«¹³⁰

d) Besede in reči

»Jezikoznanstvo« je pomemben pripomoček zgodovini, zatrjuje Krek, še posebno za tista obdobja, ko zanje ni drugih zgodovinskih virov in materialnih kulturnih ostankov, kot zgolj jezikovna. Prav primerjalno jezikoslovje omogoča »natančneje določiti, kakova je bila prosveta naših prednikov, ko so še neločeni bivali v prvotnej svojej domovini zakarpatskej«. Tudi sam želi pripomoči, »da bode razgrneno pred našimi očmi vse kulturno življenje praslovansko do najmanjših natančnostij, – « K temu lahko prispeva vsak, »bodisi gradivo nabirajoč, bodisi takovo gradivo uporabljajoč v znanstveno svrhu.« V tej zvezi se upira trditvam, da je plug nemška (»češ, saj so Slovani v kulturi vedno lezli stoprav za Germani in se od njih učili.«), ampak želi dokazati, da je (tako kot ralo) slovanska beseda.

Po predzgodovini problema, pri čemer navaja avtoritete svojega časa J. Grimma in F. Miklošiča. Posebno gorak je A. Brücknerju,

»kteri je nekje pobral, da so bili Nemci v poljedelstvu vedno daleč pred Slovani in ki ob enem tudi navaja, da je polabske Slované ugonobila nemška kultura, tedaj vzvišena ideja, ktorej slovanska priprostost, da ne rečem surovost, ni bila kos ustavljati se. Preperelo nemško blago. Kdor bi morda iz letopisca Helmolda in iz kôpe kesnejših poljskih, latinsko pisanih, listin hotel dokazati, da so zahodni Slovani še v 12. in 13. stoletji poznali in rabili samo oralo (haken) in ne pluga, sodil bi napačno ...«¹³¹

Krek pritrjuje A. Schleicherju, »ki izvaja starosl. plugъ od kor. plu in pripone -gъ (kakor sluga cliens, der hörige od slu+ga) in dostavlja, da je stgnem. pfluoc (phluog), ngn. pflug prvotna lastnina slovanščine, od koder je došla beseda v germanščino. Prepričanje, da imata plug in glagol pluti isti koren, Krek utemeljuje z zakonom metaforizacije: »Narod naš poje o Rožmanovej Lenčici, da je 'priplula onkraj vodé', a pripoveduje tudi o ptiči, ki 'pluje pod nebom', prav kakor Nemec, kteremu ptice po zraku veslajo. Takisto orjemo njive, a rekamo tudi, da nam čas ali žalost in skrbi orjejo brazde po obrazu, dočim nam časi v veselji srce plava ali pluje.« Svoje izvajanje utemeljuje

¹²⁹ G. Krek, n. d., 112.

¹³⁰ Gregor Krek, Jezikoslovne malenkosti, Kres I, 1881, 123–124.

¹³¹ G. Krek, Razne malenkosti, Kres 1884: 108–109.

tudi z latinščino: »*Kakor mi veli tudi Rimljan: veient rugae, gui tibi corpus arent. Ovid. Takisto je perarare naše grbančiti, gubančiti in rabi tudi pesnikom za obraz, ki ima vse polno gub. Torej guba = brazda*«. Po njegovem sta pojma orati in pluti ali veslati homonimna izraza.¹³² S članki take vrste Krek predhodnik tiste smeri, s katero je pri nas, v sodelovanju z Aleksandrom? Brücknerjem in Meringerjem, zaslovel Matija Murko, ko so skupaj izdajali revijo Wörter und Sachen.

Njegovi članki so zasnovani filološko, kar pomeni, da v isti sapi lahko, če snov tako zahteva, posveča pozornost jezikoslovnemu kot folklorističnemu in mitološkemu vidiku problema. Zato je v tem razdelku snov razvrščena glede na to, kje je njegovo težišče.

– **Polkonji niti o pesjani /psoglavci**¹³³ nikakor »nimajo nič narodnega v slovenske tradiciji«, ampak so »knjižnega proizvoda«, »ali posredno ali neposredno je tu vse eno. Tako je marsikaj takega ostalo med domačim blagom in se z njim združilo takisto, kakor bi ne bilo nikdar tuje bilo« [...] v katero se je [...] med domače bajeslovno zlato vrinola tuja primes.«¹³⁴ Z zgledom iz ruskega pripovedništva Krek v nadaljevanju pojasnjuje, kako ljudska etimologija vpliva na nastanek kakega bajčnega bitja: Ruska epska tradicija po Krekovem prepričanju pozna Polkana (*Polkan Polkanovič ali Čudišče Polkanišče*) prek zgodnjega prevoda italijanske knjige o kraljeviču Bovi (Buovo d'Antona) v ruščino. Toda v ruskih zgodbah je Polkan spremenil svojo identiteto, »*kajti ruskemu ušesu je bil Pulicane toliko, kolikor polkonj*,¹³⁵ t. j. ljudska etimologija je tujo besedo zgoli po sluhu storila domačo in je tedaj naravno, da si Polkana misli na pol človeka in na pol konja in ne psa, kakor bi morala, ako bi bila ostala italijanskemu poročilu zvesta.« Tako Krek sklepa, »*da so polkonji kakor pesoglavci tujci na slovanskih tleh, dasi jim ime zvoni čisto domače in jim torej z jezikoslovnega stališča ni ugovarjati ali toliko bolj iz razloga, oprtega na zgodovino teh bitij*.«¹³⁶

– **Breza** (*betula alba* L.) je pri »zadružnih Slovanih« dobila ime po svetlem, belem lubju. Njena prvotna domovina je vsa severna in srednja Evropa, medtem ko proti jugu izginja, zato na tem področju zanjo tudi pravega imena ni – niti pri Grkih ali Rimljanih in tudi ne pri Bolgarih, čeprav so Slovani. V zadnjih dveh primerih ji je ime posodil jesen, ki ima ravno tako belkasto lubje. Breza je pogosta v čeških, hrvaških, lužiških, ruskih, ukrajinskih in slovenskih krajevnih imenih: *Breza, Brezje, Podbrezje, Brezovo, Brezovica, Breznica*. Presenetljivo je, da jih zgreši v poljščini. V imenih za mesece nahajamo brezo tu za mesec marec, tam za april.¹³⁷

Potrditev za svoje jezikoslovne ugotovitve Krek vidi v »*proizvodih tradicionalnega slovstva*«, t. j. slovstveni folklori. V tej zvezi so jo cenili že Kelti in severnoevropski narodi. Slovani so jo čislali kakor lipo in jo imeli za deviško drevo. Pogosto jim je pomenila simbol device, zlasti neveste. »*Žalostna, težko vzdihujoča deklica je po nazoru narodnih pesnij enaka brezi, katero veter neusmiljeno stresa*.« Devica se lahko spremeni v brezo in iz groba neveste, ki jo je zastrupila ženinova mati, zraste breza. Posekana ali izruvana breza simbolizira omoženo žensko. Če ima hudega soproga, jo ljudska domi-

¹³² G. Krek, n. d., 107–112.

¹³³ G. Krek, Polyfem v narodnej tradiciji slovanskej, *Kres* 1882: 164 sl)

¹³⁴ G. Krek, n. d., *Kres* 1882: 166.

¹³⁵ »na pol konj in na pol človek, torej bitje grškemu kentavru enako.

¹³⁶ G. Krek, n. d., 167.

¹³⁷ G. Krek, Razne malenkosti, *Kres* 1884, 416, 418.

šljija primerja z osamelo brezo, ki v temnem gozdu nikjer ne najde sočutja. Mlada žena in stari mož sta kakor breza in dob (hrast), enaka podoba velja za mater in sina. Oton Župančič se v pesmi *Breza in hrast* torej naslanja na to folklorno tradicijo. Prehod od naravne k bajeslovni simboliki vidi Krek v bajki: »Kraljičino je bil hudobec v brezo izpremenil. Ko pride mladeneč osvoboditelj, odpade kraljičini prvo noč brezovo lubje do prsij, drugo do pasu, in tretjo noč je bila popolnoma osvobojena.« Po Kreku je breza tu simbol zimske narave, mladenič osvoboditelj pa spomladansko sonce. Ob brezi v slovanskih šegah Krek opozarja na »bajeslovno jedro« v njih. Spomnimo samo na belokranjskega Zelenega Jurija, ovitega v mlado brezovo listje. V opombi pod črto hudomušno spomni na zdravilni učinek brezove šibe »brezova mast« imenovane. »Poezija tu neha, začjenja se najrealnejša proza. Sicer smo se jej tudi mi udali, kajti drugače bi ne imeli znanega pregovora, da šiba (bodisi brezova ali leskova ali kakšna druga) novo mašo poje. Enako je v Nemcih.«¹³⁸

– **Trôt** naj bi bil soroden češkemu Trutu: »Kresnik je imel brata Trota. Z njim se je enkrat peljal na zlatih kolih na gostijo k babilonski kačji kraljici. Ko se en čas peljeta, začelo je hudo grmeti. Kačja kraljica pa ni Kresnika trpela, čeravno se mu je zmirom prilizovala. Pošlje tedaj kačo, ktera je kakor orel imela silne peroti. Naglo z megel zleti na njega in ga hoče zaklati. Ali Trot je s svojo zlato sekiro ji glavo odsekal. Kača z repom v oblake mahne in iz oblakov se izlije neizmerna ploha na zemljo, tako da sta se Kresnik in Trot skoro potopila. Ali zelenki so z bistrimi nogami dirjali kot blisk in so rešili svojega gospodarja iz povodnji.« Na podlagi motiva iz slovenske slovstvene folklore, da Trôt s svojo zlato sekiro odseka kačji kraljici glavo, prav kakor v Zelenodvorskem rokopisu »Trut ugonobi hudo kačo ali natančneje ljutega pozoja«, Krek verjame v pristnost omenjenega rokopisa¹³⁹ in skupno slovansko mitološko dediščino. Odklanja namreč, da bi si ga Slovenci in Čehi med seboj izposodili oz. izmenjali.¹⁴⁰ Ali sodi sem zagonetni nekdanji žirovski vzklík: Tætte panaj! V zadnji fazi svojega življenja v smislu izražanja presenečenja. Polagoma se mi je posvetilo, da je v resnici treba razumeti: Tæt te panaj! Kar je neke vrste urok? Ali je jezikoslovno mogoč razvoj: Tæt < Træt ~ Tôt < Trôt. Pri tem se še zmeraj ne ve, kaj pomeni ta Tæt. Vsekakor neko bajčno bitje.

– **Gomila/mogila.** »V prejšnjem čislu videli smo, kako narod etymologisuje, pogledjmo zdaj, kako on historuje.«¹⁴¹ Za besedo *gomila/mogila* imajo Rusi tudi beseda *kurgan*. Krek sklepa, da so jo prevzeli od Plavcev, saj v vzhodnoturških jezikih *kur* pomeni to, kar v staroslovanščini *mogila*. Učenjaki si belijo glave, zakaj jih je ravno v južni Rusiji tako veliko in kakšen je njih pomen. Toda preprosto ljudstvo jih tolmači po svoje. V bistvu gre za razlagalne povedke, ki se tokrat nanašajo na zgodovino. »Vedno sveža prstonarodna domišljija je pač občudovanja vredna. Ona ne stvarja samo divne symbolike raznovrstnim rastlinam ter prisvaja tolikim živalim čudovitih lastnosti, ampak oživlja celo mrtvilo gomil in pečin.« Krek to pojasnjuje na podlagi pripovedovanja o dveh velikanskih skalah na Dnjepru blizu Jamburga, češ da spominjata na sovraštvo med dvema bratoma, kar se konča s smrtjo enega od njiju. Krek je prevzet nad tem, kako »ima prosti narod zares v marsičem svoje posebne zgodovinske nazore, izvirajoče iz žive domišljije ali obraznosti njegove.« Z njima si po svoje razlaga nebesne

¹³⁸ G. Krek, n. d., 417–418.

¹³⁹ Vendar se je uštel. Izkazalo se je, da je to bil le romantični ponaredek Vaclava Hanke.

¹⁴⁰ G. Krek, Češki Trut pa slovenski Trôt, *Kres* 1886, 184–185.

¹⁴¹ G. Krek, Razne malenkosti, *Kres* 1883: 162.

pojave in vse, kar zbuja njegovo pozornost in radovednost, skalam vdihuje življenje in nekaerim kamnom pripisuje nenavadne moči.¹⁴²

– **Gromska strela.** Posebno domišljijo mu zbuja »kamneni izdelki predzgodovinskih narodov, ktere smatra ljudstvo napačno za proizvode posebnih natornih dogodkov. Tega nazora drže se strastno ne le slovanski ampak skoro vsi narodi po Evropi in Aziji. Jasna poročila o tem nahajamo prav tako v staroindijskih hymnah ter v pisateljih grških in rimskih, kakor v prostih pričah raznih današnjih narodov.« Tak pojav je »gromska strela« (lat. *ceraunia*; nem.: *donnersteine*, *donnerkeile*). Nekdaj so verjeli, da ob bliskanju in grmenju padajo iz oblakov, se zarijejo precej globoko v zemljo, toda po sedmih letih pridejo spet na površje. Ko so nebesne pojave poosebili, »je morala postati gromska strela atribut boga gromovnika, torej v nas boga Peruna, zato je po staroindijskih bajevnih nazorih vadžra gromna strela Indrova kakor po staroskandinavskih *mjölknir Thôrova*. Glede na sicer skromne sledove o Perunovem kamnu v ruskih poročilih sklepa, da je bila tudi »pri Slovanih sploh gromna strela zares bila nekdanj atribut boga gromovnika«.¹⁴³

2. SLOVSTVENA FOLKLORISTIKA

Gregor Krek je že kot dijak v Kmetijskih in rokodelskih novicah (1858) razpravljal o pomenu slovstvene folklore, »kateri je pozneje edino in izključno posvetil vse svoje moči«.¹⁴⁴ V njegovem času je pomembno prispevala k slovenskemu narodnemu prebujanju, zato mu pomeni potrdilo slovenske narodne identitete in vir za raziskovanje slovanske mitologije.

a) Terminologija

Krekova strokovna terminologija je zelo pestra in poučna za njeno zgodovino, čeprav ni veliko primerov in nenavadno je, da je večina navedenih iz obdobja 1881 in 1882.

– **Tradicionalno:** V Krekovih člankih se kaže velika naklonjenost *tradicionalnemu slovstvu, tradicionalni literaturi*,¹⁴⁵ kakor praviloma poimenuje slovstveno folkloro, dobesedno: Über die Wichtigkeit der slavischen *traditionellen Literatur* als Quelle der Mythologie (Dunaj 1869) /Važnost ustnega slovstva (*tradicionalne literature*) kot izvirnik basnoslovju (mythologiji).¹⁴⁶ »Nočem pa s tem reči, da je vse tako *narodno* ter nikoli ne to ali ono na posodo vzeto, ampak rad priznavam, da je poslednjega precej v posamnih *tradicionalnih slovstvih* in bode nekaj takega tudi ta sestavek še spravil na dan.«¹⁴⁷ »Kolikor moremo soditi po do zdaj znanih spomenikih *narodne tradicional-*

¹⁴² G. Krek, n. d., 164–165.

¹⁴³ G. Krek, m. d., 165–166.

¹⁴⁴ M. P., Prof. dr. Gregor Krek, *Dom in svet*, 151.

¹⁴⁵ Gregor Krek, Odlomek iz spisa *Važnost ustnega slovstva (tradicionalne literature)* kot izvirnik..., *Zora* 1, št. 12, 1872, 171–174.

¹⁴⁶ G. Krek, *Über die Wichtigkeit der slavischen traditionellen Literatur als Quelle der Mythologie*, Wien 1869.

¹⁴⁷ G. Krek, Polyfem v narodnej tradiciji slovanskej, 105.

ne književnosti«.¹⁴⁸ »naj bode te tradicije za zdaj dovolj.«¹⁴⁹ »...imajo keltska ljudstva kaj naše tradiciji podobnega.«¹⁵⁰ »naša narodna tradicija«.¹⁵¹

– **Ustno:** Ta izraz pri Kreku alternira tradicionalnemu v prevodu naslova iz nemščine: Važnost *ustnega slovstva* (tradicionalne literature) kot izvirnik basnoslovju (mythologiji)¹⁵² in mu je ostal zvest vse do njegovega sodelovanja pri Kresu: »plajijat pobožnih a malo zvedenih in še manje za visoko ceno *ustnega slovstva* vnetih pevcov.«¹⁵³ »ni se mi tudi ni posrečilo po spomenicah *ustnega slovstva* prepričati se, da se motim.«¹⁵⁴

– **Ljudsko:** Pomembno je, da Krek uporabi termin ljudsko¹⁵⁵ v vseh treh filoloških panogah. Jezikoslovna: »*ljudska ali tako imenovana etymologia arbitraria*«. ¹⁵⁶ Folkloristična: »Le izjemni primer je iz leta 1873: »Kdor se je nekaj bolje udomačil v *duhu ljudskega pesništva* in je pozornim očesom ogledoval njegovo sestavo«¹⁵⁷ Etnološka: »Odkar je narodoznanstvo pričelo v svojih raziskavanjih ozirati se na *ljudske običaje*, se je pokazalo, da razun narodov na ozemlju vročega ali tropičnega pasu naseljenih vsi drugi solnce izuredno spoštujejo in obožavajo.«¹⁵⁸

– **Narodno:** Presenetljivo, toda v soočenju z njegovim okoljem razumljivo je, da Gregor Krek najpogosteje rabi besedne zveze, kakor sledijo: »Izvirnik, iz katerega se je legenda izcimila, je večkrat ušel pozabljivosti, kjer ga pa *narodna usta* niso več ohranila.«¹⁵⁹ Ni čisto jasno, kaj Kreku tu pomeni pridevnik »*narodna*«? Je res izposojenka za »ljudsko«, kakor je v naslednji zvezi: »Ker je epična tradicija srbska v mnogem jako podobna bolgarskej in je v *narodnem blagu* obeh narodov / ... / smemo to pričo v bolgarskej *narodnej slovesnosti* vsaj slutiti.«¹⁶⁰ »Mnogokaj bi se dalo še posneti po severnogermanskej *narodnej slovesnosti*...«¹⁶¹ »sorodnost neke vrste *narodnih slovstvenih proizvodov* često neprimerno širja od sorodnosti jezikov, kajti enake naravne prikazni in duševne razmere stvarjajo rade enake *narodno-slovstvene proizvode*.«¹⁶² »ne le posveti v *narodno slovstvo* sorodnih narodov...«¹⁶³ V tej besedni zvezi se tudi lepo vidi Krekov napor za ustrezno poimenovanje druge sestavine (*slovesnost* > *slovstvo*) pa tudi težave pri pridevniški obliki besede. Znotraj tega glavnega pojma se

¹⁴⁸ G. Krek, n. d., 168.

¹⁴⁹ G. Krek, n. d., 112.

¹⁵⁰ G. Krek, n. d., 112.

¹⁵¹ G. Krek, *Letopis Matice slovenske za leto 1881*, Kres 1882, 442.

¹⁵² G. Krek, Važnost *ustnega slovstva* (tradicionalne literature) kot izvirnik basnoslovju (mythologiji), *Zora* (Časopis za zabavo, znanost in umetnost) I, 1872, 172.

¹⁵³ G. Krek, Nekoliko opazek o izdaji slovenskih narodnih pesni, 103–104.

¹⁵⁴ G. Krek, Kres, *Kres* I, 1881, 50.

¹⁵⁵ Kaže, da ga Krek doživljal še v pomenu iz korena *ljud-* kot človek. K temu navajajo besede: *ljudožér ali ljudožérka ... ljudožérska bitja* (Kres 1882, 103). »do dobra ohranjen spomin na *velikana ljudojeda* (Kres 1882: 105), *ljudojeda bitja* (Kres 1882: 105).

¹⁵⁶ G. Krek, Jezikoslovne malenkosti, 122.

¹⁵⁷ G. Krek, Nekoliko opazek o izdaji slovenskih narodnih pesni, 104–105.

¹⁵⁸ G. Krek, Kres, 56.

¹⁵⁹ G. Krek, Nekoliko opazek o izdaji slovenskih narodnih pesni, 103–104.

¹⁶⁰ G. Krek, Polyfem v narodnej tradiciji slovanskej, 162.

¹⁶¹ G. Krek, n. d., 112.

¹⁶² G. Krek, n. d., 105.

¹⁶³ G. Krek, Nekoliko opazek o izdaji slovenskih narodnih pesni, 120–127.

Krek dosledno drži enotnega izraza: »*naša narodna poezija*«¹⁶⁴ »*narodno pesništvo* sorodnih narodov...«¹⁶⁵ »Namen je bil dober, a se ne sklada s sploh veljavnim zakonom, da se *narodna pesen* priobči ravno tako, kakor je v ustih naroda udomačena ...«¹⁶⁶ »Te napake se še rodoljub Ledinski nij čisto ognil, katerega smemo sicer prištevati med najboljše poznavalce našega *narodnega pesništva* ...«¹⁶⁷ Krek govori dobesedno o »jugoslovanski *narodni epiki*.«¹⁶⁸ Dokaz, da je Krek skušal podomačiti izraz za etnologijo, je v naslednjem stavku: »Odkar je *narodoznanstvo* pričelo v svojih raziskavanjih ozirati se na ljudske običaje.«¹⁶⁹ Kaj pomeni Kreku »*narodno starinstvo*«,¹⁷⁰ morda arheologijo? Krek pa niha med izrazoma narodno in ljudsko [delovanje] »*tako zvane narodne etymologije*«,¹⁷¹ prav kakor v istem času Stanislav Škrabec med ljudsko in narodno pesmijo.¹⁷²

b) Folklorne pesmi

Že 1858 je Gregor Krek napisal v Novice dva članka: »Cena pesem narodnih (293-4) in »O naši književnosti« (243-4). Zavrgel je estetsko in moralično načelo izbire, dasi je priporočal »samo to, kar duševne vrednosti narodove ne omadežuje« in dopustil pri tekstu filološke poprave in »sedanjo pisovno slovenščino.«¹⁷³ Po njegovem ni zgolje petje merilo za definicijo folklorne pesmi: »*Od nekega človeka zapeta pesen še dolgo nij narodna, to naj pomislijo, ki prištevajo take poskušnje med narodno svojino, tudi drugih nazivo-narodnih je nekaj natisnenih, ki nimajo pravice med prave narodne uvrstene biti.*«¹⁷⁴

Slovenska matica mu je zaupala v presojo folklorno gradivo iz Vrazove zapuščine:¹⁷⁵ »*Že na prvi mah, ko sem bil pogledal v ta kaleidoskop našega narodnega, v tej ogromni ostalini ohranjenega pesniškega blaga,*« mu je bilo jasno, da je »*našemu literarnemu društvu sveta dolžnost ga v kritični izdaji prej ko prej spraviti na svetlo. Kar se nam tu podaja, je čisto narodno blago, ne umetno stvarjeno ali ponarejeno [...] iz ust naroda samega, z vsemi prednostmi, pa tudi slabostmi, ki so enacim proizvodom lastne.*« Krek posebej pohvali od Stanka Vraza zbrane pesmi, ker je »*že za one dobe spoznal pravi način, kako ravnati z narodno-slovstvenim blagom, dobro spoznavši, da narodno-pesniškim proizvodom vzameš poetično ceno, ako jim ne pustiš oblike in značaja, jim po narodu danega.*« Tudi nekateri Vrazovi pomočniki¹⁷⁶ so ustrezali takim zahtevam, nekateri pa ne, kar opravičuje s tem, da se je ne le pri drugih slovanskih,

¹⁶⁴ G. Krek, n. d., 120–127.

¹⁶⁵ G. Krek, n. d., 104–105.

¹⁶⁶ G. Krek, n. d., 104–105.

¹⁶⁷ G. Krek, n. d., 104–105.

¹⁶⁸ G. Krek, Razne malenkosti, *Kres* 1883, 272.

¹⁶⁹ G. Krek, *Kres*, 56.

¹⁷⁰ G. Krek, Nekoliko opazek o izdaji slovenskih narodnih pesni, 120–127.

¹⁷¹ G. Krek, Razne malenkosti, *Kres* III, Celovec 1883, 107–108.

¹⁷² Glej poglavje o njem v tukajšnji knjigi.

¹⁷³ F. Kotnik, Pregled slovenskega narodopisja, 32.

¹⁷⁴ G. Krek, Nekoliko opazek o izdaji slovenskih narodnih pesni, 103–104.

¹⁷⁵ M. P., Prof. dr. Gregor Krek, *Dom in svet*, 151–152.

¹⁷⁶ G. Krek, Nekoliko opazek o izdaji slovenskih narodnih pesni, 100–101: Toda ne more mimo pripombe, da njegovi nasledniki ne dobijo več »*kvalitativno, v Vrazovi ostalini navrhovatega narodnega blaga.*«

ampak tudi pri drugih kulturnih evropskih narodih kritično izdajanje »narodnih pesmi« šele začelo.¹⁷⁷

Do dogovorjenega roka (1873) je napisal za Slovenski narod zgolj *Nekoliko opazek o izdaji slovenskih narodnih pesni*,¹⁷⁸ ki so po Korytku prva obširnejša teoretična razprava in tudi najdaljša, najbolj temeljita o njih pred Glonarjevim ob koncu izdaje Slovenskih narodnih pesmi (1923). Vsebujejo glavne smernice, na katere so se naslonili vsi poznejši zbiratelji in izdajatelji slovstvene folklore. Strniti jih je mogoče v naslednje točke. »Izdaja mora biti kritična, s tem je že vse povedano.«

a) Izčrpati vse dostopno pesemsko gradivo: poleg Vrazove ostaline tudi rokopise drugih zbirateljev, ki jih hrani Slovenska matica ali drugi, in tudi že tiskane vire.

b) Brez vsebinskih omejitev: »Vse, kar je nedvomljivo narodova lastnina, in je vsaj tako, da duševne vrednosti narodove ne omadežuje. Nij treba, da je pesen estetično dovršena; da le posveti v kakov oddelek narodovega življenja in njegove zgodovine, ali nam osvedoči njegovo mišljenje o stvareh, ki ga obdajajo, o natornih prikaznih, o religioznih, pravnih nazorih itn. Tu se vam nij treba ustrašiti motivov, ki n.pr. ljubezen opevajo; tudi nij nam prikrivati, da narod s svojim zdravim humorjem nobenemu stanu ne prizanaša; pustimo mu besedo tudi v kočljiviših stvareh, njegovo modrstvo je vendar-le pravo, če se tudi ne sklada z onim, ki je v salonu navadno. Z eno besedo, pokažimo mu v tem zrcalu, kakor ve, ne le v svojih prednostih, ampak tudi v slabostih. Saj poleg jezika narod nič bolje ne označuje, kakor njegovo duševno blago. Ako hočemo podobo vso in celo imeti, ne smemo posameznih potez iz nje brisati in tudi ne na njej krpati. Narod pa tudi sme pričakovati, da mu zopet damo, kar smo od njega dobili.¹⁷⁹ Moralna statistika nam mnogo uzrokov pogube npravnosti našteva, a še nikjer nijsem med temi uzroki dobil navedeno: čitanje narodnih pesni.«¹⁸⁰

c) Razvrščeno v smiselno zaporedje: »Vrhu tega naj bi se pa tudi pesmi uvrstile druga poleg druge takisto, da je v celem izboru pravi sistem, da pridejo posamezne pesmi po vsebini v predele, kar pregled olajša in vse pesmi tako rekoč v celotni organizem spravi.«¹⁸¹

č) Vrazovo ostalino dopolniti z variantami iz Kastelčeve zapuščine, Kranjske čbelice, Korytkove zbirke, izdaj Antona Janežiča, objav v Kmetijskih in rokodelskih Novicah itn.

d) »Vselej bi bil tisti tekst temeljni, kateremu gre ta prednost po njegovi notranji in zunanji dovršenosti in razlike bi se vestno zaznamovale pod črto, ako so v kacem oziru spomina vredne.«¹⁸²

e) Izreka se proti natisu pesmi v narečjih in zahteva njih prilagoditev knjižni obliki.¹⁸³

¹⁷⁷ G. Krek, O Vrazovi ostalini, *Letopis matice slovenske* 1871, 27–30.

¹⁷⁸ Ponatis: Listki IV zv. 96–140.

¹⁷⁹ G. Krek, *Nekoliko opazek o izdaji slovenskih narodnih pesni*, 137: »Pri vseh družih slovenskih narodih bi imel vredovalec lahek posel v tem slučaju, samo pri nas ga še denes nema, ker je prepričanje večine proti njemu. Spomini iz polpreteklega časa so jako podučni in kažejo, kako daleč se v slovstvu zagazi z otročjo bojaznijo pred navadnimi človeškimi čutili.«

¹⁸⁰ G. Krek, *Nekoliko opazek o izdaji slovenskih narodnih pesni*, 138.

¹⁸¹ G. Krek, n. d., 30.

¹⁸² G. Krek, n. d., 108.

¹⁸³ V. Novak, *Raziskovalci slovenskega življenja*, 199.

f) »A ne le narodne pesni, tudi vse drugo narodno blago bode dobilo svoj pripravní oddelek, ker mi skoraj nij treba posebno naglašati, kajti vsakdo ve, da iz nar. pesni samih še nij poznavati vsega narodnega duševnega bitja. [...] Sploh je opazovati, da je med pravljicami in pesnimi te vrste najožja zvez in nij mogoče enih brez drugih poznati. Pri prisposodabljanji je treba na oboje ozir jemati, ker nij nenavadno, da se ista snov v tem jeziku v pesni, v drugem v prozi obravnava, a se tudi v istem jeziku često oboje nahaja. Tako prisposodabljanje prozaičnega in poetičnega narodnega blaga je naši nauki jako koristno, a posveti tudi često v posamezne dobe ustnega slovstva, kar nam naj tudi en primer izmed mnogih razjasne.«¹⁸⁴

g) Estetsko doživljanje je subjektivno, zato »je tukaj razlagalčeva pomoč odveč.«¹⁸⁵ »Če res velja, kar sem že dostikrat čul, da pesem razumeti je dosti jezikoslovna vednost, čutiti pa, kar je v nji rečenega, da zna le pesnik, – smem brez vse dvombe to tudi tu poterditi.«¹⁸⁶

h) V nameravani zbirki želi določiti tudi mesto pesmi, ki niso »izvirne slovenske národne« in tako o teh kot o drugih opraviti primerjalne študije – našteva vrsto slovanskih zbirk – in o tem obširno razpravlja v naslednjih dveh poglavjih, pri čemer navaja primere ne le iz slovanskih ljudskih pesmi, marveč gre celo do indijskih Ved in v staro skandinavsko poezijo.

i) Večja skrb bodi nosilcem slovstvene folklore: »Drugo je zopet to, da je veliki večini pesni domovinski list¹⁸⁷ tako površno označen. Imenuje se navadno samo dežela, redkokrat vas – a o pevcih in pevkinjah izveš toliko, kakor nič. In vendar je oboje zelo potrebno, kar ve vsakdo, komur je narodno pesništvo le nekaj pobleže znano.«¹⁸⁸

j) Pesmi je treba razvrstiti tako, da so pesmi podobne vsebine in snovi združene v razdelke in poglavja, tako da deluje zbirka kot urejen sistem. Če že primerjava variant ni lahka, je še težje razvrščati gradivo po snoveh, in utemeljiti, zakaj je posamezna pesem uvrščena na določeno mesto.

k) Zato predvideva komentar s primerjavo »domačih narodnih pesni«, razgledanost po

»narodnem pesništvu slovanskih¹⁸⁹ in kolikor treba bližnjih narodov«¹⁹⁰ in presto-

¹⁸⁴ G. Krek, Nekoliko opazek o izdaji slovenskih narodnih pesni, 126–127.

¹⁸⁵ G. Krek, n. d., 134.

¹⁸⁶ Gregor Krek, Cena pesem národnih. *Novice gospodarske, obrtniške in narodne* 16, 1858, 293.

¹⁸⁷ M. Murko, *Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami*, str. 26, 27: Temu, kar bi danes rekli popisni list, pravi Gregor Krek domovinski list in Karel Štrekelj domovni list, ki po njegovem »obsegaj ime zapisovalca, izvajalcev, kraj zapisa, kakšne podatke o tem, kako daleč je pesem ali godba razširjena in čas zapisa. Dobrodošla bodo tudi pojasnila nenavadnih in dialektičnih izrazov, opombe v razjasnilo teksta in drugi podobni pristavki. Konkretno za pesmi svetuje: *Pri domovinskem listu vsake pesmi naj se pristavi tudi opomba o stanu, starosti in okolnost življenja pevca, ako se je zapisala od njega samo ena pesem (kos), če pa je od tistega pevca več pesmi, je priložiti podatke o življenju na posebnem četrtem listu. Na koncu more zapisovalec pristaviti še opombo o petju, jeziku, posameznih izrazih, ki niso umevni vsakemu ali pa so znani samo v dotičnem narečju. Pri nejasnih besedah je dolžnost izprašati pevca, kaj razume z njim.*« Enaka navodila veljajo seveda za prozno folkloro!

¹⁸⁸ G. Krek, Nekoliko opazek o izdaji slovenskih narodnih pesni, 135–136.

¹⁸⁹ V ta namen našteva celo vrsto zbirk: ruske, ukrajinske, lužiške, češke, srbske, hrvaške, poljske.

¹⁹⁰ G. Krek, Nekoliko opazek o izdaji slovenskih narodnih pesni, 111: »Za naše čvetorvrstne

pi »mejnike pesništva samega« v razna področja »primerjavnega starinstva, posebno bajeslovje.«¹⁹¹

»Večkrat kaka slovenska priča ali pesen še le potem dobi svojo pravo ceno, da jej je dobiti dovršenejših paralel pri drugih narodih, katere nam pokažo, kakova je bila njena prvotna podoba. Slovenska priča je često tako nepopolna, pokvarjena in zane-marjena, da jej ne moremo nobene posebne veljave pripisovati. Nabiralčev nalog je zdaj, tacih prvotniših koncepcij iskati in ako se mu posreči jo dobiti, slovensko ž njimi primeriti.«¹⁹²

V skladu z mitološko teorijo prihaja do sklepa, da »naša narodna poezija ne le posveti v národno slovstvo sorodnih národov, ampak utegne tudi merodajna biti pri rešitvi važnih vprašanj. – se je v tem oziru marsikatere pridobitve na národno starinstvo nadejati.«¹⁹³

Rezultati zbiranja Matije Valjavca in Jana Baudouina de Courtenaya mu zagotavljajo, da se med ljudmi dá dobiti še veliko gradiva. Preudarno spoznava, da je treba sodelavcem na terenu dati ustrezne napotke in se jim za njihov trud tudi primerno oddolžiti: »Nij dosta, da se samo veli narodno blago nabirati, treba je tudi nabiralcem kolikor le mogoče trud olajšati in je o njenem poslu podučiti. Med taka olajšanja pa spada da se sestavi in tiska kaka stotina ali več vprašanj iz raznih strok ustnega slovstva.« Za zgled daje Hrvate in vprašalnik »društva za povjestnico jugoslavensku«. Končno svetuje Slovenski matici v Ljubljani, naj najboljšim zbiralcem preskrbi »primerne štipendije z namenom, prehodijo vse kraje naše domovine in nabirajo.«¹⁹⁴

Krek je želel pripraviti kritično, tedanjemu stanju znanosti ustrezno izdajo z upoštevanjem primerjalnega gradiva slovanskih in sosednjih narodov.¹⁹⁵ Odločno zagotavlja, da se želi ravnati po načelih, »kakoršna so pri kulturnih narodih« v navadi in da se raje umakne, kakor da bi ne sledil »terjatvam časa tudi na slovstvenem polji.«¹⁹⁶ To se je res prehitro zgodilo.¹⁹⁷ Matičin odbor je zavrnil Krekov predlog, da bi zbiratelj po možnosti honorirali. Zatikati pa se je začelo tudi, ker je duhovniški del odbora nasprotoval objavi ljudske ljubezenske poezije.¹⁹⁸

Kakor odklanja »surovo pesnjenje sejmarskih godcev, katerih besedila so poslali novejši zapisovalci«,¹⁹⁹ prav tako zavrača Dajnkova, Ahačlova, Volkmerjeva, Vodov-

---

poskočne so mi ugajale zbirke štirskih in koroških nemških narodnih. Pod upljivom naših sosedov se jih je precej razširilo tacih kitic med nami, večkrat na kvar dobrega okusa. A jih je tudi obilo število čisto izvirnih slovenskih in se oglašja v njih posebno živo vzlasti zdrav humor in neka lahkomiselna narodna filozofija. Ali je upljal na ta drobiž tud italijanski živelj, se še ne upam določiti. Posebno za kraje, kjer mejaši naša narodnost z italijansko, so vse dose-danje meni znane zbirke sila borne in vsaka sodba bi bila pre nagljena, dokler nam ne bo-de поблиže znan obširni trud prof. Baudouina de Courtenay, kateremu naj bi se skoraj posrečilo svojo obširno zbirko po Goriškem nabranih slovenskih pesni priobčiti.«

¹⁹¹ G. Krek, n. d., 109–110.

¹⁹² G. Krek, n. d., 127.

¹⁹³ V. Novak, *Raziskovalci slovenskega življenja*, 199.

¹⁹⁴ G. Krek, Nekoliko opazek o izdaji slovenskih narodnih pesni, 140.

¹⁹⁵ V. Novak, *Raziskovalci slovenskega življenja*, 199.

¹⁹⁶ G. Krek, Nekoliko opazek o izdaji slovenskih narodnih pesni, 139.

¹⁹⁷ B. Merhar, *Folklor in narodopisje*, 120.

¹⁹⁸ J. Dolenc, Gregor Krek kot privatni docent in izredni profesor, 57–58.

¹⁹⁹ V. Novak, *Raziskovalci slovenskega življenja*, 200.

nikova besedila,²⁰⁰ resda večinoma legendne, toda »rodile so se še le v novejem času, in so imele ali še imajo namen posvetne pesni izpodrivati. Nenarodna snov in narodni svetni varijanti, iz katerih so bile preustrojene jih očitno osvedujočijo za to kar so, – za plagijat pobožnih a malo zvedenih in še manje za visoko ceno ustnega slovstva vnetih pevcev.« Kjer se je izvirnik take legende pozabil, se ga dá po analogijah dokaj zanesljivo rekonstruirati s podobno raziskovalno metodo, kot obstaja v primerjalnem jezikoslovju, s pomočjo katerega se da ugotavljati »kulturno stanje slovanskih narodov v dobi vzajemnega njihovega bivanja v zakarpatskih pokrajinah, dasi prvotni slovanski jezik poznamo le po primerjanji posameznih slovanskih jezikov.«²⁰¹

a) Kjer s primerjavo ni najti varianti pri drugih narodih, »nam je govoriti o pesnih, samo slovenskemu narodu lastnih. Nastale so še le na slovenskih tleh ali se vsaj ohranile le v spominu tega naroda.«

b) Nekatere pa so tako očitno lokalne, da variant drugod sploh ni treba iskati.

c) Prav tako nima pomena iskati variante za samoumevne motive, kot je na primer ljubezensko čustvo, ki se ga »nobeno narodno pesništvo ogniti ne more.«²⁰²

»Ljubezen je bila,

Ljubezen še bo,

ko mene in tebe

Na svetu ne bo.«²⁰³

Kakor potrjujejo sočasne raziskave, je primerjava variant smiselna pri snoveh, za katere ni nujno, da bi jih morali poznati povsod in dajejo »enemu ali več narodom individualni značaj.«²⁰⁴ Krek daje za zgled slovensko Lenoro, ki jo ima za mitološko, čeprav se to ne opazi na prvi pogled. Zagotavlja, da ni Bürger prvi napisal take pesmi.²⁰⁵

V želji po objektivnosti Krek s prstom pokaže na svojega bližnjega rojaka Rodoljuba Ledinskega, »katerega smemo sicer prištevati med najboljše poznavalce našega narodnega pesništva, na katerega so imeli ti proizvodi jako blagodejen upliv,«²⁰⁶ ko opozarja na nevarnost popravljanja folklornih pesmi, četudi z dobrim namenom.²⁰⁷

Njegov »srečnejši naslednik« Karel Štrekelj je večino Krekovih redakcijskih smernic osvojil, popolnoma pa odklonil a) Krekovo mitološko smer; b) predvideni primerjalni aparat »kot prezamuden ali celo neuresničljiv«; c) »predvideno prekranje zapisov v 'sedanjo pisovno slovenščino', saj kritična izdaja tega ne dopušča.«²⁰⁸ Štrekelju se je v boju z moralističnimi ozkosrčneži otepala njegova navezanost na Krekovo kompromisno stališče.²⁰⁹

²⁰⁰ G. Krek, Nekoliko opazek o izdaji slovenskih narodnih pesni, 103–104.

²⁰¹ G. Krek, n. d., 103–104.

²⁰² »Tako brez pomena, kakor za sorodstvo sanskrtskega sunús z našim sin ali sanskrtskega smas z našim smo vse stare in nove arijske (-indoevropske) jezike z vsemi narčiji in podnarčiji v teh dveh besedah za dokaz navesti. In tako tudi v pesni.«

²⁰³ G. Krek, Nekoliko opazek o izdaji slovenskih narodnih pesni, 112.

²⁰⁴ G. Krek, n. d., 113.

²⁰⁵ G. Krek, n. d., 114–119.

²⁰⁶ G. Krek, n. d., 104–105.

²⁰⁷ G. Krek, n. d., 108.

²⁰⁸ B. Merhar, Folklor in narodopisje, 126.

²⁰⁹ B. Merhar, n. d., 139 v opombi: Sledil je Krekovi formuli, da se v zbirki upošteva le tako gradivo, ki »duševne vrednosti narodove ne omadežuje«.

Leta 1886 je Štrekelj predlagal Slovenski matici, da bi nadaljeval prvotno Gregorju Kreku zaupano skrb za izdajo narodnih / ljudskih / folklornih pesmi. V Prošnji za narodno blago²¹⁰ je javnosti razložil svoj načrt in jo povabil k sodelovanju. Na koncu vljudno omenja Krekovo *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte* in *Nekoliko opazek o izdaji slovenskih narodnih pesmi*: »tam izrečenih načel hočemo se z malimi premembami držati tudi mi.«²¹¹ Podobno kot Krek še zagovarja produkcijsko teorijo slovstvene folklore. Zato v zbirko ni sprejel sfolkloriziranih pesmi, česar zaradi nedodelanosti načela ni mogel dosledno izpeljati. Kakor Krek je – z majhnimi omejitvami – pri izbiri zavrnil estetsko in moralistično načelo, toda kljub temu veliko ljubezenskih pesmi zaradi Matičine cenzure in odpora duhovništva in drugih opustil.²¹² Kadar mu je trda predla, se je rad skliceval na graško avtoriteto: »*Moralna statistika* nam mnogo uzrokov pogube npravnosti našteva, a še nikjer nisem med temi uzroki dobil navedeno: *čitanje narodnih pesmi*. Tako pravi po mojem mnenju dobro profesor Krek v Listkih V.138.«²¹³

Krekov koncept (SN 1873, št. 137–8, 140–5) pa je spremenil v naslednjem:

a) Krek je predvidel primerjalni aparat iz celotnega slovanskega sveta in v skladu z mitološko zasnovano zbirke ob tem upoštevati tudi slovstveno folkloro v prozi. Štrekelj se je razumno omejil na urejeno in za znanstvenika uporabno izdajo besedil folklornih pesmi.

b) Krek je nameraval besedila natisniti v tedanji knjižni slovenščini in dopuščal v njih filološke popravke; toda s tem bi bilo zelo težko določiti upravičene meje. Štrekelj pa se je odločil za čim večjo zvestobo izvirnikom. Popravljal je le očitne napake zapisov ali tiskov, na kar je opozoril v opombah pod črto.

c) Zanesljivo na Kreka merijo besede: »Nekateri bodo pogrešali v razvrstitvi podrobnejših pododdelkov, recimo 'izvirne narodne', 'mitološke', 'prvotno zgodovinske' itn. Toda določiti, kaj spada med te, kaj med one, to bi bilo mogoče (ako sploh mogoče!) še le po dolgotrajnih preiskavah, ki se niso pri nas še niti začele.«

č) »Tudi ni več mitološko to, kar se je štelo za mitološko pod tako naslovljenimi oddelki drugih slovanskih zbirek?« nadaljuje Štrekelj. »In kaj je danes res 'izvirno narodno'?«²¹⁴ Tudi v tem zadnjem se vidi Štrekljevo razhajanje z Gregorjem Krekom. V bistvu gre za prikrito, toda jasno odpoved metodam Krekove 'mitološke' šole.²¹⁵

Joža Glonar ugotavlja, da se v tem Štrekljevem načrtu v primerjavi s Krekovim ne kaže samo razloček v psihičnem ustroju obeh mož, ampak tudi v umevanju predme-

²¹⁰ Ljubljanski zvon 1887, 628–632; Slovenski narod 1887, 318–320, Slovan 4, Ljubljana 1887.

²¹¹ Prošnja za narodno blago, Ljubljanski zvon 7, Ljubljana 1887, 628–632.

²¹² *Slovenski biografski leksikon* III, 695: Štrekelj je pripravil za tisk 14 snopičev, po njegovi smrti je delo nadaljeval Joža Glonar (SBL I, 222) in ga z dvema snopičema kompromisno zaključil; zaradi gmotnih težav SM so ostali neizdani Dodatki k vsem zvezkom, zaradi prevelike zahtevnosti po Štreklju zamišljenih kazál je Glonar sestavil in objavil le Kazalo začetni verzov; v Uvodu v 16. snopič je podrobno opisal in ocenil Štrekljevo delo.

²¹³ Karel Štrekelj, Predgovor, *Slovenske narodne pesmi*, zvezek I, Ljubljana 1895–1898, VII.

²¹⁴ K. Štrekelj, n. d., XI.

²¹⁵ Joža Glonar, Predgovor, *Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi*, zvezek IV, Ljubljana 1908–1923, 23.

ta (slovstvene folklore) in njega znanstvene porabnosti, kakor tudi napredek v pojmovanju filoloških nalog in njim primernih metod.«²¹⁶

Ob izidu 8. snopiča pesmi leta 1904 je Aleš Ušeničnik²¹⁷ z vso resnobo pokazal na notranjo razcepljenost Štrekljevih izhodišč, saj je sicer kot znanstvenik sam obljubljal sprejeti v zbirko le tiste pesmi, »ki ne omadežavajo duševne vrednosti narodove« in ko je dokazoval, da so 'slovenske narodne pesmi popolnoma nedolžne'. »S tem je Štrekelj sam 'zapustil svoje znanstveno stališče'.«²¹⁸ Joža Glonar s historične perspektive bistro ugotavlja, da je omenjeni filozof s tem nevede odkril Štrekljevo tragično krivdo s tem, da je v resnici hotel ohraniti znanstveno naravo dela, hkrati pa je dajal javnosti o njem neznanstvene koncesije z *dobesedno* 'moralistično' formulo o njihovi neomadeževanosti, ki jo je pred njim formuliral že Gregor Krek, »sprejel pač zato, ker je bila že od Matice sprejeta in aprobirana! Poslej je iz tega izhajala zanj bridka naloga, da jo spravi v sklad z znanstvenim značajem, z znanstveno metodo in znanstvenimi potrebami svojega dela.«²¹⁹

c) Folklorne pripovedi

S primerjavo po Gašperju Križniku zapisane »pravljice« z bosansko in »z enako pripovedko v srednjeveškem slovstvenem spomeniku Gesta Romanorum« dokazuje, da je tudi na Slovenskem nekaj obstajala podobna pripoved veliko bolj dodelana in jo je treba uvrstiti »med redko število starih kulturnozgodovinskih, natenčniše pravnozgodovinskih pripovedek«. ²²⁰ Ima velike načrte: »Z naučno porabo vsega gradiva pa bom skušal kolikor toliko pripomoči onim, katerim bode nalog, nam spisati slovensko kulturno zgodovino.«²²¹

č) Literarjenje

V svojem članku o napotkih za zbiranje in izdajanje pesmi se Gregor Krek spotakne ob verzna besedilca, za katera sumi, da niso folklorna, in jih po folkloristični sistematiki uvrščamo med literarjenje. »Ne le, da so v estetičnem oziru skoro brez veljave, posvetijo še prav rade v take oddelke narodovega življenja, kjer je figovega peresa najbolj treba. Nazori, ki so tu izraženi o družinskih, človeku svetih rečeh, dalje o predmetih, kateri so govorici navadno nepristopni itd., so tako surovi, da me obhaja misel, da niso narodova lastnina, ampak proizvod tiste pesniške šole med Slovenci, ki je s svojim duhom zakrivila pesni, katerih se pri nas na cerkvenih shodih in po božjih potih kot navržek na vsakovrstne slaščice prilepljene največ spravi med čitajoči kmečki svet. Gre za napise, ki so se v tej zvezi še danes ohranili na lectovih srčkih in drugem podobnem pecivu.

²¹⁶ J. Glonar, Predgovor, 23.

²¹⁷ Aleš Ušeničnik, Slovenske narodne pesmi, *Katoliški obzornik* 9, 1905, 84–89.

²¹⁸ J. Glonar, Predgovor, 42.

²¹⁹ J. Glonar, Predgovor, 43: Matičina cenzura je obsodila in vrgla iz Štrekljeve publikacije pesmi, ki so prebile predmarčno cenzuro in pri 15. snopiču n.pr. zahtevala, naj se v tekstu neka splošno znana in vseskozi nedolžna slovenska beseda nadomesti ali s tremi pikami ali vsaj z začetnico in dvema pikama, takole: '...' ali 'r.!'

²²⁰ G. Krek, Nekoliko opazek o izdaji slovenskih narodnih pesni, 128–129.

²²¹ G. Krek, Nekoliko opazek o izdaji slovenskih narodnih pesni, 130.

3. LITERARNA VEDA

Že pesniška zbirka dokazuje, da Gregor Krek ni bil gluh za estetske pojave besedne umetnosti. Kljub temu je bila literarna veda najšibkejši člen v njegovi znanstveni dejavnosti.

a) Slovenska literatura

Leta 1888 Krek sporoča Franu Miklošiču, da je bil z dvora naprošen za sodelovanje v državni seriji Die Österreichische-ungarische Monarchie za članek o slovenski književnosti na dvajset straneh. Zato se je omejil na čas do 1850 in članek *Die slovenische Literatur* je izšel šele čez tri leta, ko sta v 14. zvezku te luksuzne serije 1891 prišli na vrsto Koroška in Kranjska. K likovni opremi članka je Gregor Krek povabil rojaka Jurija Šubica, ki je tedaj živel v Parizu. Tako faksimilu Brižinskega spomenika drugujejo Šubičeve risbe P. Trubarja, V. Vodnika, F. Prešerna, slapa Savice in A. M. Slomška.²²²

Slavist dr. Vatroslav Oblak je spis ocenil v Jagičevem Arhivu: »Lepa, čeprav skopo podana skica slovenske literature, kjer avtor ni šel toliko na podrobnosti, ampak bolj na najpomembnejša razdobja in njihove reprezentante, ki jih je kritično osvetlil in ovrednotil.«²²³ Prav tako ga je v svojih predavanjih pohvalil Karel Štrekelj, da je Krek v znanem delu cesarjeviča Rudolfa Oesterreich-Ungarn in Wort und Bild«. Karnten u. Krain 1891 (429–449) zlasti dobro da je orisal Vodnika, Prešerna in Slomška; za natančnejšo in podrobnejšo sliko mu je bilo odmerjeno premalo prostora.²²⁴ Prav tako ga neznan avtor v Ilustriranem Slovencu oceni, da je bil »tudi za literarnega historika« »zaradi prirojenega čuta za poezijo kakor ustvarjen«.²²⁵

b) Slovanska pesniška antologija

Štrekelj pa v predlogi za svoja predavanja le omenja brez vrednostne sodbe Krekovo karakteristiko slovanske poezije v *Slovanski antologiji*,²²⁶ ki jo je Krek je že vsa leta po izidu svojega temeljnega dela (1874) polagoma pripravljaj. Izšla je v nemščini z naslovom Slavische Anthologie je izšla 1895 v Cottascihe [?] Bibliothek der Weltliteratur v Stuttgartu na 246 straneh. Od tega je 24 strani Krekovega uvoda: »*Slovani so prispeli na poti pokristjanjevanja k poznavanju fonetične pisave in s tem so se jim odprla tudi vrata književnosti. V celoti kakor posamezno se je to zgodilo v času, ko je bila delitev Slovanov v sedanje narode in nekatere izumrle že dovršeno dejstvo. To etnično individualiziranje je šlo z roko v roki s teritorialno ločitvijo in kasneje se je razcepilo še versko v vzhodno in zahodno krščansko Cerkev. Dejansko je prišel slovanski jug in vzhod pod bizantinsko, zahod pa pod rimski krščanski kulturni vpliv. [...] Načela in ideje francoske revolucije so pretresla vso Evropo in prebudila celo pri najmanjših narodih narodno zavest. Nacionalno načelo je postavilo književnost in njene interese prvič na svojo naravno bazo in jo povežalo z ljudstvom z najtesnejšimi stiki in odnosi. Kjer ljudski jezik še ni v svoji čisti podobi literarni jezik, je moral po prodoru nacionalne ideje to postati. Ljudsko izročilo v duhovnem življenju ljudstev sedaj po-*

²²² J. Dolenc, Dr. Gregor Krek kot predstojnik slovanskega inštituta na graški univerzi, 144.

²²³ J. Dolenc, n. d., 144.

²²⁴ Karel Štrekelj, *Akademski predavanja*, 22. (rokopis). Hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Ljubljana.

²²⁵ --α --, Dvorni svetnik dr. Gregor Krek, 74.

²²⁶ Karel Štrekelj, *Akademski predavanja*.

stane upoštevanja vredno in posebno vrednost in pomen ljudske pesmi postane predmet splošnega literarnega zanimanja. Sploh naj vpliva načelo narodne in individualne svobode na literarna gibanja pospešujoče in osvežujoče.[...] Romantika se je pokazala v odnosu na jezik in književnost slovanskih ljudstev po eni strani združujoča, po drugi pa individualizirajoča. Posledica tega procesa je poseben obstoj slovaške literature, ki je v prejšnjih stoletjih neznana. Na temelju načela nacionalnosti se je pojavila poleg velikoruske še maloruska (ukrajinska), književnost in celo mali rod Lužiških Srbov se je glede na jezik in književnost razcepil na dva dela. Absolutno pomanjkanje prevodov iz teh literatur pa je vzrok, da manjkajo v knjigi. To velja tudi za bolgarsko in makedonsko književnost.«²²⁷

4. MITOLOGIJA

Kritični Janez Trdina je v Krekovem času zapisal: »Kar koli je na svetu znano, stoji do zdaj, izvzemši geologijo, na najbolj kilavih in šibkih nogah slavjanska mitologija.«²²⁸ Janez Logar sodi, da Trdina »polemizira s prizadevanji avstrijske in nemške pa tudi naše domače etnografije, katero je zanimala bolj prastara mitologija kot pa življenjske prilike, ustno izročilo, verovanja, navade in običaji ljudstva v sodobnosti.«²²⁹ Trdina je sicer tudi sam »ugotavljal, da staro ljudsko izročilo gine v pozabljenje, je pa v smislu slavjanofilskih prizadevanj pokazal tudi na še vedno živo tvornost sodobnega slovenskega ljudstva, na znanstveno pomembnost in lepoto novejšega ustnega slovstva.«²³⁰

a) Krekov pojem »tradicionalna literatura«

Krek poudarja, da nobenemu dotlej ni prišlo na misel, da bi kot odločilen vir za raziskovanje mitov kot znanstveno gradivo upošteval »*tradicionalno literaturo*«, saj je še ne tako dolgo nazaj, klasični raziskovalci mitov le ne niso dovolj cenili, celo zaničevali so jo. *Tradicionalno*« imenuje to literaturo zato, »ker ni bila fiksirana s pisavo, ampak se kot duhovna dediščina ljudstev zgolj ustno izroča od ene do druge generacije in se loči od že najzgodnejših zapisanih spomenikov posameznega ljudstva, ki na splošno pod pojmom literatura razume samo tiste spomenike, ki izhajajo iz svobodnejše, poetičnejše duhovnosti.

Toda obe veji skupaj šele določata dobesedno pojem kot tak, pod katerim je razumeti celotno duhovno produkcijo kakega naroda, v besedi in pisavi.«²³¹ Če drugje ne se v tem kratkem odlomku pokaže veličina, kar genialnost Krekovega duhá, saj je ubil dve muhi na en mah in prehitel stroko za dobrih sto let. Štejemo ga lahko za

²²⁷ J. Dolenc, Dr. Gregor Krek kot predstojnik slovanskega inštituta na graški univerzi, 146.

²²⁸ Janez Trdina, Pastirji na Žabjeku, *Zbrano delo* X, 381.

²²⁹ Janez Logar, *Janez Trdina, Zbrano delo* X, Ljubljana 1957, 432. »Pri nas je te vrste arheološko etnografijo diletantsko gojil Davorin Trstenjak, znanstveno zanesljivejše delo v tej smeri pa je opravljal docent graške univerze dr. Gregor Krek. Ta je leta 1869 objavil odlomek iz svojih akademskih predavanj pod naslovom *Über die Wichtigkeit der slavischen traditionellen Literatur als Quelle der Mythologie* (Wien 1869), odlomek iz tega spisa pa je v slovenskem prevodu izšel tudi v *Zori*.

²³⁰ Janez Logar, Opombe, *Janez Trdina, Zbrano delo* X, 432–433.

²³¹ G. Krek, *Über die Wichtigkeit der slavischen traditionellen Literatur als Quelle der Mythologie*, 5, 6.

daleč najzgodnejšo uzaveščenost o smislu razmejevanja slovstvene folklore in literature. Hkrati je slovstveno folkloro razmejil od etnološkega gradiva, ko poudarja njeno estetsko funkcijo, ki jo družijo z literaturo. Zato se temu pojmu ni bil pripravljeno odpovedati, čeprav priznava zadrego v zvezi z njo. Pravilno ugotavlja nezadovoljivost pojma »literatura« za oboje, ker je praviloma rezervirana za pisano. Ob tem navrže besedne zveze »slovanska pismenost /književnost /slovesnost [= slovstvo]. Kljub temu ostaja pri pojmu literatura, ker se zaveda vzajemnosti v razvoju literature in kulture. Literatura je tip družbenega življenja in zanesljivo drži, kar pravi Buffon: »Literatura je narod, kot se po stilu določa osebnost kakega človeka, tako se prek literature določa osebnost naroda, to je narodnost.«²³²

Krek preprosto razloži razliko pojmom »tradicionalna literatura« in literatura na podlagi tedaj sicer še neznane, toda nezavedno uporabljene teorije komunikacije, s katero je šele več kot sto let pozneje, v drugi polovici 20. stoletja v svetu zaslovel Kirill V. Čistov. Prav tako je češki strukturalist Jan Mukařovský šele slabih sto let pozneje razčlenil estetsko dogajanje v obeh vejah besedne umetnosti z medsebojnim delovanjem estetske funkcije, estetske vrednote in estetske norme,²³³ kar je imel pred očmi že Gregor Krek s pojmom »poetičnejša duhovnost«. S tem je po njegovo imenovano »tradicionalno literaturo« ali sodobneje: slovstveno folkloro razmejil od etnološke folklorne tradicije.

b) Pojasnjevanje pojmov (etimologija)

Po Gregorju Kreku sta iz staroindijskega²³⁴ korena *mâ* nastala tudi staroslovanško *mьmati*, *mьmlja* in grško *μιμῖω*, *μιμαεω*, *idr.* Iz stranske oblike omenjenega korena se je razvil koren *mû* (= zvonêti, govoriti), iz katerega izpeljuje grško besedo *μῦθος*, *mythos*, s prvotnim pomenom beseda, govor, polagoma pa je pridobila tako samostalniško kot pridevniško pomen »bistvenost«. To da popolnoma ustreza predzgodovinskemu nazoru o mitičnih bitjih. Šele pozneje da so z njimi mislili naravne pojave, ki jih je človek pobožanstvil, kar da je bilo povsem v nasprotju s prvobitnim človekovim mišljenjem.²³⁵ Spredaj navedeni pomen *μῦθος* je pri starogrških piscih glavni in splošen in le polagoma se je razvil v smislu, v kakršnem ga razume njegov čas in ga je imel tudi Platon in drugi.²³⁶

V staroslovanščini je za besedo *μῦθος* v njenem drugem pomenu obstajala *basnъ*, (staroindijski koren < *bhâ*, zend?, *bâ*, grško *φα* /= *splendere*/, podaljšani koren *bhâs* v istem pomenu, deloma *bhaš* /= *loqui*/). Kakor izpričuje glagol *bajati*, staroslovanski koren *ba* vsebuje tri pojme: *loqui*, *incantare* in *mederi*, ki so si glede na razmere prvotne družbe v nekakšni zvezi. Prvotno primitivno zdravljenje je namreč obstajalo v tem, da je »*mrmral zdravnik vsakovrstna zarotovanja, o katerih je bilo ljudstvo prepri-*

²³² G. Krek, n. d., 5, 6.

²³³ Prim. Marija Stanonik, *Teoretični oris slovstvene folklore*, Ljubljana 2001.

²³⁴ Čeprav je v naslovu navedenega vira že uporabljeno danes splošno sprejeto ime: indogermanski jeziki, Krek tega morda ne uporablja zaradi načelnega stališča do Nemcev.

²³⁵ »Tako si je npr. stari Grk v besedi *ήως* mislil samo zaznamovanje za natorno prikazen temote, a še le kasneje mu je bila osebljeno bitje, krasna boginja soproga umirajočega dneva = *Tithona* (prim. M. Müller, *Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache I*, pg. 10,2 Auf.).«

²³⁶ G. Krek, *Važnost ustnega slovstva (tradicionalne literature) kot izvirnik basnoslovju (mythologiji)*, 172.

čano, da imajo zdravilne moči v sebi,« – uvera, ki je bila med Slovenci ponekod tedaj še živa.²³⁷

Da beseda vsebuje več na prvi pogled nezdružljivih pojmov, je v jeziku naravna stvar, pravi Krek in želi s tem poudariti, da slovanščina ni manj vredna od drugih jezikov. Iz korena *bâ* + pripona *snb* (enaka s staroindijsko *ni*, staroslovansko *nb*) je nastala beseda *basnb* (kakor *pěsn* < iz korena *pé+* pripone *snb*). Krek v nadaljevanju dokazuje njeno sorodnost z ustreznim indijskim, grškim, latinskim in drugim besediščem, na primer: staroindijsko *bhân* = loqui, grško *φάδζω, φήμι, φάτις, φήμη*, latinsko *fâri, fâma, fâbula*, iz česar izpeljuje slovenska pojma *sveteti* in *govoriti*, kar v besednim zvezah: mu je posvetil, čeprav imamo v mislih govorjenje, dokazovanje z živo besedo. »Basnb je bilo že našim pradedom *μῦδοζ*, *fabula* pa *μαγεια incantacito; basnosloviti* jim je bilo *μυδολογεῖν, fabulari, basnoslovъ μυδολογος, mythologus in basnosloviye μυδολογια, mythologia*. Od tod zagovarja, da bi se namesto »v tehničnih izrazih rajše praktičnejšega in od najomikanejših narodov rabljenega načela za mythologijo vzeti domači, že v staroslovenščini poverjeni izraz: *basnoslovje*.«²³⁸

Primeri Krekove rabe tega izraza: »Precej zgodaj utemeljeni, so ostali edino merodajni tudi naslednjim grškim pisateljem, ki so se z *basnoslovjem* ukvarjali /... / jih je, bi djal, v *basnoslovji* ....«²³⁹ Vendar pozneje uporabi že današnji izraz: »ni bilo *bajeslovju* koristno, da se je navrhovabila obilica mnenj o tem, predno je bilo moči je postaviti na strogo znanstveni temelj in vzlasti *mytholgeme* vsestranski primerjati po znanstvenih načelih. /... / Tako početje kuje orožje proti sebi samemu in ustreza nehote onim, katerim so narodne priče lastnina zgoli enega naroda in tudi v njem brez kakeršne koli *bajevne vsebine*.«²⁴⁰

c) Zastopnik primerjalne mitološke šole

Gregorju Kreku se rado na pamet očita mitološka teorija. Vendar manjkajo utemeljitve, v čem je njena šibkost. V zvezi z njo je treba premisliti nekaj neprimernih formulacij, kakor: *Gregor Krek je bil še pravi otrok romantike in se je zato nagibal zlasti k razpravljanju o slovanskem bajeslovju*.«²⁴¹ Ne zato, ker je bil otrok romantike, pač pa, ker je bil zadolžen za celotno slovansko filologijo, je razpravljaval o slovanskem bajeslovju. Posebno priljubljena je njegova degradacija vpričo Karla Štreklja²⁴² in Matije Murka²⁴³ (kot da ne bi prav on pripravil formalnih možnosti, da sta se sploh lahko uveljavila kot znanstvenika in univerzitetna učitelja). Njegove tovrstne študije

²³⁷ G. Krek, n. d., 172.

²³⁸ G. Krek, n. d., 172.

²³⁹ G. Krek, n. d., 174.

²⁴⁰ G. Krek, Polyfem v narodnej tradiciji slovenske, 174.

²⁴¹ Pavle Zablatnik.

²⁴² M. Kropelj, *Karel Štreklj*, 92: »Prepričanja, da poleg jezika naroda nič bolj ne označuje kakor duševno blago, je bil tudi Gregor Krek, ki pa je bil za razliko od Štreklja še do določene meje pod vplivom romantičnega mitologizma, česar pri Štreklju ni več čutiti. Seveda so pozneje Štrekljevo delo oblikovale izkušnje pa tudi razvoj vede, kar se kaže v rezultatih, ko je pri njegovem delu historičnogeografska primerjava kmalu prevladala psihološki moment.«

²⁴³ To se je Murku samemu upiralo: »Ne bi tega omenjal, ako se to ne bi bilo zgodilo še z druge strani in ako se ne bi bil lani v enem naših dnevnikov napadal in poniževal Krek, da se povzdigne prof. Štreklja. Tega pokojnik ni potreboval. Kar pa se tiče prof. Kreka, smem, ker tudi meni ni bil naklonjen, tem bolj priznavati, da se je od raznih strani po nepotrebnem in

so res polne primerjalnega folklornega gradiva, vendar v tem še ni nič romantičnega. Spremljajo jih številne jezikoslovne primerjalne in prevojne analize, kar tudi ni nič romantičnega. Pač sem in tja uide s preverjanja možnih poti interpretacija in pri tem pogosto prestopi meje slovanske filologije. Tu mu zaradi pomanjkljive izobrazbe več ne moremo slediti.

V načrtu predavanj Gregorja Kreka skrbi, kako predstaviti slovanski mitološki sistem, saj manjkajo v ta namen neoporečni dokazi in treba bi bilo zbrati še veliko gradiva, »da dobimo fiziognomije božanskih likov, ki bi omogočile dokončno izgradnjo slovanske mitologije.«²⁴⁴ Zato ni odveč vabilo za sodelovanje na terenu: »*Marljivim nabiranjem tega dušnega blaga vtegnemo po časi stvariti poslopje, sebi na čast, narodu v slavo in učenosti v napredek.*«²⁴⁵

Stališče Gregorja Kreka v zvezi s pričujočo témo najočitneje izpoveduje naslov njegove razprave *Über die Wichtigkeit der slavischen traditionellen Literatur als Quelle der Mythologie* iz leta 1869. Vsebina tega spisa je jasno razvidna iz njegovega naslova²⁴⁶ V posodobljenem prevodu bi se glasil: *O pomembnosti slovanske slovstvene folklore kot vira za mitologijo*. Ob drugih kulturnozgodovinskih pojavih je prvotn/a veja besedne umetnosti izredno pomemben vir na tedanji stopnji raziskovanja mitov. V začetku obravnava dotedanje smeri v razvoju mitologije sploh: »*Početek učenejšega tolmačenja mythov je pa vendar tudi precej rano opaziti in je v ozki zvezi z razlaganjem tako imenovanih Homerovih pesmi.*«²⁴⁷ »*Iz navedenega se da povzeti, da je bil način tomačiti mythe v Grkih troj: ethični, simbolični, oziroma fizični in zgodovinski.*« Nato kritično obravnava aleksandrinsko šolo, saj da niso imeli svojega filozofa, ker pa je »*vsak nazor tolmačenja mythov v ozki zvezi s filozofičnimi raziskavanji*«, [...] *jih je, bi djal, v basnoslovju sama kompilacija in parafraza brez samostojnega mišljenja in globlje razumnosti predmeta.*«²⁴⁸

Nato se obrne posebej na tiste slavistične, ki se kritično poglobljajo v sodobna vprašanja o nastanku, razvoju, preoblikovanju mitov. Posebno poudarja pomen primerjalne mitologije, ob kateri omenja Afanasjeva,²⁴⁹ Brála, Buslajeva, J. Grimma, Kuhna, Mannhardta, M. Müllerja, Oresta Millerja, Picteta (z lingvističnega vidika), Potta, Schwartza idr. K temu želi čim bolj popolno dodati zbirke manjkajočega gradiva slovanske slovstvene folklore.²⁵⁰ Pravi, da je premalo optimista, da bi ne videl, da znanstvena téma, ki jo predstavlja, poleg številnih odličnih pripadnikov nima nič

---

netaktno žalilo njegovo samoljubje, njegova razdražljivost pa je bila že predvestnica bolezn, na kateri je skoro po svoji upokojitvi umrl.«, 532++

Matija Murko, †Karel Štrekelj, *Veda* (Dvomesečnik za znanost in kulturo) 2, Gorica 1912, 531–532.

²⁴⁴ J. Dolenc, Habilitacija dr. Gregorja Kreka na graški univerzi, 2001, 45.

²⁴⁵ G. Krek, Važnost ustnega slovstva (tradicionalne literature) kot izvirnik basnoslovju (mythologiji), 171.

²⁴⁶ M. P., Prof. dr. Gregor Krek, *Dom in svet*, 151.

²⁴⁷ G. Krek, Važnost ustnega slovstva (tradicionalne literature) kot izvirnik basnoslovju (mythologiji), 172.

²⁴⁸ G. Krek, n. d., 174.

²⁴⁹ Nanj se veliko naslanja. Morda zato, ker so bila njegova dela v cirilici in je drugi niso znali brati. Zato je tako uspel.

²⁵⁰ Za tedanji čas je značilno, da se opravičuje, ker citatov v slovanskih jezikih ne predstavlja v nemščini.

manj nasprotnikov. Je pa tudi premalo pesimista, da bi verjel, da bi dotedanja številna prizadevanja obstoj te vede postavila pod vprašaj.²⁵¹

Za vzor v njegovo teorijo mu je zgodovinsko primerjalno jezikoslovje, saj sledi pomembnosti jezika v vsaki sestavini ljudske kulture. Vsak drug vir je zanj bolj reven. Niti geologija, arheologija ali zgodovinopisje ne odkrijejo kulturnih razmer »arijskega praljudstva« tako jasno kot jezik, ki pričuje o tistem času, v katerem je »nerazdeljeno arijsko ljudstvo« – indoevropski prebivalci – še posedovališe skupen bivalni prostor in govor.²⁵²

»Komur so priče sploh kakor tudi bajke (*fabulae*) v vseh evropskih narodih tuje blago in kdor tedaj vse tako ali vsaj zvečine izvaja iz indijskih izvirkov, češ, da vsem drugim arjoevropskim narodom taki proizvodi niso prvotno bili lastni, bode bržčas tudi našo pričo proglasil za prvotno indijsko. Ne moremo sicer tajiti, da je od ondi marsikaj po raznih potih precej kasno došlo v evropsko narodno tradicijo ali gotovo je tudi, da imamo prav obilo in med vsemi najlepših prič, ktere imajo po vseh evropskih kotih sorodnic dovolj, a se jih v indijskih izvirkih ni dalo zaslediti in se jih menda nikoli ne bode. A ko bi se jih tudi zasledilo, bode treba stopram dokazati, da ni vsaj to in ono prvotno vzajemno blago, ampak da so zares evropski in drugi narodi vse to vzeli na posodo, – in to bode dokazati zopet prav težko in dvojim celo, da je sploh mogoče.«²⁵³
»Takim pričam prištevati nam je tudi pričo o Polyfemu, ki je prav tako po vsej Evropi dobro znana in vrhu tega še čez nje meje razširjena, a v indijskem slovstvu vsaj do zdaj brez analogije.«²⁵⁴ Čeprav je proti indijski teoriji, se primerjalno pogosto sklicuje na indijske vire.

Ob indijskih Vedah in študijah o njih predstavlja lingvistično paleontologijo in avtorje, ki so se ukvarjali s to problematiko in z vprašanji o razmerju med apelativi (samostalniki) in atributi (pridevniki), sinonimijo in palinonimijo v bistvu poseže v filozofijo jezika.²⁵⁵ Sanskrit osvetli marsikaj nejasnega v indoevropskih jezikih. Če imamo pred očmi jezikovno zgradbo, se je ozirati na njeno glasovno in formalno strukturo, s tem da je ezoterično raziskovanje povezano z eksoteričnim. To pomeni, pojavov nekega jezika ni mogoče osvetliti iz zgradbe zgolj tega posameznega jezika.²⁵⁶ Če s primerjalno metodo ugotavljamo, da »arijsko praljudstvo« povsod poseduje eno-

²⁵¹ G. Krek, *Über die Wichtigkeit der slavischen traditionellen Literatur als Quelle der Mythologie*, 3, 4.

²⁵² Gregor Krek, n. d. 7.

²⁵³ G. Krek, Polyfem v narodnej tradiciji slovanskej, 170.

²⁵⁴ G. Krek, n. d., 169–170.

²⁵⁵ G. Krek, *Über die Wichtigkeit der slavischen traditionellen Literatur als Quelle der Mythologie*: 8, 9, 10: »Sinonimi, ki vsi izrazijo iste pojme, toda vsak z različnim atributom, iz česar je jasno, da ima več bogov v več jezikih redko isti pomen, čeprav imajo isto bistvo. Če pa ima več pojmov isto atribut, zadržijo jezikovno ista imena, s čimer se v jeziku razvije polinonimija. Tako je v vedah zemlja urvi (daljna, dolga), prithvī (široka), mahī (velika) z več imeni, katerih Nighantu 21 omenja. Teh 21 besed za zemljo v vedah bi bile sinonimi, toda vsaka od njih ima še svoj dodaten pomen. Prithvī ne označuje zgolj zemlje, ampak tudi nebo in svit/somrak. Mahī se prav tako uporablja za kravo in jezik kot za zemljo. Od tod postanejo zemlja, reka, nebo, somrak/svit, krava in jezik homonimi. Veliko teh metafor je pozabljenih, veliko korenov je zašlo/propadlo in od tod so miti zatemnjeni.«

²⁵⁶ G. Krek, *Über die Wichtigkeit der slavischen traditionellen Literatur als Quelle der Mythologie*, 10.

ten religiozni sistem, je nujna posledica, da so bili jezikovni odnosi pri večini arijskih ljudstev enaki, kar drži samo, če je za posamezne besede v teh jezikih ne samo isti koren, ampak tudi pripona. Taka besedna analiza, ki naj določi tudi pomen korenov, je zanesljivo sredstvo v tej temni plasti.²⁵⁷ Nato se na dolgo posveča pojmu Bog/bog. Tudi Slovani nimajo zanj vsi enake besede.²⁵⁸ Nekateri jeziki, sploh v provincialnih besediščih (= narečja), ohranjajo v svojih oblikah posebne konservativizme in take jezikovne omejitve so pomemben prispevek k raziskovanju mitov (Prim. Perunja vas, Perkunji vrh < Perun). Jezik je torej brezpogojen za obravnavo mitov.²⁵⁹ Metaforizacijo kot eno najbolj ustvarjalnih jezikovnih lastnosti, še danes uresničuje moderni poetični jezik.²⁶⁰

Po vsem tem je morda bolj jasno, kaj pomeni, ko Krek, pri »tradicionalni literaturi«, sodobno rečeno: slovstveni folklori loči njeno formalno stran, kamor šteje jezik, in realno stran, h kateri šteje po vrsti pravljice (Märchen) in povedke (Sagen), pregovore (Sprüchwörter), zagovore (Zaubersprüche), vraže (Aberglauben), uganke (Räthsel) in pesmi (Lieder). Čenče /marnje (Fabeln) in šale (Schwänke) so za mitologijo po njegovem brez pomena.²⁶¹

Zato je krivično tako do njega kakor tudi Karla Štreklja, ki se mu pripisuje delitev na realno in formalno stran, pa še napačno pojmuje in jemlje Kreku, kar je njegovega.²⁶²

Preden želi pristopiti »k *realnemu delu v človeških ustih vzdrževanega duhovnega zaklada*«, se ustavlja še pri šegah, ki jih seveda ne prišteva k tradicionalni literaturi (= slovstveni folklori). Prav tako so lahko govorjene ali pete, ali oboje hkrati in v njih je veliko pomembnega za mitologijo. »Ničesar ni, kar ljudstvo poleg jezika in religije, tako trdno ne ohranja, kot šege, ki jih je podedovalo po očetih, katerih odvisnost od stare rabe pride znanosti zelo prav.« Tudi tu je sicer kaj žrtvovano pozabljivosti. Veliko šeg (navad) je izpeljanih iz starih religioznih in mitičnih nazorov, ki so daleč onkraj zgodovine in raziskovanje spoznava, da je pravilo, kako se, kdor v naravo veruje, srečata čas pomladi in svatbe. Človek se čuti odvisnega od narave.²⁶³ Tudi v tej zvezi se

²⁵⁷ G. Krek, n. d., 11.

²⁵⁸ G. Krek, n. d., 11–20.

²⁵⁹ G. Krek, n. d., 20.

²⁶⁰ G. Krek, n. d., 52.

²⁶¹ G. Krek, n. d., 7.

²⁶² M. Kropelj, *Karel Štrekelj*, 37: »Vendar pa Štrekljeva delitev narodnega blaga na t. i. realno stran ustnega slovstva in na t. i. formalno stran narodnega blaga, priča prav gotovo o njegovi dokaj večji znanstveni usposobljenosti in širokem zastavljanju raziskovane teme, kot velja to za Kreka. Dobro se je namreč zavedal, da je potrebno t. i. narodov duhovni proizvod – oz. *realno stran ustnega slovstva* nujno obravnavati in razumeti samo v kontekstu z njegovim formalnim ozadjem. Torej, če hočemo spoznati narodovo 'dušeslovje' oz. narod v njegovem bistvu, se ne smemo zadovoljiti le z njegovim ustnim slovstvom oz. duhovnimi produkti, ampak moramo nujno spoznati tudi kontekst – tj. *formalno stran narodnega blaga* (pri čemer omenja Štrekelj na prvem mestu šege in običaje, šele nato narodno medicino, narodne igre, narodno pravo), s katero se njena realna stran neoddvajljivo prepleta. Tudi v tem se Štrekljev program loči od Krekovega.«

²⁶³ G. Krek, *Über die Wichtigkeit der slavischen traditionellen Literatur als Quelle der Mythologie*, 21–23.

slovanskega gromovnika Peruna (Donnergotte) sooča tudi z indijskimi Rigvedami, v zvezi z nebeško vodo = dežjem.²⁶⁴

Ob Perunu in badnjaku primerjalno pritegne vso slovansko snov.²⁶⁵

V nadaljevanju obdela »realno stran tradicionalne literature«. V bistvu gre za predstavitev žanrskega sistema slovstvene folklorne glade na njeno uporabnost v mitologiji. Pomembno je, da loči tri žanrske skupine: 1. Prozo (pravljice, povedke, legende), 2. Folklorne obrazce (primerjalna rekla, pregovori, zagovori, uganke, blagoslovi), 3. Pesmi.²⁶⁶

– **Folklorne pripovedi.** Najprej sta na vrsti pravljica in povedka. Čeprav sta obe v nasprotju do resničnosti, kažeta do preteklosti marsikaj skupnega. Šele brata Grimm sta pokazala na njun velik pomen za mitologijo. Razlika med njima je pregnantna v stavku: pravljica je poetičnejša, povedka bolj zgodovinska, toda ne razlikujeta se le v snovi, ampak tudi v načinu prenašanja. Dotakne se Benfeyeve teorije o pravljicah, češ da so vse nastale v Indiji in se od tam razširile po vsem svetu. Mitološka teorija sloni na boju svetlobe s temo.²⁶⁷ Proces zoomorfoze dobi veljavo v živalski pravljici. Primerja francosko in nemško različico pravljice o Trnjulčici in od svojih redkih rojakov, ki jih omenja, upošteva Matijo Valjavca.²⁶⁸ V določenih pozicijah dobi pravljica poteze legend, iz česar se kaže veliki boj krščanstva s poganskimi idejami.²⁶⁹

Prerokovanja. Kako da mu je motiv dekleta, ki gre na sveti večer o polnoči po vodo, da je tedaj voda kot ogledalo (da bi ugledala svojega ženina) tako ljub, da ga omenja tudi tukaj. Po W. Müllerju se tudi v nemških vražah dogaja enako. To je verjetno zato, ker ker je to čas božanskosti. Med slovanskimi ljudstvi je razširjena uvera, da čarovnica molze mleko po vrvi. V tej obliki je to uvera poznejšega krščanstva, v katerem poganski bogovi lahko postanejo dobra bitja ali hudobni demoni. Pod tem vplivom so se razvili pozneje sistem vragov in čarovnic, ki pozneje stopijo na mesto bogov, belih žen in vil. Vile so prvotno vodna bitja, ki stopijo iz oblakov. Spet se ozira na indijske Vede.²⁷⁰

– **Folklorne obrazci.** Pregovori so za mitologijo delno pomembni. Človek, ki je popolnoma odvisen od naravnih pojavov, skuša v otroškem razumevanju razložiti naravne zakone.²⁷¹ Bolj pomembna so primerjalna rekla, blagoslovi. Marsikaj mitičnega imajo zagovori. Iz tega se vidi, kakšna pomembnost se pripisuje besedi, če je povezana s šegami.²⁷² V ugankah je ohranjen marsikateri ostanek metaforičnega jezika v stereotipih (luna kot kos sira).²⁷³

– **Folklorne pesmi** šele na koncu pridejo na vrsto. Podaja definicijo ljudske /narodne /folklorne pesmi (68), vendar komentar o tem prepušča glasbeni folkloristiki. Mitično samo na sebi v njih ni težko najti, če se v njih prepoznajo vplivi tuje ali doma-

²⁶⁴ G. Krek, n. d., 25.

²⁶⁵ G. Krek, n. d., 25–29.

²⁶⁶ G. Krek, n. d., 68.

²⁶⁷ G. Krek, n. d., 33, 35.

²⁶⁸ G. Krek, n. d., 40, 43, 45.

²⁶⁹ G. Krek, n. d., 40.

²⁷⁰ G. Krek, n. d., 58, 59.

²⁷¹ G. Krek, n. d., 55, 57.

²⁷² G. Krek, n. d., 57–60.

²⁷³ G. Krek, n. d., 64–66.

če veljavne literature ali če se vanje vključijo krščanski pogledi in namesto poganskih krščanska imena.²⁷⁴ Podrobneje se ustavlja ob kolednicah in spotoma zahaja v mitološko tematiko in k raznim jezikovnim zakonitostim, kot so samostalniki srednjega spola: Bračko, Cvetko, Jenko, Jesenko, Meško, Pečko, Pleško. Pri nas je srednjega spola tudi sonce, medtem ko je v germanskih jezikih ženskega spola, luna pa moškega: gospa sonce in gospod luna.²⁷⁵ Nato preide k pesmim z mitično vsebino. Kot ime sončnega boga je prišlo do nas Dažbog in je imenovan kot Svarogov sin. O obeh se bere v Ipatijevskem letopisu. (Navaja po Afanasjevu). Gromovnik Perun je za Svaroga le drugo ime.

Beseda Svarog izvira iz indoevropskega obdobja, svarožič je bil ustvarjen v slovanskem obdobju. Primerjava tudi z grško mitologijo.²⁷⁶

Izvleček tega dela je objavil v slovenščini leta 1872 v mariborski Zori z enakovrednim naslovom *Važnost ustnega slovstva (tradicionalne literature) kot izvirnik basnoslovju (mythologiji)*.²⁷⁷ V njej so zgrajeni trdni temelji, na katerih je zidal svoje življenjsko delo *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte* (Uvod v zgodovino slovanskih književnosti), ki je izšla prvi leta 1874 in drugič močno razširjena, vendar v temeljnem konceptu nespremenjena leta 1887. Upošteval je le nekatere pripombe Frana Miklošiča.

»Načela sočasne mythologične znanosti nam vele pogledati čez meje slovanske in povprašati, ali nimajo razven nas še drugod kaj našemu kresu kupalu ali sobotki podobnega. Pot, po katerem nam je hoditi, je isti, po katerem hodi primerjalno jezikoznanstvo, samo da bajeslovna veda ne omeji svojih preiskovanj na narode, po jeziku sorodne, kajti sorodnost mythov je često neprimerno širja od sorodnosti jezikov. – Odveč bi bilo na tem mestu spuščati se v podrobnosti, in zadostuje, ako povemo, da imajo ali so imeli ne le Litvani in Lotovci, ampak tudi Germani in Kelti ter romanski narodi svetkovino čisto našemu kresu podobno. Da se v tem skladajo z nami celo nekteri narodi in narodiči velikega turanskega debla, omenjamo ravno tako le mimogredoč, kakor nas ne zanima odveč, da imajo nekaj podobnega izhodna ljudstva, osobito Semiti. Večje vrednosti pa je, kar se nam poroča v tem oziru o Thrakih, Rimljanih in Grkih, in se bomo kasneje kolikor toliko mogli uspšeno na-ne opirati, ker hodjo v nekem važnem vprašanji v pošteve.«²⁷⁸

Iz njegovih splošnih opredelitev sledi, da izhaja iz »primerjavnega bajeslovja sploh in slovanskega posebej«. Prvi del želi seznaniti sprejemalce z različnimi metodami »razkladanja mythov«, odkar »se je jelo o tem predmetu racionalno misliti«, do njega dni, »ko se je že utrdil nazor primerjavnega raziskavanja mythov, nazor, edino ugajajoči sedanjim zahtevam vednosti«. ²⁷⁹ To zadnje je pač zelo samozavestna, kar samovšečna trditev. Ali je morda le prikrito znamenje občutka ogroženosti pred drugo, migracijsko teorijo. Z njo se Krek sooča ob poetični bolgarski tradiciji o ženitvi Sonca z lepo Grozdanko, Slavkino hčerjo, češ »da je bila nekdaj lastnina samo enega naroda

²⁷⁴ G. Krek, n. d., 92.

²⁷⁵ G. Krek, n. d., 76, 79.

²⁷⁶ G. Krek, n.d., 81–86.

²⁷⁷ G. Krek, *Važnost ustnega slovstva (tradicionalne literature) kot izvirnik basnoslovju (mythologiji)*, 171–174.

²⁷⁸ G. Krek, *Kres*, 56.

²⁷⁹ G. Krek, *Važnost ustnega slovstva (tradicionalne literature) kot izvirnik basnoslovju (mythologiji)*, 171.

in da je še le v zgodovinskem času dospela do raznih evropskih narodov, nekaj po Mongolih, nekaj po Turcijah.« Krek se z mitološkega stališča taki podmeni upira: »*Morala bi se tedaj pri vseh evropskih narodih, kjer jej je le koli sledu, izbrisati iz vrste izvirnih motivov. Da je to mnenje čisto krivo, pokaže ti, da o germanski ne govorim, slovenska in bolgarska priča do dobra, katerim najhujši skepticizem bajeslovnega jedra vzeti ne more.*«²⁸⁰

Drugi del je namenjen primerjalnemu raziskovanju mitov na podlagi slovstvene folklore, ki da ima poleg »*kulturno-zgodovinske vrednosti tudi neprecenljivo lastnost, posvetiti v sicer temna svetišča, odpirajoča nam tajnosti bogočastja naši pradedov.*«. Avtor hoče s tem spodbuditi »*k marljivemu nabiranju narodnih slovstvenih, v ustnem sporočilu živečih ostankov*« študente, »*ker imajo še / ... / ključ do narodovega srca / ... / ker so kri njegove krvi*«, saj se občasno še družijo z njim v veselju in žalosti in imajo priložnost osvojiti si »*njegove od roda v rod podedovane bisere dušnega imenja.*« Skrbi ga izginjanje gradiva, tudi družbene razmere same na sebi ga silijo k propadanju. »*/V/ sak poznejši zarod od prejšnjega veliko manje ohrani narodnih pesmi, pripovedek, pregovorov.*« Ne le, ker se zaveda zamude v njihovem zbiranju in podcenjevanja: »*Ako je bila in znabiti bode moja razprava uzrok, da se vsaj nekaj teh svetinj pogubljenju reši, je svoj namen čisto dosegla. – Kakor nekdanj iz kathedre, kličem zdaj vsacemu, komur je te imenitne stvari mar, tedaj tudi bralcem Zore: »sberête izbytky, ukruhъ, da ne pogybnetъ ničъtože (Jn 6, 12).*«²⁸¹

V razvoju človeške omike /kulture imata jezik in mit posebno vlogo: »*Brez daru jezika, domovine našega mišljenja, čutil in medsobnega sporazumljenja ter glavnega sredstva omiki bi se ne mogli pozdigniti nad živali, bi ne bili, kar smo, bi ne bili, kar smo le po jeziku postali.*« Zato so ga že stari narodi čislali: v staroindijskih Vedah je jezik božanstvo, med starimi Grki ni filozofa, ki bi ne premišljeval o njem.²⁸² Prav tako zgodaj so se posvečali svoji mitologiji, »*kajti enostranski nazor o drugih narodih, ktere so barbare imenovali, je stare Grke oviral v primerjavnem raziskavanju jezika, kakor tudi mytha.*« Šele krščanstvo je utrla pot v »*primerjavno jezikoznanstvo in basnoslovje*«. Že zgodaj so premišljevali o naravi svojih mitov, in sprva jim je bil predmet nejasen. Apollodor in Dionizij sta z besedo μῦθος razumela »*množino pripovedek, obsegajočih dejanja in osodo osebnih bitij, ki so zastopala predzgodovinsko dobo grške zemlje, v kojem nazoru že ugledamo kesnejši evhemerizem. Da tu še ni sledu istinitih nazorov, ampak se mora vse sukati v čisto zunanjem, bistvenosti ne dotikajočem mnenji, je lahko sprevideti.*«²⁸³

20. junija 1874 Krek sporoča veselo novico svojemu dopisovalcu, da je končno izšla njegova *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte und Darstellung ihrer älteren Perioden* (Uvod v slovansko literarno zgodovino in predstavitev njenih starejših obdobj). Izid te knjige je zbudil zanimanje znanstvenikov po vsej Evropi in Kreku ponovno prinesel sloves učenjaka.²⁸⁴

²⁸⁰ G. Krek, Nekoliko opazek o izdaji slovenskih narodnih pesni, 120–127.

²⁸¹ G. Krek, *Važnost ustnega slovstva (tradicionalne literature) kot izvornik basnoslovju (mythologiji)*, 171.

²⁸² G. Krek, n. d., 171–172.

²⁸³ G. Krek, n. d., 172.

²⁸⁴ M. P. Šestdesetletnica prof. dr. Kreka, *Ljubljanski zvon* 20, 1900, 262–263. –, †Dr. Gregorij Krek, *Ljubljanski zvon* 25, Ljubljana 1905, 575.

Mit pomeni Kreku način dojemanja življenja in okolja, ko je bilo le-to še samo narava (zato *Naturanschauung*) in posamezne kategorije tega mišljenja imenuje mitologeme (G. Krek, *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte* II, 98). Nastanek posameznih mitologemov (danes bi rekli raje: mitemov) razlaga na temelju jezikovnih zakonitosti *sinonimije*, *polinonimije* (= homonimije) in *metaforizacije* (*Einleitung* II, 521 sl., Prim. tudi G. Krek, Nekoliko opazek o izaji slovenskih narodnih pesni, Listki 4, zv. 1973, 122), pri čemer loči tri razvojne stopnje. 1. teriomorfozo, 2. zoomorfozo in 3. antropomorfozo (*Einleitung* II, 641). Ko s teh vidikov razlaga motivacije za nastajanje osebnih imen, upošteva tudi animizem, ne da bi pojav sam tako imenoval. Ob utemeljevanju pomena šeg za ugotavljanje mitičnega mišljenja vidi njihovo bistvo v posne-manju pojavov v naravi, kar danes etnologija razlaga z namenom čaranja po analogiji.

Pri obravnavi posameznih žanrov slovstvene folklore je največja pozornost posvečena *pravljicam*, v kateri so, kakor G. Krek povzema po Jakobu Grimm, ohranjeni ostanki starega mita kot koščki razbitega dragega kamna (*Einleitung* I, 216). Da so se pravljice in povedke v folklornem izročilu tako obdržale, pojasnjuje s tem, da so se vrednotile kob božje resnice, za njihovo izkrivljanje pa da so pretile sankcije (*Über die Wichtigkeit...*, 32). Kot take sodijo po vsebini v preteklost, po obliki pa v novejši čas. Pri razmišljanju o nastanku pravljic se Gregor Krek naslanja na teorijo bratov Grimm, čeprav v posameznih primerih dopušča tudi možnost izposoje: težko je reči, ali na podlagi že pri bratih Grimm nakazanih opozoril²⁸⁵ ali na podlagi Benfeyeve migracijske teorije, h kateri se je pozneje že močno nagibal.²⁸⁶ Za mitologijo so po njegovem posebno pomembne tiste pravljice, v katerih se razkriva mitično v boju svetlobe s temo.²⁸⁷

Knjiga se deli na več poglavij. Začne se z opisom Slovanov, ki so bili pomemben člen Arijevcev (= Indoevropejcev), nadaljuje se z razmišljanjem o Slovanih kot samostojnem ljudstvu, z opisovanjem njihove zgodovine, kulture in šeg. V tem poglavju Krek natančneje opiše slovanski mitološki panteon in običaje Slovanov, njihova glavna praznovanja ter verovanja. Ko razpravlja o duhovnih lastnostih starih Slovanov Krek med drugim pravi, da je njihov poetični pogled na naravo najbolj prepričljiva smer za dojemanje slovanskega mita (*Einleitung* I, 8, II, 355). To stališče se navezuje na Aleksandra Afanasjeva, *Poetičeskije vozzrenija Slavjan na prirodu*, 1865) in ne taji romantičnega ozadja, ki goji kult narodnosti in folklore, posebno njenih arhaičnih plasti (Prim. Maja Bošković-Stulli, *Povijest hrvatske književnosti* I, 1978, 48). Če pa Krekovo navezovanje na Slovane razumemo le kot ilustracijo (saj sam večkrat poudarja, da mu ne gre le za slovansko mitologijo, ampak za vprašanja mitologije sploh), lahko najdemo v njegovem delu veliko pozitivnega tudi za današnji čas. Njegovo pojmovanje mita in mitičnega se v marsičem približuje sodobnim gledanjem na to problematiko, bodisi da gre za njeno stikanje z jezikom, bodisi za razlago mita kot posebne oblike mišljenja. Za ponazoritev samo nekaj vzporednic: K. Heinrich ugotavlja, da je mit veliko uporabljana in velikokrat napačno uporabljena beseda, saj ne označuje le neke snovi, ampak hkrati tudi posebno duhovno stanje (R. Weimann, *Literaturgeschichte und Mythologie*, 1974, 374). E. E. Meletinski to stanje na arhaični stopnji človekovega

²⁸⁵ Prim. Maja Bošković-Stulli, *Povijest hrvatske književnosti* I, Zagreb 1978, 294.

²⁸⁶ G. Krek, *Polyfem v narodnoj tradiciji slovanskej*, 42–52, 155–174.

²⁸⁷ G. Krek, *Über die Wichtigkeit...* 33.

razvoja opredeljuje kot sinkretično in ga ima za zgodovinskega in logičnega predhodnika razvitih oblik religije, spoznavno-umetniškega ustvarjanja, filozofskih spekulacij in znanstvenih klasifikacij (E. E. Meletinski, *Mitološke teorije XX veka na zapadu*, Mit, tradicija, savremenost, b. l. 243). F. G. Jünger končuje svojo razpravo *Mit in jezik* s prepričanjem, da danes vodi steza k mitom samo preko muz in domišljije, in nadaljuje: »Bogastvo domišljije se odraža v izvirnosti besed; ta se ne izgubi. Jezik in mišljenje se ne moreta razločiti. Naj mišljenje problematizira karkoli, ne more napraviti vprašljivega jezika samega, v katerem se pojavlja, ne da bi hkrati s tem ukinilo samega sebe [...] Edini pristop, ki ga imamo do mitičnega, je izvирnost jezika.«²⁸⁸ C. L. Strauss ima mit in mitično prav tako za dejstvo jezika, toda ko razlaga strukturo mitov na podlagi jezikoslovne teorije F. de Saussura, jih ne enači avtomatično z jezikov(n)o strukturo, ampak jim prisoja vmesno stopnjo med ravninama parole in langue.²⁸⁹ Pri Kreku se pri obravnavi proznih žanrov kljub drugačnim izhodiščem in predpostavkam dá najti veliko sorodnega s poznejšimi prizadevanji zgodnjega strukturalista A. Jollésa, ki skuša definirati posamezne preproste oblike na temelju določenih vzgibov jezika.²⁹⁰ In Jollés ne skriva, da je marsikaj zajel iz romantične tradicije.²⁹¹

č) Odmevi na knjigo *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*

– Prvi se je že teden dni po izidu knjige v Slovenskem narodu 28. junija 1874) oglasil prijatelj dialektolog *Jan Baudouin de Courtenay*. Šteje se dolžnega opozoriti na odlično knjigo, ker da »nikjer drugod ne najdemo s tako občudovanja vredno preciznostjo in jasnostjo povedanega vsega, kar se poteguje za poznavanje kulturne in politične zgodovine Slovanov, posebno še za njihov jezik in tradicionalno slovstvo«. Povzema njeno vsebino, da se njen prvi del nanaša na tisto obdobje, ko so bili Slovani »z drugimi Arioevropci še skupni narod«, nato o njegovem diferenciranju,

»dokler niso postali poseben narod z določeno individualnostjo. V drugem delu se je posvetil slovanskemu tradicionalnemu slovstvu in njegovemu razmerju do zgodovinske kulture, predvsem pa k mitologiji tako po formalni kakor vsebinski plati. Najprej raziskuje jezik in narodne šege, potem pa sledi pregled različnih kategorij narodnega slovstva pravljic in pripovedk, pregovorov, vraž, zagovorov, ugank in pesmi. Ker Krekova knjiga omenja veliko različnih znanstvenih vprašanj in ker navaja obilen bibliografski material, mislim, da bo postala neobhoden vodnik za vsakega, ki se želi seznaniti s sedanjim stanjem velikega dela slovanske filologije.«²⁹²

– Že 14. julija 1874 sledi kratko poročilo v celovškem Slovencu, temeljitejšo oceno pa je napisal prof. Janko Pajk v mariborski Zori 1974: češ: '*Vsako poglavje, skoro vsaka opomba nam kaže silno pozornega in vestnega učenjaka. Najboljši del celega izbornega dela je tisti, v katerem razpravlja o šegah in veri starih Slovanov, in vsak slovanski rodoljub naj bi jih na pamet znal. V zadevah slovenskega bajeslovja je prof. Krek že*

²⁸⁸ F. G. Jünger, *Mit i jezik, Mit, tradicija, savremenost*, Beograd, 1973, 878.

²⁸⁹ C. L. Strauss, *Struktura mitova*, n. d. 243, 255.

²⁹⁰ A. Jollés, *Einfache Formen* 1968⁴.

²⁹¹ Marija Stanonik, *Vprašanje romantične mitološke teorije pri Slovencih, Obdobje romantike v slovanskem jeziku, literaturi in kulturi*, Ljubljana 1981, 340–343.

²⁹² J. Dolenc, Dr. Gregor Krek kot privatni docent in izredni profesor na Univerzi v Gradcu, 60.

znan kot *mojster strokovnjak*. Tako prof. Pajk hvali ravno tisto, kar so nekateri slavisti Kreku zamerili.« Pajk je v isti Zori 1874 pozneje v dveh nadaljevanjih dodal še prevod iz Krekove knjige, poglavje *O značaju starih Slovanov*.²⁹³

– Decembrska številka Laibacher Tagblatt (1874) poročal o Krekovi knjigi kot odmev na pohvalo oceno londonske Saturday Review. Le-ta hvali natančno in bogato navedbo virov, vzorno pridnost pri raziskavah in pomembne rezultate. Če bo Krek delo v tem stilu končal, bo to najvišje vrednosti in bo našlo častno mesto poleg Šafarikovih Slovanskih starožitnosti.²⁹⁴

– To znanstveno delo je zelo ugajalo pisatelju Josipu Jurčiču, ki je v Slovenskem narodu (28. febr. 1875) objavil, da so stališče J. B. de Courtenaya o Krekovem delu potrdili razni inozemski časopisi, npr. Centralblatt für Deutschland, Ausland, Saturday Review idr.

– Berlinski Magazin für die Literatur des Auslandes jo šteje za literarni proizvod prve vrste.²⁹⁵

– Listy filologické a pedagogické so zapisali, da Krekovo delo »kulturno zgodovino staroslovansko« dopolnjuje Šafarikove starožitnosti«. S tem se popolnoma strinja pariška Revue critique, 1874: »Med najzanimivejše oddelke te izvrstne knjige se mora prištevati oni, v katerem prof. Krek s pomočjo jezikoslovja rekonstruira prosveto in civilizacijo slovanskega prarododa. [...] Ta knjiga mora dobiti mesto v knjižnici vseh onih, ki se bavijo z evropsko starodavnostjo. Prof. Krek je z njo dal lep prispevek znanosti, njegovo delo bo neobhodno potreben dostavek Šafarikovih Starožitnosti slovanskih.«²⁹⁶

– Istega leta Česki Světozor v 28. številki predstavi Gregorja Kreka »s podobo in životopisom«, ker da je J. Kopitarja in F. Miklošiča »častni naslednik«. Einleitung in die slavische Literaturgeschichte ga je mahoma storilo slavnega:

Prišel je do zdaj prvi del na svetlo, pravi životopisec, a ki so ga prečitali, pričakujejo s hrepenenjem nadaljevanja. S tem delom je Krek dokazal, da stoji na vrhunci znanosti, da pozna vso literaturo dotikajočo se tega predmeta in da s kritično bistroumnostjo ve ločiti resnico od jalovih domnev. zato je bilo to delo vzprejeto od kritike ne samo v vseh slovanskih deželah, marveč tudi v Angliji, Franciji in Nemčiji s soglasno pohvalo in z neomejenim priznavanjem. Nekoliko oddelkov je prevedenih do drugih jezikov in od jako kompetentne strani se je tudi izreklo, da knjiga akademičnim predavanjem posebno ugaja.

– Fran Miklošič je delo ocenil v Jeaner Literaturzeitung II, 1875, 430–432.

– Karol Glaser povzema za drugimi da po Šafarikovih Starožitnostih ni izšla nobena knjiga o slovanstvu, ki bi doživela tak sloves, kakor Krekova Einleitung in die slavische Literaturgeschichte. Drugi del da razlaga slovstveno folkloro od njene najmanjše enote, kot so folkloremi, nato folklorni obrazci (pregovori, uganke), pesmi in pravljice do scenske folklore: navade, šege. Posebno veljavo daje knjigi temeljita predmetna bibliografija.²⁹⁷

²⁹³ J. Dolenc, n. d., 60.

²⁹⁴ J. Dolenc, n. d., 61.

²⁹⁵ J. Dolenc, n. d., 61.

²⁹⁶ J. Dolenc 2002: 61.

²⁹⁷ Karol Glaser, *Zgodovina slovenskega slovstva* III, Ljubljana 1896, 194, 195.

Gregor Krek sledi Jakobu Grimmu (*Deutsche Mythologie* 1835¹, 1844², 1854³) in se strinja, da si je po zgledu tedanjega jezikoslovja tudi mitološka veda prisvojila historično-primerjalno metodo,²⁹⁸ saj je po njegovem prejšnji, partikularistični študij prinašal sisteme, ki jih je večkrat gradila samovolja razlagalcev. Po Maxu Müllerju, zastopniku biološkega naturalizma v jezikoslovju²⁹⁹ in prav tako naturalističnega nauka v mitološki vedi³⁰⁰ razvija Gregor Krek misel, da je treba pri razpravljanju o mitu upoštevati predvsem jezik.³⁰¹ Po njegovem mišljenju gre za hkratno nastajanje posameznih kategorij jezika in nekaterih pojmov naravnega duhovnega obzorja. Ni naključje, da v Zori imenuje jezik domovino našega mišljenja in poudarja, da sta podlaga za spremljanje razvoja človeške zavesti predvsem jezik in mit, ne da bi prezrl, da »je vsak nazor tolmačenja mitov ozko povezan s filozofičnimi raziskavanji.«³⁰²

– Tržaška Edinost 16. marca 1900 poroča o slavnosti na čast jubilaranta na Dunaju, kjer da ga je v izbranih besedah nagovoril Karel Štrekelj in poudaril njegovo zaslužno delovanje v slavistiki, v kateri da si je »pridobil nesmrten spomin« z epohalnim delom *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*.³⁰³

Krek je v vseh svojih delih, ki se nanašajo na razmerje med slovstveno folkloro in literaturo ohranil dvodelno strukturo, tako tudi v drugi izdaji *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte* (1886), ki je od prve veliko obsežnejša zaradi številne dodane strokovne literature in dodatnega besedila v opombah. Poročevalec piše o njej z očitno naklonjenostjo učenca:

»Najprej je podana podrobna slika o jeziku, zgodovini in kulturnih razmerah starih Slovanov, sliko, kakršno si moremo ustvariti na podlagi jezikoslovne paleontologije, in naslanjaje se na poročila, ki so jih zabeležili stari pisci o Slovanih. Pisatelj nas tu vodi v prastare čase, ko so Slovani z drugimi Ariji vred prebivali še v skupni azijski domovini. Potem nam riše v jasnih potezah, kako so se ločili Slovani od prazzijskega debla, kako nastopili ko samostojen slovanski narod, pa se kmalu razcepili, prodirali polagoma v sedanja svoja bivališča in postali vsak zase svoj narod s svojo zgodovino in svojim jezikom. Koncem prvega dela nas poučuje o kulturnih razmerah in šegah pri starih Slovanih, opirajoč se pri tem na eni strani na jezikovni zaklad, na drugi strani na izvestila najrazličnejših srednjeveških zgodovinopiscev, katerih poročila o Slovanih je z neutrudljivo marljivostjo zbral, znanstveno ocenil in kritično porabil. – Drugi del zavzemajo splošne opazke o slovanskem tradicijskem slovstvu in njega pomenu za prosvetno zgodovino, posebno še za bajeslovje. Najprej nam tolmači pisatelj formalno stran tradicijske literature: namreč jezik in šege, potem

²⁹⁸ G. Krek, *Über die Wichtigkeit...*, 6–7.

²⁹⁹ Prim. M. Ivič, *Pravci u lingvistici*, Ljubljana 1969, 38.

³⁰⁰ Današnja strokovna literatura pripominja, da so bila njegova gledanja v tej zvezi precej romantično obarvana. Prim J. de Vries, *Forschungsgeschichte der Mythologie*, Freiburg 1961, 225.

³⁰¹ G. Krek, *Über die Wichtigkeit...* 7, 20.

³⁰² G. Krek, Važnost ustnega slovstva (tradicionalne literature) kot izvirnik basnoslovju (mythologiji), 171, 174.

³⁰³ J. Dolenc, Dr. Gregor Krek kot predstojnik slovanskega inštituta na graški univerzi, 149.

pa nam v posameznih odstavkih popisuje realno stran tradicionalnega slovstva in sicer: pravljice in pripovedke, pogovore, vraže, uganjke in naposled pesmi.«³⁰⁴

d) Konkretizacija teorije

Krekovo pravo področje v slovenski znanstveni publicistiki je bilo presajanje njegovih v nemščini pisanih dognanj in iskanje slovenskih motivov za slovansko mitologijo. Tako je svoje delo *Ueber die Wichtigkeit...*(1869) okrajšano objavil kot *Važnost ustnega slovstva ... kot izvornik basnoslovju* (Zora 1872) in poskušal vmes nadaljevati z nadrobnimi študijami, kakor je članek o Velesu, Volosu in Blažu.³⁰⁵ V njem je temeljito prikazan proces, kako s pokristjanjevanjem marsikateri svetnik prevzema dediščino poganskih bogov. Na mesto poganskih bogov so prišli svetniki, ki spominjajo po lastnostih ali celo po imenu na prejšnje bogove (Krek 1881: 60).³⁰⁶ Toda Jagičev Archiv ni bil naklonjen mitološki smeri, zato ga je – hote ali nehote – zapustil,³⁰⁷ zato se je oprijel celovškega Kresa. Le-ta je v tedanjem »narodopisju« nadaljeval izročilo celovških časopisov Slovenske Bčele, Slovenskega Glasnika in deloma Besednika ter mariborske Zore.

Kdo ve, ali še drži Krekova trditev, da etnologija ugotavlja, da sonce izredno spoštujejo in obožujejo povsod, »razun narodov na ozemlji vročega ali tropičnega pasu naseljenih.«³⁰⁸ Slovani so se zavedali pomembnosti sonca na naravo, živali in človeka samega. Ostanek njegovega češčenja kres,³⁰⁹ »(točniše krês, ker ima staroslov. krjasô), kteremu je v bajeslovnem koledarji odmenjen še danes večer pred sv. Ivanom krstnikom, a ne le pri nas Slovencih, ampak tudi pri bratih nam Hrvatih (kres, kris) in Srbih krijes) ter z drugim imenom v široširnem slovanstvu in še daleč čez meje njegove.«³¹⁰ V uvodu govori o pomembnosti šeg, ki nam pogosto pomagajo osvetliti in razjasniti našo staro kulturno zgodovino. Navaja različna imena za kres »pri posameznih slovanskih plemenih« in označuje bistvo te šege. Odločno zavrača tiste, ki hočejo v kresu iskati krščanski vpliv in dokazuje na podlagi jezikoslovja in bistva te šege, da kres s Krstnikom nima ničesar opraviti, temveč da je v zvezi s starim poganskim češčenjem in da izvira iz tistega obdobja, ko še ni posijalo krščanstva solnce pred prag slovanskega rodu.³¹¹ Povzema, da so si južni Slovani tudi tu povsem sorodni (primerja Srbe, Hrvate, Bolgare). Nato preide k Rusom, Poljakom in Čehom (Krek 1881: 50, 51) in še čez: »Odvêč bi bilo na tem mestu spuščati se v podrobnosti, in zadostuje, ako povemo, da imajo ali so imeli ne le Litvani in Lotovci, ampak tudi Germani in Kelti ter romanski narodi svetkovino čisto našemu kresu podobno. Da se v tem skladajo z nami celo nekte-ri narodi in narodiči velikega turanskega debla, omenjamo ravno tako le mimogredoč,

³⁰⁴ M. P., Prof. dr. Gregor Krek, *Dom in svet*, 185–186.

³⁰⁵ Gregor Krek, *Beiträge zur slavischen Mythologie / Veles, Volos und Blasius, Archiv für slavische Philologie* II, Berlin 1875, 134–151. (Krek 1876: 146–147.

³⁰⁶ V dvajsetem stoletju je temu razmerju med poganstvom in krščanstvom najbolj sledil Niko Kuret. Prim. *Praznično leto Slovencev*. Toda pri tem je treba biti previden, saj si na primer krst in kres nista v sorodu, kakor kdo misli (prim. G. Krek, *Kres*, 56.

³⁰⁷ Vilko Novak, *Raziskovalci slovenskega življenja*, 199–200.

³⁰⁸ G. Krek, *Kres*, 56.

³⁰⁹ G. Krek, *Kres*, 57.

³¹⁰ G. Krek, *Kres*, 49.

³¹¹ M. P., Prof. dr. Gregor Krek, *Dom in svet*, 151–153.

kakor nas ne zanima odveč, da imajo nekaj podobnega izhodna ljudstva, osobito Semi-ti. Večje vrednosti pa je, kar se nam poroča v tem oziru o Thrakih, Rimljanih in Grkih ...»³¹² Kres je prištet k najstarejšim domačim praznikom.³¹³ Od zelišč, ki so povezana s kresom, je pri Slovencih znana le praprotn,³¹⁴ ki ji Slovaki in Ogrski Slovenci pravijo perunov cvet.³¹⁵ Za slovenski pregovor O kresi se dan obesi najdeva Krek primerjalno gradivo tudi v drugih slovanskih jezikih.³¹⁶

Pač pa Krek dvomi, da bi bilo skakanje čez ogenj na kresni večer kresna šega: *»Da mladi ljudje po Slovenskem črez ogenj skačejo in jim starejši prorokujejo srečno ali nesrečno življenje, – je samo na sebi spomina vredno, ali nobenih podrobnostij se nam ne pove, iz katerih bi mogli sklepati, koliko se sme in mora ta šega samo kresna imenovati. Slutiti pa nam je po enakih navadah slovanskih (osobito Malorusov) in sorodnih narodov, da je bilo to nekaj tudi v zvezi z ženitvnajskimi običaji, združenimi s poklanjanjem in darovanjem (v Malorusih danes petelin) kresnemu solncu.»³¹⁷*

Razprava *Polyfem v narodnej tradiciji slovanskej* je pravzaprav odlomek, prenesen iz njegove znamenite knjige. Po njegovo »tradicionalnem slovstvu« sodeč se je prepričal, da se je snov o Polyfemu ohranila pri Srbih, Rusih in Ukrajincih) in sicer tako, da je srbska bližja starogrški kot ruska in ukrajinska, ki pa se med seboj posebno ne razločujeta.³¹⁸ Krek zanika, da bi bil enooki Polyfem rezultat ljudožerstva in proti zgodovinski razlagi po njegovem govori tudi dejstvo: *»Enookih ljudij npr. arjoevropski narodi gotovo tudi nikjer niso videli in vendar je takih bitij v njihovih bajejnih tradicijah.«* To po njegovem nihče ne bo potrdil, *»ki se je nekoliko natančneje bavil z raznoličnimi bajeslovnimi nazori, v katerih si je prostonarodni um postavim domišljjal v človeške ali živalske podobi velikanske prikazni na nebu in v prirodi.«³¹⁹* Kreku je seveda bližja mitološka razlaga o enookem velikanu, ki da je učlovečen hudourni oblak, katerega junak (Odisej) obvlada z zvijačo. To bi pomenilo, da se razlije zaradi bliska. Toda Krek daje v pretres še drugo možnost – na podlagi dejstva, *»kako često je v najstarejših tradicijah oko symbol solnca«* in *»kako važno je v naši pravljici, da se velikanu oko iztakne, da oslepi – se mu ne bomo čudili, komur je v njej izražen solnčen mythos.«³²⁰* *»Utegne da biti v enookosti Polifema, Kiklopov sončni mitos. Po tem nazoru je orjakovo oko solnce in on sam nebeški orjak s solničnim očesom. [...] Orjak žene zjutraj ovce (= svetle oblake) na pašo in je prižene zvečer v svojo temno pečino (= večerno nebo), pred katero postavi ogromno ploščo (= oblo zahajajočega solnca). Oslepi pa v nevihti in je njegovo rjojenje grmenje nebeško.«³²¹* *»S tem smo izrekli, da ima tudi naša priča bajesloven zmisel t. j. da jo je prištevati onim starinskim pripovednim snovem, v katerih so izraženi prvotni človeški nazori o prirodnih ali nebeških prikaznih in dogodkih. Kakšen zmisel pa jej je lasten, mogoče je določiti le z znanstvenimi sredstvi*

³¹² G. Krek, *Kres*, 56.

³¹³ G. Krek, *Kres*, 62.

³¹⁴ G. Krek, *Kres*, 50, 51.

³¹⁵ G. Krek, *Kres*, 59.

³¹⁶ G. Krek, *Kres*, 57.

³¹⁷ G. Krek, *Kres*, 58.

³¹⁸ G. Krek, *Kres*, 47.

³¹⁹ G. Krek, *Kres*, 170.

³²⁰ G. Krek, *Polyfem v narodnej tradiciji slovanskej*, 155, 158, 173.

³²¹ G. Krek, n. d., 173, 174.

*primerjalnega bajeslovja in naj bodo vsaj nekatere opazke o tem kočljivem predmetu kratki konec našemu sestavku.*³²²

Krek se na koncu razprave s kritično pripombo ograjuje od številnih zgolj na videz mitoloških razlag, še preden jih je bilo mogoče »postaviti na strogo znanstveni temelj in vzlasti mythologeme vsestranski primerjati po znanstvenih načelih.« Diletantski pristop ga moti predvsem zato, ker s tem tudi mitološka teorija, katere pristaš je, izgublja zaupanje in je voda na mlin njenim nasprotnikom: »Tako početje kuje orožje proti sebi samemu in ustreza nehoté onim, katerim so narodne priče lastnina zgolj enega naroda in tudi v njem brez kakeršne koli bajevne vsebine.«³²³

V nemški pesmi o Hildebrandu³²⁴ in njej sorodnih različicah je bistven boj med očetom in sinom (od slovanskih različic v ruskih,³²⁵ v starogrški, staroperzijski, irski, francoski in drugod), ki se v mlajšem tipu prenese na boj med bratoma.³²⁶ Ob dodanih srbskih in bolgarskih variantah opozarja, da se razlikujejo od drugih po tem, da si brata nista nasprotnika zato, ker po naključju eden drugega ne pozna, ampak ker ima »samopašne« namene.³²⁷ Ena od teh pesmi se po Krekovem prepričanju v poglavitnih potezah popolnoma ujema z odlomkom o Sundi in Upasundi »indijskega spomenika, Mahâbhârata«. ³²⁸ Sicer večjih analogij med kako »staroindijsko in slovansko epično pripovedjo« dotlej še ni zasledil. Tudi ta malenkost mu zadošča za vztrajanje v mitološki teoriji in njegovo kljubovanje migracijski teoriji: »Vedno sem in bodem zagovarjal sorodnost narodne tradicije v arjoevropskih narodih, in evo zopet nov donesek za tá nazor. Da bi srbsko-hrvatska pesen iz starodavne Indije³²⁹ bila prišla na obali Adrije, je prav tako malo verjetno, kakor da jo je zanesel med neuki narod kakor učenjak dobivši jo v Mahâbhârati samem. Poslednje ni možno, ker je dobrih sto let prej bila pesem že zapisana iz narodovih ust, nego li je indijski ta spomenik došel v Evropo. Da bi jo pa bil slučajno kdo stoprav danes objavil, javaljne bi se jih našlo učenih mož, ki

³²² G. Krek, n. d., 170–171.

³²³ G. Krek, n. d., 174.

³²⁴ Je s Hildebrandom kaj v sorodu žirovska Halabudra?

³²⁵ V ruskih ponekod stopi na sinovo mesto hči.

³²⁶ G. Krek, Razne malenkosti, Kres 1883, 265.

³²⁷ G. Krek, n. d., 265, 272.

³²⁸ G. Krek, n. d., 274.

³²⁹ (Gregor Krek, Še enkrat nemška pesem o Hildebrandu in njene sestre slovanske, Kres V, Celovec 1885, 111–112: »Utegnolo bi se mi očitati, da ne poznam dovolj literature različnih proizvodov o boji očeta s sinom, ker nisem gore uplel med-nje neke ciganske pesmi, ki je zagledala 1880. leta beli dan. Cigansčina spada med indijska narečja in posebno dobro došla bi torej takšna inačica ter bi z iransko o boji Rustema s Sohrâkom zastopala azijski oddelek arjoevropske pesniške tradicije. [...] Ciganska pesen opeva uprav iz ciganskega prirojenega nagona vzrastlo cigansko dejanje, koje niti s tem ne udobi nikakšnega tragičnega bleska, da je morilec umorjenemu sin. O boji se sploh ne more govoriti, kajti sin umori očeta zavrtno. Prav tako se ne poprašuje po imenu in rodu, dasi je povsod drugod baš to vzrok bojevanju. S kratka, naj ogledujem pesen s ktere strani koli, nikjer mi ni moči ugledati niti jedne značajne črte, ki bi mogla spominjati na nemško pesen o Hildebrandu in njene sorodnike. Ne iščio soglasja, kjer ga ni. Tudi ne recimo, da se je ciganska pesen morda na bregovih Gange (staro-ind.Gangâ) rodila, kajti kdo more dokazati, da pesen baš o tej reki govori? Pa naj bi se zares o Gangi govorilo, kljubu temu je vendar lahko pesen za stoletja in stoletja mlajša. Starinskega ali sicer uvaževanja vrednega ta uborni proizvod nima ničesar.«

bi jej pristnost odrekli ali vsaj nje snov proglašali za izposojeno.« Ozadje za tako Krekovo stališče je njegov slovanski ponos, kot romantiški ostanek nekdanjega pesnika, kar je Kreku znanstveniku morda v napoto: »Tudi jaz učim, da ni vse domače, kar se nahaja v tradicionalnem slovstvu slovanskem, ali nikoli se ne bodem vzpel do nekih (in med njimi osobito slovanskih) učenjakov mnenja, da imamo le mrvico svojega, vse drugo pa da je tuja poplav. V tem toliko važnem kolikor kočljivem vprašanji vodi me opravičeno načelo, da je primernejše posamnim arjoevropskim narodom prisvajati preveč nego li premalo duševne samostojnosti.«³³⁰

e) Učenci

Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev³³¹ Janka Pajka (Pajek) so »svojevrstni pokrajinski narodopisni leksikon« in pomeni hkrati pomemben »edicijski dosežek naše mitološke folkloristične šole ter vidno afirmacijo Kresovega narodopisnega kroga, ki je delo tudi pozdravil kot 'eno najzanimivejših in najvažnejših knjig, kar jih je Matica zadnja leta izdala', opomnil pa tudi Matico, da kljub tej 'častni izjemi' še vedno 'pozablja svoje zadače, da ima gojiti narodno literaturo'.«³³²

Krek v vseh svojih delih, ki se nanašajo na razmerje med slovstveno folkloro in literaturo ohranja dvodelno strukturo, tako tudi v drugi izdaji *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte* (1886), ki je od prve veliko obsežnejša zaradi številne dodane strokovne literature in dodatnega besedila v opombah. Najbolj se je o njej razpisal Fran Hubad. Najprej pohvali avtorja za zbrano strokovno literaturo na enem mestu, kar zahteva »ne samo nenavadne učenosti, ampak tudi nenavadne marljivosti.«³³³ Avtor meri na »formalno stran« »tradicionalnega slovstva«, ko ugotavlja, da je takih del med Slovani premalo, ker da so in »posebno mi Slovenci preveč jezikoslovci in se pečamo preradi samó z oblikami in zabljamó pri tem delu mnogokrat, da je važnejša vsebina, nego oblika«. Toda avtor se tudi zaveda, da je za to področje potrebna samostojna strokovna disciplina, saj nadaljuje: »Seveda nečemo krajšati s temi besedami nikakor zaslug onim možem, ki so dognali trden temelj slovanskemu jezikoznanstvu, saj bi brez tega ne bilo mogoče spisati te knjige; poudarjati hočemo le, da slovnična stroka *sáma záse* ne zadostuje nikakor terjatvam sedanjega časa, ker nam ona ne kaže ravno najlepšega zaklada narodovega, slovstvenih njegovih proizvodov.«³³⁴ Kot da mu je druga izdaja *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte* bolj všeč, Krek se v tej izdaji sooča z njemu nasprotnimi teorijami, kar ima za posledico, da je v opombah pod črto natančno popisana sočasna strokovna literatura o slovanski slovstveni folklori.

Poglavji o prvotnem indoevropskem jeziku in na podlagi starodavnih jezikovnih virov predstavljenem življenjskem stilu deloma slonita na nekaterih Krekovih objavah v Kresu. Njuna snov je v bistvu jezikoslovna in etnološka s poudarkom na materialni in socialni kulturi.³³⁵ Franc Hubad posebej opozarja na Krekovo odklanjanje in popravljanje trditev, ki so Slovanom krivične in jih kažejo v slabi luči. Tretje poglavje je

³³⁰ G. Krek, *Razne malenkosti*, *Kres* 3, 1883, 275.

³³¹ Po prvotnem avtorjevem načrtu naj bi imela naslov *Obraz narodnega duševnega žitka štajerskih Slovencev*. Sedanji naslov je dobila po intervenciji Maksa Pleteršnika.

³³² B. Merhar, *Folklor in narodopisje*, 122, 123.

³³³ Fran Hubad, *Imenitna knjiga, Ljubljanski zvon* 7, Ljubljana 1887, 122.

³³⁴ F. Hubad, n. d., 122.

³³⁵ F. Hubad, n. d., 181–183, 309.

namenjeno procesu jezikovne in etnične diferenciacije Slovanov po odhodu iz njihove skupne domovine.³³⁶ Poglavitni vzgib vsega Krekovega poslanstva je enakopravnost Slovanov nasproti njihovim germanskim sosedom. Svoje osebno prizadevanje je skušal objektivizirati v znanosti. Med drugim se je upiral splošni nemški hegemoniji svojega časa z zavračanjem stališč, da so na področjih, ki so jih naseljevali Slovani, že prej bivali Nemci.³³⁷ Osrednje poglavje, ki Hubada pod imenom »kulturna zgodovina« najboljši prevzame, poskuša vzpostaviti tristopenjski slovanski mitološki sistem, čaščenje bajnih bitij in se konča z nastopom sv. Cirila, kar pomeni konec slovanske agrafične kulture.³³⁸

Šele drugi del knjige se ustrezno svojemu naslovu podrobneje posveča »slovanski tradicionalni literaturi«. V skladu z njegovo standardno razporeditvijo snovi je tudi tokrat najprej na vrsti pomen jezika za narodovo identiteto in njegovo literaturo. »Literaturi narodovi« prišteva »tudi vse tradicionalno blago, naj bode zapisano, ali naj še živi v ustih narodovih« [...]. »Že jezik sam, ne le v svoji formalni obliki, ampak v svojem pomenu nam je vodilo, katero nam razjasnjuje našo nekdanjost. On nam kaže duševni razvoj naših pradedov v jasni luči, on nam slika stanje njihovo v časih, o katerih nimamo nikakega zgodovinskega spomenika, tako natanko, da nam ni treba boljših svedokov za starodavnost.³³⁹ Tu se posvêti, kaj pomeni Kreku delitev na formalno in realno stran – po njegovo – tradicionalnega slovstva. Pri tej je dan velik poudarek osebnim in krajevnim imenom, ki pričajo o slovanskem adstratu v grščini in madžarščini, medtem ko imena za leto in mesece kažejo vpliv rimskega astronomskega koledarja.³⁴⁰ Prav tako je v knjigo vključeno že iz poprejšnjih Krekovih člankov znano prisvajanje besed pri posameznih ljudstvih po načelu tako imenovane ljudske etimologije.³⁴¹ Ali je res etimologija besede *človek* dala Slovincem povod za zgodbo, da »se je rodil človek iz kaplje potu, ki je pal bogu raz čelo«. ³⁴²

Odličen vir za ugotavljanje slovanske preteklosti, za katero ni drugih podatkov, so po Kreku letne šege, v ozadju katerih sta »boj Noči z Dnevom, Zime z Letom« [= poletjem].³⁴³ Po svoji strukturi so jim enakovredne pripovedi, ki opisujejo boj »med lučjo in tmino v popolnoma fizični obliki: strašen pozoj požre npr. luč, mladenič (bliskajoči gromovnik) pa razkolje pozaju glavo, da zasveti luč zopet po vsem carstvu. Na višji stopinji razvitka se pa kažejo prikazni že v človeški podobi. Mladenič (npr. Dobrynja Nikitič, Egorij Chrabryj, Persej ali Siegfried) reši devico (luč) iz oblasti pozojeve, ali pa oživi okamenelo devico itd.«³⁴⁴ S tem preide avtor k »bajkam in pripovedkam« kot najpomembnejšemu viru »za proučevanje narodnega našega življenja«. Hubad nemško Märchen (pravljica) po srbsko-hrvaškem zgledu prevaja kot bajka [= pravljica]. Brez pomisleka se strinja s Krekom, ki odklanja po ruskem znanstveniku Stasovu posredovano Benfeyevo tako imenovano indijsko teorijo: »Da pisatelj ni mne-

³³⁶ F. Hubad, n. d., 310.

³³⁷ F. Hubad, n. d., 311.

³³⁸ F. Hubad, n. d., 375–376.

³³⁹ F. Hubad, n. d., 437.

³⁴⁰ F. Hubad, n. d., 438.

³⁴¹ F. Hubad, n. d., 438.

³⁴² F. Hubad, n. d., 438.

³⁴³ F. Hubad, n. d., 438.

³⁴⁴ F. Hubad, n. d., 439.

nja onih, ki hočejo izvajati vse bajke le iz indijskih izvorov, ni treba posebno omenjati: saj je jasno vsakemu mislečemu človeku, da to ni mogoče. Če se sklicujejo privrženci indijske teorije na to, da nahajamo v indijskih pričah toliko jednačic našim slovanskim onim drugih narodov, vendar iz tega še ne smemo sklepati, da bi bilo vse le izposojeno blago, kakor naš jezik ni izposojen, ampak se je razvil po svojih posebnih pravilih, odvisnih od značaja narodovega in od okolnostij, pod katerim živi.«³⁴⁵ To je Krek pokazal na primeru nam že znanega Polyfema, kar Hubad daje za metodološki zgled. »Živalska bajka« [= pravljica] je omenjena kot dokaz, kako »kaže zopet jednoto človeškega duha«. Krek in Hubad se namreč strinjata s tistimi slovanskimi in nemškimi učenjaki, »da tu ni misliti na izposojilo, ampak le na vzajemni staroarijski [= indoevropski] vir, kakor pri jeziku in nam kaže vse to le jednoto človekovega duha ...«³⁴⁶ Iz strnjene povzetka najboljše Krekove knjige se vidi, da je po svoji zgradbi ostala enaka vsem predhodnim Krekovim temeljnimi člankom o pomenu slovstvene folklore za duhovno in socialno kulturo kakor tudi stvarne dediščine naših prednikov, le da je vsaka objava od prve naprej snovno vedno bolj široka in strokovno podkrepjena. Proti koncu so prav tako kot v prvi objavi na vrsti folklorni obrazci (pregovori, obredni obrazci, zagovori, uganke) in končno »narodne pesmi«, ki jim Hubad zapoje pretiran slavospev, kakor ga Krek ni maral. Hubad knjigo priporoča mladini, da se z njeno pomočjo seznanijo s starimi klasičnimi (slovanskimi mitološkimi) junaki in nauči spoštovati svoj rod. Odtlej se Slovanom ni več treba sramovati pred tujci.³⁴⁷

Fran Wiesthaler se je očitno pod vplivom primerjalno-mitološke smeri njegovega akademskega učitelja Gregorja Kreka ukvarjal tudi z narodopisjem. V ljubljanskem Literarno-zabavnem klubu je imel predavanje o volkodlaku in vampirju v slovanskem bajeslovju (LZ 1883, 269–70). Prispevka o volkodlaku in o pobratimstvu je napisal tudi za Sketovo Slovensko berilo za 5. in 6. razred (Celovec 1886).³⁴⁸

Iz Krekove šole je izšlo veliko slovenskih in hrvaških profesorjev, izmed katerih so si nekateri pridobili ugledno ime, v slavistiki najbolj frančiškan *Stanislav Škrabec*.³⁴⁹

VI. GREGOR KREK, NJEGOVI NASLEDNIKI IN UČENCI

Poleg ocen in poročil o prvi izdaji Krekove najpomembnejše knjige, povzetih pri Janezu Dolencu, ne gre spregledati Frana Miklošiča, ki je prvo izdajo dela ocenil v *Jeaner Literaturzeitung* II, 1875, 430–432.

1. Vatroslav Jagić (1838–1923)

Motiv Blaža izpeljevati zgolj iz historičnih in jezikoslovnih temeljev je po Kreku nedopusten.³⁵⁰ Ta apodiktična trditev v *Archiv für slavische Philologie* na začetku njenega izhajanja je verjetno izbila sodu dno, da v reviji ni več zaslediti Krekovega imena. Da Vatroslavu Jagiću za to ni bilo vseeno, se vidi iz tega, da ga ob njegovi

³⁴⁵ F. Hubad, n. d., 439.

³⁴⁶ F. Hubad, n. d., 439.

³⁴⁷ F. Hubad, n. d., 440.

³⁴⁸ *Slovenski biografski leksikon*, 14. zv., Ljubljana 1986, 694.

³⁴⁹ M. P., Prof. dr. Gregor Krek, *Dom in svet*, 186.

³⁵⁰ G. Krek, *Beiträge zur slavischen Mythologie* (Veles, Volos und Blasius), 134.

smrti ne spregleda in mu celo ob tej priložnosti oponese tolikšno zvestobo mitološki teoriji, da je prenehal sodelovati v omenjeni reviji, ko je pri njem, Veselovskem in Brücknerju³⁵¹ prevladala antimitološko smer.³⁵² Vrednost predelave Krekove II, izdaje *Einleitung* zniža s tem, da dá ceno samo v njej navedeni literaturi, ki da je premalo vključeno v delo samo.³⁵³ Morda prav na take besede meri Slovan: »Malo je pravih Slovencev, ki bi bili širšemu svetu tako znani kakor dvorni svetnik prof. dr. G. Krek. Njegovo veliko delo je poneslo njegovo ime prav tako v London kakor v Petersburg, v Pariz in Berlin; ni je večje knjižnice, kjer bi ne dobili te knjige. Le fraza je, da je knjiga danes zastarela in izgubila vrednost, če znanstveniki sedaj v tem in onem vprašanju zavzemajo nekoliko drugačno stališče.«³⁵⁴

Vatroslav Jagić Gregorju Kreku celo v Enciklopediji slavjanski filogii zameri izstop iz njegovega Archiva, četudi ga drugače predstavi trezno, korektno, a kritično. V mladih letih da je bil pesnik, sicer pa »prvi znanstvenik v Gradcu. «Kljub temu da avtor ni bil navdušen romantik, je ljubil mitologijo in folkloristiko. Leta 1869 objavil, *Ueber Wichtigkeit...* kjer so mu bile bližje ideje Jakoba Grimma, O. Müllerja, kakor Benfeya in drugih predstavnikov zgodovinske šole. V tem duhu je napisan Prispevek k slovanski mitologiji I, *Veles, Volos un Blasius*. (Archiv... I, 134–151). Ni nadaljeval, ker mu ni bil po okusu antimitološka smer časopisa. Oklenil se je Kresa, kjer pomembni članki iz jezikoslovja.³⁵⁵

Za Krekovo poglavitno znanstveno delo *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte* in predstavitev njenih starejših obdobj (I. 1874, osmerka 336 str.) pravi Jagić, da se je razširila na različna antikvarno-etnografska, mitološka in literarna vprašanja, zbudila splošen interes in ga naredila popularnega.« Drugo izdajo čez deset let ima Jagić kljub njegovemu večjemu obsegu bolj za kompilacijo kot za samostojno delo. Avtorjevo besedilo da ne odraža vedno vsebine pod črto navedene strokovne literature.

Karol Glaser ga v svoji *Zgodovini slovenskega slovstva* pravzaprav odpravi na hitro z napočezno hvalo in nekaj besedami o že utečeni dvodelni zgradbi knjige: »Po Šafaříkovih Starožitnostih ni izšla nobena knjiga o slovanstvu, ki bi doživela tak sloves, kakor Krekova *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*. Njena snov je razvrščena v dva dela. Ne pozabi osupljivo bogate predmetne bibliografije in posebej poudari monografsko obdelavo motivov o Polifemu pri slovanskih in neslovanskih narodih.«³⁵⁶

2. Karel Štrekelj (1859–1912)

Ob praznovanje 70-letnice Frana Miklošiča leta 1883 je prišlo do kratkega stika med Gregorjem Krekom in Karlom Štrekljem, ker je ta na petih straneh voščil sla-

³⁵¹ K. Glaser, *Zgodovina slovenskega slovstva* III, Ljubljana 1896, 194: »Krekovim nazorom se upira Brückner, profesor slovanščine na berlinskem vseučilišču.«

³⁵² Krek v svojih razpravah na nekaj mestih ošvrkne Brücknerja, Veselovskega samo mimogrede, medtem ko se Jagića ne dotakne.

³⁵³ V. J. (= Vatroslav Jagić), *Archiv für slavische Philologie* 27, Berlin 1905, 633, 634. To se zdaj vleče iz ocene v oceno, ker je zlepa kdo ne gre brati sam!

³⁵⁴ Dr. T.[avčar, Ivan?], Dr. Gregorij Krek, 33.

³⁵⁵ V. Jagić (ur.), *Enciklopedija slavjanski fillogii*, 785–786.

³⁵⁶ K. Glaser, *Zgodovina slovenskega slovstva* 1896: 194, 195: »V drugem letniku Kresovem se nahaja spis Polyfem v narodnej tradiciji slovanskej, za slovensko občinstvo skrašan in pri-krojen iz *Einleitung*.

vljencu med častilci zgrešil Krekovo čestitko, zaradi česar se je le-ta pismeno pritožil uredništvu Ljubljanskega zvana. Njegov urednik Fran Levec piše o tem Karlu Štreklju 7. 1. 1884 z velikim spoštovanjem do Kreka, zato obzirno prosi perspektivnega znanstvenika, da bi ga rešil nevšečnosti.³⁵⁷ Popravek je bil objavljen,³⁵⁸ toda iz ohranjenega pisma Levcu se vidi, da ga je ta zadeva hudo razdražila, saj da ni bil sam kriv nerodnosti. Kljub temu da ga je preganjal čas,³⁵⁹ bi bilo od komaj 25-letnega aspiranta na znanstveno kariero pričakovati več rešpeka pred ustanoviteljem in prvim človekom mlade graške slavistike. Lahko bi pomislil, da je zamolčanje predstojnika v javnosti pomenilo, kakor da se ta ustanova vélikemu slavistu (Miklošiču) ni poklonila. Štrekljeva ogorčenost presega težo problema: »Sedaj pa pride še Krek! Res žalostno, da je učenjak tako nečimeren. ...Ta imena, vsa, kolikor jih tu stoji, sem jaz dobil od Murka, ki si jih je prepisal neposredno iz adrese, Miklosichu poklonjene. Kreka, vsem Slovencem znanega učenjaka, mi ni napisal, torej ga tudi jaz nisem navedel. [...] – Tudi drugih graških profesorjev nisem navedel, ker jih nisem vedel. Žaliti pa nisem hotel nobenega, najmanj Kreka, katerega sem med slovenskimi dijaki číslal tako kakor nobeden drugi. To pa rečem, da ta Krekova jeza, ali kar je, prokletó slabo osvetljuje značaj njegov. [...] Jaz Kreka nisem še videl v svojem življenju, nisem ga slišal, nisem mu nikdar pisal – kako naj bi torej to bila osebna moja mržnja?!«³⁶⁰ S svojim cinizmom prestopa strokovne meje: »Torej Krek je zopet vstopil med slovenske poete! Kdo bi si mislil! ali 'Slovenski gospodar' bo pač vedel!³⁶¹ Da je utegnil biti Štrekelj žaljiv in mu pri tem ni bilo veliko mar za hierarhijo, celo smešil jo je, se vidi iz pisma Antona Aškercu uredniku Časopisa za zgodovino in narodopisje že po Krekovi smrti.³⁶² Pismo je tu

³⁵⁷ M. Kroje, *Karel Štrekelj*, 22: »Gospod prof. Krek je silno nejevoljen, da v svojem poročilu o Miklosichevi slavnosti niste omenili, da je podpisal Miklosichevo adresu in plačal svoj prispevek za zlato medaljo tudi prof. Kreku s petimi graškimi tovariši. Jaz nimam nobenega razloga žaliti gosp. prof. Kreka, kateri mi je storil že marsikatero osebno uslugo in Vi menda tudi ne, zato bi rad popravil to stvar, ki po nepotrebnem žali zaslužnega moža. prosim Vas zategadelj, sporočite mi imena vseh Slovencev in vseh graških vseučiliških profesorjev, ki so podpisali Miklosichevo adresu, katere se dobiva, zdaj baje tudi tiskane, da 'Zvon' popravi, kar je nehote in nevede zagrešil.«

³⁵⁸ Pagovor k Miklošičevi slavnosti, *Ljubljanski zvon* 1884, 58–59. Navaja: M. Kroje, Karel Štrekelj, 22.

³⁵⁹ Saj v isti sapi piše, kako je z njegovo disertacijo in da se mora učiti klasičnih jezikov.

³⁶⁰ M. Kroje, *Karel Štrekelj*, 23.

³⁶¹ M. Kroje, n. d., 26.

³⁶² P. Strmšek, Pesnik Aškerc in prof. Štrekelj, *Ljubljanski zvon* 52, Ljubljana 1932, 635–636: Nesoglasje med Aškercem in Štrekljem. Ta žali Aškerc s pripombo: Kadarkoli sem bral ime Zajčki kloster ali Zajc-kloster, kakor je vedno pisal pokojni Trstenjak ali poje celo 'prvi' naš poet, tedaj me je vselej nekako zaskalelo... Gotovo je, da je moral biti Aškerc hudo užaljen, za čuda pa zaradi tega ni stopil v javnost, meda v mnenju, da teh ušesc široka javnost itak ne bo opazila, pač pa je pisal o tem dne 15. decembra 1906 svojemu prijatelju dr. Turnerju pismo, ki ga hrani banovinski arhiv v Mariboru (fasc. 78, št. 48) tako-le: 'Čislani prijatelj! Te dni je dobil mestni arhiv zadnji zvezek (3. in 4. snopič) ČZN kot dolžnostni eksemplar. Med abonenti ne čitaš več mojega imena in ga ne boš več čital. Aboniral sem se bil na Vaš časopis ročno, ko je začel izhajati, ker sem se veselil, da se je začelo tudi na slov. Štajerskem duševno delati. Ko pa sem bil prejel letošnji 1. in 2. snopič, sem plačal naročnino in povedal, da mi Časopisa ne smejo več pošiljati, ako ima namreč Vaše zgodovinsko društvo tudi v programu: smešiti pred svetom v svojem organu svobodomiselné slovenske pisatelje. Na

vredno omembe predvsem zaradi Kreka. Ni jasno, na kaj se nanaša. Ali na dogodke, ki jih med vrsticami omenja očividec, kako so se ga hoteli znebiti na Univerzi?³⁶³

Gregor Krek je izposloval še drugo mesto graški na slavistiki, namenjeno izrecno slovenistiki. Zasedel ga je obetavni jezikoslovec Vatroslav Oblak, ki pa je na hitro umrl. V poletnem semestru 1897 ga je nadomestil dr. Karel Štrekelj. (Dolenc 2004: 147), in to na Krekovo priporočilo. To je vsekakor treba šteti Kreku v dobro. Toda vse kaže, da računi med njima niso bili čisto poravnani. »Prof. Krek ga je sicer sam predložil unico loco, ali sprejel ga je tako nemilostno, da bi bil Štrekelj najrajši na Dunaj nazaj odšel. Rojaka in edina zastopnika slovenske vede v tujem mestu se nista več našla, kar je bilo seveda obema samotarjema v škodo.«³⁶⁴ Droben spomin na njuno akademsko reprezentanco je poročilo o slovesnosti ob sedemdesetletnici skladatelja Benamina Ipavca v Gradcu. Med drugimi sta se je 8. decembra 1899 udeležila tudi prof. dr. Gregor Krek, starejši, in dr. Karel Štrekelj.³⁶⁵ Naslednje leto so praznovali Krekovo 60-letnico. Iz poročila o njej se vidi, da so ga počastili trikrat. Najprej 7. marca 1900 v ožjem krogu rojaki, graški akademiki – Slovenci.³⁶⁶ Naslednji dan, ravno na dan 60-letnice, so mu priredili slovenski študentje »burno ovacijo« pri njegovem predavanju. Prav tako se je odlično obnesla zabava, ki jo je 10. marca priredilo prvemu častnemu članu Akademsko-tehnično društvo Triglav. Polnoštevilno so se je udeležili njegovi člani, vsa starejša inteligenca slovenske graške kolonije, in prišlo je tudi lepo število Bolgarov, Čehov, Hrvatov in Srbov kot odposlanci njihovih društev. Po pozdravu predsednika Triglava je povzel besedo slavnostni govornik M.[akso] P.[irnat].³⁶⁷

»Spomenica Ivana Koštiala, objavljena v Slovenskem narodu z enoletno zamudo, mu ni napravila veselja, zlasti pa ne njena oblika, ki je nepošteno diskreditirala Gregorja Kreka zato, da bi poudarila Štrekljeve zasluge. Bila je neumestna in Štreklju samemu zelo neprijetna. Takole piše ob tej priliki prijatelju Luki Pintarju: »... Nepotrebno je bilo zadiranje v Kreka in navajanje tega, česar še nisem spisal ali vsaj ne izdal.«³⁶⁸

---

str. 63 imenovanega zvezka me je hotel osmešiti neomikani prof. Štrekelj v članku 26. Žiče, ker je postal besedico *prvi* pod ušesca: 'prvi'. *Kedaj pa sem se jaz sam klasificiral za prvega slov. poeta?* To je imertinenca, ki se ne da opravičiti. Štrekelj je bil napadel rajnega Kreka, ki ga je moral tožiti. In tudi zdaj misli učenjak Štrekelj, da sme kot vseučiliški profesor svoje kvedraste škornje brisati ob meni, ki mu nikdar ničesar storil nisem! Poleti sem hotel to breztaktnost Štrekljevo in urednika Časopisovega ožigosati javno v Narodu, pa tega samo zaradi Tebe, ... nisem storil. ...Dr. Turner je pač pozneje poskušal žalitev popraviti in spor poravnati, a so bili vsi poskusi brez uspeha.«

³⁶³ Dr. T.[avčar, Ivan?], Dr. Gregorij Krek, 33. Fr. Govekar, Dr. Gregorij Krek, 350.

³⁶⁴ M. Murko, †Karel Štrekelj, 531–532.

³⁶⁵ I. Grdina, *Ipavci*, 295, 296.

³⁶⁶: »Njegov kolega, dr. K. Štrekelj, njegovi sedanjí slušateljji in tudi nekaj bivših, ki pač stanujejo sedaj v Gradcu. [...] Z navdušeno besedo je slavljenca nagovoril prof. Štrekelj, očrtal z jedrnatimi potezami njegove zasluge na polju slavistike in posebno poudarjal požrtvovalno, ljudomilo delovanje prof. Kreka pri podpornih društvih za slovenske visokošolce. Konec govora je prof. Štrekelj izročil slavljencu krasen album s fotografijami njegovih častilcev, sedanjih in bivših učencev.«

³⁶⁷ M. P. Šestdesetletnica prof. dr. Kreka, 264.

³⁶⁸ M. Kropelj, *Karel Štrekelj*, 86–87.

3. Matija Murko (1861–1952)

Zaradi svojega poročila o slovanski narodopisni razstavi v Pragi leta 1895, v katerem je utemeljil realistični koncept etnološke vede, doživlja Matija Murko v zgodovini slovenske etnologije izjemno častno mesto. Dolgoročnost in daljnosežnost Murkove vizije je očitna iz ponatisa njegovega odlomka iz prvi številki *Traditiones*, zbornika Inštituta za slovensko narodopisje leta 1972, kjer je na častnem prvem mestu objavljen za slovensko etnologijo bistven odlomek s pomenljivim nadpisom: 75-letnica prvega slovenskega narodopisnega programa. Niko Kuret misli, da ga je mladi Murko, ki je bil »tedaj tik pred habilitacijo za privatnega docenta na dunajskem vseučilišču in naj bi bil leta 1902 postal naslednik Gregorja Kreka na graški slavistiki, pisal kot nasprotnik« »Krekovi romantično-mitološki usmerjenosti.«³⁶⁹

Toda Matija Murko je bil mož na pravem mestu. Ne naključno! – prav ob pisanju pokojnemu Štreklju v spomin brani tudi Gregorja Kreka: »Posebno pa se mu ne sme kratiti njegovih zaslug. Kot prvi profesor slovanske filologije v Gradcu je bil za svoj čas popolnoma mož na svojem mestu in delo, kakoršno je njegova *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*, bi moglo biti v čas vsakemu učenjaku, pod črto še danes ni zastarelo, kajti prinaša natančno bibliografijo vsega, kar se je do leta 1887. pisalo o starih Slovanih, njih kulturi in sedanji ustni književnosti, za svojo dobo pa je imela posebno v prvi izdaji (l. 1874) neizmerno velik vpliv, pod katerim je stala večina slovanskih literarnih zgodovin, posebno pa vse jugoslovanske.«³⁷⁰

4. France Kotnik (1882–1955)

se v pregledu slovenskega narodopisja naslanja na Frana Hubada z besedami, da je »Krekova 'Einleigung' najvažnejše delo tičočee se slovanstva in da je bilo sprejeto z velikim zanimanjem. To delo je pokazalo učenjakom naš narod od nove strani. Strme so opazili, da se jim odpira tu nov svet, novo torišče uspešnega delovanja, da jezikoznanstvo, posebno pa kulturna zgodovina ne smeta in ne moreta prezirati rodu, ki hrani toliko bogastva v sebi. Krekova zasluga je tudi, da se je začelo širiti v krogih učenjakov prepričanje, da pravega znanja o Slovanih ne morejo širiti oni, ki so se peljali po železnici skozi slovanske kraje in pišejo potem doma pri peči debele knjige o narodih, ki so si jih komaj ogledali skozi okno železniških voz, pa niso imeli niti jezika, niti niso imeli potrebne znanstvene priprave za taka dela.«³⁷¹

Čeprav je bil France Kotnik tudi študent graške univerze in je o slavnem ustanovitelju graške slavistike gotovo slišal marsikaj občudovanja vrednega, nanj njegova slava ni več pritiskala in je nanj že zmogel gledati s kritično razdaljo. Od tod njegova ocena: »*Romantični nazori so preveč vplivali na narodopisca Kreka. Preveč se je oziral na narodno slovstvo kot vir, iz katerega je hotel rekonstruirati slovansko mitologijo.*«³⁷²

³⁶⁹ Niko Kuret, [Komentar], Matija Murko, Iz poročila o "Narodopisni razstavi češkoslovanski" v Pragi l. 1895 (Letopis Matice Slovenske 1896), *Traditiones* 1, Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje, SAZU, Ljubljana 1972, 22–23.

³⁷⁰ M. Murko, †Karel Štrekelj, 531–532.

³⁷¹ F. Kotnik, Pregled slovenskega narodopisja, 32.

³⁷² F. Kotnik, n. d., 32: »Druga izdaja »*Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*« ima važne vesti lingvistične paleontologije in starih piscev o jeziku, zgodovini in kulturi starih Slovanov. V drugem delu pa so splošne opombe o slovanski tradicionalni književnosti in njenem odnosu do kulturne zgodovine.«

Toda sodobna slovanska mitologija počne prav to, žal pa kakor da taji prvenstvo Gregorja Kreka v to smer. Zato je blažilna naslednja ocena.

5. Vilko Novak (1909–2003)

Vilko Novak je kritičen do Gregorja Kreka, češ s slovenskimi spisi ni izpolnil tistega, kar je napovedal z nemškimi,«³⁷³ se pa zavzema za njegovo strokovno rehabilitacijo, saj da je kot začetnik graške slavistike prenesel v Gradec »stvarnost Miklošičeve filološke šole – čeprav le po enoletnem študiju pri njem«³⁷⁴ in »ustvaril temelj za znanstveno raziskovanje slovanskega ljudskega življenja, ki sta ga tam nadaljevala Karel Štrekelj in Matija Murko.«³⁷⁵ Zato je »velika krivica« in »zmota«, da ga kot predstavnika 'mitološke šole' ali smeri izenačujejo z nekritičnim Davorinom Trstenjakom. S svojo filološko izobrazbo in razgledom po slovanskem pa tudi drugem evropskem svetu je najprej razprava *Ueber die Wichtigkeit der slavischen traditionellen Literatur als Quelle der Mythologie* (1869) postala »izhodišče njegovega znanstvenega dela v smislu mitološke šole in zgled ter spodbuda domačim nedoraslim iskalcem mitološke preteklosti. Krek sicer ni ostal v ozkih mejah te teorije, marveč jo je v svojem glavnem delu *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte und Darstellung der älteren Perioden* (Gradec 1974, 1887²) realistično razširil in poglobil, saj je pritegnil k rekonstrukciji stare slovanske kulture lingvistiko, literarna pričevanja, v drugem delu pa je skušal slovansko ustno slovstvo prikazati kot del in vir kulturne zgodovine, katere pomembna sestavina mu je mitologija.«³⁷⁶

VII. GREGOR KREK IN SODOBNA SLOVANSKA MITOLOGIJA

V okolju, v katerem je skoraj célo dvajseto stoletje obvladoval prostor, čas in človeka mit »proletarca«, je bila vsekakor velikanska novost obračanje k slovanskemu mitu, ki je prejkone nezavedno blažil razočaranje nad propadanjem sodobnega mita.

Metoda rekonstrukcije »'prvotnih' mitov dveh ruskih jezikoslovcev V. V. Ivanova in V. N. Toporova temelji »na izjemno poglobljenem primerjalnem študiju starožitnih slovanskih virov in njihovi vsebinski analizi, ki sestoji iz etimološkega, jezikoslovnega, literarnega, etnološkega – z eno besedo: filoloških – in drugih postopkov. S pomočjo variant posameznih mitoloških prežitkov je mogoče »sestaviti oz. interpretirati – tako rekoč dekonstruirati – 'prvotno' oz. temeljno zgodbo mita«. Šele rekonstrukcija prvotnega mita omogoča razumeti njegove poznejše predelave.«³⁷⁷

Tudi Gregor Krek v svojih razpravah upošteva vse pri v. V. Ivanovu in V. N. Toporovu naštete filološke in druge, predvsem zgodovinopisne postopke. V razpravi o kresu najprej etimološko in semantično pojasni besedo sámo, nato se obrne k etnološkim pojavom (kurjenje kresov) in mitološkim pojavom (verovanja), in to vse primerjalno.

³⁷³ V. Novak, *Raziskovalci slovenskega življenja*, 202.

³⁷⁴ Janez Dolenc zagotavlja, da še ni dobil stvarne potrditve o tem Krekovem študiju.

³⁷⁵ V. Novak, *Raziskovalci slovenskega življenja*, 199.

³⁷⁶ V. Novak, n. d., 199.

³⁷⁷ Rajko Muršič, Spremnna beseda urednika, V. Toporov, *Predzgodovina književnosti pri Slovanih*. Poskus rekonstrukcije (Uvod v preučevanje zgodovine slovanskih književnosti), Ljubljana 2002(1998), 16.

Natančnejša primerjava mitološkega panteona pri Kreku (1874) na eni strani ter Ivanovu in Toporovu (1989) na drugi pokaže, da se Krek ne obremenjuje z natančnejšo klasifikacijo Slovanov in posledično panteona, pač pa ga razdeli na razrede po pomembnosti, kar je neverjetno podobno razdelitvi, ki jo vzpostavljata tudi Ivanov in Toporov. Določene šege Krek celo natančneje popiše (badnji dan, badnjak).³⁷⁸ Seveda je zaradi razvoja posameznih ved – to se pravi pred njima prehojene poti oz. opravljenega dela – njima omogočena večja preciznost in zanesljivost in zaradi drugačnega osebnostno-strokovnega habitusa drugačna kombinacija njihovih sestavin.

Knjiga Vladimira N. Toporova z naslovom *Predistorija literatury u Slavian*. Opyt rekonstrukcii. (Vvedenije k kursu istorii slavjanskih literatur) je izšla leta 1998. Dve poglavji, v izvorniku tretje, in peto z etnološko vsebino sta leta 2002 po zaslugi ljubljanske etnologije in kulturne antropologije izšli v slovenščini z enakovrednim naslovom *Predzgodovina književnosti pri Slovanih. Poskus rekonstrukcije (Uvod v preučevanje zgodovine slovanskih književnosti)*. Tukajšnje pozornosti je vredna zaradi neverjetne vsebinske podobnosti z naslovom knjige Gregorja Kreka v nemščini *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte /und Darstellung ihrer älteren Perioden*, kar v slovenščini zveni *Uvod v slovansko literarno zgodovino in predstavitev njenih starih obdobj*. Primerjava njunih leksikoloških in semantičnih sestavin: Oba avtorja želita opozoriti na začetke svojega truda: *Einleitung / Vvedenije (Uvod /Uvod)*. Oba poudarjata (ruski avtor celo dvakrat), da je njun predmet literarna zgodovina oziroma zgodovina literatur in v obeh primerih na celotnem slovanskem kulturnem prostoru: *in die slavische Literaturgeschichte / k kursu istorii slavjanskih literatur (v slovansko literarno zgodovino / k tečaju zgodovine slovanskih literatur)*. Obakrat gre za /naj/starejše obdobje:

Darstellung ihrer älteren Perioden / Predistorija (predstavitev njenih starejših obdobj /predzgodovina. Je to res zgolj naključje? Je mogoče, da gre za popolnoma nezavedno medbesedilno navezavo? Med vljudnostnim nagovorom slovenske strokovne javnosti Toporov med slovenskimi znanstveniki omenja: Jerneja Kopitarja, Frana Miklošiča, Vatroslava Oblaka, Rajka Nahtigala, Frana Ramovša idr.³⁷⁹ Je Gregor Krek vključen vsaj med te druge? Da je ruskemu strokovnjaku predhodnik iz njegovega raziskovalnega področja popolnoma neznan, je ob zaporedju naštetih imen in splošno pričakovani razgledanosti neprimerno sklepati. Je zavestno spregledan? Čemu? In presenetljivo, če upoštevamo, da je Krek vendarle ustanovitelj slavistične katedre v Gradcu in da je on poklical v Gradec Vatroslava Oblaka. Še bolj, če pomislimo na sorodnost njunih naslovov. Sorodna pa si nista le po njem, ampak tudi po svoji ambiciji. Oba sta namreč vključila v naslov »literaturo«, o kateri v najstarejšem obdobju besedne umetnosti še ni mogoče govoriti. Toda Krek pojasni, zakaj se je tako odločil.³⁸⁰ Zakaj pa ruski jezikoslovec?

Iz njegovih besed slovenskemu bralstvu izvemo, da ga je slovenski jezik že od začetka njegovega raziskovanja privlačil zaradi možnosti za tri tipe jezikovne interakcije v času in prostoru: – primerjalno-zgodovinsko (genetski vidik)

- arealno (vidik vplivanja, izposojanja, sinteze svojega in tujega)

³⁷⁸ Tina Pečovnik, *Primerjava nekaterih raziskovalcev mitologije*, seminarska naloga, Ljubljana 2006. (mentorica Marija Stanonik)

³⁷⁹ V. N. Toporov, *Predzgodovina književnosti pri Slovanih*, 7.

³⁸⁰ G. Krek, *Über die Wichtigkeit der slavischen traditionellen Literatur als Quelle der Mythologie*, 5, 6.

- tipološko jezikoslovje.³⁸¹

Bistvena medbesedilna sestavina, ki povezuje Gregorja Kreka in Vladimira N. Toporova je poetičnost. Krek v razlagi, kaj mu pomeni »tradicionalna literatura«, govori o »*poetičnejši duhovnosti*«,³⁸² Toporov pa o »*mitopoetičnosti*«. Na podlagi rekonstrukcij »virov in ustreznih sintetičnorekonstrukcijskih postopkov« skupno slovansko še agrafično, predpismensko, predkrščansko duhovno kulturo od 6. do 9. stoletja pogojno opredeljuje kot 'mitopoetično' (glede na tip ali način razmišljanja o svetu in o sebi v tem svetu ter po obliki njegovega doživljanja in izražanja tega doživljanja v tem času) ali kozmološko (po temeljni vsebini in z njo povezani funkciji).³⁸³ Mitopoetični zavesti je vse kozmologizirano, ker je vse del sveta-vesolja in prav to oblikuje najvišjo vrednoto.³⁸⁴ »Bistveno in zares resnično je samo tisto, kar je sakralno zaznamovano, sakralizirano; sakralizirano pa je le tisto, kar je porojeno v dejanju stvarjenja, kar sodi v okvir Vesolja kot njegov del, kar izhaja iz njega in spada vanj. Ta »vsesakralnost« je ena najbolj značilnih potez mitopoetičnega modela sveta. Samo v sakraliziranem svetu obstajajo pravila njegove organizacije, ki se nanašajo na strukturo prostora in časa, na korelacijo vzrokov in posledic, posebnega in splošnega.«³⁸⁵ V središču avtorjeve razlage je kozmogonijski mit³⁸⁶ in mitološko razumevanje časa: »Zunaj tega sveta je kaos, naključnost, razkroj. Sakralnost sveta potrebuje varovanje in podporo, občasno obnavljanje, posebej v kriznih trenutkih, ko se svet-vesolje postara in mu začne groziti propad. Tem entropijskim težnjam se lahko postavi po robu samo ritual, ki znova vzpostavi prvotno celostnost, harmonijo in sakralnost. V ritualu se znova in znova ustvarja prvotni položaj 'na začetku' z določeno skupino dejanj se prepreči kaos, obnovi se kontinuiteta tega sveta (*hic et nunc*) in tistega, kar je bilo ustvarjeno 'na začetku'.³⁸⁷

Tretja strukturna sestavina, ki družijo Kreka in Toporova, je njegova posebna pozornost ne le za klasični predmet mitoloških raziskav. bajke, pravljice in povedke, ampak do celotnega sistema folklornih žanrov, kar Krek glede na mitologijo imenuje »*realna oblika tradicionalnega slovstva*«. Tako tudi Toporov vključuje v svoje raziskave uganke in zagovore.³⁸⁸

V dveh poglavjih slovenskega prevoda Toporov med drugim razčlenjuje seman-

³⁸¹ V. N. Toporov, n. d., 7–8.

³⁸² G. Krek, *Über die Wichtigkeit der slavischen traditionellen Literatur als Quelle der Mythologie*, 5, 6.

³⁸³ V. N. Toporov, n. d., 22: »Omenjene definicije kljub vsej njihovi pogojnosti opravičuje predvsem [...] temeljni način razumevanja (konkretno-figurativnega doumevanja-doživljanja) sveta in reševanja njegovih protislovij ter njegovega izražanja pa omogoča mitično-ritualna praksa, ki ne predvideva le neke verige mitov in ritualov, ampak tudi poseben način mišljenja, posebno mitično poetično besedo – sakralno besedo/dejanje.«

³⁸⁴ V. N. Toporov, n. d., 22: Seveda obstaja tudi v mitopoetičnem obdobju vsakdanja, profana plat. Vendar je ta za človekovo življenje s stališča resničnih vrednot irelevantna. (prim. V. N. Toporov, n. d., 2002: 23. Tej trditvi bi se dalo tudi oporekati. Prim. Alenka Goljevšček, *Mit in slovenska ljudska pesem*, Ljubljana 1982, 85–92.

³⁸⁵ V. N. Toporov, n. d., 2002, 23.

³⁸⁶ A. Goljevšček, n. d., 47.

³⁸⁷ V. N. Toporov, n. d. 2002, 23.

³⁸⁸ V. N. Toporov, n. d., 36, 53, 70, 73, 74–75.

tiko vsem Slovanom znane besede bogъ, obdeluje kijevski panteon,³⁸⁹ Peruna: »je nedvomno splošnoslovanska in praslovanska mitološka oseba z bogatim rodovnikom, ki nam omogoča, da lahko z gotovostjo iščemo izvir njegovega lika v indoevropskem obdobju«,³⁹⁰ njegovo razmerje do Velesa (Perun /nebo : Veles /zemlja) in njegovo etimološko sorodnost z vilami.³⁹¹ Glede na to, da je Veles povezan z vodo (od tod njegova sorodnost z vilami?) in morjem, se poraja vprašanje, – brez teženj za kakršno koli vzhičeno pretiravanje! – ali je potemtakem motiv Lepe Vide iz slovenske folklorne pesmi tudi kaj v sorodu z njim?³⁹² Vprašanje metodološko ni presenetljivo, če ima Toporov preko sižejske povezave z Velo celo kraljeviča Marka za pozno predelavo Gromovnika.³⁹³ Prav tako kot pri Kreku je tu posvečena pozornost razmerju Volos – Blaž.³⁹⁴ Ni treba, da je ta snovna podobnost s Krekom vnaprej pripisana konkretnemu medsebojnemu vplivanju. Bolj verjetno gre za načelno podobnost – da se oba posvečata kozmogonskemu mitu. Večji stik med Toporovim in Krekom nastane pri pojavih, ki bi jih le-ta uvrstil med zoomorfozo, Toporov pa govori o animalnih različicah: pikapolonica,³⁹⁵ kačji pastir, bober.³⁹⁶ Pač Krek nima svojega izraza za transformacijo vegetacije, Toporov pa govori o njeni antropomorfizaciji in v tej zvezi obravnava lan, gobe, peteršilj.³⁹⁷

Če se strinjamo z mislijo, »ni toliko pomemben cilj kot pot, po kateri pridemo do določene interpretacije.«,³⁹⁸ je upravičeno pričakovanje, da bo Krek naveden vsaj med uporabljenno strokovno literaturo v knjigi Vladimira N. Toporova. Vendar se iz njenega seznama vidi, da je omejen samo na 20. stoletje (Iz 19. stoletja so izjemoma navedena le dela njegovega rojaka A. N. Afanasjeva).

Tudi drugi avtorji, ki se danes ukvarjajo s slovensko in slovansko mitologijo: Jakob Kelemina, Vitomir Belaj, Zmago Šmitek, Nikolai Mikhailov načrtno spregledujejo predzgodovino svoje stroke. Njihova primerjava s Krekom je pokazala, da se nekatere njihove trditve s Krekovimi prekrivajo (ugotovitve o pomanjkanju primarnih virov, dualizem božanstev, vpliv mitologije na krščanstvo, patriarhalna naravnost). Ena sama omemba Gregorja Kreka ga predstavi dokaj slabšalno. Šmitek namreč pravi v poglavju o domnevno slovenskem bogu Kresniku tako: »Drugi slovenski razlagalci (G. Krek, J. Šuman, J. Kelemina) so primerjali Kresnika ...«. ³⁹⁹ Šmitek ga označi z besedo razlagalec, ki predstavlja po definiciji iz SSKJ tistega, ki razlaga. Razlaganje pomeni delati to, da postane komu kaj jasno in razumljivo. Razlaganje torej nima ničesar skupnega z znanostjo, ki si prizadeva metodično priti do sistematično izpeljanih, urejenih in dokazljivih spoznanj. Potemtakem razlagalec Gregor Krek ni znanstvenik in po-

³⁸⁹ V. N. Toporov, n. d., 27.

³⁹⁰ V. N. Toporov, n. d., 30.

³⁹¹ V. N. Toporov, n. d., 38.

³⁹² V. N. Toporov, n. d., 43.

³⁹³ V. N. Toporov, n. d., 42.

³⁹⁴ V. N. Toporov, n. d., 40.

³⁹⁵ Alenka Šivic-Dular. Na sledi (arhaičnih) predstav in uver (na slovenskih poimenovanjih za 'Coccinella septempunctata', *Traditiones* 26, 63–76.

³⁹⁶ V. N. Toporov, n. d., 75, 79, 80–81, 82.

³⁹⁷ V. N. Toporov, n. d., 82, 84.

³⁹⁸ R. Muršič, n. d., 16.

³⁹⁹ Zmago Šmitek, *Kristalna gora*, Ljubljana 1998, 93.

dročje, s katerim se ukvarja, ni znanstveno. Krekova dognanja potemtakem ne morejo biti zgolj laično razumevanje slovenskega razlagalca, temveč ugotovitve kompatibilnega znanstvenika, ki je dosedaj premalo raziskan, omenjan ter posledično premalo spoštovan.⁴⁰⁰

SKLEP

1. Gregor Krek je v svojih najstniških letih za ceno lakote pretrgal že sicer šibke družinske vezi, da bi sledil cilju služiti scela slovanski ideji. Trdno je verjel, da to ureničuje s svojim pedagoškim in znanstvenim delom. V svoje članke je vpeljal pojem znanosti in se pogosto sklicuje nanjo.

2. Vendar mu samo to ni zmeraj zadoščalo. Kot državnemu uslužbencu se mu ni kazalo politično preveč izpostavljati, zato je svojo zadržanost do sočasne nemške gospodovalnosti vpletal v svoje strokovno pisanje. Od tod tudi njegovo vztrajanje pri mitološki teoriji. Saj mu je omogočala glede na skupni izvor indoevropskih ljudstev vpričo germanskega dokazovati enakopravnost slovanskega življa.

3. Teorija »izposojanja« mu je preveč dišala po podrejenosti slovenstva in hkrati slovanstva nemški identiteti. Ni pristajal na pogosto trditve njihovih sosedov, da so Slovani le prevzemali od njih, kar naj bi samoumevno dokazovalo njihovo manjvrednost. Pretehtati bi bilo treba, ali je slovanska zavest kdaj utegnila prevladati znanstveno akribijo. Pri izrecnem poudarjanju svoje slovanske zavesti je znal biti tudi čustven, kar v sicer znanstvenem članku dokazuje kaka pesniška metafora.

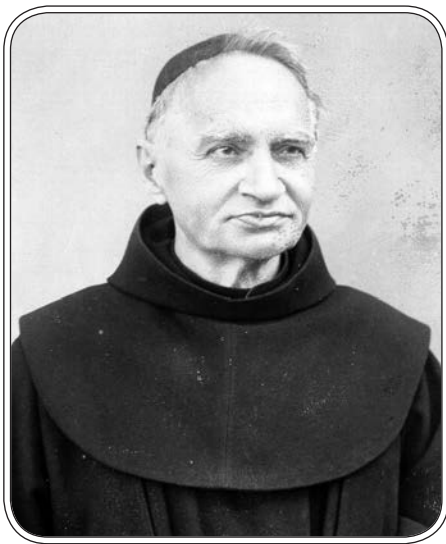
4. Nenazadnje priča o tem njegova pesniška zbirka, ki bi bila imeniten primer za študij medbesedilnosti.

5. Vsekakor je imel dispozicije za literarnega zgodovinarja, vendar se je prepustil tedaj modni mitologiji, morda tudi zato, da bi zavrl pretirano amatersko ukvarjanje z njo.

6. Toda stoletje predsodkov do nje se je preselilo tudi na Kreka samega, ne da bi pravično ovrednotili njegove zasluge za temelje, ki jih je pripravil svojim naslednikom, da so na njih lahko gradili naprej, kar sta mu že po njegovi smrti priznala v slovenski etnologiji še danes mitično obravnavana Karel Štrekelj in Matija Murko. Vsi trije pa še čakajo, da jih slovenska slavistika in slovenistika rešita pozabljenja in dobijo oceno, ki jim upravičeno pripada.

7. Kljub temu je Gregor Krek vanju simbolično inkorporiran vse od začetka slovenske univerze leta 1919, saj je njegova bogata knjižnica postala temelj Oddelka za slovanske jezike in književnosti in slovenistiko.

⁴⁰⁰ T. Pečovnik, *Primerjava nekaterih raziskovalcev mitologije*, 2006.

STANISLAV ŠKRABEC (1844–1918)

in slovstvena folklor
v njegovem jezikoslovnem
delu

UVOD

Iz Škrabčevih polemik mimogrede izvemo, da je poznal temeljno delo prvega profesorja slavistike na graški univerzi Gregorja Kreka iz leta 1874, *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*¹ in da so bili Slovenci na tekočem s sodobnimi etnološkimi tokovi svojega časa, kakor se kaže tudi pri delu Wilhelma Wundta »*Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte*«, česar najtemeljitejše delo o etnologiji na Slovenskem ni registriralo.² Stanislav Škrabec prvi del tega dela, ki je posvečeno jeziku, odklanja, češ da je filozofija jezika eno, jezikoslovje pa drugo.³ Na jezik

¹ *Cvetje z vertov sv. Frančiška* 15 (1897) 11. zv. / Stanislav Škrabec, *Jezikoslovna dela* 2, 1994, 288: »G. profesor, blagovolite si dati dopovedati, da bi bil jaz tisti nemi kljuki postavil prav v izvirni podobi na njiju mesta, kakeršni ste pri Miklošiču, ker sem vaju natanko citirati. – Ali naša tiskarna jih nima. Nadomestil sem jih torej s tistimi znamenji, ki se rabijo za nje tudi drugod v znanstvenih knjigah, zlasti stariših: n. pr. Krek, Einl. in d. slav. Lit. 1. izdaje./.« (= Gregor Krek, *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*, 1. izdaja, 1874).

² Ingrid Slavec Gradišnik, *Etnologija na Slovenskem* (Med čerami narodopisja in antropologije), Ljubljana 2000.

³ *Cvetje* 27 (1910) 10. zv. / Stanislav Škrabec, *Jezikoslovna dela* 3, Nova Gorica 1995, 384: »In vender gosp. profesor meni očita, da sem »štiri leta po objavljenju Wundtove Narodne (prav bi bilo pač 'narodske') psihologije objavil v Arhivu svojo razpravo in nisem iskal prej po Wundtovi knjigi, kako smem po naše govoriti in pisati in kako ne. Po pravici povem, da mi še zdaj ni žal, da nisem storil kaj takega. Filozofske slovnice nam je že pred 40 leti, ko smo še na šolskih klopeh sedeli, prof. Karl Schenkl, prav dober jezikoslovec, resno grajal in pozneje sem se v več primerih tudi sam prepričal, da modroslovci niso kaj prida jezikoslovci, najmanj pač moderni nemški in drugi filozofi s filozofijo, ki sami priznavajo, da se z zdravo pametjo ne ujema.«

ne gleda mitično, ampak zgodovinsko; primerja ga z navadami in šegami, celo z modo:⁴ »In kaker so spremenljive šege in mode, tako tudi jeziki.«⁵

I. JEZIK

Uporabniki živega jezika kot nosilci slovstvene folklore: Stanislav Škrabec priznava ustvarjalno moč slovenskim »množicam«, kar so bile v njegovem času praviloma manj šolano kmečko prebivalstvo in so ga na splošno imenovali ljudstvo. On tej terminologiji ne sledi, prejkone zato, ker pri zasledovanju svojih ciljev ne išče potrditve pri narečnih govorcih, saj mu je šlo za kultiviranje knjižne izreke, in torej govori le o družbeno neidentificiranih množicah, ki jim pripisuje moč zgolj v smislu demokratične večine:

»Torej 'mase', po domače 'množice', po rusko 'tolpe' – kar se ima po naše izgovoriti 'towpe' in poudariti kaker 'solzé' – te torej naj odločujejo? Jaz pred vsem ne odrekam množicam moči h temu. Gotovo, koliker več množica, tolikanj več moč na obe strani, dobro in slabo. Da, tudi na dobro! In ravno jezik nam je najlepši zgled, kaj dobrega more narediti množica, celo ne da bi se tega zavedala. Stari Gerki, kakov prekrasen jezik so govorili, preden so še znali čerke pisati! Homerjeve pesmi, ki so nastale mej prostim narodom, ko ni še nihče mogel misliti na kako literaturo ali kak literaturni jezik, te nam jasno pričajo.«⁶

»Izreka je živi jezik,«⁷ pravi Škrabec, sicer v drugačnem kontekstu, kakor nam njegova misel pride prav tu. Razmerje med tako imenovanim ljudskim, živim jezikom in njegovo požlahtnjeno nadgradnjo, ki je knjižni jezik, razlaga s pomočjo biologije, botanike, vrtnarstva in sadjarstva.⁸

⁴ *Cvetje* 28 (1911) 5. zv. / *JD* 3, 1995, 413: »Moja misel, že davno izrečena in menda tudi objavljena je, da so jeziki soditi kaker razne druge navade šege in mode človeškega rodu. Kaker te, tako morejo biti tudi oni lepi, dobri, z logiko, t. j. zdravim razumom v primernem soglasju, morejo biti pa tudi zoperni, okorni, gerdi, terdi, neumni in kaj vem kaj še.«

⁵ *Cvetje* 28 (1911) 5. zv. / *JD* 3, 1995, 413: »Spreminjajo se pa ne le po unanjem uplivu, dobrem ali slabem, spreminjajo se tudi po svoji notranji moči, ki se razvija in raste, ali pa hira in vmira. Slabe navade, neumne in spotekljive mode se skušajo odpraviti s pridigami in svarili v cerkvi, napake in norosti jezika bi se imele popravljati po šolah; žal, da mnogi učitelji sami ne vejo, kaj je prav in kaj ne.«

⁶ *Cvetje* 21 (1904) 5. zv. / *JD* 3, 1995, 72.

⁷ *Cvetje* 30 (1913) 2. / *JD* 3, 1995, 498: »Izreka je živi jezik, pravopis je njegova mrtva podoba. Zato mislim, da bi morali mi najprej skerbeti za pravo izreko naše knjižne slovenščine in še le po nji vravnati pravopis tako, da bo ž njim mogoče pravo izreko s popolno natančnostjo zaznamenjati, če ne že v vsakdanjem pisanju in tisku, pa vsaj v slovarjih in slovnicaх ter drugih učnih knjigah, tako znanstvu kaker praktičnim potrebam namenjenih.«

⁸ *Cvetje* 21 (1904) 5. zv. / *JD* 3, 1995, 73: »Sploh se moramo čuditi, kako je to, da se je pri starih in v kulturnem razvitku zaostalih plemenih ohranil boljši jezik ko pri mladih in naprednih. Po pravici, mislim, smemo iz tega sklepati, da so, kaker v telesu, tako tudi v duši človeka in naroda moči, ki delajo neodvisno od zavednosti in volje dotičnih. Kaker ima človek od nature dihanje, prebavljanje, rast, telesno postavo in moč, tako tudi dušno nadarjenost in delavnost; in kaker vstvari pesnik pesem, po Sokratovi besedi: (grško), v navdahnjenju, brez

V prizadevanju za pravopisno in pravorečno reformo Stanislav Škrabec prodorno in zavezujoče razloži bistvo tradicije, z diahronega vidika enega najpomembnejših kriterijev tudi slovstvene folklore: »Brez tradicije ni narodne duše; brez nje ni mogoča nobena izobrazba. Napredek se doseže, ne s zanemarjanjem zapuščine nekdanjih generacij, temuč z modrim, slogu primernim spopolnjevanjem podedovanega, ki veže sedanji rod z izmerlimi in, kar je pri nas enako ali še bolj važno in znamenito, tudi se sedanjimi bratovskimi narodi.«⁹

Od žanrskega sistema slovstvene folklore Škrabec najprej omenja anekdoto, ki s folklorizacijo lahko postane njen enakovredni del. Seveda jo on vidi zgolj v lastnem jezikoslovnem kontekstu: »Vender bi bil jaz za to, da bi poskusili počasi ljudi privaditi na podobe, kaker: 'bázàg, dàska, dàržim itd. Začeli bi morebiti navspešneje s kakimi anekdotami na platnicah.«¹⁰

»Koroške bukvice« »slovenskemu ljudstvu v poduk in kratek« leta 1887 priporoča vsakemu, »koger vesele 'pripovedke, pravljice, povesti, pesmi, smešnice, gospodarski sveti in sploh reči, ki človeka kratkočasijo, ali mu pamet bistrijo ali serce požlahtnjujejo ali mu v vsakdanjem življenju dobro svetujejo!«¹¹ Iz te Škrabceve povedi se že vidi, da imena žanrov samo pasivno ponavlja iz omenjene knjigice, medtem ko jih v poročilu o Baudouinovi knjigi *Materialy dlja južnoslavjanskoj dialektologiji i etnografiji* navaja po lastnem preudarku: »Večina knjige in nje poglavitni del so torej brez dvojbe obrazci jezika, ki jih je zapisal gosp. profesor sam. Obsegajo pravljice, povestice dogodeb iz življenja, odlomke pogovorov, oče naš, kratke pesence in razne posamezne fraze, vsega skupaj 1025 stavkov ali odstavkov.«¹²

II. SLOVSTVENA FOLKLORA

Stanislav Škrabec se slovenski slovstveni folklori ni posebej posvečal, se pa pri svojih jezikoslovnih razglabljanjih nanjo nekajkrat sklicuje. Pri tem ne daje vtisa, da bi jo

---

truda in skoraj proti svoji volji, tako more vstvariti nadarjen narod po skrivnostni delavnosti svojega genija, to je neke naravne, ali morebiti bolj prav rečeno neke nadnaravne božje moči, jezik, kakeršen je dandanašnji litvanski ali hervaški in serbski ljudski jezik. V resnici so ti prekrasni jeziki zrastli tako rekoč sami od sebe, kaker lilije mej ternjem ali plemenite orhideje po drevju tropičnih gozdov. Pa kaker so v naravi krasno cvetoče orhideje in ponošne bele lilije precej redke rastline mej mnogimi, ki imajo le nezaten cvet – tako jih je tudi mej ljudskimi jeziki večina ponižnega značaja. Vender, so znali bistroumni cvetličarji vzgojiti iz poljskega plevela, male neznatne mačehe, gosposko francosko 'pensée' iz ostrega 'babjega zoba' dišečo stolistno rožo vertnico itd.; prav tako morejo sposobni vmetniki vzgojiti iz preproste ljudske govornice bogat knjižni jezik. Sposobni vmetniki! Vzemimo še drugo primero! Kmetiški ljudje jedo drobnice in tepke, ki rastejo brez cepljenja, skoraj same od sebe; gospoda si kupuje plemenitišiga sadja, kaker so ga sčasoma premnogo raznih verst v raznih deželah zredili umni sadni vertnarji. Nezavedna 'masa' ni znala vzgojiti takega sadja, niti onih krasnobarevnih mnogoperesnih cvetlic. Tako tudi knjižnega jezika ne more vzgojiti 'masa', če tudi masa pišočių.«

⁹ *Cvetje* 21 (1904), 5. zv. / *JD* 3, 1904, 74.

¹⁰ *Cvetje* 4 (1883), 4. zv. / *JD* 1, 1994, 163.

¹¹ *Cvetje* 7 (1887), 1. zv. / *JD* 1, 1994, 294.

¹² *Cvetje* 22 (1905), 9. zv. / *JD* 3, 1995, 136.

poznal iz svojega domačega okolja ali vselej iz slovenskih virov sploh, temveč da je iz druge roke (sad naključnega branja ali bratovih poročil, zato poglavje o njem pretresa to vprašanje, nato pa zavevno snov smiselno razvršča in ugotavlja njeno vlogo v Škrabčevem opusu.

Njegova vednost o njej je bolj sad naključnega branja domače in tuje literature. Vendar se iz njegovih polemik mimogrede izve kaj pomembnega za zgodovino slovenske slovstvene folkloristike. Na primer to, da je v drugi polovici sedemdesetih let 19. stoletja Slovenska Matica načrtovala izdajati »znanstven časopis slovenski«,¹³ ki v svoj program¹⁴ ni uvrstil jezikoslovja, nad čimer se Stanislav Škrabec upravičeno zgraža, in le, »da ne bi kaj manjkalo, dostavlja za nadpičjem tudi 'nabiro ostankov narodnega pesništva'.«¹⁵

2. FOLKLORNI OBRAZCI

Še preden je začelo izhajati Cvetje z vrtov sv. Frančiška, si je Stanislav Škrabec dopisoval s svojim bratom Mihom in mu leta 1879 napisal v poduk: »Da se Ti Goffine dopade, to me veseli. Le pridno ga beri in nemščine se vadi na ta način, kakor sem Ti že pisal. Star latinski pregovor pravi: 'Unius libri lectorem time' t. j.: enih bukev bravca se boj! Ene dobre bukve desetkrat prebrati več koristi, kakor deset jih površno pregledati.«¹⁶ »Odkar imamo poseben homiletičen list, je v našem slovstvu redka prikazen, ako kdo sam objavi svoje govore. Zato bo tudi tukaj veljal pregovor: Rarum carum,«¹⁷ kar bi bilo v svobodnem prevodu: redko je ljubljeno. S tem latinskim pregovorom se tudi konča bera folklornih obrazcev v Škrabčevih jezikoslovnih delih.

»Le to želim, Slovenci moji, bodimo možje in ne zamerjajmo si odkritoserčnosti! Ljubimo resnico, če tudi ni namazana sè vsemi sladkimi besedami. Med in tržaške fige nas ne bodo rešile, resnica le nas more in resnična bratovska ljubezen!«¹⁸ Pisanje Stanislava Škrabca je izrazito strokovne narave, zato se v njem redko pokaže priložnost za uporabo že utrjenih besednih zvez. Mednje bi utegnila soditi zveza »med in tržaške fige« kot metafora za ublaževanje trpke resnice.

»Jaz sem želel od svojih gimnazijskih let nadalje, in to je bil poglobitveni cilj mojega jezikoslovnega prizadevanja vse do današnjega dne, da bi se naši knjižni slovenščini vstanovila edinstvena, čedna, pa ob enem čisto slovenska izreka, veljavna za šolo in javno občevanje olikanih stanov. Ali 'poleg vse modre vremenske fabrikacije' sem pozabil, kaker piše g. Bežek, 'veter, ki naredi, da se oplodi žito' – in moje žito je ostalo prazna slama.« – Ves trud Stanislava Škrabca naj bi glede na ocene njegovih nasprotnikov ne obrodil nobenega sadu, ali kakor pravi sam zase, naj bi ostal le »prazna slama« in tako dejstvo povezuje s svojim stanom, kakor se dá razbrati iz navedbe

¹³ *Cvetje* 5 (1884) 7. zv. / Stanislav Škrabec, *Jezikoslovna dela* [= *JD*] 1, 1994, 222; 226: »V 'Novicah' od 23. maja 1877 je izešlo 'vabilo na naročbo in prošnja za dotično gradivo'.«

¹⁴ *Cvetje* 5 (1884) 7. zv. / *JD* 1, 1994, 226: »Ta časopis bode obsegal vse, kar v znanstvo spada, s posebnim ozirom na slovanski svet, in našteva posebej, kaj spada v znanstvo: zemljepisje, zgodopisje, prirodopisje, starinstvo, razprave o kulturni zgodovini Slovencev, državo-slavne, socialne in gospodarstvene razmere.«

¹⁵ *Cvetje* 5 (1884) 7. zv. / *JD* 1, 1994, 222.

¹⁶ Stanislav Škrabec, [Pismo, 19. 6. 1879] Bratu Mihi Škrabcu. *JD* 4, 1998, 311.

¹⁷ *Cvetje* 23 (1906) 8. zv. / *JD*, 3, 1995, 180.

¹⁸ *Cvetje* 8 (1888), 2. zv. / *JD* 1, 1994, 346.

dveh verzov iz Prešernovega Slovesa od mladosti, v katerem svojemu položaju ustrezno zamenja samo eno besedo: »videl sem tudi jaz po Prešernovi besedi, 'kak veter nje nasproti temu vleče, kogar je v celi videla berača'. To bi torej vtegnil biti pravi vzrok, da moje žito ni šlo v klasje.«¹⁹ Namesto zibeli »cela«, namreč samostanska celica. Tako smo prišli do frazema (»prazna slama«) in fraze (»moje žito ni šlo v klasje«), ki izhajata iz istega semantičnega polja, saj sta oba povezana z žitom. Isto besedno zvezo uporabi Stanislav Škrabec konec 19. stoletja v bolj vedrem tonu, z upanjem na uspeh:

»Ako pa niti v pisavi niti v priprosti sadanji izreki keterega posameznega kota naše domovine ne najdemo določene prave izreke našega jezika v omikanem govoru, ampak jo moramo iz priproste navadne izreke še le posneti in iztreti, in z jezikoslovnimi in zgodovinskimi dokazi zatrditi, zdi se mi, da ne bo zasmehovanja vredno prazne slame mlatil, kedor se bo lotil tacega dela; saj pač vsak dan čutimo veliko potrebo, da se ta reč enkrat določi in vstanovi, in potem tudi resnično v rabo spravi, ter tako sčasoma zmešnji konec stori.«²⁰

Da je bila S. Škrabcu dana beseda svéta, dokazuje njegovo dvakratno navajanje pregovora »Obljuba dolg dela«, in to dobesedno enako, čeprav je vmes 24 let presledka, prvič leta 1883²¹ in drugič 1907, ko je v tej zvezi celo malo razigran: »Po starem pregovoru obljuba dolg dela. Kaker se mi zaterjuje pismeno in ustno, naši prijatelji že nekoliko nepoterpežljivo pričakujejo napovedano splošno tahigrafijo,²² morda ker mislijo, da mora že kaj 'pravdanskega' biti, da povem po ribniško.«²³

Kljub Škrabčevi skopi uporabi folklornih obrazcev najdemo med njimi tudi naslednji tako imenovani wellerizem²⁴: »'Naglost ni nikoli dobra', je rekel polž, ki je sedem let na plot lezel in osmo leto dolu pal.«²⁵ Zanj zaenkrat še nimamo ustreznega slovenskega izraza. Škrabec navedeni pregovor rabi kot blagohotno šalo na svoj račun in za opravičilo zaradi tiskovnih napak v enem svojih člankov: »Pri vsi naši počasnosti je ostalo zadnjič na platnicah več pomot, ki kažejo preveliko naglico.«²⁶

S hrvaškim pregovorom »Bolji rat nego mir – ako treba,«²⁷ se Škrabec sooči po zaslugi ali krivdi hrvaškega polemičarja in v danih okoliščinah se je prisiljen opredeliti do njega: »Jaz 'rata' z gosp. profesorjem nisem iskal, niti začel, ali bojim se ga ne. Vem sicer, da v vojski terpi tudi, kedor se pravično brani in zmaga naposled: ali kjer gre za resnico in pravico, tam sem že pripravljen tudi kaj škode terpeti, da le resnica in pravica zmaga. Da bi pa sam hotel za zmago resnice in pravice nasprotniku kako

¹⁹ *Cvetje* 19 (1901), 2. zv. / *JD* 2, 1994, 444.

²⁰ Stanislav Škrabec, O glasu in naglasu (našega knjižnega jezika v izreki in pisavi), *Jezikoslovna dela* 4, 1998, 11, 12.

²¹ *Cvetje* 4 (1883), 7. zv. / *JD* 1, 1994, 174.

²² Tahigrafija = vrsta stenografije.

²³ *Cvetje* 24 (1907), 4. zv. / *JD* 3, 1995, 212.

²⁴ Milko Matičetov, Pregovori in uganke, *Zgodovina slovenskega slovstva* I, Ljubljana 1956, 115–118.

²⁵ *Cvetje* 19 (1901), 6. zv. / *JD* 2, 1994, 461.

²⁶ *Cvetje* 19 (1901), 6. zv. / *JD* 2, 1994, 461.

²⁷ *Cvetje* 15 (1897), 11. zv. / *JD* 2, 1994, 288.

osebno krivico storiti, zlasti, da bi hotel prezirati, kar je povedal dobrega, tega nikaker ne! Boh varuj!«²⁸

Življenska povezava jezika in slovstvene folklore je najbolj očitna v slovarjih, saj le-ti že vsebujejo razne besedne zveze, ki že preraščajo v sicer najmanjše, a zanesljivo folklorne žanre, kot so fraze, rekla, reki, pregovori. Stanislav Škrabec je očaran nad Razlagalnim slovarjem ruskega jezika iz njega dni²⁹ prav zaradi njegovega tovrstnega bogastva.³⁰

Ali se Škrabec zaveda, da daje za zgled odličnosti omenjenega slovarja enega najpomembnejših pojmov slovanske in siceršnje primerjalne mitologije? Nekdaj je bilo novo leto marca in z njim je povezan tudi do nedavna na Slovenskem še znan Zeleni Jurij.³¹

3. FOLKLORNA PESEM

Stanislav Škrabec je svoje razpravljanje navezoval na folklorno pesem le toliko, kolikor mu je prišla prav za utemeljevanje njegovih nazorov za kultivirano knjižno izreko tudi v poeziji. Tu prideta v poštev dve njegovi razpravi *O hijatu v naši poeziji*³² in *Jambi in troheji v naši poeziji*.³³ Ti dve razpravi sta pomembni za slovstveno folkloristiko z izrazoslovnega vidika.

Vir, od koder črpa zglede (»pesem o kralju Matjažu in Alenčici«, »pesem o Ravbarju«, »pesem o Pegamu in Lambergarju«) za svojo verzološki obravnavi, je Janežičev Cvetnik.³⁴

Škrabec že leta 1880 rabi samo zveze ljudska pesem: »v priprosti ljudski poeziji«, »glede ljudskih pesmi«, »v priprostih ljudskih pesmih«, »/ljudska poezija«³⁵ in na drugi strani umetelna poezija, dobesedno »vmetalna poezija«, »vmetalno pesništvo«. Prav tako je naslednje leto: »v ljudskih pesmih«, »krečanska ljudska pesem«, »naših ljudskih pesmi«, »v ljudskem pesništvu«, »v boljših naših slovenskih ljudskih pesmih«. »Večina starih naših ljudskih pesmi«³⁶ Leta 1881 res enkrat upošteva tudi različico »narodna pesem«, vendar citatno s strani nasprotnikov, s čimer se tudi izrazijsko ograjuje od njih: »Ali kaj pa so Krečani! Dokaži, kar imaš dokazati za našo poezijo, iz

²⁸ Cvetje 15 (1897), 11. zv. / JD 2, 1994, 288.

²⁹ Cvetje 20 (1903), 6. zv. / JD 3, 1995, 29.

³⁰ Cvetje 20 (1903), 6. zv. / JD 3, 1995, 29: »V nekem oziru mu moramo priznati prednost celo pred akademjskim, namreč v razlaganju raznih reči, ki se tičejo ljudskega življenja ruskega, in v mnogih zbranih pregovorih in govornih obratih ruskega preprostega naroda. Tako ima npr. akademjski slovar o besedi 'blagovjaščenie' malo čez štiri verstice, Daljev jih ima pa čez 37. Tu izvemo, n. pr. da je po ruskem 'poverju' praznik oznanjenja Marije Device (25. marcija) največji praznik v nebesih in na zemlji, grešnikov v peklu ne mučijo (kaker tudi na veliko noč ne), ptica ne spleta gnjezda, kukovica je zato brez gnjezda, ker ga je delala na oznanjenje. Ta dan je spomlad zimo premagala. Kaker preživiš oznanjenje, tako tudi vse leto. Zato se tatje vadijo krasti ta dan, zavoljo sreče itd.«

³¹ Vitomir Belaj, *Hod kroz godinu* (Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja), Zagreb 1998.

³² Cvetje 1 (1880), 8. zv. / JD 1, 1994, 36.

³³ Cvetje 2 (1881) 1. zv. / JD 1, 1994, 54–60.

³⁴ Cvetje 2 (1881), 1. zv. / JD 1, 1994, 56.

³⁵ Cvetje 1 (1880), 8. zv. / JD 1, 1994, 34, 35, 36.

³⁶ Cvetje 2 (1881), 1. zv. / JD 1, 1994, 56, 58, 59.

naših *narodnih pesmi*.³⁷ Toda presenetljivo je, da istočasno v dopisovanju z bratom rabi zvezo »*narodna pesem*«: »Da zapisuješ narodne pesmi, je prav. Prave stare narodne pesmi slovenske so [...] prenařene in popravljene narodne pesmi nimajo nobene vrednosti.«³⁸ Tudi ta izrazijska podrobnost dokazuje Škrabčevo izredno psihološko tenkočutnost, ki se izraža v obravnavi jezikovnih vprašanj. V oceni Šašljevih Bisernic dobrih trideset let pozneje, v prvem desetletju dvajsetega stoletja, se Stanislav Škrabec tudi javno pridruži tistim, ki uporabljajo izraz narodna pesem: »*Prav lepih narodnih pesni je pri nas*« »*bi bilo ravnati z drugimi nar. pesenmi*«, »*lep zgled tako popravljene, narodne pesni*«, »*o popravi ali prepesnitvi narodnih pesni*«, »*36 drugih nemških narodnih pesni*«. ³⁹ Pri novi besedni zvezi vztraja tudi pri poročilu o Glasoslovju cankovskega slovenskega narečja Avgusta Pávla. Čeprav je spisana v madžarščini, jo je večinoma zaradi bogatega gradiva mogoče razumeti, pravi Škrabec in dodaja, da ji »naposled 9 strani tekstov (*15 narodnih pesmic*)«. ⁴⁰

»Vmetalno poezijo«, »vmetalno pesništvo« je zamenjal izraz umetna poezija; prim.: »vmetne poezije«, »zahtevam tudi vmetnega pesništva«. ⁴¹ Stanislav Škrabec je prepričan, da se ima z verzološkega vidika »vmetalno pesništvo ravno po veči natančnosti in zakonitosti razločiti od priprostiga ljudskega«. ⁴² Razen Škrabčevega opažanja, da se hiat »v priprostih ljudskih pesmih neporedkoma venderle trpi, zlasti v serbskih – ako so natanko zapisane tudi v tem oziru« ⁴³ in da »/ljudska poezija odpravlja hijat, kaker smo videli, tudi s tem, da stavi j mej glasnika« ⁴⁴ se v verzološka vprašanja tukajšnji članek ne more spuščati. Zato je še toliko bolj dobrodošlo, da je témo druge Škrabčeve razprave temeljito obdelal A. Bjelčevič. ⁴⁵

Iz dopisovanja z bratom Mihom se vidi, da je – strokovno gledano – sprva gledal na zapisovanje pesmi predvsem z narečjeslovnega vidika: »*Da zapisuješ narodne pesmi, je prav; [...] Pisati se morajo popolnoma tako, kakor se v resnici pojejo, ne samo od besede do besede, temuč tudi od čerke do čerke, ali bolje rečeno od glasa do glasa; prenařene in popravljene narodne pesmi nimajo nobene vrednosti.*« ⁴⁶ Medtem ko prvo pismo na to temo hvali pobudo in daje napotke, drugo pismo sloni že na oceni prejetih pesmi:

»Vmes so nekatere, ki so že tu ali tam natisnjene in sploh znane; nekatere nimajo nič pravega jederca v sebi in misli vse zmedene; nekatere pa imajo ko narodne pesmi nekoliko vrednosti, samo to bi bilo želeti, da bi bile natanko tako zapisane kaker se pojo. Kaker se besede v Ribnici v navadnem govorjenju izgovarjajo, tako se mislim v

³⁷ *Cvetje* 2 (1881), 1. zv. / *JD* 1, 1994, 56.

³⁸ Stanislav Škrabec, [Pismo, 3. 6. 1880] Bratu Mihi Škrabcu. / *JD* 4, 1998, 312.

³⁹ *Cvetje* 24 (1907), 9. zv. / *JD* 3, 1995, 330: »Ker ta pesnica v prvotni obliki menda ni lahko dostopna, naj stoji tukaj na levi in zraven na desni Goethejeva poprava.«

⁴⁰ *Cvetje* 28 (1911) 4. zv. / *JD* 3, 1995, 408–409.

⁴¹ *Cvetje* 24 (1907), 5. zv. / *JD* 3, 1995, 330.

⁴² *Cvetje* 2 (1881), 1. zv. / *JD* 1, 1994, 56.

⁴³ *Cvetje* 1 (1880), 8. zv. / *JD* 1, 1994, 34, 35.

⁴⁴ *Cvetje* 1 (1880), 8. zv. / *JD* 1, 1994, 36.

⁴⁵ Aleksander Bjelčevič, Koliko velja Škrabčev zakon o alternaciji iktov. *Škrabčeva misel* III (zbornik s simpozija '98), Nova Gorica 1999, str. 203–216.

⁴⁶ Stanislav Škrabec, [Pismo, 3. 6. 1880] Bratu Mihi Škrabcu. / *JD* 4, 1998, 312.

pesmih ne vselej, zlasti zato ne, ker so pesmi po večem od drugod zanesene. Treba bi bilo torej natanko napisati vsako čerko, kaker se pri petju izgovarja.«⁴⁷

Teško je reči, ali je res zgolj zaradi svojega duhovniškega stanu Stanislav Škrabec v dopisovanju z bratom Mihom zastopal idealistično stališče v zapisovanju folklornih pesmi:

»*Da zapisuješ narodne pesmi, je prav; seveda kake celo vmazane soderge ni treba, taka je 'narodu' povsod le na sramoto. Prave stare narodne pesmi slovenske so čisto nedolžne, kakor vidimo zlasti, da so še dandanašnji serbske in ruske.*«⁴⁸

Tudi iz ocene Šašljevih Bisernic⁴⁹ skoraj trideset let pozneje se vidi, da je bil Škrabec kritičen do številnih variant folklornih pesmi, ki mu verjetno tudi duhovno in ne le estetsko niso ugajale. Take bi izločil iz obtoka in jih popravljaj, kakor so to pred njim delali že Matija Ahacel in Anton Martin Slomšek na eni strani in France Prešeren na drugi: »Prav lepih narodnih pesni je pri nas in, kaker je videti, tudi v Beli Krajini prav za prav malo in tudi te imajo varijante, ki so več ali menj pokvarjene.«⁵⁰ Škrabec tu misli na metrično šibkost posameznih pesmi.

»Najlepših ena je po moji misli 'Oj sijaj, sijaj sonce', ki stoji v Štrekljevi zbirki v III. zvezku v 20 varijantah, št. 5131–5150. Le ena, prvotna ali najlepša, bi bila sprejeti v ljudsko izdanje. Ta, ki stoji v 'Bisernicah' II. na str. 116 id., najberž ni prvotna, niti najlepša. Prvotno je imela ta pesnica najberž le dve štiriverstični kitici, kaker stoji v omenjeni zbirki pod števili 5137, 5146, 5147, 5140. Po teh varijantah bi bilo določiti besedilo in vravnati mera, tako, da bi vse vstrezalo vsem zahtevam tudi vmetne poezije. In podobno bi bilo ravnati z drugimi nar. pesenmi, ki so sploh vredne, da se ljudstvu ohranijo; kar je odveč, bi bilo izločiti, kar bi bilo potrebno, dodati, kar je napačno, popraviti, kar robato in nevkretno, vgladiti in vravnati. Jako lep zgled tako popravljene, narodne pesmi imamo v Goethejevem 'Heidenröslein'.⁵¹ Več o tej popravi, kaker o popravi ali prepesnitvi narodnih pesni sploh, je brati v knjižici Kleinpaulovi 'Von de Volkspoeseie (2. verbess. Auf. Barmen 1870), kjer stoji še 36 drugih nemških narodnih pesni s prepesnitvami Kleinpaulovimi poleg. Vse bi moglo biti v zgled našemu pesniku, ki bi hotel ljudstvu podati njegove pesni take, da bi vstrezale zahtevam tudi vmetnega pesništva, da bi bile torej res ne le 'bisernice' (Pcrimuscheln), temu pravi biseri (Perlen).«⁵²

Ta Škrabčev odlomek je izredno pomemben zaradi sklicevanja na nemško strokovno literaturo in zglede, saj s tem daje možnost za pravilnejšo in pravičnejšo obravnavo tistih slovenskih avtorjev, ki so se lotevali prepesnitev slovenskih folklornih pesmi v skladu z navedenimi načeli. Vidi se namreč, da jih k temu niso nagibali zgolj

⁴⁷ Stanislav Škrabec, [Pismo, 15. 3. 1881] Bratu Mihi Škrabcu. / *JD* 4, 1998, 313.

⁴⁸ S. Škrabec, [Pismo, 3. 6. 1880] Bratu Mihi Škrabcu, 312.

⁴⁹ Jože Toporišič, Spremnna beseda, *Stanislav Škrabec, Jezikoslovna dela* 3, 1995, 6: »V Bisernicah, npr. se je zavzemal za čiščenje spotakljivih mest v narodnih pesmih in pri tem dajal lep vzgled Goethejev (Sah ein Knab' ein Röslein stehn).«

⁵⁰ *Cvetje* 24 (1907) 5. zv. / *JD* 3, 1995, 330.

⁵¹ N. d., 330.

⁵² N. d., 330.

ozkosrčni moralistični interesi ali pomanjkanje lastnega pesniškega navdiha, ampak so sledili splošno evropskim težnjam svojega časa. Ob takem ravnanju celo velikega Goetheja samega dobiva prizadevanje Antona Žaklja – Rodoljuba Ledinskega čisto drugačno ceno, kakor sta mu jo bili doslej pripravljene priznavati slovenska slovstvena in glasbena folkloristika.⁵³ Škrabec že leta 1881 naklonjeno omenja »po R. Ledinskem zapisano in 'popravljen' ljudsko pesem o 'mladi Bredi'«. ⁵⁴ V ta okvir sodi tudi Škrabčeva omemba pesmi, ki že njen naslov nakazuje starodavno folklorno tematiko in je strokovno že dodobra obdelana.⁵⁵ Vendar pesmi »Okamneli svatje«⁵⁶ že Škrabcu neznanega »A. H.« v 2. številki Doma in sveta v prvem letu njegovega izhajanja ni zajel. Škrabec jo poleg še ene uvršča med »dve prav čedni epični pesmi«.⁵⁷

Izrecno folkloristični okvir presega Škrabčevo poročilo o dveh »razpravicah« (Le colonie Slave d'Italia di Bruno Guyon / Memoria dedicata A S. Maestra Elena – Regina d'Italia; Sull' elemento Slavo nella Toponomastica della Venezia Giulia di Bruno Guyon), kakor Škrabec imenuje obe publikaciji. Po orisu življenjske poti njenega avtorja beneškega Slovence dr. Bruna Guyona,⁵⁸ ki si je že s slovensko slovnico za Italijane prizadeval opozoriti jih na slovensko narodnostno skupnost, se Škrabec posveti v »tu naznanjenih dveh spiskih«, s katerima ima po njegovem »g. Guyon najberž isti namen zlasti v prvem, ki obsega tri neenako velika poglavja, namreč: I. Notizie, II. Appunti fonologici, III. Saggio folklorico«. ⁵⁹ Če pustimo ob strani še danes enako žgočo politično problematiko, je to poročilo pomembno zaradi folklorizacije, o čemer priča nadaljnje Škrabčevo pisanje: »Koliko je bilo navdušenje za Italijo, kaže naslednja ljudska pesmica, ki je leta 1848 šla mej (beneškimi) Slovenci, duhovnimi in svetovnimi, od ust do ust«: »Predraga Italija, / Preljubi moj dom, / Do zadnje moje ure / Jest ljubu te bom. // Si u kjetnah živiela, / Objokana vsa, / Na dikla špotljiva / Do zdaj si ti bla. // Raztargi te kjetne, / Obriši suzó, / Gor uzdigni bandiero / Treh farbih lepó.«⁶⁰

Prvo navdušenje beneških Slovencev za Italijo je seveda hitro uplahnilo: »Prej so verjeli Italijanom, da je avstrijski 'jarem' terd in težak; le prekmalu so se prepričali sami, da je italijanski še težji in terji. In začeli so se vsaj neketeri zavedati, da prav za

⁵³ Prim. *Enciklopedija Slovenije*, 15 Ljubljana 2001, str. 286.

⁵⁴ *Cvetje* 2 (1881), 1. zv. / *JD* 1, 59.

⁵⁵ Prim. Tone Cevc, Okamnela živa bitja v slovenskem ljudskem izročilu, *Traditiones* 3, Ljubljana 1974, 81–112.

⁵⁶ *Cvetje* 8 (1888), 6. zv. / *JD* 1, 1994, 364.

⁵⁷ N. d., 364.

⁵⁸ *Cvetje* 24 (1907), 5. zv. / *JD* 3, 1995, 216: »italijanski gimnazijski profesor, zdaj v Starem mestu – Cividale, – je po rodu beneški Slovenec« in »ni hodil nigdar v nobeno slovensko šolo, ki je torej v slovenskem jezikoslovju popolnoma samouk«. Po spodbujanju učenega Ascolija v Milanu, kjer je prej tudi on imel službo na kraljevi gimnaziji Parinijevi, pa se je vender s toliko gorečnostjo poprijel slovenščine, da je spisal Italijanom celo slovensko slovnico, izišlo l. 1902 v Milanu pri Hoepliju, in sloveči dunajski slavist dr. V. Vondrak je to knjižico ocenil s pohvalo. Tudi mi smemo po pravici priznati, da je g. Guyon v nji pokazal znamenito prizadevanje po znanstvenem preučanju naše slovenščine in koliker toliko dosegel ž njo svoj namen, da je namreč opozoril Italijane na jezik, ki ga govori čez 30 tisoč državljanov 'odrešenega' kraljestva, ki bi se torej pač imelo nekoliko ozirati nanj. V resnici je seveda zastoj upati, da bo italijanska vlada slovenščini kedaj kako pravico priznala.«

⁵⁹ *Cvetje* 24 (1907), 5. zv. / *JD* 3, 1995, 216.

⁶⁰ N. d., 216.

*prav oni venderle niso Italijani, temuč Slovenci, ud tistega slovenskega telesa, ki živi na Goriškem, Kranjskem, Koroškem in Štajerskem, ali – oj! odsekan ud ... !*⁶¹ Škrabcu se zdi imenitno, da se je »naš prijatelj«, kakor ga naslavlja, upal »razočaranje svojih rojakov, ki je rastle zlasti od leta 1872 do 1880, Italijanom« odkrito pokazati. V izvorniku je objavil pesem »Slovenija in njena hčerka na Beneškem:

Kaj jočeš se ti krasotica? / Kaj v klavernih mislih živiš? / Si tudi ti moja hčerica, / Mi vedno pri sercu stojiš. // Glej, tvoje sestrice na Dravi, / Na Soči, na Savi si že / Pripravljajo lovor, da v slavi / Veselo vse ovenčajo me. – – // Ah mamica draga in mila! / Okove in žulje poglej, / Ki nosim in bom jih nosila / Jaz v svojem domovji vselej. // Jaz nisem ne v vradu, ne v šoli, / Daravno tu od vekov živim; / Ko tujka beračim okoli, / Le v cerkvi zavetje dobim. // Ne poznam veselja, radosti, / Le solza mi solzo podi / Po bledem obličji, do kosti / Me laška pijavka mori. // K'dar dajo lovorske vezila / Ti hčerke v preslavni spomin, / Jaz bom milotinke glasila / Pod verbo, potem pa ... pogin! // In mamka, na mojo gomilo, / Te prosim, položi na njó / Cipresovo tužno vezilo, / In kani iz očesa solzó!⁶²

In ji dodal prozni prevod v italijanščino.⁶³

Pomemben je Škrabčev komentar k tretjemu razdelku »Saggio folklorico« v prvo omenjeni Guyonovi knjigici. Vanjo je avtor uvrstil staro cerkveno pesem, ki je po njegovem prepričanju »izključno lastna Nediški dolini, kjer jo ljudstvo še dandanašnji poje v cerkvi na božično noč«. Tudi Škrabcu se zdi pesem pomembna, vendar ne zaradi njene dozdevno beneškoslovenske samoniklosti, ampak ravno narobe, kot »dokaz starodavne kulturne edinosti beneških z ostalimi Slovenci. V nadaljevanju namreč pojasnjuje, da se je ta pesem nekdanjela pela po vsem slovenskem ozemlju in da so jo Slovenci prevzeli ali neposredno iz latinščine ali prek nemščine. Že v protestantskem 'Tem celem katehizmu' iz leta 1595 in skoraj gotovo tudi že v prejšnjih izdajah da so jo imeli za staro, kakor priča naslov: 'Solennis ille cantus 'Dies est laetitiae', a quodam ante haec tempora bene translatus rhythmicè utcunque compositus'. Ta stara božična peisen, prav tolmačena, ampak nikar pousod rajmana, v svoji viži, kakor ta odspreda: 'Hvalimo my danas Boga'. Skoraj dobesedno enaka pesem je v knjigi Evangelia inu lystuvi. Labaci 1730.« Da se bo Bruno Guyon o tem lahko prepričal, mu iz njih pesem natančno navaja, le da je z dodanimi ločili prestavljena v gajico:

Ta dan je v'siga veseljá, / Divica je rodila / Tiga synka Božjigá, / Divica je ostála, / Našiga odrešéniká, / Stvarniká nebéškigá, / Angelskiga Krájla. / Gdu je šlišal glih tigá, / Divica rodilá Bogá; / Je čudu preveliku. // Ta hčy je Máti postalá. / Svojga Očá rodíla / Stvar je svojga stvarniká

⁶¹ *Cvetje* 24 (1907), 5. zv. / *JD* 3, 1995, 217.

⁶² N. d., 217.

⁶³ *Cvetje* 24 (1907), 5. zv. / *JD* 3, 217: »Pesmica je, kaker sprednja, ponatisnjena iz knjige Avv. Carlo Podrecca, Slavia italiana Cividale 1884, žal, da z več tiskovnimi pomotami, ki so tu popravljene. Poslednjo kitico smo izpustili, prav kaker g. G. tudi; Slovenija more svojo beneško hčerko objokovati, tolažiti ne! G. dr. G. misli sicer, da morda še ni vse zgubljeno; vender priznava, da se italijanskim Slovincem ne godi dobro in da kaj boljšega tudi sami ne upajo več; navdušenje za to ali ono stran se je zgubilo, apatija vlada in 'vmazan dobičkolov predelanih ljudi' (affarismo gretto di gente rifatta)!«

/ Nosila inuj doyla. / O Maria izvolená, / Pèr Bugu si gnado nešlá; / To je Eva zgubila. / Skuzi tebe Bug člòvik postál, / Nas je rešil od paklá; / Hvalo Bogu dájmo. // Kakòr sónce skuzi glaž gré, / Glaž se ne razbije, / V' glihi víži róijen je / Jezus od Mariae. / Kakòr luč od lúči gré, / Sónce svojó svitlúst spusty, / Vundèr v' nim ostáne, / Taku Bug od Búga gré; Bug Očé synú rody, / Večnu v' njim prebiva. // Pravi Bug brez Materé / Je róijen od Očéta; Právi člòvik brez Očá, / Je róijen od Dívce. / Prprostú je povijén, / v' Jasalcé je položen, / K' nepametni živíni; / Oselc ga je spoznovál, / Vólek ga je spoštuvál, / Mi gá tudi častímo. // Hvala tebi, Bug Očá, / Kir si se čez nas vsmilil; / Poslal si nam Synká tvojgá, / Rejšèl ns od hudiča. / O častíti syn Božij, / Vreden si hvale inu časty, / Kir si nas taku lúbil, / Za nas réšno kry prelyl, / Véčni leben zadobil, / v' Nebésa pot pokazal. Amen.«⁶⁴

Stanislav Škrabec primerja to slovensko različico z latinskimi izvorniki, v katerem ima v najstarejših rokopisih in tiskih le štiri kitice, v poznejših pa devet in podobno je tudi v prevodih. Za primerjavo dodaja 1. in 3. kitico izvornika in nemškega prevoda.⁶⁵ Ali je ta Škrabčev komentar vključen v zadevno razpravo.⁶⁶

4. FOLKLORNE PRIPOVEDI

Iz objav v *Cvetju* z vertov sv. Frančiška poznamo Stanislava Škrabca v drugačni luči, kakor se pokaže iz zasebnega dopisovanja z bratom Mihom. Le-temu daje napotke za zapisovanje in nekajkrat mu svetuje, naj se od pesmi raje preusmeri k zapisovanju folklornih pripovedi: »Posebno bi mi bile ljube kake narodne pripovedke ali istorije v ribniškem narečju pisane. Seveda mora biti pri takih rečeh vse natanko tako zapisano, kakor se izgovarja in ravno s tistimi besedami, ako tudi ne bi bile dobre slovenske besede. Za tisti glas, ki ni prav i ne prav e, bi se znala pisati cirilska črka, n. pr. b'z'g nam. bezeg, pst't nam. pustiti. Natanko bi se moralo razločevati tudi mej i in j, n. pr. dajte (das Kind) in dajte (gebet), mej u in v, n. pr. Lóvre, kòune itd. Tudi dvojni v bi se znalo pisati w, n.pr. wíkat (= úkati) in víkat (vi reči komu). In še na več takih reči bi bilo treba paziti, kakor se boš tudi sam lahko domislil.«⁶⁷ »Kar imaš spisanega 'od lončarja', mi le pošlji, prav veselilo me bo; potlej Ti bom tudi lažje bolj natanko povedal in pokazal, kako se imajo take reči pisati.«⁶⁸ »Knjige, ki si mi jih poslal, sem vse o pravem času dobil, in zraven tudi smešnico, ki si jo napisal v ribniškem narečju. Kar se tiče besed, si pisal prav dobro, posamezni glasovi in naglasi bi se mogli seveda še natančneje zaznamenjati.«⁶⁹ Podobno kot je bil pozneje Matija Murko z jezikoslovnega, predvsem narečjeslovnega vidika kritičen do folklornih pesmi in je v tem pogledu bolj cenil prozo,⁷⁰ je imel enako stališče v zasebnem pismu bratu že leta 1880 Škrabec: »Vendar bi bila za jezikoslovje več vrednosti kaka 'storija' ali povest, ki bi bila popolnoma tako napisana, kaker se navadno izgovarja.«⁷¹ Njegovi nauki,

⁶⁴ *Cvetje* 24 (1907), 5. zv. / *JD* 3, 216–218.

⁶⁵ *Cvetje* 24 (1907), 5. zv. / *JD* 3, 218.

⁶⁶ Zmaga Kumer, Slovenske prireditve srednjeveške božične pesmi Puer natus in Betlehem, *Razprave SAZU*, II. razred, 3, Ljubljana 1958, 65–164.

⁶⁷ Stanislav Škrabec, [Pismo, 19. 6. 1879] Bratu Mihi Škrabcu, *JD* 4, 1998, 311.

⁶⁸ S. Škrabec, n. d., 311.

⁶⁹ Stanislav Škrabec, [Pismo, 28. 9. 1879] Bratu Mihi Škrabcu, *JD* 4, 1998, 312.

⁷⁰ Matija. Murko, Frjanovo, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 1, 1904, 208–209.

⁷¹ Stanislav Škrabec, [Pismo, 19. 6. 1879] Bratu Mihi Škrabcu, *JD* 4, 1998, 311. Stanislav Škrabec,

ki jih daje bratu Mihi, ga uvrščajo v seznam znamenitih jezikoslovcev od Jana Baudouina de Courtenaja naprej, ki je dajal napotke za zapisovanje Gašperju Križniku, Karla Štreklja, ki se je posvečal med drugimi Štefanu Kūharju iz Prekmurja, in Frana Ramovša, ki sta z Josipom Šašlem skupaj izdala Narodno blago iz Roža.⁷² Iz navedenih povedi se vidi, da je zapisovanje slovstvene folklorne Stanislav Škrabec dojemal popolnoma jezikoslovno. Kljub temu mu za tako prizadevanje ne uide priznanje s strani slovstvene folkloristike.

Ali je Škrabec poznal zgodbe o kopanju zakladov iz domačega okolja ali je o njih le bral iz njegovih jezikoslovnih spisov ni mogoče dognati; dejstvo je, da si ta motiv izposoja za slikovito razlago, kakšno vlogo ima njegovo prizadevanje.⁷³ Hkrati se vidi njegovo malce posmehljivo realistično razmerje do nespametnih utvar, ki imajo le izjemoma srečen konec:

»Če kopljem jaz na svoji njivi krompir, en drugi koplje na svoji prav tako in s podobno motiko ali rovnico 'šac', pa izkoplje črepinje, gdo je kriv? Ali naj jaz zato pustim svoj krompir, da mi segnjije v zemlji? – Sicer pa nočem nič reči zoper onega, ki je izkopal črepinje. Kmet bo rekel seveda 'črepinja je, ni vredno nič', pa je vredno more več ko sto kron, če se nese kam v 'muzeum'. Vender je pa zopet res, da narod ne more živeti od črepinj takih ali takih, od krompirja pa že za silo...«⁷⁴

Leta 1909 je izšel II. del Bisernic, to je folklornega gradiva, ki ga je zbral Ivan Šašel, župnik v Adlešičih. Škrabec »/t/o lepo opravljeno knjižico« priporoča »*tako imenovanim 'folkloristom', pa tudi vsem drugim, ki se hočejo kaj bolje seznaniti z belokranjsko slovenščino*,«⁷⁵ čeprav verjame, da njen avtor ni imel namena streči »*le jezikoslovcem in 'folkloristom'*. To je naloga izdanja 'Slovenske Matice', zavoda, ki se po pravici zahteva, da nam ima nadomeščati znanstveno akademijo.«⁷⁶ Njegova ocena je s folklorističnega vidika pomembna trikrat. Prvič, zaradi zadržane, vendar upoštevane rabe imena folklorist; drugič, zaradi prepričanja, da je naloga Slovenske Matice, da skrbi za znanstvene izdaje folklornega gradiva in tretjič zaradi njegovih pogledov na zapisovanje slovenske slovstvene folklorne.

Njegovo stališče v tej zvezi se lepo ujema z današnjimi ugotovitvami, da je slovstvena folklorna umetnost narečij – ali širše gledano: govornega jezika. Toda na njen zapis gleda zgolj z vidika svoje strokovne identitete: »Najprej bi bilo jezikoslovcem menda jako vstreženo s kratkim popisom posebnosti tamkajšnje izreke, zlasti, kako je s terdim ľ.« Od konkretnih želja za izboljšanje zbirk Šašljeve vrste se Škrabec dvigne

[Pismo, 15. 3. 1881] Bratu Mihi Škrabcu, *JD* 4, 1998, 313.

⁷² Josip Šašel-Fran Ramovš, *Narodno blago iz Roža*, Celovec 1936.

⁷³ *Cvetje* 5 (1884), 7. zv. / *JD* 1, 226: »Slovensko jezikoslovje namreč nikakor ni le 'za kakega jezikoslovca', temuč za vsakega izobraženega Slovenca, ki hoče svoj slovenski jezik v resnici znati in poznati, kaker gre izobraženemu Slovencu. Slovenski jezikoslovec ne piše le za jezikoslovce, temuč za vse, ki hočejo prav in lepo slovenski govoriti in pisati, prav kaker pridigar ne pridiga le pridigarjem, temuč vsem, ki hočejo prav in lepo po kerščansko živeti, ali bi to vsaj imeli hoteti.«

⁷⁴ *Cvetje* 5 (1884), 7. zv. / *JD* 1, 1994, 226.

⁷⁵ *Cvetje* 26 (1909), 9. zv. / *JD* 3, 1994, 328–329.

⁷⁶ *Cvetje* 26, (1909), 9. zv. / *JD* 3, 1995, 328, 329.

s splošnimi napotki za zapisovanje slovstvene folklore – najprej glede na glasoslovje: »Tudi naj bi se vse narodno 'blago'⁷⁷ pisalo natanko po izreki ne glede na knjižni prapovpis, kolikor je treba tudi s posebnimi diakritičnimi znamenji. Prav posebno naj bi se pazilo na akcent, ki bi se moral zaznamenjevati vsaj v vseh nenavadniših besedah in ne le za imenovavnik.«⁷⁸ Med prvimi je in morda celo prvi, ki preudarno razlaga tudi nujnost »večje natančnosti« pri zapisovanju narečne skladnje. Ugotavlja, da se zaradi prevelike odvisnosti »/p/reprostih zapisovavcev in zapisovavk od njihove šolske učenosti« njihovi zapisi nezašlesljivi, češ:

»Vsaj nekedaj se take 'storije' niso začenjale, kaker beremo v 'Bisernicah', n. pr. 'Mačeha je imela pástorkinjo. Mož je šel v lozo po drva. Mož je šel po steljo. Pri grofu je služil čoban' itd. Tako se pravi, ko se govori o že znani in imenovani mačehi, o znanem možu ali grofu. Mož je: 'der Mann', grof: 'der Graf'. Ko hočemo kaj povedati o kakem možu, ki je poslušavcu še neznan, pa bomo rekli. en mož ali pa (v pomenu 'ein gewisser' ali podobnem): neki mož. Nedoločni člen nikaker ni germanizem; vsi slavenski jeziki ga imajo.⁷⁹ Najdejo se pač primeri tudi brez nedoločnega člena; ali za moje uho tako pri nas ni po domače. Tudi participi na prvem mestu se mi vpira. V 'Bisernicah' stoji n. pr. 'Živel je ubožen kmet s ženo in več otrok'. 'Živela je mati s sinom'. 'Imela je mati sina'. 'Živel je oče in mati'. 'Bil je kralj, ki je imel tri sine'. Pri nas, mislim, da se v resnici ne pripoveduje tako, temuč n. pr. tako: 'Enkrat je živela nekje ena mati sè svojim sinom' itd. in jaz mislim, da naj bi se zapisavale take reči, kaker se pripovedujejo, in kaker v 'Bisernicah' v nekoliko primerih tudi res stoji. Če se pa kje pripoveduje na prvi način, naj bi se to posebej omenilo; jezikoslovcu bi bilo treba za to terdno vedeti.«⁸⁰

Škrabec ima prav. Analiza absolutnih začetkov v folklornih pripovedih, ki so do leta 2000 izšle v zbirki Glasovi, je pokazala, da se daleč največ od njih začenja prislovom: Enkrat ...⁸¹

Nekako istočasno je potekala huda polemika med Karlom Štrekljem in njegovimi nasprotniki zaradi njegove epohalne zbirke Slovenske narodne pesmi (1895–1923),⁸² ali bilo treba gledati samo na »estetično stran nabranega narodnega 'blaga'« ali na njegov znanstveni pomen. Škrabec se zaveda, da je dvema gospodoma hkrati nemogoče služiti⁸³ in, glede na svoj stan, še toliko bolj dosledno svetuje:

⁷⁷ Pomembna je njegova zadržanost do samostalnika »blago«, ki ga je v tej zvezi očitno čutil za manj ustreznega.

⁷⁸ *Cvetje* 26 (1909), 9. zv. / *JD* 3, 1995, 328.

⁷⁹ *Cvetje* 26 (1909), 9. zv. / *JD* 3, 1995, 329: »Tu nekoliko primerov iz Erbenove knjige 'Sto prostónarodnih pohádek a pověsti'.« Čehi začenjajo pravljice n.pr.: »Byl jeden král«; Slovaki: »Bou raz jeden starí král«; Poljaki: »Rusin jeden... uciekł w lasy«; Rusi: »Žil odin kuznec«; Bolgarji: »Bil jedno vréme jedin car«; Serbi: »Bio jedan čovek«, Hervatje (kajkavci): »Tak, je bila jedna majka«.

⁸⁰ *Cvetje* 26 (1909), 9. zv. / *JD* 3, 1995, 329.

⁸¹ Marija Stanonik, Kategorija časa v slovenski slovstveni folklori, 36. *seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, 26. 6. – 15. 7. 2000 (zbornik), Ljubljana 2000, str. 191–224.

⁸² Joža Glonar, Predgovor. *Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi* IV, Ljubljana 1908–1923, 3–66.

⁸³ *Cvetje* 26 (1909), 9. zv. / *JD* 3, 1995, 329: »Gotovo je tudi to lep in hvale vreden namen; ali

»Kar se izdaja v znanstvene namene, kar ima torej po pravici le resnim možem v roke priti, možem, ki morajo poznati ljudstvo po njegovih lepih in dobrih, kaker po njegovih slabih lastnostih, da skušajo perve gojiti in povzdigniti, druge pa popraviti in odpraviti. – To le obsegaj vse, kar in kaker se mej ljudstvom najde, dobro in slabo; kar se izda za ljudstvo, pa sme sprejeti samo, kar je v resnici dobrega in lepega. Ne le, kar je naravnost nenravno, mora biti izključeno, kaker je v pričujoči knjižici res izključeno, temuč tudi, kar je kaker koli, v dogmatičnem ali estetičnem oziru, nekorektno«

in v oklepaju dodaja primer take dvoumnosti.⁸⁴

Zdi se, da je bila Škrabcu ljuba prisposodba o pretesnih čeveljcih in obtesanih nožicah za pomanjkljivost slovenskega pravopisa glede na pravorečje slovenskega knjižnega jezika. Leta 1884 jo uporabi kot poanto: »*gdor bi hotel zavreči in odpraviti razločke, ki so v naši slovenščini vkoreninjeni in po stari slovenščini in ostalih slavenskih jezikih opravičeni, zato ker jih navadna pisava ne naznanja, ta bi očitno škodo delal slovenščini, ta bi nožice tesal, ker so jim čreveljci pretesni.*«⁸⁵ Da mu je bila ta podoba res živo pred očmi, dokazuje povzetek pravljice 14 let pozneje: »*Pravljica pripoveduje o mačehi, ki je vzela teslo v roke ter svoji ljubi hčerki predebele nožice obtesala, ko je videla da so jej premajhni sirotkini zlati čreveljci. Res da znabiti ne gre primerjati našega pravopisa se zlatimi čreveljci, sicer pa se mi prilika ne zdi preslaba, in kedor bi hotel jezik kvariti zavoljo pomanjkljivega pravopisa, ta mora pač zelo enake umnosti biti z ono mačeho.*«⁸⁶

Ni znano, od kod Škrabcu navedena pravljica z gosposko snovjo in delno podobnostjo Pepelki. Na srečo pa so se iz dopisovanja z Vatroslavom Oblakom bolje ohranili podatki o dveh slovenskih folklornih pripovedih, zapisanih s kar najpodrobnejšimi znamenji za narečni izgovor. Prva je šaljiva povedka v ribniškem narečju in druga pravljica v dobrépoljskem narečju. Kljub temu da ju jezikoslovec pošilja jezikoslovcu, se ju vsaj toliko dotakne, da lahko slovstvena folkloristika ve, koliko resno ju lahko jemlje: »*Veseli me tudi, da sem Vam nekoliko vstregel se svojo ribniščino. Da boste ta dialekt nekoliko natančniše poznali, sem Vam priložil tu znano smešnico, ki jo je menda pred kakimi 24 leti profesor Lesar v programu ljublj. realne priobčil, pa glede izreke ne zadosti natanko pisano.*«⁸⁷ Iz Škrabčevega pojasnila Oblaku se vidi, da je jezikovni zapis

---

doseči ob enem oba seveda ni lahko, ali, recimo naravnost, ni mogoče tako, kaker se moreta vsaki posebej.«

⁸⁴ *Cvetje* 26 (1909), 9. zv. / *JD* 3, 1995, 329: »(kaker na str. 156: 'Marijo devico molijo Oče, Sin in sveti Duh' (str. 125. Napitnica), sploh vse, kar nima v vzgojeslovnem oziru nobene prave vrednosti.«

⁸⁵ *Cvetje* 5 (1884), 2. zv. / *JD* 1, 1994, 203.

⁸⁶ Stanislav Škrabec, O glasu in naglasu (našega knjižnega jezika v izreki in pisavi). *JD* 4, 1998, 11, 12.

⁸⁷ Stanislav Škrabec, [Pismo: V Gorici, 15/6 1887] Vatroslavu Oblaku, *JD* 4, 1998, 349–352: »Naglase sem zaznamenjal z Vukovimi znamenji, le namestu " sem pisal ` . Zadnjič sem pisal po svoje ' za ^, ' za ´ in ` za ". Ako boste v svoji razpravi kake primere iz zadnjega pisma navajali, pre naredite akcente na ta način, da Vas bodo možje lažje umeli. Moja na 'platnicah' ob svojem času nasvetovana znamenja bi bila pač potrebna za našo književno slovenščino, v dialektu, kjer se razlika glasu na drugi način da naznanjati, izhajamo za 'naglas' z Vukovimi.«

smešnice⁸⁸ drugoten in je ni mogoče imeti za izvorni terenski zapis, toda kljub temu še vedno med najbolj zanesljivo zapisanimi iz 19. stoletja.

Kljub Škrabčevi navedbi vira, od kod da je navedena pripoved, se človek ne more ubraniti vtisa, da je po nekaj letih morda pozabil, od kod v resnici ima navedeno pripoved. Ali nima zanjo kaj zaslug njegov brat Miha. V dopisovanju z njim se dvakrat ujema z njo. Najprej v veselem pričakovanju, kar ima spisanega 'od lončarja'⁸⁹ in drugič v sporočilu, da je poleg knjig dobil 'smešnico', ki jo je brat »napisal v ribniškem narečju«.⁹⁰

K pripovedi – *Ána ad anga žnaidarja* (V dobrépoljskem narečju)⁹¹ –, ki jo Škrabec imenuje »storija« glede izvira ni nič dodati: »Priložil sem Vam tudi neko 'storijo' v dobrepoljskem narečju (pošta Videm pri Vel. Laščah), ker se mi zdi, da bi se vtegnilo dandanašnji tudi na Ráščici (v Trubarjevi rojstni vasi) blizu tako govoriti; za gotovo bi Vam mogel to povedati Levstik. 'Storijo' je napisal pred nekaj leti neki moj učenec iz tistih krajev, jaz sem spis po njegovi izreki nekoliko popravil in z akcenti opisal. Nedo- ločni glasnik govore tam na koncu besed bolj jasno kaker v sredi, zato je pisan tam z i, tu z æ. ...«⁹²

SKLEP

V prizadevanju za podporo svojim nazorom na pravopisno in pravorečno reformo je Stanislav Škrabec prodorno in zavezujoče razložil bistvo tradicije. Svoje razpravljanje je navezoval na ljudsko pesem le toliko, kolikor mu je prišla prav za utemeljevanje njegovih nazorov za kultivirano knjižno izreko tudi v poeziji. Že leta 1880 rabi zveze »ljudska pesem«. Sprva je na zapisovanje pesmi gledal predvsem z narečjeslovnega vidika. Kritičen je bil do številnih variant folklornih pesmi, ki mu verjetno tudi duhovno in ne le estetsko niso ugajale. Njegovo sklicevanje na nemško strokovno literaturo in zglede daje možnost za pravilnejšo in pravičnejšo obravnavo tistih slovenskih avtorjev, ki so se lotevali prepesnitev slovenskih folklornih pesmi v skladu z navedenimi načeli. Vidi se namreč, da jih k temu niso nagibali zgolj ozkosrčni moralistični interesi ali pomanjkanje lastne pesniškega navdiha, ampak so sledili splošno evropskim težnjam svojega časa. Ob takim ravnanju celo velikega Goetheja samega dobiva prizadevanje Antona Žaklja – Rodoljuba Ledinskega čisto drugačno ceno, kakor sta mu jo bili doslej pripravljene priznavati slovenska slovstvena in glasbena folkloristika.

Iz objav v Cvetju z vertov sv. Frančiška poznamo Stanislava Škrabca v drugačni luči, kakor se pokaže iz zasebnega dopisovanja z bratom Mihom. Le-temu daje napotke za zapisovanje in nekajkrat mu svetuje, naj se od pesmi raje preusmeri k zapisovanju folklornih pripovedi. Podobno kot je bil pozneje Matija Murko z jezikoslovnega, predvsem narečjeslovnega vidika kritičen do folklornih pesmi in je v tem pogledu bolj cenil prozo, je isto misel v zasebnem pismu bratu že leta 1880 izrazil Stanislav Škrabec. Njegovi nauki, ki jih daje bratu Mihi, ga uvrščajo v seznam znamenitih jezi-

⁸⁸ Stanislav Škrabec, [Pismo: V Gorici, 15/6 1887] Vatroslavu Oblaku, 349–351.

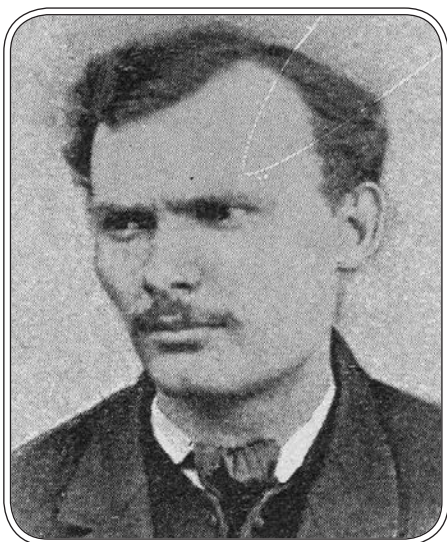
⁸⁹ Stanislav Škrabec, [Pismo, 19. 6. 1879] bratu Mihi Škrabcu, *JD* 4, 1998, 311.

⁹⁰ S. Škrabec, [Pismo, 28.9. 1879] bratu Mihi Škrabcu, *JD* 4, 1998, 312.

⁹¹ S. Škrabec, [Pismo: V Gorici, 15/6 1887] Vatroslavu Oblaku, 351–352.

⁹² S. Škrabec, n. d., 348.

koslovcev od Jana Baudouina de Courtenayja naprej, ki je dajal napotke za zapisovanje Gašperju Križniku, Karla Štreklja, ki se je posvečal med drugimi Štefanu Kūharju iz Prekmurja, in Frana Ramovša, ki sta z Josipom Šašlem skupaj izdala Narodno blago iz Roža.

GAŠPER KRIŽNIK (1848–1904)

– prvi zapisovalec
slovenske slovstvene
folklore v narečju

UVOD

Bil je sin revnih staršev in se je izučil za čevljarja. Potem pa si je, z namenom, da bi imel več možnosti za svoje življenjsko poslanstvo, z gospodarnostjo in iznajdljivostjo omislil trgovino. Toda pridobitništvo ni bilo zanj! Da mu res ni bilo za denar, imamo dokaz črno na belem, ko ob eni svojih pošiljk gradiva¹ v Zagreb zatrjuje: Zanj »ne zahtevam nikakršne nagrade«,² zelo pa se priporoča, da bi ga tamkajšnje Društvo za jugoslovansko zgodovino sprejelo med svoje člane in ga o tem tudi obvestilo. To dokazuje njegov zdravi občutek za osebno dostojanstvo in željo po širjenju svojega obzorja z navezovanjem ustreznih strokovnih stikov.

Več sreče je imel Gašper Križnik z vsakovrstnim terenskim gradivom, ki je zajemalo domoznansko snov iz njegovega rojstnega kraja, trga Motnika in le-tega bližnje in daljne okolice. Tedanje strokovne publikacije v časopisni ali knjižni obliki so mu ga rade objavljale kot znamenje sodelovanja na nekatere njihove pobude. Gašperja Križnika sta se ob njegovi smrti spomnila Ljubljanski zvon³ in Dom in svet,⁴ ki je priobčil tudi pokojnikovo fotografijo. Svoje geslo si je v času 1925–1932 prislužil v Sloven-

¹ G. Križnik, Odgovor na pitanja družt. jugosl. poviest i starine, Gašpara Križnika čevljaru u Motniku. *Arhiv za povjestnicu Jugoslavensku*, Knjiga XI, Zagreb 1872, 244–249.

² G. Križnik, n. d., 244.

³ *Ljubljanski zvon* 25, 1905, 62: »Gašper Križnik, znani nabiratelj narodnega blaga, ki ga je svoje dni priobčeval tudi na platnicah 'Ljubljanskega zvona', je umrl nedavno v svojem domačem kraju, v Motniku na štajerski meji.«

⁴ »Med našimi slikami vidijo čitatelji podobo Gašperja Križnika (str. 55). Bil je priden nabiravec narodnega blaga, tudi sotrudnik našega lista. Po stanu je bil trgovec v Motniku. O priliki kaj več o njem.« *Dom in svet* 18, 1905, 55, 56.

skem biografskem leksikonu⁵, vendar se zdi, da s premajhnim védenjem o njem, saj med drugim ni omenjeno Križnikovo sodelovanje niti z J. B. de Courtenayem niti z *Zbornikom za narodni život i običaje* iz Zagreba. Ravno v njem je Gašper Križnik leta 1903 – malo pred smrtjo mu je to moglo biti v nemajhno zadoščenje! – poleg vnovične objave gradiva doživel najbolj celostno predstavitev, ki bi bila Slovenskemu biografskemu leksikonu lahko za zgled. Če bi je seveda poznal!⁶ Od tam črpamo podatke, da je bil revnih kmečkih staršev, le tam piše, da je začel zbirati slovstveno folkloro leta 1869, posebno pesmi, ki so v času tega pisanja izhajale v znameniti Štrekljevi zbirki, navaja več mest objav kakor pozneje SBL; dodaja, da je za dialektološke študije Jana B. de Courtenaya poslal veliko gradiva, kakor tudi trem hrvaškim središčem, ki so bili zainteresirani zanj: Valtazarju Bogišiću za raziskovanje pravnih šeg, *Društvu za povjestnicu jugoslovansku* na vprašanja o šegah in gradivo z različnih področij folklore Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti, kar je bilo v ZNŽO objavljeno le manjši del. Urednik poudarja, da je Križnik »vrijedni« in »prvi naš prinosnik iz slovenskih krajeva« – torej omenjenega Zbornika pomemben in prvi sodelavec, ki »kaže redek smisel in ljubezen za stvaritve ljudskega duhá«.⁷

Kako je Križnik predstavil svoj rojstni kraj? S svojimi podatki sega v čas, ko zagotovo še ni bilo niti imen krajev, od koder so nahajališča znamenitih okamnin, ki so davne priče utrjevanja tal v geoloških obdobjih Zemlje in so zbudile pozornost dunajske »Geologiške družbe«.⁸

Divje in kulturne rastline, ki rastejo ob potih ali v močvirju, poimenuje v narečju, našteva vrtno pridelke in sadje ter kaj se nabira za svinjsko kuho. S tem smo že prišli do živali. Skrbno popisuje, kaj vse redijo od domačih, kako jih zdravijo, kličejo; s kakšnimi izrazi vpregajo in poganjajo vprežne živali, s kakšnimi glagoli označujejo njihov čas za zarod. Od divjih ptice našteva po abecedi. Ne pozabi zajedalcev na polju niti hišnih škodljivcev, za katere tudi pojasnjuje, kako jih preganjajo (Križnik: ŠZ 1/40, 41, 43). Polže da nabirajo za kapucine v Celju (Križnik: ŠZ 5/44). Pozornost do polžev je utemeljena ne le geološko⁹ in folkloristično,¹⁰ ampak tudi zgodovinopisno, saj je bil nekdanj v usnjarskem cehu požirek iz lupine morskega polža ali školjke znamenje potrditve mojstrskih pravic.¹¹

V Kmetijskih in rokodelskih novicah leta 1879 sam poroča, kaj (»shod zgodovinarjev in arheologov v Ljubljani«) ga je navedlo k zanimanju za Rimljane v »tu-

⁵ Poleg rojstnih podatkov piše: »Po poklicu je bil čevljar in trgovec, nabiral je narodno blago, ki ga je objavil v LZ (1884, 1887, 1890–1, 1895–6) in je izročil tudi K. Štreklju za *Slovenske narodne pesmi* več pesmi in pravljic. V LMS 1881 je objavil Donesek zgodovini slovenskega knjigoznanstva, v Kukuljevičevem *Arhivu* (XI 251; XII 142) Odgovor na pitanja... in samostojno izdal v izvirnem jeziku *Slovenske pripovedke iz Motnika...* (Celovec 1874). Psevd. Podšavniški. – Prim. DiS 1905, 55–6 s sliko, LZ 1905, 62, Simonič 249, 425.

⁶ Tam je bila še pred objavo v DS objavljena edino znana fotografija Gašperja Križnika. Zanj pravi avtor članka, urednik ZNŽO, da je iz leta 1876.

⁷ B. Boranič, Kašpar Križnik, *ZNŽO JAZU*, knj. VIII, zv. 1, Zagreb, 1903, 139.

⁸ G. Križnik, Odgovor na pitanja družt. jugosl. poviest i starine, 246.

⁹ G. Križnik, n. d., 246.

¹⁰ G. Križnik, n. d.: »Motniški polž je zelo sloveči, tuje i Motničane z nimi dražijo, kje imajo priklenenega. – Motničani pa pravijo o njegovi moči in kaj dobriga in hudiga je včinił, pravijo tujcam...«

¹¹ Urankar, Pavle, *Zgodovina trga Motnika in okraja*, Ljubljana 1940, 28.

hinjsko-motniški dolini« in za dokaz njihovega bivanja le-tod navaja nekatera hišna in ledinska imena: »pri Cestnem vrabcu«, »Cestnik«, »Tabor«, »Za Gradišem«, »V Gomilah«. ¹² V svojem navdušenju nad rimsko obljudenostjo je sledil Davorinu Trstenjaku, kar ga je stalo javni zagovor zgodovinarju Francu Šumiju. ¹³

Na krščanstvo se navezuje njegovo sporočilo o razvalinah cerkve, posvečene sv. Trem kraljem, na čas pred njim pa o »ajdovskem templu«. ¹⁴ Leta 1881 mu je Janez Bleiweis–Trsteniški objavil seznam tiskovin iz nekdanjega arhiva trškega motniškega magistrata, ki je prenehal delovati leta 1810. Dokumenti so predstavljeni kronološko, prvi je iz leta 1784 in zadnji iz leta 1830. »Red o predaji tobaka« in »Poselski red na kmetih v notranji Avstriji« sta pomembna ne le lokalno, ampak tudi za širše pravno zgodovino; nekaj dokumentov se nanaša na menjavo denarja in odpor do Francozov. ¹⁵ Izredno prednost, po izročilu že izza časa Celjskih grofov, je imel Motnik v tem, da so tujci na njegovem ozemlju uživali azil in v času »Francozskih bojov niso bili vojaščini podverženi«. ¹⁶

Z zadnjima dvema najdbama »Podučneine za settve tega prediva za Pemsko...«, – »kako se ima sejati lan«, 1805 – in »Veliki katekizem za c. kr. slovenske šole na deželi« [brez letnice. Na koncu ima dodano: »abecednik«], Križnik posebej poudarja, da je »notranje-avstrijska vlada skrbela tudi o dušni in materijalni povzdigi dolence–štajerskih Slovencev na podlagi slovenščine«. ¹⁷ Podobno spoštljivost do oblasti želi Križnik izkazati tudi s poročilom ob poroki cesarjeviča Rudolfa, ker da je to pravšnji čas za spomin, »kako je bila habsburška dinastija našemu staremu motniškemu slovenskemu trgu pravična«: »Uže leta 1423 na cvetni petek je notranje-avstrijski vojvoda Ernest Železni povzdignil Motnik med trge in mu potrdil stare in trške pravice, kar so ponavljali vsi poznejši vladarji, poudarjaje motniško lojalnost. To pričajo trške privilegije, ki jih hrani tukajšnji trški predstojnik, kjer čakajo, da bi jih kak veččak obelodanil v pojasnjenje domače zgodovine in na čast Slovincem. Cvetele pa so tukaj obrtnije, zlasti usnjarstvo, ko jim je Ferdinand II. leta 1640 dne 9. avgusta podelil nove pravice, ko so jim bila stara pisma po nekem požaru zgorela...«. ¹⁸ Te dokumente imenuje Križnik že prej za Kukuljevičev Arkiv ¹⁹ in tedaj omenja tudi prve priseljence v Motnik: »Polotevi, Sajovic in Glavac«. ²⁰

Kot odgovor na vprašalnico Antuna Radića v ZNŽO leta 1900 Križnik administrativno umesti trg, občino in faro Motnik na mejo Štajerske in Kranjske, skrbno opiše meje omenjene upravne enote, z veliko pozornostjo do krajevnih in ledinskih imen ter narečnih poimenovanj posameznih zemljepisnih delov, kot so »gore in vode«, našteje naravna bogastva v zemlji (premog, apnenec, železna ruda), opiše podnebje. ²¹ Njegovo občutljivost za jezikovno in folklorno domiselnost izpričuje posebna rubrika,

¹² Motnik, 21. sept., *Novice* 38, 24. sept. 1879, 311.

¹³ Iz Motnika, 27. nov., *Novice* 1879 39, št. 49, 1879, 393.

¹⁴ G. Križnik, Odgovor na pitanja družt. jugosl. poviest i starine, 248.

¹⁵ 1881: 20. maja : *Novice* 39, 25. maja 1881.

¹⁶ G. Križnik, Odgovor na pitanja družt. jugosl. poviest i starine, 247.

¹⁷ Križnik, Seznam tiskovin, arhiv magistrata v trgu Motnik, 12, 13.

¹⁸ G. Križnik, Narodne pravljice o umnem gospodarstvu, *Novice* 38, 1880, 170–171.

¹⁹ G. Križnik, Odgovor na pitanja družt. jugosl. poviest i starine, 148.

²⁰ G. Križnik, n. d., 244, 246.

²¹ G. Križnik, Iz Motnika (u Kran'skoj), *ZNŽO V/1*, JAZU, Zagreb, 1900, 148–154.

kako so se imena nekaterih vasi začela »po narodnih pripovedkah«²² in s kakšnimi vzdevki se prebivalci posameznih vasi zmerjajo med seboj (ŠZ 1/1; 3/124).

Etnološka snov iz Križnikovega gradiva je razvrščena klasično v tri razdelke.

I. MATERIALNA KULTURA

Temelj gospodarstva je bilo nekdanje kmetijstvo. Z njim v zvezi so opisi stavb, dvorišč, vrtov, plotov. Križnik mu posveča primerno pozornost ob opisu dela v letnih časih. Posebno pazljivo zapisuje samostalniško in glagolsko besedišče kmečkih del na polju in ženskih opravil pri hiši: zajemanje vode za gospodinjsko rabo in posebne zadolžitve na domačiji, kot je bila nekdanja paša; ne gre mimo vožnje in prodaje ter posameznih obrti: lončarstvo, usnjarstvo (ŠZ 1/32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43) verjetno iz lastne skušnje obuja spomine čevljarjevega dela na domu (ŠZ 1/21) opiše kuhanje oglja (ŠZ 1/16), žganje apna, lov in ribolov (ŠZ 1/26, 27). Razpiše se, kako si svetijo in grejejo.²³ Sem komaj še sodi opis, kako dobi fant na kmetih pravico do tobaka in kajenja.²⁴ S tem smo prišli do socialne kulture.

II. SOCIALNA KULTURA

Čeprav Križnik navaja vraže v zvezi z zdravljenjem,²⁵ zanje pravi, da jih je »propodila kristjanska omika« in da v petih letih ne bo več »nobeniga babjoverca in vražovika med ljudmi«,²⁶ da pa imajo nekatere lepe navade, kar dokazuje s popisom letnih šeg od božiča do praznika vseh svetih. Enako registrira coprnije, vendar s pripombo, da jim verjame le še malo ljudi (ŠZ 1/15). Križnik dobro sklepa: »Rimsko katoliške vere se deržijo, ker nimajo sosedšne z drugim veram, trdno. Nekako iz strahom in pisano gledajo človeka druge vere. Pravjo: de l'dje u drugih bolj po svojih verah živijo in vestno Boga častjo koker mi kristjani.« Prav tako dobro loči videz od bistva, češ: »Urajma se, da je kdo posebno pobožen, posebno tedaj, ko ga vidijo ljudje. Pravijo pa, da ni tako svet in pobožen kot se dela.« (Križnik: ŠZ 1/2). O sosedih med sabo pravi, da se največkrat začnejo pričkati zaradi poti (ŠZ 1/19). Prepiše latinske napise z zvonov iz farne cerkve.²⁷

Posebno poglavje so življenjski mejniki: nosečnost (ne zamolči, kako jo pojasnjujejo otrokom), porod, krst, vpeljevanje, botri – krstni in birmanski, praznovanje godu (ŠZ 1/28, 30, 31) in zelo natančno so opisane navade in šege ob smrti.²⁸ Križnikova

²² G. Križnik, Odgovor na društvena pitanja od Gašpara Križnikam čevljarja. *Arhiv za povjestnicu Jugoslavensku*, knjiga XII, Zagreb 1875, 147.

²³ G. Križnik, Iz Motnika (u Kran'skoj), *ZNŽO V/1*, JAZU, 153–154.

²⁴ G. Križnik, n. d., 155.

²⁵ Fonda 102 Arhiv Akademii nauk SSSR, No opisi 1 Ed. hr. 6. Fon B de Kurtene/Ivan Aleksandrović. *Obrazcy Motnikskogo govora, zapisan' Gašparom Križnikom Podšavniškim*, zvezek 8. Kopije za ISN SAZU v Ljubljani preskrbel Milko Matičetov.

²⁶ G. Križnik, Odgovor na pitanja družt. jugosl. poviest i starine ..., 1872, 244.

²⁷ G. Križnik, n. d., 148.

²⁸ G. Križnik, Običaji u Motniku (u Kran'skoj), *ZNŽO VII/1*, JAZU, Zagreb 1902, 389–393.

zasluga je, da vemo, kakšne igre so kratkočasile otroke v njegovem času²⁹ in kako se je mladina zabavala s plesom in orglicami.³⁰ Razlike med Štajerci in Kranjci slikovito ilustrira z njihovo govorico: »Kranjci korenje, repo in turšk(?) rujejo, Štajarc' pa piplejo. Na Kranjskem imamo za plet pralce, Štajarc pa prelce. Gorenjci imamo za pretakanje vina trahtarje, Dolenci pa lakovnico. Kranjci drobimo nastu, Štajarc' pa steljo sekajo. Kranjci imamo fante, Štajarc pa pobe in tudi peibe. Dekletam pravijo po celjski okolici pezre, Kranjci pravijo: kje noter, Štajarc pa: tej nater, Vrhovci u Gornem Motniku: ta nater. Korenje na Kranjskem obrezavajo, na Štajarskem obtrgavajo. Ko Kranjc pride k žnidarji po gvont, prav': 'Je že narejen?', Štajarc pa: 'Je že naret?'³¹ 'Kranjci imenujejo svojo špraho kranjsko, Štajarc' pa pravjo, da slovensko govorijo.'³² Tako smo stopili na prag duhovne kulture.

III. DUHOVNA KULTURA

Da Gašper Križnik ni bil zgolj na uslugo strokovnjakom, ki so se potegovali za njegovo gradivo, ampak tudi samostojno razmišljujoč človek, se vidi tudi iz komentarja k zgodbam »o umnem gospodarstvu«, ob katerih obžaluje, da jih ima »sedanji svet« le za »malovredne marnje«: v prvi oče preizkusi svoje tri sinove, kdo bi bil njegov vreden naslednik na domačiji, v drugi pa župnik pouči ubožnega kmeta, kako si lahko opomore z blagoslovom: 'Gnoj na njivo, kamenje z njive!'³³ Da kljub svoji prikrajšanosti za tujo učenost ni zavidal zanj nedostopnemu stanu in enostransko povelečeval kmeta, se vidi iz Križnikovega uvoda k pravljici Kmet-čarovnik, češ: »Njegova kmetiška glava pač ne ve, da stanu ni soditi samo po težkem delu, ampak še bolj po odgovornosti, katero naklada in da ima tudi gospod z mehko roko in črno suknjo mnogokrat prav težavno duševno delo opravljati, dasi ne orje in ne seka drva.«³⁴

1. JEZIK

Posebno ga privlačuje imenoslovje, saj navaja po cele strani jezikovnega gradiva, ki je posebej dragoceno za dialektologijo ali po drugi strani že tudi slovstveno folkloristiko in etnologijo, kakor npr. imena za zvezde v njegovem domačem kraju.³⁵ Za

²⁹ G. Križnik, Odgovor na slovstvena pitanja »Slavjana« podal je g. Gašpar Križnik iz Motnika v kranjskoj, Matija Majar (ur.), *Slavjan* II, časnik slovstven / uzajemen/ za Slavjane književne i prosvetljene, Celovec 1874, 78–80. – Arhiv akademii nauk SSSR, Fond B de Courtenay. Križnik Gaspar, Pis'ma ego K. I.A. Boduenu de Kurtene. Krajnie dat' 1874 g. 1876. – Fond 102, No opisi 2, Ed hr. 163/ 33–36, 274–277, 282–284. Kopije za ISN SAZU je preskrbel Milko Matičetov.

³⁰ Odgovori na prašanja pověstnična (Križnik 1874: 11). Ur. Matija Majar: »Naš verli prijatelj g. Gašpar Križnik nam piše iz Motnika v Štajerskoj.« *Slavjan* II. Časnik slovstven, uzajamen za Slavjane književne i prosvetljene, Celovec 1874, 11.

³¹ G. Križnik, Iz Motnika (u Kran'skoj), *ZNŽO* V/1, JAZU, Zagreb, 1900, 153.

³² Arhiv JAZU, Zagreb. Letnice ni. Kopijo za ISN pri SAZU v Ljubljani je preskrbel Milko Matičetov.

³³ G. Križnik, Narodne pravljice o umnem gospodarstvu, 85.

³⁴ G. Križnik, Kmet-čarovnik. Narodna povedka, zapisal Gašpar Križnik, *Koledar Družbe sv. Mohorja za leto 1891*, rubrika Za smeh in kratek čas, Celovec 1891, 120–121.

³⁵ Odgovor na slovstvena pitanja »Slavjana« podal je g. Gašpar Križnik iz Motnika v kranjskoj,

že omenjenega ruskega jezikoslovca je v narečju zapisal svoj domači motniški govor in ga označil kot prehodnega.³⁶ Poskusil se je tudi z narečnim slovarjem za tuhinjski govor.³⁷ Njegovi etnološki zapisi so leksikalno še in še bogati (ŠZ 1/36, 37, 40). Janu Baudouinu de Courtenayu pojasnjuje svoj način zapisovanja in kakšne razločke opaža med domačim in sosednjimi govori. Iz drugega pisma o eni od pravljič se vidi, kako zrelo je znal povezovati jezikoslovni in folkloristični vidik svojega terenskega dela, a da mu pri njem kljub temu ni šlo vse gladko. Pove, kdo mu je zgodbo povedal in kdaj, da jo je zapisal dobesečno, toži nad »tujščino«, ki udara v domač govor. Duhovniki bi negodovali nad njeno vsebino, zato da je ni ponudil domačemu časopisju. (Križnik, Arhiv JAZU).

SLOVSTVENA FOLKLORA

Gašper Križnik je svoj poklic odkril, pogojno rečeno, v filologiji.³⁸ Zanj mu je manjkalo izobrazbe, nikakor pa ne nadarjenosti, zato je le-to usmeril v velikopotezno zbiranje. Težišče le-tega je bilo na *folklornem pripovedništvu iz Križnikovega domačega okolja*, s čimer se je predvsem odzival pobudam ruskega jezikoslovca poljskega rodu in francoskega imena Jana Baudouina de Courtenaya, s katerim si je dopisoval in mu pošiljal svoje zapise kot gradivo za študij slovanskega jezikoslovja, a tudi z upanjem na objavo. Zato velik del Križnikovega gradiva hrani oddelek Ruske Akademije znanosti v Sankt Peterburgu. Z enakim namenom je Križnik pošiljal svoje zapise tedanji JAZU v Zagrebu, kjer so z njim še najbolj spoštljivo ravnali, saj so mu ga vsaj deloma objavili (ZNŽO 1900, 1902, 1903) in to brez popravkov. Žal, so Križnikove tovrstne pošiljke SM ostale popolnoma neizkoriščene, saj čakajo na beli dan do današnjega dne.³⁹

a) Folklorni obrazci

Razen pregovorov⁴⁰ in »uganvalk«⁴¹ je prestregel tudi vsaj sedem zagovorov (ŠZ

Slavjan II, časnik slovstven / uzajemen/ za Slavjane književne i prosvetljene / Ur. Matija Majar, Celovec 1874, 78.

³⁶ Arhiv akademii nauk SSSR, Fond 102, No opisi 1 Ed, hr. 6. Obrazcy Motnikskogo govora zapisan' Gašparom Križnikom Podšavniškim zvezek 8. Kopije za ISN SAZU je preskrbel Milko Matičetov.

³⁷ Arhiv akademii nauk SSSR, filiala Leningrad, Fond 102, op. 1/ No 6. Obrazcy Motnikskogo govora zapisani Gašparom Križnikom Podšavniškim. Kopije za ISN SAZU je preskrbel Milko Matičetov.

³⁸ Da so ga tako jemali tudi njegovi sodobniki, dokazuje napis na nagrobni ploščici, ki velja za izgubljeno. Na njej je menda pisalo: »Tu počiva Gašper Križnik, roj. 4. I. 1848., umrl 26. XI. 1904, kot trgovec in vrli podpisatelj slovenske književnosti.« (Urancar 1940: 94). – Vtis imam da gre pri besedi podpisatelj za pomoto. Ali bi bilo prav popisatelj, kar bi pomenilo zbiralca in bi ustrezalo dejstvu, ali pa za podpiratelj, kar tudi po svoje drži in velja. Ali je imel vmes prste tiskarski škrat ali je bila napaka storjena res že na spomeniku, je težko reči.

³⁹ Resnici na ljubo: zdaj se hranijo v Štrekljevi zapuščini [= ŠZ] na ISN pri ZRC SAZU v Ljubljani.

⁴⁰ G. Križnik, Narodni pregovori, *Koledar Družbe svetega Mohorja za navadno leto 1895*, Celovec 1895, 128.

⁴¹ Arhiv akademii nauk SSSR, filiala Leningrad, Fond 102, No Opisi 1 Ed. hr. 6. Arhiv JAZU, Zagreb. Kopije za ISN SAZU je preskrbel Milko Matičetov.

1/25), do katerih je najtežje priti, saj so njihovi uporabniki prepričani, da ko pridejo v javnost, ne učinkujejo več.

b) Folklorne pesmi

Križnik sam pripoveduje, da je začel najprej nabirati pesmi, kar so posebno priporočale Novice in stari letniki Slovenske bčele, pa tudi preveč zamudno bi bilo.⁴² Zbral je okrog dve sto pesmi,⁴³ od katerih jih je večino objavil Karel Štrekelj v svoji znameniti zbirki. Poseben dokument je drugi zvezek od treh, saj je v velikosti 11, 5 x 19 cm + platnice, sešit z navadno dreto, ki je bila čevljarju pač najbolj pri roki.⁴⁴

c) Folklorne pripovedi

Z nabiranjem folklornih pesmi se je Križnik le pridružil zglednemu številu ena-kih pred njim, medtem ko poseben sloves uživa v slovstveni folkloristiki zaradi zbiranja slovstvene folklorne v prozi. V domačem trgu in okoliških krajih je zapisal čez dve sto pripovedi, večinoma pravljic (Po AaTh klasifikaciji spadajo k tipom 300, 301, 303, 314, 326, 400, 402, 403, 441, 461, 470, 510, 516, 518, 531, 536, 550, 551, 552, 571, 613, 650, 652, 700, 706, 750, 756, 811, 812, 822, 826, 851, 890, 901, 922, 939, 940, 955, 956, 1000, 1081, 1526, 1535, 1440, 1650, 1697), nekaj pa tudi povedk, legend in šal. V prepričanju, da njegovo okolje zna ceniti trud njegovega dela, je kmalu po začetku svojega zapisovanja izdal osem pripovedi (*Od treh sinov, Mi trje brati!, Oče in njegovi sin, Od pebrisane dekelce, Zapotreba, Od treh sinov, Od ribča, Od zlate kobilei*) kar v samozaložbi s psevdonimom Podšavniški in naslovom Slovenske pripovedke iz Motnika, Celovec 1874. O njih je poročal le Slovenski narod s pomembnim poudarkom, da so pisane v narečju.⁴⁵ Vendar sta ga slab odziv nanje pri kupcih in molk kritike odvrnila od nadaljnjih podvigov te vrste. Preusmeril se je na objavlanje v periodiki, kakor kronološko sledi: Arkiv za povjestnico jugoslovensku, Zagreb 1872, 1875; Slavjan, Celovec 1874; Popotnik, list za šolo in dom, Celje 1880; Koroške bukvice, Celovec 1887; Slovenske večernice, Celovec, 1887; Koledar Mohorjeve družbe, Celovec 1891, 1895; Dom in svet, Ljubljana 1990, Ljubljanski zvon 1884, 1887, 1890, 1891, 1895, 1896). Vajo je spravljal komaj desetino nabranega gradiva. In še tega so mu uredniki jezikovno in stilistično popravljali.

Le zelo obširna in temeljita razprava bi pokazala snovno in narečno bogastvo Križnikovih pravljic: njihovo sporočilo in oblikovno umetnost, pripetost na domača tla in vendar svetovljansko razsežnost, ki se kaže iz njihovih mednarodno znanih motivov. Svetovno znana Lenora dobi slovensko sestro Mimo,⁴⁶ enako je s Pepelko, ki v njegovi varianti izbira iz pepela sol (ŠZ 3/19). Tudi časovna globina motivov v Križnikovih zapisih je izjemno pomembna, saj v njih odkrivamo različice, znane npr. iz Trubarja (ŠZ 2/21) in Svetokriškega (ŠZ 2/5).

Križniku delajo krivico tisti, ki mislijo, da je bil zgolj vnet, a naiven zbiralec gra-

⁴² G. Križnik, Poročilo o naberanu narodnih reči. *Arhiv akademii nauk SSSR*, Fond 102, filiala Leningrad – Kopije za ISN SAZU v Ljubljani je preskrbel Milko Matičetov.

⁴³ Slovenske ljudske pesmi, Gašper Križnik I, Motnik; Narodne pesni – zbral okrog Motnika; *Arhiv GNI*, ZRC SAZU, 79, 80.

⁴⁴ Prim. *Arhiv GNI*, ZRC SAZU, Ljubljana.

⁴⁵ Slovenske pripovedke iz Motnika, *Slovenski narod* VIII, 1874, št. 85, 16. 4. 3.

⁴⁶ Prim. *Arhiv Akademije nauk, SSSR*, fond 102, No opisi 2 Ed. hr. 44.

diva. V resnici je imel do snovi živo razmerje in ga je vrednotil glede na splošen družbeni razvoj obdobja, v katerem je deloval. Od vraž se ograjuje z napovedjo, da bodo vsak čas ponehale,⁴⁷ vendar ne meče vsega v en koš in v tradiciji tenkočutno prepoznava tudi njene pozitivne sestavine.⁴⁸ Svojega položaja se predobro zaveda, vendar ni zagrenjen, ampak velikodušno pričakuje, da bodo njegovi zapiski in zbrane stare listine prišle prav, kdor se bo lotil »obširne kronike motniškega trga«.⁴⁹ Uredništvu Slavjana v Celovcu pojasnjuje, da nima časa pisati zanj; kar mu ostane časa od dela za preživetje, ga porabi za zbiranje »narodnega blaga: pripovedk, jiger, običajev i tako dalje«.⁵⁰ Ne enkrat se zahvaljuje za poslano knjigo in *Arkivu* v znak hvaležnosti pošilja »zopet snopek starinskih stvari, ko sem jih nabral v motniški okolici«.⁵¹ V nedatiranem pismu Janu B. de Courtenayu se enako zahvaljuje za knjigo⁵² in pet gol(dinarjev), »prav dobro so mi došli, ko je pri čevlari(ji) pičel zaslužek«.⁵³ Izredno pomembno je Križnikovo Poročilo o naberanju narodnih reči, saj nam zelo nazorno predstavi njegov položaj kakor v gluhi lozi.

»Podučen po Novicah in starim letniku 'Slovenska bučela'⁵⁴ sem začel zapisovati najpred pesmi, za to, ker so bile pesni posebno priporočene in ko jih tudi ni bilo preveč zamudno zapisovati. Naprosil sem rajnega Antona Glovaca, nekdanjega usnarja v Motniku, star 80 let, de mi je nekaj pesn povedal, za kar sem mu mogel tudi nekej plačati. Zapel mi je zdravičko ali bolje da rečem deklamoval. Ko tadej še nisem znal metrike, jih tudi nisem zapisal, de bi bile za rabo. Ljudje so pa djali, de bom zblaznil, to je bilo 1868. Poznej sem se obrnil na pravlice, Miha Goste, hlapec 20 let star mi jh je sam zapisoval, de sem mu le poper dal. Kar je bilo falenga, sem sam popravil. Jakob Korenta, 17 let stari čevlarski učenc, ko je šival pri meni, sem ga prosil, de mi jeh je narekval. Z njim sem se stavil en goldinar, če jih ve deset povedat. Pa jih je vedel, a 11 mi jih je povedal, za te otel imeti od vsake posebej plačil. Janez Bervar, 18 let star prosilec, ko je mladost ob desno roko paršú, mi jih je narekval, od ribčva v *Slovenskih pripovedkah iz Motnika* in več drugih, za to je hotel biti dober plačan. "Lovrenc Sajovic, usnjarsk pomagač na Vranskem, doma v Motniku; njega sem naprosu, de je zaslišu pripovedke na Vranskem, de mi jih potlej narekval od Zdravjetóve vóde, in

⁴⁷ G. Križnik, Odgovor na pitanja družt. jugosl. poviest i starine, Gašpara Križnika čevlara u Motniku, *Arkiv za povjestnicu Jugoslavensku*, 244.

⁴⁸ G. Križnik, Narodne pravljice o umnem gospodarstvu, *Novice* 38, 1880, 85.

⁴⁹ G. Križnik, Odgovor na pitanja družt. jugosl. poviest i starine, Gašpara Križnika čevlara u Motniku. *Arkiv za povjestnicu Jugoslavensku*, 248.

⁵⁰ Odgovori na prašanja pověstnična. »Naš verli prijatelj g. Gašpar Križnik nam piše iz Motnika v Štajerskoj«, *Slavjan* II, 11. – Verjetno je s svojo ilirščino posegal v Križnikovo besedilo urednik Matija Majar-Ziljski.

⁵¹ G. Križnik, Odgovor na družtvena pitanja od Gašpara Križnikam črevljarja. *Arkiv za povjestnicu Jugoslavensku*, knjiga XII, Zagreb 1875, 142, 143, 147.

⁵² Dvakrat omenja celo njun naslov: *Rezijanski katehizem* in *Opyt fonetiki rezijanskih govorov*, (Prim. pismi z dne 23. julija [leto ni navedeno] in 20. septembra 1876), za katero avtorja prosi sam. To kaže na Križnikov velik trud, širiti svoje lastno obzorje z branjem, kakor se mu predstavlja v enem svojih prvih pisem v njunem dopisovanju.

⁵³ *Arhiv Akademije nauk SSSR*, Fond 102, No opisi 2 Ed. hr. 44/ 165.

⁵⁴ Treba je preveriti, ali gre za *Slovensko bčelo*, ki jo je izdajal A. Janežič v Celovcu ali *Slovensko čbelo*, ki je izhajala v Celju?

od dvanajst bratov in sester; te do druge je pa sam zapisal, in le prepisal sem jih jas potlej, z želo, da bo dobil knigo, kadar bodo na svetlo prišle. Več ko polovico narodnih reči sem izročil Slovenskeji Matici."⁵⁵

V dostavku k *Istorji od kresala no od kamna* se že vnaprej opravičuje zaradi vsebine, kar ravno je bil posreden vzrok, da na slovenskih tleh Križnikova vnema ni dobila zaželene podpore. Takole piše: »Nekaj je, koker rečemo po domač preveč klangarsko⁵⁶, u domačih časopisih so jo nisem upal razglasiti, ker bi bili duhovni nejovalni, upam, da se u Vašem Zborniku bo smela objaviti. Imam še več tako dolgih in klangarskih jih smem Vam poslati za Zbornik?«⁵⁷

Križnik skrbno zaznamuje, kdaj jo je zapisal in kdo mu je posamezno pravljico ali druge vrste zgodbo povedal:

»stara ženica na Srebotni«,⁵⁸ »Janez Bervar, prosilec, 20 let star, brez roke«, Lovre Sajovic, Motničan in v Braslovčah izučen usnarsk pomagač, star 20 let,⁵⁹ »Jožefa Pečnikova, gospodina«, »pripovedovalec iz Tuhina«, »dijak A. Mejač«, »Narekoval iz Blagovice 60 let stari tesar in berač«, »Pripovedovala lončarica iz Kokarje pri Mozirje«, »Jaka Korenta 20letni rojenec [= rejeneec] in čevljarski pomagač v Motniku«, »Šent Ožbolt pri Trojanah, 18letni mladenič«, »Zefa Tomnišek, 10letna kmetska hči na Verhu na Štajerskem pol ure od Motnika«, »Janez Kenšek, 10 letni deček v Motniku«, »Beraška iz Šentgotrta«, »Pripovedovalec neznan, sploh se odlomki pripovedujejo v motniški okolici«, »Doročija Svetič, kramarica v Motniku, nekđaj v Kamniku doma«, »Motnik, povedali moja mama«, »To historijo mi je povedal osemnajstletni mladenič, kmetiški hlapec ka ga je jo njegovi oče naučil. Oče je bil pa vojak, o mladih letih.«, »F. Kočar, 19 let star delavec, Motnik«, »Pripovedoval vojaški odpustnik, star 24/25«, »Pripovedoval berač iz Blagovice«, »18letni dečko iz Šentožbolta pri Trojanah«, »Fr. Kočar, vojak, Motnik«, drugod dodaja »vojak in restant ali jetnik v Celju«. (ŠZ 2/11, 15, 16, 18, 20; 3/15, 16, 25, 29, 33, 48, 50, 52, 65, 77, 84, 87, 90).

Razen omenjenih krajev so navedeni še Češnjice pri Tuhinju, Špital in morda še kaj. V nedatiranem pismu ruskemu učenjaku odkritosrčno poroča, kako je zaradi slabega poslovanja banke Slovenija prišel ob zaslužek in prihranke za osem let nazaj; zato namerava odpreti trgovino, da bi se osamosvojil. Zakaj? Oče ga strašno težko gleda, kadar piše in ga zmerja, da doma ne potrebuje notarja. Zato poleti piše kje zunaj, pozimi pa ponoči ali pa bolj zgodaj vstane. »Bog vari, da bi vedeli, da sem pripovedovalce koperal [= posnemal, zapisoval njihovo pripovedovanje, op. ms] in tudi nič ne vedo, da sem po tej poti kaj dobil... Zato bi pa rad štacuno napravil, in bi sobo nalašč za to našel, potlej bi lahko svoje reči po svojim tiral [...] V šolo nisem hodil, sem le sa-

⁵⁵ Poročilo o naberani narodnih reči. *Arhiv akademii nauk SSSR*, Fond 102, No opisi 1 Ed, hr. 6.

⁵⁶ Verjetno gre za pomoto v pisanju: klamfarsko, kosmato.

⁵⁷ Arhiv JAZU, Zagreb. Letnice ni. Kopijo za ISN pri SAZU v Ljubljani je preskrbel Milko Matičetov.

⁵⁸ Prim. *Drobtinice* 21, Ljubljana 1887, 291.

⁵⁹ Prim. gradivo v *Arhivu Akademii nauk SSSR*, Fond 102, No opisi 2 Ed. hr. 44/151–156, 157–161.

mouk, časopisi in knjige so me razvedrile« [= učile, razsvetljevale, op. ms].⁶⁰ V tem in še v enem pismu mu pripoveduje, kaj vse ima v delu, da bi dokazal svojo delavoljnost, vendar pa od tega ne more živeti in ga naravnost prosi za denarno podporo.⁶¹ Posebno pomembno za duhovni obraz G. Križnika je naslednje pismo. Ob njem doživljamo podobo vklejenega orla, ki bi rad zletel, a ga jeklena verižica zmeraj znova potegne nazaj, da nikamor ne more. Tako tudi Gašper Križnik. Z veseljem odgovarja J. B. de Courtenayu, »da je prav spešno« »deloval na polju narodnega slovstva«: »Imam nabrajniga čez 60 pisanih pól na porvo [= prvo] roko zapisanih, veči del pravlic, pa tudi precej me stanejo /čez 20 goldinarjev. Vsled pozivov po časnikih in lastnem prizadevanju sem poizvedel za mnogo izvrstnih pripovedovalcev po Slovenskem, kateri vedo za celo knigo dolge pravlice. Pa denarja mi manka, da ne morem [se k njim, op. ms] napotiti in jih primerno nagraditi za pripovedovanje. Ko bi imel le okoli 30 goldinarjev na razpolaganje, dobim jih več ko za 100 pol.«⁶² Ruskemu mentorju se hkrati znova priporoča za denarno pomoč, mu sporoča, kaj vse mu je bil poslal »mesca maja lanskega leta« (!) in mu obljublja novo gradivo.⁶³ Kljub temu da še prve knjižice ni spravil v promet, misli na izdajo nove knjige na svojo roko, namiguje pa tudi slavnemu jezikoslovcu, ali bi mu pomagal pridobivati občinstvo za njegove zapise: »Upam, da bote še imeli čas od mene nabrano stvarino urediti. Kaj pa, ko bi se posudile [= povabilo] ondotno občinstvo, bi se nadjal, de jih bo radovedno čitalo. Narodnega blaga imam mnogo za zapisovati, kar me prav veseli, menim pa zbrati nekaj lepših narodnih rečij in sam v knjigi 4 pól [nečitljivo] na svetlo dati.«⁶⁴

Gašper Križnik je pri svojem delu vztrajal kljub temu da zanj ni prejemal ustreznega odziva. Tudi na njem se je uresničevala že v Svetem pismu izpričano pravilo: Nema profeta in patria [Nihče ni prerok v domačem kraju]. Bolj kot doma so cenili njegovo delo na tujem: v Rusiji, Zagrebu, Celovcu. Najslabše se je do njega obnašala Ljubljana. Njegove zapise sta iz notranjih strani, dokler sploh, reviji *Dom in svet*⁶⁵ in *Ljubljanski zvon*⁶⁶ potiskali na platnice.

Boris Merhar se je doslej najbolj poglobil v razmerje G. Križnik: Slovenska Matica. Ta je Križnikove »pošiljke pravljic le prevzemala (in deloma odkupovala) kot gradivo za svojo programirano izdajo, prav za objavo v *Letopisu* ponujeno manjšo zbirko pa mu je leta 1885 celo vrnila. Zaradi tega je Križnik tudi opustil še prejšnje leto Odboru sporočeno misel, da bi mu Matica izdala posebno, okrog 400 strani obsegajočo knjigo pravljic. Pozneje, leta 1900, je Križnik spet poskusil srečo ter predsedniku Levcu poslal 'večo zbirko' pravljic za izdajo v Knezovi knjižnici ali pa v zabavni. Po Križnikovih besedah bi bil Levec stvar rad objavil, če bodo 'drugi gospodi kontent', neuspeh ponudbe pa si je Križnik spričo že izhajajočih Slovenskih narodnih pesmi razlagal s tem, da pač 'najbolje kaže Matici, vso zbirko skupno, znanstveno izdati', kar je bila morda

⁶⁰ *Arhiv akademii nauk SSSR*, n. d. / pismo 2, brez datuma.

⁶¹ *Arhiv akademii nauk SSSR*, n. d./ pismo, 3, 9. avgusta. Leto ni dopisano. – Kopijo za ISN SAZU v Ljubljani preskrbel Milko Matičetov.

⁶² *Arhiv akademii nauk SSSR*, n. d./pismo, v *Motniku*, 23. julija. Leto ni dopisano. – Kopijo za ISN SAZU v Ljubljani preskrbel Milko Matičetov.

⁶³ *Akademija nauk SSSR*, n. d. pismo z dne 23. julija. Leto ni navedeno.

⁶⁴ *Akademija nauk SSSR*, n. d., V *Motniku* 20. septembra 1876.

⁶⁵ Prim. *Dom in svet* 13, št. 5, Ljubljana 1900. Ur. Frančišek Lampe.

⁶⁶ Prim. *Ljubljanski zvon* 15, 16, Ljubljana 1895, 1896. Ur. Viktor Bežek in Fran Tekavčič.

Odborova utemeljitev zavrnitve.«⁶⁷ Iz Križnikovega dopisovanja z J. B. de Courtenayem je zaznati njegovo razočaranje nad slovensko najvišjo znanstveno ustanovo v njegovem času.⁶⁸ Merhar prihaja do sklepa, da so za opisano ravnanje Matice obstajali subjektivni vzroki, saj je bilo za druge vrste folklornega gradiva v njenih Letopisih nesorazmerno več prostora. Križnika omenjajo v svojih razpravah raziskovalci slovenske literature in slovstvene folklore: Gregor Krek⁶⁹, Ivan Grafenauer,⁷⁰ France Kotnik,⁷¹ etnolog Rajko Ložar⁷² in pravni zgodovinar Sergij Vilfan.⁷³

SKLEP

Gášper Križnik (Motnik, 1848 – Motnik, 1904) je sledil številnim zbiralcem slovenskih ljudskih / folklornih pesmi, toda posebno mesto mu gre v slovenski slovstveni folkloristiki zaradi zbiranja slovenskih folklornih pripovedi. Kot samouk je po navodilih J. Baudouina de Courtenaya prvi zapisoval v narečju, vendar še čaka na ovrednotenje svojega dela. Zapisal je čez 200 enot, ki jih je slišal v Motniku in okolici: večina so pravljice, tudi povedke, legende in šale. Le malo zbranega se mu je posrečilo objaviti. Osem od njih z naslovom *Slovenske pripovedke iz Motnika* je izdal v samozaložbi v Celovcu l. 1874, s psevdonimom Podšavniški.

Bolj kot doma so cenili njegovo delo na tujem: v Rusiji, Zagrebu, Celovcu. Najslabše se je do njega obnašala Ljubljana. Njegove zapise sta DS in LZ potiskali na platnice. Boris Merhar se je doslej najbolj poglobil v razmerje G. Križnik : Slovenska Matica. Ta je Križnikove pošiljke pravljič le prevzemala (in deloma odkupovala) kot gradivo za svojo programirano izdajo, prav za objavo v Letopisu ponujeno manjšo zbirko pa mu je leta 1885 celo vrnila. Zaradi tega je Križnik tudi opustil še prejšnje leto Odboru sporočeno misel, da bi mu Matica izdala posebno, okrog 400 strani obsegajočo knjigo pravljič. Merhar prihaja do sklepa, da so za opisano ravnanje Matice obstajali subjektivni vzroki, saj je bilo za druge vrste folklornega gradiva v njenih Letopisih nesorazmerno več prostora. Križnika omenjajo v svojih razpravah raziskovalci slovenske literature in slovstvene folklore: Gregor Krek, Ivan Grafenauer, France Kotnik, etnolog Rajko Ložar in pravni zgodovinar Sergij Vilfan.

Čeprav je leta 2008 izšla o njegovem življenju in delu temeljita monografija,⁷⁴ Kri-

⁶⁷ Boris Merhar, Folklor in narodopisje, *Slovenska Matica 1864–1964*, Ljubljana 1964, 129–130.

⁶⁸ »Nikakor mi ni postopanje Matice všeč.« Prim. pismo, Motnik, 20.7.74 (= 1874). Prim. pismo, Motnik 9. avgusta. Leto ni navedeno. *Arhiv Akademii nauk SSSR*, fond 102. – Kopiji za ISN SAZU v Ljubljani preskrbel Milko Matičetov.

⁶⁹ Krek, Gregor, Nekoliko opazek o izdaji slovenskih narodnih pesni, *Listki IV*, Ljubljana 1873, 127–130.

⁷⁰ Ivan Grafenauer, Narodne povestice, *Narodopisje Slovencev II*, Ljubljana. Slovensko narodno pesništvo, *Narodopisje Slovencev II*, Ljubljana 1952, 67, 80, 83.

⁷¹ France Kotnik, Naši bukovniki, ljudski pesniki in pevci, Verske ljudske igre, oboje: *Narodopisje Slovencev II*, Ljubljana 1952, 99; 103.

⁷² Rajko Ložar ga v razpravi Ljudska hrana, *Narodopisju Slovencev I*, 1944 navaja med strokovno literaturo.

⁷³ Vilfan, Sergij, 1944: Očrt slovenskega pravnega narodopisja, *Narodopisje Slovencev I*, 217, 223, 228, 230, 234, 238, 257.

⁷⁴ Marija Stanonik (ur.), *Gášper Križnik (1848–1904) in njegov čas*, Ljubljana 2008.

žnikovo folkloristično in etnološko delo še ni prav ocenjeno niti v slovenski kulturni zavesti, saj njegova zapuščina še čaka na znanstveno-kritično izdajo. Milko Matičetov pravi: »Samo ambicioznemu čevljarju iz Motnika se imamo zahvaliti za ohranjeno nepopačeno obliko ljudske pravljice v osrednji Sloveniji konec 19. stoletja. Ohranil je živo ljudsko pravljico za odrasle z vsemi možnimi epizodami, ki so jih šolani zbiralci zaradi nekakšnih pedagoških-moralnih načel na široko obšli, drugi pa jih menda niti slišali niso. Ne le s tega vidika, tudi za študij mitologije na slovenskih tleh in slovanske mitologije sploh so Križnikovi zapisi izredno dragocen, doslej še neizkoriščen vir.«⁷⁵

---

⁷⁵ M. Matičetov, n. d., 134.

SIMON RUTAR (1851–1903)

– med pozitivistično in
mitološko interpretacijo
slovstvene folklore

UVOD

Leta 1882 sta dva podkrnska Simona – pesnik Gregorčič z Vrsnega in profesor Rutar¹ iz Krna – poklonila domačim krajem in slovenskemu narodu svoja knjižna prvenca.² Gregorčičeve *Poezije* je urednik Fran Levec poimenoval '*zlata knjiga*', Rutarjevo obsežno *Zgodovino Tolminskega* pa je literarni zgodovinar Karel Glaser proglasil 'za najboljši samospis', s katerim se more ponašati kaka slovenska pokrajina.³ Rutar je že kot dijak zbiral gradivo za domoznanstvo »tolminske deželice«, v slovensko zgodovino pa je vstopil v obdobju njegovega prelamljanja »pokrajinskih koncepcij v korist zgodovinskega obravnavanja slovenskega ozemlja kot celote«. ⁴ To dokazuje ocena knjige *Die Slovenen* (J. Šuman, Fr. Faschnig, Fr. Hubad, Fr. Simonič, 1881), ob kateri se zavzema za Slovence kot združevalni pojem in ji očita, da ne piše o zgodovini *Slovencev*, temveč le o *deželah*, kjer prebivajo Slovenci. »Kako za Boga hočete, da bode Nemec veroval v starodavno preteklost Slovencev, ki ni bila brez vse slave, ako v tako

¹ Janez Dolenc, *Ljudske pesmi v zapisih, prepisih in razpravah Simona Rutarja*, *Goriški letnik*, zbornik Goriškega muzeja 8, Nova Gorica 1981, 21–23. Branko Marušič, *Simon Rutar in njegova 'Zgodovina Tolminskega'*, *Simon Rutar, Zgodovina Tolminskega*, to je: zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec in Cerčno ž njih prirodznanskim in statističnim opisom. Gorica 1882, V–XVI. urednik skrbno podaja njegov življenjepis, postopek pri nastajanju te knjige in njen pomen za Tolminsko, Nova Gorica 1994, I–XIII.

² Simon Gregorčič je svojemu rojaku med drugim posvetil verz: »*Ti mrtve kopal si na dan, / ti zgodboslovec slavnoznan, / in mnogo družih izkopin / piscoč podal si nam v spomin!*« Branko Marušič, urednik druge izdaje Rutarjeve *Zgodovine Tolminskega* (Nova Gorica 1972) jih je dal natisniti na naslovnico.

³ B. Marušič, *Simon Rutar in njegova 'Zgodovina Tolminskega'*, V.

⁴ B. Marušič, *Simon Rutar in njegova 'Zgodovina Tolminskega'*, VII.

⁵ B. Marušič, *Simon Rutar in njegova 'Zgodovina Tolminskega'*, VI.

strokovnjaški knjigi, ki more jedino v pravi svetlobi pokazati našo zgodovino, ne nahaja nikjer povedanega, da so se Slovenci kedaj čutili in vedli, kakor jeden narod, da so stanovali v deželah, ki so bile nekdanj tudi politično združene, in da so, ko se je pretrgala ta vez pozneje, ostali vendar še skupni odnošaji med temi deželami, do novejšega časa! Ne bodimo torej bojazljivi in ne bežimo sami pred svojo preteklostjo!«⁶ Sprejmimo vsaj to, kar nam vestna nemška zgodovina sama prizna.

Rutar ne le, da je z lastnim delom prestopil lokalne meje. Verjetno ga je velik uspeh knjige *Zgodovina Tolminskega* (1882) opogumil za serijo z naslovom *Slovenska zemlja* (opis slovenskih pokrajin / v prirodoznanskem, statističnem, kulturnem in zgodovinskem obziru),⁷ v so izšle *Goriška in Gradiščanska I, II* (1892, 1893), *Trst in Istra* (1896), *Beneška Slovenija* (1899). Sodi med tiste slovenske zgodovinarje, ki so »utemeljili slovensko zgodovinopisje kot znanost! Bili so izšolani, poznali so moder-no tehniko zgodovinarjevega dela.«⁸

Vendar bi današnje zgodovinopisje njegovo zahtevo, da sodi v domoznanske orise tudi etnološka in folklorna snov, najbrž jemalo za davek času. Leta 1889 pohvali prizadevanja učiteljev na Kranjskem, da bi zgodovinsko, zemljepisno in narodopisno orisali svoje šolske okoliše,⁹ toda v oceni dveh takih knjig pogreša v njih opise »narodnih nošenj (če jih je še kaj) ter narodnih pripovedek (resnih!) in pesmij«.¹⁰ Na graški univerzi je poslušal tudi predavanja slavista prof. dr. Gregorja Kreka, ki je bil znan po mitoloških raziskavah slovanske slovstvene folklore. Simon Rutar ni bil filolog, toda navedena predavanja so ga tako prevzela,¹¹ da se tej tematiki tudi kot zgodovinar in geograf v svojih knjigah ni odpovedal.

Kljub pokrajinski omejenosti njegovih razprav je skušal imeti pred očmi celoten slovenski kulturni prostor: »Kakor vsi drugi Slovenci, tako verujejo tudi Goričani v čarovnice ('copernice' ali 'štrige), zmaje ali pozoje, strahove, mrtvaške prikazni, večno uro, škrate itd.«¹²

I. JEZIK

Francoze kljub okupaciji ceni zato, ker so »preustrojili tudi šole in odmerili v njih narodovemu jeziku pristojno mesto.«¹³

⁶ Simon Rutar, članek, *Ljubljanski zvon* 2, 1882, 2, 54, 55: »Da ne bo treba »prijtrjevati stari 'Pressi', ki je o pokojnem Bleiweissu pisala, da je šele on 'ustvaril slovenski narod' ter da so Slovenci narod brez preteklosti, kakor tudi najbrž brez bodočnosti«.

⁷ Zbirko je zasnoval dr. Lovro Požar pri Slovenski matici leta 1891. Branko Marušič, O Simonu Rutarju in o pisanju slovenske zgodovine, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*² Nova Gorica 1997, 273.

⁸ B. Marušič, Simon Rutar in njegova 'Zgodovina Tolminskega', VI.

⁹ Postojnski okoliš je takrat očitno upravno spadal še pod Kranjsko!

¹⁰ S. R. [= Simon Rutar], Postojnsko okrajno glavarstvo (ocena): *Ljubljanski zvon* 9, 1889, 635–636.

¹¹ Janez Dolenc, Alpske poskočnice v zapisu Simona Rutarja, *Goriški letnik*, zbornik Goriškega muzeja 8, Nova Gorica 1981, 49. Prim. Janez Dolenc, Ljudske pesmi v zapisih, prepisih in razpravah Simona Rutarja, 21.

¹² Simon Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*², 114.

¹³ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska* [II], 105.

V knjigi, ki mu je prinesla največ slave, zapoje hvalo prvemu okrajnemu glavarju v Tolminu vitezu Andreju Winklerju (roj. 1825 na Ternovem v Solkanski fari). »Njegova pisarnica uradovala je *slovenski in tako so začele tudi županije slovenski dopisovati. Po vseh vaseh napravljene so bile nove krajne tablice s pravilno pisanimi imeni krajev in višjih oblastnj*. Winkler je bil sin naše dežele, našega naroda zato mu je serce gorko bilo za deželo in narod, med katerim mu je zibel tekla. Pri vsaki priložnosti in u vseh svojih službah potegal se je za gorko in uspešno za vsestranske potrebe naše dežele.«¹⁴

V knjigi o Beneški Sloveniji ne pozabi poudariti, da prebivalci imenujejo »sami sebe '*Slovene*' (*'mi smo Slovenj'*), ali tudi '*Slovince*', a jezik svoj '*slovinj, slovinsk*.'« O štirih narečjih, ki da jih govore, se sklicuje na Jana Baudouin de Courtenaya, ki je leta 1873 nekaj časa bival med njimi. Njihova posamezna »podnarečja kar podrobno predstavlja.¹⁵

Prav tako se sklicuje na omenjenega velikega jezikoslovca pri opredeljevanju Rezijanov, kaj da so. Baudouin de Courtenay je leta 1872 in 1873 dalj časa preživel v Reziji in se tako dobro naučil rezijansko, »da so ga imeli za nekega pozabljenega domačina, ki se je udeležil l. 1866 bitke pri Sadovi. 'To smö my sa smoejeli', pripovedujejo še sedaj Rezijani«. »Rezijani govore še vedno s ponosom svoje slovensko narečje. '*My ny sömö Slavinske, Rozojánuvi!*' povdarjajo še vedno priprosti domačini. K temu je pripomnila neka žena, da si njih možje pripivajo z zdravico: '*Živili Slovëni!*', ali kaj pomaga vse to, ko smo pa '*Läške*' (tj. pod italijansko vlado). V pismu [= pisavi] se poslužujejo Rezijani izključno le italijanščine. Tudi pridige in vse drugo v cerkvi je izključno slovensko, le o velikih praznikih, npr. 15. avgusta ('šmarna miša'), se propoveda tudi furlanski (ali pa italijanski), ker takrat pride mnogo ljudi iz drugih furlanskih krajev.«¹⁶

Za sumarno oznako predmeta, ki ga danes imenujemo slovstvena folklorja, je Simon Rutar uporabil besedno zvezo »Slovensko *tradicionalno slovstvo*«:¹⁷ »Slovensko *tradicionalno slovstvo* res ni tako obsežno kakor pri drugih slovanskih narodih, vendar je tako mnogovrstno in pomembno, da zasluži več pozornosti. Rutar se opira predvsem na Gregorja Kreka, ko poudarja, kako pomembne so »*narodne pesmi, pravljice, pripovedi, uganjke, vraže, zagovarjanja, pregovori, običaji itd.*« in da je vse to treba »*marljivo nabirati, ker z napredujočo omiko vedno bolj ginejo med narodom*« in potoži, da je »*vse slovensko narodno blago po raznih knjigah in časopisih raztreseno*«, zato ga je težko pregledati in ga prav oceniti. Celo Matično Slovanstvo da ga omenja preveč ravnodušno: »Ni čuda torej, da poznajo Slovenci zelo površno *ustno slovstvo* svojega naroda in da so jim celo glavni junaki komaj po imenu znani. Kako drugače je to pri drugih narodih!«¹⁸

¹⁴ Simon Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, to je: zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec in Cerkno z njih prirodznanskim in statističnim opisom. Gorica 1882, 210.

¹⁵ Simon Rutar, *Beneška Slovenija*, Prirodznanski in zgodovinski opis, Ljubljana 1899, 81.

¹⁶ S. Rutar, *Beneška Slovenija*, 85.

¹⁷ N. d., 138.

¹⁸ Simon Rutar, Kralj Matjaž [Dunajski] *Zvon* 5 (1879) 138.

II. SLOVSTVENA FOLKLORA

Da je Simon Rutar imel pred očmi celotno duhovno kulturo rojakov, se vidi iz odlomka, v katerem so navzoče uvere, šege¹⁹ in slovstvena folklor: Tolminci so bili v srednjem veku »zelo babjeverni in so mnogo deržali na copernijo«: Zato so se vračali svati iz cerkve na ženinov dom po nenavadnih potih, kar počez čez polje, ter kričali med potjo in z golimi meči po zraku mahali in veje z drevja sekali, da bi zle duhove oplášili. Ljubili so zlasti petje in prepevali o Devici Mariji in drugih svetnikih, o kralju Matjažu in še o drugih narodnih junakih.²⁰

Simon Rutar je folklorno snov vključil v svoje knjige raztreseno, edino v zadnji knjigi jo je združil v poseben razdelek *Jezik in narodno blago*.²¹ Kakor da bi vedel za odločitev v norveškem Oslu, kjer je istega leta Altke Moe vpeljal slovstveno folkloro v univerzitetni študij kot samostojen predmet.²²

1. FOLKLORNI OBRAZCI

V neobjavljenem članku Simon Rutar vabi k zbiranju kompletnega folklornega gradiva, tudi folklornih obrazcev: »Na noge torej, prijatelji slovenskega naroda, nabirajte med ljudstvom pesni, pripovedke, pravljice, uganjke in take reči! Ne mislite, da so te drobnjave malovažne, ne izgovarjajte se, da vam ni mogoče.«²³ V zapuščini Simona Rutarja²⁴ je ohranjen notes, kamor je na koncu pod naslovom Narodne stvari zapisoval manj znane tolminske besede, hišna imena idr.²⁵ Poleg tega se je v njegovem pisanju ohranilo nekaj pomembnih folkloremov in folklornih obrazcev, kot so imena različnih figur, ki nastajajo iz kapnikov v kraških jamah²⁶ in poimenovanje za razvaline starega devinskega gradu 'nuna'²⁷

Pozornosti vredna je njegova omemba razvade v času iztekajočega se srednjega veka: »popivati, kleti in igrati s kockami.«²⁸

Simon Rutar se je kot geograf rad razgledoval po naravi in njenem rastju. Tako

¹⁹ S. Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, 80: »O značaju Tolmincev koncem srednjega veka se pripoveduje, da so bili priprosti, pobožni, poslušni in da so veliko gledali na svojo čast in ne tako hitro odpuščali njenemu razžalilcu. Deržali so se terdo svojih navad, oblačili se zmerom jednako in živeli se od živinoreje. Premožnejši med njimi so bil skopi in z malim zadovoljni. Hčeram so dajali za doto po nekoliko glav živine in največ še liro grošev (blizu pet goldinarjev). Ali k temu je dobila nevesta pri ženitovanju še mnogo darov od svojih sorodnikov in svatov. Te darove devali so na veliko pogačo, ki je stala sredi mize, in kdor je največ dal, tega so glasno hvalili.«

²⁰ S. Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, 80.

²¹ S. Rutar, *Beneška Slovenija*, 85.

²² Kaarle Krohn, *Die folkloristische Arbeitsmethode*, Oslo 1926, 20. Že leta 1886 jo je predaval skupaj z jezikom, nato pa sta se katedri osamosvojili.

²³ Simon Rutar, Nekaj o slovenskih narodnih pesnih, J. Dolenc Ljudske pesmi v zapisih, prepisih in razpravah Simona Rutarja, *Goriški letnik*, zbornik Goriškega muzeja 8, Nova Gorica 1981, 34.

²⁴ Rokopisni oddelek (Ms 162) Narodne in univerzitetne knjižnice, Ljubljana.

²⁵ Janez Dolenc, Alpske poskočnice v zapisu Simona Rutarja, 49.

²⁶ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*, 5.

²⁷ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*, 6.

²⁸ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska* [II], 53.

je ob prazniku sv. Antona Padovanskega (13. junija) zapisal: »*Najzanimivejša poletna rastlina pa je žepek (Satureja montana), katerega jemljo Slovenci za spomin z božjih potov. Če je poletje več časa suho, tedaj otpnejo rastline, kakor bi se vogle spat. Kolikor časa traja suša, za toliko se zakasni cvetje in sadje. Po prvem dežji se pa vse zopet oživi in veselo nadaljuje svojo rast.*«²⁹

Toda v literarni zgodovini si je Simon Rutar prislužil častno mesto, ker prvi (1892) zapiše izraz »*roža mogota*« kot pristen ljudski izraz.³⁰ V potopisu *Iz Bohinja čez Komno v Sočo* 1893 v Slovenskem narodu Rutar z Dežmanom nekako polemizira: »Po Bumbachovi verziji odpira Zlatorogov zlati rog zaklade v Bogatinu. Bohinjci pa trde, da odpira vrata do Bogatinovih zakladov '*roža mogota*', ki rase visoko pod Triglavom.«³¹ Malo znana slovenska beseda se je »porodila v jezikovni prvotnosti, glasovni zvočnosti in vsebinski polnosti nekje v davno minulih stoletjih v ustih našega preprostega hribovskega človeka, kmetiča, pastirja in lovca pod Triglavom«. Joža Mahnič se zavzema, da bi si jo osvojila vsaj slovenska strokovna botanična terminologija, ker da pove mnogo več kot kak 'bleščeči prstnik' in vsaj toliko kot 'potentilla nitida'.«³²

Prva otroška leta je bilo najhuje za matere, ko so prihajale otroške bolezni. Zdravili so jih le domači padarji z zdravilnimi zelišči in zagovori, posebno če je bil otrok uročen. Nekaj sta jih zapisala Simon Gregorčič ml. (1856–1917) z Libušnjega in Simon Rutar (1851–1903),³³ ki pa so mu ostali v rokopisu. Tri od njih: zoper abu (protin) in dva zoper strup mu jih je objavil Janez Dolenc.³⁴

Rutar pa se v opisu Istre pokloni³⁵ Jakobu Volčiču³⁶ »*Ker je imel veliko zmožnost za opazovanje in posnemanje narodnih svojstev, zato je marljivo nabiral stare spomenike glagolske pismenosti ter zapisaval narodne pregovore, reke, uganjke, vraže itd. navadno na prazne strani Bleiweisovega Koledarčka, a ko je imel večjo zbirko skupaj, poslal jo je ali Novicam ali pa Slovenskemu Glasniku, kjer je nakopičil mnogo tega gradiva, počenši od leta 1851 do l. 1880.*«³⁷

V pismu Franu Levcu iz Splita 27. 10. 1882 pa omenja, da je na Goriškem zbiral tudi uganke.³⁸ Motiv morja obdela tudi glede na slovstveno folkloro: pregovori in pesmi.³⁹

2. FOLKLORNE PESMI

Rutar nadaljuje, da si je Jakob Volčič v hrvaški Istri postavil stalen spomenik z zbirko »narodnih pesmi« »različnega sodržaja«. Leta 1879 jih je v posebnem zvezku z 228 stranmi izdalo uredništvo Naše Sloge. Ta je začela izhajati leta 1870 in redno

²⁹ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*, 48.

³⁰ Joža Mahnič, *Roža mogota, Slavistična revija / časopis za literarno zgodovino in jezik* 3, Ljubljana 1950, 127.

³¹ N. d., 127–128.

³² N. d., 135–136.

³³ Janez Dolenc, *Simon Gregorčič (Znameniti Slovenci)*, Ljubljana 1989, 19.

³⁴ J. Dolenc, *Ljudske pesmi v zapisih, prepisih in razpravah Simona Rutarja*, 28–29.

³⁵ Simon Rutar, *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra*, Prirodnoznanstvi, statistični, kulturni in zgodovinski opis. Ljubljana 1896, 164: »Za se ni poznal nobenih potreb, zato je razdelil še za časa življenja vse svoje imetje pridni in po omiki hrepeneči mladini.«

³⁶ Rutar navaja napačen kraj rojstva (1815, Gorjanci pri Škofji Loki. Pravilno je ?????)

³⁷ S. Rutar, *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra*, 164–165.

³⁸ J. Dolenc, *Ljudske pesmi v zapisih, prepisih in razpravah Simona Rutarja, Goriški letnik*, 23.

³⁹ S. Rutar, *Slovenske pripovedi o morji, [Dunajski] Zvon* 6 (Dunaj 1880), 294–298.

prinašala tudi narodne pesmi Največjo zaslugo zanje si je pridobil prav omenjeni vaški duhovnik, ki je 46 let v osmih župnijah tržaško-koprške škofije »imel dovolj priložnosti spoznavati ljudsko naravo, njegovo čuvstvo in mišljenje«. ⁴⁰

Simon Rutar je že kot dijak goriške gimnazije 31. 10. 1870 v svoj dnevnik zapisal: »*Kar me pa še najbolj veseli, je to, da sem nekoliko narodnih pesmic nabral.*« Leto dni pozneje, 27. 10. 1871, spet zapiše v dnevnik: »*in narodnih pesnij sem tudi malo nabral.*« Tako se je pri zbiranju slovstvene folklorne pridružil številnim goriškim dijakom. Iz njegovih primerjav k lastnim zapisom Janez Dolenc sklepa, da je tedaj že gotovo poznal Korytkovo zbirko ⁴¹ *Slovenske pesmi kranjskiga naroda* (1839–1844). Toda po Dolencem opozorilo ni odveč previdnost: »Ta 'nabral' pri Rutarju pomeni tudi pesmi, ki jih je prepisal od drugih zbiralcev.« ⁴²

V šolskem letu 1877/78 je Simon Rutar na goriški gimnaziji kot suplent poučeval slovenski jezik. Pri pouku se je posebno posvetil slovstveni folklori, saj piše Levcu, 25. 10. 1877: »Razen tega me sedaj tudi jako interesira slovensko narodno pesništvo. Za predavanja v VI. razredu spisujem obširneje razpravo o tem predmetu. Zraven lastnih skušenj uporabljam vse dosedanje spise in opombe o narodnem pesništvu katere mi je le mogoče dobiti.« ⁴³ Pri obliki »ljudskih pesmi« je bil pozoren predvsem na rimo. ⁴⁴

Najbrž mu je tedaj prišel prav odlomek, ki ga je izpisal iz knjige *Die Kunst im Zusammenhange der Kulturentwicklung und die Ideale der Menschheit*:

'Narodna poezija stvarja s pomočjo iz glasov zloženih besed, ko še čuti njih figurni pomen in symboliko, na pesniški način splošne skušnje in čutne iz življenja v pesmi, v katerih je muzikalični element jezika tudi po granesu in vjemi sploh, nad posameznimi besedami, izražen. Pojejo posamezni kakor se samo po sebi ume), toda oni ni ne pojejo in nič ne pripovedujejo, razen kar so vsi vsкуп skusili in čutili, njih individualnost se podverže splošnosti in so le njeni melodični izraz (glas). Torej lahko drugi začne, kjer je prvi končal, torej sprejme poslušalec pesem ne kot nekaj tujega, nego kot lastno, jo vtopi v svojo dušo in jej primesi kaj svojega, ali jo prenaredi, če so tudi te spremembe jedva znatne, kedar jo zopet izgovori. – Tako se vidi tukaj skupno delovanje in narodna pesem izraste počasi iz duha splošnosti, splošnega duha (zavednosti) in po sodelovanju različnih močij.« ⁴⁵

⁴⁰ S. Rutar, *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra*, 164–165.

⁴¹ J. Dolenc, *Ljudske pesmi v zapisih, prepisih in razpravah Simona Rutarja*, 21.

⁴² J. Dolenc, *Ljudske pesmi v zapisih, prepisih in razpravah Simona Rutarja*, 21: Po dosedanjih raziskavah so zares njegovi izvorni zapisi s pripisom 'Kèrn in delno Vèrsno, vendar je z V(ersno) označil tudi nekatere prepise zapisov Simona Gregorčiča ml. Kaže, da je sam zapisal pesmi z oznako 'Starosedlo' oz. 'Staro selo', ker se ti zapisi ne ujemajo z zapisi Mihe in Antona Skočirja, objavljenimi v SNP. Mogoč je tudi kak izviren zapis iz Baške grape in Šentviške planote, ker je tja hodil na obisk k sošolcem.«

⁴³ J. Dolenc, *Ljudske pesmi v zapisih, prepisih in razpravah Simona Rutarja*, 22.

⁴⁴ J. Dolenc, *Ljudske pesmi v zapisih, prepisih in razpravah Simona Rutarja*, 22: »Ljudstvo ljubi rimo (tudi v narodnem govoru npr. pri napitnicah), ona je glavna reč pri narodni pesni, ceni se više nego ritem ali enako število zlogov. Verze neenake dolgosti veže rime (tako tudi pri maloruskih Dumah)! [...] Merilo nij narodnim pesmim neobhodno potrebno. Razen jako gostih elizij nahaja se tudi neredko utiskanje nepotrebnih samoglasnikov, kateri se pri petji popolnoma slišijo, npr. sladiko mestno sladko, pisemo mesto pismo itd.«

⁴⁵ J. Dolenc, *Ljudske pesmi v zapisih, prepisih in razpravah Simona Rutarja*, 21–22.

V (dunajskem) Zvonu je leta 1879 objavil razpravo *Kralj Matjaž v slovenskih narodnih pesmih in pripovedkah*, ki temelji na 4 vsebinsko različnih ljudskih pesmih, povezanih z Matjaževim imenom.⁴⁶ Simon Rutar je v 19. stoletju eden redkih za slovenstvo vnetih mož, ki prihaja iz bližine sredozemskega kulturnega kroga. Zato se bolj zaveda pomena morja. V (dunajskem) Zvonu leta 1880 so izšle *Slovenske pripovedi o morju*. Umišlja si, »da je tudi slovenski duh kedaj izumel epos o primorskem življenju« in da je ostal spomin nanj v pesmi o Lepi Vidi.⁴⁷ Poleg nje je v razpravo vključil še Galjota in neobjavljeno balado Mornar.⁴⁸ Verjetno je zaradi teh razprav Fran Levce, urednik Ljubljanskega zvona leta 1880 vabilu Rutarja k sodelovanju: 'Morebiti nam pošljete kakšno študijo iz narodnega pesništva, kajti v tej stroki vas nihče ne doseže.'⁴⁹ Rutar je Levcu res poslal za prvi letnik LZ 1881 sestavek Slovenske pripovedi o jezerih.⁵⁰ Ilustrira ga s pesmima Marija z Ogrskega gre in Marija Devica na blejskem jezeru. »V urednikovi listnici na str. 515 beremo, da je poslal v objavo tudi eno ljudsko pesem posebej, vendar mu urednik naroča: 'Pošlji še nekoliko narodnih pesnij, ker se mi ne zdi primerno z jedno samo začenjati.'⁵¹ Leta 1882 je v Ljubljanskem zvonu objavil razpravo *Slovenski Faust*, kakor ga dojema folklorna pesem iz Drežnice.⁵²

Leta 1883 je Ljubljanski zvon v rubriki *Narodne pesmi* objavil 9 pesmi, a je najbrž le *Soldatovo pismo* izvirni zapis, druge je menda prepisal od drugih zapisovalcev kljub pripisu »'Nabral S. Rutar'.«⁵³

Leta 1889 je v Ljubljanskem zvonu ocenil Janeza Scheinigga zbirko *Narodne pesni koroških Slovencev*. Čeprav pograja zbiralca, ker ni pojasnil koroških lokalizmov in pograša »ziljsko ljudsko pesem« *Bogomiva, si še zdrava*,⁵⁴ je navdušen nad obsežno in kritično urejeno zbirko »čiste, nepokvarjene narodne poezije, kakor *še zdaj teče v močnih potokih in bistrih studencih*« med že na pol pozabljenimi koroškimi Slovenci in upa

⁴⁶ J. Dolenc, Ljudske pesmi v zapisih, prepisih in razpravah Simona Rutarja, 22.

⁴⁷ Simon Rutar, Slovenske pripovedi o morji, [*Dunajski*] *Zvon* 6, (Dunaj 1880), 297: »Pripoved o lepi Vidi spominja nekoliko na nemško Gudrunsgao. Še bolj pa je podobna naša Vida grški Heleni, katero je bil lepi Paris v Troju odvel. Pripoved o lepi Vidi se pa tudi naslanja na starejša, mytična poročila. Kakor je znano, izpreminja ljudstvo z napredujočo omiko tudi svoje mythe in jim daje novejšo, konkretnejšo opravo. Sčasom se priseli mythos kje na zemljo ter se zvari in spoji s zgodovinskimi dogodki, resničnimi osebnostmi. A poleg tega ostane v epični pesmi mytično jedro. Terstenjak našel, da je Vida božica (= boginja meseca).«

⁴⁸ Zapisal jo je njegov pokojni prijatelj Fr. Meden iz Senožeč.

⁴⁹ J. Dolenc, Ljudske pesmi v zapisih, prepisih in razpravah Simona Rutarja, 22.

⁵⁰ J. Dolenc, Ljudske pesmi v zapisih, prepisih in razpravah Simona Rutarja, 22–23.

⁵¹ J. Dolenc, Ljudske pesmi v zapisih, prepisih in razpravah Simona Rutarja, 22.

⁵² J. Dolenc, Ljudske pesmi v zapisih, prepisih in razpravah Simona Rutarja, 22.

⁵³ J. Dolenc, Ljudske pesmi v zapisih, prepisih in razpravah Simona Rutarja, 22–23: »Vseh 9 pesmi imamo tudi v 3. zveščiču Rutarjevih prepisov. Soldatovo pismo, (Znano po vsem Goriškem) je tam kot št. 25 Soldaška (Iz bačke doline na Tolminskem) kot št. 24 (Kokošar, Obloke), Srečna smrt kot št. 22 (Zapisal v Hudajužni Kokošar), Dekliška žalost kot št. 20, (Zapisal v Senožečah Fr. Meden), Mlada nuna kot št. 3 (Zap. V Kanali Goljevšček Alojzij), Zaljubljeni kot št. 12 (Zap. V Senožečah Meden), Vasovalna kot št. 10 (Izpod Krna) kot št. 9 (Zapisal na Versnem S. Gregorčič) in Kolednica o početku sv. Višarij kot št. 5 (Zapisal v Dutovljah Lovro Žvab).«

⁵⁴ J. Dolenc, Ljudske pesmi v zapisih, prepisih in razpravah Simona Rutarja, 23: Rutar jo ima zapisano v 4. zveščiču, št. LXI.

da bo med preprostimi slovenskimi Korošci prebudila »narodno čutenje in oživila njih narodno samozavest«. Zaveda se njenega »kulturnega zgodovinskega pomena, ker je glasno govoreč 'pojav iz Korotana, da koroški Slovenci še žive, vsaj v pesmih«: slovenska pesem se »tudi ob najskrajnejši jezikovni meji, deloma pa že na pol ponemčenih krajih še vedno krepko razlega in neprenehoma koroške Slovence njih narodnosti spominja. [...] Narodna pesem je najvernejši izraz narodovega življenja in čutenja in dokler bodo Južni Korošci med seboj slovenski prepevali, smatrati jih bo moral vsak trezno misleči opazovalec za prave Slovence, in tudi ako bodo svetom še bolj nemški občevali, kot sedaj.«⁵⁵

Iz tega pisanja se vidi, da je Rutar že pred Štrekljem uporabil znamenito primerjavo slovstvene folklorne z drugim agregatnim stanjem,⁵⁶ sicer tako kot pozneje Štrekelj omejujoč se le na pesništvo, »kakor še zdaj teče v močnih potokih in bistrih studencih«. Seveda se poraja vprašanje, ali je Karel Štrekelj od njega pobral idejo o »narodni pesmi« kot valčku v potoku ali sta oba brala nemškega avtorja:⁵⁷ »Le primerjajmo med saboj varijante ene in iste pesmi, potem do cela spoznamo resnico besed Steinthalovih, kateri primerja narodne pesmi valčkom v bistrem potoku; zdaj jih vidi tvoje oko v tej obliki, ali naslednji trenotek pokaže ti jih drugačne, o katerih ne moreš več reči, to je tisti valček, ki sem ga videl prej. – Saj nam šele varijante prav pokažejo, kako gibčen je naroden duh.«⁵⁸

V spredaj omenjenem pismu iz Splita Simon Rutar potoži, da je bilo zaradi vojaške mobilizacije njegovo delo za »narodno pesništvo« »menda za zmerom pretrgano«: »Vendar bi rad videl, da bi moj trud še komu koristil, ker po mojem mnenju je gradivo precejšnje vrednosti in razprava o tradicionalnem slovstvu slovenskem popolnoma znanstvena. Zato sem Te hotel prašati, ali bi mi Ti svetoval poslati nabrano gradivo Fr. Hubadu,⁵⁹ ki menda pripravlja za Matico obširno delo o našem tradicionalnem slovstvu. Prosim Te, piši mi svoje mnenje o tem.«⁶⁰

V Štrekljevi zapuščini v Glasbeno-narodopisnem inštitut hranijo štirje trdo vezane zvežčiče, »v katere je Rutar prepisoval ljudske pesmi iz tedanjih revij in časopisov, pa tudi lastne zapise in zapise svojih sošolcev, prijateljev in znancev iz že omenjenega notesa in od drugod. Na podlagi Korytkove zbirke in teh prepisov je snoval svoja predavanja in razprave.«⁶¹

V vseh 4 knjižicah⁶² je prepisanih 191 pesmi, vendar jih je 11 zapisano po dvakrat,

⁵⁵ S. Rutar, Narodne pesmi koroških Slovencev, *Ljubljanski zvon* 1889, 735.

⁵⁶ Kar je teoretično konstituiral Andre Jollés (prim. *Einfache Formen*, 1930).

⁵⁷ Karel Štrekelj, Prošnja za narodno blago, *Ljubljanski zvon* 7, 1887, 631, 632.

⁵⁸ K. Štrekelj, n. d., 632.

⁵⁹ Rutarjev sošolec v Gradcu, profesorju na ptujski gimnaziji. op. J. Dolenc.

⁶⁰ J. Dolenc, Ljudske pesmi v zapisih, prepisih in razpravah Simona Rutarja, 23.

⁶¹ J. Dolenc, Ljudske pesmi v zapisih, prepisih in razpravah Simona Rutarja, 23.

⁶² Prvi zvežčič s (kasnejšo) oznako S. Rutar I ima format 16 x 10 cm in šteje 62 strani. Notranji naslov se glasi: Izbrane slovenske narodne pesmi, ki so po raznih časopisih raztresene. Obsega prepise 16 ljudskih pesmi (I–XV), vendar je štev. XI ponovljena.

Drugi zvežčič z oznako S. Rutar II je istega formata, a šteje 72 strani. Notranji naslov: Izbrane slovenske narodne pesmi, ki so po raznih knjigah in časopisih raztresene. Obsega prepise 37 pesmi (XII–LVII), vendar manjkajo štev. XXXVIII in štev. XLI–XLIX, pod štev. XXXVI pa je 6 pesmi).

Tretji zvežčič z oznako S. Rutar III je večjega formata, in sicer 20,3 x 13, 2 cm. Naslova nima

tako da je vseh pesmi v resnici 180. Približno tretjina je prepis Rutarjevih izvirnih zapisov.⁶³

Janez Dolenc je objavil od Rutarja zapisane alpske poskočnice⁶⁴ in Rutarjeve »izvirne zapise ljudskih pesmi iz njegovega dijaškega notesa«. Rutar je tudi veliko prepisoval vanj in le redko zapisal vir, zato je zelo težko ugotavljati, kaj je izvirno zapisano, in kaj je prepis. Na podlagi na novo preverjenih podatkov Dolenc ugotavlja, da so med njimi štiri izviri zapisi nabožne pesmi iz rojstne vasi in ena mrliška pesem, »ki ima tudi nabožni značaj«.⁶⁵ Tako je objavljenih 20 izvirnih Rutarjevih zapisov pesmi⁶⁶ in seznam prepisov iz vseh prej omenjenih štirih zvezkov.⁶⁷

Poleg tega da je objavil nekaj rezijanskih »narodnih pesmi«: zabavne, satirična,⁶⁸ za raziskovalce slovenske koledniške dramatike in kolednic utegne biti dobrodošel nov podatek,⁶⁹ kako koledujejo na slovenskem zahodu: »Tolminci in Kraševci še vedno koledujejo (kolendvajo) o božiču, novem letu in sv. treh kraljih. Možje ali dečki hodijo ogrnjeni z belo haljo od hiše do hiše, gonijo zvezdo na visoki palici in pojo znane svete pesmi o Mariji, o rojstvu Jezusovem itd. Za uvod zapojejo pa vselej jedno prigodno pesem na hišnega gospodarja, na njegovo gospodinjo ali pa na domačo hčer, tj. na tistega, kogar najprej srečajo na hišnem pragu, npr.

Dobro jutro, Bog daj deklica,
Deklica pobožna poštena!
Mi ti hočemo sveto pesem peti
Od tega leta novega,
Od tega rojstva božjega,

---

in zajema na 48 straneh 28 pesmi. Tudi tu je pod številko 27 zajetih 10 štirivrstičnic z oznako A do I, torej je skupno 37 pesmi.

Četrta zvežčica ima oznako samo S. Rutar in kar 94 strani formata 18,3 x 12 cm. Notranji naslov: Izgledi sedanjega narodnega pesništva. I. zvezek. Obsega pa prepise pesmi s številom I-LXXII, vendar šteje številke XLI 4 pesmi, številke LXV tudi 4 pesmi, številke LXXI 2 pesmi in LXXI kot zadnja številka 23 štirivrstičnic, tako da je v zvežčici dejansko 101 pesem.

⁶³ J. Dolenc, *Ljudske pesmi v zapisih, prepisih in razpravah Simona Rutarja*, 24.

⁶⁴ J. Dolenc, *Alpske poskočnice v zapisu Simona Rutarja*, 49–53.

⁶⁵ J. Dolenc, *Ljudske pesmi v zapisih, prepisih in razpravah Simona Rutarja*, 24: Pri objavi je Rutarjeve pripise k zapisom prenesel v opombe.

»Potem objavljam naslove Rutarjevih prepisov lastnih in tujih zapisov ljudskih pesmi iz že omenjenih 4. zvežčičev, da se vidi obseg tega njegovega dela. Naslovi so v krepkejšem tisku; če naslova ni, navajam prvi verz prepisa v navadnem tisku. Za pومیšljam navajam Rutarjeve prepise in opombe k pesmim, v oklepaju pa so moje pripombe.

Glavna vira za pričujoči sestavek sta mi bila poleg že omenjenih Rutarjevih rokopisov v NUK še Rutarjev *Dnevnik 1869–1874* (Trst–Nova Gorica 1972) in članek iz neobjavljene ostaline Simona Rutarja (Dopisi uredniku Ljubljanskega Zvona Franu Levcu) v *Goriškem letniku* 2, str. 73–100 (Nova Gorica 1975), oba v priredbi Branka Marušiča. Poslužil pa sem se tudi temeljite Bibliografije Simona Rutarja, ki jo je v *Goriškem letniku* 4/5, str. 139–183 (Nova Gorica 1978) objavila Boža Pleničar.«

⁶⁶ J. Dolenc, *Ljudske pesmi v zapisih, prepisih in razpravah Simona Rutarja*, 25–29.

⁶⁷ J. Dolenc, *Ljudske pesmi v zapisih, prepisih in razpravah Simona Rutarja*, 30–33.

⁶⁸ Simon Rutar, *Beneška Slovenija*, Prirodnoznanstveni in zgodovinski opis, Ljubljana 1899, 87–95.

⁶⁹ Prim. Niko Kuret, *Slovenska koledniška dramatika*, Ljubljana 1986) namreč Simona Rutarja namreč na navaja med uporabljenimi viri.

Od letih svetih kraljev treh,
 Od letih svetih praznikov,
 Ki nam je Bog dal včakati,
 Zdravim, veselim vživati (Dutovlje).⁷⁰

V omenjenem notesu iz dijaških let⁷¹ je »veliko ljudskih pesmi«. Motto tem zapisom je kitica stare pesmi iz rojstne vasi Krn: *Sevaj, sevaj solnčice, / solnce rumeno. / Kako bom prisevalo, / ker sem žalostno*.⁷² Verjetno ni vseh svojih zapisov teh pesmi poslal Krekovemu nasledniku na graški univerzi dr. Karlu Štreklju, ko je ta pričel pri Slovenski matici v Ljubljani izdajati Slovenske narodne pesmi.⁷³ Le št. 6263 je pristala v III. knjigi med posmrtnicami, druge je Karel Štrekelj uvrstil v II. zvezek Slovenskih narodnih pesmi (Ljubljana 1900–1903) med *Zaljubljene* pod naslednjimi številkami: 1542, 1807, 1919, 2531, 2570, 2574, 2602, 2651, 2866, 3098, 3292, 3461, 3980, 4237, 4581. Večina od njih so štirivrstične poskočnice. Rutar sam jih »naslavlja 'Korajžne', najbrž zato ker so vsebinsko skoraj vse precej izzivalne, posebno še v odnosu med spoloma«. ⁷⁴ Kar jih je Rutar poslal Štreklju za objavo, je namreč rahlo spremenil in uredil ločila, ki so v prvotnem zapisu zelo pomanjkljiva; kljub temu jih Dolenc objavlja prav taka.⁷⁵ Rutarjeva zapuščina jih vsebuje 52, od tega jih je v Štrekljevi zbirki 15; vendar je v njej nekaj objav, ki jih Dolenc ni našel ne v notesu in ne v drugi zapuščini. Primera dveh študentskih pesmi:

Svet Matevž se že približuje
 Nam vakance oznanuje
 Vesel se prijatelj
 Boš damol⁷⁶ hruške klatil. (št. 50)

Vran pravi: kvak
 To je vrak
 Da je štedent tak
 Kar s flinto prleti
 Pa me posmodi!

Pa pravjo tud druge zverine
 Zašonaj, Ti ljub Tine
 Sem mlad, pa lahko skočim
 Pa teb nič nočem. (št. 51).⁷⁷

⁷⁰ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*, 115–116.

⁷¹ Rokopisni oddelek (Ms 162) Narodne in univerzitetne knjižnice, Ljubljana.

⁷² J. Dolenc, Alpske poskočnice v zapisu Simona Rutarja, 49.

⁷³ J. Dolenc, Alpske poskočnice v zapisu Simona Rutarja, 49.

⁷⁴ J. Dolenc, Alpske poskočnice v zapisu Simona Rutarja, 49.

⁷⁵ J. Dolenc, Alpske poskočnice v zapisu Simona Rutarja, 50.

⁷⁶ Damol je elkanje tolminske besede 'dàmou (domov). Pripomba J. Dolenca.

⁷⁷ J. Dolenc, Alpske poskočnice v zapisu Simona Rutarja, 53.

Je pa našel v njej Rutarjeve iz liberalizma izhajajoče misli,⁷⁸ ki jih je avtor pozneje uporabil za (neobjavljeni) članek *Nekaj o slovenskih narodnih pesnih*⁷⁹ po izvornem⁸⁰ rokopisu.⁸¹ Čez sto vrstic dolgo pisanje se začenja z zdaj že prepoznavno metaforo vode za folklorno poezijo:

Narodne pesni so cvet narodnega življenja, narodnega čutenja in mišljenja. One so prave spremljevalke naroda v žalosti in veselji, v sreči in nesreči. Če je narod svoboden, donijo njegove pesni kakor šumenje mogočne reke, polne navdušenja in goreče ljubezni do domovine.⁸²

Če pa kak narod v žulečih sponah zdihuje, če mu di [= ni] dano svobodno in svojemu značaju, svojim posebnostim primerno razvijati se, postanejo tudi njegove pesni otožne, žalostne. Vsak glas, ki pride iz ust na tak način zatiranega naroda, je mili zdih, vsaka beseda tožba po zgubljeni svobodi in koprnenje po boljši prihodnosti.⁸³ Dalje opazujejo in izražujejo narodne pesni vsako spremembo, ki se je pripetila s kakim narodom, tako da bi se lahko imenovala zgodovina dotičnega naroda. Vsak važen dogodek kakor npr. kak boj, ki se tudi le od daleč naroda tiče, najde svoj prostorček v narodnih pesnih. Tako so prišli Slovenci primeroma le malo v dotiko z novoosnovanim mehikanskim kraljestvom (po nekaterih prostovoljcih) in vendar že imamo pesen o tem dohodku [= dogodku].⁸⁴

Če gledamo tedaj na to, da je izražen v narodnih pesnih značaj dotičnega naroda, kakor tudi njegova zgodovina, če prav le v glavnih potezah, moramo spoznati, da so narodne pesni neizmerne vrednosti za slovstvo vsakega naroda. To so dandanašnji že vsi priznali in začeli so prav marljivo med narodom vse, tudi naj manjše ostanke pobirati. Zlasti Nemci, Rusi, Serbi in Bolgari se odlikujejo v tem.⁸⁵

Le mi Slovenci smo se primeroma predolgo obotavljali in marsikaj zamudili, kar se na da več popraviti. Koliko lepih pesni se je pri tej nemarnosti popolnoma pozgubilo, ker so pevci pomerli, koliko se jih je pozabilo, koliko razkosalo, tako da se le še kaka verstica od njih tu pa tam sliši! Dasiravno se ne morejo naše narodne pesni s tako krasoto ponašati, kakor serbske, vendar je tudi v naših še marsikak biser, marsikak dragocen zaklad skrit, tako da mora vsakega rodoljuba prava skerb biti, da reši

⁷⁸ J. Dolenc, Alpske poskočnice v zapisu Simona Rutarja, 49: »Duhovniki so pregnali večidel vse posvetno pesništvo in le še cerkvene ali pobožne pesmi se prepevajo dandanes po slovenskih vaseh.

Slovenske narodne pesmi gledajo bolj na melodijo nego na besedo. Njih napevi so zares lepi, globoko segajoči, a tekst je večidel slab. (ta stavek je s svinčnikom dal v oklepaj in zapisal nad besedo 'slab' vprašaj.) Tako je tudi pri Italijanih, tako je povsodi, kjer je cerkvena muzika v navadi (Siegried Kapper). Le Malorusi imajo napeve in besede enako lepe. Srbi imajo prekrasen tekst, a o melodiji se ne more govoriti. Čim lepši je tekst, tem slabiji napev in nasprotno.« (Ta stavek je podčrtal s svinčnikom).

⁷⁹ J. Dolenc, Alpske poskočnice v zapisu Simona Rutarja, 49.

⁸⁰ Na robu so tu in tam avtorjeve pripombe: pozneje! K prejšnji strani ipd., vendar jih nisem upošteval, tekst je objavljen v prvotni zasnovi.

⁸¹ S. Rutar, *Nekaj o slovenskih narodnih pesnih*, 33–36.

⁸² S. Rutar, *Nekaj o slovenskih narodnih pesnih*, 33.

⁸³ S. Rutar, *Nekaj o slovenskih narodnih pesnih*, 34.

⁸⁴ S. Rutar, *Nekaj o slovenskih narodnih pesnih*, 34.

⁸⁵ S. Rutar, *Nekaj o slovenskih narodnih pesnih*, 34: Rutar je kasneje tu pripisal: Herder.

pogina še to malo, kar je ostalo. Na noge torej, prijatelji slovenskega naroda, nabirajte med ljudstvom pesni, pripovedke, pravljice, uganjke in take reči! Ne mislite, da so te drobnjave malovažne, ne izgovarjajte se, da vam ni mogoče. Vsak izmed vas ima več ali manj priložnosti in ko bi vsak svojo dolžnost izpolnil, kmalu bi ne bilo več kraja, sela na Slovenskem, kjer še ni marljivost vseh zakladov pobrala inv bogate založnice odnesla. Še enkrat torej na delo, ker zadnji čas je, da iztergamo pokončujočemu času iz nenasitljivega žrela naše dragocenosti, da jih otmemo večni pozabljivosti in jih prihranimo našim unukom, kateri jih bodo s hvaležnim srcem, s ponosom in zadovoljnostjo prebirali.⁸⁶

Slovenski narod je sploh čutljivega, mehkega srca. On živi v vedni zvezi s narodo, ktera ga navdušuje v veselji in tolaži v žalosti. Od onih lastnosti in iz te zveze slovenskega naroda s narodo prihaja, da naš narod tako zelo poezijo ljubi. Slovenec, še bolj pa Slovenka ne more živeti, če ne poje. Naj bo pri delu na polji ali naj gre po poti, naj bo sam ali v družbi, vedno mora peti. Ker imajo Slovenci dober spomin, nauči se vsaki fant in dekle že v prvi mladosti veliko pesni na pamet, in sicer ne le 'viže', ampak tudi besede.

Ko tak Slovenec kot samostojen ud med svet stopi, začne spoznavati, kakošno je življenje v resnici. Ne more dolgo trajati in že začenja sam skušati, kar se mu poprej še sanjalo ni. Zadene ga nepričakovano kaka nesreča, mladostni upi se mu razkadijo in serčne nade in želje mu splavajo po vodi. In ko ga zadnjič kaj takega doleti, kar mu globoko rano v sercu zaseka, tedaj je tak Slovenec naroden pesnik. S tem pa nočem terditi, da vse narodne pesni tako nastanejo. Saj je sploh znano, koliko pesni se zloži v veseli družbi, pri kozarcu dobrega vina, in kakor je priprosto ljudstvo bolj jedernato-šaljivega značaja, tako imamo tudi veliko pesni, ki prepevajo vesele, navduševalne občutke. Tudi epiške pesni so malo drugačne nastale, namreč iz narodnega ponosa, iz navdušenosti za domovino in za dotičnega junaka, ki jo je osvobodil, ali kako drugače koristil, ali pa iz spomina na kak važen dogodek, ki je narodu duševno ali gmotno koristil. (Glede na zadnji vir se ne smemo čuditi, da ni v slovenskih narodnih pesnih nobenega sledu o verski reformaciji na Slovenskem, kajti ljudstvo ni sprevidelo, da bi mu bil iz nje kak dobiček nastal. Ravno to nam tudi kaže, kako slabo se je bila Lutrova vera v slovenskih srcih ukoreninila).⁸⁷

Videli smo, da postane med narodom tisti pesnik, ali morda še večkrat pesnica, ki je sam imel veliko veselje do petja, ki je sam mnogo pesni znal in pogosto prepeval in ktereja je kak zunanji dogodek tako močno ganil, da svoje občutke, svojo žalost v pesnih tudi drugih razodeva. Npr. če vzamejo deklici dražega k vojakom, žaluje in zdihuje po njem in iz tega nastane pesen o skriti, serčni ljubezni. Še raje se to zgodi, če pesnik ali pesnica nema veliko skerbi in stanovskega opravka, kakor so npr. berači. In res vidimo, da ravno berači in beračice naj več in naj lepših pesni znajo. Oni hodijo od vasi do vasi, od sela do sela, prosijo milodarov pri radodarnih Slovencih, za plačilo pa zapojejo kako lepo pesem, in domači jih pazljivo poslušajo, zapomnijo si besede in napev in ko pride večer, že doni ravno tista pesen iz gladkega gerla domače

⁸⁶ S. Rutar, Nekaj o slovenskih narodnih pesnih, 34.

⁸⁷ S. Rutar, Nekaj o slovenskih narodnih pesnih, 34.

hčere. Gotovo je namreč, da so ravno ženske naj večje pospeševaljice slovenskega narodnega pesništva.⁸⁸

Res je pa tudi, da večidel le stari ljudje pesni skladajo. In to je tudi prav naravno, saj le oni poznajo življenje popolnoma, kakoršno je, le oni zamorejo z občutki tudi skušnje verstiti. In dasiravno pri starčkih že moči pojemajo, vendar ravno oni naj bolj narodno petje gojijo. Le starčki znajo še nekatere pesni, ktere so za mlajši rod že nekoliko ostarele, tako da ne mara več toliko za nje. Z njimi izumerjejo torej tudi take pesni. Kar marsikateri narodni pevec pesen le enkrat ali dvakrat, sliši, zapomni si napev in zapopadek pesni, vse mu ne more v glavi ostati. Vendar jo poskuša tudi sam zapeti in ni mu treba dolgo študirati, da jo spravi vkup, čeravno v malo drugačni obliki, morda tudi v drugačni meri. Od tod prihaja, da imamo toliko varijacij in (travestij) od ravno tiste pesni. Vendar so pa vse te enake vrednosti, enake veljave in treba je torej, da se vse zapišejo. Dobro bi bilo, ko bi imeli iz vsakega kraja vse pesni, ki se ondi pojejo in šele potem bi se izbiralo in primerjalo, ktera varijacija je naj bolj, naj lepša, naj miloglasnejša. Te naj lepše pesni naj bi se potem v posebni knjigi izdale, ktere bi ne zajemali le domači omikanci, ampak tudi narod sam. tako bi se narodno pesništvo povzdignilo in poblašilo. Ker take pesni se ne glasijo v ušesih naroda kot neznane, ali morda celo kot tujke (kar velja o marsikateri umetni pesni), ampak kot take, ki so bile nekdanj znane, priljubljene, ktere so pa v teku časa iz spomina izginile. Njih znani glasovi bi se torej kmalu prijeli narodovega serca in njih napevi bi se zopet glasili po slovanskih logih.

To bi bilo tudi zlasti iz tega vzroka potrebno, ker bi se s tem narodov okus zopet zboljšal. Naš narod je tak, da mora peti. Če nema torej dobrih, estetičnih pesni, poje take, ki so brez poetične vrednosti. Tako se zatrosijo med naš krepki narod mehkužne, nič vredne pesni, zlasti po 'urlauberjih',⁸⁹ in 'ajzenponarjih'.⁹⁰ In tako se naše ljudstvo vedno bolj pokvarja, vedno bolj zgublja svoj pavi slovanski značaj. Čas je, da tudi temu zlegu vrata zapremo!⁹¹

Dasiravno pa ima vsaki večji oddelek naše dežele svoje posebne pesni, vendar jih je nekoliko, ktera so pa vsi Sloveniji znane. Med te spada npr. prekrasna pesen:

»*Sevaj, sevaj solnčice,*

Solnce rumeno!«

»«*Kako bom prisevalo,*

Ker sem žalostno?« itd.

Ta pesen, ktera se ne spreminja v drugem, nego v posebnostih jezika kake dežele, poje se, kadar navdajajo človeka otožne misli. V takem primerljeji jo zlasti dekleta rada pojejo.

Druge take pesni, ki so povsod znane, so: pesen od 'od vode in vina', od 'sv. Kristine, dalje 'igrača, 'pleši, pleši črni kost' itd.

Nekaj družega, kar so mi v slovenskih narodnih pesnih čudnega zdi, je to, da tako rada omenjajo »špansko deželo«, »španskega kralja«. Schlaraffenland je nekaj podobnega naši Indiji Koromandiji. Morda so se seznanili Slovenci s to deželo zavoljo njene cvetečnosti v vedah, omiki, kupčijstvu, obrtništvu itd. Ali pa morda zavoljo

⁸⁸ S. Rutar, Nekaj o slovenskih narodnih pesnih, 34–35.

⁸⁹ To so bili verjetno vojaki; op. J. Dolenc.

⁹⁰ To so bili verjetno železničarji; op. J. Dolenc.

⁹¹ S. Rutar, Nekaj o slovenskih narodnih pesnih, 35.

slovecih iznajdeb Španjolcev v začetku novega veka? Kdo nam ve to razjasniti? Naj bi slovenski zgodovinarji ne prezerli tega, čeravno ne tako važnega vprašanja.⁹²

Zdaj pa še nekoliko, kako se narodne pesni nabirajo. Pri nabiranju slov. narodnih pesnij je mnogokrat velika težava. Narod ji prepeva večidel le zase in vpričo ptujca rad molči, kakor bi se sramoval pokazati svojo blažjo stran, svoja navdušenja za pesništvo. Težko torej napraviš koga, da ti pesen zapoje. Še le po velikem prigovarjanji se ti bo udal, zlasti če naletiš na slovensko dekle, ki svojo sramežljivost z nevednostjo, nesposobnostjo izgovarja. Še bolj čudno se pa narodnemu pevcu zdi, če vzameš papir in olovnik v roke in hočeš pesen zapisati. Ko to zapazi, ga zopet premaga nepotrebna sramežljivost, in treba je novih prigovarjanj, da ti pesen izpoje.⁹³

Tudi zna le malokdo celo pesen kar naravnost iz glave povedati. Mora jo zapeti in še tedaj mu le prerado spodleti, da ne pove posameznih kitic po versti, ali pa da kako izpusti. Pa to ne sme nabiralca prezgodaj splašiti. Kader ima enkrat celo pesen na popirji, lahko sam kitice vred. Tudi pevec hitro ve, ali je kaj izpustil, ali ne. Če se potem spomni, pove še ostalo.

Tudi je mogoče, da je kaka kitica pomanjkljiva, nepopolna, vsaj na videz. Ta nepopolnost se večidel odpravi z popravljanjem nekterih verstic. Znano je, da slov. narodne pesni jako ljubijo ponavljanje in takoimenovane refrene.

Od druge pesni ti zna narodni pevec le nekaj kitic, nekaj verstic: zdaj začetek, zdaj sredo, zdaj zopet konec. Pa tudi ti kosci naj se marljivo pobirajo in nabirajo, kar vsaka še tako majhna stvar je zlata vredna.⁹⁴

Rutar ima »narodne pesmi« za nekakšen lakmusov papir, ki registrira vsako spremembo in presenetljivo je, da za dokaz svoje trditve vzame zelo oddaljeno dejstvo prostovoljcev, ki so se z bratom avstrijskega cesarja podali v Mehiko in tam žalostno končali.

Rutar se pridružuje tistim, ki so zagotavljali, »da je izražen v narodnih pesnih značaj dotičnega naroda, kakor tudi njegova zgodovina, če prav le v glavnih potezah, moramo spoznati, da so narodne pesni neizmerne vrednosti za slovstvo vsakega naroda«. ⁹⁵

Nato obžaluje, da so se Slovenci v primerjavi z drugimi predolgo obotavljali. Simptomatično je, da tudi on ne more mimo kompleksa manjvrednosti pred srbskimi pesmimi. »Dasiravno se ne morejo naše narodne pesni s tako krasoto ponašati, kakor srbske, vendar je tudi v naših še marsikak biser, marsikak dragocen zaklad skrit«. ⁹⁶

Ravnino konteksta pojasnjuje dokaj stvarno, čeprav so v poudarku o slovenski čustvenosti še sledovi romantičnega naziranja. Je pa Rutar verjetno eden prvih, ki v tej zvezi omenja naravo brez romantičnega pridiha: »*On živi v vedni zvezi s narodo, ktera ga navdušuje v veselji in tolaži v žalosti.*«⁹⁷ Pač so očitne romantične sledi v opisanju melanholične motivike slovenskih »narodnih pesmi«. Vendar jim noče dajati prednosti pred vedrimi. Rutarjeva narodna zavest je možata: »Tudi epiške pesni so

⁹² S. Rutar, Nekaj o slovenskih narodnih pesnih, 35.

⁹³ S. Rutar, Nekaj o slovenskih narodnih pesnih, 35.

⁹⁴ S. Rutar, Nekaj o slovenskih narodnih pesnih, 36.

⁹⁵ S. Rutar, Nekaj o slovenskih narodnih pesnih, 34.

⁹⁶ S. Rutar, Nekaj o slovenskih narodnih pesnih, 34.

⁹⁷ S. Rutar, Nekaj o slovenskih narodnih pesnih, 34.

malo drugačne nastale, namreč iz narodnega ponosa, iz navdušenosti za domovino in za dotičnega junaka, ki jo je osvobodil, ali kako drugače koristil, ali pa iz spomina na kak važen dogodek, ki je narodu duševno ali gmotno koristil.«⁹⁸

Veljavna, a kljub temu presenetljiva je Rutarjeva opazka, da pesmi nastajajo pri ljudeh, ki jim preostaja dovolj časa »In res vidimo, da ravno berači in beračice naj več in naj lepših pesni znajo. [...] Gotovo je namreč, da so ravno ženske naj večje pospeševalke slovenskega narodnega pesništva.«⁹⁹ Po načelu »gliha vkup štriha« »stare pesmi« gojijo predvsem stari ljudje: »*Le starčeki znajo še nekatere pesni, ktere so za mlajši rod že nekoliko ostarele, tako da ne mara več toliko za nje. Z njimi izumerjejo torej tudi take pesni.*«¹⁰⁰

Ali se je ohranilo kaj pesmi, o katerih Rutar nima dobrega mnenja, še manj o njihovih nosilcih: »*Pesmi, katere so peli, bile so zabavljive, zelo dvomljive vrednosti in ti 'vaganti' postali so kmalu deželna nadloga.*«¹⁰¹

Nastanek variant povezuje s spominom in okoliščinami petja: »*Ker marsikateri narodni pevec pesen le enkrat ali dvakrat, sliši, zapomni si napev in zapopadek pesni, vse mu ne more v glavi ostati. Vendar jo poskuša tudi sam zapeti in ni mu treba dolgo študirati, da jo spravi vkup, čeravno v malo drugačni obliki, morda tudi v drugačni meri.*«¹⁰² S terenskega vidika in za študij so vse variante enako vredne. Toda za javnost je drugače: »*Te naj lepše pesni naj bi se potem v posebni knjigi izdale, ktere bi ne zajemali le domači omikanci, ampak tudi narod sam.* Tako bi se narodno pesništvo povzdignilo in poblašilo.«¹⁰³ S tem bi se »*narodov okus zopet zboljšal. Naš narod je tak, da mora peti. Če nema torej dobrih, estetičnih pesni, poje take, ki so brez poetične vrednosti. Tako se zatrosijo med naš krepki narod mehkužne, nič vredne pesni, zlasti po 'urlauberjih',¹⁰⁴ in 'ajzenponarjih'.¹⁰⁵ In tako se naše ljudstvo vedno bolj pokvarja, vedno bolj zgublja svoj pavi slovanski značaj. Čas je, da tudi temu zlegu vrata zapremo!*«¹⁰⁶

Zelo mu je pri srcu pesem, ki da je znana po celi Sloveniji: »*Sevaj, sevaj solnčice, / Solnce rumeno!*«/»*Kako bom prisevalo, / Ker sem žalostno?*« itd. »Druge take pesni, ki so povsod znane, so: pesen od 'od vode in vina', od 'sv. Kristine, dalje 'igrača, 'pleši, pleši črni kost' itd.«

Simon Rutar se sprašuje, zakaj »slovenske narodne pesni« tako rade omenjajo »*špansko deželo*«, »*španskega kralja*« in kako so se mogli seznaniti z njo.¹⁰⁷

Na koncu se Rutar pomudi ob vprašanju zbiranja. Ljudje so pred neznanimi zbiralci zadržani, sramežljivi in se izgovarjajo z nevednostjo. Še bolj čudno se jim zdi, ko vidijo koga zapisovati.¹⁰⁸ Malokdo zmore celo pesem povedati iz glave. Mora jo zapeti

⁹⁸ S. Rutar, Nekaj o slovenskih narodnih pesnih, 34.

⁹⁹ S. Rutar, Nekaj o slovenskih narodnih pesnih, 34–35.

¹⁰⁰ S. Rutar, Nekaj o slovenskih narodnih pesnih, 35.

¹⁰¹ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska* [II], 53.

¹⁰² S. Rutar, Nekaj o slovenskih narodnih pesnih, 35.

¹⁰³ S. Rutar, Nekaj o slovenskih narodnih pesnih, 35.

¹⁰⁴ To so bili verjetno vojaki; op. J. Dolenc.

¹⁰⁵ To so bili verjetno železničarji; op. J. Dolenc.

¹⁰⁶ S. Rutar, Nekaj o slovenskih narodnih pesnih, 35.

¹⁰⁷ S. Rutar, Nekaj o slovenskih narodnih pesnih, 35.

¹⁰⁸ S. Rutar, Nekaj o slovenskih narodnih pesnih, 35.

in še tedaj mu rado spodleti, da mu kitice tečejo po vrsti ali katero izpusti. Nabiralca naj to ne zbega. Vrstni red kitic lahko sam uredi. Včasih se pomanjkljivost kitic odpravi s ponavljanjem. In četudi se od posamezne pesmi ohrani le nekaj kitic ali nekaj vrstic, »tudi ti kosci naj se marljivo pobirajo in nabirajo, kar vsaka še tako majhna stvar je zlata vredna.«¹⁰⁹ Tako se tudi Rutar pridružuje tistim, ki so za Lovrom Tomanom od znamenitega leta 1858, ko je izšel Levstikov Martin Krpan, poudarjali: Poberite kosce, da konca ne vzamejo.¹¹⁰

3. FOLKLORNE PRIPOVEDI

Simon Rutar je v (dunajskem) Zvonu leta 1879 objavil razpravo *Kralj Matjaž v slovenskih narodnih pesmih in pripovedkah*¹¹¹ in leta 1880 razpravo *Slovenske pripovedi o morju*.¹¹² »Morje je podoba neizmernosti, večnosti nasproti zemeljski spremenljivosti. Vse raste in gine po stalnih zakonih, le morje si ostaja vedno enako.« V nasprotju z današnjimi stališči, ko ljudi s psihičnimi težavami raje pošiljajo v gore, Simon Rutar zaupa: »Nič ne more bolj pomiriti vznemirjenega srca, bolne duše ozdraviti, kakor gledanje v brezkončno morje.« Epa o pomorskem življenju Slovenci nimamo »razen malo spomina v pesmi o Lepi Vidi. Primerja jo z nemško Gudrunsago in grško Heleno, ki jo je bil »lepi Paris v Trojo odvedel.«¹¹³

Verjetno je zaradi teh razprav Fran Levec, urednik Ljubljanskega zvona že leta 1880 vabilu Rutarja k sodelovanju.¹¹⁴ Rutar mu je za prvi letnik Ljubljanskega zvona 1881 poslal sestavek *Slovenske pripovedi o jezerih*.¹¹⁵ Leta 1882 je v Ljubljanskem zvonu objavil razpravi *Slovenska Lenora ali mrtvi pride po svojo ljubico*, ki temelji na povedki iz Baške grape.¹¹⁶

Naslednje leto, 1883, je v navezavi na objavljeno Trdinovo povedko Mrtvaška srajca objavil v članku Knez Pes-Marko še tolminsko-beneško varianto tega motiva in članek o volkodlaku¹¹⁷

V nadaljevanju si snov sledi problemsko in ne več kronološko.

a) Pravljice

»Rezijani imajo tudi svojo malo narodno literaturo, ki se pa le od ust do ust sporoča.« Tako Rutar opredeljuje znamenito rezijansko slovstveno folkloro in med prvimi opaža kot njihovo posebnost, ki jo je sto let za njim tako navdušeno posredoval Milko Matičetov,¹¹⁸ živalske pravljice:

»V tej literaturi zavzemajo prvo mesto živali (lisica, volk, medved) in nje vsebina je

¹⁰⁹ S. Rutar, Nekaj o slovenskih narodnih pesnih, 36.

¹¹⁰ Prim. Marija Stanonik, *Zgodovina slovenske slovstvene folklore*, Ljubljana 2009, 190–195.

¹¹¹ J. Dolenc, Ljudske pesmi v zapisih, prepisih in razpravah Simona Rutarja, 22.

¹¹² Zapisal jo je njegov pokojni prijatelj Fr. Meden iz Senožeč.

¹¹³ S. Rutar, Slovenske pripovedi o morji [Dunajski] *Zvon* (Dunaj 1880), 294–298.

¹¹⁴ J. Dolenc, Ljudske pesmi v zapisih, prepisih in razpravah Simona Rutarja, 22.

¹¹⁵ J. Dolenc, Ljudske pesmi v zapisih, prepisih in razpravah Simona Rutarja, 22–23.

¹¹⁶ J. Dolenc, Ljudske pesmi v zapisih, prepisih in razpravah Simona Rutarja, 22.

¹¹⁷ J. Dolenc, Ljudske pesmi v zapisih, prepisih in razpravah Simona Rutarja, 22–23.

¹¹⁸ Prim. *Zverinice iz Rezije*, Ljubljana-Trst, 1974?

torej v prvi vrsti del živalskega epa, ki je splošen vsem arijskim¹¹⁹ [= indoevropskim] narodom. Pripoveduje se, kako sta prišla volk in lisica v klet, kjer je bila shranjena slanina, in kako se je volk preveč nažrl, da ni mogel zbežati skoz okno; kako je lisica tele raztrgala, da je bila vsa krvava in si potem glavo s kašo posula. Ko jo je pozneje dotekel ves premlatjeni volk, mu je dokazala, da so njo razmesarili in jej glavo razbili. Volk se je je usmilil in jo vzel na hrbet, lisica se je pa zvito smijala: 'Bolni nosi zdravega'.¹²⁰

b) Bajčne povedke

Razumljivo, da so geografa Simona Rutarja posebno privlačevala zemljepisna dejstva.

V naslednji razpravi se posveča mitologiji *jezer*: »Jezerca so podobna bleščočim biserom na pisanej obleki naše zemlje.« Bralca najprej seznanijo z geološkim naukom o nastanku jezer in rek: nastale so šele, »ko so se bile gore nad nižinami vzdignile« in »so se začele vode zbirati v dolinah, ki so bile okoli in okoli z gorami obdane in postale so jezera«. V odprtih dolinah je lahko nastalo jezero, kadar se je kos hriba posul in zajezil vodo ali pa je od strani prihajajoča reka nanese toliko kamenja, gruščja in peska, da voda v glavni dolini ni mogla več odtekat. Ko so potresi ali povodnji obrežja nekdanjih jezer podrla in predrla, je večina takih geoloških jezer izginila in voda je odtekla.¹²¹ Mitologije vseh narodov poznajo sveta jezera s čudodelno močjo.¹²²

Slovenci pripovedujejo o rajskem jezeru nekje daleč na najvišji gori [...] Valovi tega jezera so svetli, kakor srebro. Po njem plavajo zlate nitke in mej njimi se vozijo prekrasne morske deklice (Rusalke). Na dnu rajskega jezera leži ključ do nebeških vrat. Samo zlata utva more se potopiti v dno jezera in prinesiti ključ na dan (Slovenski Glasnik IX, 56). O vseh večjih slovenskih jezerih so ohranjene pri Slovencih lepe pripovedi. Med seboj se pogosto ujemajo, kar so nekateri že skušali razložiti njihov postanek. Rutar se strinja, da spominjajo na vesoljni potop ali na bivanje nekdanjih Slovenov¹²³ ob jezerih.¹²⁴ Ohranile so »kos povesti o geologiškem razvijanju zemeljske skorje« in spomin »na nekdanja bivanja Slovenov po močvirjih (glej Prokopij) in sredi jezer«. ¹²⁵

Kakor nastanek jezer so si ljudje razlagali njihovo konec. Pogosto so pri tem udeležena bajčna bitja, npr. velikani (reprezentanti potresa). Vabljenost, nevarnost in varljivost vode je izražena v pripovedi o Cerknškem jezeru.¹²⁶ Rutar se podrobneje

¹¹⁹ V Rutarjevem času besede iz besedne družine »arijski« še niso imele negativnega prizvoka, kakor ga je beseda dobila po II. svetovni vojni.

¹²⁰ S. Rutar, *Beneška Slovenija*, 93.

¹²¹ Simon Rutar, Slovenske pripovedi o jezerih, *Ljubljanski zvon* 1 (1881), 681.

¹²² N. d., 682: »Velikega pomena je v Zaratustrovem nauku; v svetem jezeru na otoku Baltiškega morja so Germani kópali kip boginje Nerthe. Polabski Slovani so iz svojega svetega jezera prerokovali prihodnost. J. V. Valvazor (Slava V, 476) piše, kako je fant v božični noči zlezal na vejo nad tolmunom, da bi dekletu, katero bi prišlo k studentu, ugledalo kot bodočega ženina njegov obraz v vodi. Toda v odločilnem trenutku se veja odlomi in fant obleži mrtev pred dekletom!«

¹²³ Ni jasno, ali Rutar tu misli na Slovence ali na Slovane sploh?

¹²⁴ Davorin Trstenjak, Povedi o jezerih mej Slovenci, *Kmetijske in rokodelske novice*, 15 (1857), 195.

¹²⁵ S. Rutar, Slovenske pripovedi o jezerih, 682–684.

¹²⁶ N. d., 684, 685.

ustavlja ob Vrbskem jezeru pri Celovcu, ki da »se ujema s slovensko kozmogonično pripovedjo o vesoljnem potopu in drugih slovenskih jezerih.¹²⁷

Da je bil Simon Rutar na tekočem s sočasnimi težnjami v kulturni antropologiji, priča uvod v članku o slovenskem Faustu:

Razvoj pravljic, pripovedi in narodnih pesmi je pri vseh arijskih [= indoevropskih] ljudstvih enak in njih jedro podobno je pri vseh teh narodih. Kar je splošno človeško, to se povsod ponavlja, le lokalna prevlaka [preobleka] se spreminja. Zato lahko trdimo, da so pravljice, pripovedi in pesmi skupen umotvor vsega, človeštva, v katerem se izgubljajo narodne in plemenske posebnosti človeškega duha (E. Tylor, Anfänge der Cultur). Zaradi tega imamo toliko analogij v slovenskem, romanskem in germanskem tradicionalnem slovstvu; zaradi tega se nahaja toliko mednarodnih ali vzajemnih pesniških snovi. Napačno bi bilo misliti, da so se te narodne snovi razširile od enega naroda k drugemu, nasprotno, one dokazujejo da si je bilo prvotno mišljenje vseh Arijev [= Indoevropejcev] podobno, in da so torej oni med seboj sorodna ljudstva.¹²⁸

In da je sprejemal klasične težnje v mitologiji, dokazuje Rutarjeva afiniteta do primerjalne mitologije:

Tako je npr. Grimm dokazal, da se pravljica o Polyphemu ne nahaja samo pri Grkih, nego tudi pri Slovanih, Romanih in Germanih, da celo pri Fincih, Tatarih, Arabih (Polyphemsage, Berlin 1857). – Tako imajo tudi Srbi in Hrvati svojega Odiseja v osebi Stojana Jankovica, 'vojvode Morlakov', ki se je l. 1683 do 1699 za Benečane neprenehoma bojeval s Turki. Iz sinjske okolice in Like podil se je globoko v Turčijo in strašil dednega neprijatelja krščanstvu. Njegov značaj v srbskih narodnih pesmih podoben je popolnem Odisejevem, zlasti glede hrabrosti, moči in zvitosti. Kakor Heraklej kidal je tudi Jankovič vse leto gnoj Turčinu iz hlevov.¹²⁹

*Snežnobeli kozorog ~ Zlatorog*¹³⁰ je bajčno bitje iz najsevernejšega predela v okolici Triglava. Povedko o njem ima Rutar za »duševni zaklad priprostega slovenskega naroda«. Razširjena je na obeh straneh Julijskih Alp, na severovzhodni kranjski, kakor na nasprotni goriški, vendar je njeno pravo pozorišče ob izviru Soče. Prečudna, lepo dišeča Triglavova roža ('roža mogota') zlatoroga takoj ozdravi, predrznega vsiljivca, lovca pa pogubijo maščujoče oblasti, ki varujejo zlatoroga.¹³¹

Nedaleč od Triglava skriva v istem pogorju Bogatin neizmerne zaklade (700 voz zlata). Ali ti zakladi so skriti globoko pod goro in če jih je tudi že kak srečolovec poskusil kedaj izkopati, vendar se to še nobenemu ni posrečilo. To bi bilo le tistemu mogoče, kdor bi zlatoroga ustrelil in utrgal 'rožo mogoto'. S to cvetko bi prišel do Bogatinovi zakladov ali vzeli bi smel le toliko zlata, kolikor ga zares potrebuje, dru-

¹²⁷ N. d., 682–684.

¹²⁸ Simon Rutar, Slovenski Faust, *Tolminske zgodovinske črtice*, Nova Gorica 2001, 61.

¹²⁹ Simon Rutar, Slovenski Faust, 61.

¹³⁰ Ovekovečil jo je pesnik Rudolf Baumbach.

¹³¹ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*, 110.

gače bi padel v brezmerno brezdno in tam poginil. Po Baumbachu se je res posrečilo nekemu trentarskemu lovcu zlatoroga ustreliti, ali ozdravila ga je čudodelna cvetka in tedaj je v jezi razkopal prekrasni vrt na Triglavu, katerega so obdelovale 'rojenice', tako da je zdaj tam skalnata puščava. Za 700 let bo zrasla v tej puščavi jelka; z njene-ga lesa bodo naredili zibel, in otrok ki bo ležal v nji, bo dobil vse zaklade Bogatinove. – ravno tako se nahaja baje v Nemškorutarskem pogorju debela plast zlate rude.¹³²

Glede na navedeni vir (Ivan [Trinko], Pagine friulane, 1889, pag. 95) se zdi zanesljivo, da imajo beneški Slovenci tudi o Kurentu mnogo pravljič.¹³³ Toda kot kaže, v okolju, ki ga je obdeloval Simon Rutar, je daleč največ ženskih bajčnih bitij.

»Krivjopete (krivopjete?) ali 'duje (divje) žene' so hudobna ženska bitja«, znana v Beneški Sloveniji, na Tolminskem pa »pod imenom 'dugá (divja) baba'.«

Živele so po votlinah, imele so dolge zelene lase, ki so jim visele po ramenih in po hrbtu, ter – kar je posebno značilno – nazaj obrnjene noge s peto od sprede in s prsti od zadej; tudi dlan so imele narobe obrnjeno. Po noči so strašile ljudi, prikazovale so se pa tudi čez dan zlasti pred nevihtami in slabim vremenom. Tedaj so posedale po visokih strmih skalah, opazovale spodaj delujoče ljudi, jim razlagale prirodne sile in jih svarile pred njih pogubo. Za taka svarila so pa zahtevale drugikrat dvojno plačilo. Ko je bilo nekega poletnega dne žito lepo rumeno in zrelo, privršele so krivjopete iz svojih votlin in začele kričati: 'Požanjite žito, toča se bliža', čeravno ni bil nikjer videti niti najmanjši znak nevihte. Ko so ljudje zares hiteli žeti, so šle krivjopete po hišah ter pobrale vse otroke in jih odnesle v svoje votline. Tam so jih pitale z orehi in drugo redilno hrano, da so odebeleli in potem so jih pojedle, kajti redile so se od človeškega mesa. Včasih so zvabile k sebi tudi odrasle moške, da so jim drva cepili in druga težja dela po hiši opravljali. Učile so jih raznih vednosti in razkrivale jim skrivnosti, ali gorje jim, če so te drugim povedali: prihrule so nad dotičnika, mu zaž-gale hišo ter uničile vso njegovo rodovino. Še sedaj kažejo po Benečiji mnogo votlin, kjer so baje krivjopete bivale.¹³⁴

Deloma so podobne divjim ženam, belim ženam, žalik ženam iz drugih sloven-skih pokrajin¹³⁵ in tudi vilam, katerih ime se je z juga preneslo že v marsikatero slo-vensko okolje. Rutar jih opisuje z bukoličnim pridihom:

Vile pa, katere tudi hrvatske in srbske narodne pesmi opevajo, so ljudem prijazne in jim dajajo dobre svete. One so nastale iz solnčnih žarkov, prebivale so s početka v oblakih, pozneje pa so stopile v službo boga svetlobe in prišle na zemljo. One so nežne postave ali breztelesne; zavite so v belo tančico, imajo svetle oči in zlate lase, v katerih je njih poglavita moč skrita. Njih glas je ljubko-zveneč, njim cvete vedna mladost in obdaja jih neminljiva lepota. Šumlajoč studenec, senčnat log ali gozdnat gorski vrh, vse to je posvečeno vilam in stoji v njih posebnem varstvu. Vile ljubijo igro, ples in godbo, in kdor je le jedenkrat slišal njih petje, temu ni človeško petje nič

¹³² S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*, 110.

¹³³ S. Rutar, *Beneška Slovenija*, 92.

¹³⁴ S. Rutar, *Beneška Slovenija*, 92.

¹³⁵ Prim. Marija Stanonik, *Vprašanje realizma v slovenski foklorni pripovedi. Obdobje realizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ur. Boris Paternu (Ljubljana, 1982), 519–533.

več všeč. One zdravijo bolezni in znajo tudi mrliče obujati. Pesnikom in junakom so najbolj prijazne; zadnji varujejo v boji, kakor 'Valkire' nemške vojake. Kdor jih razžali, na tega streljajo s puščicami, katere vsakokrat smrtno zadenejo; srečen in zadovoljen pa je, komur so [vile] naklonjene.¹³⁶

Rutarjev psihološko izpeljan sklep ob opisu rojenic je premisleka vreden in ga mu morda omogoča prav dejstvo, da se ne naslanja na konkretno zgodbo:

Povsod, kjer Slovenci prebivajo od Triglava do morja, se še spominjajo rojenic in vil. Rojenice si mislijo kakor tri lepe, belo oblečene sestre, ki pri rojstvu otrokovega njegovo usodo določijo. One stopijo k zibeli in vsaka izreče svojo sodbo. Prvi dve prerokujeta večinoma srečno bodočnost, tretja pa, katera ima odločilno besedo, napove le prerada kaj hudega. V tem se vidi izražen pesimizem, ki se prikazuje v vsem bitji Jugoslovanov.¹³⁷

Namesto ljudožerske Torklje, ki je znana povsod drugod po slovenskem ozemlju, se po Rutarjevih podatkih sodeč pojavlja Štorklja. Ob tem se poraja resno etimološko vprašanje: ali je drugod prvotni Š- izpadel, ali pa se je na Goriškem/današnjem Primorskem prvotni Torklji začetni Š- prilepil pozneje, ker jim je bila Torklja preveč tuja. Vprašanje je še toliko bolj aktualno, ker na omenjenem področju ni pravih razmer za obstoj velike ptice štorklje.

Po vipavski dolini vedo mnogo pripovedovati o štorklji, ki je zelo podobna 'Ježibabi' in nemški Perhti, Pehtri. Štorklja kaznuje tiste gospodinje, ki o prepovedanih časih predejo ali lužijo. Neka žena je lužila štrene na 'mladi petek'. Kar najedenkrat prita-plja štorklja tiho v hišo in praša ženo: 'Kaj delaš?' Žena odgovori: 'Štrene lužim!' Tedaj pa stopi štorklja tik nje in se je zakrohota: 'Veš kaj, tudi jaz hočem tebe nekoliko polužiti!' Po teh besedah zgrabi štorklja delajočo ženo in jo vrže v kotel vrelega luga. Z njenim mesom začne se potem štorklja gostiti in kosti proč metaje glasno mrmra: 'Glodam, glodam! Tvoje žene koščice za vrata metam!' vsled tega mrmranja se mož vzbudi in ko razume grozne besede, poskoči kvišku, leti v kuhinjo in zvrne škaf mrzle vode štorklji na glavo. Ta pobegne vsa oblita in kapajoča iz hiše.¹³⁸

Pri omembah bajčnih bitij navadno izostanejo njihovi opisi in je to bolj ali manj repuščeno ugibanjem ali domišljiji raziskovalcev, zato so Rutarjevi opisi izjemno dragoceni – seveda s predpostavko, da so terensko zanesljivi.

Sploh je razširjena vera, da 'mora' tlači speče ljudi. 'Mora' so bajte ljudje, katerim je takorekoč prirojeno, da po noči okrog blodijo in druge ljudi mučijo. Tako bitje se imenuje, če je mož 'vedomec', če je žena pa 'vešča'. Furlani mu pravijo 'chialchiut ali mora. Tudi imajo neko znamenje, po katerem se spozna pri rojstvu kakega otroka, ali je zato odločen, ali ne. Da otroka pred tem rešijo, ga morajo dati skozi okno,

¹³⁶ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*, 112.

¹³⁷ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*, 112.

¹³⁸ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*, 114.

ko ga h krstu nesó. Drugi pravijo, da je treba sedem dnij po rojstvu, po končanem sedmem tednu in dopolnjenem sedmem letu posebne molitve opraviti. Na Tolminskem pravijo, da se vedomci in vešče na križpotjih zbirajo in se z gorečimi trskami tako bijejo, da roke, noge ušesa in drugi udje odpadejo. Pred dnevom je zopet vse tiho. Mori se pripisuje skrajna hudobnost, ona izsesa novorojencem vso kri, tako da umrjejo, pa tudi odrasle ljudi hodijo po noči nadlegovat in jih tlačiti. Kdor se je hoče rešiti, mora zvečer, predno se v posteljo vleže, započiti nož ali vilice v vrata spalne sobe od znotraj.¹³⁹

Fran Wiesthaler razlaga obstoj volkodlaka pri Slovanih psihološko, celó psihia-trično.¹⁴⁰ O tem grozljivem bitju so znani viri s Tolminske in Dolenjske.¹⁴¹ Rutarjeva primerjalna metodologija je očitna iz opisa vedomcev in volkodlakov. Wiesthalerja dopolnjuje gradivsko in interpretativno.¹⁴² Tako se krog bajčnih bitij zaokroža nazaj v živalsko formo:

Vedomci so podobni občeslovanskim 'volkodlakom'. Po tej veri spreminjajo se nekateri ljudje ob določenem času v volkove in kedar umrjejo, ne morejo mirovati v grobu, nego hodijo nazaj kri sesat živim ljudem. Sledove o tej veri nahajamo med Tolminci že v srednjem veku. L. 1435 je bila umrla v Bolcu neka ženska, od katere so trdili, da hodi iz groba nazaj kri sesat. Razdraženo ljudstvo odkoplje njeno truplo in je s kolom prebode, potem pa zopet zagrebe. To je baje pomagalo in živi so imeli mir pred volkodlakom.¹⁴³

V celovškem Kresu je leta 1885 objavil razpravo Pozoj.¹⁴⁴ Kako da se je Rutar od imen pozoj / zmaj / voža / lintvern odločil za prvo od naštetih? Mar je bilo znano v njegovem domačem okolju? Pravlјice, kakor jih Rutar spet omenja, mu ne pomenijo žanrske opredelitve v današnjem smislu, temveč pripovedi na splošno, to kar pride od glagola praviti, pripovedovati.

Rutar pedagoško ustrezno skuša najprej ustvariti o bajčnem bitju predstavo, tako da jo vizualno naveže na notranjo opremo kmečkih domov, v katerih »*visi na steni podobna sv. Jurija, tega najbolj priljubljenega svetnika našega naroda, kako z dolgo sulico zabada ostudnega lintvera*«. ¹⁴⁵ Rutarjev opis le-tega je pozitivistično stvaren, ker da spominja »*na nekdanje čudne živali iz juraške tvorbe [= jurske dobe], ki so bile na pol ribe, na pol kuščarji [...] ali pa netopirjem podobni plazavci*«. Toda iluzijo o njegovem resničnem obstoju takoj zatre in mu prisodi

»mythologiško-symboličen pomen. Pozoj je v vseh starih bajeslovjih symbol pogubonosnega vodovja, neukrotljivega potopa, močvirja, kužnega izhlapanja in

¹³⁹ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradišćanska*, 112–113.

¹⁴⁰ Fr. Wiesthaler, Volkodlak in vampir s posebnim ozirom na slovansko bajeslovje, *Ljubljanski zvon* 3, (1883), 423, 567, 633.

¹⁴¹ N. d., 567.

¹⁴² Simon Rutar, Volkodlak, *Ljubljanski zvon* 3 (1883), 771–774.

¹⁴³ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradišćanska*, 114.

¹⁴⁴ S. Rutar, Pozoj, *Kres*, Leposloven in znanstven list, V, Celovec 1885, 41–45.

¹⁴⁵ S. Rutar, n. d., 41.

vlažnega, nezdravega zraka. Vzlasti pa pomenja zmaj: mračnost, zimsko meglevje, nezdravo paro, ki se iz močvirja dviga, zrak okuži in ljudi mori. Zato pripisujejo nekteri zmaju tudi kugo, katero pouzročič spuščajoč svoj strupeni 'sperma' v vodnjake in studence.«¹⁴⁶

Kljub temu si Rutar pogostnost pripovedi o zmajih razloži v skladu z geografskim znanjem, češ

da je bila naša domovina nekdanj veliko bolj močvirnata in torej tudi nezdravejša, nego dandanašnji. In to je tudi tako bilo; kajti iz mnogih poprej zaprtih dolin, kjer so nekdanj jezera in mlake stale, odtekla je sedaj voda nekoliko vsled njene izpirajoče moči, nekoliko pa tudi po napredujočem obdelovanji zemlje. Ali tudi potem, ko je voda odtekla, zemlja se osušila in zrak očistil, ostale so še vedno pravljice o zlih pošastih, ki so nekdanj zahtevale grozovito desetino od bližnjih prebivalcev.¹⁴⁷

Rutar primerjalno omenja zmajem podobna bitja v antični mitologiji in Svetem pismu. Da se izvali iz petelinjega jajca, pa trdita tako slovanska kot germanska mitologija. Rutar opisuje njegova bivališča: globoke votline, razpoke in skalovje, kamor mu človek ne more slediti. Premagati in ubiti ga more le »bog solnca in svetlobe, sončni junak Krsnik. Posebno rad prebiva v močvirjih, »v črnih meglah.«¹⁴⁸ Rutar zajema v razpravo na splošno celotno slovensko ozemlje, toda gradivo navaja s Kranjske in Štajerske. Razumljivo, saj sončna Primorska nima močvirij! Ima pa jame, toda Rutar se ne spušča vanje kot se je bil J. V. Valvasor. Pri interpretaciji pa se opira na Davorina Trstenjaka, ki je bil v njegovem času za razlago podobnih pojavov izredna avtoriteta, danes pa doživlja pomilovalne nasmeške.¹⁴⁹

Podobno široko razgledanost izkaže S. Rutar za balado Lenora: Gotfried A. Bürger je zanjo uporabil nemško folklorno snov, ki je znana pri Škotih (»Viljemov duh«), Skandinavcih, Litovcih, Romanih, Grkih, Srbih, Bolgarih, Rusih in Čehih. Slovenci imajo popolnoma enako pesem *Anzelj*¹⁵⁰ in tudi v prozi je znana enaka snov. Za zgled pripoved iz Hude Južne na Tolminskem, kakor jo je zapisal Ivan Kokošar (1860–1923) iz Oblok nad Hudojužno, pozneje duhovnik, skladatelj in zbiralec slovstvene folklo-re.¹⁵¹

Mlad fant je moral v vojake. Imel je pa zvesto ljubico in tej je prisegel, da se vrne nazaj, če ne živ, pa mrtev. Nasprotno mu je dekle obljubilo, da se noče možiti, dokler se fant ne povrne.

Vojska je bila že davno minila, ali fanta le ni bilo in ni bilo nazaj. Dekle je žalostno premišljevalo, kaj bi se bilo moglo njenemu ljubemu pripetiti. Neko noč sliši, da je zvonček pri hišnih vratih zapel. Mati, ki je z dekletom spala, hotela je pogledati, kdo tako pozno zvoni. A dekle ji reče, da je to njen posel in steče naglo po stopnicah v vežo. Ko odpre vrata, zagleda svojega ljubega pred seboj in od veselja vzklikne. Ljubček, ki

¹⁴⁶ S. Rutar, n. d., 41–42.

¹⁴⁷ S. Rutar, n. d., 42.

¹⁴⁸ S. Rutar, n. d., 41–44.

¹⁴⁹ Njegovo delo še vedno čaka na temeljito kritično, toda stvarno analizo.

¹⁵⁰ Prim. Matija Valjavec, *Narodne pripovedke u i oko Varaždina*, Varaždin 1858.

¹⁵¹ Simon Rutar, *Slovenski Faust, Tolminske zgodovinske črtice*, Nova Gorica 2001, 53.

je bil na konji prijezdil, reče dekletu, naj se hitro opravi in gre za njim, ker se bodeta še nocoj poročila.

Razveseljeno dekle zleti v sobo, opravi se naglo in zbere vse svoje vrednosti, zavije v ruto in desne pod desko. Na to se vrne k svojemu dragemu. Ta jo posadi za sé na konja in zdirja v divjem teku iz vasi na plano. In od tod jezditja dalje neizrečeno hitro mimo vasi in pokopališč. Med potom ogovori večkrat ljubček svojo drago: 'Glej, kako lepo mesec sveti in kako hitro mrtvi jašejo! Ali te ni nič strah?' – Dekle mu je vedno odgovarjalo, da je ni strah, saj je on pri njej; a da mrtvih ni treba buditi.

Ko pridirjata do tistega pokopališča, kjer je bil fantov grob, krene jo ta kar naravnost proti njemu. Brez odloga skoči fant v svoj grob in potegne za seboj tudi dekle za predprt. Ta pa se jej utrga in dekle od straha zbeži v mrtvaško hišico na pokopališči. Tu je ležal še nezakopan mrtvec in ta je branil pribeglo dekle pred njenim ljubim, ki je hotel siloma, naj bi šla z njim v grob. Ko je fant videl, da nič ne opravi, reče svoji ljubici: 'Ako se hočeš domov vrniti, na cesto pej, na zvezde glej, in ne bodeš zgrešila pota!'

Ko se je dan storil, napoti se dekle proti domu. Ali še le čez dolgo časa je prišlo nazaj. V tem se je bilo doma že vse spremenilo in nihče je ni več poznal. Šla je k duhovniku in ta jej pove, da se je bilo pred dolgo leti neko dekle izgubilo iz svoje rojstne hiše. Pa tudi duhovnik ji ni veroval, da bi bila ona tista izgubljena. Vrne se zopet ne dom in zahteva, naj jo pustijo v sobo, kjer je ona nekdaj spavala. Ko so domači vedeli da je tu res znana in da je izpod deske izvlekla svoje nekdanje imetje, dovolili so ji, da je smela do smrti v hiši ostati.¹⁵²

Prvotno zgoščeno baladna snov ene noči se proti pričakovanju v nadaljevanju razpusti v dolgoletno tavanje do doma. S tem prvotna napetost popusti in zgodba postane vsakdanje realistična. Prav tako se v naslednji pripovedi prepletata bajčna in realistična snov; in nasprotno pričakovanju je njen konec tragičen. To sta dva primera, ki ne sledita Lotmanovi estetiki pričakovanja, temveč estetiki nasprotovanja, kakor v literaturi.¹⁵³

O čarovnicah imajo Kraševci prav zanimivo pravljico, kakoršna menda ni znana nikjer drugje. Fant je imel ljubico, o katerej je sumil, da je čarovnica, in ta svoj sum jej je tudi večkrat razodel, ali ona je vedno odločno tajila. Fant pa se je hotel sam prepričati in je zlezal po noči na drevo, pod katerim so se čarovnice k plesu zbirale. Ali tisto noč fantove ljubice ni bilo k plesu. Čarovnice so sklenile zamudljivko na drobne kose raztrgati in z njenimi kostmi lučati se. Kar najedenkrat pride dekle in zgodilo se jej je po sklepu čarovnic. Kostni obsojenke so letale celo na drevo in fant je zgrabil za jedno rebro ter jo shranil v žep. Ko so se bile čarovnice naigrale in je njih ura potekala, začele so zopet skladati kosti razmetane deklice. Kar zapazijo, da jim manjka jedno rebro. Prestrašene so je iskale povsod, ali ga neso mogle najti. Ker je pa njih ura minevala, naredile so jedno rebro iz topolovine in dekle je zopet

¹⁵² Simon Rutar, Slovenska Lenora ali mrtvi pride po svojo ljubico, *Ljubljanski zvon* 2, Ljubljana 1882, 402–403. = Simon Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*, 111–112.

¹⁵³ Marija Stanonik, *Teoretični oris slovstvene folklore*, Ljubljana 2001, 143–144.

oživelo. Nedeljo po tem imeli so v vasi godce in dekle s topolovim rebrom je šlo na ples svojim izvoljencem. Fant je hotel čarovnico očitno kaznovati in, ko sta drugi raj zaplesala, zavpije iznenada: 'Jaz pa plešem s topolovim rebrom!' Deklica je koj sprevidela, da je izdana, prebledela je in zginila nemudoma s plesišča (Zapisal pokojni L. Žvab v Dutovljah).¹⁵⁴

Bajčna bitja v vlogi varuhov ozaveščata naslednji dve pripovedi. Predvsem je pomembna prva, saj vsebuje motive, ki so se v drugih podobnih že izgubili in šele s tem primerom postaja očitna njeno bajčno zaledje:

Škratelj ni večji od dečka srednje mere in nosi na glavi rdečo čepico. Po noči sedi na ognjišči in prešteva živo oglje. Deva ga v železen lonec in ga zopet iztresa. To ponavlja večkrat, a vedno gleda zamišljeno pred se. Ako mu zvečer cekin nastaviš na ognjišče, najdeš drugo jutro poln lonec suhih zlatov. – Tej podobne so pravljice¹⁵⁵ o zakladih, katerih je baje vse polno po naši domovini, a varuje jih skopi škratelj in jih spreminja v oglje, ker ne privoščiči ljudem najdenega blaga. K postanku teh pravljic so mnogo pripomogla prazgodovinska pokopališča, v katerih se nahaja obilo loncev z ostankih sežganih mrličev.¹⁵⁶

V drugi povedki je »krvavo stegno« opisano kot zlepa ne kje, toda še zmerom se zdi, da ni antropomorfní pojav:

Vipavci (pa tudi Kraševci) poznajo poseben strah, ki se imenuje krvavo stegno. To je tako velikanski strah, da lahko celega človeka poje. Kakoršen je hudodelec, takošno je tudi 'krvavo stegno': včasih večje, včasih manjše. Barve je žive, rdeče, ali zelo spremenljive, kakor velikonočni piruh. Navadno živi med razori (po 'plantah') in varuje grozdje pred poljskimi tatovi (zato posebno otroke strašijo z njim) pa tudi na njivi, ki je bila s turšico posejana, so ga vže videli. Čez zimo gre v gozd, zarije se tam v globoko podzemeljsko jamo in mirno spi v njej.¹⁵⁷

Čeprav je bil Faust omenjen že spredaj, po logiki snovi šele tu prihaja na vrsto.

Na Tolminskem (zlasti v Drežnici) se pripoveduje, da je nekdanji študent iz Trente pod Triglavom v Vidmu v šolo hodil. Kakor navadno delajo kmetijski starši, tako so tudi Trentarji nosili svojemu sinu kruh in živež od doma v Videm. Ali po zimi padlo je v Trenti toliko snega, da so bile vse hiše zakidane in da ni mogel nihče od doma. Trentarski študent je v Vidmu neizrečeno stradal in v največji sili zapisal se je hudiču, da mu je ta denarje prinesel. Ker pa je bilo to za dušo zelo nevarno, obrne se trentarski študent do sv. Šembilje (Sibilla) in jo vpraša za svet, kaj mu je storiti. Ta ga je naučila, kako naj se hudiča odkriža, in podeli mu celo dar prerokovanja. Študent stori po

¹⁵⁴ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*, 115.

¹⁵⁵ Praviloma pri Rutarju pravljice nimajo istega pomena kakor v današnji slovstveni folkloristici, saj tu pomenijo prej pripoved na splošno ali povedko če ne celo bajko.

¹⁵⁶ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*, 114.

¹⁵⁷ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*, 114.

nasvetu in hudič mu ni mogel nič več škodovati. Vendar zaradi svojega greha ni smel duhoven postati in maše brati.¹⁵⁸

Od Šembilje dobljeni dar je trentarski študent tudi rabil in prerokoval, da pridejo enkrat od sončnega zahoda divji vojaki s kozlovo brado in da bodo vso soško dolino tako oplenili in opustošili, da ne bode moči najti kravjega repa od Predela do Gorice. Vse može odpeljejo ti vojaki s seboj, tako da jih na Tolminskem samo toliko ostane, da se lahko vsi skupaj v senci enega oreha zbero. Žene bodo tako želele mož, da bodo od gore do gore letale, ker se jim bode zdelo, da tam možka suknja leži. Ali kadar pridejo na omenjeno mesto, ne najdejo drugega nego 'trhlen štor'.

To prerokovanje nanašalo se je baje na Francoze, ki so v letih 1797, 1805 in 1809 – 1813 tudi na Tolminskem gospodarili.¹⁵⁹

Rutar je prvič objavil pripoved o slovenskem v Ljubljanskem zvonu leta 1882 (št. 7, 635–636) in jo nekoliko okrajšano vključil v knjigo *Goriška in Gradiščanska* (1992). Zgodbo o študentu iz Trente je pesnik in pisatelj Joža Lovrenčič (1890–1952) upesnil kot v epu iz 16. stoletja Sholar iz Trente (1939).¹⁶⁰

c) Razlagalne povedke

Ni naključje, da je Simon Rutar kot geograf prestregel več pripovedi, ki se nanašajo na površje zemlje. »*Kraševci imajo lepo pravljico o postanku njih skalnatih tal*«:

Ko je bil Bog svet ustvaril, ostal mu je še velikansk kup kamenja, o katerem dobrohotni stvaritelj ni vedel, kaj bi ž njim počel. Pride mu na misel, v morje zagnati ga, češ tam ne bode moglo nikomur na poti biti. Spravi je torej v velikansko vrečo ter je zažene po bliskovo čez suho zemljo proti morju. Hudoba pa, ki je hotela stvaritelju pokvariti vse dobre stvore, naredila je luknjo v velikansko vrečo ravno predno je imela do morja prileteti. Kamenje se je hipoma izsulo iz vreče in tako je nastal puščoben kamenit Kras.¹⁶¹

»*Zopet druga pravljica pojasnjuje kraške udrtine in večkratne posipe izpodjednih tal*«.

Na dnu vsakega brezdna in ponora nahaja se baje škrat in obeduje s svojimi pomačiči polento iz velikanske sklede. Večkrat pridejo razposajeni pastirji do brezdna in začnejo kamenje vanje metati. Če se pripeti, da zadene kamen ravno v škratovo skledo in jo razbije, tedaj se razsrdi podzemeljski duh, prihruje na površje in kaznuje s smrtjo najpoprej nagajive pastirje, potem pa naredi velikansk potres, da se vsa tla okoli in okoli usedejo in mesto brezna nastane velikansk dol.¹⁶²

»*Ker si prosto ljudstvo ne more razložiti silnih prirodnih moči naravnim potem,*

¹⁵⁸ S. Rutar, *Slovenski Faust*, 62.

¹⁵⁹ S. Rutar, *Slovenski Faust*, 62.

¹⁶⁰ S. Rutar, *Slovenski Faust*, 62: zadnja objava v Gorici leta 2000 s spremno besedo Lojzke Bratuž.

¹⁶¹ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*, 114–115.

¹⁶² S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*, 115.

zato si misli, da to vršijo čarovniki, ali pa hudodelci, ki morajo na drugem svetu pokoro delati«. Simon Rutar večkrat upošteva tudi sosedske italijanske ali furlanske vire:

Skozi Prestrelnikov predor gleda baje sam zlodej, kakor skozi kako okno. Po noči prihajajo pogublenci z verigami okovani iz velikanskih razpok in breznov ter premetajo in valijo skale, ki zguče kot plaz čez strm rob. (Znano je, da zlasti dolomitne skale rade zdrče navzdol in to se zdi ljudstvu nerazumljivo, ki opazuje, da se druge skale ne ganejo s svojega mesta). Zlasti o Kaninu pripovedujejo Rezijani, da po cele noči 'vicajo' pogublenci na njegovih planotah, da kričijo, s pikoni in kladvi tolčejo, z verigami rožljajo itd. Ta ropot da spremlja žvižganje vetra in frfotanje ponočnih ptic, ki so vse s peklenščkom v zvezi (Cronaca della Societa alpina, Udine 1884, pg. 117).¹⁶³

»O 'vražjem mostu' čez Nadižo si pripovedujejo tudi Furlani marsikaj, a vendar se vidi na prvi pogled, da je značaj teh pripovedek slovanskega izvira«:

Naš narod ima o mostovih tako vzvišen pojem, da si nikakor ne more misliti, da so ti delo človeških rok. Po njegovem mnenju so se ljudje z vragom pogodili, da jim je mostove zidal, a zato so mu morali obljubiti dušo prvega živega bitja, ki pojde čez most. Ljudje pa so bili prebrisani in so prekanili vraga, kakor pri drugih priložnostih. Se stradali so psa in ko je bil most gotov, zatočili so hleb kruha čez-anj, za katerim je ščene letelo, a vrag ga je pograbil.¹⁶⁴

Povedka o treh slovenskih rekah (Drava, Sava in Soča¹⁶⁵) je verjetno zgodovinsko pogojena z obstojem treh nekdanjih slovenskih dežel: Štajerske, Kranjske in Primorske. Jezera naredijo na prebivalce tukajšnjih pokrajin še večji vtis.¹⁶⁶ Vrbsko jezero¹⁶⁷ in Rabeljsko jezero¹⁶⁸ sta deležni že tudi literarizirane različice folklorne pripovedi.

Ime gore Mangart skuša Rutar razložiti etimološko,¹⁶⁹ ime Soče kot 'bele vode' / 'bele reke'¹⁷⁰ v smislu bistra reka¹⁷¹ geografsko in ime ene od tolminskih vasi zgodovinsko: »Tudi na Kneži stanovali so u srednjem veku plemiči. Že ime samo 'Knežja vas' (nemški Graffenbach) priča, da je bila vas nekdanj lastnina knezov ali grofov.«¹⁷²

č) Legendne povedke

Zgodovinar in geograf imata opraviti z zelo konkretnimi (časovnimi in prostor-

¹⁶³ S. Rutar, *Beneška Slovenija*, 89.

¹⁶⁴ S. Rutar, *Beneška Slovenija*, 90–91: »Pesen v 'Pagine friulane', IV. stran 95, je le medel odsev te pripovedke, kajti mostove se ne dela za posamezne slučaje, nego za splošno porabo.«

¹⁶⁵ –, Narodska pripovedka o Dravi, Savi in Soči, *Kmetijske in rokodelske novice* 17 (1859), 346.

¹⁶⁶ Čudovita zmaga (Povest po ljudski pripovedki osnovana), *Besednik* 3 (Celovec 1871), 93–95.

¹⁶⁷ Vrbsko jezero. Po narodnej pravljici zložil Jože Mikeljnov, *Besednik* [1] (Celovec 1869), 83–84.

¹⁶⁸ Rabeljsko jezero. Po domači pripovedki zložil S. Gregorčič, *Besednik* 3 (Celovec 1871), 164–165.

¹⁶⁹ Simon Rutar, Zgodovinske črtice o Bovškem, *Tolminske zgodovinske črtice*, Nova Gorica 2001, 28.

¹⁷⁰ S, *Zgodovina Tolminskega*, 81.

¹⁷¹ Simon Rutar, Soča – »bela reka«, *Tolminske zgodovinske črtice*, Nova Gorica 2001, 18.

¹⁷² S. Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, 39.

skimi) dejstvi, zato je presenetljivo, da je Davorin Trstenjak s pretiranimi bližnjicami v mitologijo prevzel tudi Simona Rutarja, ki piše:

Izmed krajevnih imen spominjajo na slovensko mythologijo. Triglav (bog sonca), Baba (jako navadno ime gora), Bohinj (Boginj) itd. Tudi cerkveni patroni spominjajo na čaščenje staroslovenskih bogov. Trstenjak je postavil učeno hypotheso, po kateri se iz sedanjega cerkvenega svetnika lahko sklene, kako božanstvo so ljudje imeli na tistem mestu častili. Po tem takem so častili na Stermem (sv. Mihael [Strmecu] Peruna in Radegosta; v Kalu pri Bovcu (sv. Janez Krstnik) Kresa, v Bovcu in na Trnovem (sv. Trojica) Triglava itd. Seveda more to le tedaj kaj resničnega v sebi imeti, če je dotična cerkev jako stara, hitro pri [po] pokristjanjenju sezidana.«¹⁷³

Pod vtisom sočasnih Dežmanovih odkritij na ljubljanskem barju pojasnjuje, kako si razlaga nastanek legend o Mariji in jezerih: »Ako tudi niso sami nikoli gradili svojih stanovanj na kolih, vendar so v svojej novej domovini našli mnogo ostankov takih bivališč. Spomine na to so po svoje preustrojili v poučno-verske pripovedi s pobožnim naukom, da se ni šaliti s svetimi rečmi in cerkvenimi zapovedmi. Tako se je veliko pripovedi o jezerih prepletlo z legendnimi motivi o Mariji Devici.« (prim.: Zg. Danica, 1857, 13).¹⁷⁴

Pri osebah, ki imajo le svetniško ime, njihova fabula pa se odvija popolnoma v mitičnem ključu (prim. Novice 1862, list 22) se poraja vprašanje, kam jih žanrsko umestiti. So zato res legende ali ne še zmeraj (grške) bajke ali nekaj vmes: bajčne povedke? Taka je »legenda o sv. Matiji, ki po svoje obnavlja grško pripoved o Ojdipu:

Sv. Matiji so bile rojenice narekle, da bode očeta in mater ubil. Da bi se to ne zgodilo, gre daleč na tuje, kjer zelo obogati in se z neko grofico oženi. Ko gre enkrat na lov, prideta ga roditelja obiskat in ker sta bila utrujena, spravi jih grofica v svojo zakonsko posteljo. Na lovu zve Matija, 'da pri njegovi ženi drugi leže'. Vrne se razkačen domov in ko najde v zakonski postelji dva ležati, odseka jima glave, ne da bi se bil poprej prepričal, kdo sta.¹⁷⁵

Dobro, da je Rutar navajal, od kod črpa svoje zgodbe, saj bi jih drugače po krivici pripisovali njemu kot zapisovalcu ali vsaj locirali v napačno okolje.

V legendi o sv. Andreju (Slovenski glasnik IV, 73) se pripoveduje, da se je moral ta za storjen greh sežgati na grmadi, da je pa njegovo osrčje celo ostalo. Slučajno poskusi od tega mlada deklica in hipu zanosi novega Andreja. Tako se bode po Zoroastrovemu [Zaratuštra] nauku čista devica, hči pobožnih puščavnikov, kopala v svetem jezeru 'Kancu' in od semena Zoroastrovega, ležečega v jezeru, spočela iranske odrešenike Ošederbama, Ošedermaha in Sosioša.¹⁷⁶

Povsod [po Beneški Sloveniji] kakor tudi na Bovškem in Tolminskem) je znana

¹⁷³ S. Rutar, Zgodovinske črtice o Bovškem, 32.

¹⁷⁴ S. Rutar, Slovenske pripovedi o jezerih, *Ljubljanski zvon* 1 (1881), 682–684.

¹⁷⁵ S. Rutar, Slovenski Faust, 61.

¹⁷⁶ S. Rutar, Slovenski Faust, 61.

pripoved o sv. Alešu; v Reziji ga imenujejo grofiča Ivana.¹⁷⁷ Podobno je z moralistično povedko, kako je mati naučila sina krasti in ji je ta pred vislicami nos odgriznil.¹⁷⁸

Tudi ob naslednjih povedih se poraja zadrega, ali jih imeti za legendne ali zgodovinske: »O cerkvi sv. Danijela se je ohranilo še veliko pripovedi med ljudstvom. Terdi se, da je hodil volčanski¹⁷⁹ duhovnik daleč okoli (celo u Bohinja!) kerščanski nauk razlagat in svete sakramente delit. Tudi ljudi so nosili celo iz Bohinja (?) u Volče pokopavat, in ako je kedo po zimi umerl, obesili so ga u dimnik in posušli ter potem še le na spomlad pokopali.«¹⁸⁰

d) Zgodovinske povedke

Čampon / Ambrusét (Izgorjenec) nad Huminom je bil nekdanj pokrit z gostimi macesni in po njem so se potikali volkovi, medvedi itn. in nadlegovali »selišča«. Zato so prebivalci gozd zažgali in zveri so tedaj tako rjule, da se je slišalo celo v Žof (Osoppo).¹⁸¹

»Na zadnjem odrasleku Trnovskega gozda, na južni strani Čavna, poznajo se baje visoko nad morsko gladino veliki železni obroči v skalovji, kamor bi bili prednamci privezavali svoje ladje. Isto se pripoveduje o kraju 'Pod ključem' med Tolminom in Sv. Lucijo.«¹⁸² Take povedke niso značilne le za to okolje, saj se pojavljajo še vsaj v Poljanski dolini v osrednji Sloveniji.¹⁸³

Na terenu bi bilo treba preveriti, ali se je sfolkloriziralo ali Rutar iz zgodovinskih virov podaja poročilo o boju med cesarjem Teodozijem, ki je zatiral malikovalstvo, in njegovim nasprotnikom Evgenijem:

Z mogočno vojsko podal se je nad Teodozija. Kakor večkrat poprej prišlo je do odločilne bitke tudi zdaj na meji med vzhodom in zahodom, t. j. na Goriškem. V Vipavski dolini, blizu Ajdovščine srečata in sprimeta se oba nasprotnika. Prvi dan je bi Teodozij premagan in tudi drugi dan mu je šlo trdo. Pa naenkrat potegne huda burja in začne pihati Evgenijevim vojakom ravno v obraz. (bilo je jeseni 6. septembra l. 394). Njih puščice so popadale na tla, predno so doletele sovražnika. Teodozijevim vojakom pa je pihala burja za hrbet in nosila njih puščice še bolj hitro v vrste upornikov. Zaradi velikega praha ni Evgenijeva vojska nič videla in se ni mogla dalje bojevati. Nastala je velika zmešnjava med njo, da je Teodozij v kratkem času potolkel do zadnjega moža. Tudi Evgenij je bil ubit.¹⁸⁴

¹⁷⁷ S. Rutar, *Beneška Slovenija*, 93.

¹⁷⁸ S. Rutar, *Beneška Slovenija*, 93.

¹⁷⁹ S. Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, 34: »Volče na Tolminskem so najbližje Čedadu in zato so najpoprej sprejele krščanstvo. Cerkvico so sezidali zunaj vasi blizu Sočinega brega še 'u črnem gozdu', da bi tudi Tolminci lahko k službi božji dohajali, dokler neso imeli sami svoje cerkve.«

¹⁸⁰ S. Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, 34.

¹⁸¹ S. Rutar, *Beneška Slovenija*, 89.

¹⁸² S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*, 112.

¹⁸³ Marija Stanonik (ur.), *Nekoč je bilo jezero*, Škofja Loka 2005, 62–63.

¹⁸⁴ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška-Gradiščanska* [II.] 10.

Atila je po Furlaniji, kjer so povedke o njem splošno znane,¹⁸⁵ razdejal vse cerkve, gradove ter stari mesti Čedad in Oglej. »Imel je baje pasji obraz (Pes-Marko, pesmar-kova vlada) in je vselej trikrat zalajal, predno je besedo izpregovoril.«¹⁸⁶ »Bil je velik čokast mož, ki je sam sebe imenoval 'šibo božjo'.¹⁸⁷ »Furlani trde, da je bila oblegovanka v landarski jami 'kraljica iz Čedada', katero so Slovenci oblegali o svojem prihodu, utaborivši se v Pontjaku. (Pagine friulane IV, 195; IC. 90).«¹⁸⁸ – »Margerita Širokustna je bila vrgla z Ostrvice svojim oblegalcem zadnjega vola in zadnja dva meha žita. Furlanska pripovedka omahuje med mehovi žita in volom, katerega so s žitom krmili.«¹⁸⁹ Čeprav vir ni naveden – ali to pomeni zgolj to, da je s terena? – glede na sobesedilo ni dvoma, da se tudi ti dve povedi nanašata na furlansko izročilo, manjka pa pristavek, ali ga poznajo tudi Beneški Slovenci.

Atila (Atala) je tako razdejal Oglej in Huni so tako hudo opustošili Furlanijo, da ni bilo sedem let slišati petelina peti. Prebivalci so z ravnine »vtekli med brda in holme, da so si le življenje ohranili.«¹⁹⁰ Po tem izročilu so torej Beneški Slovenci njihovi nasledniki.¹⁹¹

¹⁸⁵ S. Rutar, *Beneška Slovenija*, 89: »V videmskem gradu se vidi slika, kako gleda Atila s tega grada gorečo Akvilejo! Tudi Gronumberg, kjer so bivali krvoločni plemiči, je baje Atila razdejal. Le 'čedadka kraljica' se je pred njim rešila v landarsko jamo. Tako je slabotna ženska zasmehovaje premagala 'bič božji'. (Pagine friulane, X. letnik, stran 117).

¹⁸⁶ S. Rutar, *Beneška Slovenija*, 89.

¹⁸⁷ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška-Gradiščanska* [II.], 12.

¹⁸⁸ S. Rutar, *Beneška Slovenija*, 92.

¹⁸⁹ S. Rutar, *Beneška Slovenija*, 92.

¹⁹⁰ S. Rutar, *Beneška Slovenija*, 89.

¹⁹¹ Jožko Kragelj, Ivan Trinko, Koper 1997, 36–37: Simon Rutar (*Ljubljanski zvon*, Ljubljana 1890, št. 11) ocenjuje: knjižico *Listina iz leta 1170–1190*. V spomin umeščevanja č. g. Jožefa Gošnjaka v župnijo Sv. Marije v Dreki, izdelala D. Ivan Trinko in D. Jožef Jušič (učitelja v bogoslovnem semenišči v Vidmu). Tiskarna 'Del patronato' v Vidmu 1890, 14 strani in piše: »Pač redkokdaj se je zgodilo, da se je kaj slovenskega v Vidmu tiskalo. Toliko bolj mora razveseliti vsacega Slovenca 14 strani obsezajoča knjižica, ki je nedavno ugledala beli dan na nekdanji slovenski, a žal, davno že potujčeni zemlji. In ravno v tej knjižici priobčena listina nam podaja nov, sijajen dokaz, da so še v XII stoletju Slovenci sezali daleč tja doli po beneški ravnini, posebno da so bili razširjeni okolo srednjega in dolnjega Tulmenta (Tagliamento). [...] Listino je napisala redovnica, ki se nam sama predstavlja: 'Ego soror Emilint del ordinatione ancillarum sancte Marie humilis ministra' (Jaz sestra Emilin iz reda dekel svete Marije ponižna služabnica). Samostan je bil v kraju Manastero blizu Ogleja. Razni patriarhi so samostan obdarili z raznimi posestvi. Ko je umrl goriški grof Henrik I, ki je zvesto branil posestva tega samostana, je opatinja napisala to listino z vsemi kraji, kjer so imeli ta posestva in z imeni najemnikov in davkoplačevalcev. Zanimivost je namreč v tem, da so med imeni razna slovenska imena kot na primer: Stojan, Kocel, Dragoslav, Stanislav, Viligoj, Lastigoj, Durogoj, Budin, Kos in druga. In prav zaradi teh imen je Trinko dal natisniti to listino.

Simon Rutar mu sicer oporeka, češ da bi to moralo iziti pri Slovenski matici, da bi prišlo v širšo javnost. Pravi, da bi morala listina imeti pojasnila in opombe, tako pa nihče ne ve, za kaj gre. Kljub temu Rutar zaključí: 'Navzlic tem nedostatkom pa moramo gg. izdajateljema prav hvaležni biti na objavljeni listini, ki bode marsikomu dobro služila kakor dragocen zgodovinski izvir' [...] »Trinka je vedno bolj spodbujala želja, da bi Italijanom pokazal, koliko lepega imamo Slovani. Zato je v svoj študij vključil tudi ruščino, češčino in poljščino, in je tudi prevajal.«

Nekaj podobnega trdijo o Rezijanih: od Atiline vojske je utekel nek plemenitaš in se naselil v zaprti Rezijanski dolini (na Gospodnici blizu Bele). Njegovi potomci so sedanji Rezijani.¹⁹²

Ob pojasnjevanju naselitvene zgodovine prebivalcev Nemškega Ruta, Rutar (?!) dostavlja: »Tudi drugodi po Tolminskem ohranil se je še marsikater sled o neslovenskem prebivalstvu, zlasti u volčanskih Rutih in okoli Šentvidske gore. Tudi Poličani pri Šentvidski gori morajo biti od drugode naseljeno ljudstvo, ker imajo od Tolminec popolnoma različen tipus. Ljudje jih imenujejo 'cigane' in pripovedujejo, da so se naselili u Polici potem, ko je bila celo vas kuga pomorila.«¹⁹³

Škoda da Rutar ne navaja, od kod mu vir o ostankih predkrščanskega verovanja na še po njegovo pojmovanem Goriškem: »Kako surovi časi so bili takrat, kaže nam kobarijsko [Kobarid] malikovanje l. 1331. Ljudje so se shajali pod drevesom, kjer je izviral bister studenec, in častili svoje bogove, kakor so bili navajeni ob času malikovalstva. V Čedadu so pridigovali sveto vojno zoper nje, prišli so v Kobarid in jim posekali sveto drevo ter zabili studenec.«¹⁹⁴

O domnevnem Dantejem bivanju na Tolminskem Simon Rutar piše na treh mestih. Najprej, kako se je vse skupaj začelo: Eden od občudovalcev Danteja je bil po službeni dolžnosti poslan na Tolminsko, da bi preučil možnosti za boj proti Turkom. Prepričan je bil, da je v »zalaški jami bral na jednom kamnu Dantovo ime zapisano«, o čemer je pisal patrijarhu. »Tako se je izcimila povest o Dantovem bivanju u Tolminu. Naslednji pisatelji so jo prepisovali jeden od družega in nazadnje se je razširila tudi med ljudstvo.« To se je dokazovalo celo z Boccaccovim pismom Petrarki, češ da je Dante na potovanju obiskal tudi 'antra julia Pariseos'. Toda s tem se ne sme razumeti kaka jama u Julijskih Alpah, ampak neka šola v Parizu. Toda prepričljivo je dokazano, da Danteja v Tolminu ni bilo. Avtor tega dokaza govori »zaničljivo o tolminskih barbarih, češ da oni niti neso bili vredni tako velikega pesnika, kakor je Dante, med seboj imeti in gledati ga«.¹⁹⁵ Kljub temu Rutar nekaj let pozneje Dantejevo jamo omenja brez pridržka – kot zgolj turistično zanimivost?: »Blizu ondi, kjer se v globočini združuje Zalaščica s Tolminko, nahaja se imenitna Dantejeva jama. Uro hoda pod Tolminom priteka Idrijca v Sočo....«¹⁹⁶

Medtem ko Rutar prvič, sklicujoč se na italijanske vire, dovolj odločno zavrne možnost o Dantejevem bivanju na Tolminskem, se je drugič voljan spogledovati s to možnostjo. Skrbno branje pokaže, da le z upoštevanjem pesniške svobode, ki jo omogoča folklorna pripoved:

Kdor se potruđi iz tega kraja ob Tolminki navzgor, pride v pičli uri do izliva Zalaščice v Tolminko. Če gre od tu še malo časa po kačje se vijóči stezi navzgor, zagleda ozek vhod neke votline, kateri je ljudstvo dalo ime Dantova jama: Tukaj se je bajе

¹⁹² S. Rutar, *Beneška Slovenija*, 89, 93: »Sploh je videti, da so se Rezijani močno norčevali iz prof. B. in da niso čisto nič razumeli, kaj da hoče od njih izvedeti.«

Leta 1872 je nekdo pripovedoval J. Baudouinu, »kako so se Rezijani naselili po svojem 'domu'.« Toda Rutar namiguje kot da velikega jezikoslovca domačini niso resno jemali.

¹⁹³ S. Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, 80.

¹⁹⁴ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska* [II], 53.

¹⁹⁵ S. Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, 226.

¹⁹⁶ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*, 4.

okrog blodeči pesnik po dnevi skrival, a noči je prebil v družbi lepih gospej in plemenitašev na gradu 'Kozlov rob' nad Tolminom, ki je bil last patrijarhov oglejskih: Tudi mu je baje bila pred očmi veličastna priroda Alp pri mnogih podobah katere je rabil v eposu 'nebeška komedija'. Pastir, ki gre v poznem mraku ali v trdi noči tod mimo domov, strahoma pospeši svoje korake in plašen pogleda v stran, da ne bi videl v dolg škrlatast plašč zavitega pesnika na skali sedečega. Tudi skala nad Dantovo jamo ima podobo suholične glave.

Težko je dokazati, da bi bil Dante zares kedaj v tem kraju bival, ker odločen gibelin bi bil le v skrajni sili iskal zavetišča pri patrijarhu, ki je bil izključno guelfskega mišljenja. Nam ohranjeni zgodovinski viri nič ne vedo povedati, da bi bil Dante kedaj v Tolminu, ali pa kot gost pri devinskem grofu Hugonu, kakor nam odločno zatrjuje narodno sporočilo. Učenjaki so torej tega mnenja, da je ljudska pripoved presadila jednega izmed največih mož v moderni kulturni zgodovini na goriška tla. Povdarjati je pa vendar treba, da je ta pripoved že zelo stara. (sledimo jo nazaj celo do druge polovice XV. stoletja), in da je mesto Čedad uprav tedaj, ko je baje Dante v Tolminu bival, gostoljubno vsprejelo mnogo pregnane florentinske trgovce v svoje ozidje.

Zanimivo je to, da si je slovensko ljudstvo izbralo za junaka duševnega velikana iz sosedne dežele, ne pa kakega bojnega junaka. Vedeti je namreč treba, da so Tolminci nekdanj živahno občevali z bližnjimi beneškimi Slovenci in italijanskimi Furlani.¹⁹⁷

Razpravo Ivana Grafenauerja o štiftarjih¹⁹⁸ lepo dopolnjuje kratek Rutarjev opis pojava bičarjev po Evropi v poznem srednjem veku¹⁹⁹ in surovosti, ki so doletele največkrat nedolžne ljudi:²⁰⁰ »Zlasti stare ženske z nagrbančenim čelom so bile v nevarnosti. Katero so začeli sumiti, da je čarovnica ali copernica, bila je izgubljena. Mučili so jo tako dolgo, da je obstala, in potem so jo sežgali na gromadi. To preganjanje čarovnic je cvetlo zlasti v XVI. stoletji.«²⁰¹ Iz popisanih dejstev je mogoče razbrati marsikateri motiv, ki ga danes jemljemo kot pravljичnega. Še en dokaz več, da pravljice ne temeljijo toliko na domišljiji, kakor zagotavlja njena klasična definicija. V njih je zelo veliko re-

¹⁹⁷ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*, 110.

¹⁹⁸ Ivan Grafenauer, *Štiftarji in štiftarska narodna pesem, Slovenski jezik 2*, Ljubljana 1939, 15–38.

¹⁹⁹ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska* [II], 52: »L. 1260 začeli so spokorniki skupno potovati, bičati se in psalme peti v Siciliji, po Italiji, slovenskih deželah, Avstriji in Češkem. Taki bičarji (flagellanti) so se zbrali kakor k procesiji in sicer ne glede na stan, premoženje in starost, šli so od vasi do vasi na pol oblečeni (nad pasom nagi), nosili zastave, sveče in bakle ter so na javnih trgih bičali jeden drugega do krvi, prepevaje svete pesmi. Mnogo ljudij je drlo skupaj gledat ta bičanja, ki so se jim zdela nekaj nenavadnega, čudeznega. Moški in ženske so bili vkup in zato si je prizadevala cerkev na vso moč odpraviti take nespodobnosti.«

²⁰⁰ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*, [II], 53: »Kakor so bili bičarji neusmiljeni do samih sebe, tako so oblastva tudi druge trpinčila. Hudodelnika, ki ni hotel obstati svoje krivde, deli so na tezalnico, polomili so mu vse ude, ščipali so ga s kleščami, zaprli v skrinjo, ki je imela od znotraj polno bodečih žebeljev. Obsojenca so navezali na zobato kolo, odsekali so mu počasi ud za udom ali pa so ga privezali na štiri konje in razčetrili. Vse tako trpinčenje je zadelo večkrat čisto nedolžne, ki so le od bolečin premagani rekli, da so to ali ono storili, da bi jih smrt poprej rešila vsega trpljenja.«

²⁰¹ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska* [II], 53.

sničnega, le izgubili smo ključ za njihovo dešifriranje. Coprnice pa so še danes mogoče najbolj pogost motiv slovenskih povedk.

Povedke o ravbarjih ne le v okolju, ki jih opisuje Rutar, temveč tudi drugo po slovenskem ozemlju dobijo dobro zgodovinsko zaledje v naslednjem Rutarjevem odlomku: »Po tolminskih gorah so se zbirali v XVI. stoletji roparji in se skrivali po ondotnih votlinah. Bili so to večinoma beguni, ki so utekli kaznim za svoja hudodelstva, ter planili od časa do časa v dolino, ropali in plenili ter odvajali seboj ljudi, katere so potem le za veliko odkupnino izpustili.«²⁰²

Enako velja za motiv t.i. »črnošolcev« in njim podobnih, ki so se jih ljudje bali: »Med ljudstvom se je potikalo takrat vse polno goljufov in sleparjev. Klatili so se po deželi 'potujoči šolarji', ki so po deželi beračili in sleparili, vedeževali, zagovarjali in coprali ter Slovence učili nemških vraž.«²⁰³

Če naj bo ta razdelek kolikor toliko kronološko urejen, srednji vek zaznamujejo gradovi in razvaline: »tlačeno ljudstvo je zidalo gradove njihovim gospodarjem s solzami in apnom. 'Kaj je teklo solz, kaj se je prelilo srage, ne ve nobeden; kamenje ni čutilo, a srce biričev je bilo še trše kot kamen. Tu pride iz gozda majhen mož, sivobrad in gorečih oči, pa pravi tlačanom: »Kaj zidate, kaj močite kamen s potom; vaši otroci hočejo ga s krvjo!'' (Zora 1873, str. 1865). Tu je opisan začetek vseh gradov.«²⁰⁴

»Razvalina Kozlovega roba pozna se še prav dobro. [...] Ondi stoji tudi jetniški stolp, ki ima še celo streho in na sredi okroglo jamo, v katero so baje metali jetnike. O tem stolpu pripoveduje ljudstvo še mnogo strašnega (prim. Glas 1874, št. 42–50).«²⁰⁵

Tolminski »grozovitni grof vergel je baje vsakega, kedor se je le kaj malega pregrešil, u globoko jamo, ki je segala nauzdol baje do polovice hriba (sedaj se vidi le u jednem stolpu jama skozi prederti obok u spodnji prostor) in je imela u dnu železno mrežo verhu vode, ki se je spodej nabirala. Na tej mreži zdihovali so ubogi jetniki. Od zgorej dol spuščalo se jim je vsaki dan po malo kruha in vode, dokler neso revno poginili. To se je pa navadno ob kratkem zgodilo, ker nihče ni mogel dolgo prenašati smradu u jami trohnečih trupel. Umerlih ni namreč nihče pokopaval, nego segniti so morali na mestu in njih ostanki pocepali so malo po malem skozi mrežo u spodej stoječo vodo.«²⁰⁶

O tolminskem grofu, 'katerega so uši snedle', se pripoveduje, kako je prevaral lahkoverne kmete, le eden od njih se je modro zadržal: »Enkrat povabi Poljubinje na veliko gostijo. Prigovarjal jim je zlasti, naj pridno pijejo. Ko jih na ta način upijani, obečajo mu dati vse, kar bi od njih zahteval. Sedaj jim reče grof, naj mu odstopijo krasne travnike 'Dobrave' med Poljubinjem in svetolucijsko cesto. Pijani kmeti mu privolijo. Jeden pa ni hotel o tem nič slišati in rajši plača grofu kosilo. Zato je ta obderžal svoj del travnika, ostali pa je bilo poslej grofovsko.«²⁰⁷

Najbolj znana je pripoved o grofovi »nenatorni smerti«:

»Nekdaj prisili namreč veliko ljudij k zelo težkemu delu na polju. Ljudje so nevoljni delali in želeli vsako zlo svojemu tlačitelju. Grof pošlje svojega oskerbnika na polje gledat, kaj ljudje delajo. Vernivši se poroči oskerbnik: 'Grof, kolnejo vas!' Na to grof vesel

²⁰² S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska* [II], 53.

²⁰³ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska* [II], 53.

²⁰⁴ Simon Rutar, *Kozlov rob, Tolminske zgodovinske črtice*, Nova Gorica 2001, 19.

²⁰⁵ S. Rutar, *Kozlov rob*, 25.

²⁰⁶ S. Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, 245.

²⁰⁷ S. Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, 245.

odgovori: 'Dokler me kolnejo, je že dobro!' – Grof pošlje drugič svojega oskerbnika na polje in ta se verne z enakim odgovorom, kakor pervikrat. Tudi sedaj se grof zveseli tega poročila. Ali tretji krat prinese oskerbnik poročilo, da kmetje molijo in Boga prosijo, naj bi jih rešil tako okrutnega gospodarja. 'Zdaj pa je slaba za me!' odgovori grof, in u istem trenutku začnejo mu lezti uši iz celega života. Služabniki so prihoteli in začeli grofa čistiti. Neprenehoma so ga preoblačevali, in ko ni vse to nič pomagalo, devali so ga spat u stekleno posteljo, da bi odstranili ta sitni mrčes. Ali vse to nič izdalo in grof je moral na zadnje revno poginiti. Ljudstvo pa je u tem spoznalo božjo kazen za grofovo okrutnost.²⁰⁸

Med drugim je Rutar otel pozabe nekaj od številnih pripovedi o Turkih. Sledečo je uporabil dvakrat dobesedno: »Najbolj znana je tista, kako so bili pri bovškem gradu poginili. Čez Koritnico je držal lesen most, edina pot v trdnjavo. Ko se Turki približajo odkrijejo ljudje most na sredi, postavijo luč po gradu, potem zbeže. O mraku prihume divjaki do grada in ker vidijo luč v njem, krenejo naravnost proti mestu. Ali eden za drugim popada v strašno globočino. Šele ko se konji približajo, zavohajo nevarnost in nočejo dalje.«²⁰⁹

Le uvajalni in zadnji stavek sta drugič drugačna in navedena je objava, na katero se Rutar opira: *Ljudstvo pripisuje Turkom tudi nesrečo, ki je Francoze zadela pri bolškem gradu l. 1797. [...] Usledi toliko pobitih Turkov bila se je Koritnica baje zajezila in še u poznejih časih je metala orožje na dan. (Novice 1862, list. 35).*²¹⁰ Lahko bi govorili o zgodovinski interferenci, ko avtor opozarja, »ljudstvo povezuje ta dogodek s francoskim obleganjem bovškega gradu l. 1797«.

Simon Rutar kar na treh mestih obnavlja »*ljudsko pravljico* [sic?!] o '*turškem križu*' na cesti med Ročinjem in Dolenjimi seli.« Ali to pomeni, da jo je trikrat slišal, ali jo je vsakič znova sam oblikoval? »*Kamenje, ki so ga kmetje valili na Turke na cesto spodaj, je pobrisalo v Sočo vse Turke razen načelnika, ki je zasekal v skalo križ govoreč: 'Pri tem znamenju prisegam, da ne bodem ne jaz ne moji nasledniki več hodili, koder 'bela voda teče, kjer take gore v nebo kipe.'* [...] »Zgodovinsko je res, da so šli Turki 23. junija 1478 po Kanalu čez Kobarid in Bovec na Koroško, a da bi jih bil kdo na poti nadlegoval, se nič ne ve.« Dejstva pač niso zgodovinsko zanesljiva. Drugo, kar zbuja dvom, pa je, da bi Turek kot musliman storil znamenje križa?! Zanj bi bilo kvečjemu njegovi veri ustrezno znamenje.²¹¹ Tudi o toči kamenja obstaja ravno nasprotni podatek. Leta 1478 da je bilo najhujše: »*Na Koroško so pridrli skozi tri 'hude soteske'. Nad njimi so Turki*

²⁰⁸ S. Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, 245–246.

²⁰⁹ S. Rutar, *Zgodovinske črtice o Bovškem, Tolminske zgodovinske črtice*, Nova Gorica 2001, 36. S. Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, 81.

²¹⁰ S. Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, 81.

²¹¹ S. Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, 80. S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*, 112: »Tu in tam se še govori o turških vpadih v deželo, kakor pri 'turškem Križi' ob Soči pri Podselih, med Volčami in Kanalom, ali pa pri 'Turškem klancu' v Trnovskem gozdu. Na obeh krajih so divjakom napravili tak vsprejem (pobili so jih z nagomiljenim kamenjem, da so jim pobrali vse veselje do vrnitve.« S. Rutar, *Tolminske zgodovinske črtice*, 18: »Tako je povsodi znan 'turški križ' na tolminski cesti med Ročinjem in Dolenjimi seli. Pripoveduje se namreč, da so bili kmetje nanесли veliko kamenja na hribu, ki se vleče ob desnem bregu Soče, in ga potem nad Turke spustili, ko so se ti začeli po cesti za Sočo pomikati. Na tak način so bili vsi neverniki pomandrani in u Sočo pometani razen načelnika, ki je potem križ z mečem u skalo zasekal govoreč: 'Pri tem znamenju prisegam, da ne bomo ne jaz, ne moji nasledniki

*spustili cel plaz kamenja, da so morali krščani pred njimi bežati.*²¹² Toda kakor je znano tudi iz srbske junaške epike, ima slovstvena folklorja ima to možnost, da slabe reči naprti nasprotniku, svoje pa povišuje.

Rutar dvakrat omenja pripoved o Turkih na Bukovem. Prvič zelo na kratko: baje so se noge udirale turškim konjem, da niso mogli naprej.²¹³ Drugič na široko in je naveden tudi vir (Kociančič, Slov. Bčela, 1853):

Jako znana je tudi bukovska pripovedka o Turcih. Ti priderejo ravno u soboto proti večeru na verh bukovskega sedla. Ko začujejo zvonjenje iz cerkvenega stolpa, spregovorijo turški načelnik: 'Le buči, buči sv. Lenart, še nicoj bodo moje mule na tvojem altarju zobale in moji junaci iz tvoje čaše runje vince pili!' – Ali ko hočejo Turki naprej, začnejo se mulam noge uderati, tako da se nihče ni mogel z mesta geniti. Tako so se morali razkačeni Turčini verniti in Bukovci so bili rešeni. Še dandanes imenujejo mesto, kjer so se mule pogrezale, Žrelo in u spomin čudnega rešenja zvonijo še zdaj vsaki petek ob treh popoldne.²¹⁴

Raziskovalcu Rutarjevega opusa je v veliko olajšanje, da sorazmerno redno navaja vire, s katerimi si pomaga razgledovati se po domači deželi. Poleg tega ne zanemarja ustnih virov in jih ima za vredne zgodovinarjeve pozornosti; ali bi ga v tem pogledu mogli imeti za predhodnika ustnega zgodovinarja?²¹⁵ »Blizu vasi Žabče pri Tolminu vidijo se takoimenovane 'turške šance', tj. od prirode ustvarjeni, terdnjavici podobni okopi. Ljudstvo pripoveduje, da so Turci od tam streljali na tolminski grad, dokler jim neso Tolminci čez goro za herbet prišli in jih prepodili, ter iz cele okolice izgnali (l. 1479?). (Novice, 1862, list 32).«²¹⁶

Simon Rutar obžaluje, da Slovenci zelo površno poznajo lastno slovstveno folkloro in so jim celo njeni glavni junaki znani komaj po imenu. Da bi bolj cenili lastno dediščino, za začetek želi predstaviti, koliko je resnične zgodovinske podlage v pesmih in pripovedih o Kralju Matjažu: kateri dogodki so pripomogli k njih nastanku in katere zgodovinske osebe se ujemajo z »junakom Matjažem, kakoršen živi v spominu slovenskega naroda.«²¹⁷

Vipavci pripovedujejo, da je bil postal Kralj Matjaž v svoji mogočnosti tako ošaben, da je napovedal vojno celo – Bogu! Bog pa je ukazal sv. Eliji, naj zbere grom in pošilja

več hodili, koder bela voda teče in kjer take gore u nebo molé'. – To se je baje zgodilo l. 1478 (po spominskih zapisnikih u Kanalu).«

²¹² S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska* [II], 48–49.

²¹³ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*, 112.

²¹⁴ S. Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, 81: »Blizu jednakega zapopadka je tudi Svetličičeva pesen Turški križ u bački dolini (Janežičev Cvetnik sl. slovesnosti, str. 151). – Po bački dolini molijo še dandanes pri večerni molitvi, da bi jih Bog obvaroval pred 'grozovitim Turkom'.«

²¹⁵ Prim. Mojca Ramšak, *Portreti glasov: raziskave življenjskih zgodb v etnologiji - na primeru koroških Slovencev*, Ljubljana 2003, 28–32.

²¹⁶ S. Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, 81.

²¹⁷ S. Rutar, Kralj Matjaž [Dunajski] Zvon 5 (Dunaj 1879), 139: »Kako drugače je to pri drugih narodih! Nemški otroci se začenjajo učiti svojega slovstva z narodnimi pripovedmi in v vsakem berilu se čita o Siegfriedu, Hildebrandu, Hreodoridu, Waltharju, Kirmbuldi, Hagenu, Athili, Ratharji itd.«

ognjene strele na Matjažovo vojsko, ki se je hitro razkropila na vse strani sveta. Matjaž pa je ves osramočen vskliknil: 'Vrhi strnite se in gore pokrite me!' In zares ga je zagrnila gora. Čaven pod katero še sedaj spi z vso mogočo svojo vojsko.²¹⁸

Simon Rutar želi opisati Kralja Matjaža, kakršen se kaže v slovstveni folklori in ugotoviti, koliko resnične zgodovinske podlage imajo pesmi in pripovedi o njem: kateri dogodki so pripomogli k njih nastanku in katera zgodovinska oseba se ujema z Matjažem kot junakom v slovenskem zgodovinskem spominu. Presenetljivo je, da Rutarja, zgodovinarja in geografa, torej usposobljenega za raziskovanje stvarnih dejstev, tu nenavadno hitro zanese v mitologijo.²¹⁹

Naj bo nekaj simbolike v tem, da ga prav v letu izida prve slovenska knjige, 1550, prvi/č/omenja furlanski zgodovinar MarcAntonio Nicoletti, »pišoč, da Tolminci opjevajo ogrskega kralja Matjaža in druge slavne slovenske junake«. ²²⁰ Splošno prepričanje je, da gre za ogrskega kralja Matijo Korvina.

Treba bi bilo priti do izvirnega Nicolettijevega navedka, kajti pri Simonu Rutarju je rečeno o Tolmincih samo, »da radi prepevajo Matijaža«. ²²¹ »Ogrskega kralja« ni. Drugič je prevod iz latinščine drugačen, toda prav tako brez »ogrskega kralja«. ²²²

Kateri navedek je zanesljiv? Če zgodovinske osebe tudi v izvirnem besedilu ni, je možnost za mitološko razlago veliko bolj sprejemljiva kakor v primeru, da je zgodovinska besedna zveza izpuščena. Če se je to zgodilo iz tendenčnih vzrokov, je še toliko bolj vprašljiva. Če pa je Rutarjev navedek pravilen, se je načelno mogoče vprašati, ali se za Kraljem Matjaže skriva kak mitološki motiv: češ, ko Kralj Matjaž reši nevesto Alenčico iz turške sužnosti, – ali po Rutarjevo: iz sovražnikove oblasti – to pomeni, da sončni junak (= pomladansko sonce) »otme pomlajeno zemljo iz zimskega otrpnenja in hudega mraza«. ²²³

Presenetljivo je, da kot zgodovinar Rutar svojo interpretacijo mitološko zamota: Čeprav so pesmi o Matjažu prepletene z zgodovinskimi motivi, se jim, po njegovem prepričanju njihova prvotna mitološka podlaga še pozna. V izvajanju, kako so se pesmi o Matjažu spremenile iz mitičnih v zgodovinske, se naslanja na Gregorja Kreka (prim.: *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte* I, 334–335). Rutarjeva posebnost je, da s Kraljem Matjažem ne povezuje le ogrskega kralja Matije Korvina (in njegovega očeta slavnega Hunyadija), temveč tudi celjske grofe. »Kakor pripisuje ljudstvo dejanja vseh Lambergarjev le Krištofu, je v Kralju Matjažu iz slovenskih pesmi zgoščenih več oseb: Celjani so propadli in Hunyadi je umrl. Njihova dejanja je ljudstvo preneslo na njihovega političnega naslednika Matijo Korvina: »Ljudstvu je glavna stvar dogodek

²¹⁸ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*, 111.

²¹⁹ S. Rutar, *Kralj Matjaž [Dunajski] Zvon* 5, Dunaj 1879, 148–151, 139: »Še bolj pa izpričujejo starost omenjenih pesmi to, da se nahajajo v njih mythologični spominki. K M. ki reši svojo nevesto Alenčico iz sovražnikove oblasti, je solčni junak (pomladanje solnce), ki otme pomlajeno zemljo iz zimskega oterpnenja in hudega mraza.

²²⁰ Karol Glaser, *Zgodovina slovenskega slovstva* III, Ljubljana, 1896, 254.

²²¹ S. Rutar, *Kralj Matjaž*, 139.

²²² S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*, 111: Furlanski zgodovinar Marcantonio Nicoletti v 16. stol. poroča o Tolmincih, da 'imajo mnogo pesmi o svetnikih ter o Kralju Matjažu in drugih imenitnih osebah slovenskega naroda'.

²²³ S. Rutar, *Kralj Matjaž*, 139, 148–151, 184–187, 200–202, 214, 215.

in včasi tudi kraj, kjer se je kaj vršilo. Osebnosti pa rado pozablja ali jih zamenjuje z drugimi. Tako pripovedujejo beneški Slovenci, da je bil Atila tako razdejal in opustošil Furlanijo, da ni bilo slišati sedem let petelinjega petja. Pa vsega tega ni storil Atila, temveč po surovosti njemu podobni Avari pod vodstvom Džingis-Kana (7. stol.).²²⁴

Rutar zagotavlja, da je napačno trditi, da se vse pesmi o Kralju Matjažu nanašajo na ogrskega kraja Matijo Korvina ali njegovega očeta Hunyada. Kralj Matjaž da ni ena sama oseba, temveč se je vanj strnilo veliko slavnih dejanj raznih junakov. Celjani so izumrli, Hunyadi je umrl; njihovih dejanj ljudstvo ni moglo pozabiti. In vse to so prenesli na njihovega naslednika Matijo Korvina. Nosilec slovsstvene folklore da so pomembni dogodki in kraj, imena pa se rada pomešajo.²²⁵

V članku Knez *Pes-Marko* se Simon Rutar predstavlja kot zgodovinar. K pisanju ga je izzvalo pisanje Janeza Trdine o lastniku gradu v Kostanjevici z imenom Marko Pes. Tolminci in Benečani si pripovedujejo: kralj se je zaljubil v svojo prelepo hčer in je ni privoščil nobenemu moškemu. V dolgočasju je prosila za psička in z njim zanosila. Dobil je ime pes Marko. Odrasel je »strašno divjal nad Slovenci«. Menda je bil sam Atila, »ki je po svoji grdobi in okrutnosti tudi našemu ljudstvu dobro znan«. Navadno se pripovedi o zelo divjih ljudeh s pasjimi glavami, Pesjanih ali Pesoglavcih nanašajo na Obre ali Avare. Rutar pa misli, da gre za »vse hudodelce, brezbožne ljudi«. Tudi Italijani poznajo bitje pol človek pol pes: Pulicar, sin psa in neke krščanske gospe v Kapadociji. »Dolnji del njegovega telesa je bil pasji, gornji pa človečji.«²²⁶

Rutar je prepričan, da je ime Pes-Marko nastalo pod vtisom beneškega leva pri sv. Marku. Tisti lev ima glavo, navadno človeški podobno in Benečani ga imenujejo splošno le Marka. Slovenci so zamenjali leva s psom in »od beneškega leva ustvarili Kneza, v katerem so poosebili magično beneško republiko«. Beneški lev ni izviren, saj so taki levi znani vsem vzhodnim narodom in Grkom. (prim. Hetiti). Na Koroškem ni misliti na beneški vpliv.²²⁷

Zadnja Rutarjeva objava iz slovsstvene folklore v Ljubljanskem zvonu leta 1893 je članek Jur-Kobila, ki se nanaša na protestanta Jurija Dalmatina.²²⁸

Slovsstvena folkloristika se pridružuje²²⁹ ugotovitvi Simona Rutarja ko na podlagi terenskih dejstev ugotavlja kot zgodovinar, da so bile meje pri vseh narodih svete in s posebnimi zakoni kolikor mogoče natančno določene in zato med najstarejše jezikovne spomenike spada opisovanje mej.²³⁰ Na Tolminskem je bilo v tem pogledu vroče od 16. do 18. stoletja, ko so se mejni prepiri ponavljali zaradi nejasnih meja med avstrijsko državo in beneško republiko.²³¹

To je tudi čas, ko so nastajala trenja med duhovniki in verniki, ki so verjeli, da imajo duhovniki nadnaravno moč odganjati neurja in jim zavarovati žito in domove pred strelo. Če jim niso ustregli, so jim radi naprtili tudi kaj spotikljivega:

²²⁴ S. Rutar, Kralj Matjaž, 139, 148–151, 184–187, 200–202, 214, 215.

²²⁵ S. Rutar, Kralj Matjaž, 139, 148–151, 184–187, 200–202, 214, 215.

²²⁶ S. Rutar, Knez Pes-Marko, *Ljubljanski zvon* 3 (1883), 252–253.

²²⁷ N. d., 253.

²²⁸ J. Dolenc, Ljudske pesmi v zapisih, prepisih in razpravah Simona Rutarja, 23.

²²⁹ Ivan Grafenauer, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi – A. *Slovenski etnograf* X, 97–98.

²³⁰ S. Rutar, Meje so bile ..., *Tolminske zgodovinske črtice*, Nova Gorica 2001, 79.

²³¹ S. Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, 131, 133–136.

Janez Friderik Matko (Madcho) toži leta 1738 nekatera volčanska dekleta, da ga obrekujejo, ter raznašajo novico, da se on na prepovedan način peča z nekim dekletom. To dekle bilo je u njegovi službi, in naddijakon mu je bil zapovedal odpustiti ga. Ali Matko se ni za to zmenil in naddijakon je k temu molčal. Ko je pa 9. avgusta toča vse potolkla, začeli so Volčani hudo mermrati soper svojega župnika, češ da zaradi svoje kuharice ni hotel u cerkev iti, da bi nevihto z molitvijo in blagoslovom odgnal, kakor drugi župniki delajo. Zato so hoteli Volčani Matka iz fare izgnati. Ali k sreči so nekateri pametnejši ljudstvo pomirili, da se neso dogodili neredi, toda med Volčani je še dolgo hudo vrelo.²³²

Kdo ve, ali je v tem Rutarjevem odlomku Ivan Pregelj dobil idejo za ekspresionistični roman Plebanus Joanes.

Kratkotrajno obdobje francoske okupacije je vpeljalo nove šege, oblačilno kulturo in svobodomiselne ideje.²³³ »*Naši starejši ljudje se še dobro spominjajo Francozov, ki so bili uveli jednakost stanov, osvobodili kmete vseh robot in grofovskih podložnostij ter vpeljali strogo sodstvo, ki je bilo strah vsem hudodelcem. Cestne roparje npr. dali so obesiti na prvo drevo, pri katerem so jih zasačili.*«²³⁴ O Francozih je še precej takih zgodb.²³⁵

Odslej bodo tudi povedke o koleri imele bolj zanesljiv časovni okvir. Pojavila se je že leta 1836. V letih 1854–1855 pa »je morila neusmiljeno in navdajala z velikim strahom vse prebivalstvo. Najhujša je bila leta 1855, ko se je pojavila z vso silo julija meseca, dosegla svoj vrhunec v avgustu, a pojenjavala v septembru. Tudi l. 1866 nastopila je bila julija meseca, razsajala najbolj avgusta, a trajala še do oktobra.«²³⁶

Po letu 1848 se je popolnoma spremenilo vse javno življenje. »Poprej je imelo ljudstvo zelo malo potreb, bilo je skromno v jedi, pijači in obleki. Ni tržan, ni meščan nista poznala kavarn in tudi tabakarn malo, ženstvo pa ne kave, ne klobukov. [...] Železnice, brzojav, tisk in tovarne predružačile so vse poprejšnje življenje. sredstva za delo so se predružačila, delavce so začeli strožje vprezati, ker je trebalo hitreje in natančneje delati.«²³⁷ Rutar že piše o ženah, ki se odpravljajo hodijo zaradi zaslužka v Egipt,²³⁸ danes bi jih imenovali aleksandrinke.

e) Šaljive povedke

Žal Rutar ni bolj na široko povzel šaljive povedke iz Beneške Slovenije, kako sta lisica in lisjak potovala v Rim na repnem vozu, pred katerega so bili upreženi voli s srebotom.²³⁹

Od šaljivih povedk o tolminskih grofih je ohranil tisto, da se je eden povsod hvalil kako »neustrašen lovec« da je. »*Ali kot so nekdanj na lovu naleteli na medveda, zbal se je grof, splezal na bližnje drevo in od velikega strahu pripetilo se mu je nekaj*

²³² S. Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, 244.

²³³ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska* [II], 101.

²³⁴ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska* [II], 105.

²³⁵ S. Rutar, *Zgodovinske črtice o Bovškem*, 43–45.

²³⁶ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska* [II], 108.

²³⁷ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska* [II], 109.

²³⁸ S. Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*, 109.

²³⁹ S. Rutar, *Beneška Slovenija*, 93.

neuščnega. Kmet, ki je grofa spremljal, moral mu je posoditi svoje irhaste hlače. To so pa ljudje opazili in so se potem dolgo grofu smijali.»²⁴⁰

f) Anekdota

o Petru Matajurc in Balentu Piskerjuvemu za zgled nadiškega narečja:

Bil je Pétar, Matajúrac, velik inak, de ha (ga) je bloú strah videt'. Kar je hodú, se je zemjá tresla pod njehá nohám'. Vse čéce so ha radé videle, takuó je biú rávan, an vsi so ha radi par diele imiél', takuó je biú brdáak. Pa tud, kar se mu je zdielo, je poležú, an obedan ha nié mu (mogel) parsilt, de bi se ta' z hórkehá siena uzdihnu. Z' nó besiedo: takuó mu je šlo dobró, ku (kakor) ticjacu, ki veseu od vejce do vejce u sončnem blisku farlí, an dok se mu zdi, na vsaki poseda. Pa vesté, de vse dobro vzame na sviete ankrat konác. Tud Petra je čakalo tarpljenje: Klican je biú za sudata. Se vié, de kapitanih, kater jih je zbieru, nié teu pustit' takeha ináka ta domá. Iti je muoru tadá naš Petar u Vidam, an se pardružít' Vidamskemu rahuméntu.

Še adan, Balent Piskerju z Matajurja, je stopu tu tust rahument. Pa ku sta paršla Pétar an Balént v Vidam, so jih hitro ločil'. Petar je paršu med Lahe an Balént ravno takuó. Se vié, da je biú Petar med njimi, ku zuonac brez zúenkejna. Zavóljo tehá mu je bluó par srce. – Nijé tarpielo dúho časa' pa su jih peljal' u Benetke. Tu Meštre su jih diel' tu barko. Petar nié videu pried tu Matajurje, se zastóp, ne barke ne velike uode. Ku zahleda barko, njemu naznano rieč, sklikne vas začuden: A Ježuš parpomajte, kaka vintula [= metrga, Mehltruhe] je! – Stop' tada tu tò-le vintulo, an se peje cjá po uodi. Buj ku se bliža Benetkam, buj se šir'. Petar zjá, starmi, an debelo hleda, ku ucá, kar veliceha pisá zahléda. – Na' nkrat se mu usta razstehnejo, an z njih te-le besiede parlete: A Ježuš, kak potók je!²⁴¹

Z Benetk je paršu za'n miesac u Grádac na Štajarskem. Tam je čú le niemšk med ljudmí, an lašk tu rahumentu. Hodit' je muoru u mraze na vahto, po nocj an po dnev'. Ustajat je muoru, kar so mu ukuazoval', an iti ležát, kar so druhi tiel', an, duor nié buhu, je biú uklenjen, an še celuó tepén. Kar je Petar tuó-le videu an občutu, je ratávu vsak dan buj žalostan. Za nieki časa zahleda na ciest Balenta Piskerjóveha, ki je stau tu ni druhi kozarni. Hitro se mu bliža in se mu začne partovežati. Na zadnje prav': o muoj Balent! Buoh me parnes' še 'nkrat živehá, hoú (gor v) Matajur, cjá domú. Takuó bom veseú, Bohú hvaležan za tó-le zaželjeno dobruto, an brúman, de še mač-ki porčem 'Vi'.« (vitez A. Klodič, goriška Domovina 1868, št. 46 in 52).²⁴²

SKLEP

Simon Rutar je kot veliko drugih²⁴³ v tistem času, kljub treznosti, ki jo je pokazal kot profesor zemljepisa in zgodovine,²⁴⁴ podlegel izjemno marljivemu, toda marsikdaj ne-

²⁴⁰ S. Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, 246.

²⁴¹ S. Rutar, *Beneška Slovenija*, 86–87.

²⁴² S. Rutar, *Beneška Slovenija*, 87.

²⁴³ Prim. Marija Stanonik, Vprašanje romantične mitološke teorije pri Slovencih. *Obdobje romantike v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Ljubljana 1981, 335–353.

²⁴⁴ S. Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, to je: zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin,

kritičnemu Davorinu Trstenjaku o slovenskem mitološkem sistemu²⁴⁵ in vplival na Jakoba Kelemino, ki je zato doživel uničevalno kritiko Jiřija Pólivke.²⁴⁶

Terminološko je sprva sledil G. Kreku, nato se je v tem pogledu prepustil poljubnosti.

Za folklorne obrazce se ni posebej trudil, vendar je ohranil nekaj folkloremov, zaradi katerih ga cenita zgodovinarji in literarna zgodovina.

Pod vplivom univerzitetnih učiteljev Gregorja Kreka in Karla Štreklja se je v domačem okolju že zgodaj vključil v zbiranje folklornih pesmi; vendar ni jasno, kakaj jih je iz njegove zbirke precej izostalo od objave v Štrekljevi zbirki.

Folklornih pripovedi ni jemal za njim enakovredno vrsto besedne umetnosti, prej za del zgodovinskega gradiva, kvečjemu za ilustracijo, ki naj popestri domoznansko snov.

Tukajšnja obravnava je skušala osvetliti njegov prispevek k slovstveni folkloristiki prav z vidika novosti, ki jih omogoča zdaj na enem mestu sistematično urejeno gradivo, bodisi da ga je zbral sam ali sprejel iz drugih (tudi furlanskih) virov, da bi lažje prišlo v obtok raziskovalnega interesa. Nekatere od njih so izredno dragocene, ker vsebujejo doslej nezapažene motive, ki bodo slovstveni folkloristiki pripomogle zanesljiveje interpretirati posamezne folklorne pojave.

Bolec in Cerkno ž njih prirodznanskim in statističnim opisom, Gorica 1882. Slovenska zemlja / Opis slovenskih pokrajin v prirodznanskem, statističnem, kulturnem in zgodovinskem obziru, I. del: *Poknežena grofija Goriška-Gradišćanska*, Matica Slovenska, Ljubljana 1892. II. del: *Poknežena grofija Goriška-Gradišćanska*, Matica Slovenska, Ljubljana 1893. III. del, *Beneška Slovenija*, Slovenska matica, Ljubljana 1899.

²⁴⁵ S. Rutar, Slovenske pripovedi o morji, *Zvon* 6, (Dunaj 1880), 297: »Pripoved o lepi Vidi spominja nekoliko na nemško Gudrunsko. Še bolj pa je podobna naša Vida grški Heleni, katero je bil lepi Paris v Trojo odvel. Pripoved o lepi Vidi se pa tudi naslanja na starejša, mytična poročila. Kakor je znano, izpreminja ljudstvo z napredujočo omiko tudi svoje mythe in jim daje novejšo, konkretnjšo opravo. Sčasom se priseli mythos kje na zemljo ter se zvari in spoji s zgodovinskimi dogodki, resničnimi osebnostmi. A poleg tega ostane v epični pesmi mytično jedro. Terstenjak našel, da je Vida božica (= boginja meseca).«

²⁴⁶ Jiři Polívka kot buden spremljevalec slovenske slovstvene folkloristike, *Slavista Jiři Polívka v kontexte literatúry a folklóru I–II*, Bratislava-Brno 2008, 91–101.

KAREL ŠTREKELJ (1859–1912)

– »ima vse prednosti
natančnega folklorista«
(Evgen Lampe)

UVOD

Univerza v Gradcu je leta 1871 dobila svojo slavistično stolico in od začetka so se njeni člani veliko posvečali slovanskemu in še posebej slovenskemu narodopisju ter v filološkem okviru »postavili narodopisno delo na trdno znanstveno podlago«. Zanj so si pridobili posebno velike zasluge trije graški slavisti: prof. Gregor Krek (1840–1905), prof. Karel Štrekelj (1859–1912) in prof. Matija Murko (1861–1952).¹ Nikakor ni mogoče reči, da je drugi od njih v slovenski slovstveni² in glasbeniki folkloristiki³ zastavljen, toda tukajšnja razprava skuša prikazati Štrekljevo življenjsko poslanstvo po drugačni sistematiki in z nekaterimi novimi poudarki, ki bi spodbudili zanimanje zanj tudi v slovenskem jezikoslovju.

¹ Pavle Zablatic, *Narodopisje v službi domoznanstva* (predavanje v Št. Petru pri Št. Jakobu v šoli za ženske poklice, tipkopis): »Medtem ko je Gregor Krek še vseskozi uveljavljal romantično smer, sta Karel Štrekelj in Matija Murko na graški slavistični šoli že ubrala bolj trezno kritično pot.«

² Boris Merhar, *Folklor in narodopisje, Slovenska matica 1864–1964*, Ljubljana 1964, 124–128. Monika Kropelj, *Karel Štrekelj* (Iz vrelcev besedne ustvarjalnosti), Ljubljana 2001.

³ Josip Tomišek, Prof. dr. Karel Štrekelj in nabiranje slovenskih narodnih napevov, *Slovenski etnograf* 5, Ljubljana 1952, 169–178. Zmaga Kumer, Slovenske ljudske pesmi z napevi (Poročilo o glasbenem gradivu, nabranem 1906–1914 pod Štrekljevim vodstvom, zdaj v Glasbeno narodopisnem inštitutu v Ljubljani, *Slovenski etnograf* 12, Ljubljana 1959, 203–210. Zmaga Kumer, Štrekljevo delo za slovensko ljudsko pesem. *Razvoj slovenske etnologije do Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj* (Zbornik prispevkov s kongresa, Ljubljana, Cankarjev dom 24.–27. oktober 1995, 9–21.

I. ŽIVLJENJSKA POT

Karel Štrekelj se je rodil v trdni kmečki hiši v Gorjanskem pri Komnu 24. februarja 1859. Za slavistiko, narečja in slovstvo se je Štrekelj začel zanimati že kot gimnazijec v letih 1870–1878 obiskoval v Gorici. Nanj so vplivali Fran Levec s svojimi predavanji, Jan Baudouin de Courtenay, ki je tedaj potoval po Primorskem (12-letni Karel mu je l. 1872 izročil zbirko besedil v domačem narečju⁴), in Fran Erjavec, kateremu je kot sedmošolec med drugim prinesel zapisan zagovor iz Gabrija pri Mirnu. Sploh je iz teh let izpričano med sošolci na pol organizirano zapisovanje folklornega gradiva.⁵

Od leta 1878 je na Dunaju študiral slovansko in klasično filologijo ter primerjalno jezikoslovje. Kot zaveden Slovenec se je vključil v na novo oživiljeno Slovensko literarno društvo⁶ in bil 2. 2. 1879 izvoljen za njegovega drugega tajnika.⁷ O tem priča spomenica, ki jo je Štrekelj sam poslal v Slovenski narod, kar je bila ena njegovih prvih objav. V njej se pozneje zelo stvarni in trezni mož prvič in pravzaprav edinokrat mladeniško omehča in razkrije, s kakšnimi čustvi je opravljal svoje znanstveno poslanstvo:

Narodi imajo svoje zaklade in ideale. Največji zaklad vsakemu narodu je njegov jezik, in hrepenenje po popolnosti jezikovej njegov prvi ideal. Namen našemu društvu bode bližati se temu idealu. S knjigami, pisanimi v materinem jeziku, ustvarjajo si narodi svoje literature, ki so najlepša priča njih duševnega življenja in glavno poročstvo narodnemu obstoju. Najlepša svetinja vsakemu narodu je njegov materin jezik, ker vanj izliva narod svoje najsvetejše misli in najplemenitejša čutstva; kako bi tedaj ne bil namen plemenit hrepeneti po lepoti svojega materinega jezika in jo pospeševati; in kedo more tajiti, da nij naša prva in najsvetejša dolžnost, čistiti si jezik in ga plemeniti, dokler je še v svojem prvem cvetu, kakor naš, da se bode krepko in zdravo razvijal do svoje končne popolnosti.

Vsakemu bitju je treba skrbne odgoje zlasti pa jeziku; za to bo tudi naša prva skrb materin jezik, saj je on vendar le edini in vse kar ima Slovenec najlepšega in najsvetejšega.

Kakor znano literatura sploh obsega vsa duševna dela pisateljev posameznega naroda. K literaturi spada tudi tradicionalna literatura: to so narodne pesmi, povesti i.t.d. Tradicionalna literatura nam kaže duševne zmožnosti in sploh kulturno omiko naroda. V pesmih, povestih nam razodeva narod, kako mu je srce plemenito, kaj mu je sveto, kaj ljubi in kaj sovraži. V njih nam razodeva svoje misli o Bogu, o svetu, sploh o socialnem življenju; v ugankah pa svojo modrost. Tega druzega zaklada pri nas nam niso še vsega pobrali, zaradi tega bo naš prvi namen, da bomo nabiranje narodnega blaga začeli v prvej vrsti in je pospeševali. Kadar si narodno blago zberemo in izdamo na svetlobo, takrat še le bodemo videli, na kakej stopnji duševnega ra-

⁴ Janko Kotnik, Dva jubileja v Gradcu, *Dom in svet* 24, Ljubljana 1991, 122.

⁵ Prim. Karel Štrekelj, G. Baudouin de Courtenay (rubrika: Slovenski glasnik), *Ljubljanski zvon* 1, Ljubljana 1881, 646.

⁶ M. Kropelj, *Karel Štrekelj / iz vrelcev besedne ustvarjalnosti*, Ljubljana 2001, 14: »Na Dunaju je že od leta 1866 delovalo med slovenskimi študenti visokih šol literarno društvo, v katerem bi se mlade moči vadile in urile v slovenskem pisanju.«

⁷ *Slovenski narod* XX, št. 29, 5.12. 1879, stran ni oštevilčena [2].

zvoja je naš narod. Vsi omikani narodi zbirajo ali so si uže zbrali narodno blago, pri nas pa imamo na tem polji tako malo delavcev! Káko je naše narodno blago in koliko ga imamo, tega še sami ne vemo, skoro do denes še nismo čutili potrebe, seznaniti se najprej s tem, kar si je ustvaril naš narod sam. Gotovo da imamo dokaj lepega še v denašnji tradiciji, in kolikor imamo, bodi nam sveto; otmimo poginu vsaj to, kar še živi v narodu in se širi od ust do ust. Narodno blago še le bode nam pokazalo pravo notranje življenje jezikovo. Na tej podlagi bomo si utrdili in oplemenitili literarni jezik na vse strani, da bo čist, pravilen in lep. Zato smo mi popolnem prepričani, da je literarni jezik, osnovan na podlogi prostega narodnega jezika, edin porok za daljnji obstoj in notranjo vrednost njegovo. Jezika ne ustvarjajo jezikoslovci, ampak narod sam. Jezik si moramo razvijati po njegovih naravnih zakonih, če hočemo, da dosežemo njegovo organsko popolnost in lepoto. Upira se ilirizmu in mešanju slovenščine z drugimi slovanskimi jeziki (Ilešič). /... / Zato se bomo mi potezali po takih načelih za milo slovenščino in bomo skrbeli, da si pridobi in ohrani tudi za bodoče čase trdno in stanovitno življenje; veljavno, častno in dostojno mesto v naši literaturi. Nihče nam ne sme izpodrivati naše mile slovenščine in literature, ker z njeno smrtjo umrl bi tudi narod slovenski. Za dosego narodne omike ne pripoznavamo slovenskega jezika ravno zaradi tega, ker je to naš materin jezik in ker je do sedaj on edini v slovenskem slovstvu, ampak zato, ker je naše načelo osnovano na vedi: veda bo torej nas vodila, ona bode morda edina naša – zaveznica, prijateljica in pospeševaljica našega svetega namena.⁸

Štrekelj v svojem življenjepisu pojasnjuje, da se je poleg rednega študija začel z zgodovino jezika ukvarjati leta 1881. Prebral in jezikoslovno raziskal je vse pomembnejše »slovenske spomenike iz starejše in novejše dobe«. Hkrati se je istega leta začel načrtno seznanjati z živo slovenščino:

Za to imam na Dunaju prilike dovolj, ker so se tukaj zbrali mladi ljudje iz različnih krajev slovenskih dežel. V ta namen pa študiram tudi tiste pisatelje, ki so v svojih spisih najzvesteje ohranili dialektične posebnosti; dodobra sem proučil tudi dialektološke razprave o slovenskih narodnih govorih: Baudouinovi o rezijanskem in bohinjanskem govoru, Klodičevo o narečju beneških Slovencev v rožni dolini, Valjavčevu o narečju v Preddvoru na Gorenjskem.⁹

Štrekelj je svojo strokovno publicistiko začel o delu Jana Baudouina de Courtenaya v prvem letniku Ljubljanskega zvana (1881, 645–646), številna poročila je pisal o slovanskih književnih novostih in novicah iz slavističnega sveta. Predavanje *O začetkih, katere ljubi narodna pesem, posebno slovanska*¹⁰ na rednem zboru Slovenskega literarnega društva 20. 4. 1883 je bil njegov prvi nastop s folklorno témo. Kot jezikoslovec je prvič stopil v javnost z oceno Šumanove Slovenske slovnice za srednje šole.¹¹

Leta 1884 je promoviral pri Franu Miklošiču z disertacijo *Phonologie des Görzer Mittelkarsdialektes in ihren Grundzügen dargestellt* (Fonologija goriškega srednje-

⁸ *Slovenski narod* XX, 1879, št. 41, stran ni oštevilčena.

⁹ Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana, rokopisni oddelek, 184 (Ms 973, VIII/b, št. 61).

¹⁰ M. Kropej, *Karel Štrekelj*, 21.

¹¹ Matija Murko, †Karel Štrekelj, *Veda* (Dvomesecnik za znanost in kulturo) 2, Gorica 1912, 534.

kraškega narečja, predstavljena v osnovnih potezah); Deloma je bila objavljena posmrtno.¹² Leta 1886 se je habilitiral za docenta slovanske filologije z delom *Morphologie des Görzer Mittelkarstidialektes mit besonderer Berücksichtigung der Betonungsverhältnisse*¹³ (Morfologija goriškega srednjekraškega narečja s posebnim pogledom na naglaševanje). Izšlo je leta 1887 v *Sitzungsberichte* dunajske akademije znanosti.¹⁴ V njem je zbral bogato gradivo za fonetiko, naglas, upošteval romanske elemente in podrobno obdelal oblikoslovje domačega narečja.¹⁵

Karel Štrekelj je bil več let tajnik Podpornega društva slovenskih visokošolcev v Gradcu. Predaval je tudi v graškem slovenskem delavskem društvu.¹⁶ V Gorici se je bil poleg italijanščine naučil furlanščine in ruščine, ukrajinščine in poljščine v vojaški suknji¹⁷ ter češčine in angleščine prav tako praktično, ko je bil domači učitelj v rodbini grofov Colloredo-Mansfeld, večinoma na Češkem in upal, da dobi mesto skriptorja v ljubljanski licejski knjižnici (današnja NUK).

Za habilitacijo leta 1886 je predložil tri teme:

1. Über die grossruss. Bylinenpoesie (Über die epische Poesie der Grossrussen)
2. Über die Verbreitung und ethnologische Stellung der Slaven in Venetianischen
3. Über die Aufgabe und Gliederung der Slavischen Philologie.

Tedaj so vse razumeli kot filološke, po današnji kategorizaciji disciplin, pa je prva folkloristična, druga etnološka in tretja slavistična. Komisija je izbrala prvo temo in poskusno predavanje je prestal 30. 6. 1886. V času 1887–1896 je kot privatni docent predaval na dunajski univerzi razna poglavja iz slovanske filologije. V letu 1895/1896 je na Dunaju imel tečaj slovenščine za slušatelje vseh fakultet.¹⁸ Leta 1890 je postal urednik slovenske izdaje Državnega zakonika in strokovnjaki so hvalili Štrekljev izredno lep, bogat jezik vseh civilno-pravnih zakonov. V tej službi je ostal sedem let, dokler ni leta 1897 nasledil prerano umrlega Vatroslava Oblaka na graški univerzi. Iz narodnostnih in političnih vzrokov so Štrekljevi profesuri nasprotovali,¹⁹ tako da je po hudih bojih redni profesor postal šele 1908.²⁰

Kar je Štreklejevega literarnozgodovinskega dela, se največ nanaša na slovensko in slovansko romantiko (Prešeren, Vraz, Hanka) »v zvezi z narodno pesmijo« in »izpričuje veliko temeljitost in poznavanje gradiva«. ²¹ Po Murkovi oceni bi bilo treba upoštevati Štreklejevo stališče, »da od Prešerna redigirane narodne pesmi treba sprejeti vsaj kot dodatek v njegove poezije«. ²²

V obdobju 1905–1912 je bil zelo uspešen in zgleden predsednik Odbora za zbiranje slovenskih ljudskih pesmi z napevi, ki ga je organiziralo avstrijsko naučno ministrstvo. Skupaj z Matijem Murkom je bil soustanovitelj in osrednja znanstvena osebnost

¹² *Slovenski biografski leksikon* III, 693, 694: *Archiv für slavische Philologie* 1914, 130–50.

¹³ *Slovenski biografski leksikon* III, Ljubljana 1960–1971, 693.

¹⁴ Matija Murko, †Karel Štrekelj, 534.

¹⁵ *Slovenski biografski leksikon* III, 694.

¹⁶ *Slovenski biografski leksikon* III, 693.

¹⁷ M. Kropelj, *Karel Štrekelj*, 15.

¹⁸ *Slovenski biografski leksikon* III, 693.

¹⁹ *Slovenski biografski leksikon* III, 693.

²⁰ Matija Murko, †Karel Štrekelj, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 9, Maribor 1912, 160.

²¹ *Slovenski biografski leksikon* III, 695.

²² M. Murko, †Karel Štrekelj, *Veda*, 540.

Zgodovinskega društva v Mariboru (od 1903) in Časopisa za zgodovino in narodopisje (1904). »To je bil prvi slovenski strokovni časopis, pri katerem etnologija 'ni bila samo bolj ali manj ljub gost'«. ²³ Njegov obstoj je Štreklju omogočil nekaj odličnih razprav in člankov v slovenščini. Iz njihove tematike se vidi, da se je docela prilagodil njegovim pokrajinskim interesom in je zares škoda, da je leta 1910 nehal sodelovati v njem zaradi odpora članstva do jezikoslovnih razprav.

»Smrt ga je doletela [Gradec, 7. 7. 1912²⁴] na vrhuncu znanstvenega delovanja, ko je imel mnogo nalog že napol dovršenih, druge pa so ga še čakale. Njegova smrt ni samo za slavistično znanost velika izguba, velika izguba je pred vsem za nas Slovence. Saj je bilo njegovo znanstveno delovanje posvečeno v prvi vrsti slovenstvu, saj je velik del njegovih razprav izšel v slovenskem jeziku. Slovenska znanost je izgubila ž njim enega najboljših in najbolj vnetih delavcev, danes pa ni med nami nikogar, ki bi le eno njegovih mnogih del lahko nadaljeval tako, da bi mu bil vreden naslednik.« ²⁵

Štrekljeva bibliografija je bila objavljena v Godišnjaku srpske kraljeve akademije (XXIII, 1909, 465–469)²⁶ in bolj ali manj popolna v Slovenskem biografskem leksikonu.²⁷

Štrekljevi mladostni poskusi v pesnikovanju²⁸ in sem in tja kakšna poved, npr. »Otročje pesemce, ki jih pojo ljubi otročiči pri igri in sicer, se ne bodo prezrle; tudi tiste, katere je sprožil narodni humor, dobe svoje mesto.« ²⁹ dokazujejo njegovo introvertirano rahločutnost, ki je navzven ni bilo zlahka dojeti. V dijaških krogih Štrekelj ni bil v ospredju, ni se dal prisiliti k najnavadnejšemu govoru, pač pa je znal s pretresujočim čustvom zapeti kako narodno pesem, dasi sicer ni bil pevec.³⁰

Ivan Prijatelj glede na mladostno spomenico Slovenskega literarnega društva iz leta 1879 imenuje Karla Štreklja »najodličnejši varuh lepote in čistote slovenskega je-

²³ Ivan Grafenauer, Matiji Murku v spomin. *Slovenski etnograf* 5, 201.

²⁴ Joža Glonar, †Dr. Karel Štrekelj, *Ljubljanski zvon* 32, 1912, 409: »V nedeljo, 7. julija ob pol 12 ponoči je umrl v Gradcu redni javni profesor slovanske filologije, dr. Karel Štrekelj, po dolgi, težki in potrpežljivo pretrpljeni bolezni – ta v svoji obliki stereotipna notica se je tiskala pred nedavnim v našem časopisju, v krajši obliki je nesel brzovjav vest o smrti tega moža akademijam in učenim družbam v Zagreb, Belgrad, Prago in Peterburg. Umril je v oni dobi Aškerc – časopisi so bili še polni prepira o njem, umrl je Šket, neumorni delavec in propagator slovenščine na naših srednjih šolah. ... Naravno je pri Slovencih, ki se za vsako stvar, če nas enkrat prime, zavzamemo z najhujšimi afekti, da vest o Štrekljevi smrti med našimi kulturnimi delavci ni našla večjega odziva. Bili smo okupirani drugje, Štrekelj pa tudi ni bil mož javnosti – bil je brez svojega žurnala, brez svojega mesečnika, brez svojega društva. Umril je daleč od svoje domovine, bil je učenjak, ki so mu, kakor pravijo nekateri, omejevale delokrog in obzorje štiri stene sobe, v kateri je pisal ali predaval – in zato ni čudno, da je našla vest o njegovi smrti pri nas tako malo odziva. In ko smo ga pokopali na pokopališču pri Sv. Lenartu pri Gradcu, na onem pokopališču, kjer počivata Josipina Turnograjska in Ivan Macun, se je le redkokdo jasno zavedel, kakega moža smo s Štrekljem izgubili.«

²⁵ Jož. A. Glonar, †Dr. Karel Štrekelj, 409–410.

²⁶ M. Murko, †Karel Štrekelj, 531–533.

²⁷ *Slovenski biografski leksikon* III, 693–696.

²⁸ M. Kropelj, *Karel Štrekelj*, 12.

²⁹ Karl Štrekelj, Prošnja za narodno blago, *Ljubljanski zvon* (Leposloven in znanstveni list) 7, 1887, 630–631.

³⁰ M. Murko, Karel Štrekelj, 530. *Slovenski biografski leksikon* III, 694.

zika«, ³¹ Matija Murko, njegov univerzitetni kolega trdi, da je bil »v resnici prvi vseučiliški profesor slovenskega jezika in slovstva, o katerih je tudi slovenski predaval«. ³² Po njegovem je bil od zadnjih Miklošičevih učencev svojemu učitelju najbolj podoben: »Kot gramatik je bil enako stvaren, kratkobeseden, teoretiziranju nenaklonjen in nekoliko konservativen, dasi je zasledoval in obvladal novejši razvitek slovanskega in primerjajočega jezikoslovja. Pri naštevanju in tolmačenju staroslovenskih spomenikov se je držal njegove filološke metode, poleg živega jezika narodovega ga je posebno zanimala etimologija in pa vsa ustna književnost. V duhu svojega velikega učitelja je ostal tudi vedno resničen slavist, ki se ni omejeval na svoj jezik.« ³³

»Bil je sicer samotar v življenju in znanosti, ali ni hotel biti samo teoretičen slovnicař in se omejevati na svoje preiskave med štirimi stenami, njegova želja je bila presajati znanstvene resnice tudi v življenje, čistost in pravilnost našega jezika mu je bila vedno pri srcu.« ³⁴ Podobno ugotavlja njegov zaveznik v boju za knjižno slovenščino, »drug in zaveznik 'in rebus slavicis necnon slovenicis', P. Stanko Škrabec: ³⁵ »Ljubil je torej našo slovenščino in želel, da bi se ko knjižni jezik ³⁶ lepo razvijala po svoji naravi, po svojih jezičnih zakonih. In to, mislim, je hvale vredno, ne graje. Ne čuti vsak tako in more biti vendar velik učenjak. ... Po mojem prepričanju je bila torej naravnost sveta narodna dolžnost njegovih naslednikov v predavanjih in spisih učiti, prav učiti našo knjižno slovenščino in skerbno čuti nad njenim razvijanjem, zlasti pa sè vsem ognjem preganjati zmote, ki se dan na dan vtepljejo v pisavo in izreko. Kar je v tem oziru storil prof. Štrekelj, je po moji misli torej v prvi versti in največe hvale vredno.« ³⁷ »Ž njim je legel v grob mož, ki je v znanstvu dosegel izreden ugled, ki pa je vse svoje znanje posvetil slovenstvu.« ³⁸

³¹ Ivan Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895 IV*, Ljubljana 1961, 496. Prim. M. Kropelj, *Karel Štrekelj*, 14.

³² M. Murko, †Karel Štrekelj, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 160.

³³ M. Murko, Karel Štrekelj, 530: »Porabil je vsako priliko, da se je tudi praktično naučil slovenskih jezikov, npr. poljščine in maloruščine kot enoletnik v nekem graškem polku.«

³⁴ M. Murko, †Karel Štrekelj, 530.

³⁵ J. Glonar, †Dr. Karel Štrekelj, 414.

³⁶ J. Glonar, †Dr. Karel Štrekelj, 415: »Poleg vsega tega širokega slavističnega obzorja, ki ga je imel, dasi obdan od štirih sten svoje graške sobe in učilnice, je vneto zasledoval razvoj našega knjižnega jezika in se z besedo in dejanjem udeleževal njenega razvoja. /... / S tem svojim bojem je stopil iz svoje znanstvene knjižnice, s profesorskega katedra in preko praga svoje tesne učenjaške sobe na široko areno, kjer se bije boj za faktorje našega kulturnega in političnega napredka, na majdan, kjer se je odločevalo prašanje, kak bodi naš jezik, da nam bo primerno in plodno 'socijalno sredstvo'. [...] In še enkrat je, ležeč že na smrtni postelji, prijel za pero, da brani sovjo ljubljeno materinščino pred reformami, ki jih je predlagal kvarni diletantizem.«

³⁷ S. Škrabec, Dr. Karel Štrekelj, *Cvetje z vertov sv. Frančiška XXIX*. tečaj, 8. zvezek, Gorica 1912, 472–473: »Ali prav to se mu, če se ne motim, ko nekolika slabost očita. Bralo se je namreč te dni, da je 'omejujoč se na lingvistiko, naravno izgubil zvezo z važnimi stranmi javnega življenja, ki se mora na nje bolj ozirati na pr. že literarni zgodovinar. Lingvistično-teoretično je presojal ne le dialekte, kar je seveda samo ob sebi umevno, ampak tudi knjižni jezik. Kakor p. Škrabec, je tudi Štrekelj knjižni jezik motril le med štirimi stenami svoje graške delavnice kot predmet znanosti, ne pa na ulici in na trgu kot *socialno* sredstvo (občilo).' Tako Slovan" X. 8, str. 255.

³⁸ J. Glonar, †Dr. Karel Štrekelj, 416, 410.

Prispevki k Simoničevi Slovenski bibliografiji,³⁹ kažejo, da je Štrekelj skrbno zbiral slovenske knjige in tiske.⁴⁰ Štrekljevo založenost s strokovno literaturo pohvalil sam »vseučiliški bibliotekar v Nemškem Gradcu«⁴¹ Joža Glonar. V njegovi knjižnici je opazil »skoro vsa dela, ki so v kakršni koli, dasi večkrat zelo neznatni zvezi z našim narodnim pesništvom. Poleg Kastelčevih bukvic sv. roženkranca in Repeževih in drugih pesmaric se nahajajo v njegovi knjižnici razne zbirke narodnih pesmi raznih indoevropskih narodov, razen njih pa učena dela o narodni poeziji od Sicilije do Arhangelska, od Gibraltara preko Urala. Na vsem njegovem delu, ki ga je posvetil narodni poeziji svojega poldrugmilijonskega naroda, se pozna, da ga je zrl kot delec evropske celote. Tako poleg vse svoje intimne poglobitve v snov ni zanemarljivo visokega stališča in širokega obzorja. Vse njegovo delo ob naši narodni pesmi je zgovorna in živa priča vestnosti, s katero se je posvetil svojemu poklicu.«⁴² Zato ni čudno, da je lahko ob vsakem članku dodajal novo primerjalno literaturo. Kaj so Štreklju pomenile knjige, z velikim spoštovanjem do svojega profesorja in naravnost ganljivo opisuje njegov učenec Anton Breznik: »Imel je le eno napako, in ta je bila, da je žrtvoval za knjige prevelik del družinskega premoženja. tej se je pridružila še druga napaka, da je predsedel pri knjigah preveč dragega časa in ni hotel slušati domačih, ki so ga tolikokrat izkušali odtrgati od knjig in ga zvabiti na izprehod, da bi se nekoliko odpočil. Nenavadno bogata knjižnica in pridnost Štrekljeva, ki ga je priklepala h knjigam, je bila za njegovo družino najhujši udarec. V sobi kjer je imel svojo knjižnico, je prebil svoj prosti čas. Sredi dela sem ga našel vedno, kadar sem prišel k njemu. Preiskaval in študiral je dan na dan, brez počitka in presledka. S kakimi čustvi se je moral sedaj ob boleznih odtrgati od svoje knjižnice, kjer se je bilo nagrmadilo toliko jezikovnih zakladov in kjer je prebil vse svoje življenje. Gospa soproga mi je pravila, da je silil v knjižnico, dokler je le še mogel iz postelje. Kadar ga je pustila v njej samega, mu je šlo na jok in slišala ga je večkrat vzdihovati. Ko se je vrnila v knjižnico, ga je našla navadno pri skladih knjig, katere je le še po hrbtih in platnicah gladil, ko jih odpirati in prebirati ni več mogel. Mož najlepših let izprva ni mogel verjeti, da bo treba dati slovo knjižnici in delu.«⁴³

Matija Murko je priporočal, da bi Štrekljev bogat knjižnični fond, »med katerimi se nahajajo tudi unica,«⁴⁴ prevzele ena ali več ljubljanskih knjižnic.⁴⁵ Po katalogu Slavica pri Rudolph Hönisch Buchhandlung und Antiquariat Leipzig, naj bi Štrekljeva knjižnica obsegala 3275 enot. Slovenski biografski leksikon navaja, da je bila po njegovi smrti razprodana v Leipzigu.⁴⁶ Tiste v slovenščini naj bi mukoma odkupili Kranjski deželni muzej (danes Narodni muzej) in druge ljubljanske javne knjižnice. Vse raz-

³⁹ K. Štrekelj, Nekaj prispevkov k slovenski bibliografiji, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 3, Maribor 1906, 78–86.

⁴⁰ M. Murko, †Karel Štrekelj, 540.

⁴¹ J. Glonar, Predgovor, *Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi*, zvezek IV, Ljubljana 1908–1923, 44.

⁴² J. Glonar, †Dr. Karel Štrekelj, 413–414.

⁴³ M. Kropelj, *Karel Štrekelj*, 89.

⁴⁴ M. Murko, †Karel Štrekelj, 542.

⁴⁵ M. Murko, †Karel Štrekelj, 542.

⁴⁶ *Slovenski biografski leksikon* III, 693.

prave (separate) Jana Baudouina de Courtenaya, ki jih je s posvetili pošiljal Štreklju, je obdržala slavistična katedra (danes Slavistični inštitut) Univerze v Gradcu.⁴⁷

Šele po smrti se je izkazalo, da je Štrekelj natančno uredil svojo »rokopisno ostalino. Zložil je vse listke in papirje po posameznih strokah in jih povil v posebne snopiče. Uredil je tudi vsa pisma in sploh vse gradivo«,⁴⁸ ki ga je bilo po njegovem smiselno ohraniti. Žal se ga je kljub temu precej izgubilo.⁴⁹ Nekaj jo hranita Pokrajinski arhiv v Mariboru in Univerzitetna knjižnica Maribor.⁵⁰ Pri pisanju svojih jezikoslovnih in primerjalnih študij se je Rajko Nahtigal – Štrekljev naslednik na graški stolici – delno oprl na Štrekljeva skripta in študijsko gradivo, prav tako Fran Ramovš pri dialektoloških študijah in France Bezljaj z nasledniki pri pripravi Etimološkega slovarja slovenskega jezika.⁵¹

Štrekljeva *Prošnja za narodno blago* leta 1887 je nenavadno odjeknila med Slovenci. Številčno je vodila osrednja Slovenija, takoj za njo Primorska – delno po zaslugi prijateljskih vezi, ki jih je Štrekelj kot Primorec imel s svojimi rojaki, nato Štajerska in Dolenjska. S Koroškega in iz Bele Krajine je ohranjenih manj zapisov, a med njimi so nekateri zelo zvesti izvornim pripovedim. Po Štrekljevi smrti je prišlo to gradivo k Slovenski matici, ki ga je nameravala v celoti, še dopolnjenega, izdati kot svojo publikacijo. Vendar ta načrt ni bil nikoli uresničen. Del jo je leta 1942 prevzela tedanja Vseučiliška knjižnica v Ljubljani (danes NUK). Leta 1957 so to prenesli na Inštitut za slovensko narodopisje [danes ZRC] SAZU in ta je gradivo v zvezi s pesmimi odstopil Glasbenonarodopisnemu inštitutu.

Sprva to gradivo strokovnjakom ni bilo dostopno, sčasoma pa se je nanj pozabilo,⁵² tako da rokopisi iz Štrekljeve zapuščine niso vključeni v številne zbirke pravljic in povedk, ki so izšle po Štrekljevi smrti do leta 1942; niti v Keleminove Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva (Celje 1930) in V. Möderndorferja, Verovanja, uvere, običaji Slovencev (Celje 1946). Odkar se hrani na omenjenih inštitutih, so ga v svojem delu bolj ali manj izkoriščali Ivan Grafenauer, Niko Kuret, Milko Matičetov in z Zavoda za istraživanje folklorne iz Zagreba zlasti Maja Bošković-Stulli.⁵³ Zdad največ črpa iz njega Monika Krojej, ki šele ga je, kot mlada raziskovalka, arhivsko uredila.⁵⁴

⁴⁷ M. Krojej, *Karel Štrekelj*, 95.

⁴⁸ Anton Breznik, Dr. Karolu Štreklju za spomin, *Dom in svet* 25, Ljubljana 1912, 453.

⁴⁹ M. Krojej, *Karel Štrekelj*, 95–96.

⁵⁰ *Slovenski biografski leksikon* III, 693. M. Krojej, *Karel Štrekelj*, 95–96: »Štrekljev učenec Pavle Strmšek se je poročil s Štrekljevo hčerko Milico in večkrat opozarjal na zapuščino svojega tasta. Tudi sam je objavljajal drobce iz Štrekljeve zapuščine in nekaj gradiva uporabil pri svojih razpravah. Večino zapuščine, ki je ostala pri družini, mdr. tudi Štrekljevo korespondenco, je z ženo odstopil arhivu Zgodovinskega društva v Mariboru.«

⁵¹ M. Krojej, *Karel Štrekelj*, 95.

⁵² M. Krojej, *Karel Štrekelj*, 101.

⁵³ M. Krojej, *Karel Štrekelj*, 102.

⁵⁴ Doslej najtemeljitejši pregled Štrekljevega življenja in dela je članek Milka Matičetovega v *Primorskem slovenskem biografskem leksikonu*, 15. snopič, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1989, 592–596.

II. NAČELNA IZHODIŠČA

Karel Štrekelj ni bil teoretik, toda to še ne pomeni, da je svoje filološko delo opravljal brez premišljenih in trdnih stališč. Ločil je med dialektološko, folkloristično in leposlovno vrednostjo starejših zapisov⁵⁵ in med drugim zapisal, da »*baš slovanskega folklorista si brez slovanskega jezikoslovca misliti ne moremo*«⁵⁶ [tu in v nadaljevanju v podobnih primerih podčrtala M. S.].

1. TERMINOLOGIJA

Folklorista – kot »nazivalo« za raziskovalca določene stroke – je Karel Štrekelj poznal že leta 1884,⁵⁷ še preden je v terminološko prepisnem času, ko je ne le poznal, ampak tudi rabil vse vzporednice,⁵⁸ ki se pojavljajo za prvo/tno vejo besedne umetnosti, zaavestno vpeljal zanjo nov izraz: »Kaj pa si mislimo z besedo národno blago? To, čemur sicer pravijo tudi ustno ali tradicijsno slovstvo. [...] V novejšem času se rabi za narodno blago in učenje o njem pogostoma angleška beseda *folklore*«,⁵⁹ kakor jo prvič citatno zapiše po angleškem viru. Že pri njem je v zvezi z njo opaziti določeno negotovost, saj jo v presledkih rabi v vseh tistih treh pomenih, ki so se potem uveljavili v posameznih okoljih: narodno blago, duhovna kultura, etnologija.⁶⁰ »Folklorista ne zanima samo narodna pesem, pravljica, pripovedka, uganka, vraža, narodni pregovor, rek in zagovor, – on pazi tudi na šege in običaje, na narodno pravo, narodne igre, narodno medicino in vremenska pravila kmetova; tudi kletvin in anekdot ne zameta.«⁶¹ Svoj poziv Štrekelj končuje z vabilom, naj se mu pridruži, komur je kaj do tega, da se pridružimo tistim kulturnim narodom, »ki dandanes z občudovanja vredno marljivostjo gojijo svoj 'folklore' in odkrivajo, kar je narodov duh rešil in ohranil iz davne preteklosti«⁶² Naslednje leto še enači folkloro z 'narodnim blagom': »Silna potreba je, da bi naša Matica ... ker drugega društva nimamo – spravila na dan navodila, kako je zbrati *narodno blago*, vse to, kar se dandanes imenuje *folklore*.«⁶³ Leta 1907, tako kot prvokrat, rabi isto besedo tudi za stroko, ki »se ozira bolj na mišljenje in verovanje, na šege in pripovesti človeka ... naroda brez kulture in pod vplivom kulture, kakor ... na zunanje stvari. To disciplino torej imenuje *folklore ali narodopisje / etnografija* za razliko od »etnologije / narodoznanstva«.⁶⁴ Navedeni primeri kažejo, da rabi Štrekelj termin *folklore* v več pomenih: Najprej kot »*narodno blago. To čemur sicer pravimo tudi ustno ali tradicijsno slovstvo*«. ⁶⁵ V širšo sfero duhovne kulture se nanaša

⁵⁵ Prim. B. Merhar; Folkloro in narodopisje, *Slovenska matica 1864–1964*, 116, 130.

⁵⁶ Š-[trekelj], Sagen und Märchen der Südslaven (ocena), *Ljubljanski zvon* 4, Ljubljana 1884, 633.

⁵⁷ Š-[trekelj], Sagen und Märchen der Südslaven (ocena), 632, 633.

⁵⁸ Marija Stanonik, *Teoretični oris slovstvene folklore*, Ljubljana 2001, 42–58.

⁵⁹ K. Štrekelj, Prošnja za narodno blago, *Ljubljanski zvon* 7 (1887), 628–629.

⁶⁰ Prim. natančneje: M. Stanonik, *Teoretični oris slovstvene folklore*, Ljubljana 2001, 68–70.

⁶¹ K. Štrekelj, Prošnja za narodno blago, *Ljubljanski zvon* 7 (1887), 629.

⁶² K. Štrekelj, Prošnja za narodno blago, 632.

⁶³ M. Kroje, *Karel Štrekelj in njegova narodopisna zapuščina* (magistrsko delo), Ljubljana 1988, 84.

⁶⁴ M. Kroje, *Karel Štrekelj in njegova narodopisna zapuščina*, 95.

⁶⁵ K. Štrekelj, Prošnja za narodno blago, 628.

vprašanje, kaj »narod misli ali pripoveduje ali ve o prirodi, živalih, o rastlinah, o rudninah«, medtem ko radovednost, »s kakim orodjem in pa zlasti s kakimi šegami«⁶⁶ se kaj opravlja, prehaja na področje raziskovanja materialne kulture. Skupni imenovalec vsem trem smerem je tradicija. Zato je strokovno kočljivo zatrjevanje, da mu folkloru pomeni zgolj etnologijo.⁶⁷ Še toliko bolj vpricho odlomka iz njegovih predavanj *Zgodovina slovenskega slovstva* iz okoli leta 1899,⁶⁸ kjer Štrekelj posebej poudarja, da mu folkloru pomeni snov in ne vedo, ko omenja »preučevanje narodno-poetičnih elementov literature, zvezanih na eno stran s poezijo srednjega veka, na drugo stran pa z današnjo narodno tradicijo, za katero so pričeli rabiti angleško nazivalo folklore (*znanje narodovo, ne o narodu*)«. ⁶⁹ Če se po njegovem romantična zavest nanaša na duhovno kulturo:⁷⁰ »Romantiki so tako rekoč *folkloristi* iz prve polovice prejšnjega stoletja,«⁷¹ pa v zožanem pomenu Štrekelj navaja »folklore« v oceni Bisernic: »Župnik Šašel je že dolgo znan za pridnega in tudi precej natančnega nabiravca narodnega blaga belokranjskega, ki je objavil v različnih naših perijodičnih tiskovinah: v starejšem Slovanu, v mlajših Drobotnicah in pa v Dom in Svetu. Zdaj je svoje zapiske zbral in pomnožil s še neobjavljenimi, ter nam jih predložil v posebni knjižici, da bi v nji, kakor v zrcalu opazovali prebivavce, če ne vse bele Kranjske, pa vsaj ene fare, ki jo je zapisovavec natančno preiskal glede na njeno *folklore ali znanje ustnih poročil*.«⁷²

V nedatiranem (?)⁷³ pismu Gabrielu Majcnu, učitelju iz Maribora, – verjetno pod vtisom dopisovalca, ki ga prosi za nasvet – Štrekelj folkloro enači z narodopisjem oz. etnografijo: »Vaše navodilo za etnografično popisovanje našega naroda sem pregledal. Zdi se mi v več ozirih pomanjkljivo, zlasti z ozirom na to, da hoče biti kolikor toliko folkloristično, to je ozirajoč se na notranje življenje narodovo. Folklore ali narodopisje (etnografija, v razliko od etnologije: narodoznanstva), se ozira bolj na mišljenje in verovanje, na šege in pripovesti človeka [...] naroda brez kulture in pod vplivom kulture, kakor [...] zunanje stvari;«⁷⁴ Toda Štrekelj izrecno poudarja, da je predmet »folklore« »notranje življenje narodovo«, kar se seveda lahko nanaša le na njegovo duhovno kul-

⁶⁶ M. Kroje, *Karel Štrekelj in njegova narodopisna zapuščina*, 95.

⁶⁷ M. Kroje, *Karel Štrekelj*, 61–62, 80–81, 92.

⁶⁸ M. Kroje, *Karel Štrekelj*, 61–62.

⁶⁹ K. Štrekelj, *Predavanja na univerzi v Gradcu*, fotokopije zapiskov je oskrbela Monika Kroje in se hranijo v Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU v Ljubljani.

⁷⁰ Karel Štrekelj, Prešeren in narodna pesem, *Zbornik Slovenske Matice* III, Ljubljana 1901, 1–22. »Najznačajnejša črta romantikov je ljubezen do vsega narodnega: do narodove prošlosti in sedanjosti, do narodovega jezika, do njegovih pesmi, pripovedek in pravljic, vér in vraž, do njegovih noš, šeg in navad.«

⁷¹ K. Štrekelj, Prešeren in narodna pesem, *Zbornik Slovenske Matice* III, Ljubljana 1901, 1.

⁷² Karel Štrekelj, Šašel Ivan, Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada. I. [poročilo in ocena], *Časopis za zgodovino in narodopisje* 3, Maribor 1906, 99.

⁷³ M. Kroje, *Karel Štrekelj*, 80–81.

⁷⁴ M. Kroje, *Karel Štrekelj*, 80–81: »na te gleda le ona toliko, v kolikor so prvemu prilagojene in služijo v njega razumevanje. Ni se torej toliko ozirati na prirodo, ki je pri nas več ali manj enaka, ne na to, kako rastlinje, ali živali ali (...) se kje nahaja, kakor na to, kaj narod misli ali pripoveduje ali ve o prirodi, o živalih, o rastlinah, o rudninah. Ni gledati na takozvano narodno racionalno vršbo kakega opravila, ampak na to, kako se sploh vrši, s kakim orodjem in pa zlasti s kakimi šegami.«

turo, ki se etnologiji kot taki izmika in Štrekelj posebej poudari razliko med »folklore« = etnografijo in etnologijo.

Vsekakor je v tej zvezi zelo poveden prevod naslova *Národno blágo* vogrskij Slovencov Štefana Kúharja v nemščino v Časopisu za zgodovino in narodopisje.⁷⁵ Nemški naslov se namreč glasi: Kúhar Stefan, *Folkloristisches* aus dem Gebiete der ungarischen Slowenen.⁷⁶

Zadnji čas se navedeni razpravi dodaja v premislek, ali se Štrekljeva terminološka pojasnila in definicije ne prilegajo nenavadno dobro najnovejšemu Unescovemu pojmovanju nesnovne dediščine.

2. METODA

a) Prošnja za zbiranje gradiva

V programski *Prošnji za narodno blago* leta 1887⁷⁷ in je bila objavljena v Ljubljanskem zvonu 1887 (str. 628–632) Slovenskem narodu (str.??? 318–320) in Slovanu (Slovan 4, 318–320) 28-letni Štrekelj najprej povzema vsesplošno javno pričakovanje, izraženo po časopisju in društvih, da bi bilo treba zbrati, oceniti in primerno izdati celotno slovstveno folkloro. Zaman je čakal, da bi se tega lotil kdo bolj poklicanih,⁷⁸ zato se je odločil zadevo vzeti v svoje roke. Posebej poudarja, da se noče omejiti na »kako posamno deželo« ampak ima pred očmi celotno slovensko etnično ozemlje, »koder živi narod slovenski«: »Oziral se bo na beneške, ogrske in hrvaške Slovence⁷⁹ ravno takó, kakor na kranjske, štajerske, koroške in primorske.«⁸⁰ V tej zvezi se obrača »na rodoljube, naj mu pošljejo, kar imajo zapisanega, – naj zapišejo, kar morejo, ako se jim priložnost ponuja!«⁸¹ Posebej nagovarja »učitelje slovenskega naroda v cerkvi in šoli«. Čisto na koncu dodaja zapisovalcu tehnične napotke, s čim je treba opremiti vsak zapis: »naj pristavi kraj, kjer je stvar zapisal, in ime pevca ali pripovedovalca; včasih bo dobro, povedati tudi, kako star je ta pevec in je-li tam tudi rojen, kjer je kaj pel ali pripovedoval.«⁸²

Z držo znanstvenika poudarja, da mora biti predvidena izdaja žanrsko raznovrstnega gradiva slovstvene folklore »taka, kakoršno zahteva metodika filologične

⁷⁵ *Časopis za zgodovino in narodopisje* 7, Maribor 1910, 107–28; 1911, 47–76); *Slovenski biografski leksikon* III, 695.

⁷⁶ I. Teil. Legenden, Sagen, Aberglaube, Anekdoten und scherzafte Erzählungen. Mitgeteilt und mit sprachlichen Anmerkungen versehen von Dr. Karl Štrekelj.

⁷⁷ K. Štrekelj, *Prošnja za narodno blago*, 628.

⁷⁸ Morda Štrekelj pri tem misli na Gregorja Kreka?

⁷⁹ Karel Štrekelj, n. d., 628: »Nekaterim seveda ne bo po volji, da národno blago kajkavsko pri-
vam k blagu drugih Slovencev. Ali s tem še nikakor ne zahtevam, da bi opustili Kajkavci
hrvaščino, katere so se danes več ali menj poprijeli in njo pomešali tudi svojo domačo govo-
rico. Saj je vkljub velikemu vplivu hrvaščine kajkavski govor vendar ostal do denšnjega dne
v svoji strukturi še zmerom slovenski! To zadoščuje, da vemo, kako nam je v tem primeru
ravhati. Ustnemu slovstvu hrvaških Slovencev ne smemo torej zapirati vrat v naše zbirke,
posebno če še pomislimo, da se Hrvatje sami dandanes nekako izogibajo vsemu, kar je kaj-
kavsko in bi se pri bodočih hrvaško-srbskih zbirkah národnega blaga Kajkavcem utegnilo v
tem oziru goditi tako, kakor se jim godi glede jezika pri velikem akademiskem 'rječniku'.«

⁸⁰ K. Štrekelj, *Prošnja za narodno blago*, 628.

⁸¹ K. Štrekelj, *Prošnja za narodno blago*, 631.

⁸² K. Štrekelj, *Prošnja za narodno blago*, 632.

vede«, torej »kritična«. Vendar pri tem ni tog, saj se zaveda, da se pri starejših zapisih in prepisih to načelo ne bo dalo strogo upoštevati, ker so ga zbiralci »zanemarjali in ga ni več mogoče povsod preverjati«. ⁸³ »Pred vsem drugim se zahteva, da je vsak zapis kolikor se dá natančen in vesten. Zapisovalec naj napiše *v s e t o* in *s a m o t o*, kar se mu pripoveduje ali poje, naj ničesar ne prenareja, prideva in izpušča, gleda naj dalje, da se kolikor mogoče poslužuje tudi tistih besed in oblik, v katerih se mu kaj pripoveduje; narečju posebne glasove naj zaznamuje s posebnimi znamenji. Pazi naj na naglas in zaznamuje naj vsaj zlog, kateri je naglašen, ako sicer ni vaje, naglas podrobneje razločevati.« ⁸⁴

Štreklju sta njegovo prošnjo za folklorno gradivo objavila vsaj Ljubljanski zvon in Slovan, leta 1888 jo je prinesel še mariborski Popotnik. ⁸⁵ Tedaj se je odzval celo njegov učitelj Fran Miklošič in mu podaril neobjavljene zbirke slovenskih besed iz živega govora in »narodne« pesmi. ⁸⁶

b) Navodila za zapisovanje

»Zapisovalec naj napiše vse to in samo to, kar se mu pripoveduje ali poje, naj ničesar ne prenareja, prideva in izpušča, gleda naj dalje, da se kolikor mogoče poslužuje tudi tistih besed in oblik, v katerih se mu kaj pripoveduje, narečju posebne glasove naj zaznamuje s posebnimi znamenji. Pazi naj na naglas in zaznamuje naj vsak zlog, kateri je naglašen, ako ni vaje naglas podrobneje razločevati. ... Vsak proizvod narodnega slovstva smemo imeti v resnici za narodnega le tedaj, ako ga hranimo v tisti obliki, v kateri smo ga zajeli iz bistrega potoka narodnega življenja ... Spremenjena oblika le malo prenarejena vsebina, nam brani proizvod do dobrega spoznati in oceniti.« ⁸⁷

»Pesmi naj se zapisujejo, kader jih kdo poje; ako le mogoče, naj se tudi melodija izkuša ujeti. Naše pesmi se vsikdar pojó, nikdar ne recitujejo. Sam sem se prepričal, da mi je pevka, *narekovaj e* neko pesem, pet verzov prevrgla in dva izpustila; ko sem jo pa prosil, naj mi isto pesem *zapoje*, je tistih pet verzov prav pogodila in tudi izpuščena dva mi je zapela.« ⁸⁸ Štrekelj pojasnjuje, zakaj taka strogost, »zakaj tirjamo tako natančne zapise, da hočemo najti v njih celo vse dijalektične posebnosti zaznamenovane«: »Vsak proizvod národnega slovstva smemo imeti v resnici za národnega le tedaj, ako ga ohranimo v tisti obliki, v kateri smo ga zajeli iz bistrega potoka narodnega življenja.« Posebej poudarja, da njegova stroga pravila nimajo namena pripravljati gradiva dialektologiji. Nasprotno; celo svari pred uporabo pesmi za dialektološke študije, lastna izkušnja da ga uči, da »stori najboljše, ako jih popolnoma pušča na strani, če ima drugega gradiva na razpolaganje«. ⁸⁹ Smisel natančnega zapisovanja Štrekelj utemeljuje zgodovinsko, celo moralno in končno teoretično: »Spremenjena oblika, le malo prenarejena vsebina nam brani, proizvod do dobrega spoznati in oceniti; taki proizvodi so podobni hinavcem v življenji. Dozdevajo se nam prijetni, dobri in vendar naposled – žalibog navadno prepozno spoznamo, da smo jih napak sodili, da smo

⁸³ K. Štrekelj, Prošnja za narodno blago, 629.

⁸⁴ K. Štrekelj, Prošnja za narodno blago, 629.

⁸⁵ Popotnik 9/1888, 5.

⁸⁶ M. Kropelj, *Karel Štrekelj*, 47.

⁸⁷ K. Štrekelj, *Prošnja za narodno blago*, 628–630.

⁸⁸ K. Štrekelj, *Prošnja za narodno blago*, 629.

⁸⁹ K. Štrekelj, *Prošnja za narodno blago*, 630.

jim preveč verjeli. Vestni zapisi pa nam lahko pomorejo, sestaviti zgodovino tega in onega proizvoda, morejo nam pokazati pot, po kateri je prišel v kraj, kjer ga je zajela zapisovalčeva roka; morda nam tudi povedo, odkod je in kedaj je začel svoje potovanje po naši domovini, v našem narodu. ... [Pesmim] je gibčnost, vsem proizvodom svoja, nekoliko omejena, vendar ne popolnoma odvzeta; oblika jim je z metrom in melodijo več ali menj okamenela in se ne spreminja tako *zlahka* kakor na primer v pravljici. Ravno zato nam bo natančen zapis včasih znal namigniti, kam naj krenemo, da najdemo začetek pesmi.«⁹⁰

Ugovorom, ali je smiselno zapisovati različice, avtor odgovarja v skladu s svojim dojemanjem »narodne poezije«: »Le primerjajmo med saboj varijante ene in iste pesmi, potem do cela spoznamo resnico besed Steinthalovih, kateri primerja narodne pesmi valčkom v bistrem potoku; zdaj jih vidi tvoje oko v tej obliki, ali naslednji trenotek pokaže ti jih drugačne, o katerih ne moreš več reči, to je tisti valček, ki sem ga videl prej. – Saj nam šele varijante prav pokažejo, kako gibčen je naroden duh.«⁹¹

Dunajska Universal-Edition je sprožila idejo o izdaji Das Volkslied in Österreich (Narodna pesem v Avstriji),⁹² kar seveda ni bilo mogoče brez sodelovanja avstrijskega prosvetnega ministrstva.⁹³ Podviga so se lotili leta 1905. Njegova posebnost je bila ne le to, da so poleg besedil enako pozornost posvečali melodijam, ampak tudi da je bila uperjena »v vse pojave narodnega življenja, ki se s petjem in godbo izražajo pri narodnih običajih, ob veselih in žalostnih dogodkih, pri delu, počitku, zabavi, veselici, smrtnem primeru; pesmi, ki dajejo takt enakomernemu delu, melodiji brez besed, vriskanje, jodlanje, žvižganje vseh vrst; pritrkavanje na zvonove, trobljenje na rog (med gorjanci na primer klic h kosilu), opis narodnih glasbenih instrumentov, plesov, noš, šeg.«⁹⁴ Gradivo naj bi izdajali v posameznih zvezkih po narodih ali pod skupnim naslovom. V ta namen so ustanovili Glavni odbor, v katerem so se kresala stališča iz posameznih avstrijskih nemških in slovanskih dežel. Tehtali so, ali vsa besedila prevesti v nemščino in se odločili: Glede na velikansko količino gradiva naj se izdaja jemlje samo kot vir za nadaljnje raziskovanje. Njegova znanstvena vrednost naj bi bila predvsem v bogatem, kolikor mogoče popolnem in natančnem strokovnem aparatu.⁹⁵

Ministrstvo je za vsako narodnost iz njene srede imenovalo poseben *delovni odbor*, za Slovence z dekretom 23. okt. 1905, št. 36517. Odborniška mesta so bila častna, morebiti je bila plačana le potnina na seje ali kraj nabiranja; nagrajevali pa so nabiralce s povrnitvijo stroškov (za napitek in pogostitve) in honorirali vsak prispevek. V slovenski delovni odbor so bili izbrani glasbeniki in slovstveniki.⁹⁶ Na čelo Slovenskega delovnega odbora je bil imenovan Karel Štrekelj.⁹⁷ »Neposredno nabiral

⁹⁰ K. Štrekelj, *Prošnja za narodno blago*, 630.

⁹¹ K. Štrekelj, *Prošnja za narodno blago*, 631, 632.

⁹² Z. Kumer, Štrekljevo delo za slovensko ljudsko pesem, 16–17.

⁹³ M. Murko, *Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami*, Separatni odtis iz *Etnologa* III. V komisiji Tiskovne zadruge, Ljubljana 1929, str. 7–10.

⁹⁴ Josip Tominšek, Prof. dr. Karel Štrekelj in nabiranje slovenskih narodnih napevov, 169–170. [Tominšek v uvodu pojasnjuje, da se je še enkrat odločil obuditi spomine na to podjetje, ker je »edini še živi sonabiratelj, obenem zapisnikar in do leta 1913 po potrebi tajnik«.]

⁹⁵ M. Murko, *Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami*, n. d., 11–12.

⁹⁶ J. Tominšek, Prof. dr. Karel Štrekelj in nabiranje slovenskih narodnih napevov, 169–170.

⁹⁷ J. Tominšek, Prof. dr. Karel Štrekelj in nabiranje slovenskih narodnih napevov, 169–170:

on res ni; sestavil pa je odlične smernice in napotke za zbiranje, ki je s tem postalo enotno, smotrno; in tudi nespretnim bolj pristopno. Kot predsednik je sicer dobil od ministrstva dokaj obširna strokovna navodila s temeljnimi načeli, zadostna pač za povprečnega nabiralca. Profesor Štrekelj jih je nam odbornikom priobčil, a se z njimi ni zadovoljil, marveč jih je poglobil in razširil po svojih mnogoletnih izkušnjah pri zbiranju pesmi za svojo tekstno zbirko;⁹⁸ mi pa smo poučevali zbiralce na terenu.«⁹⁹ Za vnete, ukaželjne zbiralce »je naš predsednik, vzor trdne temeljitosti in absolutne znanstvenosti, v obširni brošuri spisal *Navodila in vprašanja za zbiranje in zapisovanje narodnih pesmi, narodne godbe,¹⁰⁰ narodnih plesov in šeg, ki se nanašajo na to* (Ljubljana 1906). Posebno se je razpisal o pravilnem zapisovanju tekstov v narečju – saj je to bilo v neposredni zvezi z njegovim življenjskim delom.¹⁰¹ V splošnih določilih posebej naglasil, naj se zapisuje oboje: besedilo in melodija, vendar samo to, kar se zares sliši: *'Ne popravljal in ne pretvarjal ničesar.'*¹⁰² »Da se na slovenskem ozemlju poiščejo in pridobijo sposobni in voljni zapisovalci, je odbor razposlal šolskim, občinskim in župnim uradom, organistom in znanim rodoljubom 12 000 *vprašalnih pol in Osnovnih načel* za nabiranje.«¹⁰³ Le-ta so priporočala, kaj vse naj delo na terenu zajema, od kod naj se črpa gradivo. Oboje je s porabo vzorcev, ki jih je dalo ministrstvo, samostojno po svojih izkušnjah poglobil profesor Štrekelj in prilagodil našim razmeram s primerno razširitvijo;¹⁰⁴ Novim interesentom sta bili tiskovini poslani na njihovo željo.¹⁰⁵

»Profesor Štrekelj pa je vso glavno dobo nabiranja, od početka do smrti (7. julija 1912) iz Gradca vodil, krepil in dvigal z njemu lastno kraško izklesanostjo vse delo, upoštevajoč vse potrebe in možnosti; hkrati se je na pristojnih mestih z vso odločnostjo zavzemal za to, da je bilo ustrezno vsem naraščajočim, zlasti gmotnim nujnostim. Kar je vsestransko, stvarno in logično premotril in sklenil ter v vsaki črki razločno napisal, je bilo kakor pribito, je držalo in obveljalo. Odbor je sklepal, jaz sem sestavljal poročila, on pa je občeval z ministrstvom, in to je vse njegove predloge tudi sprejelo. Očitno je užival velik ugled; popustil pa ni za pičico, so pa tudi priznali, da nima noben drug odbor takega vodstva in ne takih uspehov. V Štrekljevi dobi smo nabrali nad 13 000 napevov.«

⁹⁸ Gre za Slovenske narodne pesmi.

⁹⁹ J. Tominšek, Prof. dr. Karel Štrekelj in nabiranje slovenskih narodnih napevov, 169–178: »Pokazalo in obneslo se je, da je vso delovno dobo za njegovega življenja – naj se banalno izrazim – aparat brezhibno funkcioniral. Da nemoten potek ni zaostal, je ves čas in vselej budno pazil. Iz pisma 28. dec. 1907 se vidi 'osebno tudi prisrčnost sicer družabno precej rezerviranega trdega Kraševca.'«

¹⁰⁰ J. Tominšek, Prof. dr. Karel Štrekelj in nabiranje slovenskih narodnih napevov, 171–172: »Odstavek o zapisovanju melodij je Hubadov, takisto natančen in praktičen.«

¹⁰¹ J. Tominšek, Prof. dr. Karel Štrekelj in nabiranje slovenskih narodnih napevov, 171–172.

¹⁰² Prim. M. Murko, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami, str. 26–27.

¹⁰³ J. Tominšek, Prof. dr. Karel Štrekelj in nabiranje slovenskih narodnih napevov, 171–172.

¹⁰⁴ J. Tominšek, Prof. dr. Karel Štrekelj in nabiranje slovenskih narodnih napevov, 171–172.

¹⁰⁵ »To zbiranje je zategadelj večjega sedanjega pomena, ker kultura spodriva narodne pesmi in melodije, ki so izgubljene za vselej, ako se pozabijo. Zbira naj se vse, kar je izšlo iz naroda ali izhaja iz njega. Najprej narodne pesmi vsake vsebine, najsi jih poje ena oseba ali cela družba pri kakšni priliki. Zametavati ni uspavank, pesmi pri delu, niti drobnih melodij z razumljivim besedilom ali brez besed. Tudi narodne gledališke igre je treba v poštev jemati. Naj se tudi opisuje vse, kar je v zvezi z narodnim petjem in narodno godbo.«

Štrekljevo temeljno načelo je bilo zapisovati folklorno gradivo čim bolj dobesedno – brez popravljanja in poknjževanja, pač v narečju.¹⁰⁶ Njegova stališča so resno jemali tudi v osrednjem dunajskem odboru.¹⁰⁷ Vendar po Murkovem poročanju Štrekljevi napotki niso dosegli svojega namena, saj so prihajali v roke večinoma jezikoslovno nepoučenim. Pač je njegov spis o slovenskih glasovih dobro služil strokovnjakom.¹⁰⁸ Vsako pesem naj spremlja po Štrekljevih besedah Domovni list, ki po njegovem »obsegaj ime zapisovalca, izvajalcev, kraj zapisa, kakšne podatke o tem, kako daleč je pesem ali godba¹⁰⁹ razširjena in čas zapisa.«¹¹⁰ Nasproti stališčem Glavnega odbora se je Štrekelj zavzemal, da je treba izhajati iz teksta in ne od melodije, a za njeno plat naj bo odgovoren ustrezen urednik. Upiral se je izrazu Volksdichtung na naslovnici, ker le-ta zajema tudi povedke, bajke, uganke in pregovore. Marsikatero Štrekljevo pripombo so na Dunaju upoštevali.¹¹¹

c) Delo na terenu

Ni (mi) jasno, po kakšnem načelu Štrekelj loči realno in formalno stran »ustnega slovstva«. Kako da k prvi prišteva »pesmi, pravljice, pripovedi,¹¹² anekdote, pregovore, reke, vraže, zagovore, kletvine«,¹¹³ k drugi pa šege, navade in pogojno ljudsko medicino, igre in pravo. Ta se mu zdi težavnejša za zapisovanje, ker da potrebuje več časa za opis.¹¹⁴ Ali jo je zato izpuščal iz svojega obzorja? Ali zato, ker ji je težko prisoditi filološko razsežnost?

Leta 1903¹¹⁵ Štrekelj ugotavlja, da Slovenci zaostajajo v pripravi pripomočkov za terensko delo, pri čemer misli na navodila za zbiranje, ki bi jih bil pripravljen sestaviti. Pri tem navaja hrvaški¹¹⁶ in angleški zgled (George Laurence Gomme). Svojemu prijatelju Luku Pintarju zaman priporoča, naj to vprašanje sproži pri Slovenski matici.

Da je Štrekelj sam zbiral gradivo v Spodnji Idriji, saj v svojih zbirkah jezikovnega gradiva večkrat omenja »Faro«, ki je lokalno ime zanjo, se vidi tudi iz njegove pripombe: »Še se najde marsikako lepo zrno, kakor sem se prepričal letos v cirkljanskih gorah na goriško-kranjski meji.«¹¹⁷ Prav tako so v njegovih Slovenskih narodnih pesmih večkrat omenjene pesmi iz njegovih domačih krajev.

»Prav realistična usmeritev dela, ki si zastavlja izvedljive cilje, kot jih dopušča gradivo, pomeni neprecenljivo dragocenost Štrekljeve znanstvene metode.«¹¹⁸ Iz napotkov, ki jih daje Štrekelj enemu svojih dopisovalcev, se vidijo njegove praktične izkušnje

¹⁰⁶ M. Kropelj, *Karel Štrekelj*, 48.

¹⁰⁷ M. Murko, †Karel Štrekelj, 540.

¹⁰⁸ M. Murko, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami, 28–29.

¹⁰⁹ Prim. M. Murko, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami, 26–27.

¹¹⁰ M. Murko, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami, 26, 27.

¹¹¹ M. Murko, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami, 11–12.

¹¹² Predvidevam, da mu to pomenijo današnje povedke.

¹¹³ Danes pravimo: kletvice.

¹¹⁴ K. Štrekelj, *Prošnja za narodno blago*, 629.

¹¹⁵ Pismo Luku Pintarju, 18. 8. 1903, NUK, Ms 1060, B. št. 20. Navaja Monika Kropelj.

¹¹⁶ Antun Radić, Osnova za sabiranje i proučavanje građe onarodnom životu, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* II, Zagreb 1897.

¹¹⁷ K. Štrekelj, *Prošnja za narodno blago*, 631.

¹¹⁸ R. Hrovatin, Ob petdesetletnici smrti dr. Karla Štreklja, *Glasnik Slovenskega etnografskega društva* 4, 1962, št. 3, 11.

pri delu z ljudmi: »Premalo se mi zdi, če se bravcu samo namigne, naj zapiše verovanje ali mišljenje narodovo. Treba ga je na to opozoriti drugači, n. p. z vprašanjem 'ali pri vas ne mislijo, da je tako in tako?' ter povedati, kako se morda misli drugje. Premalo je tudi namigniti 'popišite vse, kar vidite'; bolje je n.p. vprašati, 'kakšne krampe, lopate, pluge... imate pri vas?' To je, bravca je tako rekoč za nos pripeljati pred dotično stvar, da si jo ogleda, ker jo bo le tako mogel popisati ali (kar je še bolje zahtevati) narisati.¹¹⁹ Tako iz navedenih primerov kot iz vzorca vprašanj se vidi, da tokratna snov prestopa folklorni okvir in sega v etnologijo.¹²⁰

č) Redakcija

Štrekelj v predgovoru v prvo knjigo Slovenskih narodnih pesmi natančno in jasno pojasnjuje svoja načela za njihovo objavo. Glasoslovno in pravopisno se držijo predloge. Morebitne spremembe in popravki napak so vestno zaznamovane pod črto. Pač je v pisanju velikih začetnic in stave ločil »hodil svojo pot«: »Saj so ločila samo dodatek zapisovalcev, samo nekaj sekundarnega. Objavo v knjižni slovenščini odklanja med drugim zaradi neustaljenosti njene norme, ker da je »naša današnja knjižna slovenščina pri vsakem pisatelju drugačna in celo pri istem pisatelju drugačna danes, drugačna črez nekaj mesecev. Kje je meja, do katere bi smel hoditi? Ni je mogoče določiti, in zato je bilo ne samo najbolj kritično, ampak tudi najbolj primerno in pripravno, podajati pesmi take, kakršne so v podstavi«. Še manj se mu zdi sprejemljivo, »naj bi podajal po drugih zapisane pesmi v dijalektni obliki« in pri tem omenja, kako se je pri tem urezal Stanko Vraz. »Ker nisem nezmotljiv, se je vtegnilo seveda zgoditi, da sem, kajpada nehote, izpregledal tu ali tam kak naglas ali kako drugo dijakritično znamenje. Ko bodo natisnjene vse pesmi, hočem vnovič prevzeti mučno delo ter vse še enkrat primeriti s podstavo.« Morebitne napake bo odpravil v predvidenem dodatku.¹²¹

Glede na to, da so, posebno zgodnejši, zbiralci popravljali zapisane pesmi v skladu s svojo estetsko zamisljivo, je vselej, če je bilo na voljo več redakcij, vzel za matico tisto besedilo, ki se mu je zdelo najstarejše. »Pod črto je povedano, kako in v čem se poznejši prepisi in kesnejše predelave (redakcije) razlikujejo od nje. Kedor hoče torej, n.p. izvedeti, kako je Vraz kako pesem natisnil, mora poiskati na zadnjem mestu vsake take pesmi pod črto navedene predružačbe.«¹²²

3. VPRAŠANJE FOLKLORIZACIJE

Karel Štrekelj je pesmi v procesu folklorizacije imenoval *ponarodnele*.¹²³ Izraz se ponovi v uvodnem pojasnjevanju v tretji zvezek: »Ker sem želel podati nabiravcem pregled take nenarodne tvarine, ki je niti med *ponarodnelo* ne moremo prav šteti, in ker sem hotel olajšati nekaj bodočim preiskovavcem naše narodne in umetne poezije njih študije, sem priobčil začetke takih pesmi v posebnih dodatkih na koncu dotičnih razdelkov.«¹²⁴ Ali iz lastnega prepričanja ali le iz pietete do svojega stanovskega

¹¹⁹ M. Kroje, *Karel Štrekelj*, 80–81.

¹²⁰ Koncept Štreklevega odgovora hrani Pokrajinski arhiv Maribor, Karel Štrekelj, korespondenca II. M. Kroje, *Karel Štrekelj*, 81–82.

¹²¹ Karel Štrekelj, Predgovor, *Slovenske narodne pesmi*, zvezek I, Ljubljana 1895–1898, IX.

¹²² K. Štrekelj, Predgovor, IX.

¹²³ K. Štrekelj, Predgovor, VI.

¹²⁴ K. Štrekelj, Predgovor, V.

tovariša uporabi isti izraz Matija Murko v pisanju v njegov spomin: »Štrekelj si je po svojem dolgoletnem delu pridobil poseben čut za razlikovanje pravih, *ponarodnelih* in umetnih pesmi, katerih je vse polno v raznih zbirkah.«¹²⁵ Zaenkrat ni znano, kdo in kdaj je izgovor poenostavil v današnjo splošno rabo: *ponarodela* pesem.

Karel Štrekelj sfolkloriziranih pesmi načelno ni želel vključiti v zbirko, toda kakor se vidi iz cele vrste pojasnil in popravkov k že natisnjenim pesmim¹²⁶ in opravičila, češ da je bil premalo oprezen, da bi bil vsaj v opombi nakazal sumljivost o njihovi pripadnosti, ga je ob vprašanju folklorizacije premagovala negotovost. Smiselno mu pomeni variabilnost pomembno znamenje folklornosti: »Vendar sem mnogo umetne robe, ki sem jo dobil med pristno narodnimi pesmimi, kot očitno nenarodne izpustil že zdaj, zlasti kadar mi je bila na razpolago samo v enem edinem zapisu, kar že a priori kaže, da ni prešla globoko v narod, ampak je služila morda le kakemu orgljavcu, romarskemu vojevodu in enakim ljudem.«¹²⁷ V tej zvezi je ena redkih priložnosti, da se urednik do gradiva, sicer kritično, osebno opredeli, toda takoj doda objektivno razsežnost svojega ravnanja.¹²⁸

Ob nedognanih teoretičnih izhodiščih o folklorizaciji Marko Terseglav Štreklju oponaša subjektivnost, ki se po njegovih izkušnjah še v sodobnosti ni preživela. Po njegovem je »odveč še govoriti o t. i. ponarodelih pesmih. Če še nima variant, je (še) avtorska, čeprav je lahko že popularna, če pa jih ima, je ljudska, četudi je izvirno Prešernova ali od kakšnega drugega pesnika. Isto velja za avtorske pesmi drugih žanrov,¹²⁹ npr. za narodnozabavne pesmi ali za šlagerje.«¹³⁰ Medtem ko Glonar ostaja pri procesu variabilnosti znotraj besedne umetnosti: – »Med 'umetno' in 'narodno'

¹²⁵ M. Murko, †Karel Štrekelj, 539.

¹²⁶ K. Štrekelj, Predgovor, IV–V: »O marsikateri pesmi more kajpada bravec dvojiti, ali ji je mesto določeno prav in ali ji je sploh dati mesta med narodnimi pesmimi. Tako je kot nenaroden izpustiti v lednolnca obrazec F (št. 4741), ker je pesem, že na rečenem mestu osumljena za nenarodno, zares le umtovor Slomšekov (objavljena najprej v *Drobtinica* I (1846) str. 198, potem v 'Šoli veseli lepega petja' št. 31 in v Slomšekovih pesmih št. 15). Št. 6186 spada v resnici k številka 6483 in 6484. Navzlic vsi opreznosti se mi je marsikaj vrinilo v zbirko, kar bi bilo potisniti med ponarodnele (sic!) in umetne stvari. Tako sem po neprevidnosti, opazivši kajpada sumljivost glede narodnosti, priobčil pod št. 4795 in d. pesem Ta noč (dan) je vsiga veselja, o kateri primerjaj opomnjo, ki stoji pod črto na str. 649. Enako je brez pravice prišla med narodne božičnica Enu je dete rojenu, Notri u mestu Betlehem, priobčena v št. 4850 do 4852, ker je to le svobodna prelaga stare latinske, oziroma nemške božične pesmice, sloveče v glavnih kiticah..... Tudi nekaj drugih božičnic, zlasti pastorel bo preloženih. K nam so se razširile iz nemščine ne toliko po posredovanju cerkve – njih ton nikakor ni cerkven – ampak po božičnih igrah, ki so se predstavljale prej in (menda še danes) zlasti med koroškimi Slovenci, na to kažejo šaljivi, tu pa tam z dobrim humorjem osoljeni govori nastopajočih oseb ki so se ohranili v te pesmih (prim. številke od 4805 naprej).«

¹²⁷ K. Štrekelj, Predgovor, V.

¹²⁸ K. Štrekelj, Predgovor, V: »Kjer sem pesmi mogel določiti očeta, sem pridejal njegovo ime ali vsaj opomnil, kje sem našel nje najstarejši natisek. Kajpada je pri večini teh pesmi ostal pesnik nepoznan; tudi so pesmi včasih take, da bi se njih oče, če bi še živel, najbrž ne poganjal s posebno vneto za to, da mu pripoznamo njegovo literarno lastnino in ga razglasimo za nje stvoritelja. Za presojo duha in okusa dotične dobe pak imajo tudi te stvari svojo ceno.«

¹²⁹ So to žanri? Ohlapno izražanje, poljubna terminologija.

¹³⁰ Marko Terseglav, Štrekljev sindrom, *Traditiones* 30/1, Ob 50-letnici Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Ljubljana, 207.

pesmijo je mogoča samo sledeča razlika: 'umetna' je ona, v kateri narod (v najširšem pomenu besede) rešpektira tvorbo umetnikovo na ta način, da ji pušča vso njeno prvotno, od umetnika ji dano obliko. 'Narodna pesem' pa kot konkreten individuuum ni nič drugega ko samo ena, slučajna oblika, zajeta iz splošnega rezervoarja pesniških izraznih sredstev, ki ga venomer množi in spreminja baš 'umetna' poezija.« – Terseglav s poudarjanjem melodije, ki po njegovem edino omogoča nastajanje variant, oživilja teorijo Johna Meierja, ki jo je Joža Glonar ob koncu izhajanja Štrekljeve zbirke leta 1923 predstavil slovenski javnosti v opravičilo Štrekljevemu zavlačevanju pri dokončevanju zbirke in nenazadnje sebi, ker vsemu spoštovanju navkljub svojemu učitelju več ne more slediti.¹³¹

4. STROKOVNE ZVEZE IN NAPOTKI

a) Škrabčevo pismo z dne 18. maja 1902 Matiji Murku je dokaz medsebojne osebene in strokovne naklonjenosti treh odličnih slovenskih filologov: »Posebno me veseli, da hočete v soglasju in prijateljstvu s prof. Štrekljem delovati. Če pridete te dni ž njim kaj vkupaj, prosim, da bi pozdravili od moje strani, in naj mi odpusti, da tako dolgo zaderžujem njegove knjige, skušal jih bom vrniti v kratkem.«¹³²

Karel Štrekelj je leta 1906 ocenil prvi zvezek Šašljevih Bisernic iz belokranjskega zaklada, Stanislav Škrabec pa vzame v pretres njihov drugi zvezek, ne da bi prestopil meje svojega strokovnega interesa. Kljub temu da sta si po nazorih o ubesedovanju s Štrekljem docela nasprotna – saj se frančiškanski redovnik zavzema za ritmično obdelavo folklornih pesmi »tako, da bi vse vstrezalo vsem zahtevam tudi vmetne poezije«, »kar je odveč, bi bilo izločiti, kar bi bilo potrebno, dodati, kar je napačno, popraviti, kar robato in nevkretno, vgladiti in vravnati.«¹³³ – se z navajanjem ustreznih mest iz Štrekljeve epohalne zbirke, sklicuje nanjo: »Prav lepih narodnih pesni je pri nas in kaker je videti, tudi v Beli Krajini prav za prav malo in tudi te imajo varijante, ki so več ali menj pokvarjene. Najlepših ena je po moji misli Oj sijaj, sijaj sonce, ki stoji v Štrekljevi zbirki v III. zvezku v 20 varijantah, št. 5131–5150.«¹³⁴

Četudi se Škrabec sklicuje na Štrekljevo folkloristično najpomembnejše delo – dela to le z vidika jezikoslovja. To se zgodi v Škrabčevem prizadevanju za prihodnjo oblika glagola biti – bom – v slovenskem prihodnjiku. Sklicuje se na številne primere te vrste v začetnem snopiču Slovenskih narodnih pesmi iz leta 1898: »Mej prostim ljudstvom bomka vse, ali vsaj 'gromadna' večina. Komer je za resnico, rači pregledati Slov. narodne pesmi, uredil dr. K. Štrekelj, izd. in založ. Slov. Matica. Tu najde bomkanja gotovo, koliker ga je treba v popolni dokaz moje terditve, ne le v gorenjskih pesmih, temuč prav tako v dolenjskih, notranjskih, štajerskih, koroških in celo goriških. Jaz sem ob tej priliki pregledal iz mej goriških tiste, ki jih je zapisal gosp. M. Trnovec, zlasti so me mikale gergarske.«¹³⁵ Zgolj za folklorni vir prav tako gre pri oblikoslovni problematiki: »Spomina vredno je tudi, da piše Števan Kūhar v Brātoncih v svojem Nārodnem blāgu vogrskij Slovēncov (objavil Štrekelj v Časopisu za zgodovino in na-

¹³¹ J. Glonar, Predgovor, 45.

¹³² Stanislav Škrabec, *Jezikoslovna dela* IV, Nova Gorica 1998, 280.

¹³³ Stanislav Škrabec, *Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada* II, Ljubljana 1909, rubrika: Knjižne novosti, *Zbrano delo* III, 330.

¹³⁴ S. Škrabec, *Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada* II, 330.

¹³⁵ S. Škrabec, *Boj z učeno senco, Jezikoslovno delo* 2, Nova Gorica 1994, 358.

rodopisje, 7. letnik) vedno sam *j* brez kake opombe o kaki posebni izreki; le ko hoče oponašati 'lüteranskega fararja', piše *gjest* za *jesta* (sta) in *gjo* za *jo* (jedel).¹³⁶

Stanislav Škrabec se od Karla Štreklja poslovi s polemičnim podtonom do njihnih nasprotnikov o vprašanih knjižnega jezika. V tem pogledu se ga podpirali pokojni Fran Levstik, Matija Valjavec in Vatroslav Oblak. »Njim se je pridružil zdaj, žal da prezgodaj, tudi profesor Štrekelj, ne menj izversten učenjak in meni enako dober in prijazen. V nazorih sva si bila morda celo najbliže.«¹³⁷ Glede na to ga pred kritiki celo ob smrti vzame v zaščito. Saj je očitno, da puščica ne more več nič pokojnemu Štreklju, ampak je še bolj namenjena njemu. Popolnoma jasno mu je, da se mora »ne le dialekte, temuč tudi knjižni jezik presojati lingvistično-teoretično ko predmet znanosti.«

b) Karel Štrekelj kar sredi jezikoslovnega članka predstavi svojega sodelavca Janeza Kokošarja kot župnika v Šebreljah in slovenskemu svetu znanega odličnega »muzika« in ga pohvali kot »pridnega zapisovalca narodnih pesmi.«¹³⁸ Štrekelj na platnicah snopičev oz. v uvodu k posamičnim knjigam ni omenil vseh zbiralcev, tudi gradivo in korespondenca nista ohranjena v celoti, zato marsikomu od njegovih sodelavcev ni mogoče priti na sled, ker so pošiljali gradivo bodisi anonimno ali pod kratico oz. šifro. Kljub vsemu je dokumentirala 342 zapisovalcev in jih razvrstila po različnih parametrih.¹³⁹

c) Štrekelj je pomagal vsaj trem poznejšim pomembnim slovenskim kulturnim delavcem s konkretnimi nasveti, kako naj se lotijo zapisovanja slovstvene folklorne.

– *Števana Kūharja* iz Prekmurja je k zapisovanju prozne folklorne spodbudil prav Karel Štrekelj, ker da se iz proznih zapisov dá bolj prepričljivo ugotavljati jezikovne posebnosti kakor iz pesmi, ki so prinesene večinoma od drugod. V razvoju od amaterskega do profesionalnega zapisovalca je zaslužni graški profesor skrbno bedel nad zagnanim prekmurskim folkloristom, toda ko je Štrekelj leta 1912 umrl, je Kūhar izgubil svojega dobrega vodnika in svetovalca. Sprva ni zapisoval skladišjsko in slogovno dobesedno tako, kot so mu pripovedovali, ampak je – kot se to dogaja še dandanes – pripovedi sam oblikoval. Naslednje njegove tovrstne objave v Časopisu za zgodovino in rodopisje so že bliže narečni izgovorjavi in fonetičnemu zapisu.¹⁴⁰ Njuno sodelovanje, med katerim sta se srečala tudi osebno, je natančno popisal Vilko Novak.¹⁴¹

¹³⁶ S. Škrabec [rubrika: Knjižne novosti], *Cvetje z vertov sv. Frančiška*, 28, Gorica 1912, 3. zv. / *Jezikoslovna dela* 3, Nova Gorica 1995, 406.

¹³⁷ S. Škrabec, Dr. Karel Štrekelj, 472–473: »Ali prav to se mu, če se ne motim, ko nekotika slabost očita. Bralo se je namreč te dni, da je 'omejujoč se na lingvistiko, naravno izgubil zvezo z važnimi stranmi javnega življenja, ki se mora na nje bolj ozirati na pr. že literarni zgodovinar. Lingvistično-teoretično je presojal ne le dialekte, kar je seveda samo ob sebi umevno, ampak tudi knjižni jezik. Kakor p. Škrabec, je tudi Štrekelj knjižni jezik motril le med štirimi stenami svoje graške delavnice kot predmet znanosti, ne pa na ulici in na trgu kot *socialno* sredstvo (občilo).'*Slovan* X. 8, str. 255.

¹³⁸ Karel Štrekelj, *Iz besednega zaklada narodovega, Letopis matice Slovenske za leto 1892*, Ljubljana 1894, 2.

¹³⁹ M. Kropelj, *Karel Štrekelj*, 103–152.

¹⁴⁰ Marija Stanonik, Opominjujoča zbirka slovstvene folklorne iz Prekmurja, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 29 (1989), št. 1 in 2, 61–63. Vilko Novak, Madžarski spisi o ljudskem življenju v Prekmurju, *Traditiones* 4 (1977), 172.

¹⁴¹ Vilko Novak, Števan Kūhar in njegovo delo, *Števan Kūhar, Ljudsko izročilo Prekmurja*, Murska Sobota 1988, 5–24.

– Organist *Franc Kramar* je bil pri Slovenskih narodnih pesmih najbolj delaven Štrekljev sodelavec. »Pod takim mentorstvom, kot je bilo Štrekljevo, je rod samoukov in ljubiteljev pomagal zidati dela trajne veljave.«¹⁴² O njunem sodelovanju se je ohranilo enajst dopisov iz zadnjega leta Štrekljevega življenja. Ganljivo je, kako hudo bolni mentor februarja in marca 1912 s tresočo roko odgovarja za delo vnetemu mladeniču: »Vrinilo se mi je gotovo še kaj drugih napak, katerih pa v naglici ne zapazim. – Sicer ste Vi visoko študirali jezikoslovje, toda jaz dvomim, da bi katerikrat poslušali pravega Ižanca govoriti, da bi spoznali in si zapomnili njegove 'zatezljaje', ker to je narečje, ki ni pravo dolenjsko, ampak nekako samo zase, ker Ig stoji nekako na meji na vse tri strani: na Dolenjsko, Notranjsko in tudi Gorenjsko (oddaljen je dve uri hoje od Ljubljane). Ker ne gre toliko za pesmi kolikor za narečje, zatorej bi bilo zelo neokusno in nepravilno, ako bi se napak tiskalo. Zato bi pa prosil, da bi blagovolili popraviti ali sami ali bi pa mogoče stvari kaj koristilo, da bi mi Vi omenjene ižanske pesmice nazaj poslali, da bi jih natančno pregledal in omenjene napake popravil. Ker to je resnica, da mi bo veliko pripomoglo k pravilnosti zapisovanja tega narečja, ker sem sam Ižanec in seveda več v njegovem govorjenju, toda ne še pred meseci v zapisovanju.«¹⁴³

– Štrekljevo sodelovanje z *Antonom Breznikom* je bilo za oba velikega pomena. Štrekelj je dobival od mladeniča obilo gradiva, Breznik pa spodbudo za poznejši študij slovenistike, jezikoslovja in predvsem knjižnega jezika. Njuno dopisovanje se je začelo ob 5. snopiču za Štrekljevo veliko zbirko. Že kot dijak 5. gimnazije je 1899 pisal Štreklju, ali še ni prepozno, da mu pošlje kaj »zaljubljenih«.¹⁴⁴ Kljub njegovi mladoletnosti ga je Štrekelj jemal resno, za kar se mu srednješolec pismeno zahvaljuje in se priporoča: »Udano bi se usojal prositi še nadaljnje naklonjenosti, posebno kadar bom potreboval pri svojih folklorističnih študijah dobrega in zanesljivega svetnika, kakor sem ga našel v Vas, gospod doktor. Ako si bom smel šteti v čast, da se bom smel obrniti v omenjenih zadevah do Vas, mi bo največje veselje študiranje folkloristike.«¹⁴⁵ Res sta se srečala tudi osebno, ko je Breznik postal že kot duhovik študent slavistike v Gradcu. Njune stike podrobno popisuje Jakob Šolar.¹⁴⁶

– Tudi nekateri drugi Štrekljevi učenci (Martin Beranič, Janko Bratina, Gregor Čremošnik, Janko Glazer, Janko Kotnik, Joža Lovrenčič, Nikolaj Omerza, Vinko Zupan in Pavle Strmšek) so bili po zgledu svojega učitelja naklonjeni folkloristični problematiki. Zelo se je v tem pogledu odrezal *France Kotnik*. »S Štrekljevo in Murkovo kritično metodo je pomagal premakniti slovensko etnografijo (narodopisje) iz romantičnega gledanja ljudskih starin na trdno znanstveno podlago.«¹⁴⁷

¹⁴² Milko Matičetov, Štrekljeva zapuščina in korespondenca s Francem Kramarjem (ob petdesetletnici smrti dr. Karla Štreklja), *Slovenski etnograf* 15, Ljubljana 1962, 231.

¹⁴³ M. Matičetov, Štrekljeva zapuščina in korespondenca s Francem Kramarjem, 232–233.

¹⁴⁴ M. Kroječ, *Karel Štrekelj*, 63.

¹⁴⁵ M. Kroječ, *Karel Štrekelj*, 66: prim. Anton Breznik *Življenje besed*. Priredil Jakob Šolar, Maribor 1967, 18, 16. 4. 1901.

¹⁴⁶ Jakob Šolar, *Spremna beseda, Anton Breznik, Življenje besed*, Založba Obzorja Maribor, 1967, 13–37.

¹⁴⁷ Pavle Zablantnik, *Narodopisje v službi domoznanstva* (predavanje v Št. Petru pri Št. Jakobu v šoli za ženske poklice, tipkopis): »Profesorja Murka je Kotnik že na univerzi v Gradcu razveselil z odkritjem koroškega ljudskega pesnika in bukovníka Andreja Schusterja Drabosnjaka, o katerem je napisal doktorsko disertacijo. Kot Korošec se je s posebno ljubeznijo poglobljaj

Najbolj je s Štrekljem povezano ime učenca *Jože Glonarja*, ki je svojemu učitelju postavil najlepši spomenik ne le z besedami (»Kot filolog, ki je svojo stroko globoko umeval, pa se ni omejil samo na besede, ampak je zasledoval in proučeval življenje naroda tudi v njegovi poeziji. Tako je nastala njegova monumentalna zbirka Slovenske narodne pesmi, v kateri je hotel podati 'kritičen prispevek k psihologiji slovenskega naroda ... k znanosti o slovenskem narodu, kakor se nam kaže v svojih pesmih'. To delo, ki je pravi !«standard work» narodne poezije, kakor ga imamo med vsemi Slovani edini mi Slovenci, je bilo nekako njegovo življenjsko delo. Prvi snopič je izšel leta 1895, letos, po sedemnajstih letih, je dospelo do 14. snopiča, pa še davno ni dovršeno. ... Zdi se, da je Štrekelj z delom rasel in da so se z večjimi nalogami množile njegove moči.¹⁴⁸⁾, ampak tudi s tem, da je nadaljeval in do konca izpeljal zbirko Slovenske narodne pesmi.

č) Leta 1904 je Vatroslav Jagić priporočil Karlu Štreklju *Ivana Grafenauerja* kot edinega sodelavca – poleg Jana Baudouina de Courtenaya – za predvideni članek o slovenskih narečjih v petrograjsko Slovanski enciklopediji. Zato se je Grafenauer, ki je imel za doktorsko disertacijo dialektološko podobo Koroške, še isto leto povezal s Štrekljem in ga prosil za strokovne napotke.¹⁴⁹ Njuna medsebojna strokovna naklonjenost se kaže iz 4. letnika revije Čas, ko zreli Štrekelj ocenjuje Grafenauerjevo razpravo *Iz Kastelčeve zapuščine*¹⁵⁰ in s tem simbolično prelaga nanj svoje filološke naloge. Saj je prav Ivan Grafenauer postal v folklorističnem pogledu najzanesljivejši Štrekljev naslednik.

III. EMPIRIČNI IZSLEDKI

Čeprav je naloga tukajšnje obravnave prikazati Karla Štreklja predvsem s folkloristične strani, ne moremo mimo njegovih jezikoslovnih razprav, ki se pogosto navezujejo tudi na slovstveno folkloro.

1. JEZIK

Da sta jezik in slovstvena folkloro življenjsko prepletena, se je zavedal Karel Štrekelj že zelo zgodaj: »*Narodno blago šele bode nam pokazalo pravo notranje življenje jezikovo.*«¹⁵¹

Privlačevali so ga vsi slovanski jeziki, najbolj pa materinščina. Svojo jezikoslovno kariero je začel z opisom domačega narečja, potem pa se je krog njegovega znanstve-

---

v koroške starosvetnosti. O tem npr. pričajo tile njegovi narodopisni prispevki: *Doneski k zgodovini praznoverja na Koroškem* (ČZN 1906), *Koroške narodopisne črtice* (ČZN 1908, 1911, 1913, 1919), *Narodno blago s koroško-štajerske meje* (Straža 1910), *Ljudsko petje*, *Nekaj črtic o pasijonskih igrah na Koroškem*, *Drabosnjakov Ahasver idr. Posebno znane so njegove Storijske zbirke koroških narodnih pravljic, pripovedk, bajk, legend in basni*; prva izdaja je izšla 1924 pri Mohorjevi družbi na Prevaljah, druga pa razširjena v dveh knjigah pri Mohorjevi družbi v Celovcu v letih 1957 in 1958 – po Kotnikovi smrti (Kotnik je umrl 6. 2. 1955 v Celju).«

¹⁴⁸ J. Glonar, †Dr. Karel Štrekelj, 412.

¹⁴⁹ M. Kropelj, *Karel Štrekelj*, 74.

¹⁵⁰ M. Kropelj, *Karel Štrekelj*, 86.

¹⁵¹ Spomenica »Slovenskega literarnega društva na Dunaju«, *Slovenski narod* 12 (1879), št. 41, 3.

nega delovanja vedno bolj širil. Delo pri slovenski izdaji Državnega zakonika [za celo Avstrijo] mu je odkrilo, da noben filolog ne more »presti posameznih besed iz sebe kakor pajek nit«, ampak mora iti med ljudi in ga je to »privedlo do zapisovanja zakladov iz žive narodove govorice«. ¹⁵² »Take stvari pridejo na več strani prav, zato bi dobro bilo, ko bi se rodoljubi, katerim je dano živeti med svojim narodom, usmilihi teh zapuščenih sirot in jim pomagali priti v zavetišče slovenskega slovarja. Ne samo znanost, ampak tudi praksa se bo ž njimi okoristila. Marsikdo je še nedavno nevoljno vihal nos nad Erjavčevo 'potno torbo', češ, čemu ta potrata! – ali dandanes vendar že rabi v svojih spisih lepo vrsto tam objavljenih besed.« Štrekljeva kraška nprav se ob njih omehča in brž spet zrésni z napotkom, da je zanesljivosti »najbolje, da se razglašajo v naših časopisih«, ker je tako največ možnosti, da se odpravijo morebitne napake pri njihovih zapisih. Na več mestih se zavzema za enakovredno spoštovanje prevzetih besed: »Dosti jih je izposojenih od naših sosedov, vendar se mi zde važne v kulturno-zgodovinskem oziru. jezikovna znanost zahteva, da moramo te tujke ¹⁵³ preiskavati in razlagati z isto ljubeznijo kakor domačinke.« ¹⁵⁴ Bil je v eni osebi Erjavec ¹⁵⁵ in Levstik. Prvi je besede v 'potno torbo' nabiral, drugi razlagal. ¹⁵⁶ Slovansko etimologijo je obogatil s številnimi novimi razlagami in marsikatero dotedanjo dopolnil ali popravil: »kako vestno je Štrekelj vsak člančič dolga leta pripravljaj, kako je upošteval delo svojih prednikov, študiral historično gramatiko dotičnih jezikov in se brigal tudi za stvarno razlago svojih besed. Posebno pa je pazil na njih dialektične oblike; tako se n. pr. marsikatera slovenska ali srbskohrvaška beseda ne da razložiti iz knjižne laščine, pač pa iz beneškega ali istrskega narečja ali pa iz furlanščine. Enaka je seveda s slovenskimi besedami v sosednih jezikih. Ta metoda, ki je Štreklju prinesla mnogo uspehov, zdi se marsikomu samo ob sebi razumljiva, ali ni tako navadna, kajti zahteva mnogo znanja in izučavanja. Sploh se moramo povsod čuditi Štrekljevi obsežni in globoki učenosti, kritičnosti, previdnosti in objektivnosti. Zaradi tega so Štrekljeve etimologije, v katerih imamo vrhunec njegovega znanstvenega delovanja, visoko cenili ne samo slavisti, ampak tudi romanisti.« ¹⁵⁷ Po oceni poznavalcev je zanesljivost njegovih razlag ¹⁵⁸ rezultat »odličnega poznavanja historične slovnice in zlasti dialektologije

¹⁵² J. Glonar, †Dr. Karel Štrekelj, 410, 411, 412.

¹⁵³ K. Štrekelj, *Iz besednega zaklada narodovega*, 1: »Seveda zbirka ne obsega samo domače robe, ampak tudi tujke; saj so te postale ravno tako lastnina narodova, kakor domačinke, in ločiti jih ve od teh navadno samo strokovnjak. Ne samo smešen, ampak celo škodljiv se mi zdi strah pred njimi... Grozno je, kako naglo se pri nas daje slovo starim udomačenim besedam in kake mačehe se postavljajo potem na njih mesto – in zakaj? Zato ker je ta in ta slišal le zvoniti, da je ta in ta beseda tuja – in že jo je obsodil! Kedor misli, da more jezik izhajati brez izposojenih besed, ta ne pozna življenja jezikovega. Le pridno naj puka in zameta tujke, in obilo naj dobi posnemovavcev! Kmalu bomo videli, kako bo govoril narod ako bo vzprejel njegova načela: ne bo mu nazadnje ostajalo drugega, kakor v čistem narodnem jeziku – skoraj bi rekel – lajati!«

¹⁵⁴ Karel Štrekelj, *Jezikoslovne mrvce*, *Ljubljanski zvon* 9, Ljubljana 1889, 97–98.

¹⁵⁵ Prim. Karel Štrekelj, *Iz besednega zaklada narodovega*, 2: »Spodaj priobčena zbirka obsega do malega samo besede s Primorskega, ter je potemtakem nekako dopolnilo lepih Erjavčevih podatkov 'Iz potne torbe'.

¹⁵⁶ J. Glonar, †Dr. Karel Štrekelj, 410, 411, 412.

¹⁵⁷ M. Murko, †Karel Štrekelj, 535.

¹⁵⁸ Josip Tominšek, *Književne novosti Profesora dr. Štreklja*, *Ljubljanski zvon* 24 (1904), 696–697.

obravnavanih jezikov«. ¹⁵⁹ Z obžalovanjem so sprejeli dejstvo, da ga je smrt prehitela ¹⁶⁰ preden je dokončal že zdavnaj obljubljeni zgodovinski slovnico slovenskega jezika, ki sta jo pričakovali znanost in »vsi oni, ki vedo, kaj jim je njihov jezik, in ki ga zaradi tega spoštujejo in ljubijo. Pisal jo je v slovenskem jeziku.« ¹⁶¹ Zasnovano in le do polovice napisane, v kateri je hotel popisati razvoj slovenščine od začetka do njega dni, je po zaslugi Matije Murka leta 1922 izdalo Zgodovinsko durštvu v Mariboru z naslovom *Historična slovnica slovenskega jezika*. ¹⁶²

Slovarski doneski iz živega jezika narodovega so Štrekljevo dopolnilo k znamenitemu Pleteršnikovemu slovarju in blago opozorilo, kaj vse bi bilo še zajeti vanj. ¹⁶³ V uvodu vanje opozarja na previdnost, ki jo zahteva etimologija: »Kedor je kedaj imel opraviti s to nevarno gospo, ve najbolje, v kaki meri je človeku biti opreznemu in kako rado se mu spodrsne, če nastopa preoblastno.« ¹⁶⁴ Zato pohvali župnika Ivana Šašlja, ker se ji je odrekel, kar pa je te vrste njegovih poskusov, jih spelje v znanstvene vode. ¹⁶⁵

Kakor ga je veselilo zasledovati besedišče, ki so ga Slovenci in drugi Slovani sprejeli od svojih sosedov, ¹⁶⁶ je z enako skrbnostjo raziskoval, kaj so Nemci, ¹⁶⁷ Italijani ¹⁶⁸ in Furlani ¹⁶⁹ prevzeli od Slovencev in drugih Slovanov. ¹⁷⁰ Najznamenitejša med vsemi je razprava *Slovanski elementi v besednem zakladu štajerskih Nemcev*, ki je izšla v dveh letnikih (1908 in 1909) Časopisa za zgodovino in narodopisje. »Videl bo tedaj marsikateri Tomaž, da smo mi sicer prejeli, da pa smo tudi dajali in da nismo nič slabši od drugih 'kulturnih' narodov.« ¹⁷¹

Karel Štrekelj si je v znanstvenih krogih pridobil zaupanje tudi s svojimi razlagami krajevnih imen, ki so za etimologijo najtrši oreh. Njegovi Prispevki k poznavanju slovenskih krajevnih imen po nemškem (*Časopis za zgodovino in narodopisje I*, 1904) in slovenskem (*Časopis za zgodovino in narodopisje II*, 1905) Štajerju so za Matija

---

»Sploh pa, kdor bo odslej vprašal Miklošičev etimološki slovar ali tudi Pleteršnikov za izvor kake besede, treba se mu bo najprej prepričati, ne bi pisal kaj o njej naš prijatelj [= Karel Štrekelj]. Citira M. Kropelj, n. d., 73.

¹⁵⁹ *Slovenski biografski leksikon III*, 694.

¹⁶⁰ M. Murko, †Karel Štrekelj, 160.

¹⁶¹ J. Glonar, †Dr. Karel Štrekelj, 415.

¹⁶² M. Kropelj, *Karel Štrekelj*, 94.

¹⁶³ Karel Štrekelj, *Slovarski doneski iz živega jezika narodovega, Letopis Slovenske matice za leto 1894*, Ljubljana 1894, 1.

¹⁶⁴ K. Štrekelj, *Slovarski doneski iz živega jezika narodovega*, 1–2.

¹⁶⁵ K. Štrekelj, Šašel Ivan, *Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada*. I, 99

¹⁶⁶ Beiträge zur Slavischen Fremdwörterkunde, *Archiv für slavische Philologie* 1889, 1892.

¹⁶⁷ *Zur slavischen Lehnwörterkunde*, Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaft in Wien 1904.

¹⁶⁸ Zur Kenntnis der slavischen Elemente im italienischen Wortschatze, *Archiv für slavische Philologie*, [1904].

¹⁶⁹ Zur Kenntniss der slavischen Elemente im friaulischen Wortschatze, *Archiv für slavische Philologie*, 1890, [407]–436.

Slavisches im friaulischen Wortschatze in Česchische und Polnische Wörter im Mikaljas Wörterbuch, *Archiv für slavische Philologie*, 1910.

¹⁷⁰ Prav tako s področja etimologije je njegova študija *Vermischte Beiträge zum slavischen etymologischen Wörterbuch*.

¹⁷¹ J. Glonar, †Dr. Karel Štrekelj, 410, 411, 412.

Murka naravnost vzorni in za vsakogar privlačni. V njih išče etimološko razloženo prvotno obliko nekaterih štajerskih krajevnih imen, ki so se v tujih ustih ali v domači govorici polagoma tako spreminjala, da jim danes le s težavo prepoznamo prvotno obliko: »Da se pa pride do takih resnic, se ne sme seveda več ali manj podobnih imen primerjati na srečo dobro, ampak treba je zasledovati njih pisavo do najstarejših časov, znati jezikoslovna pravila in sploh imeti smisel za zgodovinski razvitek dotičnih jezikov.«¹⁷² Kljub temu da jih je pohvalilo tudi zgodovinopisje (Milko Kos¹⁷³), je v Zgodovinskem društvu prevladala težnja po objavah iz krajevne zgodovine, kar je Štreklja tako prizadelo, da je izstopil iz društvenega odbora.¹⁷⁴ Matija Murko v nekrologu obzirno navrže, kakšna škoda se je s tem zgodila. Zagotavlja namreč, »da bi nam Štrekelj z nadaljevanjem in poglobitvijo teh študij v to smer, lahko pokazal, kaj smo prinesli s seboj iz zakarpatske pradomovine, kaj smo sprejeli od sosedov kmalu po naselitvi in kaj v teku stoletij.«¹⁷⁵

V folklorističnem kontekstu je pomembno, da Štrekelj sam poleg znanstvene etimologije posebej opozarja »na delovanje takozvane narodne etimologije,¹⁷⁶ do nedavnega časa še skoraj popolnoma preziranega faktorja.«¹⁷⁷ Prav v tej zvezi psihološko subtilno razmejuje tabuizirane besede od kletvic: »Narodna etimologija [je] produkt nezavestnega duševnega delovanja«, toda v primerih sprevačanja besed, npr. preklican za preklet ipd. se »ne more govoriti o nezavestnosti, ker se v njih jasno izraža trdna namera, greha ne delati in se beseda zastran te namere izpremeni.«¹⁷⁸ Murko poudarja, da je [bila?] v Štrekljevi zapuščini med številnimi listki z gradivom za slovanske etimologije krajevnih imen tudi veliko takih z 'narodno etimologijo'.¹⁷⁹

2. SLOVSTVENA FOLKLORA

Če je pri jezikoslovju prišla do izraza Štrekljev smisel za diahronijo, saj se je izkazal kot tenkočuten zgodovinar jezika in etimolog, se je pri slovstveni folklori uveljavljala njegova sinhrona širina, saj je imel pred očmi celoten sistem slovenske slovstvene folklore. Saj je hkrati z organizacijo zbiranja pesmi mislil tudi na prozno gradivo in folklorne obrazce: pregovori in reki, uganke, kletvice, psovke in vraže. Žal je vse njegovo folkloristično delo ostalo torzo.

Tukajšnji pregled je zasnovan v smeri od najmanjših enot slovstvene folklore, tako rekoč folkloremov in takih folklornih obrazcev, ki jih še prenesejo jezikovni slo-

¹⁷² M. Murko, †Karel Štrekelj, 535–536.

¹⁷³ M. Kropelj, *Karel Štrekelj*, 48.

¹⁷⁴ M. Kropelj, *Karel Štrekelj*, 86.

¹⁷⁵ M. Murko, †Karel Štrekelj, 536.

¹⁷⁶ Danes se govori o t. i. ljudski etimologiji.

¹⁷⁷ K. Štrekelj, *Iz besednega zaklada narodovega*, 2.

¹⁷⁸ K. Štrekelj, *Slovarski doneski iz živega jezika narodovega*, 37: »Ti evfemizmi (izraz mi ne ugaja prav) so nastali, ker so dotičniki poznali prepoved: ne preklinjaj, in zato so mislili, da si lahko pomorejo, če besedo nekoliko izprevržejo, češ, tako ne bo greh. kako skrupulozni so naši ljudje časi v tem oziru, o tem prim. *Cvetje z vrtov sv. Frančiška XIII*, 89 ns., kjer se nekedo pritožuje, da je dotični list hudobnega duha v nekem spisu vedno imenoval hudič! Kletvice, potem vskliki, v katerih se Bog ali hudič, izpreobračajo se zelo radi. Toda tega bi jaz ne prišteval narodni etimologiji, kakor to dela Andresen, Ueber deutsche Volksetymologie 372–376.«

¹⁷⁹ M. Murko, †Karel Štrekelj, 541.

varji, pa do vedno večjih in najimenitnejših – kolikor pač dopušča javnosti dostopno gradivo.¹⁸⁰

a) Folklorni obrazci

– Ne le dialektološko, ampak morda tudi folkloristično in vsekakor etnološko dragocen vir je narečno gradivo z zidarsko-tesarsko terminologijo iz raznih krajev ali imena za razno sadje ali krajevna imena.¹⁸¹

– Prav tako že na začetku svojega javnega nastopa v vlogi folklorista priporoča »rodoljubom, ki se bavijo z nabiranjem narodnega blaga,« pridno nabirati »kletvine«, ki »utegnejo biti časi na več stranij zanimive«. V nasprotju s splošnim današnjim prepričanjem preseneča z ugotovitvijo: »Naš narod néma jih ravno malo, kakor je sploh znano.«¹⁸² Če drug ne se je na to vabilo čez dve desetletji odzval Breznik, ki mu je leta 1904 poslal svojo zbirko psovok.¹⁸³

– Razlaga besede *čuk* / *der Kauz* se mu zdi težavna. Glede na to, da je znana samo Slovincem in Srbom, mogoče ni onomatopoetična, »pomenjajoča žival, ki kriči svojemu imenu enako, ampak da je izposojena«. Kljub nekim znamenjem težko verjame, da bi bila kakšna povezava med čukom in oslom, kljub temu da je *čuk* na Primorskem pogosta psovka v pomenu: *osel*.¹⁸⁴

Besedo *čuš*, s katero sosedje danes žalijo naše rojake na Koroškem, o čemer pa, kot kaže, Štrekelj (še?) nič ne ve, ima Štrekelj za prevzeto besedo: s. m. 'trap, norec', *čuž* einfältiger Mensch. Štrekelj skrbno navaja vse možnosti, od koder bi lahko prišla k nam, toda tu je omenjena v prvi vrsti zaradi kraške pravljice, ki jo avtor utegne poznati iz avtopsije, v kateri »se imenuje *čyš* med tremi brati nejneumnejši [der dumme Hans], ki nese vrata na drevo, pod katero pridejo roparji štet denarjev.«¹⁸⁵

– V Prošnji za narodno blago leta 1887 Štrekelj folklorne obrazce omenja le z načrtom: »Za pesmimi se upam lotiti *národnih pregovor* [sic!] *in ugank*.¹⁸⁶ Toda leta 1911 je prvotni načrt spremenil in napovedal da bodo namesto pregovorov in ugank sledile povedke in pravljice.¹⁸⁷

Empirično se pregovorov prvič dotakne ob besedi »arbolec«, in sicer kritično: »Pri ti priliki opomnim, da je lepo vreme sv. Urbana dne (prim. Navratilove podatke v Letopisu 1890,108, 109) tudi Slovincem prav tako, kakor Čehom in Nemcem znamenje dobre trgatve, če so namreč zapiski v Kocbekovih Narodnih pregovorih i. t. d. na str. 84. res narodni in če jih dotični avtorji niso iz nemščine posneli, kar pač ni nemogoče, ako pomislimo, kako so se delale naše pratike.«¹⁸⁸ Toda njegova razgle-

¹⁸⁰ M. Murko, †Karel Štrekelj, 539: »Njegovemu narodopisnemu delovanju pa ne bi še bil konec z narodnimi pesmimi, zbiral je tudi že pripovedke, bajke, pregovore in reke, uganke, kletve, psovke, vraže in enako narodno blago, ki se ne sme izgubiti.«

¹⁸¹ M. Murko, †Karel Štrekelj, 541.

¹⁸² K.[arel] Štr.[ekelj], rubrika: Slovenski glasnik, *Ljubljanski zvon* (Leposloven in znanstven list), 1, Ljubljana 1881, 646.

¹⁸³ J. Šolar, Sprema beseda, *Anton Breznik, Življenje besed*, Maribor 1967, 22.

¹⁸⁴ K. Štrekelj, Prinos k poznavanju tujih besed v slovenščini, 143.

¹⁸⁵ K. Štrekelj, Prinos k poznavanju tujih besed v slovenščini, 143.

¹⁸⁶ K. Štrekelj, *Prošnja za narodno blago*, 631.

¹⁸⁷ M. Kropelj, *Karel Štrekelj*, 87.

¹⁸⁸ K. Štrekelj, Slovarski doneski iz živega jezika narodovega, 4.

danost tudi v tem pogledu se izkaže v oceni Šašljevih Bisernic. Pokomentira njihovo razvrstitev, mimogrede navrže, po kateri tuji literaturi bi se bilo dobro zgledovati, pogreša pojasnil, kaj pomenijo in kdaj se rabijo. Končno se vidi, da bi sam v takem primeru uporabil primerjalno metodo. »Pregovore in reke (str. 3–16), ki so jako značilni, deloma prav originalni, humoristični in podučni, je vredil zapisovavec po abecednem redu prve besede, čemur ni kaj prigovarjati, ko obseg zbirke ni ravno velik; večja zbirka se bo morala kajpada vrediti drugači ter ji bo vzeti za vzorec poljsko Adalbergovo in malorusko Frankovo. Povedati pak bi bil moral zapisovavec, kaj pomenjajo posamezni nenavadnejši pregovori, ali pa vsaj, o katerih prilikah se rabijo. Vsakdo namreč ne more kar od sebe umeti vsakega, n.pr.: Došlo je kljuse vúse, stoji kaj bablji zub; bolj dojde z valom, a projde z lasom (prim. Bolezen gre v človeka z *vozom*, iz človeka po niti [valom tisk. pomota ali = je 'Welle'?). Tudi ne bo vsakdo precej spoznal, kaj pomenja 'I mrhunec (mravlja) na svojem (= po svoje) jak.' Zanimiv se mi zdi pregovor 'Ki ima žute lasi, je zmirom priden', ko Slovenci nimamo (z mnogimi drugimi narodi vred, v nasprotju z židi) rdečih las v posebnih čislih; toda prim. srednjelatinski pregovor. Homo ruber raro bonus, si est bonus, valde bonus.«¹⁸⁹

Analizo Prešernove poezije začne s primeri frazemov in rekel, ki jih je [Prešeren] iz žive govornice prenašal v pesniški jezik: *Veter dal* boš dvajseticam (30). Pervošila *skoporita* Komej ti bo *sok neslan* (31). In nimam tu dati kot *sok neslan* (83). De stara ljubezen ne zarijovi, Devetkrat se ver ponovi (98). Lepojte *rakam žvižgat* (94). Ak rovtarske *vezati* znaš *otrobi* (98). Pečene, ljubčik, pišeta na sveti Nikomu niso v gerlo perletele (98). Lahko boš v *kozji rog ugnal* Slovence (99). De le *petica da ime sloveče* (107), Krajnec moj mu *osle kaže* (109). Kak si *brusijo jezike* (120). Kaj se jim po *glavi blodi*(123) itd.¹⁹⁰ [V vseh besednih zvezah že v originalu ni poševno označeno, katere so, po Štreklju, ljudske.]

– Uganke se v tej zvezi pojavljajo le v sporočilu dijaka Antona Breznika svoje-mu mentorju: »Začel sem nabirati tudi narodne *uganjke, vraže, pripovedke ...* svetujte mi, kako naj jih zapisujem. Naj jih li zapišem fonetično ali v pisni slovenščini (seveda ne izpremenivši *nobene* besede)?«¹⁹¹ Naslednje leto mu jih pošilja na ogled: »Na listku pošiljam obrazec, na kakšen način da zbiram uganjke. Ako bi Vam ugajal način, mi ni treba nič odgovarjati, ker imate že sicer preveč opraviti z menoj.«¹⁹²

– V Ljubljanskem zvonu leta 1881 Štrekelj priporoča nabirati zagovore rekoč: »Zadnji čas je, da se tudi pri Slovencih zberó zagovori, kolikor se jih še nahaja mej narodom. Doklér jih némamo pred seboj, ne moremo, se vé da, govoriti o njih vrednosti. Znano nam je, da so jih bili pred leti goriški dijaki nekaj maloštevilnih izročili g. prof. Erjavcu.«¹⁹³O tem, da jih je sam, 12-leten dal Baudouinu de Courtenayu, pa nič!

b) Folklorne pesmi

Še preden je začela izhajati zbirka Slovenske narodne pesmi, je Karel Štrekelj objavil nekaj pesmi in jim dodal manj ali bolj obširen komentar. Povod za te objave je zmeraj zunanja pobuda: odziv ali dopolnilo na poprejšnje pisanje o predmetu. Tako je

¹⁸⁹ K. Štrekelj, Šašel Ivan, Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada. I. 100.

¹⁹⁰ K. Štrekelj, Prešeren in narodna pesem, 2.

¹⁹¹ J. Šolar, Spremna beseda, *Anton Breznik, Življenje besed*, 14.

¹⁹² A. Breznik, *Življenje besed*, 18.

¹⁹³ K. Štr.[ekelj], rubrika: Slovenski glasnik, 646.

objava dveh slovenskih pesmi o sv. Alešu leta 1887 v Jagičevem Archivu für slavische Philologie v zapisu dveh dijakov goriške gimnazije. Ena je iz Kamena v Soški dolini, druga varianta iz Podmelca pri Tolminu.¹⁹⁴ K tema dvema primeroma dodaja naslednje leto še dve verziji iste pesmi in s tem dokazuje, da je v vseh evropskih literaturah priljubljen legendni motiv v pesniški obliki domač tudi na slovenskih tleh. Dobil je štiri variante (iz Kamena v dolini Soče, iz Podmelca pri Tolminu, iz Temljin v podmelski fari in iz Motnika. Objavlja še tretjo varianto pesmi o sv. Alešu, le da ima ta nekaj vrzeli. Sam je v Otaležah v dolini Idrijce od neke starke zapisal še melodijo.¹⁹⁵ Četrto varianto je zapisal Gašper Križnik od stare mamice, ki se je je naučila od očeta, rojenega v Komendi. Ta verzija dokazuje, da je pesem znana tudi na severnem Kranjskem in ne le po goratem delu Goriške.¹⁹⁶ Po teh podatkih je Štrekelj z lahkoto lokaliziral njeno tedanjo razširjenost. Ponekod se je bila melodija pozabila, tako da so legendo o sv. Alešu poznali le še v prozi.¹⁹⁷ Še v njegovi mladosti so jo starejši peli na Krasu. Da so jo nekdanj poznali na Notranjskem, se po njegovem dá dokazati iz Romarskih bukvic Jakoba Repeža, organista v loški (Lož) fari. Podatke o njem povzema po Marnovem Jezičniku (XXII. zvezek). Prvič so izšle leta 1725 in nato še leta 1757 in 1764. Štrekelj na dolgo in široko razlaga besedilno razmerje med tremi izdajami Romarskih bukvic. V prvem je 12 pesmi, v drugem 12+3, v tretjem 25 pesmi; vse tri torej vsebujejo 40 pesmi. Po tej zastranitvi se vrne k pesmi o sv. Alešu, ker »Ta 5. Pesem Od trosta u revah, nu u nadlugah« v prvem zvezku Romarskih bukvic z napotkom o petju: »Na visho, koker leta Pesem od S. Alexa. ...« kaže, da je morala biti v 18. stoletju pesem o sv. Alešu še znana, ker je Repež na melodijo pesmi o njem zložil neko drugo pesem.¹⁹⁸ Objavljena pesem se bere kot proza, pravi Štrekelj, zato ne more ugotoviti njene melodije. Na koncu se sprašuje, ali je pesem o sv. Alešu pristna folklorna pesem ali je umetni proizvod, ki se je sfolkloriziral? Po dotlej zbranem gradivu o tem ne more reči zadnje besede.¹⁹⁹

– Leta 1890 je Vatroslav Oblak napisal (Archiv XIII, 153) notico o koledih pri Slovencih, v kateri navaja odlomek iz Trubarjevega Katekizma z dveima izlagama (Tübingen 1575, 218): '*inu koledniki ob božiči pojo, mi smo prišli pred vrata, de bila božja zlata.*' Tedaj Štrekelj, kakor pravi sam, še ni imel ustreznega gradiva, da bi lahko Oblaku postregel z njim in potrdil njegovo domnevo, da gre za odlomek kolednice. Zdaj pa to lahko stori, ker v zbirki Matije Majarja-Ziljskega obstaja zapis koledniške pesmi iz Žabnic v Kanalski dolini s podobnim verzom.²⁰⁰ Majar ima še drugačno varianto kolednice, ki ji je po Štreklju sorodna tista v Sommaripovem Slovarju iz 1607. Navedel jo je že tudi Oblak, vendar se o njeni folklornosti ni opredelil, Štrekelj pa zatrjuje, da ji njena starost zagotavlja pripadnost slovstveni folklori.²⁰¹ Komaj sto let mlajši od Tru-

¹⁹⁴ Karel Štrekelj, Kleine Mittheilunge, *Archiv für slavische Philologie* 10, Berlin 1887, 347–349.

¹⁹⁵ Weitere Beiträge zur Kunde über das slovenische Alexiuslied, *Archiv für slavische Philologie*, zv. XI, Berlin 1888, 600.

¹⁹⁶ Weitere Beiträge zur Kunde über das slovenische Alexiuslied, 600.

¹⁹⁷ Weitere Beiträge zur Kunde über das slovenische Alexiuslied, 599.

¹⁹⁸ Weitere Beiträge zur Kunde über das slovenische Alexiuslied, 605.

¹⁹⁹ K. Štrekelj, Weitere Beiträge zur Kunde über das slovenische Alexiuslied, 606.

²⁰⁰ K. Štrekelj, Zur Literatur über Koleda bei den Slovenen, *Archiv für slavische Philologie*, zv. XVII, Berlin 1895, 630.

²⁰¹ K. Štrekelj, Zur Literatur über Koleda bei den Slovenen, 631.

barjevega zapisa je obširen Valvazorjev opis koledovanja od sv. Miklavža do svečnice v njegovi Slavi.²⁰² Zgodovina slovenske dramatike ni obšla teh dragocenih virov.²⁰³

– Pri oceni pesmi v Šašljevi zbirki mu je ljubo, da se je zbiralec oprijel razporeditve besedil iz Slovenskih narodnih pesmi in da navaja variante iz njih, »kar bo le pospeševalo rabo njegove knjige«. Veseli ga, da je kljub njegovi objavi belokranjskih Šašelj še vedno odkril veliko novih, kar vse podpre s številkami. Jurjevskim, kresnim in kolednicam, ki so razvrščene v razdelku o šegah, sam poišče vzporednice v svoji zbirki. Besedila ocenjuje tudi po poetični vrednosti.²⁰⁴ Vse pripombe o zbirki so zelo stvarne.

– Še leta 1910 je izšel v Časopisu za zgodovino in narodopisje kratek članek Drobnosti o Vrazovem delovanju, v katerem utemeljuje domnevo, da je le-ta začel zapisovati »narodne pesmi« najpozneje leta 1832 in da je zapisal več melodij, kakor je ohranjenih (okoli 300).²⁰⁵

– Leta 1886 je ponudil Slovenski matici, da prevzame skrb za izdajo ostaline Stanka Vraza in drugih slovenskih narodnih / ljudskih / folklornih pesmi. Odbor mu je svetoval, naj se zanjo obrne na Jakoba Sketa, ki jo je tedaj še imel pri sebi. Tisto, kar je ostalo Slovenci matici, pa naj si ob priložnosti ogleda in izbere. Projektu celotne izdaje omenjenih pesmi, ki naj bi jih založila Slovenska Matica, od začetka torej ni ravno najbolje kazalo. Štrekelj se je tega zavedal, kakor je videti iz pisma Franu Levcu 2. apr. 1887:

Ta mesec Vam mislim poslati malo oglasilo, v katerem mislim povabiti naše rodoljube, naj bi mi blagovolili doposlati in zbirati narodne pesmi. Jaz sem zdaj, ko imam Vrazovo zapuščenino v rokah, za trdno sklenil, zbrati in urediti vse do zdaj že natisnene in nenatisnene ali zapisane slovenske narodne pesmi. ... Ali bodo črni gospodje pri Matici slovenski moj predlog sprejeli, ne vem. Kolikor morem zdaj vso stvar pregledati, bi se dala vsa zbirka natisniti na kakih 800 straneh 8°. Kar se tiče ljubezenskih pesmi, ne mislim se 'gospod nuncem' v ničemer udati; da brezmiselnim, nepoetičnim, umazanim ali 'klafarskim' ne bo prostora, razume se ob sebi. Po moji misli ne gre izdajati samo St. Vrazove zapuščenine, ampak je najbolje, ako se še vse druge pesmi pridenejo. St. Vraz hrani sicer v sebi dosti že znanega, tudi nekaj neporabnega, vendar je zbirka neprecenljiva in ne sme se dalje zapirati slovenskemu svetu in slovanskim učenjakom. Pesmi se ve ne mislim popravljati, ker je tako delo jako problematične vrednosti in proti vsi kritiki. Obdržé naj lice in obliko, v kateri jih je zajel prvi zapisovavec iz vedno tekočega in spreminjajočega se potoka narodnega duševnega delovanja. Po moji moči bom skušal vsaki pridejati podobne iz drugih, posebno slovanskih literatur, da se tako olajša njih učenje in se tudi ustrezne primerjajoči literarni zgodovini. – Ako bi jih Matica ne sprejela, upam, da dobim kakega založnika ali kak slovenski list, ki bi jih proti manjši vsoti svojim naročnikom, proti večji nenaročnikom v mesečnih ali dvomesečnih zvezkih prinašal.²⁰⁶

²⁰² Karel Štrekelj, *Zur Literatur über Koleda bei den Slovenen*, 632–633.

²⁰³ Niko Kuret, *Slovenska koledniška dramatika*, Ljubljana 1986, 12–13.

²⁰⁴ K. Štrekelj, Šašelj Ivan, *Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada*, 100–101.

²⁰⁵ M. Kroje, *Karel Štrekelj*, 86.

²⁰⁶ J. Glonar, *Predgovor, Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi, zvezek IV*, Ljubljana 1908–1923, 17.

Nekdanji učitelj v Gorici je svojega učenca podprl, toda glede na razmerje moči v Slovenski matici ga ni maral slepiti, da bo ta ustanova podprla njegovo prizadevanje, ker njegov tedanji predsednik Josip Marn »narodnim pesmam ni prijatelj.« Svetuje mu: »Bamberg gotovo rad založi knjigo Vašo in naredi ž njo dobro kupčijo.«²⁰⁷ Oglasi-lo, ki ga Štrekelj napoveduje v tem pismu, je *Prošnja za narodno blago*, ki je veliko več kot samo to, saj je v njej razgrnil življenjski program na področju slovstvene folklorne. Nanjo se je odzvalo okrog 300 Slovencev. Natančnega števila zbiralcev in kaj vse so Štreklju poslali v okviru te akcije, ni mogoče ugotoviti, ker je v Štrekljevi zapuščini veliko zapisov, ki so prišli vanjo po drugačni poti. Poleg gradiva, ki so ga pošiljali Štreklju njegovi zbiralci, so mu služili kot vir za objavo rokopisi, ki jih je Slovenska matica hranila že od prej, starejše zapuščine in rokopisni viri (npr. Mihe Kastelca, Janeza Anton Zupančiča (Suppantschitsch), Stanka Vraza, Oroslava Cafa, Matije Valjavca, Matije Ravnikarja – Poženčana, Radivoja Poznika in drugih), ki jih je Štrekelj prejel po javnem pozivu za zbiranje.²⁰⁸

Karel Štrekelj se od prvotne zamisli Gregorja Kreka o izdaji slovenskih narodnih / ljudskih / folklornih pesmi oddaljuje v dveh točkah.

a) Krek je nameraval hkrati z besedili pesmi upoštevati tudi prozno folkloro. Štrekelj se je »umno omejil na urejeno in za znanstvenika porabno edicijo tekstov narodnih pesmi«.

b) Krek je dopuščal filološke posege v besedila, »s čemer bi bil na široko odprl vrata raznim 'popravljačem' in je hotel vse tekste natisniti 'v sedanji pisovni slovenščini',« medtem ko se je Štrekelj odločil za čim bolj dosleden ponatis izvirkov. Popravljale bi se samo »očitne napake zapisov ali tiskov«, s čimer bi bil bralec seznanjen v opombah pod črto.

Zato se je moral Štrekelj odločiti za drugačno formalno razvrstitev pesemskega gradiva, s čimer se, po Glonarju, sicer prikrito, toda jasno odpoveduje 'mitološki' šoli, po kateri je svoje delo zasnoval Krek. »Sploh se v vsem Štrekljevem načrtu v primeri s Krekovim ne kaže samo razloček v psihičnem ustroju obeh mož, ampak tudi napredek v umevanju narodnega blaga in njega znanstvene porabnosti, kakor tudi napredek v pojmovanju filoloških nalog in njim primernih metod.«²⁰⁹ Toda na drugem mestu Glonar dramatično prikaže Štrekljev položaj. V pismu z dne 22. okt. 1895 Levcu še piše, da bodo pesmi lahko izšle v enem zvezku. Sprva je mislil na šestdeset do sedemdeset pól. Ob njegovi smrti je njegovo delo naraslo na več kot 200 pól. »Tukaj mu je njegovo delo že samo prav 'ad oculos' demonstriralo njegovo prvo, temeljno zmoto. Ta zmota je pri njem izhajala iz takratnega, toda napačnega naziranja, da je narodna poezija nekaj starega, samo v sebi zaokroženega, celotnega, kar je tako staro in celotno zaokroženo, da stoji na početku vsake 'umetne' poezije, ki se šele iz 'narodove' razvije.«²¹⁰

Jože Glonar natančno popisuje, koliko zaprek je moral Štrekelj premagati,²¹¹ preden je Slovenska matica privolila v njegovo uresničevanje, začeni s pesmimi. Matičin odbor se je 25. aprila 1888 spet ubadal s Štrekljevo prošnjo, ali mu pošlje na ogled folklorno gradivo, omenjeno v LMS 1879, 233.

²⁰⁷ J. Glonar, Predgovor, 17.

²⁰⁸ M. Kropelj, *Karel Štrekelj*, 104–105.

²⁰⁹ J. Glonar, Predgovor, *Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi* I, 23.

²¹⁰ J. Glonar, Predgovor, n. d., 45: V tej zmoti tičijo pisci naših šolskih knjig še danes.

²¹¹ J. Glonar, Predgovor, n. d. 14–15, 16, 17, 18.

Njegovo ime je tokrat namenoma zamolčano v oficijalnem komunikeju o seji, ki se je poslal ljubljanskim listom in tudi v onem, ki se je natisnil v LMS 1888, 248. Tam stoji samo: 'Prošnji nekega društvenika, naj bi mu Matica poslala vse rokopise iz svoje knjižnice, da jih pregleda in primerno uporablja pri zbirki narodnega blaga, odbor ne more ustreči, dokler dotičnim natanko ne zaznamuje in se ne zavarujejo.' Da gre res za Štreklja, izvemo iz pisma, ki mu ga je pisal odbor 30. aprila 1888 in ki je enako odklonilno. 'Pretečeno sredo je imel odbor svojo 80. sejo, v kateri je prišla na razgovor tudi Vaša zadeva. Njegova misel je, da je Vaša prošnja preveč splošna; ne ve prav za prav, česa posebej želite, ker vsega gotovo ne boste potrebovali. Najbolje mu ustrezete, ako se o priliki sami semkaj potrudite, v knjižnici sam pregledujete in porabite, kar se Vam zdi porabljivega. Opravnega reda § 40. izrecno odboru naroča, da rokopisi in take knjige, katere se redko dobe, ne smejo nikdar priti iz matičine knjižnice.' Podpisana sta Marn in Praprotnik. Tako piše oni odbor, ki se je zoper citirani paragraf opravnega reda pregrešil, ko je pošljal V[razovo] O[stalino], svoj najdragocenejši rokopis, v Haloze, Celovec, Maribor in Gradec in nazadnje samemu Štreklju na Dunaj. Štreklja vabi k študijam v Matičini knjižnici, dasi ve, da je Štrekelj po svojem poklicu tako rekoč stalno navezan na Dunaj. Začela se je metoda oviranja in zavlačevanja, metoda pasivne rezistence.²¹²

Po Marnovi smrti v začetku leta 1893 je postal predsednik Slovenske matice Fran Levec, nekdanji Štrekljev učitelj. Še konec tega leta je Matičin odbor načelno sprejel Štrekljevo ponudbo o izdaji Slovenskih narodnih pesmi. »Narodno blago, katero hrani Matica, se mu na njegovo prošnjo posodi v porabo« (LMS 1894, 349). V pismu, s katerim mu tajnik 28. dec. sporoča ta sklep, je dodano, da je tokrat odbor njegovim predlogom 'prav rad pritrdil'.²¹³

Čez dobro leto je po matičinem poslovníku troje ocenjevalcev (Hubad, Wiesthaller, in dr. Fr. Lampe) že imelo v rokah rokopis prvega snopiča in vsi so brez posebnih pridržkov privolili v natis. Kljub temu je imel Levec prav, ko ga v pismu Štreklju 4. aprila 1895 skrbita 'dva lepa bela cuzika' (Š -53 b, 54 a, v. 95–96). Res se je obnju spotaknil urednik Vrtca, Kržič z načeli, ki se jih je moral držati pri urejanju lista za otroke in jih »mehanično raztegnil črez vso slovensko književnost«. Na Levčevo stisko v tej zvezi je Štrekelj še samozavesten: »... zbirka ni za narod in mladino, ampak za znanstvo; če mi Bog da zdravje in življenje, da jo srečno dokončam, napravim potem iz nje izdajo za narod, v kateri ne bo nič pohujšljivega. To bodo tudi Vrtčevim bravcem in otrokom v zibeli lahko dali v roke...«²¹⁴

Njegov namen je bil izdati vse »narodne pesmi«, ki bi mu bile pristopne: Zbirka bo obsegala vse, kar je dostopnega, razen »nesramnih stvari, saj da so »šele nedavno s tujine prinesene in so navadno tudi tako oblečene, da Bog pomaga!« Sicer se pa že vnaprej zaveda, da ne bo ustregel vsem: »Ali zbirka ne bo za otroke in ne za mlečnozobo mladino, tudi narod naš ne poje vseh pesmi pred otroki.«²¹⁵

Iz načrta,²¹⁶ po katerem naj bi pesmi izhajale, so na prvem mestu pripovedne.

²¹² J. Glonar, Predgovor, n. d. 23–24.

²¹³ J. Glonar, Predgovor, n. d., 24.

²¹⁴ J. Glonar, Predgovor, n. d., 25.

²¹⁵ K. Štrekelj, *Prošnja za narodno blago*, 630.

²¹⁶ K. Štrekelj, *Prošnja za narodno blago*, 630–631.

Lirskih pesmi ne poimenuje naravnost, ampak jih opisuje po vsebini. V nadaljevanju našteva take vrste, ki so danes večinoma sprejete v razdelek pesmi interesnih skupin.²¹⁷

Rokopis drugega snopiča so po takratnih Matičinih pravilih dobili v oceno Wiesthaler, Fr. Lampe in Pleteršnik. Lampe je zahteval, naj se iz rokopisa izloči 15 pesmi, ker je njih vsebina pohujšljiva. V debati je Wiesthaler poudarjal znanstveni namen publikacije: »Krvoskrunstvo, ki se v nekaterih pesmih opisuje, ni po njegovem v tej obliki med ljudstvom navadno. Najbrže tiči v vsem neko mitološko jedro. Tudi so ravno te pesmi napisali duhovni, dokaza torej dovolj, da pesmi niso obsojali. ... Incest, prešestvo sta res veliki pregrehi, ako se v življenju zgodita ... Ker sta se incest in prešestvo dogajala in se dogajata še vedno povsod, je celo dobro, v pesmih pokazati, da ju doseže kazen; pesem more to storiti še laže, kakor duhoven na prižnici, kateremu ni zlahka o teh stvareh govoriti kar tako naravnost.«²¹⁸ Pleteršnik je predlagal, naj se rokopis Štreklju vrne, v premislek o morebitni spremembi. Štrekelj je kočljive pesmi izločil v mapo z naslovom 'Spotikljive', ki niso smele biti vzprejete v I. zvezek'. Nameraval jih je objaviti v dodatku z drugim gradivom, ki bi se nabralo v času njegovega izhajanja. Načrt mu je preprečila smrt, zato jih je objavil Jož. A. Glonar v Etnologu z utemeljitvijo: »Ker ni pričakovati, da bo to nadaljevanje v doglednem času moglo iziti, in ker bi 'corpus' brez teh pesmi bil nepopoln, saj bi mu manjkalo tako pomemben in starinski motiv, kakor je na pr. incest.²¹⁹ »Kaj to pomeni, naj pokaže samo eden primer. Dr. Radojčić, sedaj profesor v Karlovcih, je pred leti študiral narodne pesmi o ljubezni med bratom in sestro, ki lahko prehaja v grešno. Povsod je našel primere za njo, samo v naših pesmih ne. Ko sem to povedal Štreklju, mi je odgovoril, da je imel četrta, ali odbor mu jih je prečrtal. Po takem je izginil iz zbirke celo en motiv, katerih je na koncu v narodnem in umetnem pesništvu vseh narodov tako malo! Ali niso profesorji, katerih je vendar precej v odboru, pomislili, da je po takem treba pregnati iz književnosti ali vsaj iz šol kralja Ojdipa in mnogo drugih pesniških proizvodov z incestom? Po takih izkušnjah in hudih bojih, ki so se vneli zaradi njegovih SNP, je bil pozneje sam previden in marsikatero po nepotrebnem položil v velik zveženj Robate in kosmate, katere je nameraval enkrat izdati brez javnosti.«²²⁰ Tako je Matija Murko okrcal ozkosrčne moraliste kar v nekrologu svojemu sodelavcu v goriški Vedi leta 1912. V svojih Spominih petdeset let pozneje je bil bolj spravljen.²²¹

Tretji snopič je v Domu in svetu doživel pohvalo istega Lampeta,²²² ki je kot recenzent Štreklja spet oštel pri 4. snopiču: Fr. Lampe se spotika nad a) številnimi va-

²¹⁷ Marija Stanonik, *Slovenska slovstvena folklor*, Ljubljana, 1999, 198–212.

²¹⁸ J. Glonar, Predgovor, n. d., 26.

²¹⁹ J. Glonar, Dodatek k »Slovenskim narodnim pesmim I.«, *Etnolog* (Glasnik etnografskega muzeja v Ljubljani), knj. X–XII, Ljubljana 1937–1939, 224–232.

²²⁰ M. Murko, †Karel Štrekelj, 539.

²²¹ Matija Murko, *Spomini*, Ljubljana 1951, 133: »Tukaj omenjam, da je bil Štrekelj dober katoličan. Res je treba priznati, da sodijo v znanstveno zbirko vse narodne pesmi, toda v zbirki za široke kroge je mogoče zahtevati izbor nespotakljivih pesmi. To je delal tako že do neke mere odbor sam in je n.p. izločil štiri pesmi o pregrešni ljubezni med bratom in sestro, s čimer se je iz slovenskih narodnih pesmi povsem zgubil eden izmed njihovih motivov. Rodovitno sodelovanje s Štrekljem žal ni trajalo dolgo. Smrt je pobrala l. 1912 tega korenjaka z goriškega Krasa; mož je preveč ljubil vino ...«

²²² J. Glonar, Predgovor, n. d., 32.

riantami in redakcijami, kar je sicer porabno za znanost, ne pa za večino članstva pri Slovenski matici: »Ni vse lepo in estetično, kar je prirodno; ni vse lepo, kar je narodno.« Zato odklanja »izvirne kletve, surove šale, umazane dovtipe, t.j.'kvante«, ker da spadajo »v psihologijo ali morda patologijo narodovno, ne pa v lepo knjigo«. ²²³ Po Glonarju je Lampetova ocena povzetek vseh nesporazumov in zablod, ki so Štreklja neprestano ovirale pri njegovem delu, najbolj očitna podoba začaranega kroga, v katerem so se gibali Štrekljevi kritiki in nasprotniki. Lampe je pozabil, da je sam Marn imenoval Matico 'prvi znanstveni zavod slovenski in na občnem zboru 18. apr. 1888 poudarjal, da je namenjena 'razumništvu' in 'omikanim krogom', da je Matičin odbor v seji 27. maja 1896 sprejel Wiesthalerjev nasvet, da 'neguj Matica poleg leposlovja, v tretjini knjig, zlasti pa v Letopisu, znanstvo, za katero drugod ni med Slovenci nikjer prostora, ter povabil priznane strokovnjake k sodelovanju in da je v oceni 2. snopiča v svojem listu sam obširno podčrtaval in pohvalil znanstveni značaj Štrekljeve publikacije.« ²²⁴

Predstavitev Štrekljevega uredniškega načrta:

Del I. *Pesmi pripovedne vsebine*, to je ostanki junaških pesmi, pesmi o turških bojih, balade, romance, legende in ostanki živalskih pripovednih pesmi.

Del II. *Pesmi zaljubljene*, to je take, ki se nanašajo na razmere med moškim in ženskim spolom, na njih pričetek, nadaljevanje, negovanje in posledke.

Del III. Pesmi za posebne prilike.

Razdelek 1. Obredne pesmi (kolednice, pomladanske, kresne pesmi).

Razdelek 2. Plesne pesmi, to je take, ki se pojo pri plesu (kolu).

Razdelek 3. Pesmi svatovske ali ženitovanjske.

Razdelek 4. Zdravice.

Razdelek 5. Pesmi obsmrtnice, ki se pojo, kadar kedo umrje, ali pa narodni nekrologi.

Del IV. *Pesmi pobožne*, ki se pojo ali pa tudi le molijo doma ali v cerkvi.

Del V. *Pesmi stanovske*, to je take, ki jih pojo razni stanovi (n. pr. vojaki itd.) ali katere se pojo o raznih stanovih; pesmi o samskem in zakonskem stanu; pesmi pastirske in otroške.

Del VI. *Pesmi šaljive in zabavljive* (humoristične in satirične). ²²⁵

[Dodatki na koncu]

I. Dodatki novih variant in novih naslovov, ki jih sploh še ni v zbirki.

II. Popravki in opomnje k že priobčenim pesmim.

III. Pregled ponarodnelih pesmi in važnejše njih variante.

IV. Literarno-zgodovinski pregled o slovenskih narodnih pesmih in zaznamek njih virov.

²²³ J. Glonar, Predgovor, n. d., 31.

²²⁴ J. Glonar, Predgovor, n. d., 31: »Lampe priznava znanstveno porabnost knjige, pa graja število in način, ki šele daje publikaciji znanstveno lice. Povrh pa imputira znanstveni izdaji zgolj estetično merilo! V obojem se mešajo romantični nazori in narodnovzgojni oziri, ki so skriti v 'občni rabljivosti' in oni 'večini', s katero je tudi Marn vedno operiral in s katero edino je Kržič podprl svojo formulo.«

²²⁵ K. Štrekelj, Predgovor, *Slovenske narodne pesmi*, zvezek I, Ljubljana 1895–1898, V–VI.

V. Slovarček manj navadnih besed in oblik.

VI. Kazala, in to: 1. kazalo vseh začetkov; 2. kazalo važnejših in razvidnejših motivov; 3. kazalo v pesmih imenovanih oseb in krajev; 4. kazalo deželanstva vseh pesmi; 5. kazalo zapisovalcev; 6. kazalo pevcev in pevk; 7. kazalo, kjer je kaka drugje tiskana pesem natisnjena ali omenjena v naši zbirki, in pa kako drugo kazalo, ki bi se še vzvidelo potrebno.²²⁶

Štrekelj si ob prestanih bojih z recenzenti ob koncu prvega zvezka da duška. V dvanajstih razdelkih Predgovora podá svoja načelna stališča o pripravi zbirke. Seveda glede na prestane težave najprej pojasni razmerje med znanostjo in estetiko, ki sta pač popolnoma različni pojmovni kategoriji. Svoje delo primerja z botanikom znanstvenikom, ki ne gleda »na divje rastoče cvetlice z očmi vmetalnega vrtnarja ali na plevel z očmi poljedelčevimi«: »Zaradi tega ali drugega smelega izraza, ki se zdi modernemu krasoslovcu neprimeren, morda nekoliko surov in trivijalen za njegove sentimentalno-nežno razmehkužene živce, pa je v resnici – sodé s stališča narodovega – morda popolnoma umesten in celo pregnanten, nikeder ne bo zavreči kake pesmi; znanost prepoveduje tudi, jo popraviti ali preurediti, ako jo hočemo *rabiti v znanstvene namene*.«²²⁷ Ne more si kaj, da ne bi v posebnem razdelku javno obračunal z recenzentom, zaradi katerega je moral izločiti sveženj pesmi iz prvega snopiča, saj »ne spadajo med 'kvante', niti med 'klafarske' niti med 'kosmate'. Tiskane so bile nekatere njih že v časih cenzure, druge so prebile cenzuro očeta Bleiweisa, vse pa so zapisali pobožni rodoljubi in duhovniki. Še le dandanes so se zazdele strogim sodnikom nevarne, ne vem, ali morali ali veri ali komu.«²²⁸

V nadaljevanju pojasnjuje, da skrbi za »kajkavske narodne pesmi« zato, da bi se ne zgodilo z njimi enako, kot s kajkavskim besediščem.²²⁹ Podrobno to področje obdeluje Tanja Perić Polonjo.²³⁰

Da je Štrekelj imel nekaj glasbene izobrazbe, dokazuje njegov zapis pesmi o sv. Alešu v Otaležah. Računa, da bo pomanjkljivosti v zvezi z melodijami lahko odpravil v dodatku,²³¹ vendar se to proti njegovi volji ni zgodilo. Zato je tu na mestu njegova mala lekcija, ki prepričljivo razmejuje pesmi v folklorističnem in literarnem pomenu besede: »Narodne pesmi zlagajo se po vse drugačnem načelu in pravilu nego umetne. Umetnik zлага pesmi zato, da jih *beremo*, a narod jih zлага samo zato, da jih *poje*, brez petja si narod pesmi niti misliti ne more. V petji pa narodni pevec ali na en glas jemlje po dva, tri ali celo štiri zloge, ali en zlog časi tako poteza, da iz njega naredi dva, tri,

²²⁶ K. Štrekelj, Predgovor, n. d., VI.

²²⁷ K. Štrekelj, Predgovor, n. d., VI–VII.

²²⁸ K. Štrekelj, Predgovor, VII.

²²⁹ K. Štrekelj, Predgovor, VIII: »Sicer pa izjavljam, da glede jezikovnega stališča také Kajkavcev, kakor ostalih južnih Slovanov popolnoma pritrjujem Jagiću (prim. njegovo klasično razpravo Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen, Archiv für slav. Phil., XVII, 47 sl.).

²³⁰ Tanja Perić Polonjo, U okrilju Štrekljeve zbirke / Zaštićene i skrivene kajkavske hrvatske pjesme, v: Štrekljevo delo za slovensko ljudsko pesem. *Razvoj slovenske etnologije do Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj* (Zbornik prispevkov s kongresa, Ljubljana, Cankarjev dom 24.–27. oktober 1995, 30–37.

²³¹ K. Štrekelj, Predgovor, Slovenske narodne pesmi, zvezek I, VIII.

štiri vokale. Narod ne pozna jambov in trohajeve, daktilov, in anapestov, narod se ne briga za enolično, enoobrazno pevsko mero: kolikor zlogov pevec potrebuje, toliko jih jemlje v en verz. Kedor te resnice ne ve, temu se narodne pesmi, ako jih ne sliši peti, nego jih sam zase bere, zde polne nerednosti, nepravilnosti. A ravno to, kar se nam na prvi pogled zdi neredno, nepopolno, ravno to je njih prava posebnost.«²³²

Zelo jasna in praktična je Štrekljevo razločevanje in variant in redakcij: *Varianta* je nov, drugačen zapis iste pesmi iz drugega kraja ali od drugega pevca. Zapisati novo varianto se pravi pridobiti nov kamen za zgradbo poslopja narodne poezije. Znanost to priporoča. – »Napraviti narodni pesmi novo redakcijo se pravi, grešiti zoper narodno pesem;« To počno »nekritični zapisovalci« »in znanost to obsoja. Toda podatki o tem ji zelo pomagajo, da more prav presoditi »obliko, ki jo je dobila pesem naposled, recimo v dosedanjih tiskanih zbirkah.«²³³

Štrekelj je bil dosleden v svoji prvotni zamisli in ni skrenil s poti niti na Levčev predlog z dne 10. 3. 1899 – verjetno zato, da bi ne bilo možnosti za spotikanje recenzentov nad besedili – naj bi v enem prihodnjih snopičev zbral »otročje narodne pesmi in igre«. Kljub temu je njuno prijateljstvo ostalo trdno še naprej. Levec mu je iz Ljubljane pošiljal Učiteljskega tovariša, Slovenko in druge časopise, iz katerih je Štrekelj izpisoval tudi pravljice, povedke, šege, uganke, pregovore in besede.²³⁴

Joža Glonar pohvali Evgena Lampeta, da je ob izidu 5. snopiča napisal eno najlepših ocen, »ki kaže izredno umevanje življenja narodne pesmi in značaja Štrekljevega dela«. Ocenjevalec posrečeno upošteva primerjavo njegovega uredniškega dela z botanikom, o katerem Štrekelj sam govori v uvodu v prvi knjigo: »Ko sem listal to knjigo, imel sem res občutek, kakor da listam po lepo urejenem, z etiketami skrbno oblepljenem herbariju, kjer je vse na svojem mestu, vsaka bilka raztegnjena, vsak listič razgrnjen, lepi in grdi, debeli in tanki, vsi razporejeni po vrstah in razredih.« Ko postane konkreten, Lampe precizno razmejuje znanstveno vlogo Štrekljeve izdaje od morebitnega porabniškega vidika: »Ta zbirka 'zaljubljenih' pesmi ni erotična zbirka, ravno tako, kakor njegova knjiga pobožnih pesmi ne bo molitvenik, ampak folklorističen zbornik v znanstvene namene. – Če pa knjigo sodimo z znanstvenega stališča, moramo izreči g. profesorju vse priznanje za velikanski trud in za občudovanja vredno natančnost, s katero je uredil tako obširno stvarino ... Ne glede na večjo ali manjšo vrednost pesmi samih, moramo to zbirko imenovati najnatančnejše in znanstveno najpopolnejše delo v slovenskem narodoznanskem slovstvu.«²³⁵

6. snopič z motiviko vasovanja in njega raznih posledic je sprožil »pravcati vihar«. Simon Gregorčič je protestiral s pismom. Dnevnik Slovenec je pisal 8. apr. 1902: »Te pesmi po svoji vsebini spadajo pač med najslabše narodno blago.« Evgen Lampe je njegovo vsebino z npravnega in estetskega vidika trdo grajal, vendar je, resnici na ljubo, »narod« preveč idealiziral: »Izgovarjati bi se dala edino-le s folklorističnega stališča, češ: vse narodno blago se mora zbirati. A tudi to načelo ima svoje meje. Ni vse pesem, kar je rimano; nekje je meja, ko tudi rima izgubi značaj poezije. Tudi ni vse narodno, kar narod govori, ker inace bi morali med narodno blago nabrati tudi vse kletvine

²³² K. Štrekelj, Prešeren in narodna pesem, *Zbornik Slovenske matice* III, Ljubljana 1901, 21.

²³³ K. Štrekelj, Predgovor, *Slovenske narodne pesmi*, zvezek I, IX–X.

²³⁴ M. Kroje, *Karel Štrekelj*, 64.

²³⁵ J. Glonar, Predgovor, *Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi*, zvezek IV, 35.

in psovke.²³⁶ Meja se ne sme prekoračiti. Če opazujemo, kako drugi narodi zbirajo svoje narodno blago, vidimo, da se drže meje, katero jim kaže, če ne nrvnost, pa vsaj dostojnost. Zakaj se je začelo nagibati pesništvo v romantični dobi na narodno stran? Ker je videlo v narodni poeziji krepko pesniško silo. S takimi pesmami, kakor jih vidimo v tem zvezku, pač ne bomo osvežili niti umetnega pesništva niti izkazali znanosti kake usluge.«²³⁷

Nekateri člani matičinega odbora so podpisali naslednjo izjavo: »Pesmi, priobčene v tem snopiču, se namreč izvečine več ne morejo imenovati narodna *poezija*, namreč so žalostni izrodki moralne pokvarjenosti in čuvstvene sirovosti posameznikov. Dasi naj je ta publikacija 'prispevek k slovenskemu folkloru in hoče torej biti predvsem znanstvena', bi se moral odbor Matice Slovenske vendar ozirati na to, da velika večina Matičinih udov pričakuje od Matice estetično in moralno čistih knjig.« Vendar je v povzetku zapisnika za javnost ni bilo.²³⁸

Na občnem zboru leta 1902 se je pojavil zoper Štreklja organiziran in sistematičen odpor iz različnih taborov in strank: tistih, »ki so tičali še v romantičnih sanjah o nepokvarjenosti preprostega 'naroda' in o 'lepoti' narodne 'poezije' in drugih, ki niso mogli ali pa niso hoteli razumeti, da so narodne 'pesmi' v najširšem pomenu besede predmet znanstvenega študija in ne samo estetičnega uživanja.«²³⁹ Evgen Lampe, Mihael Opeka, Rado Perušek, Fran Ilešič so skušali preprečiti nadaljnje izhajanje pesmi po Štrekljevem konceptu. Ivan Tavčar in Matija Murko sta ga branila in po njunem prizadevanju je zbor izglasoval Štreklju zaupnico.²⁴⁰

V 7. snopič so imele priti nič manj kočljive poskočnice. Štrekelj se je odločil za novo taktiko. Hkrati z rokopisom je poslal še 106 robotih in kosmatih, ki jih je bil že sam izločil za tisk, da bi presojevalci lahko primerjali. Wiesthaler je bil za objavo celote, Pleteršnik je svetoval izpustiti še nekatere, kar je Štrekelj upošteval, medtem ko Opeke ni mogel in mu je sočno zabrusil: »Da bi se ravnal po 'oceni' g. drja M. Opeke, bi moral pač pridržati sebi *ves* rokopis in si zakuriti ž njim peč; toda 'prej suh bo žleb Drave', kakor poje narodni pesnik, kakor pa jaz ž njim in njegovimi somišljeniki enih misli o narodnih pesmih. Izgubljati besede o tem, se mi zdi odveč, ker bi res nosil samo kamenje na Kras.« Čeprav se je skliceval na matičino zaupnico, je odbor zavlačeval z izdajo 7. snopiča. Predsednik Slovenske matice mu je zaupal, da ne toliko zaradi moralnih pomislekov pri duhovnikih kot *osebnega* nasprotovanja in mu naštel nekatera imena.²⁴¹ Končno je 7. snopič leta 1903 izšel in drugi zvezek je bil dokončan.

Tako kot pri besedišču, tudi tu – v skladu z migracijsko teorijo – zagovarja tiste poskočnice, ki so prišle s tujih tal, vendar so se že dodobra udomačile in »diše po naši zemlji.«²⁴² Sicer je večina predgovora v II. zvezek namenjena razvrstitvi vanj vključenega gradiva, ki ga avtor imenuje »po domače 'zaljubljene' pesmi ... ; jaz vsaj še

²³⁶ Kakor smo videli spredaj, je Štrekelj priporočal njihovo zbiranje in Anton Breznik to tudi počel.

²³⁷ J. Glonar, Predgovor, *Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi*, zvezek IV, 37.

²³⁸ J. Glonar, Predgovor, n. d., 36.

²³⁹ J. Glonar, Predgovor, n. d., 37–38.

²⁴⁰ *Slovenski biografski leksikon* III, 695.

²⁴¹ J. Glonar, Predgovor, *Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi*, zvezek IV, 40.

²⁴² Karel Štrekelj, Predgovor, *Slovenske narodne pesmi*, zvezek II, Ljubljana 1900–1903, VI.

nisem nikoli slišal, da bi jih kje pri nas imenovali 'ljubezenske ali ljubavne pesmi'«²⁴³ Kaotično zmes je uredil v red po »raznih stopinjah ljubezenskega življenja«.²⁴⁴ Morda tudi zaradi tolikšnega odpora do njih želi s svojo osebno distanco dokazati, da mu ni bilo do njih toliko zaradi osebne naklonjenosti kot znanstvene doslednosti. Verjame namreč, da je »več estetičnega užitka v naših baladah in legendah«. Med zaljubljenimi pesmimi je le malo po svojem besedilu samem takih, ki bi segle bravcu globoko do srca... Saj daje zaljubljena, lirična pesem pravi užitek še le, če jo *poješ*; njen tekst je tako večinoma porušen, potrtn, podrt in raztrgan: še le melodija mu more vdihniti pravo življenje. Pa tudi če bi jo bil pridejal, bi ne povišala estetičnega užitka, ker bi bila le na papirju in zadobi življenje še le, ko jo zapoješ!«²⁴⁵ Tenkočutna Štrekljeva narava, ki jo je težaško znanstveno delo strogo zastrlo, ne pa zadržalo, je ob tej priložnosti spet prišla na dan.

Če v prvem zvezku lapidarno razmeji variante od redakcij, je tokrat kritičen do tistih, ki še kljub temu ne razločujejo med obema kategorijama in se sklicevanjem tudi na tuje avtoritete trudi še enkrat dokazati smiesl navajanja variant: »Narodna pesem brez variant je nekaka podrtina, slučajno ohranjena v našo dobo iz prejšnjih let. Variante še le pokažejo, da še živi ali je krepko živela in kako je živela v narodu ob času nje zapisa. In to značajno črto naj bi kritični izdajavec narodnih pesmi porušil in vničil? Tega ne sme, ako neče biti izdajica stvari, kateri je začel služiti; njemu so variante dobro došle, ker ne ve, kako morda prav pridejo o svojem času bodočim preiskovavcem teh stvari. Kritičen izdajavec se variant nikdar ne brani, pač pa so mu zoprne nove redakcije, ki delo samo obtežujejo in kažejo, kako nekritični so včasih naši zapisovavci, celo najiminitnejši med njimi, zlasti toliko hvaljeni in slavljani, toda v tem oziru vse graje vredni Stanko Vraz.«²⁴⁶

Za kriterij razločevanja med slovstveno folkloro in literaturo ima Štrekelj refleksijo: »pesmi, kjer je preveč refleksije, nikoli ne morejo biti dobro narodne;« »refleksivna pesem je gostobesedna in klepetava, zatorej odurna in mrzla, kakor gostobesedna klepetulja. Prava lirična pesem pa je kratka, nagloma, skokoma hiti k zaključku, ki naj poslušavca prešine.«²⁴⁷

To Štrekljevo opažanje je vredno premisleka, kljub temu da ga današnja praksa odklanja.²⁴⁸

Štrekelj v zagovor svojemu delu in metodi spet uporabi priljubljeno metaforo botanika in izkušnjno filologa: »Kakor mora botanik preučevati lepe in grde cvetlice, bodeči trn in strupeno gobo; kakor se mora etimolog z enako ljubeznijo in nepristranostjo ozirati na vse besede danega jezika, najsi bodo domače ali tuje, pravilne ali izprevržene in pokvarjene, najsi izražajo kaj lepega ali grdega: tako mora tudi folklorist z isto ljubeznijo ravnati z narodnimi proizvodi, če tudi morda skleplje ali lomi tako zvani 'estetik' roke nad to predrznostjo. Ker pogubi moderna 'civilizacija' več spomenikov narodnega življenja iz prešliih dob v enem letu, kakor se je zgodilo prej v petdesetih, je tem več folkloristova dolžnost, da reši tem vestneje vse, kar se še dá

²⁴³ K. Štrekelj, n. d., III.

²⁴⁴ K. Štrekelj, Predgovor, *Slovenske narodne pesmi*, zvezek II, VIII.

²⁴⁵ K. Štrekelj, Predgovor, n. d., X.

²⁴⁶ K. Štrekelj, Predgovor, n. d., X.

²⁴⁷ K. Štrekelj, Predgovor, n. d., VII, X–XI.

²⁴⁸ M. Terseglav, Štrekljev sindrom, 201–220.

rešiti. Zlasti kritična zbirka, ki hoče biti zakladnica naše narodne poezije, ne sme zapirati vrat takim proizvodom, dasi imajo morda kak izraz, ki je modernemu človeku 'shoking'. Naturni človek se izraža tudi naravno in dá stvari pravo ime, moderni hincevec mora seveda stvar opisati.«²⁴⁹ Tako imenovanim moralistom tudi tokrat ne ostane dolžan.²⁵⁰ Seveda se zahvaljuje Matiji Murku in Ivanu Tavčarju, ki sta se proti njim krepko potegnila zanj in s tem večjim veseljem ugotavlja, da se »poleg duhovnikov, uradnikov, profesorjev, učiteljev in dijakov« celo »trgovci, kmetje, delavci« vključujejo v njegov projekt, »kar se mi ne zdi slabo znamenje za probujenost narodovo.«²⁵¹

Po vtisu Joža Glonarja je predgovor »napisan z mirno rezervo, ki gleda hladno nazaj na prestane boje«, v zaupanju, da so največje težave premagane. Vendar je bil takoj spet deležen starih očitkov:²⁵² 'Knjiga je torej pisana za ozki krog znanstvenih folkloristov, kakor n.pr. kako fiziološko delo za strokovnjake. Vendar nosi knjiga naslov Narodne pesmi, in zato mislimo, da bi se morala ta knjiga tam ustaviti, kjer neha 'pesem' in se začena – 'blago'. ... Gospod urednik zasluži brez dvoma vse priznanje kot nabiralec, registrator in primerjalec. On ima vse prednosti natančnega folklorista.«²⁵³

Ob 8. snopiču, ki je kot prvi del III. zvezka izšel leta 1904 ter prinesel koledniške in kresne pesmi, ni bilo nobenega obreganja. V predloženem gradivu za 9. snopič je bilo obsojenih 21 pesmi. Matica je namreč uvedla novo prakso: recenzenti so književnemu odseku predložili v glasovanje vsako pesem, ki je bila po njihovem vprašljiva za objavo. Odslej so posamezni snopiči izhajali brez trenja.²⁵⁴

Pri IV. zvezku so se začele drugačne težave. V letih 1908 in 1909 sta izšla drobna 12. in 13. snopič, 14. snopič, zadnjega, ki ga je še pripravil Štrekelj sam, je izšel z letnico 1911. Tedaj je Štrekelj ocenil dokončen obseg Slovenskih narodnih pesmi na približno 18 snopičev z dodatki k I. in II. zvezku (okoli 15–20 pól) in z obsežnimi indeksi k celotni zbirki.²⁵⁵ »Razširjen Matičin program in Štrekljeva bolehnost sta povzročila, da se je nadaljevanje od obeh strani odlagalo vse dotlej, da je Štrekelj umrl (7. julija 1912).«²⁵⁶ Glonar bridko dodaja: »Umrli je še pravočasno, da mu ni prišla pred oči Pismena anketa o Matičinih knjigah,²⁵⁷ v kateri je naravnost 'uničujočo' obsodbo njegovega dela,²⁵⁸ izrečeno od anonimnega laika predsednik Matice in urednik nje Letopisa

²⁴⁹ K. Štrekelj, Predgovor, n. d., XI.

²⁵⁰ K. Štrekelj, Predgovor, n. d., XI, XII: Odgovor 'moralistom', »od katerih se neki protivijo narodnim pesmim iz prepričanosti o njih pohujšljivosti, drugi pa zato, da se prvim – priku-pijo. Prepričanost prvih spoštujem, vendar me ona ne more preveriti o tem, da so objavljene pesmi res pohujšljive: če se kdo pohujšuje o njih, tisti je že pohujšan; jaz ne morem za to, ker mu zbuja napačne misli, kakor ne more perica za to, če ženska srajca, ki jo je razobesila sušit, zbuja komu nečiste misli. ... Res da niso naše narodne pesmi asketično berilo – niti narodne legende niso za to – toda lahko jih bere brez pohujševanja, kdor se sam neče pohujševati; topa se mu primeri včasih celo pri asketičnem berilu.«

²⁵¹ K. Štrekelj, Predgovor, n. d., XII–XIII.

²⁵² Evgen Lampe, Slovenske narodne pesmi, 7. snopič [ocena], *Dom in svet* 17, 1904, 304–306.

²⁵³ J. Glonar, Predgovor, *Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi, zvezek IV*, 41.

²⁵⁴ J. Glonar, Predgovor, n. d., 43.

²⁵⁵ M. Kropelj, *Karel Štrekelj*, 87. Pri op. 130 je pomota. Pravilno je: Boris Merhar in ne: Tine Logar.

²⁵⁶ J. Glonar, Predgovor, *Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi, zvezek IV*, 43.

²⁵⁷ Pismena anketa o Matičinih knjigah, *Letopis Matice Slovenske*, Ljubljana 1912, 13–26.

²⁵⁸ Poročila poverjenikov, Pismena anketa o Matičinih knjigah, *Letopis Matice Slovenske*,

[Fran Ilešič²⁵⁹] postavil na prvo mesto.« Morda pa je zrasla kar na njegovem zeljniku ali v njegovi bližini. Sum o tem vzbujata ton sporočila in njegov izraz.

Od 68 odgovorov s terena, če je dovoljeno tako reči, odklanja Štrekljevo zbirko v celoti odklanja le še eden,²⁶⁰ pa še ta, po dodanem predlogu sodeč viha nos nad njimi zaradi prislovičnega slovenskega snobovstva, ki mu tuje vedno več pomeni, kakor lastno dostojanstvo. Deloma negativno so nastrojeni do Slovenskih narodnih pesmi še štirje odgovori.²⁶¹ Vsega skupaj torej šest, ki jim je od osemindesetih vseeno za Štrekljevo delo. Številčno gledano anketa za Štreklja ni slab pokazatelj. Saj jih je skoraj enkrat več (enajst odgovorov), ki so mu naklonjeni.²⁶² Drugih petdeset ni o njej izreklo ničesar.

Slovenske narodne pesmi so izhajale v letih 1895–1923 v 16 snopičih oz. 4 zvezkih. Iz tiskanih in pisanih virov je zbral in uredil

- I. zvezek: Pesmi pripovedne vsebine, 1895–1898, XXIV + 820 str.
- II. zvezek: Pesmi zaljubljene, 1900–1903, XXVIII + 900 str.
- III. zvezek: Pesmi za posebne prilike Pesmi pobožne, 1904–1907, XXIV + 851 str.
- IV. zvezek: Pesmi stanovske, Šaljive in zabavljive, 1908–1923, 66+ 819 str.²⁶³

Po Štrekljevi smrti se je Matičin knjižni odsek odločil izdajo nadaljevati in povabil v ta namen k sodelovanju *Maksa Pleteršnika* in *Otona Župančiča*, da delo skupno

---

Ljubljana 1912, 15: »Tako 'narodno blago', kakor ga najdemo v dr. Štrekeljnovih narodnih pesmih, naj bi se ne prineslo. Naj se take pesm pogubijo, ne pa še natiskajo. Bralcu postane slabo; sramujem se kaj takega razpečevati; svoj izvod sem podaril sodnijskim jetnikom, pa v bojazni, da mi ga ne vrnejo! Kako pesniško vrednost naj bi pa imele take pesmi, ki mrgolijo besed, katerih olikanec ne bi smel izpregovoriti? Zakaj se kaj takega ponatisne? In to v vseh mogočih varijaturah? / Taka knjiga ni za širše občinstvo! To menda sami izprevidite, pa si menda ne upate g. dr. Štreklju v brk povedati, češ, naj to storijo poverjeniki ter vzamejo naj se 'odij' – naj bo! G. dr. Štrekelj je moj prijatelj, pa takih gnusnih pesmi mi naj nikar več ne prinese na mizo! / Kot poverjenik pa slišim pogostoma godrnjati: 'Zopet sami špehi, zaboji na podstrešju se polnijo ž njimi!' Zato sem se branil poverjeništvu. Vsem se sicer nikoli ne more prav narediti – pa zgoraj izraženo sodbo bi menda slišal od vseh udov, – ne grem jih vprašat, pišite jim sami.«

²⁵⁹ –, Uprava »Matiče Slovenske« *Letopis Matice Slovenske*, Ljubljana 1912, 1. Prim. Boris Merhar, Folklor in narodopisje, *Slovenska matica 1864–1964*, Ljubljana 1964, 127.

²⁶⁰ : »Najmanj [se čitajo] Slovenske narodne pesmi. Nekateri so izrazili željo, naj se slednje opuste, mesto njih naj se izdajajo, če ni nič izvirnega na razpolago, kaki prevodi iz ruščine, angleščine itd. (8). (v oklepaju so navedene številke anketirancev v omenjeni Pismeni anketi o Matičinih knjigah.

²⁶¹ : »le Štrekljeve pesmi nekaterim ne ugajajo« (20). »So ugajale razen nekaterih trivialnih pesmi, ki bi bile lahko izpadle« (22). »Slov. narodne pesmi ugajajo le nekaterim« (29). »le knjiga Slov. narodne pesmi leži večinoma nerazrezana (58).

²⁶² »Nekatere zlasti zanimajo Narodne pesmi ter tudi želijo, da bi se od te tako znamenite knjige vsako leto izdal 1 zvezek, da bi tako tem preje dobili celo knjigo« (4). »Največ se čita Knezova knjižnica, za to Slov. narodne pesmi« (5). »Nekaterim ugaja samo Zbornik in Štrekljeve Narodne pesmi, drugih knjig ne pogledajo« (25). »Slov. narodne pesmi se takrat v obče dopadejo; menda – ker so nekako stanovske« (34). »Narodne pesmi člani radi prelistujejo ter se zanimajo za inačice« (38). »Najraje berejo povesti, romane, torej knjige pripovedne vsebine pa tudi narodne pesmi ne zaostajajo« (42). »se najbolj čita .. od bolj inteligentnih Zbornik in Narodne pesmi« (44). »Čitale so se najrajši ... in tudi Narodne pesmi (67).

²⁶³ *Slovenski biografski leksikon* III, 695.

nadaljujeta. Prvi od njiju je delo odklonil, zato so ga zaupali Joži Glonarju. 15. snopič je izšel z letnico 1913. »Po gradivu, ki ga je takrat imel v rokah, bi za tem snopičem sledili sledeči: 2 snopiča, s katerima bi bil zaključen IV. zvezek, in V. zvezek, sestojč iz vsaj dveh snopičev dodatkov in obsežen snopič z literarno zgodovinskim uvodom in vsemi onimi kazali in registri, ki jih je bil obljubil Štrekelj. Toda v septembru leta 1914 avstrijske oblasti ustavile delovanje Matice.²⁶⁴

Po koncu prve svetovne vojne (1914–1918) je delo kompromisno dokončal Joža Glonar. Veliki tiskarski stroški so dovolili natis 16. snopiča in s tem dokončanje IV. zvezka po Štrekeljevi zamisli.²⁶⁵ Deloma gmotne težave Slovenske matice, deloma drugačen koncept so povod, da so izostali Štreklju tako pomembni Dodatki k vsem zvezkom. Zaradi prevelike zahtevnosti po Štreklju zamišljenih kazal je sestavil in objavil le Kazalo začetni verzov. Je pa podrobno opisal in ocenil Štrekljevo vlogo pri nastajanju te monumentalne zbirke.²⁶⁶

OCENE

– Matija Murko v svojem znamenitem poročilu o narodopisni razstavi v Pragi leta 1895 začetek izhajanja Slovenskih narodnih pesmi v uredništvu Karla Štreklja zaznamuje z besedami: »Pozneje kot drugi slovanski narodi prihajamo s popolno zbirko naših narodnih pesmi.«²⁶⁷ S tem je morda kar prestrog, saj so istočasno poročali o podobnih izdajah pri Rusih in Hrvatih.²⁶⁸ Murkova kritičnost do časovne zamude je tu pragmatična in glede na programsko zamisel njegovega članka upravičena.

– Drugače je zasnovano Murkovo poročilo v nemščini, večinoma za tujo publiko. Vsaj kot oseba z enakim strokovnim profilom dobro razume Štrekljeva uredniška izhodišča, smisel in cilj znanstvene izdaje »slovenskih narodnih pesmi«. Glede na velik časovni razmik med zapisom in izdajo pesmi se strinja s Štrekljevo odločitvijo, da bi bili jezikovni posegi v besedila nevarni. Prav tako se strinja z njim, da je iskanje vzporednic v drugih literaturah naloga literarne zgodovine. Pohvali Slovensko matico, ki je delo sprejela v svoj program in želi si le, da bi uredniku ne delala prevelikih težav in tudi »hitrejši tempo izdajanja«.²⁶⁹

Težko da bi Štrekelj zgrešil oceno svojega stanovskega tovariša, vendar je ni med tistimi, ki jih je poslal predsedniku Slovenske matice in prijatelju Franu Levcu, ki ga je bil zaprosil zanje, da bi jih imel za zaščito pred nerazumevajočimi nasprotniki njegovega dela. Ponatisnjene so na platnicah sedmega snopiča Slovenskih narodnih pesmi leta 1903.²⁷⁰

Tu so navedene po kronološkem redu izhajanja.

– Vatroslav Jagić, profesor slovanske filologije na dunajskem vseučilišču, je prav tako naklonjeno sprejel izid že 1. snopiča z ugotovitvijo, da se je s »kritično izdajo slo-

²⁶⁴ J. Glonar, Predgovor, *Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi*, zvezek IV, 43–44.

²⁶⁵ J. Glonar, Predgovor, n. d., 42.

²⁶⁶ *Slovenski biografski leksikon* III, 695.

²⁶⁷ Prim. Matija Murko, Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi, Letopis matice slovenske 133.

²⁶⁸ Anton Aškerc, Velikorusskija narodnyja pjesni. Izdal A. I. Sobolevski, I tom. *Ljubljanski zvon* 16, Ljubljana 1896, 178–183.

²⁶⁹ Matija Murko, Die slowenische Volksmärchen im Jahre 1895, 27.

²⁷⁰ M. Kropelj, *Karel Štrekelj*, 55.

venskega ljudskega pesništva končno začela izpolnjevati vrzel v »v slovanski etnografski literaturi«. Sicer da je bilo že veliko zbirk, vendar ne s težnjo po znanstveno kritični izdaji. Številni pomisleki da so bili proti taki izdaji, med drugim religiozno-moralni, kar malce porogljivo pokomentira: »Ljudska pesem izraža vendar tudi ljubezen in ta je grešna!!!« Zanesse se na urednika: »Karel Štrekelj pozna jezik in ljudsko pesništvo svojega naroda kot malokdo drug.« Šteje mu v dobro, da poleg tiskanih in rokopisnih virov s Slovenske matice, pridobiva tudi gradivo s terena, da lahko loči številne variante od redakcij. Kolikor je mogoče, za vsak pesemski tip pod določeno številko (beri: naslovom) poišče najstarejši vir, daleč od vsakega prizadevanja, da bi besedila jezikovno popravljala. Razdelitev bogatega gradiva po prvem snopiču še ni docela razvidna, vsekakor mu je všeč, »da ni dvignil prahu mitologije«. Kot [Poljak Oskar] Kolberg je začel z naravnjejšimi baladami in romancami, vendar s to žanrsko opredelitvijo komaj kaj operira, ampak le na splošno govori o pripovednih pesmih, kar Jagiću ugaja, kajti »vsako pesništvo ima svoje lastne forme, ki se z zgornjim le delno pokrivajo. Dotlej take slovenske publikacije še ni bilo in ne obstaja niti v srbohrvaški ali bolgarski, češki in poljski literaturi. Še najbližja ji je malo znana maloruska izdaja ljudskih pesmi.²⁷¹

– Jagić se je oglasil spet ob izidu petega snopiča, torej ob začetku drugega zvezka Slovenskih narodnih pesmi. Poroča o vsebini prvega zvezka, ki je cel posvečen pripovednim pesmim. Legendne se navezujejo na sveto pismo in zgodbe iz življenja svetnikov, živalske pesmi imenuje mali živalski epos. Že v prvem zvezku je pohvalil zgleden znanstveni aparat, ki spremlja izdajo. Velika avtorjeva zasluga na tem področju po spodobnosti deloma ni zaželjena deloma ni razumljena. Ponavlja, da je Štrekljeva izdaja najboljše, kar obstaja na tem ne malo obdelanem polju slovanske etnologije.²⁷²

– Jiří Polívka, profesor slovanske filologije na češkem vseučilišču v Pragi, začne svoj prikaz z zgodovinski uvodom: Slovenske narodne pesmi so zbirali od začetka 19. stoletja vsi tedanji slovenski pesniki in literati z Vodnikom in Prešernom na čelu. Vendar so se vsi vtikali vanjo, imeli so za svojo obveznost, da so jo popravljali, najbolj med njimi Stanko Vraz. Nato prikaže prednosti Štrekljevega uredniškega koncepta: Štrekelj se je lotil tega gradiva s primerjalno znanstveno izdajo. Prvi zvezek je pred nami z osupljivim obsegom, tako bo mogoče zavreči Pypinovo trditev, da »narodna poezija Slovencev ni bogata.« Gradivo je opremljeno s takim znanstvenim aparatom, da vzbuja upanje v hitro, vsestransko in globoko študijo. Izdajatelj je izčrpal za svojo zbirko vse dosedaj izdane zbirke, tiskano gradivo iz časopisov, itn. Pesmi so urejene po vseh dostopnih variantah: temelj je najstarejša varianta, po možnosti najbolj narodna, redakcijske variante so opisane v opombah pod črto, pomembnejše variante so navedene v celoti. V opombah je navedeno vse bibliografsko gradivo, kdaj je bila kaka pesem natisnjena, zapisana itn. Najdemo tudi podatke za zgodovino slovenske narodne pesmi. Pesmi so natisnjene popolnoma dobesedno, nič bistvenega ni popravljeno, jezik je zvesto ohranjen, le pravopis je enoten. Končuje z željo, da bi se delo nadaljevalo, da bi bilo čim prej pred nami v trajen napredek našega narodopisja. [»lidovědy«]. Ko

²⁷¹ Vatroslav Jagić, [poročilo/ocena], *Archiv für slavische Philologie*, Berlin 1896, Weidmannsche Buchhandlung, zv. XVIII, 618–619.

²⁷² Vatroslav Jagić, [poročilo/ocena], *Archiv für slavische Philologie*, Berlin 1903, zv. XXIV, 623–624.

se bo to končalo, naj se čim prej začne sistematična izdaja [»ostatny literatury lidové«]: pravljic, povedk, pregovorov itn.²⁷³

Podobno pohvali Štreklja ob izidu 6. snopiča: Pri vsaki pesmi izdajatelj skrbno označi vir, kraj, od koder izvira in tekstnokritične opombe. Zaradi variant na enem mestu »si lahko ustvarimo predstavo o življenju najbolj priljubljenih pesmi in pesemskega repertoarja posameznega slovenskega debela celotnega ljudstva.«²⁷⁴

– Aleksander Brückner,²⁷⁵ profesor slovanske filologije na berlinskem vseučilišču, zatrjuje, da si bo Štrekelj s tem delom zagotovil trajen spomin. Navdušen je nad združevanjem gradiva iz različnih virov, s čimer nastaja »tezavrus slovenskih ljudskih pesmi«. Zbirka je vzorna zaradi natančnosti v podajanju besedil, oznak njihove provenience itn. Preseneča njegova ugotovitev – za tolažbo domačim kritikom? – da močno prevladujejo pobožne legende.²⁷⁶

– František Pastrnek, profesor slovanske filologije na češkem useučilišču v Pragi, v prvo zagotavlja, da je Štrekljeva zbirka zanesljiva in zgledna podlaga za vse nadaljnje študije »slovenske ljudske pesmi«.²⁷⁷

– Po izidu 6. snopiča dodaja, da so njene prednosti že splošno znane. Presenetljivo je njeno bogastvo, ki je doseženo z izčrpanjem starejših izdaj rokopisnega gradiva kot novimi prispevki z vseh koncev slovenskega ozemlja. Viri za vsako pesem so skrbno navedeni.²⁷⁸

– G. A. Il'jinskij, docent slovanske filologije na vseučilišču v St. Peterburgu. Izvirna in dragocena posebnost te grandiozne izdaje je njen kritični karakter. Od takega načina (edino pravilne in resnično znanstvene) izdaje imata dobiček tako navadni bravec-ljubitelj, ki ima priložnost spoznavati poetične oblike narodnega ustvarjanja, kakor tudi znanstveni raziskovalec, ki je rešen dolžnosti, da mora sam opraviti mučno delo klasifikacije variant in določevanja medsebojnega razmerja med raznimi redakcijami. Iz tega je razvidno, da je Štrekljeva izdaja po znanstvenosti metode svoje vrste *unicum* in zasluži posnemanja tem bolj, ker v Rusiji dotlej niti poskusili niso napraviti tako docela kritično izdajo narodnih pesmi ...²⁷⁹

– Konstantin Jireček, profesor slovanske filologije na dunajskem vseučilišču, edini od omenjenih vidi pomen te Štrekljeve zbirke ne le za študij »narodne poezije«, ampak tudi različnih slovenskih narečij. Zbirko imenuje zbirko vzorno. Za vsako pesem je navedeno, kdaj je bila zapisana, zapisovalec, variante z drugih okolij, kje je bila tiskana, izdana, melodija.²⁸⁰

– S »historične perspektive« Joža Glonar sprejema Ušeničnikovo analizo²⁸¹ prepeca, v katerem se je znašel Karel Štrekelj: ohraniti znanstveno naravo svojemu delu in

²⁷³ Jiří Polívka, [poročilo/ocena], *Listy filologické* XXIV, Praha 1897, 35–36.

²⁷⁴ Jiří Polívka [poročilo/ocena], *Zeitschrift der Vereines für Volkskunde* XIII, Berlin 1903, 238.

²⁷⁵ Pri Zmagi Kumer je prišlo do tiskovne napake, ko piše Büchner. Prim. Zmaga Kumer, Štrekljevo delo za slovensko ljudsko pesem, 16.

²⁷⁶ Aleksander Brückner, [poročilo/ocena], *Zeitschrift der Vereines für Volkskunde* IX, Berlin 1899, 218.

²⁷⁷ František Pastrnek, [poročilo/ocena], *Listy filologické* XXVI, Praha 1899, 158.

²⁷⁸ F. Pastrnek, [poročilo/ocena], 304.

²⁷⁹ G. A. Il'jinskij, [poročilo/ocena], *Živaja starina* IC (St. Peterburg 1899), 381.

²⁸⁰ Konstantin Jireček, [poročilo/ocena], *Osvěta* I (...? 1901), 650.

²⁸¹ Aleš Ušeničnik, Slovenske narodne pesmi, *Katoliški obzornik*, 1905, 84–89.

hkrati streči pričakovanjem javnosti po 'lepi knjigi'. Kot znanstvenik je sam obljubljal sprejeti v zbirko le tiste pesmi, »ki ne omadežavajo duševne vrednosti narodove« in ko je dokazoval, da so 'slovenske narodne pesmi popolnoma nedolžne'. S tem je odstopil od *svojega* znanstvenega stališča; menda zato, ker je slutil, da kljub znanstvenim namenom, ki jih ima, občinstvo ne bo sprejelo njegovega dela znanstveno, ampak le kot 'lepo knjigo'. Slovenska matica ni znanstveno društvo in njeni člani od nje praviloma ne pričakujejo znanstvenih publikacij. Res »folklorist znanstvenik ni ne leposlovec ne nravoslovec« in Štrekljevo delo je po svoji zasnovi vseskozi res »znanstveno in brez nemoralnih tendenc, ki bi ga naredile neznanstvenega«, ne strinja pa se z objavo *vsega* gradiva ne glede na okoliščine.²⁸²

V času Marnovega predsedovanja Slovenski matici mu pač ni kazalo drugega kot sprijazniti se z dediščino, kakršno mu je s svojo uredniško zasnovo postavil Gregor Krek. Od tod »zanj bridka naloga, da jo spravi v sklad z znanstvenim značajem, z znanstveno metodo in znanstvenimi potrebami svojega dela«. Njegovi moralistični nasprotniki pa so v svoji vznemirjenosti spet prezrli, da njegova zbirka že po svojem obsegu, obliki in znanstvenem aparatu ni sposobna za vlogo 'lepe knjige'. S svojim hrupom so sami naravnost s prstom kazali, kje so njena spotikljiva mesta.²⁸³ Zato je trpela znanstvena plat Štrekljevega dela: obseg motivov je manjši, kot ga obljublja naslov!²⁸⁴ Glonar s tem dopolnjuje Ušeničnika, hkrati pa na podlagi novih dognanj o slovstveni folklori dodaja neke vrste opravičilo, zakaj ni vrste kazal in registrov, ki jih je Štrekelj s tako gotovostjo obljubil²⁸⁵ in je njegov »predgovor samo del obljubljenega literarnozgodovinskega uvoda«²⁸⁶ in končno zakaj konceptualno sam ne more slediti Karlu Štreklju: »Njegova znanstvena zasnova datira iz časov, katerih stališče v stvarih folklorja je že dolgo premagano; Štreklja samega so izkušnje ob bogatem materialu, ki je šel skozi njegove roke, poučile o marsičem, kar se ni strinjalo z njegovo prvotno zasnovo. Poleg bolehnosti je bil tudi ta vzrok, da so poznejši snopiči izhajali vedno bolj redko: Štrekelj je moral iskati kompromisne poti med prvotno zasnovo in novim, boljšim spoznanjem.«²⁸⁷

Glonar tu meri na teorijo Johna Meier-ja, ki »je na podlagi podrobnega študija biologije 'narodne' pesmi prišel do drugačne, pravilne definicije. Bistvo njegovega nazora – ki ga od Štreklja izdano gradivo sijajno potrjuje!²⁸⁸ Štrekelj si je pogosto belil glavo v vprašanju, ali je posamezna pesem zares »narodna« in jo sme sprejeti v svojo zbirko, saj mu je že njen naslov to narekoval. »/P/oleg umetnih, kar se razume samo po sebi, so bile od publikacije izključene tudi one, ki so jih imenovali 'ponarodele'. To razlikovanje je za dobo, ko je Štrekelj začel svoje pesmi izdajati, umljivo in značilno.« Toda, nadaljuje Joža Glonar, »'ponarodelih' pesmi ni; razlika med njimi in 'narodnimi'

²⁸² J. Glonar, Predgovor, *Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi*, zvezek IV, 42.

²⁸³ J. Glonar, Predgovor, n. d., 43: Matičina cenzura je obsodila in vrgla iz Štrekljeve publikacije pesmi, ki so prebile predmarčno cenzuro in pri 15. snopiču n.pr. zahtevala, naj se v tekstu neka splošno znana in vseskozi nedolžna slovenska beseda nadomesti ali s tremi pikami ali vsaj z začetnico in dvema pikama, takole: '...' ali 'r..!'

²⁸⁴ J. Glonar, Predgovor, n. d., 43.

²⁸⁵ J. Glonar, Predgovor, *Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi* I, VI.

²⁸⁶ J. Glonar, Predgovor, *Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi*, zvezek IV, 44.

²⁸⁷ J. Glonar, Predgovor, n. d., 44.

²⁸⁸ J. Glonar, Predgovor, n. d., 45.

je samo graduelna. ... Umetna poezija stoji pod varstvom avtorskih pravic, narodna poezija ni nič drugega ko večni in neprestani plagijat, kar je nje edina bistvena po-teza! Umetna poezija ustvarja vedno nove elemente in oblike poetičnega izražanja, narodna poezija pa naravnost samo ob tem živi, da to tuje blago s suverenostjo, ki je narodu lastna, po svoje kombinira in vedno znova variira.«²⁸⁹ Glonar na konkretnih primerih dokazuje Štrekljevo nelagodje ob ugotavljanju, ali kaka pesem sodi v njegovo zbirko. Na eni strani je dosleden analitik po njegovem preživelih teoretičnih izhodišč in kritik praktičnih slabosti Štrekljeve zbirke, kot je npr. nepreglednost, po drugi strani se veseli njenih pridobitev tudi glede na nove teoretične vidike: »Baš dejstvo, da se mu vkljub vsemu naporu ni posrečilo natisniti samo 'prave' narodne, ampak da je v zbirki tudi mnogo ponarodelih in naravnost umetnih pesmi, nam daje možnost, da v zbirki sami lahko opazujemo postanek narodne pesmi v nje najrazličnejših fazah. Taka zbirka je za bijološki študij neprimerno boljša in porabnejša, kot pa bi bila n. pr. zbirka, v kateri bi bile zbrane samo narodne pesmi v svoji zadnji fazi. V tem tiči vrednost obilice priobčenih varijant!«²⁹⁰

Po teoriji in zgledu Johna Meierja Glonar iz zbirke ni izločal sfolkloriziranih pesmi. Toda Monika Kropelj upravičeno kritično ocenjuje spremembo njegovega koncepta: Štrekljev znanstveni aparat iz prvotne zasnove zbirke je precej skrajšal, npr. v zvezi s prvotnimi zapisi posameznih zbiralcev in iz kritike po Štreklju predvidenih prilog se vidi, da je obrnil pozornost od pevca izključno na pesem. Po drugi strani je Štreklju očital, da pesmi ni razporedil kronološko in jih ni časovno določil, sam pa tega načela pri nadaljevanju izdaje tudi ni upošteval, kajti pri narodni pesmi je to izredno zamudno delo, velikokrat celo nemogoče ali zgolj hipotetično. »S strokovno ne ravno neizpodbitnimi razlogi se je rešil tudi zamudnega dela, ki bi ga zahtevali številni dodatki, ki jih je predvidel Štrekelj, ter se omejil zgolj na Kazalo začetkov in tako dosegel, da se je zbirka leta 1923 po najkrajši poti končala, toda žal na škodo njene vsebine in znanstvene namembnosti.«²⁹¹

– Štrekljev veliki občudovalec in naslednik v jezikoslovju na kratko oceni delo svojega učitelja na tem področju: »V tej zbirki je skritega velikko tihega dela, ki ga ve malokdo dostojno ceniti. Po svojih Narodnih pesmih se je pa sprl z vsem svetom: tako z Matico, ki se ji je izdajanje preveč zavleklo, kakor s tistimi, ki so pričakovali od njega estetičnega berila, ki bi se moglo dati vsakemu v roke. Štrekelj svoje zbirke ni pripravljaj niti za pesnike kot take, niti za kako drugačno bralstvo, temveč samo za znanstvenike; imeti je hotel akademično izdajo in nič drugega; ali so za tako delo pri nas tla pripravna ali ne, je seveda drugo vprašanje.«²⁹²

– Pavle Zabltnik ocenjuje Štrekljevo zbirko predvsem po častni zastopanosti koroške slovenske narodne pesmi v njej: »Tu so med drugim zbrane mikavne pripovedne pesmi, ki jih je pred poldrugim stoletjem zabeležil Matija Majar Ziljski prav med koroškimi Slovenci in ki so po sodbi priznanega strokovnjaka prof. Ivana Grafenauerja po svoji bajeslovni (mitični) osnovi stare lahko že tisoč in še več let, kakor npr. balada o Kresnicah, ki pripoveduje o žentvi sončnega junaka Kresnika z najmlajšo izmed

²⁸⁹ J. Glonar, Predgovor, n. d., 45.

²⁹⁰ J. Glonar, Predgovor, n. d., 49–50.

²⁹¹ M. Kropelj, *Karel Štrekelj*, 96.

²⁹² A. Breznik, Dr. Karolu Štreklju za spomin, 454.

treh Kresnic, ali pesem o črni hudobi, ki zmore vse, samo zvezd ne more prešteti, kajti njihovo število pozna samo Bog.«²⁹³

– Po Murku je Štrekelj zbiral slovenske vzporednice k evropskim baladam, posebno k Blaubartu in imel za tisk pripravljen rokopis *Eine Incestballade als Kinderspiellied*.²⁹⁴ »Izmed predavanj pa so za nas pomembna slovenski pisana O slovenski narodni pesmi«,²⁹⁵ vendar jih v arhivih ni bilo zaslediti.²⁹⁶ Morda so v zapuščini Rajka Nahtigala, ki je nasledil Štreklja v Gradcu.

c) Folklorne pripovedi

Življenjsko delo Karla Štreklja je bilo osredotočeno na folklorno pesem, tako da je o prozni folklori komaj kaj njegovega vzeti v roke. Toliko vendarle, da se opazi njegova primerjalna raziskovalna metoda, ki jo je hotel uresničiti na koncu tudi ob pesmih, če bi ga ne bila prehitela smrt. Tudi ti njegovi članki so tu razporejeni kronološko.

– Prvo je poročilo o zbirki na Dunaju živečega »znanega folklorista Hrvata dr. F. S. Kraussa, ki je bil leta 1883 izdal obsežno zbirko v nemščino prevedenih »jugoslovanskih narodnih basnij²⁹⁷ in pripovedek«. Štrekelj najprej omeni pozitivno plat kritike tega dela, najbolj ga je pohvalil »znani dunajski narodopisec in jezikoslovec prof. Fried. Müller«. Drugi, posebno V. Jagić so Kraussu zamerili, ker se pri prevodu »ne drži strogo izvirnika ter da časih ali kaj izpušča, ali tudi iz svojega dodaje«, je resnicoljuben Štrekelj, ki pa skuša Kraussa hkrati razumeti: ni želel pripraviti »knjige samo za učene namene, ampak obrniti pozornost tujega bralstva »na neizmerni in prekrasni zaklad jugoslovanskih narodnih pripovedek«. To se mu je posrečilo, saj je I. zvezek že domala razprodan, kar Štrekelj ne glede na to, da »je Krauss v resnici spreten pripovedovalec, pripisuje »tvarini sami«, »polni najlepše narodne poezije«. ²⁹⁸

V drugem zvezku Kraussove knjige je 160 »krajših in daljših narodnih basnij in pripovedek« in iz pregleda virov v uvodu se vidi, da je med njimi tudi veliko *slovenskih* s Štajerske, Kranjske in Istre. Pri tem se večinoma naslanja na *Matijo Valjavca*, »kateri mu je pred dvema letoma radovoljno in velikodušno poslal bogato in dragoceno svojo rokopisno zbirko v poljubno porabo. »So handelt ein wahrer Gelehrter und Patriot, dem es nicht um die Befriedigung seines Ehrgeizes, sondern nur um den Fortschritt der nationalen Sache und der Wissenschaft zu thun ist.« (pg. XXXVIII)«. ²⁹⁹ Štrekelj Kraussovo knjigo priporoča posebno takim, ki ne morejo uživati »lepot in krasot« narodnih stvari slovanskih« v izvirniku in »pripovedke prebirajo samo zaradi njih leposlovne vrednosti«. Graja pa Kraussa v tistem delu, ko ta »smeši klasične in slovan-

²⁹³ Pavle Zablatnik, *Narodopisje v službi domoznanstva* (predavanje v Št. Petru pri Št. Jakobu v šoli za ženske poklice, tipkopis).

²⁹⁴ Vendar ni o tej objavi nič znanega.

²⁹⁵ M. Murko, †Karel Štrekelj, 541.

²⁹⁶ M. Kroje, *Karel Štrekelj*, 95.

²⁹⁷ Bolj verjetno kot za basni v današnjem pomenu besede gre za pravljice (V takem pomenu imenuje basni v slovenski slovstveni folklori vsaj Janez Trdina. Prim. Pri pastirjih na Žabjeku, ZD X, 261–383), vendar tega ni bilo mogoče preveriti, ker knjige zaenkrat ni bilo mogoče dobiti v roke.

²⁹⁸ Š-[trekelj], *Sagen und Märchen der Südslaven* (ocena), *Ljubljanski zvon* 4, Ljubljana 1884, 632.

²⁹⁹ Š-[trekelj], *Sagen und Märchen der Südslaven*, 633. Štrekelj tu navaja Kraussa.

ske jezikoslovce, kajti omikanemu možu bodi vsaka znanost sveta in baš slovanskega folklorista si brez slovanskega jezikoslovca misliti ne moremo.«³⁰⁰

– Ob filološkem komentarju pesmi o sv. Alešu v narečnem zapisu Gašperja Križnika Štrekelj dodaja, da je podobno narečje zastopano tudi v Križnikovih Slovenskih pripovedkah iz Motnika, posebno v zadnjih dveh pripovedih *Od ribča* in *Od zlate kobile*.³⁰¹ To dokazuje, da je to zbirčico poznal in bral.

– V Jezikoslovnih mrvicah se sprašuje, ali se na besede *dobrolétovina*, *-e*, / *dobrovitovina* / prim. *brodovita*³⁰² ne navezuje kaka vraža ali pravljica, ki bi po »po takozvani narodni etimologiji« povežala dobrovitovino in dobrolétovino.³⁰³

– Prav tako sredi Jezikoslovnih mrvic se skriva razprava o drevesu *žegenpanj*. Motiv se pojavlja v zgodbi o novorojenem otroku, ki takoj umre in ne more priti v nebesa. Štrekelj

ga pozna v pesemski in prozni obliki, navaja zanj primerjalno gradivo in jezikovna preoblikovanja besede v germanskih jezikih, tudi v nemščini, od koder je besedo prevzela slovenščina. Pri njeni razlagi upošteva tudi t. i. ljudsko etimologijo. Z navažanjem virov dobimo lepo predstavo, da je zgodba znana po celi Evropi, dodati pa je mogoče, da je vsaj v prozi na slovenskih tleh živa še dandanes.³⁰⁴

– Primerjalno gradivo navaja tudi za kamen žilštajn.³⁰⁵ Za ta motiv je danes znano novo gradivo z nemške in slovenske strani.

Archiv für slavische Philologie 1886 prinaša članek o v Malorusiji, vzhodni Galiciji in gornji Madžarski razširjenem verovanju, da počiva zemlja na ribi. Po svoji stari navadi se Štrekelj odzove s svojim dopolnilom, namreč novim primerjalnim gradivom, ki dokazuje njegovo široko razgledanost po dani snovi. V članku *Zum Volksglauben, dass die Erde auf einem Fisch ruhe*³⁰⁶ se najprej ustavi ob deloma drugačni taki uveri iz Velike Rusije, kakor pravi sam. Do podatka je prišel v Daljšijem Razlagalnem slovarju pri geslu *kit-riba*, da *riba-kit* drži zemljo. Da Zemljo nosijo trije kiti, se omenja tudi v Turgenjeva knjigi *Očetje in sinovi* (poglavje 27). Za dokaz o obstoju podobnega kozmogonskega motiva pri Slovencih objavlja dve slovenski »narodni pesmi«, ena zapisana v knjižnem jeziku (J. Kokošar), druga (J. Murovec) v narečju. Gre za motiv ribe faronike, ki ga pretresljivo uporabi v svojem *Plebanusu* Joanesu tudi Ivan Pregelj.³⁰⁷ Kaj pomeni riba faronika, mu niso znali razložiti.³⁰⁸ To je neka tuja beseda v slovenskih ustih. Nekateri raziskovalci jo povezujejo z vzhodnjaškim leviatanom,³⁰⁹ Perzijski

³⁰⁰ Š-[trekelj], *Sagen und Märchen der Südslaven*, 633.

³⁰¹ Weitere Beiträge zur Kunde über das slovenische Alexiuslied, *Archiv für slavische Philologie*, zv. XI, Berlin 1888, 601.

³⁰² Karel Štrekelj, Jezikoslovne mrvice, *Ljubljanski zvon* 9, Ljubljana 1889, 99; *Brodovita*, e. subst. f. *Viburnum Lanthana*; ta beseda se izgovarja pri Fari bradavita, v cirkljanskih hribih pa *brdawita*, v teh hribih pravijo ti rastlini tudi *drğawita* (to je: *drğovita*). Vse to je iz *dobrovita* (Letopis Matice Slovenske 1879, 119, 120). Prim. še *zdolaj dobrolétovina* in *kúkovič*.

³⁰³ K. Štrekelj, Jezikoslovne mrvice, 100.

³⁰⁴ Prim. Marjan Tomšič, *Noč je moja, dan je tvoj* (Glasovi 2), Ljubljana 1989, 83/112.

³⁰⁵ K. Štrekelj, Jezikoslovne mrvice, 352.

³⁰⁶ *Zum Volksglauben, dass die Erde auf einem Fisch ruhe*, *Archiv für slavische Philologie* 12, Berlin 1890, 310–312.

³⁰⁷ Ivan Pregelj, *Plebanus Joanes*, *Izbrano delo* II (Naša beseda), Ljubljana 1970, 23.

³⁰⁸ Prim. Emilijan Cevc, Veronika z Malega gradu, *Kamniški zbornik* 4, Kamnik 1958, 111–146.

³⁰⁹ *Zum Volksglauben, dass die Erde auf einem Fisch ruhe*, *Archiv für slavische Philologie* 12,

Firdusi govori o bitju, močnem kot lev, hitrem kot plamen, visokem kot gora, ki kipi v nebo, hitrem kot ptič, ki frči po nebu; po moči se more meriti s soncem, nihče nima takega konja; riba, na kateri počiva zemlja, se strese, kadar se je bliskovito dotakne s kopitom. Vuk Karadžić v svojem Slovarju (str.212) piše o zemlji na vodi, vodi na ognju, ogenj na zmajogorčevem ognju, čigar izraz Vuk naprej ne razlaga. Podobna je šala o zemlji na volovskem ušesu; kadar z njim strese, se zemlja zatrese. Podobno uvero da imajo tudi Slovenci, zagotavlja D. Trstenjak (Slovenski Glasnik, VI 1860, 89), ki piše, da ljudje pogosto rečejo, da svet stoji na biku. Urednik V. Jagić pod črto dodaja, da se motiv o ribi kot podpori sveta pojavlja že v apokrifni kozmogoniji in je pogost tudi v starocerkvenoslovanski literaturi (Archiv I, 95, 335).³¹⁰

– Tudi ob Črnembogu, ki je bajčno bitje iz lužiške mitologije³¹¹ se vidi Štrekeljeva načitanost po tuji, tudi angleški literaturi. Seveda se Štrekelj spet tu oglasi zgolj kot odmev, tokrat na pisanje o Belembogu in ga dopolni z notico o Helmoldovem Črnembogu na anglosaškem Olimpu. Štrekelj pohvali avtorja, ki je dobro obdelal vprašanje o Belembogu (*Bélbog*), pri čemer je samoumevno, da ne more uiti pozornosti njegovo nasprotje: *Zcerneboch* (Črnibog). Seveda s pojasnilom, da Črnibog ni nastal v glavah mitologov kot kuriozum, ampak so ga potegnili s slovanskega Olimpa ali Tartarosa in preselili med angleška božanstva. To je storil Walter Scott v romanu Ivanhoe (poglavje XLII, odstavek 5 in zadnji odstavek). Po Helmoldu je postal najprej slovanski Črnibog, pozneje po saksoniziranih (Saško) deželah znan Diabol z imenom Črnibog, demon province Saške, in njuna sorodnost je končno verjetno vplivala na angleškega romanopisca, da ga je zapečatil kot anglosaškega »Apolla«. Da je Črnibog germanski demon, je lahko dodatno vplival drugi del besede *-bog* (= Gott), ki se germansko sliši bock (angleško: buck), zaradi splošne uvere v kozlovski rog in kozlovsko brado pri hudiču.³¹²

– Najdaljši članek, s katerim se Karel Štrekelj spet izkaže s primerjalnim gradivom v zvezi s prozno slovstveno folkloro, je ocena Šašljevih Bisernic. Po njegovem bi bilo cel razdelek »bajeslovnih stvari« prenesti k »vražam, praznim veram in narodnim običajem«, od »pravljic in pripovedk« pa št. 3 (Hudič polhar), s katero je primerjati, kar piše Jurčić konec prvega poglavja v Jesenski noči med slovenskimi polharji (Zbrani spisi II, 202–205). Vidovina mu pomeni isto kar vedomec, vampir.³¹³

Razdelek pravljic in pripovedk se mu zdi prereven in jih pričakuje v prihodnjem zvezku več. Na kratko povzema njihovo vsebino in ob št. 4, 5 in 6 poudari, da so [*pri*] *povedke*. Za povedko o *Kralju Matjažu*, ki je zaradi vojske s Kristusom zaprt v goro, ve, da jo poznajo tudi na Vipavskem in Primorskem. Po njegovem etimološka povedka *Kófanji vrh* je nastala ob navidezni etimologiji, da si je bilo tako moč razložiti pomen krajevnega imena. Povedka *Turki pod Žežljem* vsebuje znan motiv o prevarjenem sovražniku, ki misli, da je sovražnikov ko listja in trave, ker gre ena in ista majhna četa

Berlin 1890, 311.

³¹⁰ Zum Volksglauben, dass die Erde auf einem Fisch ruhe, 312.

³¹¹ Prim. Marija Stanonik, Slovensko-lužiške paralele (V gosteh pri Lužiških Srbih, (18-31. julija 1977), *Sodobnost* 25, Ljubljana 1977, 983–992.

³¹² Karel Štrekelj, Helmold's Zcerneboch im angelsächsischen Olymp, *Archiv für slavische Philologie* XXVI, Berlin 1904, 320.

³¹³ K. Štrekelj, Šašel Ivan, Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada. I, 101.

večkrat okoli vrha gore. Motiv je tudi v ponarejenem kraljedvorskem rokopisu, pesem Čestmir in Vlaslav³¹⁴

Podobno Štrekelj prerešeta pravljice in jim dodaja novo slovensko in slovansko primerjalno gradivo.³¹⁵ Že to, da se s Šašljevo zbirko toliko zamuja, se vidi, da Štrekelj njegovo delo ceni, kar kljub nekaterim zadržkom prizna tudi na koncu z željo, da bi svoje delo nadaljeval in dobil posnemovalce in »bi tudi Slovenci pokazali, da jim navzlic odurnemu zabavljanju gospodov zoper folkloristiko vendar še ni izumrla za njo ljubezen, ki so jo vzbudili v nas pisatelji petdesetih in šestdesetih let prejšnjega stoletja.«³¹⁶

Karel Štrekelj je tudi zaslužen,³¹⁷ da je Števan Kühar zbral prekmursko tudi prozno slovstveno folkloro. S tem se je izkazalo, da so Prekmurcem in Štajercem na splošno znane iste snovi. V Časopisu za zgodovino in narodopisje je leta 1910³¹⁸ in leta 1911³¹⁹ poskrbel tudi za dvojne objav Küharjevega gradiva z naslovom *Národno blágo vogrŕskij Slovŕncov* in jima po potrebi dodal še svoje opombe.

Ne malo pred smrtjo se je premislil in se odločil, da bi namesto pregovorov in ugank, kakor je prvotno nameraval, pesmim sledile povedke in pravljice, ki jih bo po njegovem predvidevanju okrog 70 pól in jih je »večinoma že prepisal iz tiskanih virov oz. iz njemu razpoložljivih rokopisov«. V ta namen se je že nameraval povezati z najboljšim slovanskim poznavalcem pravljič, kolegom Jiřijem Pólivko v Pragi. O starejših knjižnih zapisih je bil mnenja, da nimajo niti dialektološke niti folkloristične niti leposlovnne vrednosti.³²⁰

3. LITERATURA

Karel Štrekelj je bil sprejet na Univerzo v Gradcu kot izredni profesor slovanske filologije,³²¹ s posebnim pogledom na slovenski jezik in slovensko literaturo. Bil je prvi univerzitetni profesor, ki je predaval slovensko književnost v slovenščini.³²² »Takole vsako drugo ali tretje leto je predaval Štrekelj tudi v slovenskem jeziku, zgodovino slovenskega slovstva. Najrajši konec 18. in začetek 19. stoletja, torej ono dobo, v kateri je slovenstvo oživilo. Njegovo predavanje je bilo plastično in skrbno izdelano, da bi se dalo natisniti. Njegov jezik je bil izviren, skoro primitiven, poznalo se mu je, da govori premišljeno. V njem se je oglašal zvok glasu korenjaka, ki se jezika počasi zaveda in ki govori premišljeno, takorekoč od pedi do pedi naprej, kakor otrok, ki poskuša stopinjo za stopinjo in vendar že krepko gre. To je dajalo njegovemu jeziku nekako prvotnost

³¹⁴ K. Štrekelj, Šašelj Ivan, *Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada*. I, 101.

³¹⁵ K. Štrekelj, Šašelj Ivan, *Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada*. I, 101–103.

³¹⁶ Karel Štrekelj, Šašelj Ivan, *Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada*. I, 105.

³¹⁷ K. Štrekelj, Pripomnja, Števan Kühar, *Národno blágo vogrŕskij Slovŕncov*, *Časopis za zgodovino in narodopisje* VII, Maribor 1910, 107.

³¹⁸ Števan Kühar, *Národno blágo vogrŕskij Slovŕncov*, *Časopis za zgodovino in narodopisje* VII, Maribor 1910, 107–128.

³¹⁹ Š. Kühar, *Národno blágo vogrŕskij Slovŕncov*, 47–76.

³²⁰ M. Kropelj, *Karel Štrekelj*, 87.

³²¹ Predaval slovenski jezik in književnost (vsako leto 1 glavno predavanje, 3–4 ure tedensko), med drugim tudi srbohrvaščino in staro cerkveno slovanščino.

³²² *Slovenski biografski leksikon* III, 693.

in originalnost, ki je opajala vsakega, kdor se je v njo nekoliko poglobil.«³²³ Sposoben se je bil približati slušateljem »brez nepotrebne učenjaške distance, ki večkrat odbija učence od učitelja in njegove stroke«. Vsak slavist od drugod je šel »poslušat jasna in pregledna Štrekljeva predavanja«. S svojim pedagoškim in znanstvenim delom je drugo slavistično stolicu v Gradcu povzdignil v drugim enakovredno profesuro.³²⁴

Ohranjena Štrekljeva predloga za predavanja o zgodovini slovenskega slovstva v slovenščini omogoča rekonstrukcijo Štrekljevega slovstvenega nazora, upoštevaje splošen položaj slovanske filologije v njegovem času. Ena od njenih vej sta seveda tudi literarna veda oz. literarna zgodovina. Tukajšnji pregled povzema samo tiste odlomke, ki se dotikajo razmerja med slovstveno folkloro in literaturo.

Odkar je postajala predmet raziskav »predvsem narodna poezija in vsa ž njo zvezana različnost narodnih običajev in poročil, najdavnjših narodnih starin in jezika«, so se »stari okvirji literarne zgodovine« »že v kratkem pokazali pretesne in nepripravne«. Prejšnji pojem o literaturi »se je moral radikalno spremeniti«, ker »se je skušalo zgodovinsko preiskovanje vedno bolj vglobiti v procese in razmere narodnega življenja«, tako da je nazadnje »pravi literaturni element« stopil v ozadje »za široko postavljeno vprašanje o 'narodni psihologiji', ki se je pa spet »tesno spajala s čisto naturalističnimi znanostmi, kakor je antropologija«. Študije o jeziku so priznane postale »veliko bolj pomembno orodje narodne poezije in literature, kakor prej« in so bile podlaga za znanost o zgodovini jezika. Ta se je »na polju preiskovanja zvokov približala naturalističnim študijam (v fizijologiji) in se v študijah o prirodi ritma narodne poezije in literaturnega verza obrnila k teoriji muzike«. ³²⁵

Dokler so bili prepričani, da je literatura samo odsev družbe, so se »v študijah o literarnih izdelkih« zadovoljevali samo s splošnim orisom o njihovem razmerju do resničnega življenja, zdaj pa zahtevajo veliko bolj poglobljen opis, kako so družbene razmere delovale na pisatelja in vso literaturo. Tako so začele »historično-literaturne študije« zajemati vedno več narodnega in družbenega življenja. ³²⁶ Z nenavadno množino predmetov [= zadev], ki so v študijah o literaturi zahtevali vsaj malo odmeva, se je moralo »spremeniti tudi stališče njene zgodovine«. »Na njeno mesto se je postavilo nekaj novega, ki je bilo tako široko in različno, da učena praksa do današnjega dne še ni določila natančnih mej oddelkom nove znanosti in njene celotne definicije.« Predstava o tem novem obsega »vse različne študije o jeziku v vseh njegovih zvezah s prvotno starino, z narodno poezijo in z običaji; potem študij o spominkih literature z vsemi njih odnošaji k zgodovinskemu življenju, k zlasti literaturnim predajam in merim [smerem?], k osebni modi in delovanju pisatelja in pa mednarodnimi odnošaji, naposled z npravstveno-poetično dejalnostjo naroda, ki se izraža v besedah.« Z eno besedo se vse to »ustanavlja pod nazivalom *filologije*«, ki obsega poleg vsestranskega preučevanja jezika in literature tudi veliko arheologije, kulturne zgodovine, psihologije, umetnosti ipd. Po Štreklju je tako na široko zasnoval filologijo že Viljem Humboldt

³²³ J. Glonar, †Dr. Karel Štrekelj, 416.

³²⁴ Slovenski biografski leksikon III, 693.

³²⁵ Karel Štrekelj, *Zgodovina slovenskega slovstva* / Uvod, 2. Rokopis po zaslugi Monike Kroprej hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU.

³²⁶ K. Štrekelj, *Zgodovina slovenskega slovstva* / Uvod, 2.

in podobno vsestransko jo razume tedanja nemška znanost v svojih težnjah, raziskavah in opredelitvah.³²⁷

V primerjavi z gosposko elegantnim podajanjem iste snovi trideset let pozneje³²⁸ daje danes predloga Štrekljevih predavanj vtis jezikovne neokretnosti v nasprotju z njegovim drugim pisanjem, kjer mu jezik teče gladko in strokovno neoporečno. Verjetno gre za še nedodelan prevod iz tuje strokovne literature, vsekakor pa za besedilo, ki ni bilo namenjeno javnosti. Slovstvena zgodovina je del

»te obširne znanosti, in kot njen del jo obdajajo vsi tisti različni pogoji preiskovanja, katere šteje filologija za neobhodne v svojem obsegu. Tudi slovstvena zgodovina se kaže s svoje strani kot zgodovina dušnega življenja narodovega, toda samo v bolj tesnem krogu izdelkov v besedi. ... Sprva se je zgodovinsko preiskovanje literature izcimilo na polju klasične literature (deloma tudi na polju preiskav cerkvene literature). ... Prve literarne zgodovine so brez razločevanja naštevale spominke pismenosti, bile so navadni katalogi pisateljev in njih del. ... Naposled se je v slovstveno zgodovino pripuščala samo umetnostna literatura: zgodovina slovstva je bila samo zgodovina umetnostnega delovanja v najožjem smislu; to je bila zgodovinsko-umetnostna kritika, katere namen je bila zgodovina napredka umetnostnega delovanja, pri čemer se ni samo izključevalo vse, kar ne spada naravnost v predel umetnostnega delovanja, ampak so se izključevala tudi dela drugotne (sekundarne) vrednosti, katera niso kazala omenjenega napredka. Lahko si je misliti, da ostane zunaj tega strogo začrtanega okvirja marsikaj, kar pokaže pri podrobnejši preiskavi nesumljivo in bistveno zgodovinsko-literaturno zanimivost.«³²⁹

Vsekakor pa gre za snov, na katero je Štrekelj mislil že v času priprav na habilitacijo: *Über die Aufgabe und Gliederung der Slavischen Philologie*, to je o nalogah in členjenju slovanske filologije. Štrekelj nadaljuje: zadnji čas »v prašanju o historično-literaturni kritiki« delajo »poseben vtisek dela Tainova, izmed katerih je glavno njegova zgodovina angleškega slovstva.« Njegova stališča do nje so tako široka, da se delno ujemajo z nemškimi predstavami o nalogah 'filologije'. Taine pravi: »Historični dokumenti so samo kazalci, s katerih pomočjo je mogoče znova si zgraditi vidno osebnost, telesni in vidni človek je samo kazalo, s katerega pomočjo je študirati nevidnega in notranjega človeka.« Iz tega se vidi, da je bil Štrekelj razgledan ne samo po nemški, ampak tudi drugi ustrezni najnovejši strokovni literaturi. Za drug dokaz, da nove smeri »zgodovinskoslovstvene kritike« napovedujejo spremembo njenih metod, navaja Ferdinanda Brunetiera, ki je hotel na razvoju francoske literature (1890) uporabiti občni zakon evolucije ter pojasniti »ž njim premeno in naravni prepored literaturnih vrst v raznih zgodovinskih dobah, za kar so se literarni historiki dosedaj premalo zanimali.«³³⁰

»Po drugi strani se je v vseh velikih evropskih literaturah, da tudi v manjših, nenavadno razvilo, zlasti, kakor se zdi, pod vplivom nemške znanosti, preučevanje

³²⁷ K. Štrekelj, *Zgodovina slovenskega slovstva* / Uvod, 3.

³²⁸ Ivan Prijatelj, *Literarna zgodovina, Izbrani eseji in razprave*, Slovenska matica, Ljubljana 1952, 3–6.

³²⁹ K. Štrekelj, *Zgodovina slovenskega slovstva* / Uvod, 4.

³³⁰ K. Štrekelj, *Zgodovina slovenskega slovstva* / Uvod, 5–7.

narodno-poetičnih elementov literature, zvezanih na eno stran s poezijo srednjega veka (znanstvene raziskave so vsepovsod odkrivale bogato srednjeveško tradicijo, ki »je bila cela stoletja hrana evropskih narodov« in je povezovala ne le evropske narode, ampak le-te z vzhodom), na drugo stran pa z današnjo narodno tradicijo, za katero so pričeli rabiti angleško nazivalo folklore (znanje narodovo, ne o narodu).« »Odkar se je odkrila ta poprej skoraj nepoznana stroka, so se vrgli na njo povsod neštivilni preiskovavci in posebna učena društva, katerih dela – med drugim z mnogimi posebnimi zborniki in izdajami – kažejo že sedaj tako bogato gradivo, da se dá komaj pregledati.« Štrekelj to imenuje »nov podvig zgodovinsko-literarnega preučevanja«, ki se je [razvilo] »v malo poznano stroko poetičnega stvarjenja, kakor tudi narodnega bista in psihologije«. ³³¹

Čeprav je tudi »neodvisno od tega zgodovinsko-slovstveno preiskovanje prišlo do sklepa, da mora predstavljati slovstvena zgodovina narodovo psihologijo, je tukaj vodilo naravnost na to misel to, da je preiskovanje poetičnih tradicij neprenemoma imelo opraviti z brezimenskimi tvorbami, s predstavami, živečimi v narodnih masah.« ³³² »Slovstvena zgodovina je morala postati psihologija naroda.« ³³³ Zdaj nam postane jasno, zakaj pomeni Karlu Štreklju psihologija izjemno pomembno kategorijo v procesu konstituiranja in osamosvajanja literarne zgodovine in zakaj jo s tako gotovostjo presenetljivo pogosto omenja v utemeljevanju svojega ukvarjanja s slovstveno folkloro. Sprva je kazalo, da ugotavljanje, od kod ta njegova izhodišča, presega okvir te obravnave, zdaj pa je na vprašanje odgovoril tako rekoč sam, saj se je pokazalo, da se pri tem vsekakor opira na sodobne težnje evropskih razsežnosti, ki pa jih slovensko (literarno) zgodovinopisje (še) ni (dovolj) registriralo.

Za ugotavljanje razmerja med slovstveno folkloro in literaturo je prav tako pomembno, da govori o »narodno-poetičnih elementih«, kar sodobna slovstvena folkloristika prevede v estetsko funkcijo, ki je pri slovstveni folklori navzoča, medtem ko pri literaturi prevladuje.

To pove Štrekelj svojemu času ustrezno, pač na tedanji stopnji refleksije o literarni zgodovini, vendar je zdaj njegovo izražanje lepše: *»Razumljivo je, da je tedaj, ko so v preiskovanju stali v prvi vrsti interesi nacionalne psihologije, fakti stvarjanja vsega naroda, odnošaji kulturne zgodovine, samo od sebe bolj izstopalo tisto izključno estetično stališče, katero je gospodovalo poprej v prvi vrsti literarne zgodovine. To stališče se je ustanovilo tako rekoč na izbranih delih, na olikani literaturi in taki, ki je samo stvar viših razredov, kjer je, ne glede na preteklost te literature, na njene začetke, in tudi ne brigaje se za umetnostne instinkte mas, bilo samo zmeriti ta izbrana dela na merilu dane estetike, retorike in poetike. Nekedaj ni taka slovstvena zgodovina skoraj niti hotela poznati srednjega veka in ga tudi ni poznala (kakor ni n. pr. na Ruskem poznala literatura pred Petrom Velikim niti ne narodne literature) – s poznejšega stališča se mora to šteti za veliko pomanjkljivost.«* ³³⁴

Kakor je zdaj nujno omejiti obseg literature v eno smer, jo je neobhodno potrebno razširiti v drugo: *»Nazivalo 'literatura' je izbrano po nekoliko drugotnem (sekundarnem) znaku (litera, pismo), kateri ne pristoji neobhodno delom duha, zgrajenim v gra-*

³³¹ K. Štrekelj, *Zgodovina slovenskega slovstva* / Uvod, 8–9.

³³² K. Štrekelj, *Zgodovina slovenskega slovstva* / Uvod, 8–9.

³³³ K. Štrekelj, *Zgodovina slovenskega slovstva* / Uvod, 5–6.

³³⁴ K. Štrekelj, *Zgodovina slovenskega slovstva* / Uvod, 9.

divu jezika. Pismo je samo sredstvo, da se tako delo ohrani v tisti obliki, v kateri je bilo prvokrat narejeno. Preden je bilo mogoče rabiti to sredstvo, je izpolnjevalo isto nalogo ustno izročilo (tradicija). To ustno izročilo se je pridržalo še tudi potem, ko je mogoče rabiti pismo; za narodno poezijo se je sprva smatralo celo za normalno, potem se je vedno bolj omejevalo, toda popolnoma izpodrinjeno ni bilo nikdar. Neglede na dobesedni pomen 'literature' (po naše 'pismenstvo'), moramo všteti vanje vse to, kar je zadobilo določeno obliko v jeziku in se je v tej obliki ohranilo in razširjalo, seveda pred vsem narodne pesmi, pa tudi zdravilne in čaralne zagovore, juridične formule in najpriprostejše izdelke te vrste, kakor so pregovori, tekoče šale i.t.d. Toda tudi takih del ne moremo izključiti, kjer je v celoti ohranjena samo kompozicija, medtem ko se njih izražanje v besedah bolj ali manj izpreminja: pripovedke,³³⁵ pravljice, anekdote in druge povesti, ki se priobčujejo v nevezani besedi.³³⁶ Pesmi za slučaj, katere so določene samo za dani trenotek in izginejo ž njim, in zlasti improvizacijo bi bilo izključiti iz literature po ravnokar podanem pojasnilu tega pojma; vendar jih ni pustiti v nemar, 'kolikor morejo biti znane, ker se poslužujejo istih sredstev, kakor vsaka druga poezija.'³³⁷ Namreč jezika!

Ni se mogoče znebiti vtisa, da je Ivan Prijatelj imel pred očmi ta odlomek, ko je semantično razmejil pojme *slovstvo* / *pismenstvo* / *književnost* / *literatura* / *umetnost*³³⁸ in s tem elegantno rešil vprašanje o vertikalni klasifikaciji besedne umetnosti. Enake pojme ali njihove soznačnice uporablja že Štrekelj, le da med njimi še ni nobene notranje hierarhije. Zato si pomaga z žanrsko opredelitvijo. Ob tem odlično vzpostavi razmerje med folklornimi obrazci, nevezano besedo in pesmimi. Glede na to, kaj pove o njih, je jasno, da imata tudi literarna zgodovina oz. njej pripadajoča slovstvena folkloristika pravico do njihovega raziskovanja.³³⁹

Dala bi se napraviti pravcata mala literarna študija o stičiščih in odstopanjih med Štrekljem in Prijateljem ob tej temi. Morda gre za skupen vir, iz katerega sta črpala oba in ga je Prijatelj že nadgradil. Je to ruski literarni zgodovinar Pipin, ki ga Štrekelj navaja na začetku svojih predavanj? Prijatelj se sicer ne sklicuje nanj, vendar je kot prvotno rusist dobro poznal rusko literarno sceno tudi s tega vidika.³⁴⁰

Štrekelj zelo pregledno razloži razmerje literature do drugih umetnostnih panog in že tedaj na eni strani govori o njeni avtonomiji in na drugi o njeni spetosti z življenjem. Govori o tem, kar bi danes imenovali kontekst in že tudi o njeni pragmatični razsežnosti, katere del je tudi trgovanje s knjigo. »Za nje razvoj so v prvi vrsti važni dogodki, ki se vrše v nji sami, vpliv, kateri nastane po enem delu na drugo. Na drugi strani pa je literatura odvisna od vsega življenja narodovega in deluje tudi ona sama na to življenje. Zato se nje razvoj ne more popolnoma razumeti, ako se preiskuje osamljeno; nekatere stroke so ž njo v najtesnejši zvezi. Zgodovina poezije se ne da misliti brez zgodovine načina, kako se ona priobčuje in razširja. Zgodovina drame mora obsegati zgodovino scene in dramatične umetnosti. Sprva je bila poezija vselej določena

³³⁵ Značilno je, da je Štrekelj najprej napisal pripovedke, nato pa je *pri-* prečrtal, da je ostalo povedke.

³³⁶ Najprej je napisal v *prozi*. Nato jo je prečrtal in napisal: v vezani besedi.

³³⁷ K. Štrekelj, *Zgodovina slovenskega slovstva* / Uvod, 12.

³³⁸ Ivan Prijatelj, *Literarna zgodovina, Izbrani eseji in razprave*, Ljubljana 1952, 3–6.

³³⁹ To gre na rovaš tistih stališč iz vrst glasbene folkloristike, ki odrekajo literarni zgodovini pravico do ukvarjanja s folklornimi pesmimi.

³⁴⁰ Prim. Bratko Kreft, *Ivan Prijatelj, Izbrani eseji in razprave*, Ljubljana 1952, XIX–XXXI.

za muzikalno izvajanje, in tudi pozneje – vsaj do neke meje; tam torej, kjer je tako, ima muzika vpliv nanje obliko, in ta vpliv je treba preštudirati, kolikor je to mogoče. V podobnih odnošajih je bila poezija k plesu, dasi sta bila poezija in ples ločena še bolj zgodaj in strože. Za literaturo v pravem pomenu je nenavadno važen razvoj pisma in tiska, pa tudi knjižne trgovine. Zgradba ali izvrševanje poezije po različnih načinih je navezано na določene slučaje, na religiozni kult, na narodne praznike in igre; Zgovornost izvira iz splošnega verskega, političnega, sodnega življenja – Zato je pogoje literarne delavnosti naravno iskati predvsem, v kolikor je to mogoče, v življenju in razvoju pesnikov in pisateljev. V kolikor se smejo vpletati v preiskovanje drugi kulturni odnošaji, to je zelo odvisno od svojstva literature. Pred vsem gre za to, kako tesni so nje odnošaji k življenju, kako obširen je krog predmetov, katere ta literatura obsega. V vsakem primeru je poezija glavni vir, da spoznavamo posebni značaj čustva vsakega naroda in vsakega veka. Zgodovina poezije se ne da misliti brez zgodovine življenja tega čustva (čudi), in zato se morajo primerjati tudi drugi njega izrazi. V tem oziru služijo razen del drugih umetnosti v novejšem času posebno dobro zlasti pisma in dnevniki, zlasti če so neodvisni od vsakega neposrednega odnošaja k literaturi.«³⁴¹

Karlu Štreklju okoliščine niso dopuščale, da bi se – razen na predavanjih – ukvarjal z literaturo, toda po tem, kar je bilo predstavljeno na njih, se vidi, da ni nič delal na pamet. V uredniškem konceptu, ki ga je podrobneje razgrnil v predgovoru k prvi knjigi Slovenskih narodnih pesmi, se je natančno zavedal, da s svojim delom dela uslugo tudi literarni zgodovini: »Urejevalec si ni štel v dolžnost, iskati pesmim paralel iz drugih literatur; to je naloga filologa ali literarnega historika, kateremu smo hoteli iz raztresenih naših virov samo zbrati pripravno tvarino, da mu ne bo treba stikati za njo po vseh kotih.«³⁴²

Da za literarno vedo ni bil gluha, priča tudi obsežen komentar o Cafovih poskusih pesnjenja, njegovih stikih s tedanjimi slovenskimi in drugimi sodelavci na polju slovenske slovstvene kulture, kakor se kaže v Cafovi korespondenci, ki jo pospremi v svet z besedami: Izročevaje slovenskemu svetu ta pisma in zapiske želim, da bi se take stvari pridno zbirale in ne vničevale, ampak priobčevale v Zborniku ker le ž njimi se nam delovanje in nehanje naših pisateljev, njih težnje in nazori do dobra razjasnijo in odkrijejo, le na podstavi korespondence se da pripravljati zanesljivo gradivo za trdnejše in solidnejše poslopje zgodovine slovenskega slovstva.«³⁴³ Štreklejevi prispevki k slovenski literarni zgodovini so vsi tako ali drugače povezani s slovstveno folkloro. Pisal je o Valentinu Vodniku (zakaj ni bila iz Vodnikove zapuščine objavljena pesem Planšar in ali je njegovo lastno delo ali »narodna pesem«),³⁴⁴ o Stanku Vrazu (kdaj je začel zapisovati »narodne pesmi«, koliko je zapisal »narodnih melodij«),³⁴⁵ in objavil

³⁴¹ K. Štrekelj, *Zgodovina slovenskega slovstva* / Uvod, 12–13.

³⁴² K. Štrekelj, Predgovor, *Slovenske narodne pesmi*, zvezek I, X–XI.

³⁴³ Karel Štrekelj, Pisma in zapiski iz Cafove ostaline, *Zbornik. Slovenska matica*. ur. L. Pintar, Ljubljana 1900, 173–258 (cit. 179).

³⁴⁴ Karel Štrekelj, Neizdana Vodnikova pesem, *Letopis Matice Slovenske za leto 1895*, Ljubljana, 247–250.

³⁴⁵ Karel Štrekelj, Drobnoti o Vrazovem delovanju, v: Časopis za zgodovino in narodopisje 7, Maribor 1910, 307–311.

vzorno razpravo *Prešeren in narodna pesem*,³⁴⁶ za katero in Murko³⁴⁷ in Glonar³⁴⁸ obžalujeta, da v strokovnih krogih ni doživela pravega odmeva,³⁴⁹ v čemer se jima je samo pridružiti, saj je še vedno neprekosljiva kot naravnost šolski primer temeljite obdelave razmerja med slovstveno folkloro in literaturo pri posameznem avtorju.

Štrekelj se najprej loti folklorne motivike v Prešernovih pesmih, začenši z mitologijo v Prešernovem Krstu pri Savici. Ugotavlja, da mu je bil domač slovanski Olimp (bog ljubezni Leljo, bog'nja Živa, črti). »Na bajeslovje nas spominja celó ime njegovega glavnega junaka v Krstu, *Črtomir*, katero si je naredil pač pesnik sam.« Nato filološko preiskuje imena *Črtimir*, *Bogomila*, *Miroslav*, *Dobroslav* in *Staroslav*³⁵⁰ in ugotavlja, da se že iz teh imen »nekoliko kaže zanimanje Prešernovo za narodni jezik«; Sploh pa po Štrekljevem prepričanju Prešernovega nedosežnega jezika nikdar ne bi bilo brez njegovega »pazljivega opazovanja narodne govorice, in brez katerega bi bil naš poetični jezik dandanes pač še na nizki stopnji«.³⁵¹ Prešernov zanesljiv jezikovni čut dokazujejo tudi njegove graje tistim, ki so po njegovem jezik »kvarili ali pa mrcvarili« (Anton Krempl, Anton Murko, celo Matevž Ravnikar, Tomo Zupan) in se predali ilirski ideji. Zato je Stanku Vrazu povedal: »S svojimi pesmimi in drugim slovstvenim delovanjem ne namerjamo nič drugega, kakor likati svoj *materinji* jezik; če vi imate drug namen, ga pač ne dosežete.«³⁵²

Dokaz, da se je Prešeren zanimal za povedke in pravljice, je njegov Povodni mož, za katerega je snov dobil pri Valvasorju. Drugje je ni mogel: Takrat namreč še nismo imeli zapisanega drugod še nič posebnega; prvi, ki je sploh začel zapisovati narodne pripovedke in pravljice bolj intenzivno, je bil Matej Ravnikar-Poženčan, in še on jih je zapisaval – v nemščini! – (?) Za balado Od zidanja cerkve na Šmarni gori, pravi Štrekelj, da je Prešeren sam slišal povedko »iz narodovih ust«.³⁵³

Tudi sledove uver in vraž najde Štrekelj v Prešernovih pesmih: Prekop je osnovan na uveri, da samomorilec ne najde pokoja v posvečeni zemlji. V Ribiču omenjene morske deklice pogube vsakega, ki se ne zna ustaviti »njih mamljivemu petju«. Pobožna pesem Šmarna gora tematizira Prešeren uvero, da mora vsak Kranjec vsaj enkrat v življenju obiskati to imenitno božjo pot, ker bo sicer obsojen, da bo po smrti moral ponoči v procesiji hoditi nanjo.³⁵⁴

V svojih poezijah omenja Prešeren slovenske »narodne« pesmi samo v drugi kitici svoje Glose: *Komur mar perjetnih glásov / Pesem, ki pojo Matjaže / boje krog hrovaške straže*.

»Matjaži« v drugem verzu se nanašajo na pesmi v Štrekljevi zbirki št. 1–12, »hrovaške straže« v tretjem verzu pa na boje s Turki, Ravbarja (št. 19, 20), Turke pred Du-

³⁴⁶ K. Štrekelj, *Prešeren in narodna pesem*, 1–22.

³⁴⁷ M. Murko, †Karel Štrekelj, 1912, 540.

³⁴⁸ J. Glonar, †Dr. Karel Štrekelj, 413.

³⁴⁹ Ali je na to vplival nepojasnen spor med Štrekljem in Aškercem?

³⁵⁰ K. Štrekelj, *Prešeren in narodna pesem*, 2: » O imenu *Ostrovrhar* primerjaj razpravo L. Pintarja v *Izvestjih muzejskega društva IX*. 133–136. V isti pesmi se nahajajoče ime *Lejla* je arabsko žensko ime; po kateri poti je prišel Prešeren do njega, ne vem povedati.«

³⁵¹ K. Štrekelj, *Prešeren in narodna pesem*, 2.

³⁵² Pismo Vrazu z dne 5. julija 1837, *Letopis 1877*, str. 161.

³⁵³ K. Štrekelj, *Prešeren in narodna pesem*, 2–3.

³⁵⁴ K. Štrekelj, *Prešeren in narodna pesem*, 4.

najem, Lavdona in srbsko vojsko, Gospoda Barodo, Deklico-vojaka, Alenčico, sestro Gregčevo, to so »pesmi, s katerih redigiranjem se je ravno naš pesnik pridno bavil in jih poznal več ali manj vse iz Vodnikovega rokopisa in Smoletove zbirke«. ³⁵⁵

Prešernu so ugajale »plastika, naravno pripovedovanje, realizem narodne pesmi«, toda po Štreklju je bil »prekrepka pesniška individualnost«, da bi se bil vdajal tolikšnemu njenemu vplivu kakor omahljivi Vodnik. Vendar nekaj takih primerov le najde: pridevnik *bel + roke*; palilogija, figura, v kateri se zadnje besede prejšnjega verza ponovijo na začetku naslednjega verza. ³⁵⁶ V zvezi z verzom se ustavi ob Levčevi trditvi: 'Zašel je tako rekoč nevede v narodno mero.' Štrekelj se z njim sicer strinja, toda dodaja, »da se je, razlagaje Prešernovo metriko, ozirati tudi na njegovo gorenjsko narečje«. ³⁵⁷

Štrekelj zatrjuje, da se Prešeren najbolj kaže romantika ob »slovenski narodni pesmi«. Sta na Prešerna v tem pogledu vplivala prijatelj Čop, »o katerem vemo iz njegove zgodovine slovenskega slovstva, da je visoko cenil narodne pesmi« ali *Kopitar*, navdušeni glasnik in razširjavec slave srbskih narodnih pesmi, ki je ravno v Prešernovi dobi dosegla vrhunec. Mogoče, in celo najverjetnejše je, da se je Prešeren tega duha navzel sam z berilom, saj je bilo o narodni poeziji brati takrat povsod navdušene slavospeve.« Po Štreklju zanesljivo na *Čelakovskega* ³⁵⁸ nikakor ni misliti, ker Prešeren ž njim ni bil osebno znan, kakor se večkrat misli, in se je z narodno pesmijo ukvarjal, še preden je Čelakovský ocenil Kranjsko Čbelico.

Prvo notico v dokaz, da »se je Prešeren pečal z narodno pesmijo«, najde Štrekelj v njegovem pismu Čopu [prim. LZ VIII, 1888, 171, 172] iz Celovca z dne 29. februarja 1832. I, v katerem ga prosi, naj v pesmi Lepa Vida verza '*oh doma je bolno moje dete in zaderla sim si ternje v pete*' ali kar je na njuno mesto postavil Kastelec, spremeni: '*Oh (ali ker) doma je bolno moje dete, Poslušala sim neumne svete*'. ³⁵⁹ Od vseh pesmi, kar jih je redigiral Prešeren, se zdi ravno ta najbolj spremenjena. V njej je opustil celo prvotni metrum ter sprejel srbski deseterec. Štrekelj obžaluje, da v Smoletovi zbirki ni več prvotnega zapisa, kar bi omogočilo primerjavo s Prešernovo redakcijo. ³⁶⁰ Da je le-ta redigiral Lepo Vido, je bilo znano tudi drugim. ³⁶¹

Iz nadaljevanja v istem pismu se vidi, da je Prešeren že leta 1832 predeloval pesmi iz Smoletove zbirke, kar je v III. zvezku Čbelice tudi pojasnjeno. ³⁶² Smoletovo zbirko Prešeren v svojih pismih še večkrat omenja. Tudi v edinem dotlej znanem njegovem slovenskem pismu z dne 14. marca 1833. Čelakovskemu, v katerem kritično komentira pripravlanje zbirke Pesme po Koroškim ino Štajarskim znane (ur. Matija Ahacel). ³⁶³

³⁵⁵ K. Štrekelj, Prešeren in narodna pesem, 17–18.

³⁵⁶ K. Štrekelj, Prešeren in narodna pesem, 18–19.

³⁵⁷ K. Štrekelj, Prešeren in narodna pesem, 21.

³⁵⁸ »Zanimivo pa je o Čelakovskem to, da je že leta 1819 zapisal od nekega Korošca v Lincu, ki je hodil ž njim v šolo, dve slovenski narodni pesmi (prim. F. L. Čelakovského Sebrané listy. V Praze 1865, str. 11 in 25) in je torej za Zakotnikom, Vodnikom in Jarnikom po času prvi znani zapisovavec naših narodnih pesmi.«

³⁵⁹ K. Štrekelj, Prešeren in narodna pesem, 5.

³⁶⁰ K. Štrekelj, Prešeren in narodna pesem, 16–17.

³⁶¹ K. Štrekelj, Prešeren in narodna pesem, 14.

³⁶² K. Štrekelj, Prešeren in narodna pesem, 5.

³⁶³ K. Štrekelj, Prešeren in narodna pesem, 5.

V pismu z dne 29. aprila 1833, I. Prešeren podrobno piše [LZ II, 1882, 51–52] o razmerah pri ljubljanski cenzuri, proti kateri je Čop skušal rešiti 4. zvezek Kranjske Čbelice med drugim s tem, da je izločil nekaj »nedolžnih narodnih pesmi, ki so bile ravno na koncu zvezka«. ³⁶⁴ Zaradi takih neugodnih razmer v Ljubljani je sklenil Smole izdati svoje pesmi drugje in Prešeren se obrača na Čelakovskega, ali lahko kaj stori, da bi izšle v Pragi. Kaj je odgovoril Čelakovský, Štreklju ni znano, niti kaj je preprečilo izdajo Smoletove zbirke v Prešernovi redakciji. ³⁶⁵

V pismu Čelakovskemu z dne 22. avgusta 1836 [LZ II 1882, 111] se Prešeren predvsem jezi na Štajerce: Antona Murka, Čerovnika (= Stanka Vraza) in posredno na Leopolda Volkmera in Antona Slomška. ³⁶⁶ Štrekelj razbira iz Vrazove ostaline in korespondence zveze tudi med Antonom grofom Auerspergom in Prešernom. ³⁶⁷ Dne 19. julija 1837 piše Prešeren Vrazu o načrtih Emila Korytku, ki da »namerja izdati zvešček narodnih pesmi v našem materinjem jeziku«. Prešeren med drugim protestira nad Gajevim odgovorom Korytku, da bi njegova »tiskarnica prevzela tisek samo s tem pogojem, da bodo imele pesmi čisto ilirsko in ne kranjsko tendenco, kar mi je skoraj nerazumljivo, ker se po mojem mnenju ne dá tradicijam minolih časov podtikati nobena tendenca sedanjosti in tudi ne preminjati jezik narodnih pesmi, ne da bi se bistveno ne prenarodila« [Letopis 1877, 162]. Štrekljev komentar: »Dandanes seveda vemo, česa se je bal Gaj, namreč občevanja s pregnanim Poljakom, češ, to bi mi utegnilo škoditi pri vladi!« ³⁶⁸ Zadevno snov najde Štrekelj tudi v naslednjim dveh pismih Vrazu, z dne 20. oktobra 1840 ³⁶⁹ in zadnje, za katerega Štrekelj datuma ne navaja.

V njem Prešeren posreduje Vrazu oceno Čelakovskega o njegovi zbirki Narodne pesmi ilirske ..., toda sam jih je »nemilo obsodil, zakaj? Glavni vzrok je pač ta: Vraz je pesmi, katere je dobil s Kranjskega od Kastelca, Smoleta in Prešerna, skušal obleči zopet v obliko narečja, katero so jim zapisovavci slekli; pri tem pa je marsikaj nekranjskega, štajerskega spravil v kranjsko pesem. Prešerna Kranjca je gotovo streslo, da mu je Vraz v pesmi Gospod Baroda verz *Šel je hlapec delat jamo* prenarodil v *Šô je hlapec kopat jamo*, verz *Hitro pojdi gledat rane* pa v verz *O hitro pojdi gledat rane*, ali da je v pesmi Nesrečni strelec Prešernovo redakcijo *Za besede nje ni maral, Ljubčik nič za mašo baral* spremenil tako: *Za besede nje ne mara, Neti za mašo ne bara*, ali pa da je v pesmi Gospod Ravbar vpeljal obliko z *enou rokou, sou, bouté, uzame poleg só, nisô, bo, uzeme*. Štrekelj navaja še več takih nemogočih primerov ³⁷⁰ in razume Čelakovskega, Pypina in druge, ki so Vraza hvalili, saj niso vedeli za njegove tovrstne predelave. ³⁷¹ Iz vsaj dveh Vrazovih pisem Štrekelj ugotavlja, da je tudi Prešeren »imel svojo zbirko narodnih pesmi«, da pa jo je izročil Korytku. ³⁷² Štrekelj ugotavlja v Vrazovi ostalini pri trinajstih pesmih Prešernovo roko, toda zanje ne verjame, da bi jih bil sam zapisal.

³⁶⁴ K. Štrekelj, Prešeren in narodna pesem, 5–6.

³⁶⁵ K. Štrekelj, Prešeren in narodna pesem, 6–7.

³⁶⁶ K. Štrekelj, Prešeren in narodna pesem, 7.

³⁶⁷ K. Štrekelj, Prešeren in narodna pesem, 7.

³⁶⁸ K. Štrekelj, Prešeren in narodna pesem, 7–8.

³⁶⁹ K. Štrekelj, Prešeren in narodna pesem, 8.

³⁷⁰ Kakor je bilo za Tavčarjeve rojake nemogoče, da se v filmu *Cvetje v jeseni* (Ivan Tavčar) uporablja gorenjski govor namesto v poljanskega.

³⁷¹ K. Štrekelj, Prešeren in narodna pesem, 8–9.

³⁷² K. Štrekelj, Prešeren in narodna pesem, 9–10.

Po natančni analizi posameznih pesmi, ki so pripisane Prešernovemu zapisu, Štrekelj ugotovi: »Vse govori za to, da se Prešeren sam pravzaprav ni ukvarjal z *zapisovanjem* narodnih pesmi *intenzivno*, ampak da je njegovo delovanje bilo bolj v tem, da je *od drugih zapisane pesmi redigiral*.³⁷³ Od nekaterih pesmi obstaja celo več redakcij. Razlagati si imamo to tako, da si je Prešeren nekaj pesmi iz Smoletove zbirke prepisal in po svoje redigiral ter jih potem, ko je bil za to naprošen, prepisal za dotičnega prosivca vnovič; ob takem prepisovanju pa je znova kaj predrugačil. Ker so njegove redakcije bile zelo korenite, je smel sploh pesmi izdajati za svoje. ... Saj je on tisti, ki jim je dal dovršeno umetno obliko in jim vdihnil svojega pesniškega duha, da se bistveno ločijo od drugih narodnih pesmi. ... Potemtakem je Prešeren tako rekoč oča ne samo zgoranjim, naravnost z njegovim imenom zvezanim 13 narodnim pesmim, ampak tudi 8 iz Smoletove zbirke, res objavljenim v KČ III in 7, ki so bile samo namenjene za KČ IV, skupaj torej 28 narodnim pesmim. Koliko je popravil in redigiral pesmi v *vs*i, za tisek namenjeni Smoletovi zbirki, tega danes prav tako ne moremo povedati zavoljo pomanjkljivosti te zbirke in manjkajočih izvirnih zapisov, oz. prepisov.«³⁷⁴

Štrekelj precizno odkriva, kaj je Prešerna motilo v predlogah in po kakšnih načelih jih je popravil. Ogibal se je tujk. »Zato pravi namesto od *konjske štalice* rajši od *konjskih hlevov*, zoprna mu je beseda *obedva* > pa ... oba; neprijeten mu je predlog *pri*, *pritekel* > per, pertekel; ž njo > z njo; Besede, ki so samo mašilo v verzju, je skušal nadomestiti s pomenljivejšimi; Včasih prestavlja besede, da dobi s prejšnjim ali naslednjim verzom rimo ali asonanco. Kjer je v verzju kaka praznina, jo skuša primerno izpolniti; Na videz predolge verze krči s tem, da izpusti kako nebstveno besedo ali da spremeni pretekli čas v sedanjik. včasih je vrsto verzov uredil nekoliko drugače. Tudi je cele verze zamenjaval z novimi, popolnoma drugačnimi, kadar se niso lepo prilegali vsej zvezi. V pesmi Od Matjaža ogerskiga kralja je izpustil Prešeren kar ves popis, kako je Matjaž z Marjetico čudežno preplaval Donavo; ta popis obseza v podstavi celih 15 verzov, pri njem pa je skrčen v enega samega: *Na konjih jo preplavata*. Zdelo se mu je pač premalo osnovano, da bi v Donavo vrženi prstan potolažil reko. V tem oziru se je celo izneveril romantiki in postal suh realist.«³⁷⁵

Na koncu Štrekelj, sklicujoč se na Goetheja in pesem *Sah ein Knab ein Röslein stehn*, ki »jo je sprejel med svoje poezije«, pa jo je »le malo pre naredil iz narodne«, in Jenka, ki je pri pesmi Zadnji večer: Nocoj, le še nocoj Naj mesec bo svetel, Ko k meni ljubček moj Bo zadnjikrat prišel, ravnal enako, trdi, da »bi smeli in celo morali narodne pesmi, ki jih je redigiral Prešeren ter jih napojil s svojim pesniškim duhom, z isto pravico sprejeti vsaj kot dodatek k njegovim umetnim poezijam, saj so tudi one v poslednji obliki hčere istega očeta.«³⁷⁶

Nadvse resnemu in celo vase zaprtemu znanstveniku je bilo tuje razkazovanje marsikdaj bolnih čustev. Prešerna je takih očitkov obvaroval glede na uporabo pesniških sredstev: »Kajpada naš pesnik ni romantik, ki tišči le v alegorijo in simbolizacijo, kateri sta pravi, zdravi poeziji strup. Takih nevarnosti romantike, ki so bile v pesniško

³⁷³ K. Štrekelj, Prešeren in narodna pesem, 10–11, 13.

³⁷⁴ K. Štrekelj, Prešeren in narodna pesem, 14.

³⁷⁵ K. Štrekelj, Prešeren in narodna pesem, 16–17.

³⁷⁶ K. Štrekelj, Prešeren in narodna pesem, 22.

pogubo mnogim, tudi nadarjenim pesnikom, se je Prešeren srečno izogibal in umel vedno ostati na trdnih, realnih tleh.«³⁷⁷ Trdna, realna tla so tu metafora za realizem.

Navzkrižju med Štreklevim znanstvenim konceptom izdaje Slovenskih narodnih pesmi in nekaterimi člani Slovenske matice je brez premisleka prilil olja na ogenj še sicer liberalni Anton Aškerc z očitkom, da so nekatere njene publikacije prezahtevne.³⁷⁸ Kljub ohlajenosti med njima je Štreklju ob pripravi posebne, spominske številke v Prešernov spomin ponudil v Ljubljanskem zvonu objavo razprave *Prešeren in narodna pesem*:³⁷⁹ »In kakor stoji Prešeren kot pesnik *nad* vsemi strankami, tako naj bi vsi sotrudniki vsaj ob njegovem jubileju odložili razne predsodke ter složno sodelovali, da se dostojno proslavi njegova stoletnica!«³⁸⁰ Čeprav mu je Štrekelj razpravo že obljubil,³⁸¹ ni jasno, zakaj »sta se urednik Aškerc in prof. Štrekelj tiho razšla.«³⁸² Objavljena je bila v Zborniku Matice Slovenske.³⁸³ V članku o razlagi nekaterih krajevnih imen po slovenskem Štajerju³⁸⁴ pa se je pri imenu Žiče – Zajčki klošter ob pesmi Primož Trubar Štrekelj nepričakovano zapičil v njenega avtorja,³⁸⁵ kar je je njuno razdaljo še samo večalo. Škoda, saj mu je bil Štrekelj po svojem umetnostnem nazoru očitno bližji kot sodobnim tokovom moderne, kakor se da razbrati iz naslednjega odlomka.

Razmere so Štreklja namreč prisilile, da je moral javno predstaviti svoj strokovni nazor, kar stori malce prostodušno in skoraj odrezavo razmejuje znanost od umetnosti: »Mene ni nikoli bila misel, napraviti iz naših narodnih pesmi to, kar imenujejo naši časnikarji 'lepo knjigo', nekako narodno pesmarico, ki naj bi krasila redko salonsko mizo slovensko. ...; jaz sem hotel in hočem podati samo kritičen prispevek k psihologiji slovenskega naroda, če smemo tako govoriti, prispevek k slovenskemu folkloru, tj. j. k znanosti o slovenskem narodu, kakor se nam ta kaže v svojih [= njegovih] pesmih. Moja knjiga hoče torej biti pred vsem znanstvena; upam, da jo narod, če tudi ni 'lepa', vendar sprejme prijazno, dasi so pri nas kakor drugod časi romantične navdušenosti za narodno poezijo že davno minuli.«³⁸⁶ Pri tem uporabi v odločilnih trenutkih priljubljeno pesniško figuro, alegorijo v ženski osebi. Če etimologijo imenuje »nevarno gospo«,³⁸⁷ ki naj bi vzbujala zadržanost, za estetiko posrečeno iznajde kategorialno enak izraz, vendar z drugačnim predznakom: »Izjavljam torej, da se nisem dal motiti ljubeznivi devici estetiki, njo prepuščam z veseljem našim pesnikom, katerim celo svetujem, naj se ravnajo strogo po njenih zahtevkih, da nam ne bode na

³⁷⁷ K. Štrekelj, *Prešeren in narodna pesem*, 1.

³⁷⁸ J. Glonar, Predgovor, *Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi*, zvezek IV, 33, 34.

³⁷⁹ Pavle Strmšek, Urednik Aškerc in profesor Štrekelj, *Ljubljanski zvon* LII, Ljubljana 1932, 508: »Gosp. R. Murnik mi je izdal, da imate za Prešernov jubilej naravnost aktualen članek pripravljen, namreč: *Prešeren in narodna pesem*, ki ste ga čitali svoj čas v graškem slov. delavskem društvu« Zvedel je namreč, da jo je Štrekelj prebral v delavskem društvu v Gradcu.

³⁸⁰ Pavle Strmšek, Urednik Aškerc in profesor Štrekelj, 508–509.

³⁸¹ Pavle Strmšek, Urednik Aškerc in profesor Štrekelj, 509.

³⁸² Pavle Strmšek, *Pesnik Aškerc in prof. Štrekelj*, 635.

³⁸³ K. Štrekelj, *Prešeren in narodna pesem*, 1–22.

³⁸⁴ Karel Štrekelj, Razlaga nekaterih krajevnih imen po slovenskem Štajerju, I, *Časopis za zgodovino in narodopisje* II, Maribor 1905, 41–64. V SBL je pri ČZN navedeno leto 1906.

³⁸⁵ Pavle Strmšek, *Pesnik Aškerc in prof. Štrekelj*, 635–636.

³⁸⁶ K. Štrekelj, Predgovor, *Slovenske narodne pesmi*, zvezek I, VI–VII.

³⁸⁷ K. Štrekelj, *Slovarski doneski iz živega jezika narodovega*, 1–2.

vrt naše poezije spravljali dekadentske gnjile proze in enakih neslanosti.«³⁸⁸ Štrekelj tu cika na nekatere primere dekadencnosti v tedanji slovenski literaturi, kajti izpričano je zasledoval »tudi najnovejše slovensko slovstvo z zanimanjem, če mu tudi ni vselej ugajalo«.³⁸⁹

Neusmiljeno resnicoljubni Joža Glonar se vprašanja Štrekljevega stika s sodobno literaturo dotakne zelo rahločutno: »Veselilo ga je, da je publikacija, ki ji je že kar izkraj sam določil znanstveno obliko in lice, postala faktor narodnega prebujenja, da ni ostala samo objekt znanstvenega raziskovanja. Kako je prešla v literaturo in postala vplivna za našo moderno, tega ni opazil. Njemu, treznemu in hladnokrvnemu možu, naša moderna ob svojem prvem nastopu ni bila simpatična in ga je skoro odbijala; pozneje pa je le s težavo dobil nekaj stika z njo. Na Župančiča, ki je v zadnjem snopiču postal tudi sotrudnik pri njegovi zbirki, bi bil lahko videl, kako daleč in kako visoko je prodrla ta 'znanstvena' zbirka, ki postaja vedno bolj plodna za naše duševno življenje. Z našo moderno literaturo se mu je zgodilo, kakor svoje dni Herderju: »Was er gesät hatte, war herrlich aufgegangen; was er geträumt hatte, war wunderbar und köstlich verwirklicht. Nur er allein sah es nicht, verstand es nicht. Er stand mitten im gelobten Lande, aber er wusste es nicht.«³⁹⁰

4. ETNOLOGIJA

Tretja tema, ki jo je Karel Štrekelj predlagal za habilitacijsko preizkušnjo, je bila etnološka: *Über die Verbreitung und ethnologische Stellung der Slaven in Venetianischen*, o širjenju [= razseljevanju] in etnološkem položaju Slovanov in Vendov. S tega področja ni znana nobena objava, vendar dva rokopisa – *Slavische Altertuemer* in *Slavische Ethnographie* – za pripravo predavanj pričata, da je snov v smislu spredaj predstavljene filologije posredoval svojim študentom.³⁹¹

SKLEP

Kremenškova misel o folkloristih romantikih³⁹² je reflektivno in aksiološko diametralno nasprotna Štrekljevim besedam: »Najznačilnejša črta romantikov je ljubezen do vsega narodovega, do narodove prošlosti in sedanosti, do narodovega jezika, do njegove pesmi, pripovedek in pravljic, ver in vraž, do njegovih noš, šeg in navad. Romantiki so tako rekoč folkloristi iz prve polovice prejšnjega stoletja.«³⁹³

Karel Štrekelj je bil po študiju filolog in po delu predvsem jezikoslovec s specializacijo v zgodovini jezika in etimologiji, upravičeno pa ga smemo imenovati tudi slovstvenega folklorista. Z izbiro folkloristične teme za habilitacijo je komisija nehote začrtala tisto Štrekljevo življenjsko poslanstvo, po katerem je danes v slovenski kulturi najbolj znan. Toda upravičeno bi zaslužil več javnega spoštovanja tudi z jezikoslovne

³⁸⁸ K. Štrekelj, Predgovor, *Slovenske narodne pesmi*, zvezek I, VI–VII.

³⁸⁹ M. Murko, +Karel Štrekelj, 540.

³⁹⁰ J. Glonar, +Dr. Karel Štrekelj, 413.

³⁹¹ M. Kropelj, *Karel Štrekelj*, 38–42.

³⁹² Slavko Kremenšek, O etnologiji in folkloristiki, *Naši razgledi* 26 (1977), št. 20, str. 518.

³⁹³ K. Štrekelj, Prešeren in narodna pesem, 1.

strani. Najbolj stvarno, strnjeno in pregledno ga z znanstvene strani prikaže njegov učenec Janko Kotnik.³⁹⁴

Ni mu bilo dano, da bi epohalnemu delu dal piko na i.³⁹⁵ Zaradi navzkrižja v pojmovanj estetike in znanosti pri njem je kot urednik preстал veliko natolcevanj, češ: »Ta obširna knjiga je delo jezikoslovca in dialektologa; zato se ne more meriti z estetskim merilom. Napaka je v načinu izdaje, napaka tudi v naslovu, kajti več ko 3/4 objavljene-ga gradiva ne zasluži pesniškega imena.«³⁹⁶

---

³⁹⁴ Janko Kotnik, Dva jubileja v Gradcu, *Dom in svet* 24, Ljubljana 1911, 122.

³⁹⁵ K. Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi I–IV*, Ljubljana 1898–1923. Delo je izpeljal do konca Joža Glonar.

³⁹⁶ Anton Breznik, †Dr. Karol Štrekelj, *Dom in svet* 25 (1912), 452–455.

RAZČLENJENO KAZALO

JANEZ VAJKARD VALVAZOR (1641–1693)

in slovstvena folklor v njegovem duhovnem obzorju

Uvod	11
I. Jezik	11
II. Slovstvena folklor	13
1. Folklorni obrazci	13
2. Folklorne pesmi	14
3. Folklorne pripovedi	15
4. Tekstura	26
5. Terminologija	27
6. Metoda in interpretacija	28
7. Duhovni kontekst	30
Sklep	31

JANEZ SVETOKRIŠKI (1648–1714)

in kontekst slovstvene folklore v njegovih pridigah

Uvod	33
I. Jezik	34
II. Slovstvena folklor	35
1. Folklorni obrazci	36
2. Folklorne pesmi	38
3. Folklorne pripovedi	39
Sklep	46

MARKO POHLIN (1735–1801)

– »prvi slovenski folklorist« (Josip Mantuani)

Uvod	47
I. Jezik	49
II. Slovstvena folklor	53
1. Folklorni obrazci	54
2. Folklorne pesmi	58
3. Folklorne pripovedi	59
4. Tekstura, kontekst	62
5. Terminologija	62
Sklep	64

URBAN JARNIK (1784–1844)

in njegov »prispevek k znanstveni folkloristiki« (Jože Pogačnik)

Uvod	67
I. Jezik	67
II. Slovstvena folklor	68
1. Folklorni obrazci	69
2. Folklorne pesmi	69

3. Folklorne pripovedi	71
4. Terminologija	73
Sklep	75

PETER DAJNKO (1787–1873)

in njegove zasluge za slovensko slovstveno folkloristiko in etnologijo

Uvod	77
I. Terminološka vprašanja	78
II. Slovstvena folklor	79
1. Folklorni obrazci	79
a) Pregovori	79
b) Uganke	81
2. Folklorne pesmi	81
3. Folklorne pripovedi	86
Sklep	87

ANTON MARTIN SLOMŠEK (1800–1862)

– kritičen spremljevalec slovenske slovstvene folklore

Uvod	89
I. Jezik	90
II. Slovstvena folklor	93
1. Folklorni obrazci	93
2. Folklorne pesmi	98
3. Folklorne pripovedi	102

MATEVŽ RAVNIKAR-POŽENČAN (1802–1864)

– prvi zapisovalec pravljic in povedk v slovenščini

Uvod	113
I. Jezik	113
II. Slovstvena folklor	114
1. Folklorni obrazci	115
2. Folklorne pesmi	115
3. Folklorne pripovedi	115
a) Rokopisno gradivo v slovenščini	116
b) Rokopisno gradivo v nemščini	119
c) Objave v slovenščini	120
Sklep	121

ANTON MURKO (1809–1871)

in slovstvena folklor v njegovem slovarju in slovnici

Uvod	123
I. Jezik	123
II. Slovstvena folklor	124
1. Folklorni obrazci	125
a) Rek in reklo	126
b) Pregovori	129
– Človek	131
– Telo in duša	131
– Beseda	132
– Medsebojni stiki	132
– Živali	133
– Rastlinstvo	134
– Zdravje	134
– Narava	134
– Predmeti	135

– Pravila za življenje	135
– Vremenski pregovor	135
– Splošno	136
– Vprašljivi primeri	136
– Nerazumljivi primeri	136
– Posebni primeri	137
2. Folklorne pesmi	137
3. Folklorne pripovedi	137
Sklep	141

STANKO VRAZ (1810–1851)

– najbolj kritičen slovenski folklorist svoje dobe« (Boris Merhar)

Uvod	143
I. Jezik	143
II. Slovstvena folklor	143
1. Folklorni obrazci	144
2. Folklorne pesmi	144
3. Folklorne pripovedi	148
4. Terenske izkušnje	151
Sklep	151

EMIL KORYTKO (1813–1839)

in njegov program [...] glede slovenske folkloristike« (Ivan Prijatelj)

Uvod	153
I. Korytkove terenske opazke	153
II. Jezik	155
III. Slovstvena folklor	156
1. Folklorni obrazci	156
2. Folklorne pesmi	156
3. Folklorne pripovedi	158
Sklep	164

JANEZ TRDINA (1830–1905)

in folklorizem kot njegov literarni model

Uvod	165
I. Slovstveni folklorizem	166
1. Izbira naslova	166
2. Izbira naslovnikov	166
3. Kontekst	174
4. Tekstura	179
5. Vprašanje medbesedilnosti	182
6. Pisateljev diskurz	207
Sklep	207

MATIJA VALJAVEC (1831–1897)

– »prvi znanstveni folklorist« (Jože Pogačnik)

Uvod	209
I. Vsestranska ustvarjalnost	210
II. Slovstvena folklor	211
1. Folklorni obrazci	211
2. Folklorne pesmi	211
3. Folklorne pripovedi	213
4. Metoda in interpretacija	215
Sklep	216

VILJEM URBAS (1831–1900)**– prvi raziskovalec slovenskih pregovorov**

Uvod	219
I. Prvi ustvarjalni koraki	220
II. Jezik	221
III. Zasluge za slovensko slovstveno folkloristiko	222
1. Folklorni obrazci	222
2. Folklorne pesmi	223
3. Folklorne pripovedi	223
4. Uvere	223
5. Kontekst	224
Sklep	226

GREGOR KREK (1840–1905)**– prvi univerzitetni raziskovalec slovstvene folklore**

Uvod	229
I. Teren	230
II. Pesniška zbirka	232
III. Stolica za slovansko filologijo v Gradcu	233
1. Njeno ustanavljanje	234
2. Učitelj	238
3. Znanstvenik	239
IV. Osebnost	241
1. Narodnjak	241
2. Dobrotnik	243
3. Pojavnost	244
4. Značaj	244
5. Knjižnica	245
V. Slovanska filologija	246
1. Jezikoslovje	246
a) Poslanstvo sv. Metoda	246
b) Celovski /Rateški rokopis	247
c) Jezikoslovne malenkosti	248
č) Ljudska etimologija	248
d) Besede in reči	250
2. Slovstvena folkloristika	253
a) Terminologija	253
– Tradicionalno	255
– Ustno	255
– Ljudsko	255
– Narodno	255
b) Folklorne pesmi	255
c) Folklorne pripovedi	261
č) Literarjenje	261
3. Literarna veda	262
a) Slovenska literatura	262
b) Slovanska pesniška antologija	262
4. Mitologija	263
a) Krekov pojem »tradicionalna literatura«	263
b) Pojasnjevanje pojmov (etimologija)	264
c) Zastopnik primerjalne mitološke šole	265
– Folklorne pripovedi	269
– Folklorni obrazci	269
– Folklorne pesmi	269
č) Odmevi na knjigo Einleitung in die slavische Literaturgeschichte	273

d) Konkretizacija teorije	276
e) Učenci	279
VI. Gregor Krek, njegovi nasledniki in učenci	281
1. Vatroslav Jagić (1838–1923)	281
2. Karel Štrekelj (1859–1912)	282
3. Matija Murko (1861–1952)	285
4. France Kotnik (1882–1955)	285
5. Vilko Novak (1909–2003)	286
VII. Gregor Krek in sodobna slovanska mitologija	286
Sklep	290

STANISLAV ŠKRABEC (1844–1918)

in slovstvena folklor v njegovem jezikoslovnem delu

Uvod	291
I. Jezik	292
II. Slovstvena folklor	293
1. Folklorni obrazci	294
2. Folklorne pesem	296
3. Folklorne pripovedi	301
Sklep	305

GAŠPER KRIŽNIK (1848–1904)

– prvi zapisovalec slovenske slovstvene folklore v narečju

Uvod	307
I. Materialna kultura	310
II. Socialna kultura	310
III. Duhovna kultura	311
1. Jezik	311
2. Slovstvena folklor	312
a) Folklorni obrazci	312
b) Folklorne pesmi	313
c) Folklorne pripovedi	313
Sklep	317

SIMON RUTAR (1851–1903)

– med pozitivistično in mitološko interpretacijo slovstvene folklore

Uvod	319
I. Jezik	320
II. Slovstvena folklor	322
1. Folklorni obrazci	322
2. Folklorne pesmi	323
3. Folklorne pripovedi	334
a) Pravljice	334
b) Bajčne povedke	335
c) Razlagalne povedke	343
č) Legendne povedke	344
d) Zgodovinske povedke	346
e) Šaljive povedke	355
f) Anekdota	356
Sklep	356

KAREL ŠTREKELJ (1859–1912)

– »ima vse prednosti natančnega folklorista« (Evgen Lampe)

Uvod	359
I. Življenjska pot	360

II. Načelna izhodišča	360
1. Terminologija	367
2. Metoda	369
a) Prošnja za zbiranje gradiva	369
b) Navodila za zapisovanje	370
c) Delo na terenu	373
č) Redakcija	374
3. Vprašanje folklorizacije	374
4. Strokovne zveze in napotki	376
III. Empirični izsledki	379
1. Jezik	379
2. Slovstvena folklor	382
a) Folklorni obrazci	383
b) Folklorne pesmi	384
Ocene	397
c) Folklorne pripovedi	402
3. Literatura	405
4. Etnologija	416
Sklep	416

Red. prof. dr. Marija Stanonik
je znanstvena svetnica na Inštitutu za slovensko
narodopisje ZRC SAZU v Ljubljani. Od leta 1995
predava slovsteno folkloristiko na Oddelku za
slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v
Ljubljani. V letih od 1998 do 2009 je predavala tudi
na Oddelku za slovanske jezike s književnostjo
Filozofske fakultete Univerze v Mariboru.

Pri Založbi ZRC je objavila:

- Teoretični oris slovstvene folklore
(2001)
- Slovstvena folkloristika med jezikoslovjem
in literarno vedo
(2004)
- Procesualnost slovstvene folklore
(2006)
- Interdisciplinarnost slovstvene folklore
(2008)
- Literarjenje
(2011)

25 €

9 789612 544065

<http://zalozba.zrc-sazu.si>

ZALOŽBA
Z R C